

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**İBN HACER el-ASKALÂNÎ'NİN (Ö. 852/1448)
HADİS USÛLÜNDEKİ ÖZGÜNLÜĞÜ**

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN **HAZIRLAYAN**
PROF. DR. SAFFET SANCAKLI **TAHSİN KAZAN**

Malatya 2018

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İBN HACER el-ASKALÂNÎ'NİN (Ö. 852/1448)
HADİS USÛLÜNDEKİ ÖZGÜNLÜĞÜ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. SAFFET SANCAKLI

HAZIRLAYAN
TAHSİN KAZAN

Jürimiz 12.4.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu doktora tezini (oybirliği /oyçokluğu) ile başarılı bulunarak Temel İslam Bilimleri Anabilim, Hadis Bilim Dalında doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı imzası

1. Prof. Dr. Saffet SANCAKLI
2. Prof. Dr. Ahmet KELEŞ
3. Prof. Dr. H. Musa BAĞCI
4. Prof. Dr. Mustafa ARSLAN
5. Doç. Dr. Veysel ÖZDEMİR

İNönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 2018/12-03 tarih ve

2018-12...sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Unvan Ad Soyad
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Müdürü

ONUR SÖZÜ

Porf. Dr. Saffet SANCAKLI danışmanlığında hazırladığım **İbn Hacer el-Askalânî'nin Hadis Usûlündeki Özgünlüğü** başlıklı bu tezdeki tüm bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını onurumla doğrularım.

Tahsin KAZAN

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylıyorum;

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezimin sadece İnönü Üniversitesi yerleşkelerinde erişime açılabilir.
- Tezimin.....yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tahsin KAZAN

ÖNSÖZ

Müslümanları, dosdoğru din olan İslâm ile şerefliendiren yüce Rabbimiz, bu dinin tesisi için Kur'an-ı Kerim'i indirmiştir. Bu temel esasın beyanı olan sünnet ile de Müslümanların hayatını, doğumdan ölüme kadar her yönünü kuşatan bilgiler ile donatıp yaşanılır hale getirmiştir.

Allah, Kur'an'ın mücmel bir kaynak olması nedeniyle, tefsir ve tebyinini Hz. Peygamber'e bırakmıştır. Bu temel kaynağı korumaları için Müslümanlara büyük bir sorumluluk yüklemiştir, sünneti korumaları için de güçlü bir anlayış, derin bir kavrayış ve keskin bir zekâ lütfetmiştir.

Müminler, Kur'an'ı korudukları gibi onun tefsiri hükmünde olan hadisleri de hıfz etmeye muvaffak olmuşlardır. Bu meyanda geliştirdikleri isnâd sistemi, hadisleri korumada temel dayanakları olmuştur. Müslümanlar sünneti hayatı etkileyen müessir âmil olarak gördükleri için sadece sünnetin şeklini korumak için uğraşmamış; aynı zamanda onun doğru anlaşılması ve yorumlanması gibi çalışmalarını da temel uğraş alanı edinmişlerdir. Bu sebeple metinlerin isnad vb. yöntemlerle korunması, Müslümanlara özgü bir usûl olmuştur. Bu usûlün bilinmesi önemli olduğu kadar hadis usûlünü ortaya çıkaran faktörlerin bilinmesi de önem arz etmiştir. Çünkü bu usûl, masa başında üretilmiş teorik esaslar olmayıp aksine tarihi arka planı ve gerçekliği olan bir disiplindir. Bu gerçeklik, hadis usûlünü nebevî mirasa ulaştıran sağlam bir köprü haline getirmiştir.

Âlimler, hadislerin tespiti ve doğru anlaşılması için sahip oldukları tüm kabiliyet ve imkânlarını sarf etmişlerdir. Kuşkusuz İbn Hacer, bu âlimlerden biri ve belki de en önemlilerindendir. O, sadece yaşadığı dönemi etkilemekle kalmamış, etkisi günümüze kadar ulaşmış bir muhaddistir. İbn Hacer'in usûlünü bilmek önemli olmakla birlikte aslolan onun özgünlüğünü de ortaya çıkartmaktır. İlmî disiplinlerin kendiliğinden ve bir kerede oluşmadığı gerçeği her âlimin kabul edebileceği bir husustur. Buradan hareketle hadis usûlünün çeşitli aşamalardan geçerek İbn Hacer ile birlikte olgunlaştığını söyleyebiliriz.

Bu çalışmanın ana hedefi, İbn Hacer'nin hadis metodolojisindeki özgünlüğü ve onu bu özgün anlayışa sevk eden unsurları tespit etmektir. Şüphesiz tezde yer verdiğimiz tüm görüşlerin İbn Hacer'e özgün olduğunu iddia etmiyoruz. Ancak hadis ilimleri ile ilgili özgün olduğu konu ve kavramların ortaya çıkartılmasının önemli olduğu kanaatindeyiz. Şimdiye kadar İbn Hacer'in hadis usûlündeki özgünlüğünü inceleyen müstakil bir çalışmaya vâkıf olunmamıştır. İbn Hacer'in hadis usûlüne özgün bakışını yansıtan böyle bir araştırmanın olmaması bu çalışmamızın ilhâm kaynağı olmuştur. Yapılan istişareler

sonucunda amacımız bu alandaki eksikliği bir nebze de olsa gidererek bundan sonraki çalışmalara katkı sunmaktır.

Araştırmamız; bir giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırma ile ilgili genel bilgiler verilmiş, özgünlük ve çerçevesi çizilmiştir. Ayrıca burada İbn Hacer'in yaşadığı dönem araştırılmıştır. Birinci bölümde, İbn Hacer'in hayatı başlığı altında kendi eserlerinden faydalanılarak nesebi, doğumu, gençliği, yaptığı görevler ve hayatı incelenmiştir. İlmî kişiliği, hocaları, yetiştirdiği öğrenciler ve yazdığı eserler de bu bölümde değerlendirilmiştir.

İbn Hacer'in eserlerini tetkik ettiğimizde, muhaddislere yönelttiği tenkitlerin önemli bir yekûn tuttuğunu görmekteyiz. Biz de tenkidin bir nevi özgünlük olduğunu göz önünde bulundurarak bu noktaya yoğunlaştık. Yine bu bölümde ise İbn Hacer'in usûlüne etki eden etkenler üzerinde durulmuştur. Ahmed b. Ali'yi, İbn Hacer yapan dinamiklerin neler olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. İslâmî ilimlerin tüm alanlarında kitaplar te'lif ettiği, birçok âlimi özellikle de muhaddisi derinden etkilediği için bu bölümde İbn Hacer'in kendisinden sonra gelen muhaddislere etkileri araştırılmıştır. Yine bu bölümde İbn Hacer ve özgünlük konusu irdelenmiş, bu bağlamda özgünlük ile ilintili kavramların çerçevesi çizilmiş, İslâmî ilimlerde özgünlük meselesi ele alınmak suretiyle konu bütünlüğü sağlanmıştır.

İkinci bölümde İbn Hacer'e kadar hadislerin serüveni değerlendirilmiş ve detaya inilmeden genel bir fikir verilmiştir. Ayrıca mütekâddimûn ile müteahhirûn dönemlerinin mukayesesi yapıp bunların metodolojik farkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu bölümde İbn Hacer'in gerek ilk defa kullandığı ıstılah; gerekse yeni bir çerçeveye oturtmuş olduğu hadis ilimlerine dair belirlediği konular üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmayı yaparken, İbn Hacer'in çok yönlü olması, şu ana kadar bu alanda müstakil bir çalışmanın yapılmamış olması, konunun genişliği ve zamanın da kısıtlı olması gibi bazı zorluklarla karşılaştık. Tezin her aşamasında gerekli tashîh ve müspet tenkitlerde bulunarak çalışmamı olgunlaştıran danışmanım Prof. Dr. Saffet SANCAKLI Bey'e içten teşekkürlerimi sunarım. Tenkit ve tashîhte bulunarak katkı sağlayan Prof. Dr. Ahmet KELEŞ, Prof. Dr. H. Musa BAĞCI, Prof. Dr. Mustafa ARSLAN, Doç. Dr. Veysel ÖZDEMİR ve Dr. Öğr. Üyesi Selahattin YILDIRIM Beyler'e de ayrıca teşekkür ederim.

Çalışma bizden başarı Allah'tandır.

Tahsin KAZAN

Malatya/2018

ÖZET

Hadislerin tespiti ve doğru anlaşılmasında hadis ıstılahlarının ne kadar önemli olduğu bilinen bir husustur. İslâmî ilimlerin birçoğunda olduğu gibi hadis ilminin de kendine özgü bir usûlü vardır. İstılahların doğuşundan gelişim evrelerine kadar bu usûle katkı sağlayan nice âlim olmuştur. Hiç şüphesiz bu âlimlerden biri ve de hadis usûlün olgunlaşmasında en fazla katkısı bulunan muhaddis İbn Hacer el-Askalânî'dir. O, sadece kendinden önce yazılmış olan eserleri açıklamakla yetinmemiş kimi zaman tashih, kimi zamanda ilave bilgiler vermiştir. Hadis usûlünde yer alan tanımlara eklediği bazı kayıtlarla usûlün adeta çehresini değiştirmiştir. Bu nedendir ki geliştirdiği usûl, itiraz ve ithamlara konu olmuştur. İbn Hacer'in usûl anlayışı, tenkit merkezli bir anlayıştır. Ayrıca birçok ilim dalında da söz sahibi olan Askalânî, daha çok hadis ilimlerinde temayüz etmiştir. İbn Hacer, usûlü'l-hadise katkısı tanımını yapılmamış kavramların tanımı yapmak, üçlü taksimi ikiye düşürmek, mutlak zikredilen konulara yeni şartlarla farklı bir boyut kazandırmak şeklinde ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada İbn Hacer'in hadis usûlündeki özgünlüğü konu edinmiştir. Bu konu çalışılırken, başka âlimlerin görüşlerine de başvurulmuştur. İbn Hacer'den önce yazılan ancak usûl kitaplarında yer almayan bazı konular da çalışmaya eklemiştir. İbn Hacer'in özgünlüğünü ortaya çıkaran başlıca faktörler arasında; çevre, ilmi muhit, yetiştiği ortam, sahip olduğu kültürel birikim ve eleştirel bakışı incelenmiştir. Bu çerçevede İbn Hacer'in hadis usûlündeki otoritesi ve özgünlüğü ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn Hacer, Usûl, Özgünlük.

ABSTRACT

We are aware of how important the hadith terminology is in the identification and correct understanding of the hadith. Just as in all Islamic sciences, the hadith has a unique method. From the birth of the terminology to the stages of its development, it has become a nice scholar contributing to this process. There is no doubt that one of these scholars was muhaddis Ibn Hajar al-Asgalani, perhaps the greatest contributor to the maturity of the hadith method. He has not given enough information to explain only the works written before him, but he has given additional information, such as correction. With some records he adds to the definitions contained in the hadith method, he has changed the face of style. The procedural objections he has developed are subject to accusations and accusations. The understanding of Ibn Hajar's method is an approach based on tench. Asgalani, who has a say in many branches of science, has become more prevalent in hadith sciences.

In this work, which deals with Ibn Hajar's originality in the hadith process, the places where the authenticity of the subject matter manifests itself. While these issues are being discussed, the views of other scholars have been applied. It is important to add some topics that are not included among the hadith methods written before him. As the main factors that uncover the originality of Ibn Hajar; environment, scientific environment, environment, cultural accumulation and critical perspective are examined. In this frame, Ibn Hajar's work on the authority and authenticity of the hadith process has been studied.

Key words: Ibn Hajar, Method, Originality.

İÇİNDEKİLER

KABUL ONAY.....	ii
ONUR SÖZÜ.....	iii
BİLDİRİM.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR.....	xiv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN HACER'İN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE METODOLOJİK ÖZGÜNLÜĞÜNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER

1.1. İbn Hacer'in Yaşadığı Asrın Siyasî, Sosyal ve İlmî Durumuna Genel Bir Bakış.....	53
1.1.1. Siyasî Durum.....	55
1.1.2. Sosyal Durum.....	56
1.1.3. İlmî Durum.....	58
1.1.4. İktisâdî Durum.....	60
1.2. Hayatı.....	61
1.2.1. İsmi, Soyu ve Künyesi.....	61
1.2.2. Doğumu ve Gençliği.....	62
1.2.3. Vefatı.....	63
1.2.4. Mezhebi.....	64
1.2.5. Âlimlerin Hakkındaki Değerlendirmesi.....	66
1.2.6. Zühd ve Ahlâkı.....	68
1.3. İlmî Kişiliği.....	68
1.3.1. İlim Tahsili.....	69
1.3.2. Rihleleri.....	70
1.3.3. Hocaları, Talebeleri ve Eserleri.....	73
1.3.3.1. Hadis Hocaları.....	74

1.3.3.2. Fıkıh ve Usûli'l-Fıkıh Hocaları.....	75
1.3.3.3. Kırâat Hocaları.....	78
1.3.3.4. Arap Edebiyatı Hocaları.....	79
1.3.3.5. Kadın Hocaları.....	80
1.3.4. Talebeleri.....	82
1.3.5. Eserleri	85
1.3.6. Üstlendiği Görevler	99
1.3.6.1. Eğitim ve İmlâ Alanındaki Görevleri	99
1.3.6.2. Kâdılık ve Fetvâ Alanındaki Görevleri	100
1.4. İbn Hacer'in Metodolojik Açıdan Özgünlüğü.....	101
1.4.1. İbn Hacer ve Özgünlük.....	101
1.4.2. İbn Hacer'in Kendisinden Önceki Muhaddislere Yönelttiği Eleştiriler	102
1.4.3. İbn Hacer'e Yöneltilen Eleştiriler	105
1.4.4. İbn Hacer'in Hadisçi Kimliği	106
1.4.5. İbn Hacer'in Yöntem Açısından Özgünlüğü	107
1.4.6. İbn Hacer'in Hadis Usûlündeki Kaynakları.....	111
1.4.7. İbn Hacer'in Hadis Şerhçiliğindeki Yeri.....	117
1.4.8. İbn Hacer'in Ricâl İlmî Açısından Değerlendirilmesi	120
1.5. İbn Hacer'in Özgünlüğünü Ortaya Çıkaran Faktörler.....	123
1.5.1.Usûlüne Etki Eden Faktörler	123
1.5.1.1. Çevre Faktörü	124
1.5.1.2. Maddi Zenginliği	125
1.5.1.3. Verâ ve Takvası	126
1.5.1.4. Kişisel Yetenekleri	127
1.5.1.5. Devrin Önde Gelen Âlimlerinden Ders Alması	132
1.5.1.6. Zengin Bir Kütüphaneye Sahip olması.....	133
1.5.1.7. İcrâ Ettiği Görevlerin Önemi	133
1.5.1.8. Arkadaşları	134
1.5.1.9. Pozitif Motivasyon	134
1.5.1.10. Farklı İlim Dallarında İhtisâs Yapmış olması	135
1.6. İbn Hacer'in Hadis Usûlüne Eklediği Konular	144
1.7. İbn Hacer'in Hadis Alanındaki Etkileri.....	149

1.8. İbn Hacer'in Portresi	160
1.9. İbn Hacer'in Hadis Usûlü Açısından Özgünlüğünün Değerlendirilmesi ...	163

İKİNCİ BÖLÜM

İBN HACER'E KADAR HADİS İLMİ VE O'NUN ÖZGÜNLÜK MESELESİ ÇERÇEVESİNDE HADİS USÛLÜ KONULARINA DAİR GÖRÜŞLERİ		165
2.1. İbn Hacer Öncesi Hadis		165
2.1.1. Hz. Peygamber Devrinde Hadis		165
2.1.2. Sahâbe Devrinde Hadis		167
2.1.3. Tabiûn Devrinde Hadis		170
2.1.4. Hicrî Üçüncü Asırda Hadis		170
2.1.5. Hicrî Dördüncü Asırda Hadis		171
2.1.6. Hicrî Beşinci Asırda Hadis		172
2.1.7. Hicrî Altıncı Asırdan İbn Hacer'e Kadar Hadis		173
2.2. Hadis İlimleri Geleneğinde Mütakaddimûn ve Muteahhirûn Algısı ve Kapsadığı Süreçler		174
2.2.1. Mütakaddimûn ve Muteahhirûn Döneminin Karşılaştırılması ..		175
2.3. İbn Hacer'in Hadislerin Kaynağı Açısından Görüşleri		179
2.3.1. Merfû Hadis		180
2.3.2. Mevkûf Hadis		181
2.3.3. Maktû' Hadis		182
2.4. Tabakalardaki Râvî Sayısına Göre Haberlerin Taksimi		183
2.4.1. Mütevâtir		183
2.4.2. Âhâd		186
2.5. Sıhhat Bakımından Hadislerin Taksimi		187
2.5.1. Sahîh Hadisin Tanımı		187
2.5.1.1. Sahîh Hadisin Şartları ile İlgili Değerlendirme		188
2.5.1.2. Sahîh Hadis ile İlgili Değerlendirme		190
2.5.1.3. Hadislerin Sıhhatinin Tespitinde Esahhü'l-Esânid Yöntemi		193
2.5.1.4. Buhârî'nin Câmi'indeki Hadis Sayısı		194
2.5.1.5. Sahîh Hadislerin Dereceleri		196
2.5.1.6. Sahîh Hadislerin Taksimi ve Bilgi Değeri		197

2.5.2. Hasen Hadis	199
2.5.2.1. Hasen Tabirini İlk Kullananın Kim Olduğu Problemi	203
2.5.2.2. Hasen Hadisin Bilgi Değeri	205
2.5.3. İbn Hacer'in Zayıf Hadis İle İlgili Özgün Görüşleri.....	205
2.5.3.1. Zayıf Hadisin Takviye Edilmesi	206
2.5.3.2. Hadis Turukunun Çok Olması.....	207
2.5.3.3. Zayıf Hadisin Kaynaklarda Yer Almasının Nedenleri	208
2.5.3.4. Zayıf Hadisle Amel Meselesi.....	209
2.6. İbn Hacer'in Zayıf Hadisin Çeşitleri Hakkındaki Özgünlüğü.....	210
2.6.1. Mürsel.....	211
2.6.1.1. Mürsel-i Hafî.....	211
2.6.1.2. Mürsel Hadisin Hücçet Oluşu ve Hükümü	212
2.6.2. Munkatı'	215
2.6.3. Mu'dal	217
2.6.4. Muallak.....	218
2.6.5. Şâz	221
2.6.6. Münker	223
2.6.7. Metrûk	225
2.6.8. Muallel.....	226
2.6.9. Müdelles	228
2.6.10. Muzdarib	234
2.6.11. Müdrec	235
2.6.12. Müselsel Rivâyetler	237
2.7. Mevzû Hadisle İlgili İbn Hacer'in Görüşleri	238
2.8. İbn Hacer'in Hadis Tarihi ve Usûlü İle İlgili Diğer Meselelerde Özgünlüğünün Tespiti	240
2.8.1. Sahâbe ve Tabiûn	240
2.8.2. Seyyü'l-Hıfz.....	243
2.8.3. Tashîf ve Tahrîf	244
2.8.4. İhtilât	245
2.8.5. Ziyâdetü's-Sika	247
2.8.6. Mütâbaât ve Şevâhid Konuları	250
2.8.7. Hadislerde Hükümün Azlığa Göre Verilmesi	251

2.9. Hadislerin Anlaşılması ve Yorumlanmasına Bakışı.....	251
2.9.1. İhtilâfü'l-Hadis	252
2.9.2. Muhkem	257
2.9.3. Sebeb-i Vürûdi'l-Hadis	258
2.10. İbn Hacer'in Metin Tenkidine Bakışı.....	259
2.10.1. İsnâd ve Metin	259
2.10.2. Metin Tenkidi	260
2.10.3. Hadislerin Kur'ân'a Arzı	263
2.10.4. Âhâd Haberlerin Mütevâtir Hadislere Arzı	266
2.11. İbn Hacer'in Cerh ve Ta'dil Açısından Özgünlüğü	267
2.11.1. Ricâl İle İlgili İstılahlar	267
2.11.2. Cerh ile İlgili İstılahlar.....	268
2.11.2.1. Metâin-i Aşere.....	269
2.11.2.2. Râvînin Mübhem Olması.....	270
2.11.2.3. Râvînin Mechûl Olması (Cehaletu'r-Râvî).....	271
2.11.2.4. Bid'atçı Râvînin Rivâyeti.....	273
2.11.3. Ta'dil ile İlgili İstılahlar.....	275
2.11.4. Buhârî'nin Rivâyette Bulunduğu Râviler	278
2.11.5. Râvînin Çocuk Olması	279
SONUÇ.....	282
KAYNAKÇA	285

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.t.	: Adı geçen tez
a.g.m.	: Adı geçen madde
A.Ü.İ.F.D.	:Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbn
Bkz.	: Bakınız
bt.	: Bint
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
d.	: Doğum Tarihi
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.z.	: Hazreti
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm Tarihi
h.	: Hicrî
EÜ.	: Erciyes Üniversitesi
ra.	: Radiyallahu anh
s.	: Sayfa
sas.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
sy.	: Sayı
takd.	: Takdim eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
tlk.	: Ta'lik eden
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
tsh.	: Tashih eden
vb.	: ve benzeri
y.y.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

Araştırma Hakkında Genel Bilgiler

Araştırmanın Konusu ve Önemi

Hadislerin doğuşu, vahyin bidâyeti ile paralellik arz eder. Hadislerin tespiti ve doğru anlaşılması ise, uyulması gereken bir usûlün varlığına bağlıdır. Hadis usûlü, tarih içerisinde çeşitli evrelerden geçmiştir. Çünkü usûl, statik değil dinamiktir. Bu sebeple, bu ilmin tarihsel süreç içinde geçirdiği evreleri incelemek bir zaruret olarak görülebilir. İstilahlar, şahıslara bağlı değer kazanabildiği gibi kavramlaşarak kollektif bir bilinç de sağlayabilir. Aslında Hz. Peygamber'in risâleti ile hadislerin var oluşu aynı anda başlamıştır. Bu süreç, İslâm güneşinin âyet ve hikmetle olan doğumun insicamından başka bir şey değildir. İmâm Şâfiî'nin (ö. 204/820) kitabı Kur'ân; hikmeti ise Rasûlullah'ın sünneti olarak görmesi, bu minvalde üzerinde durulması ve değerlendirilmesi gereken bir husustur.¹ Nübüvvet ışığının yirmi üç yıl sürdüğü bu dönemde, nebevî uygulama olan sünnet, teşrîdeki yerini daha ilk günden almıştır.

İlk Müminler, dünya ve âhiret saâdetinin; ancak Kur'ân'ın emrine uymakla ve Nebî'nin de kavli, fiilî ve takrirî sünnetini esas almakla gerçekleşeceğini bilmekteydiler. Bu nedenle âlimler, sahâbe döneminden günümüze dek, hadislerin tespit ve edâsı için yoğun bir çaba içinde olagelmışlerdir. Metinler ışığında kurallar ihdâs ederek usûl ilmî için ilk adımı atmışlardır.

Hadis Usûlünün hadislere ulaşmadaki tartışılmaz önemi sebebiyle bu hususta önemli bir yeri olan "İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö.852/1448) Hadis Usûlündeki Özgünlüğü" nün olup olmadığını ortaya çıkarmayı tezimizin ana hedefi olarak belirledik. Şu hususu da belirtmeliyim ki, bir biyografik çalışmada seçilen şahsiyetin düşünce yapısını iyi tahlil edebilmek, ilmi kişiliğinin nasıl şekillendiğini belirlemek, yazdığı eserleri hangi şartlarda vücuda getirdiğini ortaya koymak, hangi kaynakları kullandığı, kaynakları etkin ve verimli kullanıp kullanmadığını tespit etmek; verdiği hükümlerde ve yaptığı yorumlarda mensubu bulunduğu çevrenin etkisinin ne derece olduğunu doğru bir şekilde tespit edebilmek için yaşadığı çevreyi ve bu çevrenin siyasî ve ilmî yapısını ele almak gerekir. Çünkü çevresel faktörler, insanın karakterini ve fiziki yapısını etkilediği

¹ Şafiî, Muhammed b. İdris, *Risâle*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Mektebetü'l-Halebî, Mısır, 1358/1940, s. 78.

gibi, yaşadığı ortamın siyasî ve sosyal yapısını, kişinin ilmî ve fikrî şahsiyetinin oluşmasını da etkilediği bir gerçektir. Bu nedenle araştırmamızın giriş bölümünde İbn Hacer'in yaşadığı dönem siyasî, ilmi ve sosyal açıdan incelenmiş, bu tarihi süreç ele alınırken ayrıntılara girilmeden genel hatlarıyla bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde, İbn Hacer'in hayatı, ilmî kişiliği ve hadisçiliği yer alacaktır. Önce hayatı, isim ve mezhebi, yaptığı görevler ve vefatına varıncaya kadar detaylı bir şekilde ele alınıp işlenecek, özellikle ilmi kişiliğini oluşturan öğeler teker teker araştırmaya tabi tutularak incelenecektir. Bu bağlamda yapmış olduğu seyahatler, ilim tahsil ettiği hocalar, ilmi kişiliğinin ürünleri olan talebeler ve eserleri konu edinecektir. Ayrıca bu bölümde İbn Hacer'in usûlü'l-hadisteki özgünlüğünü ele alacağız. Buradan hareketle özgünlüğüne etki eden unsurları belirlemeye çalışacağız. İbn Hacer'in hadis usûlüne eklediği konuları ve muhaddislere olan etkisi de inceleyeceğiz. İbn Hacer'in önemli çalışmaları vardır. Bunların başında ise usûl ile ilgili yazdığı eserler gelmektedir.

Tezimizin ikinci bölümünü ve asıl konusunu, bu alanda yazmış olduğu kitaplardan yola çıkarak ona özgü bir hadis usûlünün olup olmadığı, hocalarından ne ölçüde etkilendiği ortaya konulacaktır. İbn Hacer'in usûl anlayışını irdelerken aynı zamanda hocalarının hadis anlayışını da izâh etmiş olacağız. Bu durum, bize konuyu etraflıca muhakeme etme fırsatını verecektir.

Çalışmamızı bu alanda yoğunlaştırmamıza sebep olan bir diğer amaç; dinî ahkâmın kaynağını teşkil eden hadislerin sıhhati noktasında önemli çalışmalara imza atan İbn Hacer gibi bir şahsiyeti tanıtmak, özgün yaklaşımlarını araştırmak, kendine özgü hadis usûlün olup olmadığını tespit etmektir. Tezimizde yer verdiğimiz İbn Hacer'in tüm görüşlerinin özgün görüşler olduğunu iddia etmiyoruz. Ancak hedefimiz, İbn Hacer'in usûl anlayışını bilimsel açıdan tetkik etmektir. Araştırmamızda elde ettiğimiz sonuçların, günümüz hadis usûlü çalışmalarına ışık tutacağı kanaatindeyiz. Zira bizden önce İbn Hacer de dâhil, hiçbir muhaddisin özgün görüşleri araştırılmamıştır. Bu açıdan haddizâtında çalışmamızın da özgün olduğu görülecektir.

Araştırmanın Amacı

Muhaddisler tarafından meydana getirilen metodolojik eserler, kuşkusuz buldukları zamandan bağımsız düşünülemez. Başka bir ifade ile hiçbir eser, çağın koşullarından bağımsız olarak değerlendirilemez. Bu nedenle İbn Hacer'i, yaşadığı asrın insanı olarak değerlendirmek durumundayız. İbn Hacer'in ve içinde bulunduğu şartların

onun usûlüne ne ölçüde yansıdığını tetkik etmek için, ulaşabildiğimiz tüm eserlerini büyük bir dikkatle incelemeye çalıştık.

Bu tezin amaçlarından biri de hadis usûlünün önemli şahsiyetlerinden birinin çalışmalarını; farklı bir bakış açısıyla değerlendirmeye tabi tutmaktır. İbn Hacer'in kendi döneminde göstermiş olduğu olağanüstü gayretlerini ortaya çıkartmak, ayrıca bir döneme damgasını vurmuş ve günümüze kadar etkisi görülen bir muhaddisin, hayatına ışık tutmaktır. Çağımızda, usûle dair yazılan hiçbir eser yoktur ki ona atıfta bulunmuş olmasın. Bu nedenle araştırmamıza konu olan muhaddisin görüşleri önem arz etmektedir Zira o, mütekâddimûn ile müteahirûn dönemleri arasında köprü görevi görmüştür. Bir diğer amacımız da İbn Hacer gibi bir münekkidin kullandığı tenkit yöntemini gözler önüne sererek, onun hadis usûlündeki bilgisini araştırmacıların dikkatlerine sunmaktır.

Araştırmanın Kaynakları

İbn Hacer'in usûl anlayışını resmeden *Nuhbetü'l-fiker*, *Fethu'l-bârî bi-şerhi sahîhi'l-Buhâri*, *İnsâf bi'tekmilî'n-nüket alâ İbni's-Salâh*; *Takribü'l-menhec bi-tertibî'l-mudrec*; *Ta'liku't-ta'lik*; *Envâr fi ma'rifeti hasâisi'l-muhtar*; *Şerhu nuhbeti'l-fiker*; *Hedyu's-sârî*; *en-Nüket alâ ulûmi'l-hadis li'bni's-salâh*; *Ma'rifetu'l-hisali'l-mûsile li'd-dalâl ve el-Kavlü'l-müsedded fi'z-zebbi ani'l-müsned li'l-İmam Ahmed* başta olmak üzere hadis ilimlerine taalluk eden tüm eserlerine müracaat ettik.

Bu çalışmada başvurduğumuz bu ana kaynaklarla birlikte diğer eserlerden de istifade ettik. Bu eserlerden bazıları şunlardır: *Mukâddimetu İbni's-Salâh*: Şehrezûrî'nin (ö. 643/1245) ders notlarından oluşan bu eser, kendinden sonra gelen muhaddisleri derinden etkilemiştir. İbn Hacer, *Nuhbetü'l-fiker*'de bu eseri ihtisâr etmekle birlikte yararlı gördüğü bazı noktaları da ilave etmiştir. İbn Hacer'in hocası ve aynı zamanda usûlünü şekillendiren Irâkî'nin (ö. 806/1404) *et-Tezkira* ile *Elfiyye*'si temel kaynaklarımız arasındadır. Irâkî'ye ait usûl görüşlerine başvurmadan İbn Hacer'le alakalı yapılacak her türlü çalışma eksik kalacaktır. Yararlandığımız bir diğer temel eser ise, İbnü'l-Mülakkın'nın (ö. 804/1401) *el-Muknî fi ulûmi'l-hadîs* 'idir. Ayrıca İbn Cemâa'nın (ö. 733/1333) *el-Menhelü'r-revî fi ulûmi'l-hadisi'n-nebevî* kitabı çalışmamızın önemli kaynakları arasındadır. Nevevî'ye (ö. 676/ 1277) ait olan *et-Takrîb* de yararlandığımız kaynaklar arasındadır. Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tedribü'r-râvî* adındaki kitabı, usûlü'l-hadis çalışması yapan hiçbir araştırmacının müstağni kalmayacağı önemli bir eser olduğundan, çalışmamızın temel kaynakları arasına dâhil ettik. Ayrıca İbn Hacer ile ilgili

yapılan ve ulaştığımız tüm çalışmalardan istifade etmek için yoğun bir gayret içinde olduk.

Bunlara ilaveten Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerinden ve *el-Mektebetü 'ş-Şâmile* Kütüphane'sinden de yararlandık.

İbn Hacer ve Eserleri İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Yaptığımız araştırmaya göre İbn Hacer ve yazmış olduğu eserleri hakkında ülkemizde ve yurt dışında birçok akademik çalışma yapılmıştır. Söz konusu bu çalışmalara ulaşmaya çaba sarfettik. Elde etmiş olduğumuz bu çalışmaları önce yurt içinde yapılmış olanlar, sonra da yurt dışındakiler olmak üzere iki başlıkta ele alacağız.

Türkiye'de Yapılan Çalışmalar

Tespit edebildiğimiz kadarıyla ülkemizde İbn Hacer ve eserleri üzerine makale, yüksek lisans ve doktora olmak üzere 17 adet çalışma bulunmaktadır. Sırasıyla doktora ve yüksek lisans çalışmaları kronolojik olarak zikredeceğiz.

1. ***İbn Hacer'in Buhârî'ye Yönetilen İtirazlara Verdiği Cevaplar:*** Mehmet Bilen tarafından 2004 yılında Ankara Üniversitesi SBE, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı'nda doktora tezi olarak tamamlanan bu çalışma, kaynakça dâhil 336 sayfadan oluşmaktadır. Bu tezden hedeflenen amaç, Buhârî'nin (ö. 256/869) *Sahîh*'ine yapılan itirazlara İbn Hacer'in nasıl cevap verdiğini tespit etmektir. Bilen, mezkûr çalışmasında İbn Hacer'in verdiği cevapları eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmiş, tenkitlerini daha çok İbn Hacer'e yöneltmiştir. Bilen, bu çalışmasını *İbn Hacer'in Buhârî Savunusu* adıyla kitâp haline getirmiş, Ankara Okulu Yayınları tarafından 2013 tarihinde yayınlamıştır.
2. ***İbn Hacer el-Askalânî, el-Fethu'l-bârî'deki Metodu:*** Ahmet Emin Seyhan tarafından 1995 yılında kaleme alınan Selçuk Üniversitesi SBE, Temel İslam Bilimler Anabilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak tamamlanan bu çalışma, kaynakça dâhil 168 sekiz sayfadan müteşekkildir.
3. ***el-Makrîzî (Kitab es-Sulûk) ve İbn Hacer (İnbâu'l-gumr)'da Timur ile İlgili Kayıtlar ve Çağdaş Arap Tarihçilerine Göre Timur Tasviri:*** Musa Şamil Yüksel tarafından yapılan bu çalışma, 2001 yılında Ege Üniversitesi SBE, Tarih Anabilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak tamamlanmıştır. Birinci bölümde İbn Hacer'e ait olan bu kitabın 773/1371 ve 850/1446 yıllar arası

kapsadığı belirtilmiştir.² İkinci bölümde ise aynı dönemde yaşayan tarihçilerin Timur tasviri ele alınmıştır.

4. **Hattâbî ve İbn Hacer'in Buhârî Metinlerine Yaklaşımları:** Zişan Türcan tarafından kaleme alınan bu çalışmada Hattâbî (ö. 388/ 998) ve İbn Hacer'in *Sahîh*'te yer alan hadislerle ilgili yaklaşımları mukayeseli bir şekilde değerlendirilmiştir. Hicrî IV. ve IX. asırlarda yaşamış olan bu iki muhaddisin metinlere yaklaşımları tespit edilmiştir. Tezin birinci bölümünde Hattâbî ve İbn Hacer'in, Buhârî metinlerinin oluşumuna ilişkin düşünceleri değerlendirilmiştir. Türcan, İbn Hacer'in farklı rivâyetleri bir araya getirmede başarılı olduğunu özellikle ifade etmektedir.³ Tezin ikinci bölümünde ise her iki şârihin şerh anlayışında esas aldıkları ilkeler ele alınmıştır. Yüksek lisans tezi olan bu çalışma, kaynakça dâhil 78 sayfadan ibarettir.
5. **İbn Hacer ve Lezzetü'l-Âyş bi-Cem'i-Turuki Hadisi el'Eimmetü min Kureyş:** Bu çalışma, Halil İbrahim Turhan tarafından 2006 yılında Marmara Üniversitesi SBE, Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Çalışma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İbn Hacer'in hayatı ve eserleri, ayrıca bu bölümde muhaddisliği başlığı altında usûl, şerh, ricâl ve tahrîc ilimlerindeki konumu irdelenmiştir. İkinci bölümde ise üç ana başlık altında tahrîc, turuku'l-hadis ve *Lezzetü'l-Âyş bi-Cem'i Turuki "El-Eimmetü Min Kureyş"* isimli eseri değerlendirilmiştir. Bu bölümde de 71 merfû' hadis yer almaktadır. Bunlardan 24'ü Enes b. Mâlik, 8'i Ebû Hureyre, 7'si Sevbân, 5'i Ebû Berze, 5'i Muaviye, 5'i Câbir, 4'ü Ebû Cuhayfe, 3'ü Ebû Saîd el-Hudrî, 3'ü de İbn Abbas tariki ile rivâyet edilmiştir.⁴ Üçüncü bölümde, eserin Arapça metni tahrîci yapılarak ele alınmıştır.
6. **İbn Hacer el- Askalânî'nin Hadis Usûlcülüğü:** Bu tez, Betül Şimşek Öztürk tarafından 2007 yılında Selçuk Üniversitesi SBE, Temel İslâm Bilimleri Anabilimdalı'nda yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bu çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Eserin giriş bölümünde, İbn Hacer'in hayatı ve

² Yüksel, Musa Şamil, *el-Makrîzî (Kitab es-sulûk) ve İbn Hacer (İnbâu'l-gumr)'da Timur ile ilgili kayıtlar ve Çağdaşı Arap Tarihçilerine Göre Timur Tasviri*, (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2001, s. 41.

³ Türcan, Zişan, *Hattâbî ve İbn Hacer'in Buhârî Metinlerine Yaklaşımları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2002, s. 28.

⁴ Turhan, Halil İbrahim, *İbn Hacer ve Lezzetü'l-âyş bi-cem'i-turuki hadîsi el-eimmetü min Kureyş*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2006, s. 31.

ilmî kişiliği incelenmiştir. Birinci bölümde, İbn Hacer'in önceki hadis usûlcülerinden istifadesi ve onlara yönelik eleştirileri başlığı altında hadis usûl konuları işlenmiştir. Araştırmacı, ikinci bölümde İbn Hacer'in hadis usûlcülüğünü ele almış, 41 sayfada usûl anlayışını değerlendirmiştir. İstifade ettiğimiz çalışmalardan biri olan bu tezde; konuların sathî ele alınması, İbn Hacer gibi bir döneme rengini veren ve kendinden sonra gelenleri de etkileyen bir muhaddisin metodunu hakkıyla yansıtmaktan uzak kaldığını belirtmek durumundayız.

7. ***Hadis Rivâyetinde Tedlîs Uygulaması ve İbn Hacer'in "Tabakatü'l-Müdekkisîn" Adlı Eseri:*** Ömer Mehmet Ulusoy tarafından 2008 yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE, Temel İslâm Bilimleri Anabilimdalı'nda yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Kaynakça dâhil toplam 66 sayfadan müteşekkildir.
8. ***İbn Hacer ve el-Vukûf alâ mâ fî Sahîhi Müslim mine'l-Mevkûf Adlı Eserindeki Rivâyetlerin Değerlendirilmesi:*** Bu çalışma Şeyda Bertan Uysal tarafından 2011 yılında Selçuk Üniversitesi SBE, yüksek lisans tezi olarak kaleme alınmıştır. Birinci bölümünde, İbn Hacer'in hayatı, ilmi kişiliği, eserleri, muhaddisliği ve tezin başlığı olarak seçilen eser hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise hadis literatüründe 'mevkûf' kavramı ele alınarak ayrıntılı bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde *el-Vukûf alâ mâ fî sahîhi Müslim mine'l-mevkûf* adlı kitâpta yer alan hadisler değerlendirilmiş, İbn Hacer'in kitabında 192 tane mevkûf ve maktû' rivâyet olmasına rağmen bunların büyük bir kısmının mevkûf ve maktû' olmadığı tespit edilmiştir.⁵ Bu tez kaynakça dâhil 208 sayfadan ibarettir.
9. ***İbnü's-Salah'ın Sahîh Hadis ile İlgili Görüşlerine Yöneltilen Tenkitler (İrâkî ve İbn Hacer Özelinde):*** Nagihan Yanar tarafından 2013 yılında Marmara Üniversitesi SBE, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde; araştırmanın dayanağı olan İbnü's-Salah'ın hayat hikâyesi, şahsiyeti, ilmî, kaleme aldığı eserler ve genel hatlarıyla yaşadığı dönem tanıtılmıştır. Çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümleri ise tezin esas konusunu teşkil eden kısımlardır. Bu bölümlerde; İrâkî'nin

⁵ Uysal, Şeyda Bertan, *İbn Hacer ve el-Vukûf alâ mâ fî sahîhi Müslim mine'l-mevkûf*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 2011, s. 20.

yönelttiği tenkitlerde; sahîh, muallak, hadis tarihi ve edebiyatı gibi birçok konu ele alınmış söz konusu bu tezin tüm bölümleri 127 sayfadan ibarettir.

İbn Hacer hakkında kaleme alınan 12 makaleye yer verip tezin hacmini uzatmak istemiyoruz.

Yurtdışında Yapılan Çalışmalar

İbn Hacer'in ilmî kişiliği, yurtdışında özellikle de Arap âleminde muhtelif birçok çalışmaya konu olmuştur. Takdim edeceğimiz liste bunun en büyük kanıtıdır. Bunların başında onun fıkıh, usûli'l-fıkıh ve özellikle hadisçiliğini konu alan yüksek lisans ve doktora düzeyinde çalışmalar yer almaktadır. Ayrıca yazmış olduğu eserler değişik muhakkikler tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir. Yapılan çalışmaları tespit ettikten sonra bunları elde etmeye çalıştık ve birçoğuna da ulaştık. Şimdi bu çalışmaları çok fazla detaya inmeden ele alacağız.

1. ***Menhecü'l-Hâfız İbn Hacer fî kitâbihi fethi'l-bârî bi şerh sahîhi'l-Buhârî:*** Bu çalışma, Cemil Ahmed Mansûr eş-Şevâdif'i tarafından 1975 yılında Mısır'ın Ezher Üniversitesi Usûlüddin Fakültesi'nde doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümün birinci babında, hadîs talebinde bulunan İbn Hacer'in rihlelerinden söz edilmiştir. Üçüncü bölümde ise İbn Hacer'in *Sahîh*'i Buhârî için sarfettiği emek mevzu bâhis edilmiştir. İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'deki gayreti birkaç yönden tetkik edilmiş, güncel tartışmalara girmekten çekinmemiştir. Garânîk meselesi ile ilgili İbn Hacer'in değerlendirmesi müstakil bir başlıkta tartışmaya açılmıştır. İbn Hacer'in "bu konudaki tüm rivâyetler; zayıf ya da uydurmadır fakat turukların cem'i ile aslının olduğu..." şeklindeki yaklaşımı, Muhammed Abduh'tan yapılan nakil ile reddedilmiştir.⁶
2. ***Muvâfikatü'l-hubre el-habere fi tahrîc ehâdîsi'l-muhtasar libn'i'l-Hâcib:*** Bu çalışma, Abdullah b. Ahmed b. Süleyman el-Hamd tarafından h. 1404 yılında doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Araştırma, bir önsöz ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İbn Hacer ve İbn Hâcib'in hayatları kısaca ele alınmakta, ayrıca bu bölümde tahrîcin tanımı ve ilkeleri üzerinde detaylı izâhâtlar yapılmaktadır. İkinci bölümde ise, kitâpta yer alan hadis usûlüne dair kavramlar değerlendirilmiş ve İbn Hacer'in mezkûr eserinde başvurduğu

⁶ Şevâdif, Cemil Ahmed Mansûr, *Menhecü'l-hâfız İbn Hacer fî kitâbih fethi'l-bârî bi-şerh sahîhi'l-Buhârî*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ezher Üniversitesi, Usûlüddin Fakültesi, Mısır, 1975, s. 316-320.

kaynaklar irdelenmiştir. Medine İslâm Üniversitesinde doktora tezi olarak kabul edilen bu çalışma 861 sayfadan müteşekkildir.

3. ***el-Hadîsü'l-hasen inde'l-Hâfız İbn Hacer fî kitabihî fethi'l-bârî***: Bu çalışma Faysal Bâsım Faysal el-Cevâbir tarafından 1426/2005 yılında Ürdün'ün Yermuk Üniversitesinde doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde İbn Hacer'in hayatı muhtasar bir şekilde ele alınmış, daha sonra hasen hadîsin tanımına geçilmiştir. İkinci bölümde ise İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî* kitabında yer alan hasen hadislerle ilgili uygulamalarına yer verilmiştir. el-Cevâbir, son olarak; “Kur'ân'ı sesinizle tezyin ediniz” hadîsini değerlendirmiş, İbn Hacer'in, *Takrîb*'inde mezkûr hadisten zayıf olarak bahsetmesi; *Tağlik*'inde ise isnâdını zikrettikten sonra hasenliğine hükmetmesini bir çelişki olarak görmüştür.⁷ Bu tez 491 sayfadan oluşmaktadır.
4. ***Tağliku't-ta'lik***: Bu çalışma, Saîd Abdurrahman Musa el-Kazkî tarafından 1400/1980 yılında Kahire Üniversitesi Usûlüddin Fakültesi'nde doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde İbn Hacer'in hayatı insanî ve ilmî zaviyeden ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde İbn Hacer'in eserleri ve özellikle *Tağliku't-ta'lik* kitabı incelenmiş, hadis usûl kavramları müstakil bir fâsılda irdelenmiştir. İkinci bölümde eserin tahkiki yapılmıştır. Bu çalışma, 2755 sayfadan ibârettir.
5. ***Kavâidü'l-usûliye el-mutealika bi-babi'l-hukm ve'l-mebâhisi'l-lugaviye ve't-tatbik âleyhâ min kitâbi fethi'l-bârî***: Ahmed Ferhan Dibvân Kâid el-İdrisî tarafından 1412/1991 yılında Suudi Arabistan Ummu'l-Kurâ Üniversitesi'nde kabul edilmiş bir doktora çalışmasıdır. İki cilt olarak yayınlanan bu tez, kaynakça dâhil 1104 sayfadan ibarettir. Çok fazla nakilde bulunduğu bariz bir şekilde anlaşılan bu çalışma, giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır.
6. ***en-Nüket alâ kitâbi İbni's-Salâh***: Bu çalışma, Rabi' el-Medhalî tarafından 1400 yılında Medine İslâm Üniversitesi'nde doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Akademik çalışmanın birinci bâbında; İbnu's-Salâh, Irâkî ve İbn Hacer'in hayatı ele alınmıştır. Söz konusu bâb, İbn Hacer'in İbnu's-Salâh ve hocası Irâkî'ye yönelttiği nüktelere ayrılmıştır. Ayrıca bu bölümde her üç muhaddisin metodolojisi irdelenmiştir. Medhalî'nin, tenkitleri ise dördüncü fâsılda yer

⁷ Cevâbir, Faysal Bâsım Faysal, *el-Hadîsü'l-hasen 'inde'l-hâfız İbn Hacer fî kitâbih fethi'l-bârî*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Yermük Üniversitesi, Şeriat Fakültesi, 2005, s. 462-463.

almıştır. Tezin tahkik bölümünde kitâbın ismi, eserin müellifine aidiyeti ve son olarak tahkikine yer verilmiştir. Bu çalışma, 968 sayfadan ibaret olup 1404/1984 yılında İhyâu't-Turâsi'l-Arabî yayınları arasında kitâp olarak yayınlanmıştır.

7. ***Rivâyetü't-tarihiyye fi fethi'l-bârî fi 'asri'l-hilafeti'r-raşide ve'd-devleti'l-emeviyye:*** Yahya b. İbrahim el-Yahya tarafından 1412 yılında Medine-i Münevvere'de bulunan İslâm Üniversitesi Da've ve Usûlüddin Fakültesi'nde doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışmada, İbn Hacer'in müelliflerine atıfta bulunduğu halde ulaşamadığı 35 eserden bahsetmiştir.⁸ Birinci bölümde, râşid halifeler dönemi fasıllar şeklinde tasnife tabi tutulmuştur. İkinci bölümde Emevî Devleti'nin kuruluşu, Muaviye (ö. 60/680) ile başlatılmış, bu dönemde görev yapan yöneticiler arasında Ömer b. Abdulaziz'in (ö. 101/720) hayatı ve ilmî kişiliği tafsilatlı olarak işlenmiştir. Sonuç bölümünde ise hiçbir tarih kitabında yer almayan kimi bilgilere ulaşıldığı, buradan hareketle İbn Hacer'in özgün kaldığı ispatlanarak sonuca gidilmiştir.⁹ Bu çalışma kaynakça dâhil 756 sayfadan ibaret olup kitâplaştırılmıştır.
8. ***Sîretü'n-nebeviyye fi fethi'l-bârî:*** Bu çalışma, Muhammed b. Emin Muhammed Mahmûd b. Ahmed Mevlûd el-Ceknî eş-Şankîti tarafından Medine'de İslâm Üniversitesi Da've ve Usûlüddin Fakültesi'nde, 1414 yılında doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde *Fethu'l-bârî*'de yer alan Mekke Dönemi ile ilgili rivâyetler değerlendirilmiştir. Ayrıca bu başlığın altında *Fethu'l-bârî*'de başvurulmuş kaynakların listesi de verilmiştir. Bu listede; 254 kaynak eserin adı yer almakta, buna İbn Hacer'in atıfta bulunduğu âlimlerin listesini de eklediğimizde, rakamın üç katından daha fazla çıkacağı müşahede edilecektir. Tezde, kaynak tanıtımının yapıldığı bu fâslın yüz sayfa kadar bir yekûn oluşturması dikkatten kaçmamaktadır.¹⁰ İkinci bölümde Hz. Peygamber'in hicreti esas alınarak Medine hayatı ile alakalı rivâyetler ele alınmıştır. Bu tez, kaynakça ve ek listelerle birlikte 2071 sayfadan oluşmaktadır.

⁸ Bkz. Yahya, Yahya b. İbrahim, *Rivâyetü't-târihiyye fi fethi'l-bârî fi asri'l-hilâfeti'r-raşide ve'd-devleti'l-emeviyye*, Dâru'l-Hicre, 1415, s. 106-114.

⁹ Yahya, a.g.e., s. 715.

¹⁰ Şankîti, Muhammed b. Emin Muhammed Mahmûd b. Ahmed Mevlûd el-Ceknî, *es-Sîretü'n-nebeviyye fi fethi'l-bârî*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İslâm Üniversitesi, Da've ve Usûlüddin Fakültesi, Medine, Suudi Arabistan, 1414, s. 95-195.

9. ***Rivâyetü't-tefsiriyye fi fethi'l-bârî***: Bu tez, Abdülmecid Abdülbârî tarafından Suudi Arabistan Medine İslâm Üniversitesi Da've ve Usûlüddin Fakültesi'nde 1419 yılında doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde, İbn Hacer'in hayatı on bir mebhâsta araştırma konusu yapılmıştır. Ayrıca bu bölümde *Fethu'l-bârî* akademik bir bakış açısıyla değerlendirilmeye tabi tutulmuş; bu bağlamda İbn Hacer'in mezkûr kitâptaki metodu, Kur'ân âyetlerini tefsir ederken takip ettiği menhec ve *Fethu'l-bârî*'nin ilmî değeri akademik bir bakış açısıyla ortaya konulmuştur. Sebebi nüzül için ayrı bir başlık açılmıştır. Nesh konusu ise iki sayfada işlenmiştir. İkinci bölümde, Fâtiha'dan Nâs'a kadar İbn Hacer'in tefsir anlayışı örneklendirilerek izâh edilmiştir. İbn Hacer'in tefsir ilmindeki konumu, 'Allah'ın âyetlerinden bir âyet olduğu' şeklinde tavsif edilmiştir.¹¹ Bu çalışma kaynakça dâhil 1664 sayfadan ibarettir.
10. ***Ehâdis ve'l-asârü'l-letî daa'fehâ'l-Hâfız İbn Hacer fi kitabih "fethi'l-bârî şerhu sahîhi'l-Buhârî"***: Hennân bt. Ali b. Muhammed el-Yemânî tarafından 1435 yılında Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlüddin Fakültesi'nde doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Bu çalışmada; derleme, tahrîc ve akademik bir bakış açısıyla Al-i İmrân süresinden *Kitabu'l-adâb*'a kadar geçen rivâyetlerin tetkiki yapılarak, sonuca gidilmeye çalışılmıştır. Bu tez, giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Buhârî'nin hayatı ve hadis ilmindeki konumu tafsilatlı değerlendirilmiş, ayrıca bu bölümde İbn Hacer'in hayatı ve *Fethu'l-bârî*'deki metodu da incelenmiştir. İkinci bölümde 601 hadisin tahrîcine yer verilmiştir. Sonuç bölümü ise ulaşılan neticeye ayrılmıştır. Bu çalışma, kaynakça ile birlikte 1543 sayfadan oluşmaktadır.
11. ***Cehâle inde'l-muhaddisîn mea' dirâsetin muvâzene li mie râvîin kâle fihim el-Hâfız İbn Hacer: mechûl fî kitabih takrîbi't-tehzi***: Bu çalışma, Abdussamed b. Muhammed b. Ali el-Burâd'î tarafından 1426 yılında Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlüddin Fakültesi'nde doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Bu tezin, birinci bölümünde cehâletin tanımı ve sebepleri ele alınmıştır. Bu bağlamda 'cehâletü'r-râvî' ile ilgili yazılan eserler müstakil bir fâsılda değerlendirilmiştir. İkinci bölümünde, İbn Hacer'in haklarında mechûl

¹¹ Abdülbârî, Abdülmecid, *Rivâyetü't-tefsiriyye fi fethi'l-bârî*, İslâm Üniversitesi, Da've ve Usûlüddin Fakültesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Medine, Suudi Arabistan, 1419, s. 81.

hükümünü verdiği yüz râvî değerlendirilerek, pratik ile teori birleştirilerek sonuca gidilmiştir. Bu çalışma kaynakça ile birlikte 632 sayfadan oluşmaktadır.

12. ***Men vusife bi lafz makbûl fî takrîbi't-tehzîb li'l-Hâfız İbn Hacer el-Askalânî min gayri ricâli's-sahîhayn min Abdullah b. Haris ilâ Abdulaziz b. Abdulmelik el-cumhî:*** Bu çalışma, Hasan Ali Mufrîh eş-Şevkânî tarafından İmâm Muhammed b. Suud Üniversitesi Usûlüddin Fakültesi'nde 1423 yılında doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde, İbn Hacer'in eseri olan *Takrîbü't-tehzîb* ile ilgili detaylı açıklamalar yer almıştır. İkinci bölüm râvilerin tercemelerine ve ilmu'r-ricâla ayrılmıştır. Üçüncü bölümde ise Abdullah b. Hâris'ten (ö. 84/703) râvî Abdulaziz b. Abdulmelik el-Cumhî'ye kadar İbn Hacer'in râviler ile ilgili değerlendirmelerine yer verilmiştir. Bu tez, 1586 sayfadan ibarettir.
13. ***Men vusife bi-lafzi makbûl fî takrîbi't-tehzîb li'l-Hâfız İbn Hacer el-Askalânî min gayri ricâli's-sahîhayn min bidâye terceme-i Mesleme b. Abdullah el-Cuheynî ilâ nihâye terceme-i Vezîr b. Sabîh eş-Şâmî.*** Bu çalışma, Muhammed Abdullah Ahmed el-La'bûn tarafından İmâm Muhammed b. Suud Üniversitesi Usûlüddin Fakültesi'nde 1423 yılında doktora tezi olarak takdim edilmiştir. Birinci bölümde İbn Hacer'in eseri olan *Takrîbü't-tehzîb* ile ilgili detaylı açıklamalar yapılmıştır. İkinci bölüm, râvilerin tercemelerine ve ilmu'r-ricâla ayrılmıştır. Üçüncü bölümde ise Mesleme b. Abdullah el-Cuheynî (ö. 111/730) ile başlanılarak Vezîr b. Sabîh eş-Şâmî'e kadar İbn Hacer'in râviler ile ilgili değerlendirmesine yer verilmiştir. Tez, 1226 sayfadan ibarettir.
14. ***Men vusife bi-lafz makbûl fî takrîbi't-tehzîb li'l-Hâfız İbn Hacer el-Askalânî min gayri ricâli's-sahîhayn dirâse ve tahkîk:*** Bu çalışma, Usâm b. İbrahim el-Hâzimî tarafından İmâm Muhammed b. Suud Üniversitesi Usûlüddin Fakültesi'nde 1422 yılında doktora tezi olarak sunulmuştur. Birinci bölümde, İbn Hacer'in eseri olan *Takrîbü't-tehzîb* ile ilgili detaylı açıklamalarda bulunulmuştur. İkinci bölümde, râvilerin tercemelerine ve ilmu'r-ricâla dair geniş açıklamalara yer verilmiştir. Üçüncü bölüm ise İbn Hacer'in râviler ile ilgili değerlendirilmesi ile son bulmuştur. Bu tez, 1011 sayfadan ibarettir.
15. ***Cuhudû İbn Hacer el-luğaviye fî fethi'l-bârî:*** Ahmed Ali Kâid el-Misbâhî tarafından Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Lugatî'l-Arabiyye Fakültesi'nde 1417/1996 yılında doktora tezi olarak da hazırlanmıştır. Tezin Birinci

bölümünde İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'de kullandığı lugavî kaynakların listesi verilmektedir. Burada zikredilen kaynaklar arasında ilk sırayı alan Halîl'in (ö. 175/787) eseri olan "*el- 'Ayn*, son sırada ise Fîrûzâbâdî'ye (ö. 817/1414) ait olan *el-Kâmûs* yer almaktadır.¹² İkinci bölüm, İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'deki metoduna; üçüncü bölüm, esvâtlara; dördüncü bölüm ise kelimelerin yapısına tahsis edilmiştir. Bu tez, kaynakça dâhil 469 sayfadan müteşekkildir.

16. ***Menhecü'l-hâfız İbn Hacer fî difâi'h 'an ricâl sahîhi'l-Buhârî el-mütekellem fih***: Salih b. Abdullah es-Seyyâh tarafından 1418 yılında Melik Suud Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde, İbn Hacer'in râvî cerhinde bulunanlara yönelik, tenkitleri işlenmektedir. İkinci bölümde İbn Hacer'in cerh sebepleri ile ilgili tenkitleri ayrıca bu başlıkta İbn Hacer'in 'cehâletu'r-râvî' ile alakalı taksimi irdelenmiştir. Üçüncü bölümde ise daha çok uygulamadan yola çıkarak, hadisi takviye etmenin örneklerine yer verilmiştir. Eser kaynakça dâhil 744 sayfadan ibarettir.
17. ***er-Râvîyü'l-makbûl 'inde İbn Hacer ve Mervîyatih fî'el-ehâdîsi'l-muhtâre li'diyâi'l-Makdisî***: Bu tez, Halûd Muhammed el-Husbân tarafından 2005 yılında, Ürdün'ün Yermûk Üniversitesi Şeriat ve Dirasâtî'l-İslâmîyye Fakültesi'nde doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde muhaddislere göre makbûl râvî bağımsız bir nev'i olarak izâh edilmiştir. İkinci bölümde Makdisî ve kitabı hakkında malumat; üçüncü bölümde ise Makdisî'nin eserinde geçen râviler değerlendirilmiştir. Bu çalışma, 334 sayfadan ibarettir.
18. ***Menhecü'l-Hâfız İbn Hacer fil-akîde min hilâli kitâbih fethi'l-bârî***: Bu tez, Muhammed İshak Kendû tarafından Medine İslâm Üniversitesi Da've ve Usûlüddin Fakültesi'nde, 1416 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde tevhidin tanımı, rububiyette tevhid, isim ve sıfâtlarda tevhid gibi konularda İbn Hacer'in anlayışı yansıtılmış, ayrıca tevhidi bozan faktörler de incelenmeye tabi tutulmuştur. İkinci bölümde tevhide tealluk eden diğer meseleler mevzu bâhis edilmiş, mezkûr konular beş fâsılda araştırılmıştır. Beşinci fâsılda on beş tane kelâm-i firka zikredilmiştir.¹³ Bu çalışma, kaynakça

¹² Misbâhî, Ahmed Ali Kâid, *Cuhûdu İbn Hacer el-lugavîyye fî fethi'l-bârî*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üni., Lugatü'l-Arabîyye Fakültesi, Suudi Arabistan, 1417/1996, s. 47-74.

¹³ Kendû, Muhammed İshâk, *Menhecü'l-hâfız İbn Hacer el-Askalânî fî'l-akîde min hilâli kitâbih fethi'l-bârî*, İslâm Üni., Da've ve Usûlüddin Fakültesi, (Doktora Tezi), Mektebetü'r-Rüşd, Medine, Suudi Arabistan, 1416, s. 1437-1445.

dâhil 1590 sayfadan ibarettir. Mektebetü'r-Rüşd, çalışmayı üç cilt olarak yayınlamıştır.

19. ***el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe li İbn Hacer el-Askalânî tahkîk ve't-ta'lik ve tahrîc li'l-ehâdis ve'l-asâr ve a'lâmi's-sahâbeti'l-varide fih:*** Bu tez, Hüseyin Muhammed Abdulilâh el-Hâzimî tarafından Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi ed-Da've ve Usûlüddin Fakültesi'nde 1424 yılında doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde *el-İsâbe* kitabı hakkında geniş malumat verilmiştir. İkinci bölümde sahâbenin tanımı ve tabakalar, ayrıca sahâbenin faziletine dair bilgiler aktarılmıştır. Üçüncü bölümde bab el-künâ; hemze harfinden başlanarak Ebu's-Sebu'a kadar tüm râviler değerlendirilmiştir. Bu tez, 1376 sayfadan müteşekkildir.
20. ***el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe li İbn Hacer el-Askalânî min evvel harf-i 'ayn ilâ nihâye harf-i lâm:*** Bu tez, Zekeriyya Sâlih Abduh Kâid tarafından Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi ed-Da've ve Usûlüddin Fakültesi'nde, 1422 yılında, yüksek lisans tezi olarak sunulmuştur. Birinci bölümde *el-İsâbe* kitabı hakkında geniş malumat verilmiştir. İkinci bölümde sahâbenin tanımı ve tabakaları, ayrıca sahâbenin faziletine dair bilgi aktarılmıştır. Üçüncü bölümde العين ('ayn) harfinden başlanılarak اللام (lâm) harfine kadar tüm râviler değerlendirilmiştir. Tez, 673 sayfadan müteşekkildir.
21. ***Mu'cem fikh fethi'l-bârî li İbn Hacer el-Askalânî:*** Bu tez Bessâm Muhammed Sahyûnî tarafından Ummu Dermân el-İslâmîyye Üniversitesi eş-Şari'a ve'l-Kânûn Fakültesi'nde 2010 yılında doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde mu'cem kavramı ve bu kavramın ilintili olduğu diğer kavramlara yer verilmiştir. İkinci bölümde fıkıh ve ahkâm hadislerin değerlendirilmesine ayrılmıştır. Üçüncü bölümde ise fikha dair İbn Hacer'in kullandığı kavramlar ele alınmıştır. Bu çalışma 979 sayfadan müteşekkil olup daha sonra 1434/2012 yılında Dımaşk'ta Dârü'n-Nevâdir yayınevi tarafından, kitâp olarak basılmıştır.
22. ***er-Ruvât ellezine ihtelefet ekvâlu'l-hâfiz İbn Hacer fihim.*** Bu çalışma Amr b. Taha b. Abdulkadir Sakkâf tarafından, 1422 yılında Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlüddin Fakültesi'nde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bu çalışma, giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Yazar, girişte yaptığı çalışmadan söz ederken İbn Hacer'in özgünlüğüne şu cümle ile atıfta

bulunmaktadır: “وهذا مما لم يوجد في مصنف قبله” = bu kitâp, İbn Hacer’den önce hiçbir kitâpta ele alınmamış olan ‘râvî ihtilâfı’ konusunda özgün bilgiler içermektedir.”¹⁴ Bu çalışma, 416 sayfadan ibarettir.

23. ***er-Ruvât ellezine ihtelefet ekvâlu’l-hâfız İbn Hacer el-Asakalânî fihim dirâsetün müvâzene li mieteyn ve hamsîn râvî***: Bu çalışma, Abdurrahman Suud el-Ammac tarafından 1422 yılında Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi Da’ve ve Usûlüddin Fakültesi’nde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde İbn Hacer’in görüşleri doğrultusunda ruvât kavramı, cerh ve ta’dil konuları değerlendirilmiştir. Tezin omurgasını oluşturan ikinci bölüm, İbn Hacer’in 250 râvî ile ilgili yaptığı değerlendirmeler hakkındadır. Bu çalışma 523 sayfadır.
24. ***er-Ruvât ellezine ihtelefet ekvâlu’l-hâfız İbn Hacer fihim***. Bu çalışma Ömer b. İbrahim b. Muhammed Nûr Seyf tarafından 1422 yılında Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi Da’ve ve Usûlüddin Fakültesi’nde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bu çalışma mukaddime ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Bu tez es-Sekkâf tarafından hazırlanan tezin devamıdır. Bu çalışma 389 sayfadan müteşekkildir.
25. ***er-Ruvât ellezine vassekahum ez-Zehebî fi’l-kâşif ve kâle fihim İbn Hacer fi’t-takrîb Sadûk***. Bu tez, Abdurrahman b. Muhammed b. Raşid el-‘Anezî tarafından 1431 yılında Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi Da’ve ve Usûlüddin Fakültesi’nde yüksek lisans tezi olarak takdim edilmiştir. Bu çalışma mukaddime ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Zehebî’nin sıkı, İbn Hacer’in Sadûk olmakla tavsif ettiği râviler, tablolar oluşturularak kıyâs cihetine gidilmiştir. Kaynakça dâhil 534 sayfadır.
26. ***er-Ruvât ellezine vassafehum el-Hâfız İbn Hacer bi’t-tedlîs ev nefâhu ‘anhum mimen leyse fi kitâb (ta’rif ehli’t-takdîs)***. Bu tez Fatma bt. Muhammed Rabî’ b. Ahmed Farisî tarafından 1430-2009 yılında Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi Da’ve ve Usûlüddin Fakültesi’nde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde İbn Hacer’in *Ta’rif Ehli’t-Takdîs* kitabında yer almadığı halde, tedlîs ile ithâm edilen râvilere ayrılmıştır. Bunların sayısı

¹⁴ Sakkâf, Amr b. Taha b. Abdülkadir, *er-Ruvât ellezine ihtelefet ekvâlu’l-hâfız İbn Hacer fihim*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi, Da’ve ve Usûlüddin Fakültesi, Mekke, Suudi Arabistan, 1422, s. 4.

26'dir. İkinci bölümde ise tedlîs ile nitelendirilmesine rağmen, müdellis olmayan râvilere yer verilmiştir. Kaynakça dâhil 516 sayfadan müteşekkildir.

27. *el-Kavlu's-sarih fi menheci'l-hâfiz İbn Hacer el-Askalânî fi't-tashih-dirâsetun tatbîkiye min hilâl kitabih fethi'l-bârî*. Bu çalışma Meryem 'Înân Muhammed el-Berş tarafından 2013 yılında Filistin'nin Gazze kentinde bulunan İslâm Üniversitesi Usûlüddin Fakültesi'nde yüksek lisans tezi olarak takdim edilmiştir. Birinci bölümde ise metod kavramı irdelenmiştir. İkinci bölümde tashihle alakalı üç mebhasta kaideler değerlendirilmiştir. Bu tez kaynakça ile birlikte 470 sayfadan ibarettir.
28. *Şâiriyetu İbn Hacer el-Askalânî*. Bu çalışma Muhammed Subhî Ali Mikdâd tarafından 2015-1436 yılında Filistin'nin Gazze kentinde bulunan İslâm Üniversitesi el-Adâp Fakültesi'nde yüksek lisans tezi olarak takdim edilmiştir. Birinci bölümde İbn Hacer'in divânında işlediği konular ele alınmıştır. İkinci bölümde şiir sanatı çok yönlü ele alınmıştır. Araştırmacı, İbn Hacer'in şiirdeki özgün duruşunu şu cümle ile ifade etmiştir: “وقد عمد الي التجديد فكتب في الموشحات.”¹⁵ /O, teccide yönelerek tevşih¹⁵ türünü de yazmıştır.”¹⁶ Bu tez, kaynakça ile birlikte 199 sayfadan ibarettir.
29. *en-Nâsîh ve'l-mensûh fi'l-fhâdîsi'n-nebeviyye 'İnde İbn Hacer el-Askalânî –kısmu'l- 'ibâde*. Bu tez, Zeynep binti'l-Ceylânî tarafından 2010-2011 eğitim ve öğretim yılında Cezayir'in Tilmisân şehrinde bulunan Ebû Bekir Bilkâyîd Üniversitesi, Ulûmu'l-İnsâniyye ve'l-İçtimaiyye Fakültesi'nde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde nashin tanımı, hükmü ve türleri ele alınmıştır. İkinci bölümde ise hadisler arasında vuku bulan tearud ve çözümü İbn Hacer'in görüşleri esas alınarak incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise nashin ibadet ile ilgili boyutu ele alınmıştır. Tez, 359 sayfadan oluşmaktadır.
30. *Tahrîcü'l-ehâdîsi'l-lefi sekete 'anhâ el-imâm İbn Hacer fi fethi'l-bârî*. Bu tez Durğam Sâlih Es'ad Cebârîn tarafından 2003 yılında Filistin'in Nablûs kentinde bulunan Neccâh Üniversitesi Usûlüddin Fakültesi'nde yüksek lisans tezi olarak takdim edilmiştir. Giriş ve iki bölümden oluşan bu çalışmanın

¹⁵ Tevşih: Her dizinin ilk harfi yukarıdan aşağıya doğru okunduğunda ortaya bir söz çıkacak biçimde düzenlenmiş manzumedir.

¹⁶ Mikdâd, Muhammed Subhî Ali, *Şâiriyetu İbn Hacer el-Askalânî*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmiatü'l-İslâmiyye, Gazze, Filistin, 2015, s. 187.

birinci bölümünde İbn Hacer'in hayatı irdelenmiştir. İkinci bölümde ise *Kitabu'l-vahy*'den itibaren *Kitabu'l-vudû*'a kadar İbn Hacer'in hüküm beyan etmediği hadisler ele alınmıştır. Bu çalışmada Buhârî ve Müslim'in (ö. 261/875) ittifâk ettiği 48, sadece Buhârî'nin rivâyet ettiği 65, sadece Müslim'in rivâyet ettiği 67 hadis değerlendirmeye tabi tutulmuştur.¹⁷ Bu tez, 510 sayfadan oluşmaktadır.

31. ***Tahrîcü'l-ehâdis el-vâride fî kitâp fethi'l-bârî şerh sahîhi'l-Buhârî min kitâbi'l-cenâiz babî's-sünneti's-salât ala'l-cenâiz ilâ kitâbi'l-hac.*** Bu tez Hannân İd Abd Abdulhadî tarafından Filistin'in Nablûs kentinde bulunan Neccâh Üniversitesi Usûlüddin Fakültesi'nde 2004 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde İbn Hacer'in hayatı ve eseri olan *Fethu'l-bârî* araştırmaya konu edilmiştir. İkinci bölümde ise *Kitabu'l-cenâiz*'den başlanarak *Kitabü'l-hacc*'in tavâfu'l-kârın babına kadar var olan hadislerin tahrîci yapılmıştır. Tahrîci yapılan hadis sayısı 220'dir.¹⁸ Bu tez kaynakça dâhil 252 sayfadan oluşmaktadır.
32. ***Tahrîcü'l-ehâdis el-vâride fî kitâp fethi'l-bârî şerh sahîhi'l-Buhârî min kitâbi'l-ezân bab izâ hadare't-taâm ve ukîmeti's-salât ilâ nihâye kitâbi'l-cum'a.*** Bu tez, Ragıp Abdurrahman eş-Şerûf tarafından Nablûs'ta bulunan Neccâh Üniversitesi Usûlüddin Fakültesi'nde 2003 yılında yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Birinci bölümde *Kitâbu'l-ezân*'da yer alan hadislerin tahrîci yapılmıştır. İkinci bölümde ise *Kitabu'l-cum'a*'da var olan hadislerin tahrîci yapılmıştır. Bu tezde değerlendirilen toplam hadis sayısı 308'dir. Araştırmacı bu kadar hadis arasında sadece bir tane mevzu hadis tesbit edebilmiştir.¹⁹ Bu tez, kaynakça dâhil 379 sayfadan oluşmaktadır.
33. ***Tahrîcü'l-ehâdis el-varide fî kitâp fethi'l-bârî şerh sahîhi'l-Buhârî min kitâbi'l-buyu' ilâ nihâye kitâbi'l-mekâtib.*** Bu tez, Sâmir Nâcih Abdullah Sammâre tarafından Filistin'de bulunan Neccâh Üniversitesi, Usûlüddin

¹⁷ Cebârîn, Durğam Sâlih Es'ad, *Tahrîcü'l-ehâdisi'l-letî sekete 'anhâ el-imâm İbn Hacer fî fethi'l-bârî*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Neccâh Üniversitesi, Usûlüddin Fakültesi, Nablûs, Filistin, 2003, s. 7.

¹⁸ Abdülhâdî, Hannân İd Abd, *Tahrîcü'l-ehâdis el-vâride fî kitâbi fethi'l-bârî şerh sahîhi'l-Buhârî min kitâbi'l-cenâiz babî's-sünneti's-salât ale'l-cenâiz ilâ kitâbi'l-hac*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Neccâh Üniversitesi, Usûlüddin Fakültesi, Nablûs, Filistin, 2004, s. 20.

¹⁹ Şerûf, Sâir Râgıp Abdurrahman, *Tahrîcü'l-ehâdis el-vâride fî kitâp fethi'l-bârî şerh sahîhi'l-Buhârî min kitâbi'l-ezân bab izâ hadare't-taâm ve ukîmeti's-salât ilâ nihâye kitâbi'l-cum'a*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Neccâh Üniversitesi, Usûlüddin Fakültesi, Nablûs, Filistin, 2003, s. 60.

Fakültesi'nde 2005 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde *Kitabu'l-buyû'*'da yer alan hadislerin tahrîci yapılmıştır. İkinci bölümde ise *Kitabu'l-menâkib*'de mevcut olan hadislerin tahrîci yapılmıştır. Bu bölümde yer alan bâb sayısı ise ikidir. Bu tezde değerlendirilen toplam hadis sayısı 272'dir. Bu tez 309 sayfadan müteşekkildir.

34. ***Tahrîcü'l-ehâdîs el-vâride fî kitâp fethi'l-bârî şerh sahîhi'l-Buhârî min kitâbi'l-hibbe hattâ nihâye kitâbi'l-cihâd.*** Bu tez, Nu'mân Nâyif Hamdân Es'ad tarafından Nablûs'ta bulunan Neccâh Üniversitesi Usûlüddin Fakültesi'nde 2004 yılında yüksek lisans tezi olarak sunulmuştur. Birinci bölümde *Kitabu'l-hibbe*'de yer alan hadislerin tahrîci yapılmıştır. İkinci bölümde ise *Kitabu'l-cihâd*'da var olan hadislerin tahrîcine ayrılmıştır. Ele alınan hadislerden yola çıkarak değerlendirme yapan araştırmacı, elde ettiği bu neticeden hareketle şârihin mütesâhil olduğu sonucuna varmıştır.²⁰ Tez, 341 sayfadan ibarettir.
35. ***Tahrîcü'l-ehâdîs el-vâride fî kitâp fethi'l-bârî şerh sahîhi'l-Buhârî min kitâp farzi'l-humus ilâ nihâye kitâp ehâdîsi'l-enbiyâ.*** Bu tez, Muhammed Ahmed Abdulhalim el-Attâr tarafından Nablûs'ta bulunan Neccâh Üniversitesi Usûlüddin Fakültesi'nde 2004 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde *Kitabu'l-farzi'l-humus*'ta yer alan hadislerin tahrîci yapılmıştır. İkinci bölümde ise *Kitabu ehâdîsi'l-enbiyâ* var olan hadislerin tahrîci yapılmıştır. Bu çalışma, kaynakça dâhil 245 sayfadan müteşekkildir.
36. ***Tahrîcü'l-ehâdîs el-vâride fî kitâp fethi'l-bârî şerh sahîhi'l-Buhârî min bidâye kitâbi'l-menâkib ilâ nihâye kitâp fedâili's-sahâbe.*** Bu tez, Râid Hişâm Ömer Âsî tarafından Nablûs'ta bulunan Neccâh Üniversitesi Usûlüddin Fakültesi'nde 2005 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde üç mebhasta konu irdelenmiştir. İkinci bölümde ise *Kitabu'l-menâkib* ve *Kitâp fedâili's-sahâbe* yer alan hadislerin tahrîci yapılmıştır. Bu tezde değerlendirilen toplam hadis sayısı 283'dür. Bu tez, 380 sayfadan oluşmaktadır.
37. ***Tahrîcü'l-ehâdîs el-vâride fî kitâp fethi'l-bârî şerh sahîhi'l-Buhârî min kitâbi'l-havf ilâ kitab taksîri's-salât.*** Bu tez, Muhammed Vecîh Muhammed

²⁰ Es'ad, Nu'mân Nâyif Hamdân, *Tahrîcü'l-ehâdîs el-vâride fî kitâp fethi'l-bârî şerh sahîhi'l-Buhârî min kitâbi'l-hibbe hattâ nihâye kitâbi'l-cihâd*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Neccâh Üniversitesi, Usûlüddin Fakültesi, Nablûs, Filistin, 2004, s. 317.

Hanînî tarafından Nablûs'ta bulunan Neccâh Üniversitesi Usûlüddin Fakültesi'nde 2003 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Buhârî ve İbn Hacer'in hayatı ve her iki muhaddisin eserleri metin ve şerh olarak incelenmiştir. Bu bağlamda İbn Hacer'in İslâm Tarihinde benzerine az rastlanacak bir âlim olduğu ve hiç kimsenin onun yerini dolduramayacağı ifade edildikten sonra, tenkîd etmenin gerekliliğine vurgu yapılmıştır.²¹ Bu tez, 189 sayfadan müteşekkildir.

38. ***Teakkubâtu'l-hâfız İbn Hacer alâ gayrih mine'l-ulemâ min hilâl kitâbih "tehzîbü't-tehzîb" min bidâye harfi'l-ğayn ilâ nihâyeti'l-kitâp.*** Bu çalışma, Atâullah b. Huleyf b. Ğiyâd el-Kuveykebî tarafından 2007 yılında el-Camia'tü'l-Ürdüniyye'de yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Giriş ve dört ana bölümden oluşmaktadır. Bu meyanda gaflet ve vehme delâlet eden kavramlara: غفل =gaflet, وهم، وهو وهم بلا شك، وهم بين، التبس، ظن، ما دري، تناقض، vehim, şeksiz vehim, açık vehim, iltimas, zanneti, bilmedi, tenâkuz etti; teferrüd ve şâzlığı gösteren لم أره لغيره نقل غريب، شد، لم أر سلفا له، لم أره لغيره garipsedi, şâz etti, garip bir nakil, onun selefi yoktur ve başkasında bu bilgiyi görmedim gibi kavramları *Tehzîbü't-tehzîb* kaynak gösterilerek sıralanmıştır.²² Birinci bölüm; râvînin şahsı ve doğum tarihine yönelik tenkidlerine ayrılmıştır. İkinci bölüm; rivâyet ilimlerine taalluk eden eleştirilere tahsis edilmiştir. Üçüncü bölüm; cerh ve ta'dil ile bağlantılı İbn Hacer'in teakkublara hasr edilmiştir. Bu tez kaynakça dâhil 201 sayfadan ibarettir.

39. ***Teakubâtü'l-hâfız İbn Hacer fî kitâbihi'l-isâbe ala'l-hâfız İbn 'Âbdilberr fî kitâbihi'l-istî'âb-min bidâye harfi'l-ğayn ilâ nihâyeti'l-kitâp.*** Bu çalışma, İsa Musabbih Half el-Bevârîd tarafından 2007 yılında Ürdün Üniversitesinde yüksek lisans tezi olarak takdim edilmiştir. Birinci bölümde sahâbe ile ilgili te'akkübler, isbât ve nefy açısından değerlendirilmiştir. İkinci bölümde sahâbe göndermelerine atıfta bulunulmuş, üçüncü bölümde de geniş bir şekilde bazı isimler araştırma konusu yapılmıştır. Dördüncü bölümde ise, farklı rivâyetlerle ilgili te'akküblar mevzu bâhis kılınmıştır. Bu tez 153 sayfadan oluşmaktadır.

²¹ Hanînî, Muhammed Vecîh Muhammed, *Tahrîcü'l-ehâdis el-vâride fî kitâbih fethi'l-bârî şerh sahihi'l-Buhârî min kitâbi'l-hayf ilâ kitâb taksîri's-salât*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Neccâh Üniversitesi, Usûlüddîn Fakültesi, Nablûs, Filistin, 2003, Mukaddime.

²² Kuveykebî, Atâullah b. Huleyf b. Ğiyâd, *Teakkubâtü'l-hâfız İbn Hacer alâ gayrihi mine'l-ulemâ min hilâl kitâbih "tehzîbü't-tehzîb" min bidâye harfi'l-ğayn ilâ nihâyeti'l-kitâp*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, Ürdün, 2007, s. 18.

40. ***Teakkubâtü'l-hâfız İbn Hacer fî fethi'l-bârî ala'l-hâfız İbn 'Abdilberr.*** Bu tez Fatma Ali Hasan el-Hatâvî tarafından 2008 yılında el-Câmiatü'l-Ürdüniye'de yüksek lisans tezi olarak takdim edilmiştir. İçerik olarak önceki çalışmaya çok benzeyen bu tez, 207 sayfadan ibarettir.
41. ***Teakkubâtü'l-Keşmirî fî kitâbih "feydu'l-bârî" ala'l-hâfız İbn Hacer fî kitâbih fethi'l-bârî.*** Bu tez, Nâsır b. Seyf Nâsır el-'Azerî tarafından 2008 yılında Ürdün'de bulunan el-Câmiatü'l-Ürdüniyye'de yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölüm, Keşmirî'nin (ö. 1875/1933) İbn Hacer'e ricâl noktasında yaptığı eleştirilere tahsis edilmiştir. İkinci bölümde, terâcim ve bab başlığı ile ilgili İbn Hacer'in açıklamalarına, teakküblerde bulunan Keşmirî'nin açıklamalarına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde de Keşmirî'nin rivâyet noktasında İbn Hacer'i tenkit ettiği açıklamalara yer verilmiştir. Son bölümde ise, Keşmirî'nin fıkhu'l-hadis ve şerh noktasında İbn Hacer'e yönelik yapmış olduğu tahkikata hasır edilmiştir. Sonuç kısmında ise Keşmirî'nin yaptığı te'akkübatların istatistiki verilere yer verilmiş, buna göre Keşmirî 82 yerde İbn Hacer'e tenkit yöneltirken isabet ettiği yer sayısı 23 olduğu tespit edilmiştir.²³ Bu tez, 315 sayfadan ibarettir.
42. ***Tercîhâtü'l-hâfız İbn Hacer el-hadîsiye fî kitâbih fethi'l-bârî- min evvel kitâbi'l-merdâ ilâ kitâbi'r-rikâk.*** Bu çalışma Nâdiye bt. Abdurrahman tarafından 2015 yılında Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Da've ve Usûlüddin Fakültesi'nde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Tezin birinci bölümde İbn Hacer'in hayatı üç fâsılda incelenmiştir. İbn Hacer'in kitabına *Fethu'l-bârî* ismini vermesinde özgün olduğunun altı çizilmiş, İbn Recep el-Hanbelî'nin (ö. 795/1393) şerhindeki tesmiyesine İbn Hacer'in mütâli' olmadığı ifade edilmiştir.²⁴ İkinci bölümde ise *Kitâbu'l-merdâ*'dan *Kitâbü'r-rikâk*'a kadar var olan hadisler değerlendirilmiştir. Bu çalışma, kaynakça dâhil 699 sayfadır.
43. ***Tercîhâtü'l-hâfız İbn Hacer el-hadîsiye fî kitâbih fethi'l-bârî- min evveli'l-kitâp fardî'l-humus ilâ nihâye kitâp menâkibi'l-ensâr.*** Bu çalışma, Amile bt. Muhammed tarafından 1436-2015 yılında Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Da've ve Usûlüddin Fakültesi'nde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Tezin

²³ 'Azerî, Nâsır b. Seyf Nâsır, *Teakkubâtü'l-Keşmirî fî kitâbihi "Feydu'l-bârî" ala'l-hâfız İbn Hacer fî kitâbih fethi'l-bârî*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, Ürdün, 2008, s. 286.

²⁴ 'Asbelî, Nâdiye bt. Abdurrahman b. Abdullah, *Tercîhâtü'l-hâfız İbn Hacer el-hadîsiyye fî kitâbihi fethi'l-bârî -min evveli'l-kitâbi'l-merdâ ilâ kitâbi'r-rikâk-*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ummü'l-Kurâ Üniversitesi, Da've ve Usûlüddin Fakültesi, 2015, s. 79.

birinci bölümünde İbn Hacer'in yaşadığı asrın ilmî yapısına ve kitabı olan *Fethu'l-bârî* ile ilgili geniş malumat verilmiştir. İkinci bölümde ise, İbn Hacer'in *Furudu'l-humus* ile *Menâkıbü'l-ensâr* kitaplarında yer alan hadisler hakkında İbn Hacer'in yapmış olduğu tercihlere yer verilmiştir. Bu tez 640 sayfadan müteşekkildir.

44. ***Tercîhâtü'l-hâfız İbn Hacer el-hadîsiye fî kitâbih fethi'l-bârî min bab tezvîc es-seyyibât min kitâbi'n-nikâh ilâ nihâye kitâbi'l-eşribe.*** Bu çalışma, Hüdâ bt. Abdurrahman es-Saidî tarafından 1435/2014 yılında Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Da've ve Usûlüddin Fakültesi'nde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölüm üç fâsıldan ibaret olup, üçüncü fasıl İbn Hacer'in tercih metoduna ayrılmıştır. İkinci bölüm hadis usûlüne tealluk konulara tahsis edilmiş, bu konu sekiz fâsılda irdelenmiştir. Bu tez, 527 sayfadan oluşmaktadır.
45. ***Mertebetu's-sadûk 'inde İbn Hacer.*** Bu çalışma Munîr Farîc Aktîfân tarafından Filistin'in Gazze kentinde bulunan İslâm Üniversitesi Usûlüddin Fakültesi'nde 2009 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Mukaddimedede İbn Hacer'in hayatı, cerh ve ta'dil ilminin doğuşu ve önemi açıklanmıştır. Birinci bölümde, Sadûk kavramı beş mebhâsta detaylı incelenmiştir. İkinci bölümde uygulamalı olarak bazı rivâyetler seçilmiştir. Bu çalışma kaynakça dâhil 433 sayfadan ibarettir.
46. ***Menhecü'l-hâfız İbn Hacer fî nakdi'l-esânîd dirâsetün tatbîkiye min hilâl kitâbi't-telhîsi'l-habîr alâ ruvâti'l-kütübi's-sitte.*** Bu çalışma, Sümeyha Hasan Aliyyü'l-Esved tarafından Gazze'deki İslâm Üniversitesi, Usûlüddin Fakültesi'nde 1999 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde nakd metodu, tenkit ilkeleri, isnâd ve metin tenkiti detaylı incelenmiştir. İkinci bölümde uygulamalı olarak bazı rivâyetler seçilmiştir. Bu çalışma kaynakça dâhil 409 sayfadan ibarettir.
47. ***Telhîsü'l-habîr fî tahrîc ehâdisi'r-Râfi'î el-kebîr li-bn Hacer el-Askalânî.*** Bu tez, Hamûd Muhammed el-Hamûd tarafından Dımaşk Üniversitesi Şeria Fakültesi'nde 1430/ 2009 yılında hazırlanan doktora çalışmasıdır. Bu tez, iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, nazari çalışmaya ayrılmıştır. İkinci bölüm tahkikli metne ayrılmıştır. Bu çalışma 399 sayfadan ibarettir.
48. ***Telhîsu'l-habîr li'l-hâfız İbn Hacer el-Askalânî min şurûti's-salât ilâ ahir kitâbi's-salât.*** Bu çalışma, Muhammed Diyâa Zeytûnî tarafından Dımaşk

Üniversitesi Şeria Fakültesi'nde 2009 yılında yüksek lisans tezi olarak takdim edilmiştir. Birinci bölümde salât kavramın çerçevesi çizilmiştir. İkinci bölümde İbn Hacer'in adı geçen kitâpta benimsediği metodu ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise namazın şartlarından başlanılarak *Kitâbu's-salât*'ın sonuna kadar yer alan hadisler değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bu çalışma, 325 sayfadan müteşekkildir.

49. *Telhîsü'l-habîr li'l-hâfiz İbn Hacer el-Askalânî min evveli'l-kitâp ilâ bâb süneni'l-vudû'*. Bu tez, Esmâ Mustafa el-Buğâ tarafından Dımaşk Üniversitesi Şeria Fakültesi'nde 2007 yılında yüksek lisans tezi olarak takdim edilmiştir. Bu tez, giriş ve iki ana bölümden oluşup, 309 sayfadan müteşekkildir.
50. *el-Hayâtü'l-ilmîyye fi'l-Kahire fi'l-karni's-sâmini'l-hicriyî min hilâl el-kitâb'ti't-tarihiyye li-İbn Hacer el-Askalânî*. Bu tez, Hamûd Abdullah Yahya el-Ahnûmî tarafından Yemen'in San'a kentinde bulunan San'a Üniversitesi, el-Âdâp ve'l-Ulûmi'l-İnsâniyye Fakültesi'nde 2014 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde Mısır, Kahire ve İslâm Tarihi ile alakalı malumât verilmiştir. İkinci bölümde Kahire'de ilmî hayat birçok yönden değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Üçüncü bölümde İbn Hacer'in tarih ilmine olan katkısı çok yönden ele alınmıştır. Bu tez, kaynakça ile birlikte 584 sayfadan oluşmaktadır.
51. *Mustalalah "Makbûl" 'inde İbn Hacer ve tatbîkâtuh ala'r-ruvât mine't-tabakateyn es-sâniye ve's-sâliise fi kutubi's-süneni'l-erb'a*. Bu tez Muhammed Ragîp el-Ciytân tarafından Filistin'de bulunan Neccâh Üniversitesi, ed-Dirâsâtü'l-'Ulyâ Fakültesi'nde 2010 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bu çalışmada araştırmacı, sadûk kavramı *Takrîbi't-tehziib*'i esas alarak incelemiştir. Bu ıstılahın İbn Hacer'e özgü olduğu vurgulanmıştır. Tabaka kavramının da İbn Hacer'e özgü olduğu ifade edilmiştir: *هو خاص بالحافظ ابن حجر /مصطلح "طبقة" "tabaka" ıstılâh Hâfiz İbn Hacer'e özgüdür.*²⁵ Birinci bölümde râvînin şartları bu şartlardan yola çıkarak makbûl râvîde olması gereken üç şart; az hadis rivâyet etmesi, hadisin terkine yol açacak bir unsur barındırmaması ve mutâbî'nin olmasıdır.²⁶ İkinci bölümde

²⁵ Ciytân, Muhammed Râgîp, *Mustalalahu "makbul" 'inde İbn Hacer ve tatbîkâtuh ala'r-ruvât mine't-tabakateyn es-sâniye ve's-sâliise fi kutubi's-süneni'l-erbaa'*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Neccâh Üniversitesi, ed-Dirâsâtü'l-'Ulyâ Fakültesi, Nâblus, Filistin, 2010, s. 7.

²⁶ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehziib*, (thk. Muhammed Avvâme), Dâru'r-Reşîd, Suriye, 1406/1986, s. 74.

ise ikinci ve üçüncü tabakada kutubi arba'da yer alan mervîyâtlar irdelenmiştir. Bu tez toplam 296 sayfadan oluşmaktadır.

52. ***Menhecü'l-Hâfız İbn Hacer fî tahsîni'l-esânîd min hilâl kitâb fethi'l-bârî.*** Bu çalışma, Sâmih Fethî Delûl tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde İbn Hacer'in hayatı ve *Fethu'l-bârî* adlı kitabındaki metodu ve hasen hadise taalluk eden konular incelenmiştir. İkinci bölümde ise uygulamaya tabi tutulan 150 hasen hadis değerlendirilmiştir. Burada mevzu bâhis edilen hadisler merfû' olanlardır.²⁷ Bu tez Filistin'in Gazze kentinde bulunan Câmîatü'l-İslâmîyye, Usûlüddin Fakültesi'nde 2008 yılında kabul edilmiş 507 sayfadan müteşekkildir.
53. ***Menhecü'l-imâm İbn Hacer fî tevsîk mutûni's-sünneti'n-nebeviyye (dirâse tatbîkiyye alâ fethi'l-bârî şerh sahîhi'l-Buhârî).*** Bu tez, Sâir b. Süleyman b. Musa el-Estal tarafından 2008 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde metinlerin islâmî kaynaklara arz etmek suretiyle tevsîki (sağlamlaştırma) metodu uygulanmıştır. İkinci bölümde de hadislerin islâmî kaynaklara arzı bu kez mustalahu'l-hadis kuralları esas alınarak tevsîki (sağlamlaştırma) metodu icra edilmiştir. Bu çalışma, Filistin'in Gazze kentinde ilmî faaliyetlerine devam eden Cami'atü'l-İslâmîyye'de yapılmış 251 sayfadan ibarettir.
54. ***el-Hâfız İbn Hacer ve kitâbuh fethi'l-bârî.*** Bu çalışma, Abdullah Yasir Hayrî tarafından Medine-i Münevvere'de bulunan İslâm Üniversitesi'nde 1429-1430 eğitim ve öğretim yılında hazırlanmıştır. Birinci bölümde "İbn Hacer'in Hayatı" işlenmiştir. İkinci bölümde *Fethu'l-bârî* ile ilgili verdiği tafsilatlı malumattan sonra İbn Hacer'in nazarında metin tenkidi, metin tahlili, hüküm çıkartma yöntemi ele alınmıştır. 517 sayfadan ibarettir.
55. ***Eserü's-sıyâk fî tevcîh şerhi'l-ehâdîs 'inde İbn Hacer el-Askalânî.*** Bu tez, Ahmed Mustafa Ahmed el-Astal tarafından 1432/ 2011 yılında Filistin'in İslâm Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde yüksek lisans tezi olarak takdim edilmiştir. Birinci bölümde sıyâk kavramının teorisi ile ilgili çalışmalara yer verilmiştir. İkinci bölüm, İbn Hacer'in indinde sıyâkın etkisine ayrılmıştır. Üçüncü bölüm

²⁷ Delûl, Sâmih Fethî, *Menhecü'l-hâfız İbn Hacer fî tahsîni'l-esânîd min hilâl kitâbi fethi'l-bârî*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazze, Filistin, 2008, s. 3.

- anlam ilişkisinde sıyâkın etkisi üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde ise hadislerin anlaşılmasında karinelerin etkisi irdelenmiştir. Bu tez 453 sayfadır.
56. *İstidrâkâtü'l-hâfız İbn Hacer el-hadîsiyye fî fethi'l-bârî*. Bu tez Hudâ bt. Muhammed Abdurrahman tarafından 1424-1425 eğitim ve öğretim yılında Melik Suud Üniversitesi, Dirâsâtü'l-Ulyâ Fakültesi'nde yüksek lisans tezi olarak takdim edilmiştir. Birinci bölümde İbn Hacer'in hayatı on mebhasta araştırılmıştır. İkinci bölümde İbn Hacer'in istidrâklarına örnekler üzerinden gidilmiştir. Mezkûr çalışma, 391 sayfadır.
57. *İstidrâkâtü'l-hâfız İbn Hacer alâ mutekadimiyyh fî fethi'l-bârî*. Bu çalışma, Vasmiyye bt. Cuvey'âd el-A'cemî tarafından Melik Suud Ünivertesi, Eğitim Fakültesi'nde 1426 eğitim ve öğretim yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde dört mebhâsta İbn Hacer ele alınmıştır. İkinci bölümde ilmu'r-ricâl konusu işlenmiştir. Üçüncü bölümde metin ilgili mevzulara dair İbn Hacer'in istidrâkları ele alınmıştır. Dördüncü bölümde fikhu'l-hadis ile alakalı mevzular tartılmıştır. Beşinci bölümde ise hadislere hüküm verme konusu işlenmiştir. Bu çalışma 457 sayfadan müteşekkildir.
58. *Tenbih ale'l-muhâlefât el-akâdiyye fî fethi'l-bârî*, Bu çalışma, Ali b. Abdülaziz b. Ali eş-Şibl tarafından yüksek lisans tezi olarak Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Da've ve Usûlüddin Fakültesi'nde 1423 yılında hazırlanmıştır. Birinci bölümde *Fethu'l-bârî* ve bu eserin ansiklopedik değeri vurgulanmıştır. İkinci bölümde ise İbn Hacer'in bu kitâpta selef akidesine aykırı tavır sergilediği mevzular, tek tek ele alınarak araştırılmıştır. Bu çalışma, 1439 sayfadan müteşekkildir.
59. *el-Bahsu'l-lugavî 'inde İbn Hacer el-Askalânî min hilâl kitâbih fethu'l-bârî bi-şerhi'l-Buhârî*. Bu çalışma Hüseyin Muhsin el-Bekrî tarafından Bağdat Üniversitesi Edebiyât Fakültesi'nde 1996 yılında doktora tezi olarak çalışılmıştır. Bağdâd Üniversitesi ile yaptığımız muteadid yazışmalardan sonuç elde edemedik.²⁸ Ancak tezin isminden de anlaşılacağı bu çalışma İbn Hacer'in lügavî görüşleri ile ilgilidir.
60. *İbn Hacer el-Askalânî ve menhecuh fî fethi'l-bârî şerh sahîhi'l-Buhârî*. Bu çalışma, Abdülhamid Abtân Abbas tarafından 1414-1993 yılında Bağdad Üniversitesi, Ulûmu'l-İslâmiyye Fakültesi'nde hazırlanmış doktora tezidir.

²⁸ <http://mail.uobaghdad.edu.ig>. (Erişim: 20. 11. 2016).

Birinci bölümde İbn Hacer'in hayatı detaylı olarak ele alınmıştır. İkinci bölümde *Fethu'l-bârî* birçok yönden araştırılmaya tabi tutulmuştur. Üçüncü bölümde ise İbn Hacer'in metodolojisi farklı açılardan değerlendirilmiştir. Bu tez, 428 sayfadan müteşekkildir.

61. *el-Bahsu'n-nahviyyu 'inde İbn Hacer el-Askalânî min hilâli kitâbih fethi'l-bârî li-şerhi'l-Buhârî*. Bu tez, Alâeddîn Haşim el-Hafâcî tarafından Bağdat Üniversitesi, Edebiyât Fakültesi'nde 1993 yılında hazırlanmış doktora tezidir. Birinci bölümde *Fethu'l-bârî*'nin farklı ilim dallarına katkısı ele alınmıştır. İkinci bölümde İbn Hacer'in hadisleri şerh ederken başvurduğu nahv ilminin temel ilkeleri başarılı bir şekilde icra ettiği esaslar incelenmiştir. Üçüncü bölümde de İbn Hacer'in bu kitâpta işlediği kurallarla ilgili örneklere yer verilmiştir. Bu çalışma, 576 sayfadır.
62. *İbn Hacer el-Askalânî musannefâtuh ve dirâse menhecih ve mevâriduh fi kitâbih*. Bu çalışma, Şâkir Mahmûd Abdulmun'im tarafından Bağdat Üniversitesi Edebiyât Fakültesi'nde 1976 yılında doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde hayatı, yaşadığı asır, ailesi, ilim yolculuğu, hocaları, öğrencileri ve ilmi kişiliği 126 sayfada ele alınmıştır. İkinci bölümde ilmi çabaları, görevleri ve eserleri irdelenmiştir. İlk yazdığı eserin *el-Mietü'l-aşâriyye* olduğu Sehâvî'den nakil ile aktarılmıştır.²⁹ Üçüncü bölümde ise İbn Hacer'in *el-İsâbe* adlı eserinde takip ettiği metod ve bu kitâpta istifade ettiği kaynaklar incelenmiştir. Bu tez, Muessesetü'r-risâle tarafından 1417-1997 yılında Beyrut'ta iki cilt olarak yayınlanmıştır.
63. *el-Ehâdisü'l-letî kâle fihâ el-İmâm İbn Hacer bi'n-nash ev bi-nefyih fi fethi'l-bârî*. Nesrîn Abdullah Bâdâvûd, tarafından Suudi Arabistan Tıbe Üniversitesi, Adâp ve'l-Ulûmu'l-İnsâniyye Fakültesi'nde 1434 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bu çalışmada, İbn Hacer'in mensûh olduğuna hükmettiği 55, mensûhluğunu reddettiği 54 tane hadis ele alınmıştır.³⁰ Birinci bölümde İbn Hacer'in haklarında neshe hükmettiği hadisler ele alınmıştır. İkinci bölüm mensûh olmadığı halde mensûh olduğu zannedilen kimi rivâyetler

²⁹ Abdülmun'im, Şâkir Mahmûd, *İbn Hacer el-Askalânî musannefâtuhu ve dirâsetün fi menhecih ve mevâridih fi kitâbih l-isâbe*, Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1997, I, s. 159.

³⁰ Bâdâvud, Nesrîn Abdullah, *el-Ehâdisü'l-letî kâle fihâ el-İmâm İbn Hacer bi'n-nash ev bi-nefyih fi fethi'l-bârî*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Tıbe Üniversitesi, Adâp ve'l-Ulûmu'l-İnsâniyye Fakültesi, Suudi Arabistan, 1434, s. 13.

ile ilgili İbn Hacer'in değerlendirmesine tahsis edilmiştir. Bu tez, kaynakça dâhil 336 sayfadan ibarettir.

64. ***Men vusife bi lafz makkûl fî takrîbi't-tehzîb li'l-Hâfiz İbn Hacer el-Askalânî min gayri ricâli's-sahîhayn min Said b. Umeyr b. Niyâr ilâ Abdillâh b. Ca'fer.*** Bu çalışma, Abdullah b. Mensûr b. Muhammed Âli 'Adîd tarafından İmâm Muhammed b. Suud Üniversitesi Usûlüddin Fakültesi'nde 2012 yılında yüksek lisans tezi olarak takdim edilmiştir. Birinci bölüm, İbn Hacer'in eseri olan *Takrîbü't-tehzîb* ile ilgili detaylı açıklamalar yapılmıştır. İkinci bölümde cerh ve ta'dil hakkında bilgi verilmiştir. Tezin omurgasını oluşturulan üçüncü bölümde ise Sa'id b. Umeyr'den râvî Abdullah b. Ca'fer'a kadar uygulama yapılan eser, 1310 sayfadan oluşmaktadır.
65. ***Men vusife bi lafz makkûl fî takrîbi't-tehzîb li'l-hâfiz İbn Hacer el-Askalânî min terceme Ömer b. Katade b. Nu'man ilâ terceme Muhammed b. Hafs el-Kattân.*** Bu çalışma, Velid b. Osman b. İbrahim er-Reşudî tarafından İmâm Muhammed b. Suud Üniversitesi Usûlüddin Fakültesi'nde 1421 yılında doktora tezi olarak tertip edilmiştir. Birinci bölümde İbn Hacer'in eseri olan *Takrîbü't-tehzîb* ile ilgili detaylı açıklamalar yer almıştır. Ayrıca ilmu'r-ricâl, cerh, ta'dil ve râviler tabakaları irdelenmiştir. İkinci bölümde dirâyet, rivâyet ve ulûmu'l-hadise tealluk eden birçok konu değerlendirilmiştir. Tezin omurgasını oluşturulan üçüncü bölümde ise Ömer b. Katade b. Nu'man'dan (ö. 109/728) Muhammed b. Hafs el-Kattân'a kadar eserde yer alan râviler uygulamalı olarak işlenmiştir. Bu tez, 1010 sayfadır.
66. ***el-Kavlu'l-musedded fî'-zebb ani'l-müsned li'l-İmâm Ahmed el-Hâfiz Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî.*** Bu çalışma, Abdullah Muveffik Abdullah el-Müntefkî tarafından Ürdün'ün Uluslararası İslâm Üniversitesi, Usûlüddin Fakültesi'nde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde *Müsned* ve *Müsned'* de Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/856) metodu ele alınmıştır. İkinci bölümde zayıf, mevzû hadisler ve hadislere yönelik savunma metodu ele alınmıştır. Üçüncü bölümde İmam Ahmed'e yönelik yapılan ithâmlara İbn Hacer'in savunusuna yer verilmiştir. Bu tez 413 sayfadır.
67. ***Men vusife bi lafz makkûl fî takrîbi't-tehzîb li'l-hâfiz İbn Hacer el-Askalânî min gayri ricâli's-sahîhayn min Ahmed b. Eyyüb ed-Dabî hatta Hafs b. Abdullâh el-Leysî.*** Adı geçen bu çalışma, Usâm Abdullah Hamd es-Senânî

tarafından Suudi Arabistan’da bulunan İmâm Muhammed b. Suud Üniversitesi Usûlüddin Fakültesi’nde 1422 yılında doktora tezi olarak takdim edilmiştir. Birinci bölüm, İbn Hacer’in eseri olan *Takrîbü’t-tehzîb* ile ilgili detaylı açıklamalar yapılmıştır. İkinci bölüm, tahrîc ve İbn Hacer’in tahrîc metoduna tahsis edilmiştir. Tezin omurgasını oluşturan üçüncü bölümde ise Ahmed b. Eyyüp’ten râvî Hafs’a kadar olan kısımda yer alan râviler uygulamaya tabi tutulmuştur. Bu tez, 2166 sayfadır.

68. *el-Ehâdîs ve’l-asârü’l-vâride fî Fethi’l-bârî şerh sahîhi’l-Buhârî*. Halime Abdullah eş-Şemerânî tarafından Suudi Arabistan’ın Cidde şehrinde bulunan Câmiatü’l-Melik Abdülaziz Üniversitesi, et-Terbiyetü’l-Benât Fakültesi’ne 2004 yılında takdim edilmiş doktora çalışmasıdır. Tahrîc olmasından dolayı *Fethu’l-bârî*’nin *Kitabu’l-imân*’ın on üçüncü bâbına kadar yer alan hadislerin tahrîcinin yapıldığı bir çalışmadır.
69. *el-Ehâdîs ve’l-asârü’l-vâride fî fethi’l-bârî şerh sahîhi’l-Buhârî (Kitâbu’l- ezân)*. Meryem bt. Ahmed b. Zennân ez-Zehrânî tarafından Suudi Arabistan’da Câmiatü’l-Melik Abdülaziz Üniversitesi et-Terbiyetü’l-Benât Fakültesi’nde 1428 yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde İmam Buhârî’nin hayatı özet bir şekilde işlenmiş, daha sonra İbn Hacer’in hayatı beş mebhasta irdelenmiştir. İkinci bölümde *Kitabu’l-ezân*’ın birinci bâbından “iki kişi ve daha fazlasının cemaat olduğunu”nu belirten bâba kadar yer alan hadislerin cemi, tahrîci ve tahlilleri yapılmıştır. Bu bölümde değerlendirilen hadis sayısı 209’dur. Bu tez, 485 sayfadan müteşekkildir.
70. *Behçetü’n-nazar alâ şerh nuhbeti’l-fiker li-İbn Hacer el-Askalânî*. Bu çalışma, Hasan b. Muhammed Sadık es-Senedî’nin İbn Hacer’in kitabını şerh ettiği eseri üzerinde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bu tezi, Suheyle Hüseyin Muhammed Harîrî tarafından hazırlanmış, 2004 yılında İmâm Muhammed b. Suud Üniversitesi, Usûlüddin Fakültesi’nde kabul edilmiştir. Birinci bölümde her iki eser tafsilâtli bir şekilde tanıtılmıştır. İkinci bölümde es-Senedî’nin şerh metodu ve şerh anlayışını farklı kılan yönleri ele alınmıştır. Üçüncü bölüm şârihin ulûmu’l-hadise katkılarına tahsis edilmiştir. Kaynakça dâhil 359 sayfadır.
71. *Behçetu’n-nazar alâ şerh nuhbeti’l-fiker li-İbn Hacer el-Askalânî*. Bu tez, Âlâ bt. Abdurrahman b. Recep Kenkâr tarafından 1428 yılında hazırlanmış bir

yüksek lisans çalışmasıdır. Bu çalışma, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlüddin Fakültesi'nde yapılmıştır. Zikredilen eser bir önceki çalışmayla paralellik arz etmekle beraber konular daha geniş bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Bu tezin kaynakça dâhil 723 sayfadan ibaret olması bunun kanıtıdır.

72. *Hamsûne lafzan gayri mütedâvile min elfâzi'l-cerh ve't-ta'dil min kitâp tehzîb li İbn Hacer el-Askalânî*. Bu tez, Meryem İsmail Mendikâr tarafından hazırlanmış bir yüksek lisans çalışmasıdır. Kuveyt Üniversitesi Şeria Fakültesi'nde 2003 yılında kabul edilmiştir. Birinci bölümde cerh ve ta'dil ilmi ve bu ilim dalına ait elfâzlar geniş bir şekilde ele alınmıştır. İkinci bölüm; o gün tedavülde olmayan elli kavramın değerlendirilmesine ayrılmıştır. Üçüncü bölüm ise *Tehzîb*'i esas alarak uygulama yapılmıştır. Bu tez 633 sayfadan müteşekkildir.

73. *el-İmâm Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî ve Menhecuh fi'l-cerh ve ta'dil min hilâli kitabih –et-telhîsü'l-habîr-*. Bu tez, Suad Cafer Hamâdî tarafından Kahire Üniversitesi el-Ulûmu's-Şeria Fakültesi'nde 1412/1982 yılında doktora tezi olarak takdim edilmiştir. Birinci bölümde İbn Hacer'in hayatı on fâsılda incelenmeye tabi tutulmuştur. İkinci bölümde İbn Hacer'in önemli eserlerinden biri olan *et-Telhîsü'l-habîr* ve bu kitâpta takip edilen metod ele alınmıştır. Üçüncü bölüm bir müvazene çalışmasıdır. İbn Hacer'in cerh ve ta'dil uzmanları ile görüşleri karşılaştırılarak sonuca gidilmiştir. Bu tez, kaynakça dâhil 711 sayfadır.

74. *el-Cânibü'l-usûliyyu inde'l-hâfız İbn Hacer el-Askalânî min hilâl kitâbih fethi'l-bâri*. Rîhâne el-Yendûzî tarafından Fas'ta bulunan el-Karaviyyin Üniversitesi Dâru'l-Hadis el-Hüseyniyye Fakültesi'nde hazırlanmıştır. Bu tezde İbn Hacer'in usûlü'l-fıkha dair görüşleri incelenmiştir.

75. *et-Terbeviyye li'l-İmâm el-hâfız İbn Hacer el-Askalânî fi şerhih li kitâbi'l-ilm min sahîhi'l-Buhârî*. Bu çalışma, Abdülkerim b. Abdülaziz el-Matrûdî tarafından İmâm Muhammed b. Suud Üniversitesi el-Ulûmu'l-İçtimaiyye Fakültesi'nde 1428 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde ictimaî hayatın tanımı ve eğitim ile alakalı bilgi verilmiştir. İkinci bölüm, *Sahîhi'l-Buhârî* ele alınmıştır. Üçüncü bölüm İbn Hacer'in toplumsal hayat ile ilgili değerlendirmelerine tahsis edilmiştir. Bu tez, kaynakça dâhil 854 sayfadan müteşekkildir.

76. *Telhîsü'l-habîr fî tahrîc ehâdîsi'r-Râfî el-kebîr li'l-hâfız İbn Hacer el-Askalânî mine'l-istincâi ilâ ahiri't-teyemmüm.* Bu çalışma, Ahmed Said Abdullah Sabit tarafından Dımaşk Üniversitesi, Şeria Fakültesi'ne 2007 yılında yüksek lisans tezi olarak takdim edilmiştir. Birinci bölüm, er-Rafî'ni (ö. 585/1189) hayatı ve eseri ile ilgili malumata ayrılmıştır. İkinci bölüm, İbn Hacer'in hadis anlayışı ile Rafî'nin hadis anlayışının kıyası yapılmıştır. Üçüncü bölüm istincâdan teyemmüme kadar hadislerin tahrîcine yer verilmiştir. Bu tez, kaynakça dâhil 433 sayfadan ibarettir.
77. *Medâmîn terbeviyye müstanbita min kitâp muhtasari't-terğîb ve't-terhip li'l-imâm İbn Hacer el-Askalânî.* Bu tez, Muhammed Atiyye İsmail Asleh tarafından Filistin'de bulunan İslâm Üniversitesi, Usûlüddin Fakültesi'ne 1430-2009 yılında takdim edilmiştir. Birinci bölümde İbn Hacer'in hayatı irdelenmiştir. İkinci bölümde terhîb ve terğîb kavramları ve bu tür rivâyetlerle amel şartları ortaya konulmuştur. Üçüncü bölümde ise terhîb ve terğîb için olan hadislerden yola çıkarak toplum eğitimi için ilkeler belirlenmiştir. Bu tez 231 sayfadır.
78. *el-İhtiyârâtü'l-fıkhiyye li'l-hâfız İbn Hacer min fethi'l-bârî kitâbü'l-hudûd.* Bu tez, Muhammed Salim Nasr tarafından Yemen'de bulunan el-İman Üniversitesi Şeria Fakültesi'nde 2007 yılında hazırlanmış yüksek lisans tezidir. Birinci bölümde İbn Hacer'in hayatı ele alınmıştır. İkinci bölümde İbn Hacer'in *Kitabü'l-hudûd*'daki fikhî tercihlerine çok geniş bir şekilde yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise *Fethu'l-bârî*'deki hadlarla alakalı yer alan rivâyetlerden yola çıkarak İbn Hacer'in fikhî tercihleri irdelenmiştir. Bu çalışma, 471 sayfadır.
79. *el-İhtiyârâtü'l-fıkhiyye li'l-hâfız İbn Hacer el-Askalânî fî kitâbih fethi'l-bârî min hilâl kitâbi'l-hac dirâse fıkhiyye.* Bu tez, Yakup İshâk Süleyman tarafından Camiatü'l-Medîneti'l-Alemiyye Üniversitesi, el-Ulûmu'l-İslâmiyye Fakültesi'nde 2014 yılında hazırlanmış yüksek lisans tezidir. Birinci bölümde İbn Hacer'in hayatı ele alınmıştır. İkinci bölümde İbn Hacer'in *Kitabü'l-hacc*'daki fikhî tercihlerine çok geniş bir şekilde yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise *Fethu'l-bârî*'deki hac ibadeti ile alakalı yer alan rivâyetlerden yola çıkarak İbn Hacer'in fikhî tercihleri irdelenmiştir. Bu tez 158 sayfadan müteşekkildir.

80. *İhtiyârâtü İbn Hacer el-fikhiyye fi'l-mu'amelât min kitâp fethi'l-bârî –es-selem, şuf'a, icâre, havâle, kefâle, vekâle-*. Bu tez, Haşim Muhammed Sağır el-Fellâh tarafından Yemen'de Câmîatü'l-İmân, Şeria Fakültesi'nde 1429 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde İbn Hacer'in hayatı ikinci bölümde İbn Hacer'in selem, şuf'a ve icâre kitaplarındaki fikhî tercihlerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise havâle, kefâle ve vekâle kitaplarındaki İbn Hacer'in fikhî tercihleri birkaç alt başlıkta irdelenmiştir. Bu tez 673 sayfadır.
81. *İhtiyârâtü İbn Hacer el-fikhiyye fi'l-mu'amelât min kitâp fethi'l-bârî min hilâl kutubi'l-et'ime ve'l-eşribe ve'l-libâs*. Bu çalışma, Abdulvelî Muhammed el-Mağribî tarafından Yemen'in Câmîatü'l-İmân, Şeria Fakültesi'nde 1429 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde İbn Hacer'in yaşadığı dönem birçok yönden incelenmiş ikinci bölümde İbn Hacer'in et'ime ve eşribenin ahkâmı ve adâbı ile ilgili fikhî tercihlerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise libâs ve ziynetin ahkâm ve adâbı ile alakalı İbn Hacer'in fikhî tercihleri birkaç alt başlıkta irdelenmiştir. Bu tez, 573 sayfadır.
82. *Menhecu İbn Hacer el-Askalânî fi dirâseti's-sîre fi kitâp fethi'l-bârî*. Bu tez, Muhammed Ali Salih el-Vays tarafından 2007 yılında doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Vays'in, Musul Üniversitesine takdim ettiği bu çalışma, mukaddime ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İbn Hacer'in Hz. Peygamber'in hayatına verdiği önem ortaya konulmuştur. İkinci bölümde İbn Hacer'in meşhûr kitabı olan *Fethu'l-bârî*'nin tarihi bilgi açısından önemine vurgu yapılmıştır. Üçüncü bölümde İbn Hacer'in mezkûr kitabında siyer ilmi ile alakalı var olan rivâyetler değerlendirilmiştir. Bu çalışma, 987 sayfadan ibarettir.
83. *Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânîdi's-semâniyye li'bn Hacer el-Askalânî min evveli'l-kitâp ilâ nihâye bâbi'n-nahy an ityâni'l-hâid ve keffâreti zalike ve mâ yehillu minhâ*. Bu tez, Abdullah b. Abdulmuhsin et-Tuveycirî tarafından el-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye Üniversitesi, Usûlüddin Fakültesi'nde 1410 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde *el-Metâlibü'l-âliyye*'de yer alan eserler hakkında detaylı bilgi verilmiştir. İkinci bölümde zevâid toplama metodu incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise bir erkeğin eşi hayızlı iken cinsel ilişkinin tahakkuku halinde

tehdit ve tahzîr ifade eden hadisler ele alınıp tahrîc ve tahkik yapılmıştır. Bu çalışma, 436 sayfadır.

84. ***İbn Hacer el-Askalâni min ebrâz muerihi'd-devleti'l-memlukiyye fi Mısır ve devrihi'l-ilmiiyi fi'l-karni't-tâsi' el-hicrî/ el-hamis aşere el-milâdî.*** Hişam Muhammed Fethî Hummâm tarafından hazırlanan bu tez, Mısır'ın Muniyâ kentinde bulunan ve şehrin ismi ile müsemma olan üniversitenin Daru'l-Ulûm Fakültesi'nde doktora tezi olarak 1412 yılında takdim edilmiştir. Birinci bölümde İbn Hacer'in hayatı ve yazdığı eserler ele alınmıştır. İkinci bölümde İslâmî ilimlerde tarih ilminin önemine vurgu yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise İbn Hacer'in yaşadığı hicri dokuzuncu asrın ilmi açıdan etkileri birkaç açıdan değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ayrıca bu bölümde İbn Hacer'in hadisçiliği detaylı bir şekilde irdelenmiştir.
85. ***el-İsâr fi Ma'rife ruvâti'l-asâr li'bn Hacer Askalânî,*** Bu çalışma, Süleyman b. Abdülaziz Süleyman el-Ureynî tarafından İslâm Üniversitesi, Da've ve Usûlüddin Fakültesi'nde 1401 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölüm akademik çalışmaya ikinci bölüm ise tahkike ayrılmıştır. Tezin birinci bölümü Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin kısa öyküsü, İbn Hacer'in hayatı, *el-Âsâr* kitabının tanıtımı ve müellifin metoduna tahsis edilmiştir. Bu tez, 493 sayfadır.
86. ***Nüzhetü'l-elbâb fi'l-elkâb li-bn Hacer Askalânî.*** Bu tez, Abdulaziz b. Muhammed es-Sudeyrî tarafından İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye Üniversitesi Usûlüddin Fakültesi'nde 1406 yılında hazırlanmış bir yüksek lisans çalışmasıdır. Bu tezde *Nüzhetü'l-elbâb fi'l-elkâb* adlı eserin akademik çalışma yönünden değerlendirilmesi yapılmıştır. Mektetebü'r-Rüşd, bu tezi kitâp olarak 1409 yılında yayınlanmıştır.
87. ***Menhecü'l-hâfiz İbn Hacer Askalânî fi takrîri'l-akîde min hilâl kitâbih fetihî'l-bârî.*** Bu çalışmayı Lûlû bt. Muhammed b. hamd el-Matrûdî tarafından İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye Üniversitesi, Usûlüddin Fakültesi'nde 1415 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde tevhîd konusu ele alınmıştır. İkinci bölümde tevhidin rubûbiyyet, uluhiyyet ve ef'âl konuları irdelenmiştir. Üçüncü bölümde akideye tealluk eden sâir mevzular incelenmiştir. Bu çalışma, 510 sayfa olarak yayınlanmıştır.

88. *Dîvânu İbn Hacer el-Askalânî*. Bu çalışma, Seyyid Ebû'l-Fadl tarafından Hindistan'ta bulunan Camiatü'l-Osmaniyye Üniversitesi, el-Adâp Fakültesi'nde 1960 yılında yapılmıştır. Bu çalışmada İbn Hacer'in eserlerinden 157 kitabına yer verilmiştir. Almanya'da İbn Hacer'e ait olan el yazma eserlerin var olduğunu ancak bunları elde etmek istemesine rağmen maksadına ulaşmadığını belirtmiştir.³¹ Bu çalışma, 247 sayfadan müteşekkildir.
89. *Zevâid müsned Ebû Bekr el-Bezzâr alâ müsnedi'l-İmâm Ahmed ve'l-kutubi's-sitte*. Bu çalışma, Abdullah Murad Ali es-Selefi tarafından Medine'de bulunan İslâm Üniversitesi Da've ve Usûlüddin Fakültesi'nde 1404 yılında doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde el-Bezzâr'ın hayatı ve *Müsned*'i değerlendirilmiştir. İkinci bölümde İmâm Ahmed'in kısa biyografisi ve *Müsned*'i ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde *Kütübi's-sitte* hakkında detaylı açıklamalar yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise *Müsned*'deki rivâyetler tetkik edilerek çalışma, sonuç ve tavsiyelerle bitirilmiştir. Bu çalışma 763 sayfadır.
90. *İnbâu'l-ğumr fî enbâi'l-umr li'bn Hacer*. Bu tez Hasan Habeşî tarafından Londra Üniversitesi İnsânî İlimler Fakültesi'nde 1954 yılında yapılmış bir doktora çalışmasıdır. Bu çalışma, araştırma ve tahkik olmak üzere iki ana bölümde oluşmaktadır. Araştırma kısmında İbn Hacer'in hayatı, tarih ilminin ta'rifî, tarih-i olaylar ve sika râviler ve tercemelerine yer verilmiştir. İkinci kısımda ise eserin tahkiki yapılmıştır.
91. *İnkidâdu'l-'itirâd li'l-hâfız İbn Hacer el-Askalânî min evveli'l-kitâp ilâ nihâyeti bâb izâ reeti'l-müztehâde et-tuhur*. Bu tez, İbtisâm Ahmed Ömer tarafından Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Da've ve Usûlüddin Fakültesi'nde 1417 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde çalışmanın konusu olan *İnkidâdu'l-'itirâd* ayrıca bu eserde İbn Hacer'in takip ettiği metod değerlendirilmiştir. İkinci bölümde İbn Hacer'in Bedruddin el-Aynî'ye (ö. 855/1451) verdiği cevaplara ve bu yanıtlarda isâbet ettiği noktalara temas edilmiştir. Üçüncü bölümde kitabın başından müstahâze kadının kanamasının son bulmasını belirten bâba kadar tahkik yapılmıştır. Bu tez, kaynakça dâhil 515 sayfadır.

³¹ Ebu'l-Fadl, Seyyid, *Dîvânu İbn Hacer el-Askalânî*, Câmîatü'l-Osmaniyye Üniversitesi, el-Âdâp Fakültesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hindistan, 1960, s. 189.

92. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe li'bn Hacer el-Askalânî harfu'l-ayn*. Bu çalışma Ömer Salim el-Maş'abî tarafından Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Da've ve Usûlüddin Fakültesi'nde 1423 yılında doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Bu çalışma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde *İsâbe* hakkında bilgi verilmiş, ikinci bölümde sahabe, muhadremûn, tabiîn, fukahâ hakkında detaylı bilgi yer almıştır. Üçüncü bölümde ise 'ayn harfine kadar olan sahâbelerin terâcimine yer verilmiştir. Bu tez 639 sayfadan ibarettir.
93. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe li'bn Hacer el-Askalânî min bidâyeti harfu'l-ğâ ilâ nihâyeti harfi'z-zâ*. Bu çalışma, Muhammed Na'im İlmi Hân tarafından Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Da've ve Usûlüddin Fakültesi'nde 1421 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bu tez bir önceki teze bazı nuas farkları ile birlikte benzemekte olup 934 sayfadır.
94. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe li-İbn Hacer el-Askalânî min evvel harfi's-sâ ilâ nihâye harfi'l-hâ*. Bu çalışma, Abdullah Ahmed Arâî Afreh tarafından Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlüddin Fakültesi'nde 1420 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde *İsâbe* hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. İbn Hacer'in bu eserde istifade ettiği kaynaklar liste halinde verilmiştir. İkinci bölümde sahâbe, muhadremûn, tabiîn ve fukahâ hakkında bilgi verilip sahabenin faziletine dair malumât verilmiştir. Üçüncü bölümde ise التاء (sâ) harfinden başlanılarak الحاء (hâ) harfine kadar kitabın tahkik, ta'lik ve tahrîci yapılmıştır. Bu tez, kaynakça dâhil 990 sayfadan ibarettir.
95. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe li-İbn Hacer el-Askalânî min evveli'l-kitâp ilâ nihâye harfi't-tâ*. Bu çalışma, Abdurrahman b. Ömerî es-Sâidî tarafından Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Da've ve Usûlüddin Fakültesi'nde 1418 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci ve ikinci bölümler *İsâbe* üzerinde yapılan çalışmalara konu ve içerik birebir benzemektedir. Üçüncü bölüm ise kitabın başından التاء (tâ) harfine kadar olan sahâbe biyografisine ayrılmış olup 1018 sayfadır.
96. *Mevâridü İbn Hacer el-Askalânî fî ulûmi'l-Kur'ân min kitabihi fethi'l-bârî*. Bu tez, Muhammed Enver tarafından Medine İslâm Üniversitesi'nde 1414 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde *Fethu'l-bârî* birkaç açıdan değerlendirilmiştir. İkinci bölümde ulûmu'l-Kur'ân açısından

İbn Hacer'in konumu irdelenmiştir. Üçüncü bölüm ise Fethu'l-bârî'den seçilen örneklerle bu eserin tefsirî boyutuna vurgu yapılmıştır. Bu tez, kaynakça dâhil 711 sayfadır.

97. *el-Mesâilü'n-nahviyye fî kitab fethi'l-bârî şerh sahîhi'l-Buhârî*. Bu çalışma, Nâhid Ömer b. Atfık tarafından Suudi Arabistan'ın Demân kentinde bulunan er-Riâsetü'l-Amme bünyesinde bulunan el-Adâb Fakültesi'nde 1419 yılında doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde *Fethu'l-bârî* hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. İkinci bölümde nahvin sözlük ve terimsel tanımı verilmiştir. Ayrıca hadislerin doğru anlaşılmasında bu ilmin katkısına değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise İbn Hacer'in kitabı *Fethu'l-bârî*'den bu ilim dalına ait izâhâtlara geniş yer verilmiştir. Bu tez, 1061 sayfadır.
98. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe li'bn Hacer el-Askalânî min evveli harfu'l-ğayn ilâ nihâyeti harfi'l-lâm*. Bu çalışma, Zekeriyya Sâlih Abduh Kâid tarafından Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlüddin Fakültesi'nde 1422 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde *İsâbe* hakkında ayrıntılı bilgi verilmiş ikinci bölümde de sahabe, muhadremûn, tabiîn, fukahâ kavramaları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise الغين (ğayn) harfinden başlanılarak اللام (lâm) harfine kadar kitabın tahkiki yapılmıştır. Bu tez, 423 sayfadır.
99. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe li'bn Hacer el-Askalânî min evvel harfi's-sîn min esmâi'n-nisâ ilâ ahiri'l-kitâp*. Bu çalışma, Abdülhâdî Ali ez-Zehrânî tarafından Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Da've ve Usûlüddin Fakültesi'nde 1422 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde *İsâbe* hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. İkinci bölümde sahâbe, muhadremûn, tabiîn, fukahâ hakkında bilgi verilip sahabenin faziletine dair malumât verilmiştir. Üçüncü bölümde ise السين (sîn) harfinden başlanılarak kitabın sonuna kadar kadın sahâbelerin teracimine yer verilmiştir. Bu çalışma, tahkik, ta'lik ve tahrir çalışması olup 436 sayfadır.
100. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe li'bn Hacer el-Askalânî harfu'l-ayn*. Bu çalışma, Yusuf Abdullah el-Bâhûs tarafından Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlüddin Fakültesi'nde 1420 yılında yüksek lisans tezi olarak takdim edilmiştir. Birinci ve ikinci bölümler *İsâbe* hakkında yazılmış önceki tezlerle aynıdır. Üçüncü bölümde ise السين (sîn) harfinin başından sonuna kadar sahâbe

terâcimlerinin yer aldığı kitabın bu bölümünün tahkiki yapılmıştır. Bu tez, 439 sayfadan ibarettir.

101. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe li'bn Hacer el-Askalânî kitâbu'n-nisâ min evvelih ilâ nihâye harf zâ*. Bu çalışma, Muhammed Said b. Muhammed Musavvî tarafından Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Da've ve Usûlüddin Fakültesi'nde 1421 yılında yüksek lisans tezi olarak takdim edilmiştir. Birinci bölümde İbn Hacer'in hayatı incelenmiştir. İkinci bölümde *İsâbe* hakkında bilgi verilip müellifin kitabı yazarken istifade ettiği kaynaklar liste halinde verilmiştir. İslâm'da kadının yerini ve kadın sahabilere dair bir fasıl açılmıştır. Üçüncü bölümde ise *Kitâbu'n-nisâ*'nın başından الظاء (zâ) harfinin sonuna kadar yer alan kadın sahâbelerin terâcimlerini ihtiva eden kitabın bu bölümünün tahkiki yapılmıştır. Bu tez, 714 sayfadır.
102. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe li'İbn Hacer el-Askalânî min evveli harf mim ilâ nihâyetih*. Bu çalışma, Nezîhe Abdullatif el-Mağlûs tarafından Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Da've ve Usûlüddin Fakültesi'nde 1422 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde *İsâbe* hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. İkinci bölümde sahabe, muhadremûn, tabiîn, fukahâ hakkında bilgi verilip sahabenin faziletine dair malumât verilmiştir. Üçüncü bölümde ise الميم (mim) harfinde yer alan sahâbiler hakkında malumata ayrılmıştır. Bu tez, 587 sayfadır.
103. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe li'İbn Hacer el-Askalânî min evveli şin ilâ nihâye harfî tî*. Bu tez, Hannân Ali Muhammed el-Yemânî tarafından Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Da've ve Usûlüddin Fakültesi'nde 1420 yılında yüksek lisanas tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde *İsâbe* hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde sahabe, muhadremûn, tabiîn, fukahâ hakkında bilgi verilip sahabenin faziletine dair konular işlenmiştir. Üçüncü bölümde ise الشين (şin) harfinden الظاء (tı) harfine kadar sahâbe terâcimlerinin yer aldığı kitabın tahkîk, ta'lik ve tahrîci yapılmıştır. Bu tez, 447 sayfadan ibarettir.
104. *Zevâid ricâli't-tarîhi'l-kebîr li'l-Buhârî alâ tehzîbi't-tehzîb li'bn Hacer el-Askalânî el-kısmu's-sânî harfu'l-bâ ve't-tâ*. Bu çalışma, Menâl Abdurrahman b. Nasır ed-Da'icî tarafından Suudi Arabistan'ın Riyâd kentindeki er-Riâsetü'l-Amme el-Adâb Fakültesi'nde 1420 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde Buhârî ve eseri olan *Tarîhi'l-kebîr* ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. İkinci bölümde zevâidin sözlük ve terimsel tanımı

yapılmıştır. Üçüncü bölümde *Tarîhi'l-kebîr*'de yer alan râviler ile alakalı tahlil ve tenkitlerde bulunularak *Tehzib*'teki değerlendirmeler esas alınarak çalışma bitirilmiştir. Bu tez, 431 sayfadır.

105. *Zevâidu ricâli't-tarîhi'l-kebîr li'l-Buhârî alâ tehzîbi't-tehzîb li'bn Hacer el-Askalânî min bidaye men ismuh Huneybîz ilâ nihâye men ismuh Hüzeyme.* Bu çalışma, Nûre Abdullah b. Mut'ib tarafından Riyâd'da bulunan er-Riâsetü'l-Amme el-Adâb Fakültesi'nde 1423 yılında doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci ve ikinci bölümlerin başlık ve konuları önceki tezlerle aynı olup üçüncü bölümde *Tarîhi'l-kebîr*'de yer alan râviler ile alakalı tahlil ve tenkitlerde bulunulmuştur. Beş yıllık bir çalışmanın ürünü olan bu tez, 967 sayfadır.
106. *Zevâidu ricâli't-tarîhi'l-kebîr li'l-Buhârî alâ tehzîbi't-tehzîb li'bn Hacer el-Askalânî el-kısmu's-sâlis harfu's-sâi ve'l-cim.* Bu çalışma, Nûre Fahd b. İbrahim el-İd tarafından Riyâd'daki er-Riâsetü'l-Amme el-Adâb Fakültesi'nde 1420 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde Buhârî ve eseri olan *Tarîhi'l-kebîr* ele alınmış ikinci bölümde zevâidin sözlük ve terimsel tanımı verilmiştir. Üçüncü bölümde *Tarîhi'l-kebîr*'de yer alan râviler ile alakalı tahlil ve tenkitlerde bulunulmuştur. Bu tez, 401 sayfadır.
107. *Zevâidu ricâli't-tarîhi'l-kebîr li'l-Buhârî alâ tehzîbi't-tehzîb li'bn Hacer el-Askalânî el-kısmu'r-râbi' harfu'l-hâ hatta bidâye men ismuh Hassân.* Bu çalışma, Avâtif Ali b. Muhammed el-Cenûbî tarafından Riyâd kentindeki er-Riâsetü'l-Amme el-Adâb Fakültesi'nde 1420 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde Buhârî ve eseri olan *Tarîhi'l-kebîr* değerlendirilmiştir. İkinci bölümde zevâidin sözlük ve terimsel tanımı yapılmıştır. Üçüncü bölümde *Tarîhi'l-kebîr*'de yer alan râviler ile alakalı tahlil ve tenkitlerde bulunulmuştur. Bu tez 497 sayfadan ibarettir.
108. *Zevâidu ricâli't-tarîhi'l-kebîr li'l-Buhârî alâ tehzîbi't-tehzîb li'bn Hacer el-Askalânî bidâye mimen ismuh el-Hakem ilâ Hanzele* Bu çalışma, Leyla Salih Abdullah el-Bedi' tarafından Riyâd'daki er-Riâsetü'l-Amme bünyesinde bulunan el-Adâb Fakültesi'nde 1420 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci, ikinci ve üçüncü bölümler muhteva olarak zevâid

konulu tezlerden detay sayılacak farkları bulunmaktadır. Bu tez, 431 sayfadan ibarettir.

109. *Zevâidu ricâli't-tarîhi'l-kebîr li'l-Buhârî alâ tehzîbi't-tehzîb li'bn Hacer el-Askalânî min bidâye men ismuh Hassân ilâ nihâye men ismuh Hafş.* Bu çalışma, Hayle Fahd b. Muhammed el-Hazal tarafından Suudi Arabistan'ın Riyâd'daki er-Riâsetü'l-Amme bünyesinde bulunan el-Adâb Fakültesi'nde 1423 yılında doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde Buhârî ve eseri olan *Tarîhi'l-kebîr* ele alınmıştır. İkinci bölümde zevâidin sözlük ve terimsel tanımı verilmiştir. Üçüncü bölümde *Tarîhi'l-kebîr*'de yer alan râviler ile alakalı tahlil ve tenkitlerde bulunularak *Tehzip*'teki değerlendirmeler esas alınarak ismi Hassân ile başlayıp Hafş ile biten sahâbe ile ilgili biyografik çalışmada bulunulmuştur. Bu tez, 1031 sayfadır.
110. *el-Mekâsidu's-şeria 'inde İbn Hacer el-Askalânî min hilâl fethi'l-bârî şerh sahîhi'l-Buhârî.* Bu eser, Abdulmecid Busekif tarafından Fas'taki Câmiatü'l-Muhammed el-Hâmis Üniversitesi, el-Âdâp Fakültesi'nde 1995 yılında hazırlanmış bir yüksek lisanstır. Birinci bölümde İbn Hacer'in hayatı on bir mebhasta ele alınmıştır. İkinci bölümde mekâsıdın tanımı ve amacı açıklanmıştır. *Fethu'l-bârî* şerî mekâsıd açısından değerlendirilmiştir. Üçüncü bölüm ise uygulamalara ayrılmıştır. Kaynakça dâhil 407 sayfadan müteşekkildir.
111. *el-Ucâb fî beyâni'l-esbâb li'l-hâfız İbn Hacer el-Askalânî dirâsetün ve tahkîk.* Ahmed Vedîdî tarafından Fas'ta bulunan Camiatü'l-Muhammed el-Hâmis Üniversitesi el-Adâp ve'l-Ulûmü'l-İnsâniyye Fakültesi'nde 1997 yılında hazırlanmış bir yüksek lisans tezidir. Birinci bölümde İbn Hacer'in hayatı ele alınmıştır. İkinci bölümde esbâbın tanımı, sebebi nüzûlün tefsire etkisi, sebebi vürûdun ise hadis ilmi için ifade ettiği değer ortaya konulmuştur. Üçüncü bölümde ise *el-Ucâb fî beyâni'l-esbâb* eser tahkik ve tahlil edilmiştir. Kaynakça dâhil 511 sayfadır.
112. *el-Ucâb fî beyâni'l-esbâb li-İbn Hacer el-Askalânî dirâsetün ve tahkîk.* Bu çalışma, Fâlih b. Nafi' b. Felâh el-Harbî tarafından Camiatü'l-İslâmîyye Üniversitesi ed-Da've ve Usûlüddin Fakültesi'nde 1401 yılında hazırlanmış bir yüksek lisanstır. Birinci bölümde İbn Hacer'in hayatı ele alınmıştır. İkinci bölümde esbâbın tanımı, sebebi nüzûlün tefsir ilmi için önemi ifade edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise *el-Ucâb fî beyâni'l-esbâb* eser tahkik ve tahlil edilmiştir. Kaynakça dâhil 396 sayfadan müteşekkildir.

113. ***Menhecü'l-hâfız İbn Hacer fî'l-cerh bi'l-bid'a min hilâl kitâbih et-takrîb – dirâsetün mükârene bi-tehzîbi't-tehzîb ve'l-kâşif li'z-Zehebî.*** Kerime Sudânî tarafından 1430 yılında Cezâyir'de bulunan Camiatü'l-Hâc Ulûmu'l-İçtimâiye Fakültesi'nde doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde İbn Hacer'in hayatı ele alınmıştır. İkinci bölümde bid'at kavramı, cerh ve ta'dil mertebeleri tetkik edilmiştir. Üçüncü bölümde bid'at ile ithâm edilen râvilerin sayısı 205'dir. Araştırmacı, ta'dil mertebelerinden yedi mertebeyi izâh ederken “mestûr ve mechûlü'l-hâl olana işaret ederken *وهما من زيادات الحافظ* / Bunlar Hâfız İbn Hacer'in ziyadelerindedir” demektedir.³² Bu çalışmada İbn Hacer'in hadis usûlüne olan vukufiyeti bir kez daha vurgulanmıştır. Örneğin Şiilik bid'atı ile ithâm edilen râviler için kullandığı; şîî olmakla ithâm edildi, şîa propandasını yaptı, şîîdir. Şiadan dolayı hakkında söz söylendi. Onda Şiilik vardı, şîî olması nedeni ile kınâdılar. Şîî olmakla kınandı. Şîa'nın gulât fırkasına mensup olmakla ithâm edildi, aşırı şîî olmakla ithâm edildi. Teşayyu'da aşırı giderdi. Teşeyyu'da galebe çalardı gibi nitelikler, bunun kanıtıdır.³³ Bu tez, 579 sayfadır.
114. ***Zevâidu ricâli't-tarîhi'l-kebîr li'l-Buhârî alâ tehzîbi't-tehzîb li'bn Hacer el-Askalânî el-kısmu's-sâmin mimen ismuh Haşrem ilâ nihâye men ismuh Zeyyâl.*** Emel Fahd b. Salih eş-Şelhûb tarafından Suudi Arabistan'ın Riyâd'daki er-Riâsetü'l-Amme bünyesinde bulunan el-Adâb Fakültesi'nde 1420 yılında doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde Buhârî ve eseri olan *Tarîhi'l-kebîr* ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. İkinci bölümde zevâidin sözlük ve terimsel tanımı yapılmıştır. Üçüncü bölümde *Tarîhi'l-kebîr*'de yer alan râviler ile ilgili tahlil ve tenkitlerde bulunularak *Tehzîb*'teki değerlendirmeler esas alınarak ismi Haşrem ile başlayıp Zeyyâl ile biten sahâbe ile ilgili biyografik çalışmada bulunulmuştur. Bu tez, 712 sayfadır.
115. ***el-Cevânibu't-talimiyye fî sahîhi'l-Buhârî (Kitabu'l-ilim) ve şuruhâtu İbn Hacer el-Askalânî.*** İbrahim Muhammed İbrahim Tavâliye tarafından Yermûk

³² Sudânî, Kerime, *Menhecü'l-hâfız İbn Hacer fî'l-cerh bi'l-bid'a min hilâl kitâbihi et-takrîb-dirâsetün mükârene bi-tehzîbi't-tehzîb ve'l-kâşif li'z-Zehebî-*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Câmîatü'l-Hâc, Ulûmu'l-İçtimâiye Fakültesi, Cezâyir, 1430, s. 121.

³³ Sudânî, a.g.t., 13.

Üniversitesi, Usûlüddin Fakültesi'nde 1996 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde Buhârî'nin hayatı ve hadis ilmindeki konumu ele alınmıştır. İkinci bölümde hadis ilmi açısından şahsiyeti irdelenmiştir. Üçüncü bölümde mezkûr kitâpta yer alan hadisler günümüz ilmî değerler ışığında incelenmeye tabi tutulmuştur. Bu tez, 411 sayfadır.

116. *Karâinü't-tercîh fil-mahfûz ve's-şâz ve ziyâdetü's-sika 'inde'l-hâfız İbn Hacer fî kitâbih fethi'l-bârî*. Bu çalışma, Nadir b. es-Sennûsî tarafından Medine İslâm Üniversitesi, Da've ve Usûlüddin Fakültesi'nde 2002 yılında hazırlanmış yüksek lisansdır. Birinci bölümde mahfûz ve şâzın tanımı, tarihi, şâz ve mahfûzun kısımları, şâz ile mahfûz arasındaki fark, ziyâdetü's-sikanın ta'rifî ve bu kavramla ilintili sâir kavramlar irdelenmiştir. İkinci bölüm, İbn Hacer'in 'inde mahfûz, şâz ve ziyâdetü's-sika mevzularında tercih yöntemlerine tahsis edilmiştir. Bu çalışma, kaynakça dâhil 977 sayfadır. Mektebetü'r-Rüşd, 2010-1431 yılında iki cilt olarak yayınlamıştır.

117. *Ediletü'l-istinbât ve kâvaidü'l-istidlâl 'inde'l-hâfız İbn Hacer fî fethi'l-bârî*. Eser, Zuleyha el-Yendûzî tarafından Câmiatu Muhammed Hâmis Üniversitesi, Âdâb ve'l-Ulûmi'l-İnsâniyye Fakültesi'nde 2008 yılında doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölümde istinbât ve istidlâl kavramları tefsir ve usûlî'l-fıkıh disiplinleri çerçevesinde ele alınmıştır. İkinci bölümde istinbât ve istidlâl ile ilgili İbn Hacer'in yaklaşımı araştırılmıştır. Üçüncü bölüm *Fethu'l-bârî*'de seçilen donelerle uygulamaya gidilmiştir. Bu tez, 611 sayfadır.

118. *Mu'cemu fikh-i fethi'l-bârî*. Bu çalışma, Muhammed Bessâm Sîhûnî tarafından 2010 yılında Ummu Dermân el-İslâmîyye, Şeria ve Kânûn Fakültesi'nde doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Birinci bölüm, İbn Hacer'in hayatı dört mebhasta irdelenmiştir. İkinci bölümde *Fethu'l-bârî* beş mebhasta incelenmiştir. Üçüncü bölümde İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'deki fikhî metodu başlığı altında İbn Hacer'in fıkıh okulu, diğer mekteplere bakışı ve İbn Hacer'in fikhî alanda beslendiği kaynaklara ayrılmıştır. Bu çalışma, 975 sayfadan ibaret olup Dâru'n-Nevâdir tarafından 2013 yılında iki cilt olarak yayınlanmıştır.

Ayrıca aşağıda yer verdiğimiz şu tezlere tüm uğraşlarımıza rağmen ulaşamadığımızı belirtmemizde fayda vardır.

119. *Ehâdisü'l-letî hakeme aleyha İbn Hacer fi fethi'l-bârî min kitâbi'l-vudû' ilâ âhiri kitâbi's-salât*, Abdurrahman es-Saidi, Darü'l-Buhârî.
120. *Menhecü'l-hâfız İbn Hacer fi fethi'l- bârî mea tahkiki'l-kitâp min evveli kitabi's-salât ilâ nihaye babil-mer'ah*, Doktora, Abdullah Cuaysin.
121. *Mu'cemu'l-musennafâti'l-vâride fi fethi'l-bârî*, Meşhûr Hasan Selmân, Mektebetu'l-Haraz, Cidde.
122. *Ehâdisü'l-letî daâfeha İbn Hacer fi fethi'l-bârî min evveli'l-kitâp ila kitâbi'l-hac*, Doktora, Latif Abdulmelik Mandure.
123. *İttihâfu'l-kârî bi-seddi beyâdâti fethi'l-bârî*, Doktora, Ebu'l-İşbal Ahmed Şasığ.

İbn Hacer ve kitapları ile ilgili akademik olmayan birçok çalışmanın da yapıldığını görmekteyiz. Bu eserlerden bir kaçına sadece isim ve müelliflerine yer vermekle iktifa edeceğiz. Nureddin b. Ali b. Abdullah el-Vasabî, *Tuhfetü'l-lebib bi men tekelleme fihim el- hâfız İbn Hacer mine'r-ruvât fi gayri't-takrîb*, Mektebetu İbni'l-Abbas, Mısır, 2010; İkrāmullah İmdadu'l-Hak, *Ta'cilü'l-manfaâ' bi-zevâid ricâli'l-aşere*, Daru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1416; Nebîl b. Mansur b. Yakup el-Bessâre, *Enisu's-sârî fi tahrîc ve tahkîk el-ehâdisi'l-letî zekera el-hâfız İbn Hacer el-Askalânî fi fethi'l-bârî*, 11 cilt, 1998, Muessetü'r-Reyyân yayınevi tarafından neşr edilmiş önemli bir çalışmadır. Akademik ve diğer te'lifatta İbn Hacer'in özgünlüğünün ele alınmaması büyük bir eksiklik olduğu ortadadır. Aslında bu konunun önemini sadece İbn Hacer ile münhasır kılmak doğru değildir. Zira buradan hareketle sâir muhaddislerin de özgünlüğü hatta İslâmî ilimlerin nevi şahıslığına münhasırlığı da izhâr edilmelidir. Yaptığımız çalışmanın bu meyanda yapılacak diğer çalışmalara ışık tutacağına inanmaktayız. Gerek ülkemizde gerekse de oryantalistlerce iddia edilen ulûmu'l-islâmın taklidi oluşuna dair tezler de vuzuha kavuşacaktır. Özgünlüğün genel çerçevesini çizerek tezimizi bu genel anlayış üzerine oturtmaya çalışacağız.

Özgünlük Sorunu ve İslâmî İlimlerde Özgünlük Algısı

Çalışmamızın bu bölümünde islâmî ilimlerin özgünlüğünü ele almaya çalışacağız. Bu konu, uzun soluklu ve çok ciddi araştırmalar yapmayı gerektirecek kadar geniş bir konudur. Özgünlük, ilim dünyasının her zaman ihtiyaç duyduğu ve duyacağı bir hareketliliğin adıdır. Sosyal bilimlerin hatalı olma ihtimaline karşı kendi kendini sorgulayan bir yönü vardır. Mevcut bilgi ile yetinmek ve var olanı tekrar etmek, var olanın

da kaybolmasına neden olacağı gibi bilginin dogmatik bir hüviyyet kazanmasına da yol açabilir. Özgünlük, tabii bir süreç olmakla birlikte aynı zamanda içtimai bir süreçtir. Kur'ân bu gerçeğe "... O, her an yeni bir iştedir."³⁴ âyeti ile sürekli oluş ve yaratılışa işaret etmektedir. Kur'ân-ı Kerim, varlık âleminde ibtikarın sürekliliğine, bu ve benzer âyet-i kerimelerle vurgu yapmaktadır.

Özgünlük konusunda var olan yaklaşımları üçe ayırmak mümkündür.

1. Geçmişten günümüze gelen usûlü; sorgulanması ve reddedilmesi gereken bir husus olarak görenler. Bu yaklaşımda olanlar daha çok akademik bir niteliği olmayan kimselerdir. Bu gruba pozitivistleri dâhil etmek mümkündür.
2. Bu yaklaşımın karşısında yer alanlar; Mütakaddimûn usûlüne kudsiyet atfedenlerdir. Gelenekte ileri sürülmüş bütün ıstılahları hiçbir kritiğe tâbi tutma gereğini duymadan tam bir teslimiyet içinde ele alanlardır. Bu anlayış, her türlü eleştiriyi ya haricî bir kaynağa ya da art niyetle baştan mahkûm ederek tümünden redci bir anlayış ortaya koyar.
3. Her iki görüşün ortaya koyduğu yaklaşımları mu'tedil bulmayan, iki tarafı da ifrât-tefrit derecesinde gören bir yaklaşım daha vardır. İlim dünyasının kahir ekseriyeti bu düşünceyi daha doğru bulmaktadır. Bu düşünceye sahip olanlar, adeta bir sentez yaparak kendine özgü bir düşünce tarzı geliştirmişler.

Tezimizin bu bölümünde ele almak istediğimiz, İslâmî ilimlerde özgünlük sorunudur. İnsan, tabii ve toplumsal çevrenin dışında ve ondan bağımsız tefekkür edilmeyecektir. Öyle ise sosyal değişimi, özellikle de dinî ilimlerde özgünlük olgusunu evrende var olan tüm oluşum ve gelişim süreçleriyle birlikte düşünmek gerekir.

Özgünlüğün Kavramsal Çerçevesi

Özgünlük, islâmî ilimlere farklı bir pencereden bakmaktır. Bu kavramla hedeflenen ise ilintili temel kavramların çerçevesini çizmek ve özgün bir bakış açısıyla ilintili kavramları değerlendirmektir. İslâm'ın birinci kaynağı Kur'ân-ı Kerim olduğundan öncelikle kavramların köklerini onda aramamız gerecektir. Özgünlükten söz ettiğimizde karşımıza ıslâh, bid'at, ihyâ ve tecdit kavramları çıkmaktadır. Konuya girmeden önce bu kavramları açıklamada fayda vardır.

³⁴ Rahman, 55/29.

İslâh kelimesi sözlükte; düzeltme, barış yapma, uyum içinde olma anlamlarına gelir ve fesadın zıddıdır. Toplumsal nefretin bertaraf edilmesi için derin anlamlı bir yapıya sahip olan “sulh” kavramı haberî kalıplarda geldiği gibi³⁵ inşa formunda da kullanıldığı görülmektedir.³⁶ Modern Arapçada bozulan arabanın tamir işlemine taslîh denilmektedir. İslâm kültür tarihinde yaygın bir kavram olan ıslâh kelimesinin ism-i fâili muslih, bunun çoğulu muslihûn; düzeltenler, güzel iş, barış yapanlar, komşularıyla iyi geçinenler, insanları düzeltmeye çalışanlar anlamına gelir. Çağdaş İslâm literatüründe bu kavram, yirminci asrın ilk yarısına rengini veren Mısır’daki yenilikçi hareketin hem adı, hem de programını şekillendirmiştir.

Kur’ân’ın inşâ ettiği toplumsal düzenin bozulduğu zamanlarda toplumun halini ıslah etmeye çalışanlar muslih kavramıyla nitelenmektedir. Diğer taraftan ıslahat, dünya milletlerinin önüne geçip, sosyolojik varlığını ikâme etmek ve sürdürmek için gerekli olduğu gibi; küresel mirası sahiplenebilmenin de ön şartıdır. Bu önemli ve elzem olan şartın kutsal kitapların temel hedefi olduğunu Kur’ân’dan öğreniyoruz.³⁷

Kur’ân-ı Kerim’de “salih kullarım” ifadesinin geçtiği ilgili âyetin yorumunda Elmalılı’nın açıklamaları dikkate şayandır: “Yeryüzüne ancak iyi kullar mirasçı olur. Yeryüzü fitne, fesat çıkaranlardan alınır, verasete layık, halifelige ehil ve salâhiyetli olan Cenab-ı Hakk’a kulluk yapanlara verilir. Yani uzunca yaşama sırrı, dürüst, sâlih olma prensibine dayanır; bozuk olanların yaşama hakkı yoktur.”³⁸

Bid’at; geçmişte örneği olmayan yeni buluştur. Kur’ân-ı Kerim’de “Göklerin ve yerin örneksiz yaratıcısıdır” denilmektedir.³⁹ Bir başka âyette “Ben türedi bir elçi değilim.”⁴⁰ Bu iki âyetten yola çıkarak bid’atı; örneği olmayan bir yolu metod edinmektir, diyebiliriz.⁴¹ Buradan hareketle aslında bid’at dinde yeri olmayan ancak din adına yapılan ilave veya çıkartmalardır. Elbette dinin doğru yorumlanması için gösterilen çabaları bid’at olarak değerlendirmek doğru değildir. İbn Kesîr’in şu cümlesi bid’ata olan sahîh yaklaşımı resm etmek açısından kayda değerdir: “Ümmetin ehliyetli tüm ferdleri tecdidi yapmak için seleften aldıkları ilmi, gelecek kuşağa aktarmakla yükümlüdürler.”⁴²

³⁵ Nisa, 4/128-129.

³⁶ Hucurât, 49/9-10.

³⁷ Enbiya, 21/105.

³⁸ Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul, ts. V, s. 3373.

³⁹ Bakara, 2/117.

⁴⁰ Ahkâf, 46/9.

⁴¹ Şâtibî, Ebû İshâk İbrahim b. Musa b. Muhammed, *el-Îtisâm*, (thk. Muhammed b. Abdurrahman, Sa’d b. Abdullah ve Hişâm b. İsmail), Dâru İbni’l-Cevzî, Riyad, 1429/2008, I, s. 45.

⁴² Bestâmî, Muhammed Said Hayr, *Mefhumu tecdidi’d-din*, Merkezu et-Ta’sil li’l-Dirâsât ve’l-Buhûsi’l-İslâmî, Suudi Arabistan, 1413, s. 24.

Bid'at kavramının malesef her türlü yeniliğe karşı bir silah olarak kullanıldığı bir realite olarak karşımızda durmaktadır. Bu silahın Müslümanların gerilemesindeki etkisi İslâm coğrafyasına baktığımızda görmekte zorlanmayacağımız bir hakikattir. Tedavüle konulan yeni kavramlar ve kurallar en dirençli sed olan bid'atla etkisizleştirilmeye çalışılmıştır. Bid'at, 'ulemâ-i sû' elinde ithâm ve itibarsızlaştırma aracı olarak kullanılmıştır. İbn Hacer'in, bidatçı râvînin rivâyeti hakkında takındığı esnek tavır, sezmiş olduğu şu tehlikeli durumun tahribatını azaltmak arzusundan kaynaklanmıştır: "Her mezhep muhalifinin bidatçı olduğu iddiasında bulunur ve onu tekfir eder; öyle ki, bu ithâm mutlak kabul edilirse tekfir edilmemiş kimse kalmaz."⁴³ İbn Hacer'in serdettiği bu cümle ithâm ve itibarsızlaştırmanın ulaştığı noktayı göstermesi açısından oldukça önemlidir.

İhyâ; kendisinde büyüme ve gelişme potansiyeli bulunan varlık anlamına gelen "hayat" isminden türemiş if'âl mastarıdır. Kur'ân âyetlerinde bu fiil Allah'a izâfe edilerek kış mevsiminde ölmüş olan doğayı diriltmeye, "ihyâ" şeklinde karşılık bulmuştur.⁴⁴ Hayat isminin diğer bir manası da "duyu gücü"dür. Canlı varlıklara hayvan denmesinin sebebi onların duyarlı olmalarıdır. Öyle ki, mantıkçıların, insanı حيوان ناطق şeklindeki ta'rifleri bu anlayış üzere mebnidir.⁴⁵ O takdirde ihyâ, duyarlılık kazandırmaktır.

Buradan hareketle İbn Hacer'in tüm girişimleri hadis usûlüne duyarlılık kazandırma çabasıdır denilebilir. Bu kavramın içerdiği bir diğer anlam, faaliyet ve taakkul anlamıdır. Bu anlamın etkinliği ise insan varlığını harekete ve akıllı davranışlara yönlendirmektir.⁴⁶ İhyanın hedefi, duru haliyle İslâmî insanların yüreklerine ulaştırmaktır. Tarihin akışı içinde İslâm'a uymayan bazı uygulamalar müslümanların anlayışlarına karışmış ve bunun sonucunda Müslüman, inancının saf ve öz yapısından uzaklaşmıştır. Yapılması aciliyet arz eden temel şey, bünyeyi yabancı unsurlardan arındırmak suretiyle ihyâ hareketini başlatmaktır.⁴⁷

Tecdîd; Arapçada tef'îl babından olan bu kavram, bu şekliyle Kur'ân'da zikredilmemiştir. Her ne kadar Kur'ân'da cedid kelimesi kullanılmışsa⁴⁸ da kast ettiğimiz

⁴³ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, (thk. Nureddin Itr), Mektebetü'l-Büşrâ, Karachi, Pakistan, 1432/2011, s. 99.

⁴⁴ Hadid, 57/17.

⁴⁵ Sûbkî, Ahmed b. Ali b. Abdulkafî Behâuddin, *Arûsu'l-efrâh fî şerhi talhisi'l-miftâh*, (thk. Abdulhamid Handavî), Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1423, I, s. 114.

⁴⁶ İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed Ebu'l-Kasim er-Ragîb, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'an*, (thk. Safvân Adnân Dâvûdî), Dâru'l-Kalem, Şâm, 1430/2009, s. 268.

⁴⁷ Aydın, Mehmet Said, *Fazlur Rahman ve İslâm Modernizmi*, İslâmî Araştırmalar Dergisi c. IV, sy. IV, Ekim, 1990, s. 274.

⁴⁸ Bkz. İsra, 17/49; Sebe, 34/7, Secde, 32/10, Kâf, 50/15.

anlamın dışındadır. Cedidin yer aldığı âyetlerde yeniden yaratılış ve ba'sı ifade eder.⁴⁹ Râgıb'ın (ö. V./XI yüzyılın ilk çeyreği) bildirdiğine göre, ıslah maksadıyla⁵⁰ tecdîd, hadiste geçmiş olmasından dolayı kavramlaşmıştır.

Bu kavramın sözlüklerdeki anlamı ise, bir şeyi ciddiyetle, gayretle, yeniden aslına uygun bir şekilde yapmak; yenilemek ve yeni bir yol açmak anlamına gelir. Tecdit din ile hayat arasında bağlantı kurmaktır. İlahî dinler, başta tevhit, nübüvvet ve sem'iyat gibi değişmeyen esasları hayata hâkim kılmak için gönderilmiş olmakla birlikte zaman ve mekâna göre değişen hukukî hükümler de getirmişlerdir.

Değişmeyen ile değişeni birbirinden ayırmak gerekir. Buradan hareketle içtihat, tecdit ve ihya faaliyeti ilimde 'râsîhûn' olanlara bırakılmıştır. Ez-cümle, tecdit; usûl-ü selâseyi bozmadan dinî korumak, onu katkısız ve tükenmez kaynaklarından karşılamak, ilâhî ölçülerde olacak sapmaları düzeltmek, önlemek ve İslâm'ı Fazlurrahman'ın ifadesi ile asrın anlayışına söyletmektir.⁵¹ Tecdid ile kasd olunan İslâm değil Müslümanlardır. Toplumla, dinî metinlerin aslı kaynağından sahih bir yöntemle takdim edilmesidir.

Tarihsel Süreçte Özgünlük

Bidâyetinden günümüze ümmetin yaşadığı tarihi seyre baktığımızda modernizmi merkeze almak gerektiği gerçeği ile karşı karşıya kalıyoruz. Modern dönem öncesi İslâm toplumunda sorunların kaynağı, ulemâ-sûfi, sünni-alevî veya nesebî-siyasî gibi çatışmalar kendi ekseninde oluşurken, modern dönem sonrası problemin kaynağı İslâm toplumunun dışına kaymıştır. Konu, basitleştirilerek ikili tasnife tabii tutulsa bile anlamının ve anlamlandırmanın güçlüğü ortadadır.

Asıl sorun, tüm bilimsel faaliyetleri içine alan zihinsel üretimden, yine tüm teknik, iktisadî ve teknolojik üretim biçimlerini de içine aldığını düşündüğümüz beşerî üretimden modernizm üretken döneminden geri kalmış olmasıdır. Bu sorun, İslâm toplumunun tarihsel sorumluluğunun eksenini bu maddî ve manevî imkânların modern hayat şartlarına insicamının sağlanması ile aşılabilir. Bozulan mana-madde intibakını sağlamak için ciddi çalışmalarda bulunan âlimler az da olsa var olmuşlardır. Onların tek amacı İslâm'a yeniden dönüşü sağlamaktır.

⁴⁹ Kinevecî, Muhammed Sıdık Han b. Hasan b. Ali b. Lütfullah, *Fethu'l-Beyân fî mekâsidi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Asriye, Beyrut, 1412/1992, XI, s. 165.

⁵⁰ İsfahânî, Râgıb, a.g.e., s. 188.

⁵¹ Bkz. Aydın, Mehmet Said, *Fazlurrahman ve İslâm Modernizmi*, İslâmî Araştırmalar Dergisi c IV, Sayı IV, Ekim, 1990, s. 274-278.

Yaşadığı asra damgasını vuran âlimlerin tecdîd ve ihya çabaları hem olumlu hem de olumsuz karşılık bulmuştur. Mısır coğrafyasında âlimler arasında cerayan eden tartışmalar bu yazdıklarımızın en büyük kanıtıdır. Aynî ile İbn Hacer arasında vuku bulan münazara bu gayretin dışa yansımalarıdır. Tecdit tarihinin bidâyetinden günümüze kadar devam eden zaman zincirinde belli örnekleri vermekle konuyu biraz daha aydınlatmak istiyoruz.

Hiz. Muhammed'in (sav.) dâr-ı bekaya irtihâlinden sonra egemen kıldığı genel prensipler çerçevesinde, İslâmî devlet yapısının temel çizgileri, toplum yararını göz önüne alarak uygulayan Hiz. Ömer (ra.)'dir. Bu nedenle müceddid ünvanının ona verilmesi gerektiği kanaatindeyim. Çünkü o'nun, genel kurallara bağlı kalmakla birlikte, bazen Kur'ân ve sünnetin zahiri ifadelerine rağmen kamu maslahatını öne plana alarak uygulamalar yaptığı bilinmektedir. Müellefe-i kulûb ile ilgili tasarrufu tecdidi bir faaliyet olarak değerlendirilmek gerekir. Yine Kur'ân-ı Kerim'in bize mevcut formatıyla ulaşması Hiz. Ebû Bekir (ra.) ve Hiz. Osman'ın (ra.) yenilikçi gayretleriyle olmuştur.

Dinî etkinin zayıfladığı, sünnetlerin yaşanmadığı, zâhirî ve bâtinî ilimlerin gizlendiği bir zaman diliminde, Allah dinî yenileyici bir müceddid gönderir.⁵² *'Avnu'l-Ma'bûd'* un müellifi ise, müceddidin sünneti bid'atlardan ayıklamak, ilmi artırmak, bid'at ehline engel olmak ve onları zelil kılmakla görevli olduğunu, ancak bu görevi dinin zâhirî ve bâtinî ilimlerini bilen birinin yapabileceğini ifade etmektedir.⁵³

Abdulazim ed-Dîyb, tecdidi şu şekilde izâh etmektedir: "Tecdid; asla dinin tebdili ve tağyiri değil, bilakis dinin öz kaynaklarına dönüşür. Bu kaynaklar; Kur'ân-ı Kerim, sahîh sünnet, sahâbe ve tabiûnun fıkıh anlayışıdır. Tecdid hal-i hazırı inkâr etmek veya realiteyi ihmal etmek de değildir."⁵⁴ Bir başka ifade ile dinin hayata bakış açısını yakalamaktır.⁵⁵

Mevdûdî (ö.1979), tecdidi İslâm'ın her cüzünü cahiliyeden arındırmak olarak nitelendirmektedir.⁵⁶ Çağımızın önemli âlimlerinden biri olan Kardâvî ise tecdidi genel bir bakış açısıyla tanımlamaktadır: "Tecdid, bir şeyi neş'et ettiği günkü asliyetine

⁵² el-Münâvî, Abdurraûf Muhammed b. Tâci'l-Ârifin b. Ali b. Zeynelâbidîn, *Feydu'l-kadîr şerhu câmi'i's-sağîr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1391-1972, I, s. 10.

⁵³ Azîmâbâdî, Muhammed Eşref b. Emir b. Ali b. Haydar Ebû Abdurrahman Şerefü'l-Hak, *Avnu'l-ma'bûd şerh sünen-i Ebî Davûd* (İbnu'l-Kayyim Haşiyesi ile birlikte), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415, s. XI, s. 263.

⁵⁴ Merah, Muhammed, *Mefhûmu'd-din fi'l-fikri'l-İslâmî*, Meceretü'l-Kâfile, Suudi Arabistan, 1999, sy. III, s. 1.

⁵⁵ Mâhcûb, İbrahim Abdülfettâh, *Hasan et-Turâbî ve fesâdu nazariye tedviri'd-din*, Beytü'l-hikme, Kahire, 1995, s. 53.

⁵⁶ Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ, *Ma'nâ tecdidi'd-din*, Meceretü'l-Va'y, Katar, Yıl 1998, sy. 129, s. 25.

döndürmektir. Zaman olarak kadim olmasına rağmen sanki yeni imiş gibi takdim etmektir. Bunun yolu da çürümüş olan değerleri yeniden güçlendirmek, açılan gediği kapatmaktan geçer. Tecdid, geleneğin genetiğini bozmak ve dinden olmayan bir şeyi dine sokmak değildir.”⁵⁷ Hicrî IX. asra kadar gelen mücedditleri zikreden Münâvî, müceddid hadisçilerden biri olarak hocası İbn Hacer’i saymaktadır.⁵⁸ Özellikle Münâvî’nin bu nitelendirmesi sadece İbn Hacer’in ismi ve hocalığından kaynaklanan bir husus olmadığı usûlü’l-hadise getirdiği yeni yaklaşımın da etkisi olduğunu bu çalışmamız ortaya koyacaktır.

Özgünlüğün Zamanı ve Mekânı

Özgünlük, özgün olma tecdidle anlatılmış. Tecdidin konusu hiçbir zaman vahiy ve nübüvvet olgusu olmamıştır. Bu nedenle Kur’ân son kitâp, Hz. Muhammed (sav.) de son nebidir. Dinin kaynağının Kur’ân, ilk alıcısının Hz. Peygamber (sav.) olduğu konusunda icma hâsıl olmuştur. Müceddid muhaddisin temel görevi bu iki kaynaktan biri olan sünneti doğru bir şekilde yorumlamak suretiyle çağlara ve topluma sunmak olmalıdır. Tecdid faaliyetinde olmazsa olmaz olan ilke, ilmî bir metoda bağlı kalmaktır. İnhiraf edilen ve zâyî olan kuralları usûlünce yerine iade etmek, asrın sorunları karşısında dinî metinlerin özüne sadık kalarak çözüm üretmektir.⁵⁹

Her ne kadar rivâyetlerde her yüzyılın başında tabiri geçse de, bu elzem bir şart değildir. Asrın her diliminde, her toplum ve her coğrafyada, sosyal hadiselerden etkilenecek müceddid ortaya çıkar. İbn Hacer, bu konuda şunları yazmaktadır: “Tecdid için gerekli olan tüm sıfatların tek bir şahısta toplanması ya da bir alanda olması zorunlu değildir.”⁶⁰

İbn Hacer’in sergilediği bu tavır, müceddidi olanaksız hale getiren anlayışlara karşı bir reddiyedir. Zira tecdîdde bulunan kişilerin uğraşlarını anlamsız hale getirmek için ileri sürülen koşullar adeta imkânsız bir durum ortaya çıkartmıştır. Bu genel girişten sonra İslâmî disiplinlerde özgünlüğün varlığı, neliği ve nasıllığını irdelemeye çalışacağız. Bu çalışma, aynı zamanda İslâmî ilimlerde özgünlüğün olmadığını savunanlara karşı antitez olacaktır. Genel kanı felsefenin İslâmî olmayışı şeklinde olunca İslâm felsefesinde özgünlük konusunu başa aldık.

⁵⁷ Kardavî, Yusuf, *Min Ecli sahvetin raşidetin tücedidu’d-din ve tenhedu bi’d-dünya*, Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut, 1997, s. 28.

⁵⁸ Münâvî, *Feydu’l-kadîr*, I, s. 11.

⁵⁹ Bestâmî, Muhammed Said Hayr, *Meşhuru tecdidi’d-din*, s. 22.

⁶⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, XIII, s. 295.

İslâm Felsefesinde Özgünlük

İslâmî ilimlerde özgünlük sorununu ele alacağımız bu başlıkta asıl mesele bilgi sorunudur. Genel anlamda özgünlükten ne anlaşıldığı hususudur.⁶¹ Özgünlüğü şu şekilde tanımlayabiliriz: “Bulunulan ortamın bilgi birikiminden (telahuk-u efkâr) kaynaklanan ve daha önceki bilgilere bağımlı, fakat onlardan belli bir yönde ayrılan her fikir özgündür.”⁶² Mezkûr tanımdan da anlaşılacağı üzere özgünlük, görüş ya da bir düşünceyi yoktan varetmek değildir. Aksine var olan birtakım düşünce ve görüşlerden çıkarılan yeni bir anlayıştır. Buradan hareketle her özgün fikrin bir evveliyatı vardır. Aslında özgünlük, ilmî disiplini sunarken yeni bir format ve ilâvelerle sunmaktır.

İslâm felsefesinde özgünlük demek onun evveliyatını reddetmek veya inkâr etmek demek değildir. Çünkü hiçbir düşünce köksüz olamaz.⁶³ Aslında İslâm felsefesinin özgün kalmasındaki asıl amaç, sahîh bilgiyi bulmak ya da daha sahîhine yönlendirmek olmalıdır. İslâmî felsefe anlayışında insan zihni; yoktan bilgi üreten bir mekanizma değil, bilakis belli bilgi ve tecrübelerden yola çıkarak bilgiye ulaşan bir melekedir. Bu açıdan sadece felsefede değil tüm İslâmî ilimlerde var olan yaratıcılık yoktan var etme (ibda') değil, vardan var (inşa') etmektir.

İslâm felsefesinin özünde var olan özgünlük yeni bir fikir üretmektir. Yeni ve özgün düşüncenin, İslâm felsefesinde mümkün olup olmadığını tespit etmektir. Konuya İslâm felsefesi tarihi açısından yaklaşırsak İslâm düşünce tarihinde özgünlüğün var olduğunu görür ve bu düşünce sisteminde özgünlüğün mümkün olduğu sonucuna varabiliriz. İslâm felsefesinin karşılaştığı en önemli özgünlük sorunu, felsefi düşüncenin Kur'ân ve sünnetle temellendirilmesidir. Bu yaklaşıma özgün diyoruz, çünkü bugün için bu bir yenilik olacaktır.⁶⁴

İslâm felsefesi tarihinde araştırma yapan bazı batılı araştırmacılar, son zamanlarda yayınladıkları eserlerinde İslâm felsefesinde özgünlüğün olduğuna kanaat getirmişler.⁶⁵ Batılı yazarların tespiti önemli olmakla birlikte asıl konu Müslüman felsefecilerin

⁶¹ Açıkgenç, Alparslan, *İslam Felsefesinde Özgünlük Sorunu*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yayın No: 55, Samsun, 1989, s. 295.

⁶² Açıkgenç, Alparslan, *Bilgi Felsefi (İslam Bağlamında Bilgiden, Bilimden Sistem Felsefesine)*, İnsan Yayınları, 1992, s. 76.

⁶³ Açıkgenç, a.g.e., s. 295.

⁶⁴ Açıkgenç, a.g.e., s. 72.

⁶⁵ Corbin, Henry, *İslam Felsefesi Tarihi*, (çev. Hüseyin Hatemi), İletişim Yayınları, İstanbul, 1986, s. 19.

kullandığı eski kavram ve görüşlerdir. Bu durumda yeni kavramların tedavüle sokulması ve bu çerçevede özgün ıstılahların türetilmesi icap etmektedir.

Hulâsa; görüldüğü gibi İslâm felsefesinde özgünlük vardır. Her ne kadar bu minvalden bir kopuş söz konusu ise de yeniden özgünlüğü sağlamak mümkündür. Tarih boyunca İslâm felsefesi özgün görüşler, fikirler ve doktrinler üretmiş ve bundan sonra da üretmeye devam etmelidir. Bu işin çok kolay olmayacağı ve direnç noktalarının olabileceği malumun ilanıdır.

Tefsir İlminde Özgünlük

Vahyin alıcısı ve Kur'ân'ı Kerim'in ilk müfessiri Hz. Peygamber'dir. Allah Rasûlü inzâl olan âyetleri yol arkadaşlarına beyan ederdi. Ebû Aburrahman es-Sulemî'nin aktardığına göre; Hz. Peygamber, ashabı iyice öğrenip ve gereği ile amel etmedikçe on âyetten fazla öğretmezdi.⁶⁶ Hz. Peygamber'den sonra sahâbe ondan aldıkları ilmi sonraki kuşağa aktarmak için, Kur'ân tefsirini yapmaya devam ettiler. Bu ilim dalında temayüz eden Abdullah b. Mesud'un tefsir ilminin ulaştığı yeri göstermesi bakımından şu değerlendirmesi önem arz etmektedir: “Allah'a yemin ederim ki, Kitabullah'ta nerede nazil olduğunu bilmediğim bir sûre ve kimin hakkında indiğini bilmediğim bir âyet yoktur. Allah'ın kitâbını benden daha iyi bilen birinin var olduğunu bilsem hemen ayağına gider, ondan öğrenirim.”⁶⁷

Tefsir ilminin konusu, Kur'ân âyetleridir. Sözlükteki anlamı beyan etmek, izâhta bulunmak, istinbât etmek gibi anlamlara gelen tefsir; “Kur'ân lâfzı ile kastedilenin ne olduğunu kesin olarak bildirmek ve Allah'ın ayetteki lâfızlardan kastettiği anlamın o olduğu noktasında şahitlikte bulunmaktır.”⁶⁸ Tefsir ile bağlantılı kullanılan te'vil, tebyîn, beyân, ta'lim, tafsil, tasrif, i'râb, şerh ve tavzîh gibi kavramlar kullanılmaktadır.

İlahî bir metin olan Kur'ân'nın, Kur'ân ile tefsiri bu ilim dalına özgü bir durumdur. Bunun dışında müstakil bir ilim dalı olup olmadığı tartışılmış, buradan hareketle mânâ vahyin nüzul vasatındaki toplumsal zihin ve anlaşılmasındaki manadır. Bu yüzden tefsirde îcâd, ibdâ ve ihdâs yoktur; bilakis semâ ve ittiba söz konusudur.⁶⁹ Metnin aynı

⁶⁶ Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa b. Ahmed, *Zehretü't-tefâsîr*, Dâru'l-Fıkrî'l-Arabî, Beyrut, 1987, I, s. 29.

⁶⁷ Taberî, Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir b. Galip, *Câmiu'l-beyân fî te'vili'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1420, I, s 80.

⁶⁸ Cürçânî, Ebû'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *et-Ta'rifât*, (nşr. Abdurrahman Umeyre), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1987, “et-Tefsîr” md.

⁶⁹ Öztürk, Mustafa, *Tefsirde Usûl(sözlük) Sorunu*, İslâmiyât, 2003, sy. IV, s. 71

metinle açıklanması dışında tefsir ilmi için özgünlükten söz etmek mümkün görünmemektedir. Öyle ki tefsir ilminin ilim olup olmadığı bile tartışılmıştır.

Usûli'l-fıkıhta Özgünlük

Tafsili delillerden istinbât edilen şer'î hükümlere fıkıh, bu ilmin kurallarını belirleyen disipline de usûli'l-fıkıh denilmektedir.⁷⁰ Hz. Peygamber'in içtihadları ve ashabına içtihad izni vermesi Müslümanlar için ilhâm kaynağı olmuştur. Bu ilim dalının neş'eti İslâm ümmetine özgüdür.⁷¹ Usûli'l-fıkıhın doğuşunu Muhammed Huderî Bek şu şekilde açıklamaktadır: “Arapça bilgisi zayıf kalınca ve hâdiseler artınca şer'î hükümlerin istinbatında kaidelere olan gereksinim artmıştı. İctihat yollarının artması ve içtihad ehliyetine sahip olmayanların içtihad iddiası kuralların ihdasını zorunlu kılmıştı.”⁷²

Müslüman bilginler, kanun ve kuralları oluştururken esas aldıkları önemli bir ilke vardır. Modern ilim dünyasının çok sonradan tanıştıkları bu ilke “kanun koyucusu”nun maksudını anlamaktır. Bu konuda önemli açıklamalarda bulunan İmâm Cüveynî'yi Gazzâli, onu da İzz b. Abdusselam takip etmiştir. İzz b. Abdusselam, *'Kavâidü'l-ahkâm fi mesâlihi'l-enâm'*⁷³ adlı kitabında maslah ve mefsed kavramlarını incelemiş ve bu kavramlarla ilgili önemli açıklamalarda bulunmuştur.

Şâtibî'nin bu alanın kurucusu olduğu şeklindeki yaygın kanaat doğru olmamakla birlikte kökleşmesindeki etkisi inkâr edilmeyecek düzeydedir.⁷⁴ Aslında bu ilke usûli'l-fıkıhta vaz' edilen kurallardan daha önemlidir. Zira var olan kurallar genelde lugavî menşeli olan kaidelerdir.⁷⁵ Usûlü'l-fıkıhın bu özgünlüğünün maalesef devam ettirilemediğini belirtmek durumundayız. Belli bir zaman diliminden sonra içtihad yerini taklide bırakmıştır. Hicrî dördüncü asırdan sonra dört mezhepten birini taklid etmek vaciptir kanısı ilim dünyasını istilâ etmiştir. *'Cevheru't-tevhid'*i nâzm eden Beycûrî şunları yazmaktadır: فواجب تقليد حبر منهم كذا حكى القوم بلفظ يفهم = Onlardan birini taklid etmek vacip, bunu âlimler anlaşılacak ifadelerle hikâye ettiler.⁷⁶ *'Celaleyn'* tefsirine bir hâşiye

⁷⁰ Hallâf, Abdulvahap, *İlmu usûli'l-fıkıh*, Mektebetü'd-Da'veti'l-İslâmiyye, Kahire, 1942, s. 11.

⁷¹ Usâme, Adnân Muhammed, *et-Tecdîd fi'l-fikri'l-İslâmî*, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyad, Suudi Arabistan, 1424, s. 141.

⁷² Huderî Bek, Muhammed, *Usûli'l-fıkıh*, Mektebetü't-Ticâriye el-Kübrâ, Mısır, ts. s. 4.

⁷³ Bkz. İzzuddin, Ebû Muhammed Abdulaziz b. Abdusselam b. Ebi'l-Kasım b. Hasan es-Selemî, *Kavâidü'l-ahkâm fi mesâlihi'l-enâm*, (thk. Taha Abdurrauf Sa'd) Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1414/1991, s. 5-23.

⁷⁴ İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed, *Mekâsidü's-şer'iati'l-İslâmî*, (thk. Muhammed Habib), Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmîye, Katar, 2004, III, s. 30.

⁷⁵ Mahmesânî, Subhî, *Felsefetü't-teşri' fi'l-İslâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1980, s. 311.

⁷⁶ Beycûrî, Burhaneddin İbrahim b. Muhammed b. Ahmed, (thk. Ali Cuma), *Şerhu cevheri't-tevhid*, Dâru's-Selâm, Kahire, 1422/2002, s. 250.

yazan es-Sâvî: “Mukallidin davranışı âyet, sahîh hadis ve sahâbe sözüne uygun olmuş olsa bile dört mezhepten biri dışında başkasını taklid etmesi caiz değildir. Dört mezhebin dışına çıkan hem sapmış hem de saptırmış olacaktır. Bu durum, bazan küfre düşürebilir. Zira kitâp ve sünnetin zahiri ile amel etmek küfrün usûlündendir.”⁷⁷

Mezhep taassubu öyle bir noktaya varmıştı ki âyetlerin te’vil veya mensûh olarak addedilme neticesini doğurmuştur. Hasan Kerhî’nin şu cümlesi anlayışın boyutunu resmetmektedir: “Arkadaşlarımızın usûlüne uymayan her âyet ya mensûh ya da müevveldir. Bu hüküm, hadisler için de geçerlidir.”⁷⁸

Özetle canlı ve dinamik bir ilim dalı olan usûli’l-fikhın işlevsiz hale getirilmesini izâh etmek mümkün görünmemektedir. Usûli’l-fikhın işlevselliği özgünlük ile doğrudan bağlantılı bir mevzudur. Buradan hareketle bu ilim dalına ivme kazandırılması diğer ilim dallarına olumlu yansiyacaktır.

Hadis İliminde Özgünlük

Hadis ilminde özgünlük, müstakil bir çalışmaya konu olacak niteliktedir. Hadis ilmine özgü olan durumun başında bu ilmin öğrenme yöntemleri gelmektedir. Fuat Sezgin’in de belirttiği gibi bu yöntemler İslâm medeniyetinin özgünlüğünün tescilidir. Başka medeniyetlerde bunu görmek imkânsızdır.⁷⁹ Hadis usûl kitaplarında genel manada sekiz öğrenme yönteminden söz edilmektedir: Semâ’, kırâat, icâzet, münâvele, kitâbet, i’lâm, vâsiyyet, vicâdet. Bu yöntemlerden her biri tafsilatlı incelendiğinde hadis ilmindeki özgünlük, daha iyi anlaşılacaktır.

İsnâd ve ricâl ilmi, hadis usûlüne özgü konuların başında gelmektedir. İbn Teymiyye’ye göre isnâd bu ümmete özgü olan bir husustur.⁸⁰ İsnâd, hadisin sıhhati için elbette tek başına yeterli değildir. Râvilerin durumu ve metin tenkidi de yapılmalıdır. Râvilerin durumunu ele alan cerh ve ta’dîl ilmi hadis ilmine özgündür.⁸¹

Cerh ve ta’dîlde yapılan çalışmaların hadis ilimlerinde özgünlüğü ortaya koymaya yeterli gelecektir. Zira İslâmî ve diğer ilimlerde bu kadar râvînin incelendiği muazzam

⁷⁷ Sâvî, Ahmed b. Muhammed, *Hâşiyetü’s-sâvî ala’l-Celâleyn*, Eser Neşriyat, İstanbul, ts. III, 10.

⁷⁸ Hâcevî, Muhammed b. Hasan, *el-Fikru’s-sâmî*, Mektebetü’l-İlmiye, Medine-i Münevvere, 1396, s. 219.

⁷⁹ Sezgin, Fuat, *Târihü’t-türâsi’l-‘arâbî*, (Arapça çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî), Câmîatü’l-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmî, Riyad, 1991, I, s. 123.

⁸⁰ İbn Teymiyye, Takîyüddin Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Abdulhalim b. Abdusselam b. Abdullah b. Ebu’l-Kasım b. Muhammed, *Minhâcü’s-sünneti’n-nebeviyye fî nakdi kelâmi’s-şî’ati’l-kaderiyye*, (thk. Muhammed Reşad Salim), Câmîatü’l-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmî, 1406, VII, s. 37.

⁸¹ Hanbelî, Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed b. Recep b. Hasan, *Şerhu ‘ileli’t-Tirmizî*, (thk. Hemmâm Abdürrahim Saîd), Mektebetü’r-Rüşd, Riyad, 1407/1987, I, s. 348.

bir çalışma vardır. Bu alan taramasında; râvilerin isimleri, künyeleri ve lakâpları, ma'rûf ve mechûl halleri, doğum ve ölüm tarihleri, kimden ilim öğrendikleri ve hangi coğrafyaya rihlelerde buldukları gibi daha birçok mevzu araştırılmaktadır.

Bu alanda hadis ilimlerinin önüne geçen bir ilmin olmadığını açıklayan Usâme Adnan Muhammed, kanıt olarak müsteşrik Morgiliwous'un değerlendirmesini yeterli görmektedir: "Müslümanlar istedikleri kadar hadis ilmi ile iftihâr edebilirler."⁸² Başka bir müsteşrik olan Junyboll ise hadis ilimlerinin özgünlüğü için şunları yazmıştır: "Müslümanların indinde isnâd silsesinde ittisâl olmadan bir hadis sahîh hükmünü almaz. Bu zincirde yer alan tüm râvilerin sika olmaları gerekir. Müslüman âlimler, söylenmesi gereken son sözü söylemişlerdir."⁸³

Metin ve senet tenkiti hadis usûl konuları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle hadis ilmine özgü bir tenkit nevidir. Muhammed Ali Kasım bu gerçeği şu ifadelerle açıklamaktadır: اعتماد السند بالطبع نوع منهجية في النقل وهو من خصائص هذه الأمة =haberlerin aktarımında senede itimad bir nev'i metoddur. Bu ümmete özgüdür.⁸⁴ 'İlel ilmi, hadis ilminin önemli özelliklerdendir. Özellikle 'illeti, kâdihâ olarak değerlendirenler hadisçilerdir. İbn Hacer'in 'ilel ile ilgili söyledikleri kayda değerdir: "Mu'allel, hadis ilimlerinin en karışık ve en latif kısımlarındandır. Bu ilmi Allah Teâlâ'nın, parlak bir anlayış, güçlü bir hâfıza, râvilerin dereceleri hakkında eksiksiz bir bilgi, isnâd ve metinler hakkında kuvvetli bir meleke bahşettiği kimseler anlayabilir. Bu nedenle hadisçiler arasında çok az kimse bu alanda şöhreti yakalamıştır."⁸⁵

Hadis ilminin özgün mebhâslarından bir diğer konu, râvilerin doğum ve ölüm tarihlerinin esas alınmasıdır. Bu durum, hadis ilmine özgüdür. Abdullah b. İshak el-Kirmânî, Muhammed b. Ebî Yakup'tan semâ ettiğini söyler. Bunun üzere Ebû Ali en-Nîsabûrî ona doğum tarihini sorar ve hicrî 251 yılında doğduğunu öğrenince, Muhammed b. Ebî Yakub'a "Bilmelisin; sen doğmadan dokuz yıl önce o vefat etmişti" der.⁸⁶ Sevrî, yalan rivâyet kullananlara karşı tarih ile karşılık verdik⁸⁷ demek sureti ile tarihi bilginin hadis usûlünde konumuna işaret etmiştir.

⁸² Usâme, Adnân Muhammed, *et-Tecdîd fi'l-fikri'l-islâmî*, s. 194.

⁸³ Junyboll, *Dâiretü'l-meârifî'l-İslâmî*, (thk. İbrahim Zeki ve diğerleri) Merkezü'ş-Şârika, 1418/1998, VII, s. 335.

⁸⁴ Ömerî, Muhammed Ali Kasım, *Menhecü'n-nakd 'inde'l-muhaddisîn*, Dâru'n-Nefâis, Ürdün, 1983, s. 49

⁸⁵ İbn Hacer, *en-Nüket*, (thk. Rabî' b. Hâdî el-Medhalî) Câmi'ati'l-İslâmî, 1404/1984, II, s. 777.

⁸⁶ Bağdâdî, el-Hatîb, *el-Câmiu' li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbî's-sâmiu'* (thk. Muhammed 'Accâc el-Hatip), Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1412, s. 222.

⁸⁷ Ömerî, Muhammed Kasım, *Menhecü'n-nakd* s. 224

Muhaddislerin özgün kaldıkları bir diğer yer istatistiki verileri kullanma hususudur. Zira ne İslâmî ne de pozitif ilimlerde bu yöntem kullanılmıştır. Batı dünyasının bu metodoloji ile ilk tanışıklığı 19. yüzyıla dayanmaktadır. Bu konuyu İbn Hacer'in özgünlüğünün ortaya çıktığı müstakil bir başlıkta ele alacağımdan dolayı burada Muhammed Ali Kasım'ın değerlendirmesi ile yetineceğim: “احسب ان هذامجال سبق يمكن ان =Kanaatime göre bu alanda muhaddisleri diğerlerinden önce olmadığını zikretmek mümkündür.⁸⁸

Hadis ilimlerinin temâyüz ettiği bir diğer alan İslâmî ilimlerde emeklilik yaşıdır. Hadis rivâyet edenlerin belli bir yaşa geldikten sonra rivâyet etmekten men olmaları gerekir kuralını ilk dile getirenler muhaddislerdir. Nureddin İtr, “Hata Yapmaktan Korkunca Emekli Olmak” başlığı altında bu konuyu şu şekilde işlemektedir: “Bu konu oldukça önemlidir. İslâm medeniyetinde işlerin bir düzen içerisinde yürütüldüğünün işaretidir. Hadisçiler ‘çalışanlar kanununda yaş sınırı’ hususunda dünyaya öncülük etmişlerdir.”⁸⁹

Metin tenkiti hadis ilmine özgü bir yöntemdir. Tarihi haberlere ve tüm merviyata başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Duâylec'in bu tespiti özgün bir değerlendirme olduğu için onunla iktifa edeceğiz: *ويمكننا أن نجزم بأن علماءنا رحمه الله - هم أول من وضع قواعد النقد العلمي الدقيق للأخبار والمرويات بين أمم الأرض جميعا لذا نقول بكل فخر واعتزاز، ان كل من استخدم النقد في المرويات =Şunu kesin bir şekilde söylebiliriz: والرجال كان عالية علي هؤلاء في بحوثهم وقواعدهم. Âlimlerimiz, haber ve merviyat için ince ve ilmî tenkit metodunun kurallarını ilk ortaya koyanlardır. Bunun dünya toplumlarında bir ilk olduğunu iftihâr ile söylebiliriz. Ricâl ve merviyatta bu yöntemi araştırmalarında kullananlar hadisçilere borçlular.⁹⁰*

Bu faslı, benzeri konularla uzatmak mümkündür. Ancak bizim amacımız işlediğimiz konuların birer misal olarak değerlendirilmesi ve buradan hareketle ulûmu'l-hadiste özgünlüğün bir olgu olarak kabul edilmesidir. İslami ilimlerde özgünlük meselesini ele aldığımız disiplinlerden felsefe, tefsir, usûli'l-fıkıh ve hadis ilimlerindeki özgünlüğün diğer alanlara teşmil etmek mümkündür.

⁸⁸ Ömerî, a.g.e., s. 60.

⁸⁹ İtr, Muhammed Nureddin, *Menhecü 'n-nakd fi ulûmi 'l-hadîs*, Dâru'l-Fıkr, Dımeşk, Suriye, 1997. s. 195.

⁹⁰ Duâylec, Mübârek b. Muhammed b. Hamâd, *el-Vad' fi 'l-hadîs*, Riyad, 2000, s. 217.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN HACER'İN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE METODOLOJİK ÖZGÜNLÜĞÜNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER

İbn Hacer'in biyografisi otuzdan fazla kaynakta yer almaktadır.⁹¹ Bu eserler arasında çağımızda yazılanlar olduğu gibi kadim döneme ait çalışmalar da vardır. Hayatını ele alırken başta kendisinin yazmış olduğu *Ref'u'l-ısr an kudâti Mısr, İnbâu'l-gumr bi-ebnâi'l-'umr, Mu'cemu'l-mufehres, Mucme'u'l-müesses* ve *Dureru'l-kâmine* gibi eserlerinden istifade ettik. Ayrıca çağdaşı olan Bedruddin Muhammed b. İbrahim el-Beşteki'nin (ö. 830/1427) *el-Metâliu'l-bedriye li men iştehere bi senaati şî'riyye*'si ile Ebû Tayyip Muhammed b. el Mekkî'nin (ö. 832/1429) *Zeylu't-takyîd bi-ma'rifeti ruvâti's-sünen ve'l-esânid*'inden de kitaplarından da yararlandık. el-Mekkî'nin 832'de vefat ettiğini nazarı itibare aldığımızda vefat tarihi 852 olan İbn Hacer'in ölüm tarihini vermesi imkânsızdır. Bu durum, kitâp üzerinde eklemelerde bulunan bazı nüshacıların tasarufundan kaynaklanmıştır. Alâ b. Hatîb en-Nâsirî (ö. 843/1439), *Tarihu'l-Haleb* adlı kitabında İbn Hacer'in hayatını ele almaktadır. Her ne kadar bu eser Halep ulemâsını ele alan bir kitâp olsa da Mısırlı olan İbn Hacer'e yer vermesinin nedeni h. 836 yılında Haleb'e gitmesine bağlamak gerekir.⁹²

İbn Hacer'in hayatını detaylı bir şekilde ele alan Nureddin Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî'nin (ö. 855/1451) eseri olan *İkdü'l-cüm'ân fi tarihi ehli'z-zaman* temel başvuru eserimiz olacaktır. Birçok eserinde İbn Hacer'in hayatından bahseden İbn Tağrîberdî, onu, çocuğu Ebu'l-Meâli Bedreddin Muhammed'in bazı kötü tasarrufları nedeniyle tenkit etmektedir. *Luhazu'l-elhâz bi-zeyli tabakati'l-huffâz* adlı eserin müellifi olan İbn Fehd el-Mekkî (ö. 871/1466) İbn Hacer'i bir bütün olarak ele alıp kâdılık görevini üstlenmesi nedeniyle eleştirirken, bilimsel çabalarını ise övmektedir.

İbn Hacer hakkında çağdaşı olan ulemânın değerlendirmeleri önemli olmakla birlikte ona öğrenci olma bahtıyarlığına ermiş âlimlerin değerlendirmeleri daha çok önem arz etmektedir. Her ne kadar öğrencinin hocasına olan hayranlığı, objektif davranmasına engel ise de satır aralarında hocasının yöntemini ve ilmî yeteneğini yakalama fırsatı verebilir. Bu nedenle İbn Hacer'in hayatını ele alırken öğrencilerinin yazdıklarına

⁹¹ Abdülmun'im, *İbn Hacer el-Askalânî Musannefâtuhu*, I, s. 17- 44.

⁹² Abdülmun'im, a.g.e., I, s. 16.

bakmamız önem arzedecektir. Öğrencilerinden biri olan Bikâî, (ö. 885/1480) *Unvânu'z-zamân fi terâcimi's-şuyûh ve'l-akrân* adlı eserinde İbn Hacer'e olan hayranlığını dile getirmekte onu, yolunu aydınlatan bir kandil olarak nitelendirmektedir. Öğrencisi bu eserinde İbn Hacer'in son altı yılını ele almamaktadır.

Bir başka öğrencisi olan el-Hayderî, (ö. 894/1489) hocasını “âlimlerin sultanı” olarak tanıtır. *el-Lumau'l-elmâyye li-a'yâni's-şâfiyye* adlı kitabında ise -bize göre abartı içerse de- hocasını şöyle tavsif etmektedir: “O, bir denizdir. Şayet İbn Maîn (ö. 233/848), onu görseydi onda yüzerdi. Buhârî aynı dönemde yaşasaydı ondan kana kana içerdi. Dârekutnî (ö. 385/995), çağdaşı olsaydı onun koruması altına girerdi. Taberânî (ö. 360/961), o dönemde yaşamış olsaydı onun rahle-i tedrisatından geçerdi. Çünkü o ehli hadisin bayrağını taşıyandır. İbn Asâkir (ö. 571/1176), İbn Hacer'in yaşadığı çağda yaşamış olsaydı onun askerlerinden, Emir İbn Makûlâ (ö. 475/1082), ise onun yardımcılarından olurdu. O, batı ve doğudan kervanların kendisine yöneldiği birçok eserin sahibidir. Özetle zamanında benzeri yoktu.”⁹³

İbn Hacer ile ilgili çalışan herkesin başvurmak zorunda kaldığı bir diğer öğrencisi de Sehâvî'dir. Hocası İbn Hacer'in hayatına münhasıran *el-Cevâhir ve'd-dürer fi terceme-i şeyhi'l-islâm İbn Hacer* adında bir kitâp kaleme almıştır. Bu eserinde hocasının hayatını tafsilatlı bir şekilde işleyen Sehâvî (ö. 902/1497), İbn Hacer ile ilgisi olmayan birçok konuya da girmekte fakat bu kitâp her şeye rağmen doyurucu bilgiler ihtiva etmektedir. Bu kıymetli eser on başlıktan oluşmaktadır. Kadim döneme ait son olarak Süyûtî'ye (ö. 911/1005) yer vermek gerekir. *Husnu'l-muhâdara fi târihi Mısır ve'l-Kahire* adındaki muhtasar eserinde İbn Hacer hakkında kısa bilgiler vermektedir. Ona göre İbn Hacer'den sonra hadis ilimlerinin kapısı kapanmıştır.⁹⁴ Faydalandığımız eserler kısa bilgiler verdikten sonra İbn Hacer'in yaşadığı asra ve bu asrın özelliklerine bakmakta yarar vardır.

1.1. İbn Hacer'in Yaşadığı Asrın Siyasî, Sosyal ve İlmî Durumuna Genel Bir Bakış

Hicrî yedinci asrın en büyük hadisesi hiç şüphesiz Moğolların İslâm dünyasını işgal etmesidir. Bu işgal sonucunda Müslüman coğrafyada yaprak dökümü hızlanmış, İslâmî devletçiklerin ard arda düşmesi Bağdat'ın da sonunu getirmiştir. O gün Bağdat İslâm

⁹³ Abdülmun'im, *İbn Hacer el-Askalânî Musannefâtuhu*, I, s. 20, *el-Lumau'l-elmâyye li a'yâni's-Şâfiyye*'den yaptığımız araştırmada böyle bir metne rastlamadık. Bu nedenle kaynak verdiğimiz eseri, esas almak durumunda kaldık.

⁹⁴ Süyûtî, *Zeylu tabakâti'l-huffâz*, Matba-i et-Tevfik, Dimeşk, 1347, s. 248.

aleminin merkezi konumundaydı. Hilafet merkezinin düşmesi, siyasi birlikteliği zayıf olan Müslüman halkın vahdetini yok etmiştir.⁹⁵ Moğollar Bağdat'ı istila ettikten iki yıl sonra bu kez ilim ve irfan yatağı olan Şam'ı ele geçirmişlerdir.⁹⁶ Sadece toprak işgal etmekle yetinmeyen saldırganlar, bir medeniyeti de yok etmek için her türlü yola tevessül etmişlerdir. Bu yıkımın ilk hedefi, kütüphaneler ve medreselerdi.

İslâm coğrafyasını tamamen egemenliği altına alan müstekbir güçler bu kez yönünü Mısır'a çevirmişlerdi. İslâm ordusu Ramazan ayında Ayn-ı Câlût denilen mevkide düşman ordusunu karşılamış ve savaş Müslümanların lehine sonuçlanmıştı. Moğolların yenilgisi, İslâm dünyasında umudun yeşermesine yol açmıştı. Moğolları durduran Memlûklerin lideri Kutuz Atabek'i bir başka Memlûk lideri Baybars el-Bendükdari (ö. 667/1277) mağlup ederek tahta oturmuştur. Baybars, haçlıların Şâm diyarındaki hâkimiyetlerine son verdiği gibi Eyyübilerin saltanatına da son vermiştir.⁹⁷ Bu siyasi istikrar şekilde de olsa, Abbasi Hilafeti için bir dönüm noktası olmuştur. İbn Hacer'in yaşadığı tarihlerdeki sonra siyasî durumu iki kategoride ele alabiliriz:

Memlûkler (648-923 /1250-1514) Dönemine Genel Bir Bakış

Bir araştırmacı tarihî bir hadiseyi araştırırken, olayın başladığı zamanı esas alarak değerlendirmelidir. Vakayı doğru değerlendirmek için perde arkasını görmek gerekir. Buradan hareketle İbn Hacer'in yaşadığı dönem olan Memlûkler devrini sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek için Eyyübîler dönemine de kısa bir göz atmak gerekmektedir. Zira Memlûkler Devleti, Eyyübîlerin enkâzı üzerinde yükselmiştir. Eyyübîlerin Mısır'a girmelerine sebep olan temel âmil, Haçlılara karşı İslâm'ı savunmaktır.⁹⁸ Selâhâddin-i Eyyübî, (ö. 589/1193) 567 yılında tahta çıkınca askerlerini başta Eyyübîler olmak üzere birçok unsurdan oluşturmuştu. Türklerin bu güce dâhil olmaları Memlûklerin doğuşuna zemin hazırlamıştır.⁹⁹ Necmuddin Eyyübî (ö. 569/1173) 636 yılında yönetime gelince ordunun kahir ekseriyetini Memlûklerden meydana getirmişti.¹⁰⁰ Bu durum, Memlûklerin devlet olması için zemin hazırlamıştır.

⁹⁵ İbnü'l-Esîr, İzzuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târih*, (thk. Abdülvahap en-Naccâr), Matbaatü'l-Munîre, Kahire, 1348, IX, s. 330.

⁹⁶ İbn Tağrîberdî, Yusuf b. Tağrîberdî Cemal Ebu'l-Mehâsin b. Atabekî, *en-Nucûmu'z-zâhire fi müllûki Mısır ve'l-Kahire*, (thk. İbrahim Ali Tarhan), Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Mısır, 1369, VII, s. 45.

⁹⁷ İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-sâfi ve'l-mustevfâ ba'de'l-vâfi*, (thk. Muhammed Muhammed Emin), Mısır İlimler Heyeti, Mısır, 1984, III, s. 455.

⁹⁸ Sa'davî, Nezîr Hassân, *Suver ve Mezâlim min asri'l-Memâlik*, Mektebetü'n-Nahde, Mısır, 1966, s. 3.

⁹⁹ Selim, Mahmûd Rızk, *Asru selâtini'l-Memâlik ve nitâcuhu'l-ilmîyye ve'l edebî*, Mektebetü'l-Âdâp, Kahire, 1962, I, s. 16.

¹⁰⁰ Makrîzî, Ahmed b. Ali b. Abdülkadir el-Ubeydî, *es-Sülûk li-ma'rife düveli'l-mülûk*, (thk. Muhammed Abdülkadir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut, 1418/1997, VII, s. 116.

Memlûklerin hâkim oldukları dönemi ikiye ayırmak gerekir: Birinci dönem Bahrî Memlûkler dönemidir. Bu dönem 648-784 yıllarını kapsamaktadır. Bu devletin ilk hükümrânı İzzuddin İbek son hükümrânı ise Salih Hacı Şaban'dır. Bu kısa dönem içinde yirmi beş sultanın tahta çıkması, dönemin siyasi istikrardan yoksun olduğunu göstermektedir.¹⁰¹ İkinci dönem ise Burciler (Çerkezler) dönemidir. Bu dönem de 784-923 yıllarını kapsamaktadır. Yaklaşık 139 yıl devam eden bu iktidar, Osmanlı padişahı Yavuz Selim'in (ö. 1520) Mısır'a girmesi ile son bulmuştur.¹⁰² Memlûklerin kölelikten gelmeleri, egemenlik için yeterli görülmemelerine yol açmış, bu açığı kapatmak ve halkın hoşnutluğunu sağlamak için ilmi faaliyetlere yönelmişlerdir. Ancak yönetici zümreye özgü okulların olması, sınıfsal kast sisteminin işareti olarak kabul edilmiştir.¹⁰³ Bu dönemin en belirgin özelliği Mısır'ın çekim merkezi olmasıdır. İlmin menbaı haline gelen Mısır başta olmak üzere bu dönemde derleme, tevil ve şerh çalışmalarının yoğun bir şekilde yapıldığı şeklinde mesnedsiz bir iddia vardır. Bu iddianın ilmî bir dayanaktan yoksun oluşunu anlamak için İbn Hacer'in eserlerine göz atmak yeterli olacaktır. İbn Hacer'in nasıl bir siyâsî ortamda yetiştiğini anlamak için bu dönemin siyâsî yapısını tahlile tabî tutacağız.

1.1.1. Siyasî Durum

Hicrî dördüncü asırdan itibaren Müslümanlarda görülen zaaflar batıdan Haçlı, doğudan ise Tatarların saldırılarına yol açmıştır. Bilâdu's-Şâm denilen geniş coğrafya iki asır Avrupalıların işgalinde kalması ve Dimaşk'a 491, Kudüs'e 492 yılında Haçlılarca el konulması, Fransızların da Mısır'ın Dimyât şehrini uzun uğraş ve tahribatlar neticesinde işgal etmeleri, siyâsî yapıyı resmetmektedir.

Eyyûbiler, denge siyasetini izleyerek dışarıdan askerî ve idârî birçok personel istihdâm etmiştir.¹⁰⁴ Devlet adamları arasında Türk asıllı olanlar önemli bir yekûn tutmaktaydı. Haçlılara karşı gösterilen başarı yeni Eyyûbî hükümdarı Turan Şah'ı (ö. 1180) hased hastalığına düşürmüştü.¹⁰⁵ Bu durum, bazı girişimlerin de sonuçsuz kalmasıyla ülkenin Memlûklerin eline geçmesine neden olmuştu. Memlûkler,

¹⁰¹ Mazanderânî, İbn Şehr Eşub Ebû Ca'fer Reşîd Muhammed b. Ali es-Serevî, *el-Ğurerü'l-hisân fî tevârih hevâdisi'l-izmân*, (thk. Nuûm Muğebğib), Matba'a-i Selâm, Kahire, 1900, I, s. 49.

¹⁰² Cebertî, Abdurrahman b. Hasan, *Târihu acâibi'l-âsâr fî 't-terâcim ve'l-ahbâr*, (thk. Abdurrahim Abdurrahman Abdurrahim), Matba Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 1997, s. 36.

¹⁰³ Derviş, Adnân, *el-Memâlik ve'l-firenk fî karni't-tâsi' el-hicrî*, Dâru'l-Fıkr, Kahire, 1969, s. 62.

¹⁰⁴ Hüseyin, Firdevs Nûr Ali, *Divânu şeyhi'l-İslâm İbn Hacer el-Askalânî*, Dâru'l-Fadîle, Kahire, 1415, s. 13.

¹⁰⁵ Yiğit, İsmail, "Memlûkler", *DİA*, XXVIII, İstanbul, 2009, s. 90.

Necmuddin'in hanımı Şeceretüddür'ün (ö. 1257) yardımıyla devletlerini kurdular. Bu devlet yaklaşık üç asır ayakta kalmayı başardı. İyi bir siyaset izleyen Memlükler, Abbâsi Devletine bağlılığını ifade ederek gücüne güç katarken, Moğolları ve Haçlıları da durdurarak, halk nezdinde meşruiyetini pekiştirmektedir.

Memlüklerin idare anlayışında adalet değil, güç temel esâsdı.¹⁰⁶ İç ve dış saldırıları etkisiz kılmak için askerî kuvvete azâmi harcamalar yapılıyor, sosyal hayatı da kolaylaştırmak için ciddi paralar harcanıyordu. Bu harcamalar bütçeyi zorluyor, ek vergilerle açık kapatılmaya çalışılıyor, bu vergilerin toplanmasında bazen zor kullanma yoluna da gidiliyordu.¹⁰⁷ Bu şiddet merkezli anlayış, devletin çöküşünü hızlandırmıştı. Memlükleri, siyâsî noktada selefleri olan Eyyubîlerden ayıran temel fark, verâset sistemine dayanmamaları ve tahta çıkmalarının genelde seçimle olmasıydı. Az da olsa darbe sonucu yönetim el değiştirebiliyordu. 1296 yılında el-Âdil Kitbuga'nın yerine Lâcin'in sultan ilan edilmesini bu duruma örnek verebiliriz. İktidara gelen mutlaka Bağdad merkezi (hilâfet) hükümetinden icâzet almalıydı. Bu onay genellikle halifenin huzurunda sıratibi tarafından okunan ahdnâmesinin dört mezhep kâdılarınca imzalanması halinde kesinlik kazanırdı.¹⁰⁸

Memlüklerde halife bir siyâsi semboldü. Gücü ve etkisi şekilcilikten öteye bir anlam ifade etmemekteydi. Süyûtî'nin şu tespiti oldukça önemlidir: “Çağımızda işler öyle bir hale geldi ki Halife, sultanı her ayın başında gider tebrik eder.”¹⁰⁹ Devletin iki başlı olması siyâsî birlikten yoksunluğu ve haricî siyasete karşı da güçsüzlüğünü göstermekteydi.

1.1.2. Sosyal Durum

Devlet ricâli, sosyal hayatta var olan realiteyi iyi okumak durumundadır. Toplumun meşru taleplerine kulak verilmediğinde çalkantılar ve huzursuzluk zirve yapar. Bu durum sünnetullahtır. Siyâsî yapının niteliği bu sonucu değiştirmez. Memlüklerde halk Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler gibi çok dinli bir yapıdan oluşmaktaydı.

¹⁰⁶ Hüseyin, Fırdevs Nûr Ali, a.g.e., s. 14.

¹⁰⁷ İbn İyâs, Muammed b. Ahmed el-Hanefî, *Bedâiu'z-zuhûr fî vekâi'd-duhûr (Târihu İbn İyâs)*, (thk. Muhammed Mustafa), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1951, I, s. 226.

¹⁰⁸ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 1970, s. 305.

¹⁰⁹ Süyûtî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Husnu'l-muhâdera fî tarih Mısır ve'l-Kahire*, (thk. Muammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru İhyau'l-Kutubi'l-Arabiyye, Mısır, 1387/1967, I, s. 125.

Memlûklerde ictimâî hayat çeşitlilik arz etmekteydi. Makrîzî (ö. 845/1441), Memlûklerde var olan tabakaları yedi kategoriye ayırmaktadır:

- a- Devlet ricâlî
- b- Zenginler
- c- Orta sınıf (Bu sınıf durumu iyi olan tüccârlardı. Bunlara birr sahibi de denilirdi.)
- d- Tarımla uğraşanlar (Bu kategoriye dâhil olanlar; kırsal ve köylerde yaşayıp tarımla iştigal edenlerdi.)
- e- Yoksullar (dilenciler)
- f- Sanatkârlar
- g- Fakirler. (Makrîzî bu sınıfa fukahâ ve ilim talebelerini de dâhil etmektedir.)¹¹⁰

Toplumsal piramidin zirvesinde ülke yönetiminde tek söz sahibi olan idareciler ile askeri sınıf bulunmaktaydı. Memlûklüler Devleti, askerî nitelikli bir devlettir.¹¹¹ İmtiyazlı zümre yönetici ve askerî sınıfı. Aslında bu aristokrat sınıf, Mısır ve Diyâr-ı Şâm'a memlûk olarak getirildikten sonra, Memlûk ordusunda asker olarak yetiştirilen sultan, umerâ ve onların memlûklerinden oluşmaktaydı. Sınıflar arası geçiş mümkün değildi. Tebaadan birinin bu zümreye girmesi muhâldi.¹¹²

Memlûklerde siyasî, idarî ve iktisadî hâkimiyet askerî sınıfın elindeydi. Hıfz-u emân (güvenlik) ve belediye görevleri de onlar tarafından yürütülüyordu. Bu askeri sınıf, uzun süre Mısır ve Suriye'nin yerel halkı dediğimiz avâm ile karışmaksızın, halktan ayrı, imtiyazlı tabaka olarak kalmayı başardı. Bu nedenle çoğu, halkın konuştuğu dil olan Arapça'yı dahi öğrenmemiştir. Memlûk sultanları, Burciler dönemine kadar, askerlerin halkla karışmalarına ve özellikle askerlik ruhunu kaybetmelerine engel olmak için, yerli halkın kızlarıyla evlenmelerine dahi izin vermediler. Bunların evlilikleri Türk veya Çerkez kızları ile yapılmaktaydı.¹¹³

Devletin hâkimi olan Memlûk tabakasından sonra gelen ikinci sınıf, ulemânın oluşturduğu sınıftı. Bu sınıfın yelpazesi bir önceki sınıfa göre daha geniştir. Bu zümrenin

¹¹⁰ Makrîzî, *İğâsetü'l-ümme bi-keşfi'l-gumme*, (thk. ve Dirâse, Kerem Hilmi Ferhât), Ayn li-Dirâsât ve'l-Buhûsi'l-İnsâniyye, Mısır, 1427/2007, s. 72.

¹¹¹ Kortantamer, Samira, *Bahrî Memlûkler'de üst yönetim mensupları ve aralarındaki ilişkiler*, İzmir, 1993, s. 73.

¹¹² Makrîzî, *Kitâbü'l-mevâiz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hitat ve'l-âsâr*, nşr. Muhammed Zeynehum, Kahire, 1998, II, 350; Öztuna, Yılmaz, "Memlûk Sultanlığı Niçin Yıkıldı?" *Hayat Tarih Mecmuası*, İstanbul, 1994, I, sy. 6, s. 9; Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ yayınları, İstanbul, 1989, VII, s. 28.

¹¹³ Makrîzî, *el-Hitat*, II, 346-347; Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VII, s. 29.

arasında ulema, udebâ ve kâtipleri sayabiliriz.¹¹⁴ Ulemâdan sonra üçüncü sınıfı, her dönemde güçleri inkâr edilmeyecek olan tüccarlardı. Diğer halk grupları ise (işçi, sanatkâr, satıcı, taşıyıcı ve çiftçi) avâm adıyla zikrediliyordu. Avâm tabakası diğer tabakalara nisbeten çok kötü şartlar altında hayatlarını idame ettirmekteydiler.¹¹⁵ Sultan Baybars (ö. 725/1325), yoksulların durumunu iyileştirmek için bazı tedbirler almıştı. Alınan bu tedbirler arasında fakirleri emirler arasında paylaşmak da vardı. Buna göre kendisi 500, oğlu Saîd 500, nâibu's-sultan olan Bîlik 300 yoksul aileye bakmakla mükellef kılınmış, geriye kalanlara diğer emirliklerin bakmalarını zorunlu tutmuştur.¹¹⁶

1.1.3. İlmî Durum

Tatarların Bağdad işgali, bu merkezden beyin göçüne yol açmıştı. İstila altındaki coğrafyadan Mısır ve Şâm'a âlimler hicret etmekteydi. Memlûkler Devleti Müslüman bilginler için hicret yurdu olmuştu. Bu dönemde doğudan hicret edenler arasında Hatib el-Kazvîni (ö. 739/1338), Taftâzânî (ö. 792/1390), ve Tebrîzî (ö. 645/1247), gibi döneme damgasını vuran âlimleri sayabiliriz. İbn Haldûn (ö. 808/1406), Memlûkler Devleti'nin üstlendiği önemli rolü şu şekilde ifade etmektedir: "İlim, medeniyetin bol olduğu ülkelerde gelişir. Bugün Mısır'dan daha iyi olan bir yer bilmem. Bu nedenle Mısır, kâinatın beşiği, İslâm'ın da yurdu, ilim ve sanatın membaıdır."¹¹⁷

Memlûkler, ehl-i sünnet merkezli bir siyâset izlemiştir. İlmî faaliyetin icra edildiği mescidler ve medreseler inşâ etmişlerdir. İbn Hacer'in özellikle Amr b. As camisinde üstlendiği görev, eğitim ve öğretime ciddi katkısı olmuştur. Ezher'in ta'limdeki yeri izâhtan müstağnidir. Bu tür kurumlarda ders verenlere düzenli ücret bağlanmıştı.¹¹⁸

Kahire, kütüphaneleriyle ilim erbâbını celp etmekte nüshacıların çokluğu ise ilmî araştırmalarda önemli bir etken oluşturmaktaydı. Hicrî IX. asırda fikri hareketliliğin az olduğu iddia edilmektedir. Öyle ki bu dönemde yapılan çalışmaların, şerh yazıcılığı ve sadeleştirmeden öteye geçmediği savı ileri sürülmektedir. Yaptığımız çalışmaların sonucunda özellikle İbn Hacer ve bazı çağdaşları açısından durumun zannedildiğinin

¹¹⁴ Makrîzî, *a.g.e.*, II, 369-370.

¹¹⁵ Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VII, 30; bkz, Özafşar, Fatma Kavşut, *Kadınların hadis ilmindeki yeri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üni. SBE, Ankara, 2004. s. 80.

¹¹⁶ İbn Dokmak, Sârimüddin İbrahim b. Muhammed b. Aydemir, *el-Cevherü's-semîn fi siyeri'l-hulefâ ve'l-mülük ve's-selâtin*, (nşr. Saîd Abdülfettah Aşûr, Mekke), Suudi Arabistan, 1962, s. 275.

¹¹⁷ İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, (thk. Ebû Abdillâh es-Said el-Mendû), Muessesetü'l-Kütübi's-Sikâfe, Beyrut, 1414/1994, II, s. 116.

¹¹⁸ Makrîzî, *es-Sülûk li-ma'rife düveli'l-mülük*, II, s. 427.

aksine yaratıcılık ve özgünlük açısından velûd bir dönem olduğunu göstermektedir.¹¹⁹ Asıl konumuz bu olmadığı halde resmin tümünü görmek için dönemin ilmî çalışmalarına birkaç başlık altında yer vermek istiyoruz.

1. Geçmiş Dönemlere Ait Fikrî Eserleri Koruma:

O dönemde yazılmış kaynaklarda melasef günümüzde bile gün yüzüne çıkartılmamış eserlere atıfta bulunulması ilmî seviyeyi göstermesi bakımında manidardır. Avrupalıların üç asır sonraki dönemi, Rönesans Devri olarak isimlendirmeleri dikkate alındığında, söylediklerimiz daha iyi anlaşılacaktır.

2. İctihad Çalışmaları:

Hayatta karşılaşılan sorunların üstesinden gelebilmek için naslarda istinbatta bulunma çabaları bu dönemde hayatiyetini devam ettirmiştir. Sosyal sorunlara çözüm üretme çabası bu dönemde belirgindir.

3. Kadim Döneme Ait Eserler ile İlgili Tashîh Çalışmaları:

Eserlerle ilgili tahkik ve tashîh çalışmaları bu dönemin özellikleri arasında görülmektedir. Eser tenkiti ve tahlili İbn Hacer'in *en-Nüket* adlı eserinde bariz bir şekilde görülmektedir.

4. Kaynak Kitapların Oluşturulması:

Günümüzde yapılan çalışmalar da bu döneme ait eserlere atıfta bulunulması ilmî faaliyetin ulaştığı noktayı göstermesi bakımından kayda değerdir.¹²⁰ Bu asrın ilmî verimliliği için somut örnekler yer vermek son sözü söylemek adına önem arz etmektedir: Bu dönem Makrizî (ö. 636/1239), İbn Haldûn (ö. 808/1406), İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401), Irâkî (ö. 806/1409), eş-Şumnî (ö. 805/1404), Heysemî (ö. 807/1405) İbn Hacer (ö. 852/1448), Bedrüddin el-Aynî (ö. 855/11451), İbn Tağrîberdî (ö. 884/1470), ve gibi âlimleri ortaya çıkartmıştır. Hasan Habeşî, haklı ve yerinde tespiti ile dönemin üretkenliğini biyografik açıdan şöyle ifade etmektedir: “Bir şahsın hayatını konu edinen ve detaylı malumat içeren, hayatta olanlarla ilgili biyografik çalışmalar hicrî dokuzuncu asra özgüdür.”¹²¹ Corcî Zeydân, Memlûkler Dönemi'nde siyâset ve savaş ile ilgili konuların çok güzel öğretildiğini ve tarih tenkitinin bu devirde vucûd bulduğunu yazmaktadır.¹²² Özetle bu dönemde ilmi hayatın canlılığını yitirdiğini söylemek gerçeği görmemezlikten gelmektir. Bu durumun tespiti için şu cümle kanaatimce yeterli

¹¹⁹ Abdülmun'im, *İbn Hacer el-Askalani Musannefâtuhu*, I, s. 5.

¹²⁰ Abdülmun'im, *a.g.e.*, I, s. 37.

¹²¹ Cevherî, (İbnü's-Sayrefi) Ali b. Davud b. İbrahim, *Nüzhetü'n-nüfus ve'l-abdân fi terâvihi'z-zamân*, (thk. Hasan Habeşî), Dârü'l-Kutüb, Birleşik Arap Emirlikleri, 1970, (Mukaddime), I, s. 5.

¹²² Zeydân, Corcî, *Târihu âdâbi'l-lugati'l-arabiyye*, (tlk. Şevki Dayf), Dârü'l-Hilâl, Kahire, ts., III, s. 113.

olacaktır.“ ولذلك أرى أن هذا العصر لم يكن عهد ركود أدبي كما قد يظن. ¹²³ =kanaatimce bu asırda sanıldığı gibi edebî ve ilmî bir durgunluk yaşanmamıştır.

1.1.4. İktisâdî Durum

Ülkelerdeki iktisâdî durum, güvenlik ile aynı doğrultuda seyr izler. Kaosun hâkim olduğu yerde ekonomik gelişmeden söz etmek mümkün olmayacaktır. Bu hakikât, evrensel bir yasadır. Memlûkler Devrinde kısmen güvenlik sağlandığı için ekonomik göstergeler olumlu yönde gelişmiştir. Haçlılardan alınan ticaret merkezleri iktisâdî hayatı canlandırmıştır. Ancak bu canlılık uzun sürmemiştir. Zira Amerika, Memlûklerin ekonomik refahını istememekte bu nedenle Re'sü'r-Recâi's-Sâlih denilen mevkiin kontrollünü ele alarak ülkenin geleceğine ekonomik ipotek koymak istemiştir. Bu gelişme, Mısır ve Şâm'da çok ileri boyutta zarara yol açmıştı. Bu durum, Körfez, Hindistan ve Uzak Doğu ülkeleri arasındaki ticareti durma noktasında getirmişti. ¹²⁴

Anadolu üzerinden Asya ile Avrupa arasında yapılan ticarî faaliyet Moğolların istilalarıyla sekteye uğramış, ekonomik ilişkiler deniz yolu ile yapılmaya çalışılmıştır. Memlûklerde ekonominin omurgasını tarım oluşturmaktaydı. Yöneticiler, ziraat için münasip toprakların arayışındaydılar. Çiftçiler genel anlamda fakir ve yoksullardan oluşmakta, kaderlerinin iktâ' sahibinin elinde olması olumsuz sonuçlara yol açmaktaydı. Memlûklerde sanayi istenilen düzeyde olmamakla beraber çok kötü de sayılmazdı. Dokuma sektörü, nakışlı madenî kaplar, cam, deri, silah, gemi ve kozmik ürünlerde sanayi sektörü iyi sayılacak bir konumdaydı. ¹²⁵

İbn Hacer'in yaşadığı dönemin gerek siyâsî gerekse idârî sorunları varsa da genel anlamda ortam ilim için uygundu. Yaşanılan ortamın şahyisiyetin var oluş ve inşasında yadsınamaz bir etkisi vardır.

¹²³ Hüseyin, Firdevs Nûr Ali, *Divânu şeyhi'l-islâm*, s. 21.

¹²⁴ İbn Hacer, *Tağlîku't-ta'lik alâ sahihi'l-Buhârî*, (thk. ve Çalışma, Saîd Abdurrahman Musa Kazkî), nşr. Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1405, I, s. 33.

¹²⁵ Şelbî, Ahmed, *Mevsûatü't-târîhi'l-islâmî ve'l-hadâratî'l-İslâmiyye*, nşr. Mektebetü'n-Nahdeti'l-Mısriyye, Kahire, 1966, V, s. 233.

1.2. Hayatı

1.2.1. İsmi, Soyu ve Künyesi

Tam ismi Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Mahmûd b. Ahmed b. Hacer'dir. (773-852/1372-1448)¹²⁶ Kaynaklar, dördüncü dedesi hakkında farklı bilgiler aktarmakta, adı kimi yerde Mahmûd¹²⁷ kimi yerde Ahmed olarak geçmektedir.¹²⁸ Tercih edilen görüşe göre dedesinin adı Ahmed'dir. Lakabı Şihâbuddin künyesi Ebu'l-Fadl'dır. Hocası Irâkî ise ona Ebu'l-Abbâs künyesini vermiştir. Kinâne kabilesine mensup olup Filistin'in Askalân kentindedir. Kimi araştırmacılara göre Askalân; İbn Hacer'in mensup olduğu kabiledir. İbn Hacer'in *el-İsâbe*'de kullanmış olduğu kaynaklar hakkında bilgi veren Abdulmun'im ise sahîh görüşün bu olduğunu iddia etmektedir.¹²⁹

İbn Hacer'in yaşadığı yerin ya da kabilesinin Askalân olması Arap kökenli olduğu hususunda neredeyse görüş birlikteliğe yol açmıştır. Her ne kadar bazı araştırmacılar soy kütüğünde yer alan Ahmedîl isminden hareketle Kürt olduğuna kail olmuşlarsa da bu iddianın hiçbir mesnedi yoktur.¹³⁰ Bu iddianın sahibi olan Hasan Habeşî, ileri sürdüğü tezinin doğruluğunu isbat hususunda iki sayfalık bir açıklama yapmış, İbn Hacer'in bunu tasrîh etmemesini Memlûklerde Çerkezlerin egemenliğine bağlaması, sathi bir gerekçe olarak karşımızda durmaktadır.¹³¹ O, Mısır'da doğmuş ve orada yaşamış ve bu topraklarda vefat etmiştir.¹³² Hacer, soy kütüğünden de anlaşılacağı gibi beşinci dedesinin ismidir. Sehâvî'ye göre İbn Hacer ismi, atalarından bazılarında verilen künye süretinde bir lakaptır.¹³³ Ali el-Kârî (ö.1014/1605) de bu görüştedir.

İbn Hacer'e bu lakabın verilmesi servetin çokluğu, cevhere sahip olması, zihnin duruluğu ve katı görüşlü olması, muarızlarına karşı sert duruşu nedenleri ile izâh edilmektedir.¹³⁴ Benzer gerekçeleri muhaddis Kettânî (ö. 1327/1909), muhtemel kaydı

¹²⁶ Sehâvî, Şemsüddîn Ebü'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ebû Bekr b. Osman b. Muhammed, *el-Cevâhir ve'd-dürer fî terceme-i şeyhi'l-islâm İbn Hacer*, (thk. İbrahim Bâcis Abdülmecid), nşr. Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1419/ 1999, I, s. 101.

¹²⁷ İbn Fahd, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Ebu'l-Fadl Takıyuddîn el-Haşimî, *Luhazü'l-elhâz bi-zeyli tabakâti'l-huffâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1998, s. 211.

¹²⁸ Abdulmun'im, *İbn Hacer el-Askalani Musannefâtuhu*, s. 46.

¹²⁹ Abdulmun'im, a.g.e., s. 48.

¹³⁰ İbn Hacer, *İnbâu'l-gumr bi-enbâi'l-'umr*, (thk. ve Akademik çalışma: Hasan Habeşî), Mukaddime, Cumhuri Mısır el-Arabiyye, 1419- 1998, I, s. 13.

¹³¹ İbn Hacer, *İnbâu'l-gumr*, Mukaddime, s. 14.

¹³² Kazkî, Saîd Abdurrahman Musa, *Kitabü't-tağliki't-ta'lik alâ sahihi'l-Buhârî*, Ezher Üniversitesi, Usûlüddîn Fakültesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kahire, 1980, s. 49.

¹³³ Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmu'li-ehli'l-karni't-tâsı'*, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut, ts. II, s. 36.

¹³⁴ Kârî, Ali b. (Sultan) Muhammed Ebu'l-Hasan Nureddin, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahât ehli'l- eser*, (thk. Muhammed Nezzâr ve Heysem Nezzâr Temim), Dâru'l-Erkâm, Beyrut, ts. s. 4.

ile vermektedir.¹³⁵ Babası, dedeleri gibi bir taraftan ticaretle meşgul olurken diğer taraftan da ilmi faaliyetlere devam etmekteydi. Babası kırâat-ı seb‘ayı iyi derecede bilmekte ve şiirler yazmaktaydı. Ayrıca Nevevî'nin (ö. 676/1277), dua kitabı olan *el-Ezkâr*'a da hâşiyeler yazmıştı.¹³⁶

1.2.2. Doğumu ve Gençliği

İbn Hacer, 773 tarihinde Şabân ayının yirmi ikisinde dünyaya gelmiştir. Sehâvî,¹³⁷ Süyûtî,¹³⁸ Şevkânî (ö. 1250/1834)¹³⁹ ve Bikâî (ö. 885/1480),¹⁴⁰ yukarıda verdiğimiz tarihi; Şabân ayının on ikisi olarak vermeyi tercih etmişlerdir. Yaptığımız araştırmada birinci görüşün daha doğru olduğu kanaati bizde de hâsıl olmuştur. Zira verilen tarihi yakın arkadaşı ve öğrencisi olan Sehâvî de savunmaktadır.

İbn Hacer, yetim olarak büyümüştür. Zira babası vefat ettiğinde henüz dört yaşında idi. Annesinin ölümü daha önce gerçekleşmişti.¹⁴¹ M. Yaşar Kandemir'e göre annesi babasından sonra vefât etmiştir.¹⁴² Ancak Kandemir, aktardığı bu bilginin kaynağını zikretmemektedir. Kaldı ki İbn Hacer'in kendisi *İnbâu'l-gumr*'de babasından söz ederken: “وتركني ولم أكمل أربع سنين = Babam henüz dört yaşını tamamlamadan beni terk etti” sözü bunun kanıtıdır.¹⁴³ *Cuhûdu İbn Hacer el-lugavî fî kitâbih fethi'l-bârî* adıyla akademik bir çalışma yapan Ahmed Ali, İbn Hacer'in babasından önce annesinin öldüğünü şu şekilde ifade etmektedir: وماتت امه قبل ذلك = babasından önce annesi vefat etmişti.¹⁴⁴

İbn Hacer'in babası ölmeden önce oğlunu Zekiyüddin el-Harrûbî'ye (ö. 787/1385) vasiyyet etmişti. Yetim olarak büyüyen İbn Hacer, ablası ile birlikte yaşıyordu. İlim ve irfân ile meşhûr olmuş ablası Ümmü Muhammed, kardeşini derinden etkilemiştir.

¹³⁵ Kettânî, Muhammed Abdülhayy b. Abdülkebîr b. Muhammed el-Hasanî el-İdrisî, *Fihresü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-meâcim ve'l-meşihât ve'l-müselâlat*, (thk. İhsân Abbâs), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1402/ 1982, I, s. 321.

¹³⁶ Öztürk, Betül Şimşek, *İbn Hacer el-Askalânî'nin hadîs usûlcülüğü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 2007, s. 1.

¹³⁷ Sehâvî, ed-Davu'l-lâmi', II, s. 37.

¹³⁸ Süyûtî, *Husnü'l-muhâdare fî târih-i Mısır ve'l-Kâhire*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru İhyâu'l-Kutübi'l-Arabiyye, Mısır, 1387/ 1967, I, s. 363.

¹³⁹ Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah el-Yemenî, *el-Bedru't-tâli' bi-mehâsini men ba'ze'l-karni's-sâbi'*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts. I, s. 88.

¹⁴⁰ Bikâî, Burhanüddin İbrahim b. Hasan er-Rubât, *Unvânü'z-zamân bi-terâcimi's-ş-şüyüh ve'l-akrân*, (thk. Hasan Habeşî), Dâru'l-Kütübi'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, Kahire, 1422/2001, I, s. 115.

¹⁴¹ İbn Hacer Askalani, *Nüket*, Mahir Yasin'in Mukaddimesi, s. 50.

¹⁴² Kandemir, M. Yaşar, “İbn Hacer el-Askalânî”, *DİA*, XIX, 1999, s. 514.

¹⁴³ İbn Hacer, *İnbâu'l-gumr bi-enbâi'l-'umr*, I, s. 117.

¹⁴⁴ Misbâhî, Ahmed Ali Kâid, *Cuhûdu İbn Hacer el-Lugavî* s. 18.

Annemden sonra annem dediği ablasının hayatındaki yerini şu sözlerle ifade etmektedir: “Ablam birçok kitabı mütâlaa etmiş ve ilmi noktada maharet sahibi olmuştu. Onu kitâp okurken görenler ezber yaptığını zannederlerdi. Zira okuduklarından iyi derecede sonuç çıkarırdı. Bana karşı şefkatli ve oldukça iyi davranırdı. Yaşımın küçük olmasına rağmen ondan ve adabından çok şey öğrendim.”¹⁴⁵

İbn Hacer, eserin bir başka yerinde ablasını yazar ve harika bir zekâyâ sahip olmakla nitelendirmektedir.¹⁴⁶ İlimle geçirdiği hayatını ayrı bir başlıkta ele alacağımızdan evliliğine temas etmek isteriz. İbn Hacer, 25 yaşında iken kâdı Kerimüddin Abdülkerim b. Ahmed Abdülaziz’in kızı Üns’e ile evlenir. Bu evlilik, vasisî İbnü’l-Kattân’ın tavsiyesi üzerine gerçekleşir. İbn Hacer, eşi ile özel ilgilenir. Müselsel hadis bilgisi alması için hocası Irâkî ve İbnü’l-Küveyk’den özel dersler almasını sağlar. İbn Hacer’in eşi, Alâî ve Zehebî’nin oğlu Abdurrahman gibi birçok âlimden icâzet alır. Hadis ilminde köklü bir bilgiye sahip olan İbn Hacer’in hanımı, eşi hayatta iken hadis rivâyet etmeye başlamış ve dönemin önemli ilim adamlarına ders vermiştir. İbn Hızır, Recep ve Şaban aylarında *Sahîh-i Buhârî*’yi ondan baştan sona kadar okuyup hatim ettiğinde kocası İbn Hacer’in de katıldığı büyük bir ziyafet vermiştir. İbn Hacer, eşini taltif ederken “Artık sen hoca oldun” derdi.¹⁴⁷ Bu evlilikten beş tane kız çocuğu dünyaya gelir. Hayatta iken tüm çocuklarını kaybeden bu kadın h. 867’de vefat eder. İbn Hacer’in evlendiği diğer eşi Halepli Mahmûd b. Tav’ân’ın kızı Leyla’dır. Askalânî, el-Eşref Barsbay’la (ö. 836/1433) Diyarbakır’a doğru yola çıkarken bu evliliği Halep’te yapar. İbn Hacer, erkek bir çocuğunun olmasını arzu ediyordu. Bununla ‘İbn Hacer’ ailesinin ilmî geleneğini sürdürmek istediği anlaşılmaktadır. İlk eşinin Hâstürk adında bir cariyesi vardı. Onu Şemsuddin İbnud-Diyâ aracılığıyla satın alır. Bu cariyeden erkek çocuğu Bedrüddin Ebu’l-Meâlî doğmuştur.¹⁴⁸

1.2.3. Vefatı

İlim, irfan ve hikmetle dolu geçirilen bir hayatın ardından İbn Hacer, hicrî 852’de Zi’l-hicce ayının 18’inde Cumartesi günü vefat etmiştir.¹⁴⁹ Şeyh Abdussettar, verdiğimiz

¹⁴⁵ Sehâvî, *el-Cevâhir ve ’d-dürer*, I, s. 85.

¹⁴⁶ İbn Hacer, *İnbâu ’l-ğumr bi-enbâi ’l-’umr*, I, s. 517.

¹⁴⁷ Sehâvî, a.g.e., III, s. 1207.

¹⁴⁸ Şeyh, Abdussettar, *Hâfiz İbn Hacer el-Askalânî emirü ’l-mü’minîn fi’l-hadis*, Dârü’l-Kalem, Dimeşk, 1992, s. 42.

¹⁴⁹ İbn Hacer, *en-Nüket âlâ mukaddimeti İbni’s-Salâh*, (thk. Mahir Yasin Fahl), el-Câmiatü’l-İslâmî, Mukaddime, s. 55.

tarihin gününü 25 Zi'l-hicce olarak tespit etmektedir.¹⁵⁰ Kahire'deki cenaze merasimine büyük bir katılım olmuş, Küçük Kurâfe denilen mevkide defnedilmiştir.¹⁵¹ Şâkir Mahmûd, İbn Hacer'in medfûn olduğu kabrinin İmâm Şâfiî'nin (ra.) kabrine yaklaşık bir buçuk km uzaklıkta olduğunu belirtmektedir.¹⁵²

1.2.4. Mezhebi

İbn Hacer, Şâfiî (ö. 204/820) mezhebine mensup bir âlimdir. Bu konuda terâcim sahipleri ittifâk etmişlerdir. Şâfiî fihhına dair yazdığı eserler mevcuttur. Bunları, eserleri bölümünde ele alacağız. Yaşadığı asırda Hanefilerle Şâfiîler arasında var olan tartışmalar onu da derinden etkilemiştir. Usûlünün oluşumunda mezhep etkisi yadsınamayacak bir gerçektir. Buhârî'nin *Sahîh*'ini şerh ederken çağdaşı ve aynı zamanda kendisi gibi Buhârî şârihi olan Bedreddin el-Aynî ile yaşadığı tartışmalar meşhûrdur.¹⁵³

İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'de Hanefî usûlüne uygun olan bir hadisi yerinde zikretmeyip başka bir yere kaydırması da bunu göstermektedir. Abdülfettâh Ebû Gudde (ö. 1417/1997), *er-Ref' ve 't-tekmil*'de Keşmirî'den şu ifadeyi nakletmektedir: "İbn Hacer, Hanefilerin sözlerinden sivrisineğin kanadı kadar da olsa yararlanmalarını istemezdi. Faraza faydalanma gerçekleşmişse de iradesinin dışında olmuştur." Ebû Gudde bu değerlendirme için (كلمة عادلة) "yani bu söz âdil bir sözdür" demektedir. Keşmirî'nin şu cümleleri mezhep etkisinin ulaştığı noktayı göstermesi açısından kayda değerdir. "O, Hanefiler için daima 'ilel ve veheni arardı. Bazen hilafına inandığı halde farklı yönde cümleler kurardı. O, yazılarında Hanefilerin müstefid olacakları bir konuyu işlememeye gayret ederdi. Bu durum İbn Hacer'in büyüklüğüne yakışmamakla birlikte onun büyüklüğüne hâlel getirmez. Fakat araştırmacıların onu araştırırken bu durumu da nazarı itibara almaları gerekir. Allah onu affetsin. Seyyiatını hasenata tebdil etsin."¹⁵⁴

İbn Hacer'in ön yargılı davrandığı ve mezhebinin etkisinde kalarak eleştirdiği bilginlerden biri de Hanbeli mezhebine mensup İbn Teymiyye'dir. İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ile ilgili söyledikleri genelde Akşeheri'den (ö. 731/1331) yaptığı alıntılardan oluşmaktadır. İbn Teymiyye'den söz ederken "O, (İbn Teymiyye) İbnu'l-Muttahiri'den (ö. 726/1335) gelen rivâyetlere karşı önyargılıdır. Doğrudur onun merviyâtının çoğu

¹⁵⁰ Abdüssettâr, *Hâfiz İbn Hacer el-Askalânî*, s. 616.

¹⁵¹ İbn Fahd, *Luhazü'l-elhâz*, s. 215-216.

¹⁵² Mahmûd Şâkir, *İbn Hacer ve dirâsetu musannefâtihî*, s. 194.

¹⁵³ Câdu'r-Rabb, Emin Abdulmecid, *Beyne'l-imâmeyn el-Aynî ve İbn Hacer-dirâsetun mukâretun li menheceyhimâ fi şerh sahîhi'l-Buhârî-*, Dârü'l-Muhâddisîn, Kahire, 2007, s. 10.

¹⁵⁴ Leknevî, Muhammed Abdülhayy, *er-Ref' ve 't-tekmil fi'l-cerh ve 't-ta'dil*, (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Dârü's-Selâm, Kahire, 2000, s. 9.

uydurmadır. Ancak İbn Teymiyye, isnâdı ceyyid olan rivâyetleri de tasnif dönemindeki kaynaklarda yer almadıkları için, biraz da hâfızasına güvenerek red cihetine gitmiştir. İnsan, unutan bir varlıktır. Râfîzî İbnu'l-Muttahirî'nin rivâyetlerine karşı o kadar ileri gitmiştir ki, Hz. Ali (ö. 40/661) ile ilgili olan ceyyid rivâyetleri bile görmemezlikten gelmiştir.”¹⁵⁵

İbn Hacer'in, İbn Teymiyye'ye karşı takındığı tavır ilmî ve objektif olmaktan uzaktır. Zira İbn Teymiyye'nin eserleri Ali'nin fazileti ile ilgili rivâyetlerle doludur. Kaldı ki İbn Hacer, İbn Teymiyye'nin reddettiğini söylediği “Güneş Ali için geri gönderildi” hadisi, kimi hadisçilere göre de senedinde var olan sorunlar nedeni ile mevzudur.¹⁵⁶ Ebû Hanife'nin (ö. 150/767), bu rivâyeti reddetmesini de bu doğrultuda okumak gerekir. Hadisleri tashîh ve tad'ifin ictihad amelîyesi olduğu bilinmektedir. Ama İbn Hacer'in bu tutumu Şiiilerde karşılık bulmuştur. Şîî usûlcü Muhammed Rıza Hüseyinî (ö. 1331/1913) bu hususta şunları söylemektedir: “Cerh ve ta'dil kaideleri, sünnetin üzerine bina edildiği önemli kurallardır. Sünnetin isbatı için birer vesiledirler. Râvî isimlerine havî kitaplar kaleme alınmıştır. Bu ilimlerin tahakkuku için Müslüman âlimler, ansiklopedik çalışmalar yapmışlardır. Cerh ilmi ile alakalı yazılmış en meşhûr eserlerden biri de Şeyhü'l-islâm İbn Hacer'in yazdığı *Lisânu'l-mizân*'dır. Bu eserde müellif, Zehebî'yi (ö.748/1348), tenkit etmektedir. Zehebî, Hanbelî mezhebine mensubiyeti ile ma'ruf olup (Zehebî, Şâfiî mezhebine mensubiyetini *Mizanu'l-i'tidâl*'da sarahaten belirtmektedir) eserinde taassup ettiğini görmekteyiz. Özellikle bilmediği konularda görüş beyan ettiğinde mevzuları karıştırmaktadır. Aslında o, kalam, fıkıh, fikhu'l-hadis, hadis metinlerinde ve dil bilgisinde derin bir bilgiye sahip değildir. Ehl-i Beyt'ten gelen rivâyetlerde yanılmak, zorlama yorumlar yapmak, hakkı ve realiteyi görüşleri doğrultusunda tevil etmek gibi bir metod izlemiştir.”¹⁵⁷

Konumuz ile doğrudan ilgili olmamakla birlikte güncelliği ve öneminden dolayı şunu belirtmekte fayda görmekteyiz. Sorun mezhepli olmaktan değil bilakis mezhepçiliktedir. Elbette bir âlimin mezhebini savunması kadar tabîî bir şey olamaz. Zira bir bilgin, müntesibi olduğu mezhebi fer'i mevzularda hak gördüğü için benimsemiştir.

¹⁵⁵ İbn Hacer, Şihabüddin Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askâlanî, *Lisânu'l-mizân*, (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1423/2002, VIII, s. 551.

¹⁵⁶ el-Elbânî, Ebû Abdurrahman Muhammed Nâsirüddin b. el-Hâc b. Nûh b. Necâtî b. Adem, *Silsiletü'l-ehâdisi'd-da'ife ve'l-mevdua ve eseruha's-seyyi'ü fi'l-ümme*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1412/1992, II, s. 401-402. Hadis no: 972.

¹⁵⁷ Hüseyinî, Muhammed Rıza, *Îkâzü'l-vesnân bi'l-mulâhazât alâ fethi'l-mennân alâ mukaddimeti lisâni'l-mizân*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1417, s. 261.

Garipsenecek olan durum mezhep taassubu ve tarafgirliktir. Tarih boyunca siyasi ve fikri sebeplerden dolayı bazı râviler, hadis aldıkları hocalarını gizlemek durumunda kalmışlardır. Mezhebî taassubun İbn Hacer'in kişiliğini bir bütün olarak sardığını söylemek hakkaniyete aykırıdır. Darekutnî, Ebû Hanife'yi sünneti terk etmekle ithâm ederken, İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*'de Ebû Hanife'yi, Ebû Hureyre (ö. 57/681) hadisi nedeni ile kıyâs-ı celîyi terk ettiğini belirterek savunmuştur.¹⁵⁸ İbn Hazm, (ö. 270/884), İbn Hacer'in ortaya koyduğumuzu bu savını ileri aşaması sayılacak asırlar öncesinde şöyle dile getirmişti: "Ebû Hanife'nin tüm arkadaşları, Hanefî mezhebinde zayıf hadisin bile kıyâsa ve reye tecihî evlâdır görüşünde birleştiklerini" aktarmaktadır.¹⁵⁹

İbn Hacer, zeki bir bilgindir. Birini tenkit ederken başkasının sözlerini referans alır. Örnek babından Tahâvî'yi (ö. 321/933) zikredebiliriz. Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'ında¹⁶⁰ Tahâvî için söylediklerine izafede bulunarak eserine alır. Taassup vehmini uyandırmamak için eleştirilerini aktardığı metin içerisine mecz eder.

1.2.5. Âlimlerin Hakkındaki Değerlendirmesi

Âlimlerin, İbn Hacer hakkında söyledikleri bir eserde cem edilirse hacimli bir kitâp ortaya çıkacağı müsellemdir. Ancak biz bu başlıkta İbn Hacer ile ilgili birkaç âlimin değerlendirmesini aktarmakla yetineceğiz. İbn Hacer'in öğrencisi olan Sehâvî (ö. 902/1497), hocasını şu sözlerle övmektedir: "İbn Hacer'e rihle yapmak vacip gibidir. Ondan başkasına yapılan rihleler, ancak onun ölümünden sonra olmuştur."¹⁶¹ İbn Tağrıberdî, İbn Hacer için şunları yazmaktadır: "O, doğu ve batının hâfızı, hadiste emiru'l-müminindir. Gençliğinde bile hadis ilminin tartışmasız riyaset makamıydı."¹⁶²

İbn Hacer'e olan hayranlığını gizlemeyen Süyûtî onun için şunları kaleme almıştır: "Zamanın eşsizi, çağında sünnet livasının taşıyıcısı, asrın altın ve zerafet örneği, yaşadığı asrın övünç kaynağı ve incisi, hadis fenninin imâmı, hadis ordusunun komutanı, tashîh ve tad'ifte varlığın sütunu, ta'dil ve tecrih babında kanıtların en yücesidir. Her Müslüman, Buhârî şerhinde tek oluşuna şehâdet etmektedir. O, büyük bir öğreticidir. Ey kardeşim!

¹⁵⁸ Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmîl*, s. 75.

¹⁵⁹ İbn Hazm, Ali b. Ahmed b. Hazm el-Endülüsî, *Mulahasu ibtâli'r-rey ve'l-kıyâs ve'l-istihsân ve't-taklîd ve't-ta'lîl*, (thk. Saîd Afganî), Câmiatu Dîmeşk, Dîmeşk, 1379, s. 68.

¹⁶⁰ Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz, *Tezkiratü'l-huffâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1998, III, s. 21-22.

¹⁶¹ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi elfıyyeti'l-hadîs*, (thk. Ali Hüseyin Ali), Mektebetü's-Sünne, Riyâd, 1424/2003. III, s. 279.

¹⁶² İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire fi mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, (thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddin), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1413/1992, XV, s. 842.

İbn Hacer’i anlatacaksan onu bir derya olarak anlatabilirsin. Bunda hiçbir sakınca yoktur. Aslında o, İbn Maîn’nin dengi bir münekkittir.”¹⁶³ Hocası Irâkî, ölüm hastalığında iken “senin yerini kim dolduracak?” sorusuna “İbn Hacer, Oğlum Ebû Zur’a ve Heysemî” cevabını vermişti.¹⁶⁴

Kettânî (ö.1345/1926), İbn Hacer için ilginç bir benzetmede bulunarak şunları ifade etmektedir: “Âskalânî, hâfız ve muhaddislerin efendisidir. O, 852’de vefat edip Küçük Kurafâ’da medfun olan ikinci Beyhakî’dir.”¹⁶⁵

İbn Hacer’e en güzel övgüyü Burhan el-Kalkaşendî (ö. 1382/1962) yapmaktadır: “İbn Hacer, İslâm’ın şeyhi ve İslâm ümmetinin müceddididir.”¹⁶⁶ Aynı zamanda İbn Hacer’in öğrencisi olan Bikâî, hocası İbn Hacer için şunları kaleme almaktadır: “Anlamada şaşkınlık yaratacak düzeyde seri olup hıfzın nihai zirvesindeydi. Gözleriyle görmüş gibi güçlü bir sezgiye sahipti. İncelikle gizlenmiş bir fikir sahibiydi. Gizemli surlardan perdeyi kaldıran bir düşence adamıydı. Hadiseler karşısında yıkılmaz bir sabır timsaliydi. Dirençli bir vücuda, musibetlere karşı sarsılmaz bir yüreğin taşıcısıydı. Zamanın cilvelerine karşı istikrarın bahçesiydi. Öfke kontrülünde onun gibisini görmedim. Çok az öfkelenir zaman içerisinde gelişen menfi olaylara karşı göğüs gererdi. O, tüm olumsuzluklara karşı namaz kılar, sabr eder ve Allah’tan yardım isteyerek mücadele ederdi.”¹⁶⁷

Şevkânî, İbn Hacer’in bilgisinin kaynağı hakkında çok kısa ancak doyurucu bilgiler vermektedir: “Birçok hocadan ders almıştır. Âlî ve nâzil isnâda vakıftır. Usûlde başkasının sahip olmadığı bilgileri cem etmiştir. Kendi alanında lider olan hocalardan ders almıştır. Kırâatta et-Tenûhî, (ö. 709/800) hadiste Irâkî, hıfzda Bulkînî, tasnifte İbnü’l-Mülakkın, dil bilgisinde *el-Kamus*’un sahibi Mecd, birçok dalda tefennün sahibi İzz b. Cemaâ (ö. 767/1366) gibi hocalardan ders almıştır.”¹⁶⁸ Şevkânî, aynı kitabın bir başka yerinde İbn Hacer’e ‘hâfız’ ünvanının verilmesinde icmanın oluştuğunu belirtmektedir.¹⁶⁹

¹⁶³ Süyûtî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Nazmu’l-‘ukyân fî a’yâni’l-a’yân*, (thk. Filip Hatî) el-Mektebetü’l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1927, s. 45.

¹⁶⁴ Süyûtî, a.g.e. s. 251.

¹⁶⁵ Kettânî, Muhammed b. Ca’fer b. İdris el-Hasanî, *er-Risâletü’l- mustatrefe li-beyânî meşhûr kütübi’s-sünneti’l-muşarrefe*, (thk. Muhammed el-Müntasır b. Muhammed ez-Zemzemî) Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrut, 1421/2000, s. 162.

¹⁶⁶ Kettânî, Muhammed Abdülhayy, *Fihresü’l-fehâris*, I, s. 322.

¹⁶⁷ Bikâî, *Unvânü’z-zamân*, I, s. 136.

¹⁶⁸ Şevkânî, *el-Bedru’t-tâli*, s. 88.

¹⁶⁹ Şevkânî, a.g.e., s. 87.

1.2.6. Zühd ve Ahlâkı

İbn Hacer, vakarlı ve kararlıydı. Karar verirken zayıf irade sahibi olanları tenkit ederdi. Konuşurken tabii olarak konuşmayı sever, yaldızlı cümleler kurmaktan hoşlanmazdı. Susmayı sever, zaruret olmadıkça konuşmazdı. Kişisel bakımını bizzat yapar, kendisine ait eşyayı başkasına taşıtmazdı. Öğrencisi İbn Tağrîberdî, hocası için şunları kaleme almıştır: “O, -Allah onu affetsin- münevver bir kişilikti ve de vakarlıydı. Heybetli bir duruşu vardı. Bütün bu sıfatlarla birlikte üstün bir akıl, hilm, sukünet sahibiydi. Ahkâmın hikmet ve gayesini iyi bilmekteydi. İnsanları idare etmek konusunda yetenekliydi. İnsanlarla konuşurken hoşlarına gitmeyen cümleler kurmaktan imtina ederdi. Şahsına karşı kötülük edenlere iyilikle karşılık verirdi.”¹⁷⁰

Dünya ve ilim dengesini iyi kurmuştu. İşlerinin çokluğu ilme, fetvâ ve tasnife yönelmesine engel olmamıştı. Gece namazına devam eder, vaktini bereketli kullanırdı. Yüzüne karşı sarfedilen övgü cümlelerinden rahatsız olurdu. Hasımın gıyabında yapılan konuşmalardan rahatsızlık duyardı. Münâzarada kendine özgü bir yöntemi vardı. Esasında tartışmalara mümkün mertebe girmekten kaçınır, vuku bulduğunda da hakkın egemen gelmesi için de çaba sarf ederdi.¹⁷¹

İbn Hacer’in kişiliğini ele alan tüm çalışmalarda mütevâzılığın mutlaka temas edilmiştir. Çünkü o, tevazünün büyük insanların, kibrin ise küçük insanların işi olduğunun farkındaydı. Öğrencisi olan Tağrîberdî’ye göre bir gün huzurunda kendisinin denginin olup olmadığı sorulunca rahatsız olmuş “nefsinizi tezkiye etmeyin.” âyeti ile cevap vermiştir.¹⁷² Mütevâzılığın gösterilen bir başka örnek, İbrahim b. Halil eş-Şerâihî’nin kızı Aişe yanına girince ayağa kalkması ve onu seccadesinin üzerine oturtmasıdır. Zira bu kadın, İbn Hacer’in kendisinden ders aldığı muhâdiselerden biridir. Kendilerinden ders adığı hocalarına karşı derin bir saygı duyar ve hürmette kusur etmezdi.¹⁷³

1.3. İlmî Kişiliği

İbn Hacer, kalemi güçlü olan bir âlimdir. Kendini tek alana kapatmayan ve birçok ilim dalında söz sahibi olan bir bilgidir. İbn Tağrîberdî onu şu güzel sıfatlarla

¹⁷⁰ İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü’s-sâfi ve’l-müstevfâ ba’de’l-vâfi*, (thk. Muhammed Muhammed Emîn), nşr. Heyetü’l-Misriyye, Mısır, 1984, II, s. 23

¹⁷¹ Sehâvî, *ed-Davu’l-lâmi’*, II, s. 39.

¹⁷² Necm, 53/32.

¹⁷³ Sehâvî, *el-Cevâhir ve’d-dürer*, I, s. 182.

nitelendirmektedir: “O, Şeyhü'l-İslâm, batı ve doğunun hâfızıdır. Hadiste müminlerin yetkinidir. Zamanın allamesi, hocaların hocasıdır. Efendimizin sünnet bayrağını taşıyandır. Yargıçların yargıcı, râvî ve hâfizlar içerisinde tek olanıdır. Şihabuddin Ebu'l-Fadl Ahmed eş-Şeyh Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Hacer Mısırlıdır. (Mısırda doğmuş, yaşamış ve orada vefat etmiştir.) Şâfiî'dir, Mısır diyarının kâdısı, âlimi, hâfızı ve şâiridir. Ondan sonra bir benzeri ne batı da ne de doğuda dünyaya gelmiştir. Hadis ilminde kendini söz sahibi görmekte idi. Aksakallı nurani bir sureti vardı. Fizikî yapısı güzeldi. Akıcı bir dili, tatlı bir üslubu vardı. Vakâr ve hilm sıfatlarına haiz idi. Siyaseti ve idare etme sanatını çok iyi bilmekte idi. Kötülükte bulunanlara bile iyilik ile karşılık verirdi. İntikam gücüne muktedir iken bile intikam almaktan hoşlanmazdı. İbadete düşküdü. Özetle; karşılaştığımız ender şahıslardan biriydi.”¹⁷⁴

İbn Fahd onun için şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Ben onun mislini bilmem.”¹⁷⁵ Sehâvî, İzzuddin b. Abdüsselâm'ın İbn Hacer hakkındaki şu değerlendirmesini aktarmaktadır: “ان لم يكن مثل البخاري فلا يقصر عنه”=Buhârî kadar olmazsa da onun aşağısında olmadığı kesindir. Eş-Şihâb Ahmed b. Recep b. el-Mecdî'nin (ö. 850/1447) değerlendirmesi benzer niteliktedir: لو عاش البخاري وناظره لما قطعه /Buhârî onun zamanında yaşasa ve münâzara etseydi onunla baş edemezdi.¹⁷⁶

1.3.1. İlim Tahsili

O, henüz beş yaşında iken kitaplarla tanışmıştı. Dokuz yaşında iken Kur'ân-ı Kerim'in kırâat ve hıfzını *Muhtasaru Tibrîzî*'nin şârihi olan Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezâk es-Seftî'nin (ö. 855/1451) yanında yapmıştı. On iki yaşına geldiğinde vasîsi el-Harûbî ile birlikte Mekke-i Mükerreme'ye gitmiş ve Terâvîh namazını kıldırmıştı.¹⁷⁷ Bu yolculuk esnasında Abdullah b. Süleyman en-Neşâverî'den (ö. 790/1388) *Sahîh-i Buhârî*'yi okumuştur. Bu zât hadiste ilk hocası olarak kabul edilmektedir.¹⁷⁸

Eğitimi ile ilgilenen Harûbî'nin (787/1385) vefatı, üç yıl boyunca ilimden uzak kalmasına neden olmuştur. Abdussettâr, bu üç yıllık kesintiyi onu yönlendirecek birinin olmamasına bağlamaktadır.¹⁷⁹ On yedi yaşına vardığında eğitimine vâsisi es-Semenûdî'nin (ö. 890/1485) derslerine katılarak yeniden başlar.

¹⁷⁴ İbn Tağrîberdî, *en-Nucûmu 'z-zâhire*, XV, s. 533.

¹⁷⁵ İbn Fahd, *Luhazu'l-elhâz*, s. 215.

¹⁷⁶ Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer*, I, s. 307.

¹⁷⁷ İbn Hacer, *İnba'ul-Ğamer*, I, s. 306.

¹⁷⁸ Abdussettâr, *Hâfiz İbn Hacer*, s. 68.

¹⁷⁹ Abdussettâr, a.g.e., s. 70.

İbn Hacer, bu dönemde şiire ve edebiyata ilgi duymaya başlar. Bir şiirin şâirini ve bu şâirin ilhâm aldığı kaynağı bilecek kadar ustalık kazanır. Hz. Peygamber’i medh ettiği divânı meşhûrdur. Yirmi bir yaşında iken ona hadis ilmini sevdiren Zeynüddin el-İrâkî’nin ders halkasına katılır. On yıl boyunca derse devam eden İbn Hacer, hadis ilmine dair birçok eser okudu. İbn Hacer, eğitim döneminde o günkü tedrisat usûlüne göre ezberlenmesi gereken metinleri ezberlemiş, nesir ve şiirsel alanlarda üstünlük sağlamıştır. Tarih ve hadis ilimlerine bir başka önem vermeye başlamıştır.¹⁸⁰

Tarih ve hadis ilmine yönelmesine etki eden temel unsur, edebiyat ve şiir alandaki yeteneği müseccel olan Muhammed b. İbrahim el-Beşteki’ye (ö. 830/1427) öğrenci olmasıdır. Tarih ilminin ulûmu’l-hadis ile yakın ilişkisi bu ilim dalında yoğunlaşmasına zemin hazırlar. Büyük âlimlerden ders almak için Yemen, Şâm, Hicâz vb. birçok bölgeye rihle tertip etmiştir.¹⁸¹

1.3.2. Rihleleri

Rihle; bir ilim adamının zorluklara göğüs gererek bulunduğu yerden başka bir yere yolculuk yapmasıdır. Hadislerin yaygınlaşması, sahabiler ve sonrakilerin azami gayretleri ile olmuş, rihlelerle de Hz. Peygamber’in sözleri geniş kitlelere ulaşmıştır.¹⁸² Orta çağlarda rihleler, İslâmî eğitimde önemli addedilen seyahatlerdir. Goldziher, rihleyi ilk üç asırda çeşitli bölgelerdeki şifahî hadis kültürünü derlemek için yapılmış faaliyetler olarak değerlendirmiştir.¹⁸³ İbrahim Hatiboğlu, “Goldziher, rihleleri şifahî rivâyetlere tahsis etmiştir” diyerek onun bu görüşünün yanlış olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁴ Zaten İbn Hacer’in rihleleri de, Goldziher’in hadis rihlelerini ilk üç asra hasretme tesbitinde yanlış olduğunu göstermektedir.

İbn Hacer, yirmi yaşından itibaren ilmi seyahatlara başlamıştır. Rihlede ilk bulunduğu yer İskenderiyye’dir. Burada görüştüğü birçok âlimden dersler almış ve bu ülkede yazdığı şiirlerini *ed-Dürerü’l-müdiyye min fevâidi’l-iskenderiyye* adlı kitabında toplamıştır.¹⁸⁵ İbn Hacer’in ilmî kişiliğini ortaya koyabilmek için yapmış olduğu rihleleri ele almak gerektiği kanaatindeyiz. Zira yolculuk ulvî bir amaç uğruna yapılıyorsa önem

¹⁸⁰ Süyûtî, *Nazmu’l-’ukyân*, s. 45.

¹⁸¹ Abdulmun’im, *İbn Hacer ve Dirâsetu Musannefâtih*, I, s. 113-114.

¹⁸² Bağcı, H. Musa, *Hadis Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2009, s. 117.

¹⁸³ Goldziher, Ignaz, *Muslim Studies*, (trc. C. R. Barber-S. M. Stern, London, 1971, II, s. 165-167.

¹⁸⁴ Hatipoğlu, İbrahim, “Rihle”, *DİA*, XXXV, s. 106.

¹⁸⁵ Kandemir, M. Yaşar, “İbn Hacer el-Askalânî”, *DİA*, XIX, s. 514.

arzetmekte ve o nisbette de değer kazanır.¹⁸⁶ İbn Hacer'in rihleleri birkaç başlıkta değerlendirilebilir.

a- Mısır'da Yaptığı Rihleler

İbn Hacer, ilk yolculuğunu Kûs ve Saîd'e yapmıştır. Bu rihle h. 793 yılında henüz 20 yaşında iken gerçekleştirdi. Ancak bu şehirde ilim elde etme imkânı bulamadı. Fakat yörenin tanınmış âlimlerinden Kâdı Nureddin Ali b. Muhammed el-Ensârî (ö. 801/1399), Abdülgaffâr b. Nûh ve bu şehrin Kâdısı İbnü's-Sirâc (ö. 848/1444) ile görüşme fırsatı bulmuştur.¹⁸⁷ 797 yılında İskenderiye'ye gitti. Bu kentin isnâd âlimi olan Muhammed b. Ahmed b. Abdürrezâk (ö. 798/1396)'tan eğitim aldı. Çünkü bu zât "es-Silefi" hadisini muttasıl bir senetle en son rivâyet edendi. Ayrıca kendilerinden hadis rivâyet ettiği Ahmed b. Muhammed ibnü'l-Harrât (ö. 803/1401) ve el-Ezdî (ö. 800/1398) gibi âlimlerle bu şehirde görüşmüştür.¹⁸⁸ İbn Hacer bu bölgede görüştüğü ve kendilerinden hadis rivâyet ettiği hocaları ile ilgili bilgileri *ed-Dürerü'l-müdiyye min fevâidi'l-İskenderiyye* adlı bir cüzde toplamıştır. İskenderiye'den tekrar Mısır'a dönen İbn Hacer, iki yıl sonra Hicâz'a gitmeye karar verir. Hac görevini ifâ ettikten sonra hicrî 801 yılında tekrar Mısır'a döner.

b- Yemen'e Yaptığı Rihleler

Vaktini bir an olsun anlamsız işlerle geçirmeyen İbn Hacer, deniz yolu ile kutsal topraklara (Hicâz'a) geçer. Tûr'da Necmüddin Ebû Ali Muhammed b. Ebû Bekr ile görüşerek bir hadisin rivâyet hakkını alır. Arkadaşları ile birlikte Zi'l-hicce ayının 13'ünde Yenbu'a giderler. Orada Salih b. Ahmed eş-Şeybânî ile mulâkî olup Tirmizî'den birkaç hadis okurlar. Hicrî 800 yılında Yemen'e ulaşırlar. Taiz'de Muhammed b. Salih b. Hayyât ile görüşür ilmî müzakerelerde bulunur. İbn Hacer, bu zât için "Faideli bilgilerinden istifade ettim" demektedir.¹⁸⁹ Zebîd'de ise Şihabuddin b. Ebû Bekr b. Ali en-Naşirî (ö. 815/1412) ile görüşme imkânını bulur. İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) akidevî görüşlerinin batıllığını ortaya koymak için bir kitâp yazan bu zât hakkında İbn Hacer; "Zebid'de onunla bir araya geldim. O, ne güzel bir âlimdir" şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Bağdâdî, el-Hatip, *er-Rihle fi talebi'l-hadîs*, (thk. Nureddin Itr), nşr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1395/1975, s. 96.

¹⁸⁷ Abdüssettâr, *Hâfiz İbn Hacer el-Askalânî*, s. 83.

¹⁸⁸ Abdüssettâr, a.g.e., s. 84-85.

¹⁸⁹ Akerî, İbnü'l-İmâd Abdülhayy b. Ahmed b. Muhammed, *Şüzürâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, (thk. Mahmûd el-Arnâvût), nşr., Dâru İbn Kesir, Dımeşk, Beyrut, 1406/1986, IX, s. 163.

¹⁹⁰ Akerî, a.g.e., IX, s. 169.

Aden’de birçok âlimle bir araya gelen İbn Hacer, er-Rızâ Ebû Bekr b. Yusuf b. Ebû’l-Fetih b. el-Müste’zin (ö. 816/1413)’den bilgi elde etmiştir. Aslında bu zât da yazdığı kitaplarda İbn Hacer’den alıntı yapmaktadır. İbn Hacer, bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “Ben onun nazımlarından yararladım. O da benden çok şey işitmiştir.”¹⁹¹ Bu bölgede görüşüp istifade ettiği âlimler arasında Ali eş-Şîrâzî de vardır. Muhcem’de de Ahmed b. İbrahim b. Ahmed el-Kûsî, Ali b. Ahmed Sen’anî ve Kâdı Afifuddin Abdullah b. Muhammed en-Nâşîrî ile görüşmüştür. Vâdî’l-Hasîb bölgesinde de Muhammed b. Ebû Bekr b. Ali (ö. 820/ 1417), lügatçıların önderi olan Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) ile mülâki olup bu bilginlerden istifade etmiştir.

Ta’az’da Yemen’in muhaddisi olan Süleyman b. İbrahim el-Alevî (ö. 825) ile görüşmüştür. Fîrûzâbâdî, bu kişiyi ehl-i sünnetin imâmı olarak nitelendirmekte, İbn Hacer ise “O, benden, ben ise ondan semâ’ ettim.” demek süretiyle karşılıklı bilgi alışverişine temas etmiştir.¹⁹² Ayrıca Ali b. Yahya et-Tâî (ö. 803) ile görüşme fırsatı bulmuştur. Burada bulunduğu süre içerisinde “*Erbâîni’l-mühezzeb bi’l-ehâdîsi’l-mulakkabe*” kendi mervîyatını en-Nefesü’l-Alevî’nin isteği üzere bir günde tahrîcini yapmıştır. İbn Nükte’ye (ö. 629/1231) ait olan *et-Takyid*’i ve *Fasli’r-rabi’ fi fadli’l-bedi*’i de iki günde yazmıştır.¹⁹³ Yemen meliki el-Eşref b. İsmail b. Abbas (ö. 803), İbn Hacer’in ülkesinde olduğunu duyunca Zebîd’de kendisi ile birlikte halkın karşısına çıkmasını talep etmiş, İbn Hacer’in hakettiği değer ve saygıyı göstermiştir. İbn Hacer, şahsına gösterilen ihtiramı karşılıksız bırakmayarak Melik’e kırk ciltten müteşekkil olan *Tezkiretuhü’l-edebîyye*’yi hediye etmiştir.¹⁹⁴

İbn Hacer, hicri 806 yılında bir kez daha Yemen’e dönüş yapar. Öğrencisi Sehâvî bu yolculuğu esnasında başından geçenleri şöyle kaleme alır: “Bu seferde bindiği gemi parçalanınca çok miktarda parasını ve kitaplarını kaybeder. Mizzî’nin (ö. 742/1341) *Etrâf* ını, İmâm Ahmed’in *Müsned* adlı kitabının *Etrâf* ını, Makdîsî’nin (ö. 643/1245) *el-Mühtare*’nin *Etrâf* ını ve Tayâlisî’nin (ö. 204/819) *Müsned*’inin tertibini ele aldığı eserler kaybettiklerinden bir kaçadır.”¹⁹⁵ Kandemir’e göre geminin batması Yemen’den Mısır’a dönerken olmuştur.¹⁹⁶ Bu bilginin sahîh olmadığı yaptığım nakilden de anlaşılmaktadır.

¹⁹¹ Akerî, a.g.e., IX, s. 178.

¹⁹² Akerî, İbnü’l-İmâd Abdülhayy b. Ahmed b. Muhammed, *Şuzürâtü’z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, (thk. Mahmûd el-Arnâvût), nşr., Dâru İbn Kesir, Dimeşk, Beyrut, 1406/1986, IX, IX, s. 247.

¹⁹³ Abdüssettâr, *Hâfiz İbn Hacer el-Askalânî*, s. 90.

¹⁹⁴ Sehâvî, *el-Cevâhir ve’d-dürer*, I, s. 152

¹⁹⁵ Sehâvî, a.g.e., I, s. 151.

¹⁹⁶ Kandemir, M. Yaşar, “İbn Hacer el-Askalânî”, *DİA*, XIX, s. 514.

İbn Hacer, Yemen'den kendi ülkesine dönerken tekrar hac yapar, h. 807 yılında Cidde'ye gider ve orada iken Ebû'l-Meâlî Abdurrahman b. Haydar ile görüşüp kendi ülkesine döner.¹⁹⁷

c- Hicâza Yaptığı Rihleler

İbn Hacer, hac ve ilim talep etmek üzere farklı zamanlarda Hicâz'a seyahatler düzenledi. İbn Hacer, bölgeye gittiğinde mutlaka âlimler ile görüşür fikir teâtisinde bulunurdu. Şâm müsnidi olan İbn Toluboğâ (ö. 825/1422) ile görüşmek suretiyle Ali b. Hucr (ö. 244/859) hadisinin ikinci parçasının rivâyet hakkını aldı. İbn Hacer bu zât hakkında şunları yazmaktadır: “Onunla Mekke'de karşılaştım. Yaşı ilerlemişti. Ondan Ali b. Hucr hadisinin ikinci cüz'ünü dinlemiştim.”¹⁹⁸ Ayrıca Mekke ve Medine'de iken görüştüğü bilginler arasında pek çok âlim vardır.

d- Şâm'a Yaptığı Rihleler

İbnü'l-Cezerî, (ö. 833/1429) İbn Hacer'i ilim yatağı olan Dımaşk'a gitmesi için teşvik etmiştir. Zira Diyâru'ş-Şâm o dönemde ilim talep edenler için önemli bir merkezdi. İbn Hacer, hicrî 802 yılında Şâm yolculuğuna çıkar. Şâm'a ulaşıncaya kadar birçok yerleşim yerini ziyaret edip âlimlerle bilgi alışverişinde bulunur. Sadrüddin Süleyman b. Abdünnasır el-İbşîfî (ö. 811/1408), Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Fâsî (ö. 832/1429), Ahmed b. Muhammed b. Osman el-Halilî (ö. 805/1403), Burhaneddin İbrahim b. Muhammed b. Behâdır (ö. 816/1413), (ö. 801/1399), Enes b. Ali el-Ensârî (ö. 807/1405), Abdurrahman b. Yusuf b. Ahmed b. el-Keferî (ö. 809/1405), Muhammed b. Ahmed el-Bestâmî (ö. 842/1432), Kemalüddin Muhammed b. Nasırüddin Muhammed b. el-Bârizî (ö. 856/1452), Bedrüddin el-Aynî, Yahya b. Ahmed b. Attâr (ö. 853/1449) ve daha başka âlimlerle görüşür.¹⁹⁹

İbn Hacer'in yapmış olduğu rihlelere, ilim uğruna katlandığı meşakkate, görüştüğü âlimlerin çokluğuna ve bu isimlerin yaşadıkları dönemdeki etkilerine bakıldığında aldığı eğitimin kalitesi ortaya çıkar. Bir âlimin konumu belirlenirken esas alınması gereken temel kıstaslardan biri de ders aldığı hocaların eğitim düzeyidir.

1.3.3. Hocaları, Talebeleri ve Eserleri

İbn Hacer, birçok hocadan ders almıştır. Hocalarının hayatını anlattığı iki eser kaleme aldığı bilinmektedir. Hocalarından semâ' ve icâzet yolu ile aldığı rivâyetler için

¹⁹⁷ Sehâvî, *a.g.e.*, I, s. 153.

¹⁹⁸ el-Akerî, İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, IX, s. 247.

¹⁹⁹ Abdüssettâr, *Hâfiz İbn Hacer el-Askalânî*, s. 96-108.

yazdığı *el-Mucma 'u'l-mueses li'l-mu'cemi'l-müfehres* önemli bir eseridir. Diğer eseri ise *el-Mu'cem 'u'l-müfehres*'dir. Ayrıca kendisi henüz hayatta iken öğrencisi Sehâvî, hocasının hayatını ele aldığı *el-Cevâhir ve 'd-dürer fi terceme-i şeyhi'l-islâm İbn Hacer* adlı eserinde İbn Hacer'in hocalarından da söz etmektedir. İbn Hacer'e ders veren hocaların sayısı 628'dir.²⁰⁰ Biz sadece hocaları arasında meşhûr olanları ve imtiyâz ettikleri ilmi dallarını vermekle iktifâ edeceğiz.

1.3.3.1. Hadis Hocaları

İbn Hacer bir muhaddis olarak düşünüldüğünde ders aldığı hadis hocalarının sayısının fazlalığı tabîî olarak karşılanmalıdır. Tüm muhaddis hocalarına yer vermek müstakil bir tez konusu olacağından meşhûr olanlarla yetineceğiz.

1. Irâkî, Abdurrahim b. Hüseyin b. Abdurrahman b. Ebû Bekr b. İbrahim el-Kurdî (ö. 806/1404).

Bu zât, İbn Hacer'e hadis icâzetini veren ilk kişidir. İbn Hacer'in hadis bilgisinin olgunlaşmasını sağlamıştır. Sekiz yaşında iken Kur'ân'ı Kerim'i hıfz etmiş *et-Tenbîh*'i de on dört yaşında okumuştur. Yetiştirilmesinde emeği geçen hocaları arasında İbn Sem'ûn, İbn Lâcîn, (ö. 780/1379) Ahmed b. Yusuf es-Semîn, (ö. 756/1355) İbn Adlân (ö. 749/1348) ve Cemallüddin el-İsnevî (ö. 777/1375) gibi âlimler var.

İbn Hacer, hocasını, asrın eşsiz muhaddisi olarak nitelendirmiştir. Ayrıca ibadete olan düşkünlüğünü daha çarpıcı bir ifade ile şöyle anlatmaktadır: " ولم أر في جميع مشايخي أحسن صلاة منه" =hocalarımız arasında ondan daha güzel namaz kılını görmedim.²⁰¹ İbn Cemâ'a, (ö. 733/1333) Irâkî hakkında "Mısır diyârında hadis ilmini ondan daha iyi bildiğini söyleyen kişi sadece iddia etmiş olacaktır." demek suretiyle bir hakkın tesliminde bulunmuştur.²⁰²

İlim dünyasına birçok eser kazandıran Irâkî'nin en meşhûr eserleri; *İhbârü'l-ahyâ bi-ehbâri'l-ihyâi*, *Elfiyye*, *Şerhu'l-elfiyye*, *Şerhu't-Tirmizî*, *et-Takyîd ve'l-idâh limâ utlika ve uğlika min kitâp İbni's-Salâh*, *Tertibu'l-mesânîd*, *en-Necmü'l-vahhâc fi nazmi'l-minhâc*, *el-Elfiye fi garibi'l-Kur'ân* yer almaktadır. Abdussettâr, Irâkî'nin biyografisini

²⁰⁰ Abdussettâr, *Hâfiz İbn Hacer*, s. 110.

²⁰¹ İbn Kâdî Şehbe, Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Esedî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, (thk. el-Hâfiz Abdulalim Han), 'Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1407, IV, s. 33.

²⁰² Ensârî, Zeynuddin Ebû Yahya Zekeriyâ b. Muhammed b. Zekeriyâ, *Fethü'l-bâkî bi-şerh elfiyyeti'l-Irâkî*, (thk. Abdüllatif ve Mahir el-Fahl), nşr. Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1422 / 2002, I, s. 13.

detaylı ele almasını İbn Hacer'in ilmine en fazla etki eden hocası olmasına bağlamaktadır.²⁰³

2. Heysemî, Ali b. Ebû Bekr b. Süleyman b. Ebû Bekr (ö. 807/1405).

Hicrî 735 yılında Kahire'de doğmuştur. Küçük yaştan itibaren Irâkî'ye öğrenci olmuştur. Ayrıca Ebû'l-Feth el-Meydûmî, (ö. 754/1353) İbnü'l-Mülûk, (ö. 756/1355) İbnü'l-Kataravânî, İbnü'l-Habbâz (ö. 756/1355) ve İbn Kayyim ed-Diyâiyye'den dersler almıştır. Yaptığı ilmî rihlelerde Irâkî'ye eşlik etmiş Kudüs, Dımaşk, Ba'lebek, Halep ve Trablus'u gezmiş orada bulunan âlimlerden istifade etmiştir. Irâkî'nin kızı ile evlenmiştir.

Heysemî, birçok eser bırakmıştır. *Mecmeu'z-zevâid ve Menbeu'l-fevâid*, *Mevâridü'z-zamân li-zevâidi İbn Hibbân alâ's-sahîhayn*, *Buğyetü'l-bâhis an zevâid müsnedi'l-Hâris* ve *Gâyetü'l-maksad fi zevâidi Ahmed* gibi birçok eseri vardır. İbn Hacer, hocası Heysemî'den *Mecmeu'z-Zevâid*'in yarısını, *Zevâidu müsnedi Ahmed* adlı eserin dörtte birini okumuştur. Ayrıca Cabir'in *Müsned*'i ve müselsel tarikle gelen birçok rivâyeti ondan işitmiştir. İbn Hacer, eseri okurken yapmış olduğu düzeltmelerden hocasının rahatsız olması üzerine eserini tashih etmekten vazgeçmiştir.²⁰⁴

3- Cemalüddin İbn Zahîre (ö. 817/1414).

Tam nisbesi; Muhammed b. Abdullah b. Zahîre b. Ahmed b. Âtiyye b. Zahîre el-Mahzûmî'dir. Mekke'nin hatibi, kâdısı ve müftüsüdür. Mâlikî mezhebine göre fetvalar verirdi. Küçük yaşta ilimle meşgul olmaya başladı. Birçok dalda ilim tahsil etti. Takıyü'l-Bağdâdî'den kırâat-i seb'ayı almıştır. Bulkînî, (ö. 805/1403) öğrencisine hadis, fıkıh, usûli'l-fıkıh ve arabîye ilimlerinde icâzet vermiştir.²⁰⁵ İbn Hacer, hocası İbn Zahîre hakkında; "Onun vakârı beni dehşete düşürürdü." demektedir.²⁰⁶

1.3.3.2. Fıkıh ve Usûli'l-Fıkıh Hocaları

İbn Hacer'in fıkıh bilgisi, her ne kadar hadis ilminde yakaladığı şöhret kadar olmasa da bu ilim dalındaki yetkinliği de söz konusudur. Şafîî mezhep kâdılığı ve *Bulûğu'l-merâm* adlı eser bunun kanıtıdır. Aslında İbn Hacer'in yaşadığı dönemde bugünkü anlamda ilimlerin sınıflandırılması söz konusu değildi. Ancak kimi dallarda temayüz eden âlimler her zaman var olmuşlardı. İbn Hacer'in de fıkıh bilgisinin olgunlaşmasına etki eden birçok âlim vardı. Onlardan birkaçına yer vereceğiz:

²⁰³ Abdussettâr, *Hâfiz İbn Hacer*, s. 135-136.

²⁰⁴ Abdussettâr, *a.g.e.*, s. 138.

²⁰⁵ İbn Hacer, *İnbâu'l-gumr*, III, s. 332.

²⁰⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, III, s. 333.

1-Bulkînî (ö. 805/1403).

Tam ismi, Ömer b. Raslân b. Nâsır b. Salih b. Şihâb b. Abdülhâlık b. Abdülhak'dır. Fıkıh, hadis, tefsir, usûl, kelâm, nahv, sarf ve mantık âlimidir. Askalânlı olup Mısır'ın batısında bulunan Bulkîn Köyü'nde doğmuştur. Bulkînî, keskin bir zekâyaya ve müthiş bir bilgiye sahipti. Ele aldığı bir hadis için sabahtan öğleye kadar hem de akılları dehşete sürükleyecek şekilde izâhat yapabilirdi. Abdüsettâr'a göre, insanın genetiğinde unutkanlık olmamış olsaydı Bulkînî'nin yaşamınında unutkanlık olmayacaktı.²⁰⁷

Fıkıh bilgisini Necmuddin el-Esvânî, İbn Adlân, Zeynuddin el-Kettânî (ö. 738/1339) ve Takıyuddin es-Subkî'den almıştır. Usûl bilgisini ise Şemsuddin el-İsfehânî'den almıştır. Şafiî fıkhını çok iyi bilmekte ve onun bayraktarlığını yapmaktaydı.²⁰⁸ Cemâlüddin İbn Şâhid el-Ceyş'ten, (ö. 778/1377) *Sahîhu'l-Buhârî*'yi, İbnu'l-Kamâh'tan (ö. 741/1340) da *Sahîh'i Müslim*'i dinlemiştir. Şevkânî; (ö. 1250/1834) Bulkînî'yi, okyanusa benzemekte, İbn Kesîr (ö. 774/1373) ise onu İbn Teymiyye'nin hatırlatıcısı olarak görmektedir.²⁰⁹

İlim dünyasına birçok eser kazandıran Bulkînî, *et-Tedrib*, *Tashîhu'l-minhâc*, *el-Mullimât bi-reddi'l-muhimmât*, *Tertibü'l-umm alâ'l-ebvâb*, *Mehâsinü'l-İstîlâh*, *el-Fevâdü'l-mahde ala'-ş-şerh ve'r-ravda*, *Şerhu'l-Buhârî ve Şerhü't-Tirmizî* gibi eserler bırakmıştır.²¹⁰

2-İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401).

Tam ismi, Ömer b. Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah'dır. Aslen Endülüslü olup Mısır'da ikâmet etmiştir. Bir yaşında iken babasını kaybeden İbnü'l-Mülakkın, vâsîsi olan Mağribli Şeyh İsa'ya emanet edilir. Bu zât daha sonra İbnü'l-Mülakkın'ın annesi ile evlenir. Şeyh İsa, İbn Tolûn Camii'nde kendisine Kur'ân'ı ders verdiğinden dolayı İbnü'l-Mülakkın künyesini almıştır. O, bu künyeden hoşlanmaz, babasından dolayı daha çok İbnü'n-Nahvî lakabını tercih ederdi.²¹¹ İbn Hacer, hocasını 'Şeyhü'l-İslâm' olarak nitelendirmektedir.

3-el-Ebnâsî (ö. 802/1400).

İbrahim b. Musa b. Eyyüp Burhaneddin Ebû Muhammed el-Ebnâsî h. 725 yılında doğmuştur. Fıkıh bilgisini Cemalüddin el-İsnevî'den hadis ilmini ise Moğoltay (ö.

²⁰⁷ Abdussettâr, *Hâfiz İbn Hacer*, s. 113.

²⁰⁸ Yalnız, Fatma, *Tefsir Usûlünde Süreklilik ve Etkileşim: Bulkînî, Kaftıyecî ve Süyûtî Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi, SBE., Çorum, 2014, s. 4.

²⁰⁹ İbn Hacer, *Tağliku't-Ta'lik*, (thk. Saîd Abdurrahman Musa), Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, ts. I, s. 113

²¹⁰ Abdussettâr, a.g.e., s. 116.

²¹¹ Abdussettâr, *Hâfiz İbn Hacer*, s. 117.

762/1361)'dan almıştır. Hadis aldığı hocalar arasında el-Vâdî Âşî, Ebû'l-Feth el-Meydûmî, Muhammed b. İsmail el-Eyyûbî, el-Afîf Abdullah İbnü'l-Cemâl el-Matarî, Halil b. Abdurrahman'ı sayabiliriz.

İbn Hacer, hocasını anlatırken şu ifadeleri kullanmaktadır: “Fıkıh, usûli'l-fıkıh ve arabî ilimlerinde maharet sahibiydi. Makas denilen mevkiye bir bina inşa etmişti. Bu yerde öğrencilerine ders verir ve onların her türlü maişetlerini karşılardı. Dışarıdan gelen talebelerine maaş öderdi. Kahire'de en fazla öğrenci onundu. Birçok öğrenci mezun etti. İyi bir eğitmen olup mütevazı bir kişiliğe sahipti. Tebessüm yüzünden hiç eksik olmazdı. İbadete düşkündü.”²¹² el-Ebnâsî, *el-Udde min ricâli'l-umde, ed-Dürretü'l-muğniyye fi şerhi'l-elfiyye ve Şeza'l-feyyâh min ulûm-i İbni's-Salâh* gibi eserlerin sahibidir.²¹³

4- İbnü'l-Kattân (ö. 813/1409).

Tam ismi Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ömer b. İsa Şemsuddin'dir. İbnü'l-Kattân baba mesleğine nispetle bu künye ile anılmıştır. İbn Hacer, aynı zamanda vâsisi olan bu zât hakkında şunları yazmaktadır: “İlim elde etmek için çok uğraştı ve de muradına erdi. Fıkıh ve kırâat ilminde maharet sahibi olup bu alanlarda eserler verdi. *Elfîyye* üzerinde bir şerh yazdı. Zekâsının keskinliği ilimde kendisini öne geçirmişti. Benim ilk hocam olan babam, onu vâsî tayin etmişti. O da bu vasiyetin gereğini yerine getirdi.”²¹⁴ İlim dünyasına kırâat-ı seb'a ile ilgili *es-Sehl, Bestu's-sehl, Şerhu elfiyye İbn Mâlik ve Meşrebü'l-heniyye fi şerhi muhtasari'l-Muzenî* gibi eserler bırakmıştır.²¹⁵

İbn Hacer'e usûli'l-fıkıh melekesini kazandıran birçok hocası bulunmakla beraber sadece İbn Cemâa'yı vermekle iktifa edeceğiz.

İbn Cemâa (ö. 639-733).

Nisbesi; Muhammed b. Ebû Bekr b. Abdülaziz b. Muhammed b. İbrahim b. Sa'dullah'dır. Usûl, kelâm, nahv, sarf, beyân, cidâl ve münâzara bilgisine sahip Mısırlı bir bilgidir. Abdüssettar, İbn Cemâa'nın doğum ve ölüm tarihini (749-819) verdiğimiz tarihten farklı vermektedir.²¹⁶ İslâm Ansiklopedi'sinde İbn Cemâa maddesini yazan Cemil Akpınar yukarıda verdiğimiz (639-733) tarihi vermektedir.²¹⁷ İbn Cemâa'nın

²¹² İbnü'l-İmâd, *Şuzürâtü'z-zeheb*, IX, s. 12.

²¹³ Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrûddîn b. Mahmûd b. Ali b. Faris, *el-A'lâm kâmusu terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-arap ve'l-musta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, Dâru'l-İlim li'l-Melâyiyn, Beyrut, 2002, I, s. 75.

²¹⁴ İbn Hacer, *Zeylu'd-dureri'l-kâmine*, nşr. Dairetü'l-Meârifî'l-Osmaniyye, Haydarâbâd, Pakistan, 1349, s. 113.

²¹⁵ Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, s. 287.

²¹⁶ Abdussettar, *Hâfiz İbn Hacer*, s. 123.

²¹⁷ Akpınar, Cemil, “İbn Cemâa”, *DİA*, XIX, 1999, s. 388.

biyografisini yazanlar, bu tarih üzerinde ittifâk etmişler.²¹⁸ Her gün iki hizb ezberleyen İbn Cemâa bir ayda Kur'ân'ı hıfz etmiştir.

İbn Cemâa'nın birçok hocası vardır. O, Reşîd el-Attâr ve Ebu'l-Hasan Ali b. Vehb el-Kuşeyrî'den hadis dersi, Muînüddin Hibetullah b. Abdolvâris'den de kırâat dersleri almıştır. Radiyüddin İbnü'l-Burhan, Ahmed b. Ali ed-Dımaşkî, Tâceddin Ali b. Ahmed İbnü'l-Kastalânî ve Kutbüddin İbnü'l-Kastalânî gibi âlimlerden hadis ve usûl dersleri almıştır.

İbn Cemâa, ilim dünyasına birçok eser armağan etmiştir. *et-Tibyân fî mübhemâti'l-Kur'ân*, *el-Menhelü'r-revî fî ulûmi'l-hadisi'n-nebevî*, *el-Î'lâm bi-ehâdîsi'l-ahkâm*, *Muhtasarü sahîhi'l-Buhârî et-tenkih min ehâdîs câmi'i's-sahîh*, *Tenkihu'l-münâzere fî tashîhi'l-muhâbere*, *el-'Umde fî'l-ahkâm*, *Keşfu'l-gumme fî ahkâm*, *Hüccetü's-sülûk fî mühâdâti'l-mülûk*, *Tezkiretü's-sâmî'* ve *'l-mütekellim fî edebi'l-âlim ve'l-müte'allim* yazdığı eserlerden bir kaçıdır.²¹⁹

İbn Hacer, hocası hakkında "كنت لا أسميه في غيبته الا امام الأئمة" =Onu gıyabında imamların imamı olarak isimlendirirdim.²²⁰ İbn Cemâa'nın vefatı öğrencisi İbn Hacer'in yüreğinde derin izler bırakmış tıpkı İbn Hanefiyye'nin İbn Abbas'ın ölüm haberini alınca söylediği "Biz, dün bu ümmetin âlimini defin ettik"²²¹ şeklinde meşhûr olan cümlesinin bir benzerini o da minberde söylemiştir.

1.3.3.3. Kırâat Hocaları

1-Tenûhî, İbrahim b. Ahmed b. Abdülvahid b. Abdülmun'im (ö. 800/1398).

Tenûhî, Dımaşk'ta doğmuş (d.709) Kahire'de yaşamıştır. İsmail b. Maktûm, İbn Abdüldâim ve Kasım İbn Asâkir'den icâzet almıştır. Üç yüzden fazla hocadan ders almıştır. Hadis ilminde başta Mizzî olmak üzere Ebu'l-Abbâs el-Hacâr ve Birzâlî gibi muhaddislerden özel hadis dersi almıştır. İbn Hacer, üç yıl boyunca hocasından kırâat başta olmak üzere fıkıh ve hadis ilimlerini tahsil etmiştir. İbn Hacer'in Tenûhî'nin yanında okuduğu dersler; *Sahîhi'l-Buhârî*, *Sünenü't-Tirmizî*, *Sünenü Nesâî*, el-Leysî rivâyeti ile mervî olan *Muvattâ*, Dârimî'nin *Müsned'i*, *Sahîh-i İbn Hibbân*, Harâitî'nin *Müsâvîu'l-ahlâk*, *Cüz'ü Ebî Cehm* ve *Cüz'ü İbn Nihle*'dir.²²²

²¹⁸ Halef, Abdülcevâd, *el-Kâdî Bedrüddin İbn Cemâa hayatühû ve asâruhu ve menhecuhu fî't-tefsîr*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Pencap Üniversitesi, Pakistan, 1401/1981, s. 11.

²¹⁹ Akpınar, *a.g.m.*, s. 390-391.

²²⁰ İbn Hacer, *İnbâu'l-gumr*, III, s. 116.

²²¹ Sehâvî, *Cevâhir ve'd-dürer*, II, s. 606.

²²² Sehâvî, *Cevâhir ve'd-dürer*, I, s. 128.

2- Sadruddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezâk es-Seftî (ö. 808/1406). Mısır'ın Seft şehrine nisbetle anılır. İbn Hacer, daha önce kütüphanede başladığı Kur'ân'ı Kerim'in hıfzını bu zâtın yanında ikmâl etmiştir. Sehâvî, İbn Hacer'in bu dönemde dokuz yaşında olduğunu yazmaktadır.²²³

3- eş-Şihâb Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Fakih Aliyü'l-Hayûtî (ö.807/1406). İbn Hacer'in yakın arkadaşı olan bu zât ona tecvîd ilmini öğretirken kendisi de ondan hadis ilmini almıştır.²²⁴

1.3.3.4. Arap Edebiyatı Hocaları

Bir ilim dalında etkin ve verimli olmak için o dilin genel özellik ve inceliklerini bilmek gerekir. Zira bir dili bilmek sadece o ilim dalında hâkimiyeti değil diğer dallarda da etkin eserler ortaya koymaya sevk edebilir. İbn Hacer'in kendilerinden arapçayı öğrendiği hocaların isimlerine baktığımızda bu alanda yetkin hocalar olduğunu görmekteyiz.

1- Gummârî, Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Abdurrezâk (ö. 802/1400). Hicrî 720 yılının Zi'l-kâide ayında doğmuştur. Arap dili ve edebiyatını Ebû Hayyân ve başka âlimlerden öğrenmiştir. İbn Hacer, hocası hakkında şunları kaleme almıştır: “Arapçaya hâkim, çokça şiir ezberlemişti. Edebiyata güçlü bir meyli vardı. Yürüttüğü faydalı çalışmalar nedeni ile Mısır'ın tartışmasız nahiv âlimi olmuştur.”²²⁵

2- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakup b. Muhammed b. İbrahim b. Ömer b. Ebû Bekr b. İdris b. Fadlullah eş-Şîrâzî.²²⁶ Çağın lügat imamı olarak kabul edilmiştir. Bekârizîn'de hicrî 729 yılında doğdu. Kur'ân-ı Kerim'i yedi yaşında iken ezberleyip babasından lügat ve edebiyât dersleri almıştır. Sekiz yaşında iken Şîrâz'a yerleşir. Irâk'a yaptığı rihlede Vâsıt'a girer orada kırâatı aşere eğitimini alır.

Dimaşk'ta kaldığı süre içerisinde yüz hocadan ders almıştır. Hocalarından biri de Subkî'dir. Fîrûzâbâdî, Ba'lebek, Hamâ, Halep ve Kudüs'te on yıl kalmıştır. İbn Hacer, hocası hakkında şunları yazmaktadır: “Onunla Zabîd, Vâdi'l-Hasîp'te görüştüm. Kâmûs'un çoğunu okudum. Rivâyet etmem için izin verdi. Hadislerinden birkaç cüz okudum. Subkî'den yapmış olduğu müselsel rivâyetleri dinledim.”²²⁷

3- el-Bedrü'l-Beşteki (ö. 830/1427).

²²³ Sehâvî, a.g.e., I, s. 121.

²²⁴ Sehâvî, a.g.e., I, s. 123.

²²⁵ İbn Hacer, *İnbâu'l-gumr*, II, s. 128.

²²⁶ İbn Hacer, a.g.e., III, s. 397.

²²⁷ Sehâvî, *Cevâhir ve'd-dürer*, I, s. 128.

Muhammed b. İbrahim b. Muhammed Ebû'l-Bekâ Bedrüddin el-Ensârî aslen Dımaşk'li olup Kahire'de doğmuş ve orada vefat etmiştir. Şâir ve edebiyatçıdır. Hanefî mezhebine ait eserler okumuş daha sonra Şâfiî mezhebini taklîd eder olmuştur. İbn Hazm'a olan hayranlığı ile bilinir. Birçok ilim dalı ile uğraştığından ihtisas sahibi olduğu bir alan yoktur. *Tabakâtü's-şuarâ*, *Merkezü'l-ihâta* ve *Dîvân Şeyh İbn Nebâte* adlı eserlerin müellifidir. İbn Hacer, hocası hakkında şunları yazmıştır: “ كان عديم النظر في الذكاء =Eşsiz bir zekâya ve güçlü bir idrâka sahipti. Ancak çok yazması onun zihnini yordu.”²²⁸

4- el-Muhib İbn Hişâm (ö. 799/1397).

Muhibuddin Muhammed Cemalüddin Abdullah b. Yusuf b. Hişâm'dır. İlk eğitimini babasından aldıktan sonra başka âlimlerden ders almıştır. Dindar bir kişiliğe sahip olan bu zâtın yanında İbn Hacer, Arapça'ya dair bazı ilmî kitapların yanı sıra İbnu's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadis*'ini de okumuştur. Bu âlim, 50 yaşında vefat etmiştir.²²⁹

1.3.3.5. Kadın Hocaları

İnsanlık tarihinin parlak dönemlerinde kadınlara tahsis edilen sayfalar oldukça azdır. Bu hakikat ile birlikte; zannedildiğinin aksine İslâm medeniyetinde kadınların özellikle hadis ilimlerinde, ifâ etmeleri gereken hizmeti nispeten yerine getirmeye çalıştıklarını müşahede etmekteyiz. Bu tür çalışmaların toplumda yeterince bilinmediği ve toplum nezdinde karşılık bulmadığını belirtmek durumundayız. İbn Hacer'in yetiştirilmesinde kadın muhaddisler de belirleyici rol oynamışlardır.

İbn Hacer, kadınların genelde İslâmî ilimlere özelde de hadis ilmine dair yaptıkları çalışmayı takdir etmiş, kadın muhaddislerin konumlarını belirleyen bazı ünvanları onlar için uygun görmüştür. Bu ünvanlardan bir kaçına yer vereceğiz: muhaddise, celile (yüce), hiyre (seçkin) gibi bu kavramlarla kadınları tebci eden ilk muhaddis İbn Hacer'dir.²³⁰ Abdüsettâr'a göre İbn Hacer'e ders veren bayan hocaların sayısı 55'tir.²³¹ Tüm kadın hocalarına yer vermek tezimizin hacmini arttıracığından dolayı sadece üç tanesini bir nebze tanıtip geri kalanların ise sadece isimlerine yer vereceğiz:

1- Fatma bt. el-Müneccâ et-Tenûhiyye (ö. 803/1401). Ummu'l-Hasan künyesi ile meşhûr olup aslen Dımaşk'lıdır. Asıl nisbesi; Fatma bt. Muhammed b. Ahmed

²²⁸ İbn Hacer, *İnbâu'l-gumr*, I, s. 355.

²²⁹ Abdussettâr, *Hâfiz İbn Hacer*, s. 131-132.

²³⁰ İbn Hacer, *ed-Durerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*, (thk. Muhammed Abdulmûid Dân), nşr. Dâiretü'l-Meârifü'l-Osmaniyye, Hâyder Âbâd, Hindistan, 1972, II, s. 209.

²³¹ Abdussettâr, *Hâfiz İbn Hacer*, s. 110.

b. Muhammed b. Osman b. el-Müneccâ'dır. Abdullah b. Hüseyin b. Ebû Tâib, İbn Asâkir, Ebû Bekr b. Ahmed b. Abduddâim, İsmail b. Yusuf b. Mektum, Sittü'l-Vuzerâ bt. Ömer b. el-Müneccâ ve Ebû Bekr ed-Deştî gibi hocalardan ders almıştır. Bu kadın, Dımaşk'ın son müsnîdesidir. İbn Hacer, hocası hakkında şunları yazmaktadır: "Ebû Bekr b. Ebî Şeybe'in *el-Evâil*'ini, ed-Dârimî'nin *el-Et'ime*'sini, İbn Şâkir el-Kattân'ın *Fezâilü'l-imâmi's-Şâfiî*'sini, Ali en-Nakkâş'ın *el-Kadâa ve's-Şuhûd*'unu, Ebû Ali el-Burdânî'nin Buhârî'nin kitabı olan *Birru'l-Vâlideyn*'de yer alan hadisleri tahrîc ettiği kitabını, Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk'un *el-Kanâa*, İbn Ebî'd-Dünya'nın *el-'Uzle ve'l-İnfirâd*'ını, Yusuf b. Yakub'un el-'ilm'ini, Taberânî'nin *el-Aşere ve Menâsik*'ini, Râmehurmizî'nin *Emsâlü'l-hadis*'ini ders aldım."²³²

- 2- Fatma el-Makdisiyye (ö. 801/1399). Nisbesinden de anlaşılacağı üzere Kuduslüdür. Fatma bt. Muhammed b. Abdulhâdî b. Abdulhamid b. Abdulhâdî'dir. Ümmü Yusuf künyesi ile bilinirdi. Hanbeli mezhebine mensuptur. Birçok âlimdan icâzet almıştır. Bu âlimler arasında eş-Şîrâzî, İbn Asâkir, Ebû Bekr b. Abdüllatif b. Muhammed, Yusuf b. Muhammed en-Nusaybî, İbrahim b. Salih el-Acemî, İbnü'l-Bârizî ve Hasan b. Ömer el-Kurdî'yi sayabiliriz.

İbn Hacer, Fatma el-Makdisiyye'den İbn Mende'nin *Kitabu'l-imân*'ı, İmam Mâlik'ten mervî olan *Kitabu't-tefsir*'i, Ebû Ali Muhammed b. Harûn b. Şuayb'in *Sıfâtü'n-nebî*'yi, Hüseyin b. İsmail el-Mehâlî'nin *ed-Duâ* kitabını, Şâfiî'nin *es-Sünenü'l-me'sûre*'sini, Muhammed b. Fudeyl'in *ed-Duâ*'sını, Dâvud b. Muhabber'in *el-Akl*'ı, Hatib-i Bağdâdî'nin *er-Rihle*'sini, İsmail b. İshak'ın *Fadlu's-salât ala'n-nebî*'sini ve İbrahim Harbî'nin *Secedâtü'l-Kur'ân*'ını okudu. İbn Hacer, hocasını *وَنِعَمَ الشَّيْخَةَ كَانَتْ* =O, ne güzel bir hocaydı²³³ demek süretiyle taltif etmiştir.

- 3- Zeyneb bt. Osman (ö. 800/1398).

İbn Hacer'e ders veren bayan hocalardan bir diğeri de Zeynep bt. Osman b. Muhammed b. Lu'lu' ed-Dımaşkî'dir. el-Haccâr'dan ders almış aynı zamanda İbn Hacer'e de icâzet vermiştir.²³⁴

²³² İbn Hacer, *İnbâu'l-gumr*, II, s. 180.

²³³ Akerî, *Şuzurâtu'z-zeheb fî ahbârî men zeheb*, IX, s. 55.

²³⁴ İbn Hacer, *İnbâu'l-gumr*, II, s. 25.

Ayrıca İbn Hacer'in şu bayan hocalardan ders aldığını Sehâvî'den öğrenmekteyiz: Esmâ bt. Ahmed b. Muhammed b. Osman, (ö. 804/1401) Ubeyy Melek bt. İbrahim b. eş-Şerâih, Tüccâr bt. Muhammed b. Müslim el-Bâlisî, (ö. 848/1444) Hatice bt. İbrahim b. İshak b. İbrahim b. Sultan el-Ba'lebekî, (ö.803/1401) Hatice bt. Ebû Bekr b. Ali es-Sâlihî İbrahim el-Eyyubî, (ö. 803/1401) Safiye bt. İsmail b. Muhammed b. Muhammed b. el-Keşk, (ö. 801/1399) Meleke bt. eş-Şeref Abdullah b. el-İzz İbrahim b. Abdullah b. Ebû Ömer, (ö. 802/1399) Hind bt. Muhammed b. Ali b. Muhammed b. er-Rukn el-Ermevî, (ö. 815/1412)'dir. İbn Hacer'in bunların dışında birçok kadın hocası vardır. Bu hocaları arasında Sittü'r-Rakb bt. Ali b. Muhammed b. Hacer (ö. 798/1396)'dir ki bu hoca, İbn Hacer'in de kız kardeşidir.²³⁵

İbn Hacer'i ilmi yönden yoğuran kadın hocalarından üç tanesinin öyküsüne çok kısa yer verdik. Amacımız bu üç şahsiyetin İbn Hacer'e katkılarını birkaç cümle ile olsa da ortaya koymak, kadınların ilmi faaliyetlerine bir nebze de olsa ışık tutmak, tarihte Müslüman kadınların İslâm'a ve insanlığa sundukları hizmet okyanusundan sadece bir katre takdim etmektir. Kadın hocaların ders halkasına binlerce insan iştirak etmekteydi. Çünkü İslâm sadece erkeklerin dini değildir. İbn Hacer'e ders veren bayan hocaların eğitim yöntemlerinden günümüz Müslüman kadına yol gösterecek çok önemli işaretler vardır.

1.3.4. Talebeleri

İslâm coğrafyasının her tarafından binlerce öğrenci İbn Hacer'in rahle-i tedrisatında bulunmuştur. Ders verdiği medreseler, öğrencilerle dolup taşmakta, eğitim yuvaları dar gelmekteydi. İbn Hacer'den ders alan tüm öğrencilerine yer vermek elbette mümkün değildir. Biz sadece meşhûr olan öğrencilerinden bir kaçına yer vereceğiz.

1. İbn Hızır (ö. 852/1448).

Tam ismi İbrahim b. Hızır b. Ahmed b. Osman'dır. Soyu, Hz. Osman'a dayanmaktadır. Küçük yaşta *Kur'ân*, *el-'Umde* ve *Tenbîh*'i ezberlemiş arap edebiyatına ve usûl ilimlerine yönelmiştir. Irâkî ve daha birçok hocadan ders almıştır. Özellikle o çağda rağbet gören tüm ilim dallarında gösterdiği yoğun gayret takdir toplamıştır. İbn Hacer'den *Fethu'l-bârî*'yi baştan sona kadar okumuştur. İbn Hacer'in öğrencileri arasında onun dışında *Fethu'l-bârî*'yi tamamen okuyup bitiren bilinmemektedir. Kırk yıl

²³⁵ İbn Hacer'e ders veren bayan hocalarının hem sayılarını hem de etkilerini görmek için bkz., Yılmaz, Muhammed, *İbn Hacer'in Hocaları Bağlamında Kadın Hadisçiler*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2008.

boyunca İbn Hacer'e talebelik yapan bu öğrencinin ölümü, hocasını hüznere gark etmiştir.²³⁶

2. Bikâî (ö. 885/1480).

İbrahim b. Ömer b. Hasan el-Bikâî, Kahire'de hicrî 809 yılında doğmuştur. Bikâî, hicri 834 yılında Kahire'de İbn Hacer'den ilim tahsiline başlar. O, ne seferde ve ne de hazarda hocasından ayrılmıştır. Hocasına muâdil hiç kimseyi görmemiştir. Sehâvî, İbn Hacer'in Halep seferine öğrencisi Bikâî'nin eşlik ettiğini yazmaktadır. '*Unvânü'z-zamân fî terâcimi'ş-şuyûh ve'l-akrân* en önemli kitabıdır.²³⁷

3. Ebû Naîm Rıdvân (ö. 852/1448).

Rıdvân b. Muhammed b. Yusuf el-Akabî; hicrî 769 yılında Akabe'de doğmuş Hânîkâh'ta yetişmiştir. Kur'ân'ı hıfz ettikten sonra Bulkînî, İbnü'l-Mülakkın ve İbn Cemâ'dan dersler almıştır. Tedrîs ve hitâbet vazifelerini deruhte ederken âlî ve nâzil isnâdlarda mütehasıs olmuştur. Hadis ilmi ile meşgul olanlara karşı muhabbet besleyen Ebû Naîm Rıdvân'ın, İbn Hacer'den düzenli bir şekilde hadis dersleri alması hocasının takdirini kazanmasına yol açmıştır. İbn Hacer, onu kurrâ ve ehli hadisin şeyhi olarak tavsif etmiştir.²³⁸

4. Sehâvî (ö. 902/1497).

Muhammed b. Abdurrahman Şemsuddin hicrî 831 yılında Kahire'de doğmuştur. Eğitimine evinin yanında bulunan Bulkînî'nin medresesinde başlayan Sehâvî, Hicrî 838 yılından itibaren İbn Hacer'in yanında babası ile birlikte gece derslerine iştirak etmiştir. Evinin yakınlığı ilmi alışverişin bereketli geçmesine yol açmış, öyle ki hocası bazen onu yanına çağırır kitaplarını imlâ ettirirdi. Sehâvî, İbn Hacer'den *Takrîb, Ta'cîlü'l-menfa', Lisanü'l-mîzân, en-Nuhbe, el-Kavlü'l-museded, Bulûğu'l-merâm*'ı gibi kitapları birebir okumuş, ayrıca toplu okutulan derslere de iştirak etmiştir.

Cerh ve ta'dil uzmanıdır. İbnu'l-İmâd (ö. 1089/1679) onun hakkında şunları yazmaktadır: "Cerh ve ta'dil ilmi onunla son bulmuştur. Zehebî ve Sehâvî dışında bu yolda yürüyen olmamıştır."²³⁹ İbn Hacer'e bağlılığından dolayı ondan ayrılmamış, hac menasikini ancak onun ölümünden sonra gerçekleştirebilmiştir.²⁴⁰ Sehâvî, ilim dünyasına birçok eser kazandırmıştır. *El-Cevâhir ve'd-Dürer fî tercemeti'ş-şeyh İbn Hacer, Fethu'l-*

²³⁶ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, I, s. 43-47.

²³⁷ Sehâvî, a.g.e., I, s. 102-107.

²³⁸ İbn Hacer, *el-Mucmeu'l-muesses*, III, s. 114-115.

²³⁹ Akerî, *Şuzurâtu'z-zeheb*, X, s. 25.

²⁴⁰ Sanânî, İ'sâm b. Abdillâh, *Cenyu's-semer bi-nuhbeti'l-fiker*, Dârü'l-Eseriyye, Kahire, 2011, s. 11.

muğis bi-şerh elfiyyeti'l-hadis, ed-Davu'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi' ve el-Mekâsidü'l-hasene fi'l-ehâdîsi'l-câriye ala'l-elsine bunlardan bir kaçıdır.

5. el-Kâfîcî (ö. 879/1474).

Asıl adı, Muhammed b. Süleyman Muhyiddin'dir. Şeyhûniye medresesinin hocasıdır. İbn Hacer, *Şerhu'n-nuhbe*'nin üzerinde yazdığı bilgi notunda şunları yazmaktadır: “Bu nüshanın sahibi imâm, faziletli, hayırsever, hocaların hocası, öğrencilerin yardımcısı olan el-Kâfîcî'ye benden bu kitabı ve benden duyduğu tüm bilgileri aktarmasına izin verdim.”²⁴¹

6. İbn Fahd el-Mekkî (ö. 871/1466).

Ömer b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Abdullah en-Necm, Hicâz muhaddisidir. *Lisânü'l-mizân*'ı okudu. İbn Hacer, öğrencisine olan hayranlığını her zaman ifade ederdi. “Arkadaşlar! Peygamber soyunda büyük bir muhaddis Kahire'ye gelmiştir. O, kuldan (kendisini kasd ederek) hiç ayrılmadı. Benden hadis ilmi tahsil etmiştir.”²⁴²

7. Ensârî, Zekeriya b. Muhammed (ö. 926/ 1520)

Tam adı, Zekeriyya b. Muhammed b. Ahmed b. Zekeriyya es-Sunyekî'dir. İbn Hacer'in önemli talebelerinden biridir. İbn Hacer'den *Bulûğu'l-merâm*'ı ve *Nüzhe*'yi, Irâkî'nin *Elfîyye*'si ve İbnu's-Salâh'ın *Mukaddime*'sini okumuştur. Ayrıca İbn Seyyidünnâs'ın (ö.734/1334) *es-Sîretü'n-nebeviyye* 'si ve İbn-i Mâce'nin (ö. 273/887). *Sünen*'ini ders almıştır.²⁴³

8. el-Mekkî (ö. 832/1429).

Muhammed b. Ahmed b. Ali et-Takıyyü'l-Fâsî'dir. İbn Hacer'den ilk önce *en-Nuhbe*'yi dinlemiştir. Nevevî'ye ait olan *el-Erbâin* hadislerini tahrîc ettiği kitabı okumuştur. Minâ'da 824 yılında *el-Mutebâyinât*'ı okumuştur. İbn Hacer'in bu öğrencisi, Mekke'nin kâdılık görevini yürütmekte iken vazifeden alındıktan sonra Kahire'ye yerleşir ve İbn Hacer'den ilim öğrenir.²⁴⁴

Sehâvî, İbn Hacer'den ders alan yaklaşık altı yüz öğrencinin isminin olduğu bir listeyi verir. Bu öğrencilerin tümünü burada zikretmemiz uygun olmayacağından, yukarıda verdiğimiz isimlerle iktifa ettik.²⁴⁵ Sehâvî'nin verdiği listenin mübalağa

²⁴¹ Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer*, III, s. 1144

²⁴² Sehâvî, a.g.e., III, s. 1122.

²⁴³ Sehâvî, a.g.e., III, s. 1092.

²⁴⁴ Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer*, III, s. 1121.

²⁴⁵ Sehâvî, a.g.e., III, s. 1179.

içerdiğini kabul etsek bile sadece eser yazmakla yetinmeyen aynı zamanda öğrenci yetiştiren bir âlimin profili ile karşı karşıya olduğumuz kesindir.

1.3.5. Eserleri

İbn Hacer, ilim dünyasına birçok eser kazandırmıştır. Risâleler dâhil olmak üzere 270'in üzerinde eseri bulunduğu kaynaklarda geçmektedir. Sihyûnî, bu eserlerden 192 tanesinin ismini vermektedir.²⁴⁶ Kandemir'e göre hadis rivâyet ve dirâyetine dair yazdığı eser sayısı 170'tir.²⁴⁷ En velûd İslâm âlimlerinden biri olan İbn Hacer, ulûmu'l-hadisın tüm alanında olduğu gibi Kur'ân ilimleri, fıkıh, akâid, tarih ve edebiyat alanlarında da eserler yazmıştır.²⁴⁸ Kitaplarında verdiği bilgilerin kaynağını göstermesi ilmî hassasiyetini ortaya koymasından kayda değerdir. İbn Hacer'in yazmış olduğu bütün eserlerine yer vermek çalışmamızın hacmini aşacağından ancak bir kaçını tanıtacağız.

1. en-Nüket

İbn Hacer'in usûlü'l-hadise dair yazdığı eserlerin başında *en-Nüket*'e yer vermemizin nedeni bu eserin eleştirel bir bakış açısıyla yazılmış olmasıdır. Zira her eleştiri, geçmişte yazılanları tenkit ederek yerine yeni bir şey koymak anlamına gelmektedir. Burada *en-Nüket*'i detaylı ele almak gerektiği kanaatindeyiz. İbn Hacer, *Nüket*'te İbnu's-Salâh'ın *Ma'rifetu ulûmi'l-hadis*²⁴⁹ kitabı ile hocası Irâkî'nin mezkûr esere yazmış olduğu *et-Takyid ve'l-Îzâh* eserini de içine alan açıklama, savunma ve takibâtını içerir. İbn Hacer'in biyografisini yazan kimi bilginler, *Nüket*'i iki eser kabul etmekte bazıları ise bu eseri tek kitap olarak değerlendirmektedirler.²⁵⁰

Süyûtî, İbn Hacer'in *el-Îzâh ve'l-İstidrâk* eserlerini tamamlamadığını belirtmektedir.²⁵¹ İbn Hacer'in öğrencisi Bikâî (ö. 885/1480) ise, bu değerlendirmenin sadece '*İstidrâk*' için doğru olduğunu beyan etmiştir. Ona göre *İstidrâk* adlı eser hacimlidir.²⁵² Süyûtî'ye göre; İbn Hacer'in *Nüket* adında iki eseri vardır.²⁵³ Ancak bunlardan hangisinin İbnu's-Salâh'ın hangisinin de Irâkî'nin eserlerini açıklamak için

²⁴⁶ Sihyûnî, Muhammed Bessâm, *Mu'cemu fikh fethi'l-bârî*, Dâru'n-Nevâdir, Dimeşk, Suriye, I, s. 46-62.

²⁴⁷ Kandemir, M. Yaşar, "*İbn Hacer el-Askalânî*", DİA, XIX, s. 517.

²⁴⁸ Yazıcı, Mahmut, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, İfav, İstanbul, 2015, s. 337.

²⁴⁹ İbnu's-Salâh, *Siyâne sahihi Müslim*, (thk. Abdullah Abdulkadir), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1984, s. 94.

²⁵⁰ İbn Hacer, *en-Nüket*, (mukaddime) Ahmed Mâbed Abdükerim'in değerlendirmesi, s. 5.

²⁵¹ Süyûtî, *Nazmü'l-'ukyân fî a'yâni'l-a'yân*, (thk. Fuleyb Hattî), Mektebetü'l-İlmiye, Beyrut, 1927, s. 47.

²⁵² Bikâî, İbrahim b. Hasan, '*Unvânu'z-zamân*, I, s. 144.

²⁵³ Süyûtî, *el-Bahru'l-lezî zagâr fî şerhi elfiyeti ehli'l-eser*, (thk. Uneys b. Ahmed b. Tâhir), Mektebetü'l-Gurabi'l-Eseriyye, 1420/1999, I, s. 385.

yazıldığını tasrih etmemektedir. Adı geçen eserde İbn Hacer'den alıntı yaparken *en-Nüketü'l-kübrâ el-Müsemmât bi'l-ifsâh* ismini vermektedir.²⁵⁴

Süyûtî'nin '*el-Bâhr*' kitabını tahkik eden muhakkik, bazı nüshalarda *İfsâh* yerine *Îzâh*'in geçtiğini belirtmektedir.²⁵⁵ Kanaatimizce bu durum imla (noktaların kaydırılması) hatasından kaynaklanmıştır. İmâm Süyûtî, *en-Nüketü'l-kübrâ*'nın daha kitap haline gelmemiş aşamasında '*Sahîhayn* Arasında Bir Karşılaştırma' konusunun var olduğunu ancak kendisinin bunu görmediğini belirtmektedir.²⁵⁶ Elbette kitabın taslak hali âlimin kendi el yazması olması itibarıyla görülmesi sınırlı olmaktadır. *Keşfü'z-zunûn*'da İbn Hacer'in *en-Nüketü'l-kübrâ*'da "Kerrâse"²⁵⁷ diye bir taslağının bulunduğu belirtilmektedir.²⁵⁸ İbn Hacer'in öğrencisi Sehâvî, *Nüket*'in tamamlanmadığını belirterek Süyûtî'nin görüşü doğrultusunda kanaatini izhâr etmektedir. Sehâvî, İbnü's-Seyyid Afifüddin'in (ö. 855/1451) İbn Hacer'in imlası ile yazdığı eserin tamamını gördüğünü, kendisine haber verdiğini belirtmektedir.²⁵⁹

İbn Hacer'in *Nüket*'i üzerinde yaptığımız çalışma neticesinde eserin tamamlanmadığı şeklinde var olan kanaatimizi pekiştirmiştir. Zira o, muzdarib hadisi açıklarken ıztırabın beşinci nev'inde "Bunun tafsili bu kitabın otuz yedinci nev'inde gelecektir." demektedir.²⁶⁰ İbn Hacer'in *en-Nüket*'e yazdığı önsözden şu usûl ile kaleme aldığı anlaşılmaktadır; "İbnu's-Salâh'ın eserini önce ele alıp, sonra hocam Irâkî'nin kitabını açıklamaya çalıştım. Daha sonra bu iki eseri bir arada değerlendirdim."²⁶¹ İbn Hacer'in sık sık tekrara düşmesinin sebebinin bu olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Bu eserin ismini vermek bir tercih meselesi haline gelmiştir. Bu eser üzerine tahkik çalışması yapan muhakkikler, ulaştıkları karinelere yola çıkarak farklı isimlendirme cihetine gitmişlerdir.²⁶² Bazı muhakkiklere göre; eserin tam adı: *en-Nüket alâ kitâp İbni's-Salâh ve Elfiyyetü'l-Irâkî*'dir. Ahmet Mâbed Abdülkerim'e göre ise eserin künyesinde yer alan *Elfiyye* sözcüğü realiteye uymamaktadır. Zira eserde Irâkî'nin *Elfiyye*'sine dair hiçbir nüket bulunmamaktadır. Bu duruma kimi nüshacıların yanlış değerlendirmelerinin yol açtığı, onları takip edenlerin de aynı hatayı sürdürdükleri

²⁵⁴ Süyûtî, a.g.e., II, s. 599-857.

²⁵⁵ Süyûtî, a.g.e., II, s. 648.

²⁵⁶ Süyûtî, a.g.e., II, s. 648.

²⁵⁷ Kerrâse; On ile onaltı sayfa demektir.

²⁵⁸ Hacı Halife, Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüp ve'l-funûn*, Mektebetü'l-musennâ, Bağdad, 1941, II, s. 1162.

²⁵⁹ Sehâvî, *el-Cerahiru ve'd-dürer*, II, s. 678.

²⁶⁰ İbn Hacer, *Nüket*, s. 584.

²⁶¹ İbn Hacer, *en-Nüket alâ İbni's-Salâh*, (thk. , Rebi' b. el-Hadî), el-Camiatu'l-İslami, II, s. 222.

²⁶² İbn Hacer, *en-Nüket*, Mukaddime, s. 10.

görülmektedir. Ona göre eserin doğru ismi; *Elfiyye* sözcüğünün yerine *en-Nüket* kelimesinin getirilmesidir.²⁶³ Biz bu konuda Ahmed Abdülkerim'e katılmaktayız. Bu nedenle eserin tam ve doğru ismini *en-Nüket alâ kitâp İbni's-Salâh ve nüketi'l-Irâkî* olarak vermeyi daha uygun görmekteyiz.

Hiç kuşku yoktur ki, İbn Hacer'in yazdığı bu eser, hadis usûlünde başvurulacak temel kaynak haline gelmiştir. Ayrıntılara girmeden Askalânî'nin bu eserde takip ettiği metodu maddeler halinde ele alacağız;

1- İbn Hacer, hakkı ve doğru bildiği gerçekleri ifade etmekten çekinmemiştir. Bu nedenle eleştirdiği ulemânın isim ve unvanlarına bakmaksızın, hak gördüğü noktaları beyan etmiştir.

2- İbnu's-Salâh'ın eserine yazdığı nüktelerin sayısı 129 iken, hocası Irâkî'ye yazdıkları 56'dır.

3- İbn Hacer, bu iki eserde anlaşılması zor olan kavramları açıklamış, gereken izâhatı yaptıktan sonra tercih ettiği görüşü beyan etmiştir.

4- İbn Hacer eserin birçok yerinde İbnu's-Salâh'a yapılan eleştiri ve izâhları değerlendirmekte bazen bununla alakalı kanıtları ortaya koymaktadır. İbnu's-Salâh karşıtlarının ileri sürdükleri kanıtları reddetmektedir.

5- İbnu's-Salâh'ın eserinde yer alan kimi sözcüklerin zâptını yapmaktadır.

6- İbnu's-Salâh'ın maksadının anlaşılması için çok fazla uzatmadan bazı cümlelerine açıklamalar getirmektedir.

7- İbn Hacer, bu eserinde diğer tenkit ve ıstılah kitaplarında yer almayan bazı kavramları efradını camiî ve ağyârını mâni' bir şekilde yapmaktadır. Bu tanımlar geçmiş muhaddislerce yapılmadığı için ona özgü kabul edilmektedir.

8- İbn Hacer bu notlarında İbnu's-Salâh'ın bazı ifadelerini tashîh etmekte, faydalı gördüğü mülahazalarını da kitabına eklemektedir.

9- İbn Hacer'in gördüğü lüzum üzere, İbnu's-Salâh'ın kitabında yer almayan ancak konu ile ilgisinden dolayı istidrâta bulunduğu görülmektedir.

10- İbnu's-Salâh'ın bazı görüşlerine itiraz ederek, kendi görüşünü beyan etmekte bir beis görmemektedir.

11- İbnu's-Salâh'ı bazı konularda tasdik etmektedir.

²⁶³ İbn Hacer, *en-Nüket*, (Ahmed Ma'bed Abdülkerim, Takdîm), s. 11.

12- Hadis usûlcülerinden zaman zaman görüşler aktarmakta ve bu konuları tartışarak bir sonuca gitmeye çalışmaktadır.

13- İbnu's-Salâh'ın mübhem olarak zikrettiği râvilerin kimliğini izhâr etmektedir.

14- Eserde geçen bazı kelimelerle ilgili semantik tahliller yapmaktadır.

15- Okuyucunun irâb etmekte zorlandığı kelimeleri irâblandırmaktadır.

16- Mezhep âlimlerin görüşlerine çokça yer vermekte ve bunları tartışmaya açmaktadır.

17- Hocası Irâkî'ye itiraz ettiği noktaları açıklamakta kendi reyini teyit etmek için de kanıtlar ileri sürmektedir.

18- Irâkî'nin ele almadığı bazı mevzuları ele alarak eksiklikleri tamamlamaktadır.²⁶⁴

2. Nuhbetü'l-fiker

Bir usûl kitabı olan bu eser yazıldığı günden beri olağanüstü bir ilgi ve alaka görmüştür. İbn Hacer'in bunun için seçmiş olduğu isim bile daha önce kitaplara isim olarak verilmemiştir. İbn Hacer'in isim seçiminde yapmış olduğu tercih, özgünlük arayışının doğal sonucudur.²⁶⁵ Çağdaş bir muhaddisin İbn Hacer'in kitabı olan *Nuhbe*'yi değerlendirirken yapmış olduğu şu açıklama, tezimizle doğrudan ilgili olduğu için müdahalede bulunmadan olduğu gibi alacağız: “*Nuhbe*, veciz oluşu, faydasının bolluğu, müellifinin müstakil ilmî kişiliği ve olgunluğu ile öteki eserlerden ayrılmaktadır.”²⁶⁶

İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-fiker*'i kaleme aldığı tarih, âlimler arasında ihtilâf konusu olmuştur. Sehâvî, kitabın hicrî 812 yılında Mısır'da iken kaleme alındığını savunur. Bu eser ile ilgili birçok şerh ve ihtisâr çalışması yapılmıştır. Bunlardan bazılarını şu şekilde verebiliriz.

A. Şerhler

- a- Kemalluddîn eş-Şumnî, (ö. 821/1418) *Neticetü'n-nazar fî nuhbeti'l-fiker*
- b- İbn Hacer, (ö. 852/1448) *Nühzetü'n-nazar fî tadvîh nuhbeti'l-fiker*
- c- İsmail Hakkı Bursevî, (ö. 1137/1725) *Şerhu'n-nuhbe*
- d- Abdulkerim b. Abdullah b. Abdurrahman el-Hüdeyr, *Tahkîku'r-rağbe fî tevdîhi'n-nuhbe*
- e- Muhammed b. Abdurrauf b. Tâcu'l-Ârifin, *Neticetü'l-fiker*

²⁶⁴ İbn Hacer, *en-Nüket*, (Abdulkerim Ma'bed, Takdîm), s. 17.

²⁶⁵ Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer*, 2, 677.

²⁶⁶ Çakan, İ. Lütfü, *Ana Hatlarıyla Hadis*, Ensar, İstanbul, 2012, 126.

- f- Muhammed b. Hasan b. Hüseyin el-Hezârevî, *Tashîhu'n-Nazar*²⁶⁷
- B. *Nuhbetü'l-fiker* İle İlgili Hâşiyeler
- a- Kasım b. Kutluboğa (ö. 879/1474), *el-Kavlu'l-Mübtekir*
- b- Muhammed Ebî Şerif (ö. 906/1501), *Hâşiye*
- c- Radiyuddin İbnu'l-Hanbelî (ö. 971/1564), *Hâşiye*
- C. Nuhbe Üzerinde Yapılan Nazım Türü Çalışmalar
- a- Kemaluddin Şumnî (ö. 821/1418),
- b- Radiyuddin el-Ğazevî (ö. 935/1529), Bu zâtın tornu olan Şihâbuddin Ahmed b. Abdulkerim (ö. 1143/1730), dedesinin manzum kitabına bir şerh yazmıştır.²⁶⁸
- c- Muhammed el-Arabî b. Yusuf el-Fâsî Ebû Hamid (ö. 1052/1642), *Âkdu'd-düerer nazmu nuhbeti'l-fiker*. Bu eser üzerinde nâzımın bir de şerhi vardır.²⁶⁹
- d- el-Emîr Muhammed b. İsmail es-Sen'anî, (ö. 1182/1768), *Kasbu's-suker fi nazmi nuhbeti'l-fiker*. Bu kitâp üzerinde başta müellifi olmak üzere (*İsbâlû'l-matar*), Abdülkerim b. Murad el-Eserî (*Sahhu'l-matar*) şerh çalışmaları bulunmaktadır.
- e- Osman b. Sened el-Basrî (ö. 1236/1821). Bu âlimin kendi manzumesine yazdığı *el-Ğurer şerhu behçeti'n-nazar* ismini verdiği şerhi vardır.²⁷⁰

D- İhtisâr Çalışmaları

Muhtasar bir çalışma olan *Nuhbe* ile ilgili yapılan ihtisâr çalışmaları eserin önemini ortaya koymaktadır. Bu çalışmalardan birkaçına yer vermek isteriz:

- a- Murteza el-Hüseyinî ez-Zübeydî (ö. 1205/1790), *Bulğatü'l-erîb*
- b- Muhammed b. Mustafa Akkermanî (ö. 1160), *Muhtasaru'n-nuhbe*
- c- Abbâs b. Muhammed b. Ahmed İbnu's-Seyyid Rıdvân, *Buluğu'l-vatar min nuhbeti'l-fiker*

3. Nüzhetü'n-nazar

İbn Hacer, *Nuhbetü'l-fiker*'e bir şerh yazma ihtiyacının hâsıl olduğunu beyan ederek, *Nüzhe*'yi kaleme almıştır. Bu şerh de büyük bir ilgiye mazhar olur. Sehâvî, hocasının eserlerinden *Fethu'l-bârî*, *Hedyu's-sârî*, *Muştebih*, *Tehzîb*, *Lisân*, *Tağlik* ve

²⁶⁷ Geniş bilgi için bkz. el-Elbânî, Muhammed Nâsırüddin, *en-Nüket alâ nüzheti'n-nazar fi tevdihi nuhbeti'l-fiker*, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyad, 2011, s. 27-29.

²⁶⁸ Hidayr, Abdulkerim b. Abdullah b. Abdurrahman, *Tahkiku'r-rağbe fi tavdihi'n-nuhbe*, Mektebetu Dâri'l-Minhâc li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1426, s. 12.

²⁶⁹ Zirikli, *el-A'lâm*, VI, s. 264-265.

²⁷⁰ Hidayr, Abdulkerim, a.g.e., s. 12.

Nuhbe dışında yazdığı kitaplardan hoşnut olmadığını aktarmaktadır.²⁷¹ İbn Hacer'in eserlerini araştıran bir araştırmacı, Sehâvî'nin hocasından aktardığı bu cümlenin mütevazılığına bir göstergesi olduğunu görecektir. Habiburrahman A'zamî, "Hâfız'ın bu sözü, tevâzuluğunu tasvir etmektedir. Zira onun tüm kitapları, geniş bilgi ve diğer eserlerde nadir bulunan tahkikatı içermektedir. İstinasız tüm eserleri alanında birer kaynaktır." değerlendirmesinde bulunmaktadır.²⁷²

İbn Hacer henüz hayatta iken *Nüzhetu'n-nazar*'ın yanında okunması eserin değerini ortaya koymaktadır. O, bu okuma ile ilgili şunları yazmaktadır: "Bu okuma, kitabı tashîh edici nitelikte olmuştur. Yararlı bir okuma olduğu gibi, okuyan kişi de müstefid olmuştur. Anlamakta zorluk çekenlere en yakın anlamı vermesi için, ayrıca maksadımı kavramayacak olanlara da, maksadımı ifade etmesi için rivâyet etmesine izin verdim."²⁷³

Bu eserle ilgili yapılmış olan meşhûr çalışmalar; Ali b. Muhammed b. Sultân Muhammed el-Herevî el-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, Kasım b. Kutluboğa b. Abdurrahman el-Mısrî, *el-Kavlü'l-mübtekar alâ şerhi nuhbeti'l-fiker*, Muhammed Ekrem b. Abdurrahman es-Sindî'nin *İm'âu'n-nazar*'ıdır.

4. Hedyu's-sârî mukaddimetu fethi'l-bârî

Bu eser, İbn Hacer'in önemli eserlerinden biridir. Mukaddime'nin birinci fâslında hadislerin sahabe ve büyük tabîinlerin devrinde yazıya geçirilmemesinin sebebini açıklayarak konuya girilmektedir. İkinci fâsılda *Sahih*'in muhtevası ve yöntemini ele alınmakta üçüncü fâsılda Buhârî'nin hadis istimal etme usûlüne yer verilmektedir. Altıncı fâsılda ma'rûf ve ihtilâflı isimler, künyeler, lakaplar ve nisbeler ele alınmaktadır.

Bazı âlimlerin Buhârî'ye yönelttikleri eleştirinin başında Buhârî'nin müşterek isimleri, müşterek olan râvileri mübhem olarak zikretmesi gelir. Buna örnek olarak adı Ahmed olan râvileri verebiliriz. Soyu belirtmeden sadece ismi (Ahmed) ile yetinilen bir râvîyi ele alır. Bu isimle yedi ravinin olduğunu belirtir. İbn Hacer'e göre bu durum sorun oluşturmamaktadır.

İbn Hacer, mezkûr eserinin sekizinci fâsılını Dârekutnî'nin eleştirilerine ayırmaktadır. Büyük hadis eleştirmeni Dârekutnî'nin tenkit ettiği 110 hadisi tek tek ele alıp değerlendirmede bulunmaktadır. İbn Hacer insafı olan herkesin kabul edeceği gibi Dârekutnî'nin eleştirdiği bu hadisleri kitabın geneline zarar verecek nitelikte olmadığını

²⁷¹ Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer*, II, s. 659.

²⁷² İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânidi's-semâniyye*, (thk. Habiburrahman A'zamî), Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1987, (Muhakkikin Mukaddimesi), (z. Harfî) s. 11.

²⁷³ Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer*, III, s. 195.

açıklamakta Buhârî'nin tenkit edilen hadis sayısını 110 olduğunu belirtmektedir. Muttefekun aleyhi olup eleştiri alan hadislerin sayısı 32 dir. Müslim'in tek başına tahrir ettiği tenkide uğrayan hadis sayısı 78 dir. İbn Hacer, dokuzuncu fâsılda cerh edilen râvileri ele almakta bu râvilerin aslında mecruh olmadıklarını ortaya koymak için gayret sarf etmektedir. Onuncu fâsılda Buhârî'nin *Câmi'u's-sahih*'indeki hadis sayılarını ortaya koymaktadır.

5. el-İsâbe

İbn Hacer, bu kitâbın yazımına 809/1406 yılında başladığını, üç kez müsvedde çalışması yaparak bu kitabı kırk yıla yakın bir sürede tamamladığını belirtmektedir.²⁷⁴ Sehâvî, eserin tamamlanmadığını iddia etmektedir.²⁷⁵ İbn Hacer, bu eserde 12.279 şahsın biyografisine yer vermektedir. Mustafa Karataş'ın bu rakamla ilgili değerlendirmesi şöyledir: “Bu rakam dikkate alındığında, ismen bilinen sahâbîler, tüm sahâbeye oranla, en az on kat daha azdır. Bu durumda sahâbenin geriye kalan yüzde doksanın, kimliğinin bilinmediği ortaya çıkmaktadır.”²⁷⁶

Bu eseri detaylı olarak ele alan Polat, Nazlıgöl ve Doğanay şu bilgiyi vermektedirler: “3. kısım muhadrâmların biyografilerine tahsis edilmiştir. Bilindiği üzere muhâdram cahiliyye ve İslâm dönemlerini idrak etmiş olan ve Hz. Peygamber'in dönemine yetişmiş olmasına rağmen onu görememiş olanlara verilen bir isimdir. Bunlar esasta Hz. Peygamber'le görüşmedikleri için sahâbe değil tabiinden sayılmakta ve Hz. Peygamber'e nispetle naklettikleri hadisler, ittifâkla mürsel sayılmaktadır. Sahâbeye tahsis edilmiş bir kitâpta muhadrâmların yer almasının ana nedeni, bu gruptan kimselerin sahâbe ile sık sık karıştırılmaları ve sahâbe zannedilmeleridir. Bu yönüyle eser bu türden diğer çalışmalardan farklı ve orijinaldir.”²⁷⁷ Araştırmacıların, bu son cümlesi İbn Hacer'in özgünlüğünün tescilidir. Eser dört cilt olarak yayınlanmıştır.

6. İnbâu'l-gumr

Eser, İbn Hacer'in doğduğu yıl olan hicrî 773- 850 yılları arasında yer alan konu ve şahısları araştırmaya tabi tutan önemli bir çalışmadır. Tarihi vâkıaların tahakkuk ettiği seneler, tafsilatlı olarak işlenmiştir. İbn Hacer, bu eserde hocalarına ait bilgilere geniş yer vermektedir. İbn Hacer'in bu eserde yer verdiği tüm tarihi hadiseler ya elde ettiği şifâhî bilgiler, ya da Nâsîrüddin b. el-Furât, (ö. 213/828) Sârimuddin b. Dokmâk (ö. 809/1407)

²⁷⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, s. 570.

²⁷⁵ Sehâvî, *Fethu'l-Muğis*, IV, s. 77.

²⁷⁶ Karataş, Mustafa, *Rivâyet Tekniği Açısından Hadislerin Sayısı*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2017, s. 118.

²⁷⁷ Polat Selahaddin ve diğerleri, *Hadis Araştırma ve Tenkid Kılavuzu*, İfan Yay. İstanbul, 2011, s. 162.

ve el-Takıyüddin el-Fâsî' (ö. 832/1429)'nin tarih kitaplarına dayanmaktadır. Ayrıca İbn Hacer'in siyâsî görevi nedeni ile vâkıf olduğu bilgileri de, eserin kaynak listesine kaydetmek gerekir.

Bu kitap, yazıldığı dönemde var olan araştırmacılar için bile, vazgeçilmeyecek önemli bir başvuru kitabı olmuştur.²⁷⁸ İbn Hacer, bu kitâpta sadece siyâsî ve iktisadî olayları ele almakla yetinmemiş, aynı zamanda toplumsal yapıyı iyi analiz etmiştir. Sosyal hayatın tüm katmanlarını irdelemiştir. Dönemin fukahâ, udebâ, kudât, din adamları, sanatkârları ayrıca ilim ve sanat dünyasında meşhûr olan kadınları işlemiştir. Hasan Habeşî'ye göre فكانت له بذلك أسبقية علي كثير من مؤلفات غيره =Bu eser alanında yazılmış birçok esere öncülük yapmıştır.²⁷⁹ Hasan Habeşî'nin tahkiki ile 4 cilt 2200 sayfa olarak 1969 yılında Kahire'de yayınlanmıştır.

7. Tabsîrû'l-müntebih bi-tahrîri'l-müştebih

İbn Hacer, bu kitabı Zehebî'nin *el-Müştebih* eserini esas alarak kaleme almıştır. Ona göre mezkûr kitâp üç açıdan çalışmaya konu olmalıydı. Kitâpta yer alanların zâbtı, ihtisârdan kaynaklanan sorunlar ve İbn Mekûlâ ve İbn Nukte'nin eserlerinin hulâsası olması nedeni ile, onların terk ettiği tercemeleri almaması böyle bir çalışmayı zorunlu kılmıştır.²⁸⁰ Bu eser 4 cilt 1738 sayfa olarak Muhammed Aliyü'n-Neccâr ve Ali Muhammed el-Bicâr'ın tahkiki ile 1967 yılında el-Muessesetü'l-Mısriyye tarafından neşr edilmiştir.

8. Ta'cîlü'l-menfaâ'

Kendi alanında yazılmış ilk eser olma özelliğini taşıyan bu kitâbın üzerinde doktora çalışması yapan İkrâmullah İmdâdu'l-Hak, eser hakkında: الكتاب فريد في بابه =kitâp alanında yazılmış tek eserdir demektedir.²⁸¹ İbn Hacer, bu eseri telif ederken üç yüzün üzerinde kaynaktan istifade etmiştir.²⁸² İbn Hacer, bu kitâpta İmâm Ebû Hanife, İmâm Mâlik, İmâm Şâfiî ve İmâm Ahmed'e ait müsnedlerinde yer alan râvileri tetkik etmektedir. İbn Hacer'in bu eseri yazmasındaki amacı tezimizin amacı ile örtüşmektedir. Bu amacı şöyle belirtir: "Muhammed b. Ali el-Hüseynî'nin *et-Tezkire fi ricâli'l-aşere*'yi sadeleştirmeye sevk eden temel etken; var olanı tekrar ve meşhûr olanla iştilgal etmektense, yazılmayanı

²⁷⁸ İbn Hacer, *İnbâu'l-Gumr*, (Ebu'l-Fadl'inTakdimi), s. 4.

²⁷⁹ İbn Hacer, a.g.e., (Mukaddime), s. XXII.

²⁸⁰ İbn Hacer, *Tabsîrû'l-müntebih bi-tahrîri'l-müştebih*, (thk. Muhammed Aliyü'n-Neccâr ve Ali Muhammed el-Bicâr), nşr. el-Muessesetü'l-Mısriyye, Mısır, 1967, I, s. 2.

²⁸¹ İbn Hacer, *Ta'cîlü'l-menfa'a bi-zevâid ricâli'l-arba'*, (thk. İkrâmullah İmdâdu'l-Hak), Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1416, I, s. 9.

²⁸² İbn Hacer, a.g.e., I, s. 61.

yazmaktadır.”²⁸³ İbn Hacer’in bu son cümlesi özgünlük arzusunun en güzel delilidir. Müellif, bu eseri yazarken istifade ettiği kaynaklara baktığımızda zengin bir kütüphaneye sahip olduğuna bir kez daha şahit olmaktayız.²⁸⁴

9. Tağliku’t-ta’lik

Bu kitâp üzerinde akademik çalışmada bulunan Ürdünlü hadisçi Saîd Abdurrahman Musa, kitâbı tahkik edip yayınlamıştır. Onun tespitine göre; İbn Hacer, bu eseri telif ederken sekiz yüz elliden fazla kaynaktan istifade etmiştir.²⁸⁵ M. Yaşar Kandemir, İbn Hacer’in mezkûr eserde müstefid olduğu eser sayısını 350 olarak vermektedir.²⁸⁶ Kandemir’in vermiş olduğu bu bilgi tashîhe muhtaçtır. Çünkü eserde 500’ün üzerinde eser ismi tasrih edilmiştir. İbn Hacer’in bu çalışması dört cilt olarak yayınlanmıştır.

10. Tehzîbu’t-Tehzib

Müellif, bu kitabını Mizzî’nin *Tehzib*’ini ihtisâr ederek oluşturmuştur. Bu çalışmada Mizzî’nin ele almış olduğu hiçbir râvîyi terk etmediği gibi, eklemelerle râvî sayısını 12415 kişiye çıkarmıştır. Kendi ilavelerini “derim ki” cümlesiyle ile belirtmiştir ki, eserde bu kayıtle zikredilen bütün bilgiler İbn Hacer’e aittir. İbn Hacer, bu eseri yazarken Süfyân es-Sevrî, Buhârî, Ebû Zür’a er-Râzî gibi zatların binlerce şeyhleri olduğunu, bu nedenle mezkûr eseri telif ederken çok zorlandığını söylemektedir. Zira özellikle Yahya b. Saîd el-Ensârî’den “ameller niyetlere göredir.” hadisini yediyüz râvînin rivâyeti ettiği göz önüne alındığında işin zorluğu daha net anlaşılacaktır.²⁸⁷ Özetle İbn Hacer, çok emek sarf ederek bu kitabı güzel ve yararlı bir şekilde kaleme almış ve hakettiği şöhreti de yakalamıştır. Bu çalışma, on iki cilt olarak yayınlanmıştır.²⁸⁸

11. Dirâye fî tahrîci ehâdîsi’l-hidâye

İbn Hacer, bu kitabında Zeylaî’ (ö.762/1360)’nin *Hidâye*’nin hadislerini tahrîc ederken izlediği yönteme bağlı kalmıştır. Bu kitâp üzerinde tashîh ve ta’lik çalışmasında bulunan es-Seyyid Abdullah Haşim el-Yemânî’nin tespitine göre, “ من كتب نادرة لم تطبع حتي الآن لم تر النور = Bu eser, şüana kadar basılmamış ve gün yüzü görmemiş nadir eserlerden biridir.”²⁸⁹

²⁸³ İbn Hacer, a.g.e., I, s. 241.

²⁸⁴ Bkz; İbn Hacer, a.g.e., I, s. 62-102.

²⁸⁵ İbn Hacer, *Tağliku’t-Ta’lik*, Mukaddime, s. 22.

²⁸⁶ Kandemir, M. Yaşar, “İbn Hacer el-Askalânî”, *DİA*, XIX, s. 517.

²⁸⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-tehzib*, nşr. Matbaa-i Dâireti’l-Me’ârif en-Nizâmîyye, Hindistan, 1326, I, s. 4.

²⁸⁸ Polat, ve Diğerleri, *Hadîs Araştırma ve Tenkid Kılavuzu*, s. 181.

²⁸⁹ İbn Hacer, *ed-Dirâye fî tahrîci ehâdîsi’l-hidâye*, (tashîh ve ta’lik, es-Seyyid Abdullah Haşim el-Yemânî), Dârü’l-Ma’rife, Beyrut, 1384, I, s. 7.

İbn Hacer, bu eserdeki amacını şöyle izâh etmektedir: “Ebu’l-Kasım er-Rafî’nin *Şerhu’l-vecîz*’de yer verdiği hadislerini tahrir ettiğim bu eserde metnin özüne sadık kalmakla birlikte yeni ve faydalı bilgiler eklemek istedim. Bunu yaparken Merğînânî’ye ait olan *el-Hidâye*’nin hadislerine başvurdum. Bazı dostlar, mezhep ehli için bu kitabı talhîs etmemi istediler. Aslına hâlel getirmeden kitabı ihtisâr ettim.”²⁹⁰ Bu eser, 1077 sayfadan müteşekkil olup iki cilt halinde yayınlanmıştır.

12. Fethu’l-bârî

İbn Hacer, kitabına *Fethu’l-bârî bi-şerhi’l-Buhârî* adını vermiştir.²⁹¹ Bu eseri kaleme alma gerekçesini *Sahîh-i Buhârî*’nin önemine bağlamaktadır.²⁹² İbn Haldûn, Buhârî’nin eserini şerh etmenin bu ümmetin üzerinde bir borç olduğunu belirtmektedir.²⁹³ İbn Hacer’in şerhini yazarken takip ettiği metot, istişârî metottur. Bu metotta, te’life imlâ yöntemi ile başlanır sonra alanında uzman olanlarla mukâbele usûlüyle mevzular müzâkere edilip karara bağlanırdı. Her ne kadar bu sistemle kitabın ikmâli gecikmişse de mükemmel bir yöntem olduğu hususunda hiçbir kuşku yoktur.²⁹⁴ İbn Hacer, kitabını tamamladıktan sonra velime yemeği verir ve kitâp üç yüz dînâra satılır.²⁹⁵

İbn Hacer, bu kitabını 29 yılda tamamlamıştır. *Fethu’l-bârî*’yi diğer şerhlerden ayıran temel özelliklerden bir kaçına yer vermekte fayda vardır. Hadisleri şerh ederken tüm varyantları bir araya getirerek sonuca gitmek,²⁹⁶ hadisleri hadislerle şerh etmek,²⁹⁷ sair kitaplarda bulamayacağımız bazı konularda ilmî açıklamalarda bulunmak,²⁹⁸ Buhârî’yi şerh eden şârihlerin evhâmını tashîh etmek,²⁹⁹ istifade ettiği kaynak sayısının çokluğu, çeşitliliği ve yitik olan birçok eserin ihtivâ ettiği bilgiler, bu kitabı üstün kılan etmenlerdir. Bu kitâp 14 cilt olarak neşredilmiştir.

13. Cevâhiru sahîhi’l-Buhârî

İbn Hacer’in bu eseri, *Fethu’l-bârî*’de şerh anlayışının devamını oluşturmaktadır. Bu eser *Sahîh*’in İbn Hacer’in nezdindeki konumunu göstermektedir. Bu kitâp vahyin

²⁹⁰ İbn Hacer, *ed-Dirâye fi tahrîci ehâdîsi’l-hidâye*, I, s. 10.

²⁹¹ İbn Hacer, *İntikâdu’l-i’tirâd fi’r-reddi ala’l-Aynî fi şerhi’l-Buhârî*, (thk. Hamdî es-Selefi ve Subhî es-Sâmîrânî), Mektebetü’r-Rüşd, Riyad, 1407, I, s. 7.

²⁹² İbn Hacer, *Hedyu’s-sârî*, (thk. Muhammed Fuad Abdulkakî ve Muhibuddin el-Hatîb), Dâru’r-Reyyân, Kahire, 1407/ 1986, s. 5.

²⁹³ İbn Haldûn, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, I, s. 126.

²⁹⁴ Kendû, Muhammed İshâk, *Menhecü’l-hâfiz*, I, s. 150.

²⁹⁵ Sehâvî, *el-Cevâhir ve’d-dürer*, III, s. 1022.

²⁹⁶ Bkz. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî şerhu sahîhi’l-Buhârî*, (thk. Muhibuddin el-Hatîb), Dâru’l-Ma’rifet, Beyrut, 1379, III, s. 541.

²⁹⁷ Bkz. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, VI, s. 475.

²⁹⁸ Kendû, Muhammed İshâk, a.g.e., s. 156.

²⁹⁹ Bkz. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, I, s. 192-193, VI, s. 42-414.

başlangıcını ifade eden hadis ile başlar, tevhidi anlatan hadis ile son bulur. Kitâp Buhârî'nin *Câmiî*'nde yer alan hadislerden seçmeler sunmaktadır. İbn Hacer'in güçlü yorumu ile adeta eser, bir fıkhu'l-hadis çalışmasına dönüşmüştür. En geniş açıklamayı, on yedi sayfa ile *Kitabu'l-cihat*'ta yapmaktadır.³⁰⁰

14. Lisânu'l-mîzan

İlmu'r-ricâl hadis ilminin en önemli sac ayaklarından biridir. Aliyu'l-Medenî'nin "Hadislerin fikhını bilmek ilmin yarısı, râvilerin ma'rifeti de diğer yarısını oluşturur" tespiti oldukça yerindedir.³⁰¹ Bu ilim dalı oldukça önemli ve hassastır. Buna binaen Zehebî kitabına *Mîzânu'l-i'tidâl* adını vermeyi tercih etmiştir. İbn Hacer de eserine *Lisânu'l-mîzân* adını vermek suretiyle aynı hassasiyeti göstermiştir. Zira mîzân, tartının her iki kefesini tutan hassas mildir.³⁰²

İbn Hacer'in *Lisânu'l-mîzân*'ı, günümüz akademik usûlü ile yazdığını görmekteyiz. Zira eserini, bir mukaddime ve üç ana bölümden oluşturmuştur. Kitâpta takip ettiği metod, râvileri alfabetik sıraya göre ele almış, (ﻻ) lâm harfini müstakil bir harf olarak değerlendirmiş, bu harfte ise iki râvî; Lâhik b. Humeyd ve Lâhız et-Teymî hakkında değerlendirmede bulunmuştur. İbn Hacer, ömrün kısa oluşu ve zamanın yetersizliği nedeni ile *Mîzânu'l-i'tidâl*'ı esas aldığını belirtmektedir.³⁰³ Bu eser, Abdulfettâh Ebû Gudde'nin titiz çalışması sonucunda Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye tarafından fihrist dahil on cilt olarak yayınlanmıştır.

15. Bulûğu'l-merâm

Kitabın tam ismi *Bulûğu'l-merâm min ehâdisi'l-ahkâm*'dır. İbn Hacer, bu kitâpta ahkâm hadislerini toplamıştır. Bu kitâp Nureddin İtr'in tahkik, ta'lik ve şerhi ile birlikte beş cilt olarak yayınlanmıştır.

16. Metâlibu'l-âliyye

İbn Hacer, sekiz müsnette yer alan hadisleri muazzam bir eserde derlemektedir. Kitâp, Tâyalisî, (ö. 204/819) Humeydî, (ö. 488/1095) Musedded, İbn Ebî Âmr, Ahmed b. Manî', İbn Ebî Şeybe, Haris b. Ebî Usame ve Abd b. Humeyd'in müsnedlerinde yer alan rivâyetleri kapsamaktadır. Ayrıca İshak b. Râhuveyh (ö. 238/853) ve Ebû Ya'lâ'nın

³⁰⁰ İbn Hacer, *Cevâhiru sahihi'l-Buhârî*, (thk. Abdulaziz İzzuddin es-Seyrevân ve Behîç Abdulkadir Ğazavî), Dârü İhyâi'l-Ulûm, Beyrut, 1407, s. 221-238.

³⁰¹ İbn Hacer, *Lisânu'l-mîzân*, Mukaddime, s. 74.

³⁰² Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakup, *el-Kâmûsü'l-muhît*, (thk. Mektep Tahkiki't-Turâs fi Muesseseti'r-Risâle (Muhammed Na'îm el-'İrkisüsî Yönetiminde), nşr. Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1426, s. 458.

³⁰³ İbn Hacer, *Lisânu'l-mîzân*, I, s. 192.

(ö. 458/1066) İbnu'l-Mukrî rivâyetine de atıflar yapan müellif, Bezzâr, İbn Mende ve Rûyanî'nin eserlerine de atıfta bulunmaktadır. Sa'd b. Nasır b. Abdulaziz eş-Şeşri'nin tahkiki ile bu eser 34 cilt olarak yayınlamıştır.

17. Nüzhetü'l-elbâb

İbn Hacer, mezkûr kitabını beş eserden faydalanarak oluşturmuştur. Te'lif amacını şöyle izâh etmektedir: “Râvilerin lakâblarını bilmek önemlidir. Çünkü lakâblar isnâdın başında isim olmaksızın yer alabilirler. Bu durumu bazı hadis talebeleri fark etmeye bilirler.”³⁰⁴ Eserin ihtivâ ettiği konular, üç babda ele almıştır. Toplam incelenen râvî sayısı 3251'dir. 956 sayfadan oluşan bu eser, iki cilt halinde neşredilmiştir.

18. Bezlü'l-maûn fi fadli't-tâûn

İbn Hacer, bu eserde taûnun önceki milletlerden sirâyet eden kötü bir hastalık olduğunu belirtir. Eserin ikinci babında Taûnun tanımını vererek konuya bir giriş yapar. Üçüncü babda, bu hastalığın Müslümanlar için şehadet olduğunu kanıtlamaya çalışır. Dördüncü babta ise bu hastalıkla ilgili hükümleri açıklar son babta ise taûndan korunma yollarını ele almaktadır. Eserin sonuç bölümünde, bu hastalığın 848 yılına kadarki tarihçesini vermektedir. Bu kısa bilgilerden anlaşılacağı üzere, konu tam bir akademik yöntemle ele alınmıştır. Bu eser üzerinde tahkik çalışması yapıp eseri ilim dünyasına kazandıran Ahmed İsmâ Abdulkadir el-Kâtib, İbn Hacer'in özgünlüğünü mukaddime de şu cümle ile vurgulamaktadır: *الا انني استطيع ان اجزم ان كل ما كتب في هذا الموضوع بعد الحافظ فهو* =Ancak ben bu konuda Hâfız'dan sonra yazılmış tüm eserlerin ona borçlu olduğunu kesin bir şekilde söylebilirim.³⁰⁵

19. Muvafikâtu'l-hûbri el-habere fi tahric ehâdîsi'l-muhtasar

Muhtasar, İbnu'l-Hacib'in usûlü'l-fıkha dair yazdığı kitâptır. Kitabın tam ismi *Muhtasar müntaha's-sûl ve'l-emel*'dir. İbn Hacer, bu eserde geçen hadislerle ilgili geniş açıklamalar yapmaktadır. Bu eseri 230 mecliste ele alır. Her mecliste ortalama dört sayfa kadar ders işlemiştir. İlk mecliste 'kutsal yerleri' ele alıp son mecliste ise 'Hz. Peygamber hatalı içtihadta ısrar etmez' kuralı ile bitirir. Bu eser Hamdî Abdulmecit ve Subhî es-Samirânî'nin tahkiki ile iki cilt olarak yayınlamıştır.

³⁰⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'l-elbâb fi'l-ekâb*, (thk. Abdülaziz Muhammed b. Salih es-Südeyri), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1049/ 1989, I, s. 35.

³⁰⁵ İbn Hacer, *Bezlü'l-maûn fi fadli't-tâûn*, (thk. Ahmed İsmâ Abdulkadir el-Kâtib), Dâru'l-Asime, Riyad, 1414, (Mukaddime) s. 6.

20. Netâicu'l-Efkâr fi Tahrîc Ehâdîsi'l-Ezkâr

İbn Hacer, Nevevî'nin *el-Ezkâr*'ında yer alan hadisleri tahrîc ettiği bu eseri ikmal ettikten sonra 500 dinar meblağında bir ziyafet düzenler, bu davete âlim ve devlet ricâli katılır. Bu tür meclislerde ilmî ve edebî meseleler tartışılırdı. Bu eser, 300 dinara satılmıştır.³⁰⁶

21. el-Îsâr bi-ma'rife ruvâtî'l-âsâr

İbn Hacer, bu kitâpta İmâm Ebû Hanife'nin öğrencisi olan Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'in *Kitabü'l-âsâr*'ında yer alan râvileri değerlendirmiştir. Kitabı yazmadaki amacını ise şöyle açıklamaktadır: “Bazı kardeşler İmâm Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin Ebû Hanife'den aldığı rivâyetlerdeki râvileri ele almamı istediler. Bu isteği yerine getirmek için kolları sıvadım. Önce isimleri alfabetik sıra ile ele aldım. Daha sonra künyeleri en son ise mübhem olan râvileri inceledim. Râvî hakkında *Tehzibü'l-kemâl*'da bir değerlendirme varsa atıfta bulunarak onunla yetindim. Aksi takdirde çok fazla uzatmadan övgü ve yergiyi ifade eden lafızlarla değerlendirmelerde bulundum.”³⁰⁷

22. İkmâl mübhemâti'l-Buhârî

Bu eserin tam ismi, *İkmâl mübhemâti'l-Buhârî ve Fevâid li-fethi'l-bârî el-ma'rûfe bi-ismi'l-ecvibeti'l-vârîde ani'l-esileti'l-vâfide*'dir. İbn Hacer, bu kitâpta *Sahîh-i buhârî*'de yer alan mübhem râvileri vuzuha kavuşturmaktadır. İbn Hacer, bu eseri çok çaba sarf ederek meydana getirdiğini ifade etmektedir. Eser hacim olarak küçük olmasına rağmen fayda noktasında eşsiz ve özgün olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Bu durumu, İbn Hacer'in kendisi de şu cümlelerle ifade etmiştir: *والمواضع التي فسرتها مما ابهم وفيه ولم يتقدمني فيه غيري لم يحصل الوقوف عليها الا بالعناء الطويل والسهر الكثير والاعتناء البالغ* =Râvilerin mübhem olarak zikredildiği yerleri cefa çekerek, uykusuz kalarak uzun geceler ve titiz bir çalışmanın sonucunda açıkladım öyleki bu hususta beni geçen de olmamıştır³⁰⁸

23. en-Nüket alâ sahîhi'l-Buhârî

Bu kitâp, İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî* ismi ile şöhreti garbı ve şarkı saran ve neredeyse her Müslüman'ın evinde bulunan Buhârî'nin *Sahîh*'ini şerh ettiği kitabın sadeleştirmesidir. Malesef eser tamamlanmamıştır. Bu eser, *Hedyu's-sârî*'yi ihtisâr

³⁰⁶ İbn Hacer, *Netâicü'l-efkâr fî tahrîci ehâdîsi'l-ekzâr*, (thk. Muhammed Ali Semek), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 2001, I, s. 29.

³⁰⁷ İbn Hacer, *el-Îsâr bi-ma'rife ruvâtî'l-âsâr*, (thk. Ali b. Selim el-Ubâdî), Dâru'l-Asime, Riyad, 1417, s. 19.

³⁰⁸ İbn Hacer, *İkmâlü mübhemâti'l-Buhârî ve fevâid li-fethi'l-bârî el-ma'rûfe bi-ismi'l-ecvibeti'l-vârîde ani'l-esileti'l-vâfide*, (thk. Amr Ali Ömer), Dâru's-Sikâfeti'l-Arabiyye, Dimeşk, 1994, s. 93.

ettikten sonra *Kitabu'l-ilm*'in 120. hadisinde son bulmaktadır. Eseri önemli kılan İbn Hacer'in hiçbir eserinde görmediğimiz Buhârî kriterlerini ele aldığı bir mukaddimeye yer vermesidir. Bu önsözde İbn Hacer, Buhârî'nin hiçbir yerde sahîh hadis şartlarından söz etmediğini ancak daha sonra gelen âlimlerin eserlerini tetkik ederek bir sonuca ulaştıklarını beyan eder.³⁰⁹

24. el-Vukûf alâ mâ fî sahîhi Müslim mine'l-mevkûf

Bu eser, İbn Hacer'in yazdığı reddiye türü eserlerden biridir. Bazı âlimler, Müslim'in *Sahîh*'inde mevkûf hiçbir haberin yer almadığını iddia etmişlerdir. İbn Hacer, bu iddianın doğru olmadığını 192 tane mevkûf rivâyeti zikretmekle isbat eder. İbn Hacer, mukaddime eserinde ele aldığı hadislerin sadece isbat sadedinde incelediğini yoksa sayının bunlardan daha fazla olduğunu belirtir.³¹⁰

25. Tebyînu'l-aceb bimâ varede fî şehri Recep

İbn Hacer, Recep ayının fazileti hakkında vârid olan hadisleri ele aldığı bu kitâpta İbn Dahiyeye'den Receb'in on sekiz manada kullanıldığını nakl eder. İsra ve Mi'rac'ın Recep ayının 27. gecesinde olduğuna dair kussâslardan aktarılan bilgiyi وَذَلِكَ كَذِبٌ (yalan) olarak değerlendirmektedir. Birinci fâsılda da ne Receb'in fazileti ne de bu ayda tutulacak oruç hakkında bir tek sahîh hadisin varid olmadığını açıklar. Bu ayın belli bir gecesinin ihyası hakkında hüccet olacak sahîh bir tek rivâyetin olmadığını görebildiğimiz kadarıyla vurgulayan ilk muhaddistir.³¹¹

26. Hidâyetü'r-rivât ilâ tahrîc ehâdisi'l-mesâbih ve'l-mişkât

İbn Hacer bu eserde usûle dair; tashîh ve tad'if,³¹² şahidlerle hadislerin hasen vasfını kazanması,³¹³ munkatı',³¹⁴ mu'dal,³¹⁵ mürsel,³¹⁶ ta'lik,³¹⁷ merfû' ve mefkûf³¹⁸ gibi

³⁰⁹ İbn Hacer, *en-Nüket alâ sahihi 'l-Buhârî*, (thk. Ebu'l-Velid Hişam b. Ali ve Ebû Temim Nadir Mustafa Mahmûd), Mektebetü'l-İslamiyye, Kahire, 1426, I, s. 30.

³¹⁰ İbn Hacer, *el-Vukûf alâ mâ fî sahihi Müslim mine'l-mevkûf*, Muessesetü'l-Kütübî's-Sikâfiyye, Beyrut, 1406, s. 25.

³¹¹ İbn Hacer, *Tebyînu'l-aceb bimâ varede fî şehri Recep*, (thk. Târik b. 'İvâdullah), Müessesetü'l-Kurtuba, Endülüs, ts. s. 23.

³¹² İbn Hacer, *Hidâyetü'r-rivât ilâ tahrîci ehâdisi'l-mesâbih ve'l-mişkât*, Tahrîc, Muhammed Nâsiruddin Elbanî, (thk. Ali b. Hasan Abdulhamid Halebî), Dâru İbn Affan, Kahire, 1422, II, s. 348.

³¹³ İbn Hacer, a.g.e., I, s. 452.

³¹⁴ İbn Hacer, a.g.e., I, s. 201.

³¹⁵ İbn Hacer, a.g.e., I, s. 360.

³¹⁶ İbn Hacer, a.g.e., I, s. 174.

³¹⁷ İbn Hacer, a.g.e., I, s. 334.

³¹⁸ İbn Hacer, a.g.e., I, s. 110, II, s. 34, II, s. 248.

konuları ele almaktadır. Elbânî'nin tahrirci, Ali b. Hasan Abdulhamid Halebî'nin tahkiki ile altı cilt olarak yayınlanmıştır.

İbn Hacer'e ait eserler sadece bunlardan ibaret değildir. Listeyi uzatmak mümkündür. İbn Hacer'in kitapları yazıldıkları alanlarda temel birer kaynak eser haline gelmiştir. Bu nedenle kitaplarının kemiyetinden ziyade keyfiyeti önemlidir. Yazdığı kitaplarla ilgili yapmış olduğumuz değerlendirmeler ihtiva ettiği bilgileri ve haiz olduğu değeri ortaya koymaktadır. Abdülaziz b. Şah Veliyyulah Dehlevî'ye (ö. 1247/1831) göre İbn Hacer'in kitapları Süyûtî'nin kitaplarından daha sağlam ve daha faydalıdır. Her ne kadar Süyûtî'nin eserleri sayıca fazla ise de, İbn Hacer'in ki daha hacimli ve yararlıdır. Onun eserleri yeni fikirler ve yeni görüşler içermektedir. Süyûtî'nin eserlerinde yeni bir yaklaşım pek bulunmaz. Ciddi bir araştırmacı bu cümlelerin doğruluğunu İbn Hacer'in kitaplarına bakınca ilk bakışta fark eder.³¹⁹

1.3.6. Üstlendiği Görevler

Askalânî, gerek idari gerekse eğitim alanlarda pek çok görev üstlenmiştir. Yaptığı görevler arasında ilmî aktiviteler çoğunluktadır. Üstlendiği bazı görevleri kısa bir şekilde ele alacağız.

1.3.6.1. Eğitim ve İmlâ Alanındaki Görevleri

İbn Hacer'in üstlendiği ilk görev, imlâ meclisini kurmak olmuştur. Sehâvî, *el-Cevahir ve 'd-dürer* adlı kitabında imlâyâ ilk başladığı tarihi 808 yılı olarak vermektedir. Buna göre ilk imlâ ettiği eser, *el-İmtâ' bi'l-erbain*'dir. Daha sonra *Aşariyâtu's-sahâbe*'yi imlâ etmiştir.³²⁰ İmlâda bulunduğu meclis sayısı 1150'dir.³²¹ İbn Hacer, tefsir, hadis ve fıkıh dallarında dersler vermiştir. Cemâliyye, Şerefiyye ve Hüseyiniyye Medreselerini yönetmiştir. Bu eğitim kurumlarında binlerce hadis meclisini oluşturmuştur.³²² Tezimizde onun hadis ilmi ile ilgili çalışmaları konu edindiğimiz için detaya girmeden ders verdiği mekânların isimlerini ve eğitim verdiği tarihi burada zikredeceğiz.

1. Şeyhûniye; h. 808 yılında ilk hadis dersini verdiği medresedir. Bu mekânda yüzden fazla mecliste imlâda bulunmuştur.³²³

³¹⁹ Dehlevî, Abdülaziz b. Şah Veliyyullah, *Büstânu'l-muhaddisîn*, (trc. Ali Osman Koçkuzu), DİB, Yay., Ankara, 1986, s. 205-206.

³²⁰ Sehâvî, *el-Cevâvir ve 'd-Dürer*, II, s. 518.

³²¹ Said Abdurrahman, (Musa), *Tağliku't-ta'lik alâ sahihi'l-Buhârî*, s. 66.

³²² Süyûtî, *Nazmu'l-'ukyân*, s. 46.

³²³ Sehâvî, *el-Cevâvir ve 'd-Dürer*, II, s. 582.

2. Baybars Hangahı; h. 813 yılında medresenin yönetimine getirilmiştir.³²⁴

3. Cemâliye; h. 811 yılında medresenin kuruluşundan itibaren göreve getirilmiş, devlet büyüklerinin hazır bulunduğu bir ders halkası oluşturan İbn Hacer, bu mecliste yazmış olduğu *من بنى لله مسجداً* / Her kim Allah için bir mescid inşa ederse... hadisin adını verdiği kitabını te'lif etmiştir.³²⁵

4. Toluni Camii; h. 833 yılında burada tadrîse başlamıştır.³²⁶

1.3.6.2 Kâdılık ve Fetvâ Alanındaki Görevleri

İftâ görevine h. 811 yılında başlayan İbn Hacer vefatına kadar yaklaşık otuz yıldan fazla bir zaman zarfında bu görevi yerine getirmiş, verdiği fetvalarla bu alanda önemli bir misyon üstlenmiştir.³²⁷ İbn Hacer'in üstelendiği bir diğer vazife kâdılık görevidir. İlk zamanlarda kâdılık görevini kabul etmekten imtinâ eden İbn Hacer, Sadr el-Münâvî'nin³²⁸ kendi yerine kâdılığı ısrarla teklif etmiş olmasına rağmen kabul etmeye yanaşmamıştır. Aslında Sehâvî'nin de belirttiği gibi daha sonra yapmış olduğu kâdılık görevinden dolayı pişman olmuştur.³²⁹ Sehâvî, bir başka eserinde İbn Hacer'in kâdılığın getirmiş olduğu sorunlar nedeniyle usandığını ve şöyle dediğini aktarmaktadır. "Bedenimde hiçbir kıl yoktur ki kâdılığın isminden nefret etmiş olmasın."³³⁰

İbn Hacer, kâdılık vazifesini yaparken bazı durumlarda istifa etmek durumunda kalmıştır. Farklı gerekçelerle yedi kez görevden alınır, haklılığın anlaşılması ile görevine iade edilir. Bu kesinti ve görevden almalara rağmen yirmi bir yıldan fazla kâdılıкта kaldığı görülmektedir.³³¹ Görevde bulunduğu süre içerisinde adâletle hüküm vermeyi temel ilke edinmiştir. Muâriz ve muhaliflerine karşı bile adaletten ayrılmamış ve müspet bir intibâ bırakmıştır. Bikâî şöyle der: "Tüm akıl sahiplerin birleştiği bir nokta vardır: O da kâdılık makamı İbn Hacer'i yüceltmemiş bilakis makam onunla şeref bulmuştur."³³² Kadılık vazifesi, onun devlet ve toplum yapısını iyi tanmasına ve edindiği bu kazanımları eserlerine yansıtmasına vesile olmuştur.³³³

³²⁴ Sehâvî, a.g.e., II, s. 592.

³²⁵ Sehâvî, *el-Cevâvir ve'd-Dürer*, II, s. 592

³²⁶ Abdüssettâr, *el-Hâfiz İbn Hacer*, s. 260.

³²⁷ Sehâvî, a.g.e., II, s. 600.

³²⁸ Şâfiî mezhebine mensup olup Sultan Ferec ile birlikte h. 803 yılında Biladü's-Şâm'aTimurlenk'e karşı savaşırken esir düşmüş daha sonra Timür tarafından bir torbaya konulup firat nehrinin akışına terk edilmiştir.

³²⁹ Sehâvî, a.g.e., II, s. 620

³³⁰ Sehâvî, a.g.e., II, s. 621

³³¹ Sehâvî, a.g.e., II, s. 622.

³³² Bikâî, *'Unvânu'z-zamân*, I, s. 134.

³³³ İbn Hacer, *ed-Durerü'l-kâmine*, IV, s. 495.

Zikrettiğimiz bu vazifelerin yanında Ezher ve Amr b. As (ra.) Camiisinde yaptığı vaazlar ki, bunlar hakkından en-Nevâci'nin şu tespiti kayda değerdir: “Onun vaazları nice minberlerin sütunlarını titretmiş, helak olmakta olan nice yürekleri ihya etmiştir.”³³⁴

1.4. İbn Hacer'in Metodolojik Açıdan Özgünlüğü

İbn Hacer'in özgünlüğü kavramlarla sınırlandırılacak bir mevzu değildir. Konu ve kavramlardaki özgünlüğünü tezimizin ikinci bölümünde detaylı olarak ele aldığımız için bu bölümü farklı bir bakış açısıyla değerlendireceğiz. Bu bölüm, aynı zamanda İbn Hacer'in özgünlüğünün perde arkasını da irdelememizi sağlayacaktır. Usûlü'l-hadise getirdiği yeni yaklaşımın temel faktörlerini de ele alıp incelemeye gayret göstereceğiz. Ayrıca bu bölümde İbn Hacer'in yaşadığı çağdan günümüz âlimlerine etkisini de işlemeye çalışacağız. O'nun sadece şâz görüşleri zikreden ve görüşleri tarihte kalmış bir âlim mi yoksa etkisini günümüze kadar devam ettiren bir muhaddis olup olmadığını ortaya koymaya çalışacağız.

1.4.1. İbn Hacer ve Özgünlük

Memlüklerin fırtınalı yıllarında doğan İbn Hacer, yazdığı eserlerinde toplumun sorunlarına parmak basmış ve bunlara çözüm aramak için yoğun bir çaba göstermiştir. İbn Hacer'in *Mucmeu'l-müesses*'ini baştan sona kadar okuyan bir araştırmacının vardığımız bu neticeyi elde etmesi zor olmasa gerektir. İbn Hacer'in yazmış olduğu ve bir kültür hazinesi mesabesinde olan *Fethu'l-bârî*'de hadisleri şerh ederken yaptığı yorumlar dikkate şayandır. O, fikhî hükümler istinbat ederken bir nizama bağlı kalarak çalışmalar yapmıştır.

Tenkidî zihniyete sahip olan İbn Hacer'in sahip olduğu bu tenkit anlayışı, onu özgün kılan amillerin başında yer almaktadır. Arada bir uslûbunda sertlik görülse de eleştirilerini mu'tedil bir çizgide yapmıştır. İbn Hacer, eleştiri geleneğinde önemli bir yere sahiptir. Bu zât, fikirleriyle ve bu fikirlerin savunulması uğrunda hiçbir baskıya boyun eğmeyen, tavizsiz ve kararlı tutumu ile İslâm düşünce tarihinde iz bırakmış en önemli şahsiyetlerden biridir.

İbn Hacer'in genel olarak düşünce tarihinde, özelde ise İslâmî ilimler geleneğinde; özellikle hadis ve ilimlerindeki çalışmaları ve bu alana katkıları tartışılmazdır. Hayatını hadis ilimlerine vakfetmiş bir muhaddis olan İbn Hacer, şöhretini *Fethu'l-bârî* ile

³³⁴ Abdussettâr, *Hâfiz İbn Hacer*, s. 277.

yakalamıştır. İbn Hacer, geleneğe sahip çıkmakla birlikte; İslâm'ın ilme ve hikmete verdiği değerden ilhâm alarak diğer kültürlerin mahsülü olan ilmî birikiminden yararlanmak gerektiğini düşünüyordu.

İbn Hacer'in sahip olduğu anlayışta benimsediği çizgi mu'tedil bir çizgidir. Tecdîd konusundan bahseden bütün kaynaklar müceddid olarak İbn Hacer'i kabul etmektedirler.³³⁵ O, ihtisâs alanı olan hadis ilimlerini, ilimlerin en yücesi olarak addetmiştir. Ona göre değerli ilim, insanı ahirete taşıyan ilimdir. Onun yaptığı yenilik, temel İslâm bilimlerini özellikle de fıkıh ve hadis usûlünü sâir ilimlerle yoğurmak olmuştur.³³⁶

Tecdîd konusunda onun şu cümlesi oldukça dikkat çekicidir: *لعل الله إن فصح في المهلة: أن يسهل لي جميع ذلك في جزء مفرد* Umarım ki Rabbim 'tecdîd' ile ilgili tüm bilgileri tek eserde toplamayı bana kolaylaştırır."³³⁷ Onun bu konudaki arzusunu gerçekleştirip gerçekleştirmediğini bilmemekteyiz. Süyûtî, bu eser için araştırma yaptığını ancak bir sonuç elde edemediğini belirtmektedir.³³⁸

M. Yaşar Kandemir, İbn Hacer'in özgünlüğü ile ilgili şunları yazmaktadır: "Usûlü'l-hadis konusundaki eserleri kendisinin orijinal görüşlerini yansıtmakta olup hadis ricâline dair çalışmaları, meşhûr âlimlerin râviler hakkındaki tesbitlerine dair tashîhlerle doludur. Bir konudaki pek çok rivâyeti onlarca eserden ancak modern yöntemlerle toplamak mümkün olduğu halde, İbn Hacer'in o çağda bunu başarması veya bir hadisin farklı rivâyetlerinin kaç râvî tarafından nakledildiğini ortaya koyması, muallak olduğu sanılan bir rivâyetin mevsûl ve muttasıl olduğunu göstermek amacıyla o rivâyetin birçok kaynağını zikredebilmesi, onun ilmi derinliğini göstermektedir."³³⁹

1.4.2. İbn Hacer'in Kendisinden Önceki Muhaddislere Yönelttiği Eleştiriler

İbn Hacer'in eleştirilerine maruz kalmayan âlim neredeyse yoktur. Ancak bizim eleştirdiği tüm âlimlere tezimizde yer vermemiz mümkün değildir. Bu konu müstakil bir çalışma konusudur. Ancak özgünlüğün bir nev'i eleştiri olduğunu kabul edersek örnek babından da olsa eleştirdiği birkaç âlime yer vermek istiyoruz.

1- Buhârî. İbn Hacer'in Buhârî'ye olan hayranlığı ve Buhârî müdafaası bilinmektedir. Buhârî'den rivâyette bulunan râvilerin testi geçtiğini belirtmektedir. Ancak

³³⁵ Münâvî, *Feydü'l-Kadir*, 1/11; *Avnu'l-Ma'bûd*, (*Sünen-i Ebî Dâvûd* ile birlikte), IV, s. 178.

³³⁶ Fazlur- Rahman, *İslâm'da İhya ve Reform*, (çev. Fehrullah Terkan), Ankara, 2006, s. 169.

³³⁷ İbn Hacer, *Tevali't-te'sis bi-meâlî İbn İdris*, Bulâk Matbaası, Kahire, 1300, s. 48.

³³⁸ Havlî, Emin, *el-Müceddidün fi'l-İslâm*, Dârü'l-Ma'rife, Kahire, 1965, s. 12.

³³⁹ Kandemir, M. Yaşar, "İbn Hacer el-Askalânî", *DİA*, XIX, s. 517.

buna rağmen Buhârî'nin isabet etmediğini düşündüğü yerlerde onu tenkit etmekten de imtina etmemiştir. İbn Hacer, Muhammed b. İsmail'in eserinin “İmâmın sütresi cemaatin de sütresi kabul edilir babı”nda³⁴⁰ İbn Abbas'tan mervî olan rivâyetin bab başlığına uygun olmadığını belirtmektedir. Buhârî'nin mezkûr babda İbn Ömer ve Ebû Cühayfe rivâyetlerini zikrettiğini her iki hadisin bab başlığına uygun olduğunu ancak İbn Abbâs'tan gelen rivâyetin bab başlığına uygun düşmediğini; bu nedenle Buhârî'nin tercihinde hakka isâbet etmediğini belirtmektedir.³⁴¹

İbn Hacer'in Buhârî'yi tenkit ettiği bir diğer yer şu hadistir: “Yüce Allah, Âdem'i kendi sureti üzerinde yarattı. Boyunun uzunluğu altmış zirâ' idi.³⁴² Allah ona, git şurada oturan Meleklerin yanına var ve onlara selam ver! Alacağın selamı dinle! Zira bu selamlaşma hem senin hem de senden sonra gelen neslinin selamlaşma şekli olacaktır. Bunun üzerine Âdem (a.s.) Meleklerle, es-Selâmü aleykum dedi. Onlar da, es-Selâmü aleyke ve rahmetullah diyerek karşılık verdiler. Ve rahmetullah ilave ettiler. Cennete giren herkes Âdem'in sureti üzere girecektir. İnsanlar şu ana kadar kısaltmaya devam ederler.”³⁴³

Bu hadis, bazı ziyadelerle birçok hadis kaynağında yer almaktadır. İbn Hacer'in bu hadis ile ilgili yaklaşımını vermek istiyoruz: ويشكل علي هذا الامر ما يوجد الآن من آثار الأمم السالفة كديار ثمود فان مساكنهم تدل علي أن قاماتهم لم تكن مفلرطة الطول علي حسب ما يقتضيهما الترتيب السابق ولا شك أن عهدهم قديم وأن الزمان الذي بينهم وبين ادم دون الزمان الذي بينهم وبين اول هذه الامة ولم يظهر لي الي الآن ما يزيل هذا الاشكال

=Hadisin ifade ettiği durumu müşkil hale getiren önceki ümmetlerin arkeolojik kalıntılarıdır. Semûd kavminin evleri gibi. Boyların daha önce bahsedildiği şekilde aşırı derecede uzun olmadığı yaşadıkları evlerden görülecektir. Kuşkusuz onlar, çok önce yaşamışlardır. Onlarla Âdem arasındaki zaman dilimi bu ümmetin ilkleri ile onlar arasındaki zamandan daha yakındır. Şu ana kadar söz konusu hadisin müşkilini giderecek bir durum bana izhâr olmuş değildir.³⁴⁴

İbn Hacer'in Buhârî'yi tenkit ettiği bir başka rivâyet “Ka'b b. Mâlik'in cariyesinin, taşla kestiği hayvanın etinin yenilmesi” ile ilgili hadistir. Buhârî, bu hadisi râvî Nafi'den değişik turukla rivâyet etmektedir. İbn Hacer, hadiste var olan illet bariz olduğundan buna

³⁴⁰ Buhârî, Salât, 89, Hadîs no: 493.

³⁴¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, s. 571.

³⁴² Bir zirâ' yaklaşık 64 cm'dir.

³⁴³ Buhârî, *Ehâdisü'l-enbiyâ*, 1, Hadis No: 3326

³⁴⁴ İbn Hacer, a.g.e., VI, s. 367.

cevap vermenin çok zor olduğunu ve hadisi tenkit eden Dârekutnî'nin haklı olduğunu açıklamaktadır.³⁴⁵

2- İbn Hazm. İbn Hacer'in çokça eleştirdiği âlimlerden biri de İbn Hazm'dır. Ona göre İbn Hazm'ın "hâfızası çok güçlüdür. Hâfızasına güvendiği için de ta'dîl, tecrîh ve râvilerin isimlerini açıklamada yakışıksız bir kuruntu içinde olmuştur."³⁴⁶ İbn Hacer, İbn Hazm'ı *Lisânu'l-mîzân* ve *Takribü't-tehziib* başta olmak üzere birçok eserinde sert bir şekilde tenkit etmektedir.³⁴⁷

3- Hanefî Âlimler. İbn Hacer isim vermeden bazı Hanefî bilginlerini 'gulat' olmakla ithâm etmiştir.³⁴⁸

4- Gazzâlî. İbn Hacer, Gazzâlî'yi mürsel hadisi eksik ta'rif etmekle eleştirmiştir.³⁴⁹

5- Meyyânicî. Meyyânicî'nin Buhârî ve Müslim'in sıhhat şartlarını taşımayan hiçbir hadise eserlerinde yer vermediğini belirtmektedir. Meyyânicî'ye göre; bir hadisin sahîh olabilmesi için onu Hz. Peygamber'den iki sahâbi her sahâbiden de dört veya daha fazla tâbiîn, her tâbiînden de en az dört râvînin rivâyet etmiş olması şarttır. İbn Hacer, "Meyyânicî'nin bu görüşü nakledilmeye bile değer değildir"³⁵⁰ demek sureti ile ağır bir eleştiride bulunmuştur.

6- İbn Dahiyye. İbn Hacer, İbn Dahiyye'yi hasen hadisi eksik ta'rif etmekle tenkit etmiştir.³⁵¹

7- İbn Cemâa. İbn Hacer, hasen hadis için en güzel tanımı yaptığını belirten hocasını eleştirmekten çekinmemiştir. Zira ona göre, İbn Cemâa'nın yaptığı tanım, güzel olmak bir yana tanım olmaktan uzaktır.³⁵²

8- Zehebî. İbn Hacer, cerh ve ta'dilde uzman olan Zehebî'yi tenkit etmektedir. Zehebî, Midlâc b. Amr es-Sulemî'nin biyografisi yazarken "kim olduğu bilinmemektedir." tespitinde bulunmaktadır.³⁵³ İbn Hacer, Zehebî'yi İbnü'l-Cevzî'ye uymakla ithâm edip tenkit etmektedir.³⁵⁴

³⁴⁵ İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 395.

³⁴⁶ İbn Hacer, *Lisânu'l-mîzân*, IV, s. 198.

³⁴⁷ Bkz. İbn Hacer, *Lisânu'l-mîzân*, I, s. 218, 219, 223, 224, 231, , 432, 2, 108, 135, 157, 159, 3, 338, 419, 410, 4, 447 *Takribü't-tehziib*, I, 30, *Tehziibü't-tehziib*, 3, s. 423, 8, 146, 241, 9, 518, 11, 8, 378, 12, 422,

³⁴⁸ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 346.

³⁴⁹ İbn Hacer, a.g.e., s. 347.

³⁵⁰ İbn Hacer, a.g.e., s. 91.

³⁵¹ İbn Hacer, a.g.e., s. 222.

³⁵² İbn Hacer, a.g.e., s. 224.

³⁵³ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, IV, s. 86.

³⁵⁴ İbn Hacer, *Lisânu'l-mîzân*, VIII, s. 23.

9-İbn Sa'd. İbn Hacer, Nafi' b. Ömer el-Cumhî nedeni ile İbn Sa'd'ı tenkit etmektedir: "İbn Sa'd'ın bu görüşünde sorun vardır. Zira o, Vâkıdî'yi taklit etmiştir. Araştırmadan ona güvendiği için hata etmiştir. Vâkıdî, Medine ehlinin metodundan Irak ehli metoduna doğru bir sapma içinde olmuştur."³⁵⁵

10- Yakub el-Fesevî. İbn Hacer, Zeyd b. Veheb el-Cuheynî sebebi ile el-Fesevî'yi şiddetle eleştirmektedir. Ona göre el-Fesevî, mezkûr sahabîyi tenkit etmede aşırı gitmiştir.³⁵⁶

11- İbn Abdilberr. İbn Hacer, İbn Abdilberr'i eserine *el-İstîâb* ismini vermesi nedeni ile şu sözlerle tenkit etmiştir: "İbn Abdilberr daha önceki âlimlerin eserlerindeki tercemeleri kapsadığını zannettiği için kitâbının adını *el-İstîâb* koydu. Oysa kitâbında birçok kimseye yer vermemiştir."³⁵⁷

Tenkrit bir anlamda yapılanları eksik görmek ve kâmil olanı ortaya koymak için çaba göstermektir. Bu olgu, özgünlüğün öncü koşuludur. Tenkitsiz özgünlükten söz etmek mümkün değildir. İbn Hacer'in eleştirdiği âlimlerin hüviyetlerine bakıldığında tenkrit ruhuna sahip biri olduğu daha iyi görülecektir.

1.4.3. İbn Hacer'e Yöneltilen Eleştiriler

Tenkrit etmek ne kadar tâbiî bir durumsa tenkrit edilmek de bir o kadar tâbiî bir süreçtir. İbn Hacer'in tenkidlerinde isâbet ettiği yerler olduğu gibi onu tenkit edenlerin de haklı oldukları bazı noktalar olmuştur. Bu durum her beşer için kaçınılmaz bir sonuçtur. İbn Hacer'in tenkide uğraması münekkitle nazâr-ı itibara alındığının da bir karinesidir. Tenkitlere maruz kalmak bir âlim için değer kaybı değil bilakis onun ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir. Şimde de İbn Hacer'i eleştiren âlimlere yer vermek istiyoruz.

1. Zerkeşî. Hocasını şöyle eleştirmektedir: "İbn Hacer, mevkûf hadisin kaynağı Hz. Ebû Bekir ise o rivayetin merfû hadise dönüşeceğini belirten âlimlerin olduğunu söylemekte ve kendisinin de bu görüşte olduğunu açıkça ifade etmektedir. O bu görüşüyle en garip mezhebe intisâp etmiştir."³⁵⁸

2. Sezgin. İbn Hacer'i Buhârî'nin *Sahihi*'ndeki babların düzeni ile ilgili serdettiği görüşlerinden dolayı tenkide tabi tutmuştur. İbn Hacer, Buhârî'nin kitabındaki babların

³⁵⁵ İbn Hacer, *Hedyu's-sâri*, s. 470.

³⁵⁶ İbn Hacer, a.g.e., s. 424.

³⁵⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, (thk. Hassan Abdülmennan), Beytû'l-Efkârî'd-Devliyye, Beyrut, 2004, s. 8.

³⁵⁸ Zerkeşî, Ebû Abdillâh, *en-Nüket alâ mukaddimeti İbni's-Salâh*, (thk. Zeynelabidin b. Muhammed), Edvâu's-Selef, Riyad, 1419/1998, I, s. 427.

tertibinde hocalarına uymadığı ve bağımsız davrandığını iddia etmektedir. Bu iddiaya karşı Sezgin, Buhârî'nin *Sahîh*'ini İmâm Mâlik'in *Muvattâ*'sıyla mukayese ederek şu eleştiride bulunmaktadır: “Bablarına Mâlik'in bab başlıklarında serdettiği hadisleri alarak yerleştirmesi, bu babların taksimatında da aynı ünvanları, kendilerini takip eden hadislerle birlikte almış bulunması, mevcut hadis edebiyatının tasnifinden faydalanmış olduğuna kâil şârihlerin lehine, hasseten İbn Hacer'in reddi aleyhine kuvvetli bir delil olarak ortaya çıkmaktadır.”³⁵⁹ Sezgin, aynı eserin bir başka yerinde muallak hadisler mevzusunda İbn Hacer'e çok ciddi eleştiriler yöneltmektedir. Ona göre; İbn Hacer, bu konuyu içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur.³⁶⁰

3. Nureddin İtr. İbn Hacer'i yanlış bilgi vermekle eleştirmektedir. İbn Hacer'in, müsned hadisi tanımlarken Hâkim'in görüşüne âtıfta bulunduğunu ancak verdiği bilginin yanlış olduğunu açıklamaktadır.³⁶¹

1.4.4. İbn Hacer'in Hadisçi Kimliği

İbn Hacer daha çok hadisçi kimliği ile bilinir. İbn Hacer'in aleyhine eserler yazan âlimler bile onun hadisçiliğini kabul etmekten imtinâ etmemişler. O, tüm İslâmî ekollerin üzerinde ittifâk ettiği ender şahsiyetlerden biridir. Şîfî âlimlerin bile İbn Hacer'e övgüler dizmesi yazdıklarımızın ispatıdır.

İbn Hacer'in özgünlük anlayışının temelinde kavramlara yeni anlamlar vermesi yatmaktadır. İbn Hacer, bu yaklaşımını, şâz hadisi açıklarken şöyle açıklar: “Lafzın yeni bir şekilde tesis edilmesi, önceki anlamın tekit edilmesinden evlâdır. Bu husus özellikle tanımlarda daha da önem arz etmektedir.”³⁶²

İbn Hacer'in hadisçiliği kadar özgünlüğü de bir realite olarak kabul edilmektedir. Elbette özgünlüğünden kastımız, kendinden önceki kaynaklara nazar etmemesi ve kaynaklara başvurmadan selefe karşı inatla durması demek değildir. Özgünlüğü, yazarın istilâhları kendi bakış açısıyla yeniden ele alması, tanımları sahîh bir yaklaşımla oluşturması ve inşâ ilkeleri çerçevesinde usûl anlayışını oturtmasıdır. İbn Hacer'in özgünlüğünü genel anlamda “gelenek içerisinde bir yenilik” kapsamında değerlendirmek gerekir kanaatindeyiz.

³⁵⁹ Sezgin, M. Fuat, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, Kitâbiyat, Ankara, 2000, s. 111.

³⁶⁰ Sezgin, M. Fuat, a.g.e., s. 120.

³⁶¹ İtr, Nureddin, *Menhecü'n-nakd*, s. 350.

³⁶² İbn Hacer, *en-Nüket*, I, s. 406.

İbn Hacer'in eserlerinde var olan tenkit, yüzeysel bir çalışmayla görülebilir. Onun yenilik ve yaratıcılık peşinde koşması özgünlüğünün belgesi hükmündedir. Kaleme aldığı *Lisanu'l-mîzan* için o, "Yeniden yazmaya fırsatım olsaydı ez-Zehebî'ye kesinlikle bağlı kalmaz, yeni bir yöntemle yazardım." demektedir.³⁶³ Onun yazmış olduğu eserlerini yetersiz görmesi de mükemmeliyetçi bir zihne sahip olduğunun önemli kanıtıdır. Bunu da yenilikçi anlayışının bir tezâhürü olarak değerlendirmek gerekir kanaatindeyim.

O, "Buhârî'nin eserine yazdığım şerh ve bu şerhin mukaddimesi, *el-Müştebih*, *Tehzibü't-tehzib* ve *Lisânu'l-mîzân* hariç hiçbir eserimi beğenmiyorum çünkü onları erken bir dönemde kaleme aldım ve tashihi de yapılmamıştır." sözleriyle özgün olma çabasını gözler önüne sermiştir.³⁶⁴ Ayrıca Sehâvî istisna edilen bu listeye *Tag'liku't-talik* ve *Nuhbetü'l-fiker*'i de eklemektedir. Mehmet Bilen'e göre, bu memnuniyetsizliğin temel nedeni İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'ye uzun bir zaman ayırmasıdır.³⁶⁵ Daha önce de belirttiğimiz gibi İbn Hacer'i İbn Hacer yapan dinamik; eleştirel bir anlayışa sahip olmasıdır. Nitekim Buhârî'ye olan hayranlığı sahip olduğu tenkit ruhunu etkilememiş onu az da olsa eleştirmiştir.³⁶⁶

İbn Hacer, kimi eserlerinde özgünlüğünü kendine has bir uslûpla belirtmektedir. "İçimden evlerini yakmak geçiyor."³⁶⁷ hadisi ile ilgili tafsilatlı açıklama yaptıktan sonra "Cemâatle namaz kılmanın vacipliğine kâil olmayanlardan cevaplar topladım. Bunları, bu kitâbın dışında başka hiçbir yerde toplu olarak bulmak mümkün değildir." demek sureti ile özgünlüğünü izhâr etmektedir.³⁶⁸ İbn Hacer, özgünlüğüne o kadar güvenmiş olacak ki, çağdaşı Bedrüddin Aynî tarafından intihal ile suçlanınca iki ciltlik *İntikâdu'l-i'tirâz* isimli eserini hem bu eleştirilere hem de suçlamalara cevap vermek için kaleme almıştır.³⁶⁹

1.4.5. İbn Hacer'in Yöntem Açısından Özgünlüğü

İbn Hacer, eserlerini oluştururken orijinal kalmak için âzâmi gayret sarfetmiştir. *en-Nüket*'i baştan sona kadar okuyan dikkatli bir araştırmacı İbn Hacer'in tenkitlerinden bunu müşahede edecektir. Bu başlığın altında *Nüzhetü'n-nazar*'da yöntem özgünlüğünü ele alacağız. İbn Hacer, *Nühbetü'l-fiker*'in girişinde metot ve usûl özgünlüğünü

³⁶³ Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer*, II, s. 659.

³⁶⁴ Sehâvî, a.g.e., II, s. 659.2

³⁶⁵ Bilen, Mehmet, *İbn Hacer'in Buhârî Savunması*, s. 20.

³⁶⁶ Bilen, Mehmet, a.g. e., s. 22.

³⁶⁷ Buhârî, *Ezân*, 29, Hadis No: 644.

³⁶⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II, s. 129.

³⁶⁹ Geniş bilgi için Bkz. Sakallı, Talat, *Hadis Tartışmalarında İbn Hacer-Bedruddin Aynî*, Ankara, 1996.

“ابتكرته=özgün bir yöntemle” ele aldım şeklinde ifade etmek suretiyle özgünlüğe verdiği önemi gözler önüne sermiştir.

İbn Hacer'e kadar hadis usûlü kitaplarının mukaddimelerinde daha önceki usûl kitaplarının tanıtılması bilinen bir yöntem değildir. O, mukaddimede sadece eserlerin ismini vermekle yetinmemekte kritiğini de muhtasar bir şekilde yapmıştır. Ayrıca İbn Hacer'in kitabının girişinde haber konusunu ele alarak konuya girmesi de ona özgüdür. İbrahim b. Muhammed Nur Seyf, “İbn Hacer'in özgünlük İddiasını sadece bununla sınırlandırsak bile haklı olduğu anlaşılacaktır.” demektedir.³⁷⁰

İbn Hacer, haberle konuya girmekle Hz. Peygamber'in ليس الخبر كالمعاينة =“Haber çıplak gözle görmek gibi değildir.” hadisine işâret etmek istemiştir.³⁷¹ Yukarıda verdiğimiz bu rivâyetin şöyle bir ziyâdesi vardır: “Allah (cc.) Musa Peygamber'e kavminin buzağaya taptıklarını haber verince elinde bulunan levhaları atmadı. Gözleri ile görünce levhaları yere atarak kırılmalarına sebep oldu.” Bu rivâyetin ziyadesinde sorun görmekteyiz. Zira Rabbi ile tekellüm eden bir peygamberin ondan aldığı haberi kesin olarak kabul etmesi gerekirdi. Kaldı ki Haldun el- Ahdeb'in de belirttiği gibi bu rivâyetin isnâdı zayıftır.³⁷²

İbn Hacer'in yeni ve özgün bir tertiple konuları ele almasına özellikle eserini esas aldığı İbnu's-Salâh'ın konularını uygun bir düzende ele almaması önemli bir etken olmuştur. İbn Hacer'in belirttiği gibi İbnu's-Salâh'ın derslerinden oluşan bu eserdeki düzensizlik bir yere kadar haklı görülebilir.³⁷³ Ancak bu eseri şerh, ihtisâr ve nazm edenler için aynı mazareti ileri sürmek mümkün değildir. İbn Hacer'in yöntem özgünlüğünden söz ederken hadis usûlüne dair yaptığı tanımlardan da söz etmek gerekir. Zira o, tanımları yaparken mantıkçıların tanım anlayışını benimsemiştir. Usûlünün nev'ilerini açıklarken “istikrâî taksim”den; az da olsa “âklî taksim”den yararlanmışır. Aslında meseleyi bölümlere ayırırken ya âklî ya da istikrâî deliller kullanmak bir zorunluluktur. İbn Hacerin metodunu daha iyi anlayabilmek için kısaca bu iki metodu açıklamakta yarar görmekteyiz.

Aklî taksim; Bir şeyi kendisine ve zıddına taksim etmek veya bir şeyi kendisine ve zıddına musâvî olana taksim etmektir. Aklî taksime örnek mantık kitaplarında sık

³⁷⁰ Nur Seyf, İbrahim b. Muhammed, *Nuhbetü'l-fiker-Dirâsetun anhâ ve an menhecihâ-*, Mecelletu Câmiâti'l-İslâmiyye, yıl 43, 1431, sy. 153, s. 133.

³⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *Musnedu'l-imâm Ahmed*, (thk. Şuayb Arnavut ve Âdil Mürşid,)Muesesetü'r-Risâle, Beyrut, 1421/2001, III, s. 341 Hadîs No: 1842-IV, s. 260, Hadîs No: 2447.

³⁷² Ahdeb, Haldûn, *Zevâidu tarihi Bağdâdi alâ kütübi's-sitte*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1417, III, s. 196.

³⁷³ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 35.

kullanılan ‘sayı ya çifttir ya da çift değildir’ ifadesi gösterilir. Aklî taksimın ikinci türüne ise örnek olarak “sayı ya çifttir ya da tektir.” misali verilir. Çünkü tek olan çift olmayan sayı ile müsavidir. İstikrâî taksimde araştırmacı tüm kısımlarda araştırma yapmalı, dışarıda hiçbir cüzün kalmadığına kanaat getirmelidir.

İbn Hacer, *Nühbetü’l-fiker*’i baştan sonuna kadar kendisinden önce hiçbir muhaddisin kullanmadığı özgün olan bu yöntem üzere yazmıştır. Bu hususta birkaç örnek vermek istiyoruz. O inkita’ ile ilgili şunları yazmaktadır: “İsnâddan râvî düşmesi, ya musannifin tasarrufundan olacak ki bu ya senedin baş tarafında olur veya isnâdın nihâyetinde tâbiînden sonra ya da senedin başka yerinde olur.”³⁷⁴

O, merfû hadisin tanımında da şunları yazmaktadır: “İsnâd Hz. Peygamber’de nihâyet bulur ve onun sözlerinin ya sarahaten ya da hükmen olmasını iktiza eder... Ya da isnâd sahabide son bulur ya da isnâd tabiînde nihâyet bulur.”³⁷⁵ Mübtedî’ râvî mevzusunda ise şunları kaydetmektedir. “Bid’at ya kâfir ya da fasık yapar.”³⁷⁶

İbn Hacer görüldüğü üzere eserin tamamında istikrâî yöntemle usûle yeni bir bakış açısı getirmiştir. Askalânî, şâz ve münkeri makbûl hadislerin içinde idrâc ederek kendisinden önce eser veren muhaddislere muhâlefet etmiştir. Semânî, قد خالف المصنفين في علوم الحديث =O, ulûmu’l-hadiste musanniflere muhalef etmiştir.³⁷⁷ İbn Hacer, *Nuhbe*’yi İbnu’s-Salâh’ın mukaddimesinden istifade ederek yazmıştır. Ancak mukaddime ile sınırlı kalmamış eklediği bazı konularla usûle yeni bir ivme kazandırtmıştır. Eklediği konulardan bazıları şunlardır:

- 1- Mahfûz
- 2- Ma’rûf
- 3- Muharref
- 4- Münker
- 5- Künyesi babasının ismine uyan
- 6- Künyesi eşinin künyesine uyan
- 7- Hocasının ismi babasının ismi ile aynı olan
- 8- İsmi, babası ve dedesinin ismi ile aynı olan
- 9- İsmi, şeyhinin ismine ile aynı olan
- 10- Hocası ile râvîsinin isminin aynı olması

³⁷⁴ İbn Hacer, *Nühzetü’n-nazar*, s. 80.

³⁷⁵ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 106.

³⁷⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, s.102.

³⁷⁷ Semânî, *Cenyu’s-semer*, s. 59.

11- İsmi ve künyesi bir olan

12- Sebebu'l-vürûdi'l-hadis

İbn Hacer'in, İbnu's-Salâh'ın işlediği bazı konulara yaptığı ilaveler şunlardır:

1- Buhârî'yi neden Müslim'e tercih ettiği

2- Haber-i vâhid'in karinelerle bilgi ifade edecek düzeye ulaşması

3- Esahhü'l-esânidi üç mertebeye ayırması gibi...

İbn Hacer'in yöntem özgünlüğünü *Nuhbe* ve şerhi *Nüzhe* ile sınırlı tutmak doğru değildir. Zira o, yazdığı tüm eserlerde yöntem özgünlüğünü sürdürmüştür. O, *Takribü't-tehzib*'in önsözünde şöyle demektedir: “Bir şahıs hakkında verdiğim hüküm, en sahîh olan hükümdür. Öz ibare ve kısa işaretlerle ravî hakkındaki ta'dili ifade eden tavsifi aktaracağım. Öyle ki, bu durum bir satırı bile geçmeyecektir. Bu satır, râvînin ismini, babası ile dedesinin ismini, nisbe ve nesebinin müntehasını, künyesi ve lakâbını, cerh ve ta'dilini gösteren sıfatlarını içerecektir. Râvînin yaşadığı asrı, hocası ve ondan hadis rivâyet edenler de yer alacaktır. Bu kitâbı başka kaynağa gereksinim bırakmayacak şekilde yazdım.”³⁷⁸

Bu mebhasın sonunda İbn Hacer'in hadis usûlü için verdiği listeyi detaya inmeden kısa bir şekilde değerlendirmek istiyoruz.

a- *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*; İbn Hacer, Ramehûrmuzî'ye ait olan bu eserin tüm konuları kapsamadığını söylemektedir. Nureddin Itr ise İbn Hacer'in bu değerlendirmesine katılmakta eserin önemli birçok konuyu içermediğini belirtmektedir.³⁷⁹

b- *Ma'rifetu ulûmi'l-hadis*; İbn Hacer, Hâkim Ebû Abdillâh en-Nîsâbûrî'nin bu kitabı hakkında “eserini tertîb ve tehzîb etmemiştir.” değerlendirmesinde bulunmaktadır.³⁸⁰ İbn Haldûn ise bu zat hakkında şunları yazmaktadır: “Hâkim Ebû Abdillâh bu ilmin deha ve de imâmlarındandır. Bu dalda eserleri meşhûrdur. Bu ilmi tehzîb edip güzelliklerini izhâr eden kişidir.”³⁸¹ Cezâirî'nin (ö.1338/1919) bu eser hakkında yapmış olduğu değerlendirme şu şekildedir: “Hadis usûlünde araştırma yapmak isteyen için bu eser, harika ve önemli bilgiler içermektedir.”³⁸²

³⁷⁸ İbn Hacer, *Tahrîru takribi't-tehzib*, s. 51-52.

³⁷⁹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 33.

³⁸⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 34.

³⁸¹ İbn Haldûn, *Mukaddimetu İbn Haldûn*, s.124.

³⁸² Cezâirî, Tahir b. Salih b. Ahmed b. Muveheb ed-Dimeşkî, *Tevcihu'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Mektebetü'l-Matbaâti'l-İslamiyye, Halep, Suriye, 1416, I, s. 390.

- c- Ebû Nuaym el-İsfahânî; (ö. 430/1038) bu muhaddis, başta meşhûr eseri *Hilyetü'l-evliyâ* olmak üzere birçok eser yazmıştır. Buhârî ve Müslim'in *Sahîhayn*'e yaptığı müstahric ile şöhret yakalamıştır. İbn Hacer'e göre "kendinden sonra gelenlere birçok şey bırakmıştır."³⁸³
- d- *Kifâye* ve *el-câmi' li adâbi's-şeyh ve's-sâmi'*; bu iki eser ve daha birçok eserin sahibi olan Bağdâdî, hadis usûlünde bir dönüm noktasıdır. İbn Hacer, İbn Nûkte'den şöyle bir alıntı yapmaktadır: "Her insâf sahibi bilir ki el-Hâtib'ten sonra gelen muhaddisler onun kitâblarının evlâdu-ıyâlidir."³⁸⁴
- e- *el-İlmâ' ilâ ma'rife usûli'r-rivâye* ve *takyidi's-semâ'*; bu eserin sahibi kâdi İyâz'dır. İbn Hacer'in, bu eser için "latif" sıfatını uygun görmesi kitâba olan hayranlığını göstermektedir.³⁸⁵
- f- *Mâlâ yeseu'l-muhaddise cehlul*; bu eser Meyyânicî'ye aittir. Nureddin İtr; bu eserin yedi sayfa kadar küçük bir cüzden oluştuğunu ve faydasız bilgiler içerdiğini birçok muhaddisin bilmemesi gereken bilgiler ihtivâ ettiğini belirtmiştir.³⁸⁶ Mahmûd Tahhân'a göre; İbn Hacer, kitâbın isminden dolayı yanlış ve bu sebeple kitâbı usûl kaynaklarından addetmiştir.³⁸⁷

İbn Hacer'in ilk dönem usûl eserlerini eserinin girişinde tanıtmaması oldukça önemlidir. Çünkü yaşadığı dönemde böyle bir usûl yoktu. İbn Hacer, sadece eserlerin listesini vermekle yetinmemiş analizlerde de bulunmuştur.

1.4.6. İbn Hacer'in Hadis Usûlündeki Kaynakları

İbn Hacer, yazdığı tüm eserlerinde oldukça fazla kaynak kullanmıştır. *Tağ'likü't-ta'lik* üzerinde akademik bir çalışmada bulunan Saîd Abdurrahman Musa, onun eserlerinde 850'nin üzerinde kaynaktan istifade ettiğini belirtmektedir.³⁸⁸ Şâkir Mahmûd ise, *el-İsâbe*'de yararlandığı kaynak sayısını 940 olarak vermektedir.

³⁸³ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 34.

³⁸⁴ İbn Hacer, a.g.e., s. 34.

³⁸⁵ İbn Hacer, a.g.e., s. 35.

³⁸⁶ İbn Hacer, a.g.e., s. 35.

³⁸⁷ Tahhân, Mahmûd, *el-Hafizü'l-Hatip el-Bağdâdî ve eseruh fi ulûmi'l-hadis*, Dârü'l-Kur'ân'il-Kerim, Beyrut, 1418, s. 472.

³⁸⁸ İbn Hacer, *Tağ'likü't-ta'lik*, (Saîd Abdurrahman Musa, Mukaddime), s. 22.

Fethu'l-bârî'de isti'mâl ettiği kaynaklar birkaç vecih ile çalışmalara konu olmuştur. Örnek olarak *Mu'cemu'l-musânefati'l-vâride fi fethi'l-bârî*'yi verebiliriz.³⁸⁹ Tespit ettiğimiz kadarıyla İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar*'da istifade ettiği kaynaklar şunlardır:

Ramehûrmuzî. Hasan b. Abdurrahman b. Hallad; *el-Muhaddisu'l-fasıl beyne'r-ravî ve'l-vâî*.

Hâkim; Muhammed b. Abdullah İbnu'l-Bey', *el-Mustedrek alâ sahîhayn*.

İsfahânî. Ahmed b. Abdullah Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ ve Delâilu'n-nübüvve*.

Bağdâdî. Ahmed b. Ali b. Sabit, *Kifâye fi ilmi'r-rivâye ve el-câmiu li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*.

İbn Nükte. Ebû Bekr Muhammed b. Abdulgânî b. Ebû Bekr b. Şucâ', *et-Takyid fi ruvâti'l-kutüp ve'l-mesânid ve tekmileti'l-ikmâl*.

Kâdı İyâz. İbn Musa el-Yahsubî, *el-İlmâ' fi usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ' ve eş-şifâ fi't-ta'rîf bi-hukûki'l-Mustafâ*.

Meyyânicî. Ömer b. Abdulmecid b. Hasan, *Mâlâ Yasau'l-muhaddise cehluhu*.

İbnu's-Salâh. Osman b. Abdurrahman, b. Osman eş-Şehrezûrî, *Ma'rife envâi ulûmu'l-hadis*.

Cubâî. Muhammed b. Abdulvahap Ebû Ali, *er-Reddu alâ İbni'r-Ravendî ve Tefsirü'l-kebir*.

İbnü'l-Arabî. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, *Aridetü'l-ahvazî şerhü't-Tirmizî*.

İbnü'r-Ruşeyd. Muhammed b. Ömer b. Muhammed Ebû Abdillah, *Milu'l-aybe fimâ cumiâ bi-tuli'l-ğiybe ve mevridu'l-em'ân fi'l-muhakeme beyne'l-imâmeyn el-Buhârî ve Müslim*.

İbn Hibbân. Muhammed b. Hibban b. Ahmed, *el-Musnedü's-sahîh alâ't-tekâsim ve'l-envâ, es-sikât ve'd-duafâ*.

Buhârî. Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğiyre, *el-Câmiu'l-müsned es-sahîh el-muhtasar min umûri rasûlillah ve sünenihi ve eyyâmihî*.

İsfarânî. İbrahim b. Muahmed b. İbrahim Ebû İshak, *er-Risâle fi usûli'l-fıkıh*,

Humeydî. (ö. 488/1095) Muhammed b. Fetüh el-Ezdî, *el-Cem'u beyne's-sahîhayn*.

Makdisî. (ö. 355/966) Muhammed b. Tahir b. Ali b. Ahmed, *Şurûtü'l-eimetî's-sitte*.

³⁸⁹ Selmân, Meşhûr Hasan, *Mu'cemu'l-musannefati'l-vâride fi fethi'l-bârî*, Dâru'l-Hicre, Medine, 1411, s. 241-244.

İsfarânî. Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed et-Temimî, *el-Firak beyne'l-firak ve et-tahsîl fi usûli'l-fıkıh*.

İbn Fûrek. (ö. 406/1015) Muhammed b. Hasan, *Müşkilü'l-hadis ve beyânuh*.

Şâfiî. Muhammed b. İdris b. Abbas, *er-Risâle, el-Umm, İhtilâfü'l-hadis*.

Bezzâr. Ahmed b. Amr b. Abdulhalik, *Müsnedü'l-kebir, Müsnedü'l-kebir*.

Taberânî. Süleyman b. Ahmed b. Eyyüp, *Mu'cemü'l-kebir, Mu'cemü'l-avsât ve Mu'cemu's-sağır*.

Nisâbü'rî. Hüseyin b. Ali b. Yezid, İbn Hacer, *Nüzhe*'de Nisâbü'rî'nin; "gökyüzünün altında *Sahîh*'i Müslim'den daha sahîh kitâp yoktur" dediğini aktarmaktadır.³⁹⁰ Zehebî, Hüseyin b. Ali'nin Hâkim Ebû Abdillâh'ın hocası olduğunu söyler. Hakkında geniş bilgi vermekle birlikte eserlerine yer vermemiştir. Bizim de eserin ismini vermemizin nedeni budur.³⁹¹

Dârekutnî. Ali b. Bağdadi b. Ahmed, *es-Sünen, el-Mu'telef ve'l-muhtelef ve el-İlel*,

Tirmizî. Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezid), *el-Câmi (Sünen-u Tirmizî), Şemâil ve İleli't-Tirmizî*,

Hattâbî. Hamd b. Muhammed b. İbrahim Ebû Süleyman, *Meâlimü's-sünen, Garibu'l-hadis ve İslâhu galâti'l-muhaddisin*.

Abdurrahman İbn Mehdî. Ebû Saîd Abdurrahman b. Mehdî b. Hassan el-Basrî (ö. 198/813), Nureddin İtr, Abdurrahman b. Mehdî'ye ait *Kutubi's-sitte*'de rivâyetlerinin var olduğunu yazar; fakat eserlerinden söz etmez.³⁹²

Kattân. Yahya b. Said Ferûh (ö. 198/813), Zehebî, Büyük muhaddis Yahya b. Said hakkında on iki sayfalık bilgi vermekte eserlerinin günümüze ulaşmadığından olsa gerek eser ismi vermemektedir.³⁹³

İbn Maîn. Ebû Zekeriya Yahya b. Avn (ö. 233/848), *Ma'rifetü'r-ricâl ve't-tarih ve'l-ilel*.

İbnü'l-Medenî. Ali b. Abdullah Cafer Ebu'l-Hasan, *el-Esmâ ve'l-Künyâ, İhtilâfü'l-hadis, İlelü'l-hadis ve Ma'rifetü'r-ricâl*.

Râzî. Ebû Zür'a Ubeydullah b. Abdulkerim, *ed-Duafâ*.

³⁹⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, (thk. Nureddin İtr), s. 57.

³⁹¹ Zehebî, Şemsüddin, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Komisyon-Şuayb Arnavut'un başkanlığında-Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1422, XVI, s. 52-59.

³⁹² İbn Hacer, a.g.e., (thk. Nureddin İtr), s. 65.

³⁹³ Zehebî, a.g.e., IX, s. 176-188.

Râzî. Muhammed b. İdris Ebû Hâtım, (ö. 277/890) *el-Kezzâbûn ve 'l-Metrûkûn min Ashâbi 'l-hadis, Kitâbü 'd-duafâ, el-Cerh ve 't-ta 'dil ve 'İllel.*³⁹⁴

Nesâî. Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Sinan Ebû Abdırrahman, *es-Sünenü 'l-kübra, ed-Duafâ ve 'l-Metrûkîn ve Amelü 'l-yevm ve 'l-leyl.*

İbn Mâce. Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen.*

Hammâd. İbn Zeyd b. Dirhem, h. 179 yılında vefât eden Hammâd b. Zeyd'in hayatını ele alan İmâm Zehebî, kendisine ait bir eserin olmadığını yazmaktadır.³⁹⁵

İbn Uyeyne. Süfyan b. Uyeyne b. Meymûn, *Cüz 'u hadis süfyan b. uyeyne.*

Amr. İbn Dînâr Ebû Muhammed el-Mekkî, 400 ile 950 arasında merviyâtı olduğu kayıtlarda geçmektedir.³⁹⁶

İbn Cüreyc. Abdulmelik b. Abdulaziz, *es-sünen fi 'l-hadis.*

İbn Hüzeyme. Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Hüzeyme b. Müğîre b. Salih b. Bekr, *Sahîh-i İbn Hüzeyme, et-Tevhid ve Fevâidu 'l-fevâid.*

İbn Kuteybe. Abdullah b. Müslim Ebû Muhammed, *eş-Şi 'r ve 'ş-Şuarâ, Müşkilü 'l-Kur 'ân garibi 'l-Kur 'ân ve Te 'vilü 'l-hadis.*

Tahâvî. Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selame, *Müşkilü 'l-âsâr, Meâniyü 'l-âsâr ve Ahkâmu 'l-Kur 'ân.*

Cessâs. Ahmed b. Ali Ebû Bekr er-Razî, *Ahkâmu 'l-Kur 'ân ve Şerhu muhtaseri 't-Tahâvî.*

Bâcî; Süleyman b. Half Endülüsî, *Şerhü 'l-muvattâ.*

İbn Dakîki'l-İd. Muhammed b. Ali b. Vahb Ebu'l-Feth, *Muhtasaru ulûmi 'l-hadis, el-İktirâh, el-İlmâm fi ehâdisi 'l-ahkâm, el-İmâm fi şerhi 'l-ilmâm ve İhkâmu 'l-ahkâm bi-şerh umdeti 'l-ahkâm.*

Cuveynî. Abdullah b. Yusuf b. Abdullah b. Yusuf, *et-Tabsira ve 't-tezkira fi 'l-fikh.*

İbn Şeybe. Yakup b. Salt b. Asfûr, *Müsnedu Ömer b. Hattâb.*

Bağdâdî. Ebû Ubeyd Kasım b. Selâm, *el-Emvâl, Fedâilü 'l-Kur 'ân ve Garibi 'l-hadis.*

İbn Kudâme. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğnî, el-Mukni' ve Ravdatü 'n-nazır fi usûli 'l-fikh.*

Herevî. Ahmed b. Muhammed b. Abdurrahman, *Kitâbü 'l-garibeyn.*

³⁹⁴ Hatâmele, Abdulmehdi Mahmûd, *Ma 'hedu dirâsâti 'l-hadisi 'n-nebevî, Mecerletü'l-Hadîs, Selancur, Malezya, 2015, Yıl, V, sy. X, s. 79.*

³⁹⁵ Zehebî, *Siyeru a 'lâmi 'n-nübelâ, VII, s. 457-466.*

³⁹⁶ Zehebî, a.g.e., V, s. 307.

İsfahânî. Muhammed b. Ebû Bekr Ömer, *Letâifü'l-meârif* ve *Ganî bi'l-fevâidi'l-hadisiyye*.

Zemahşerî. Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *Keşşâf, el-Fâik fi garibi'l-hadis ve Esâsü'l-Belâğe*.

Cezerî. Mübârek b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl, en-Nihâye fi garibi'l-hadis*.

İbn Abdilberr. Yusuf b. Abdullah Ebû Amr, *et-Temhîd şerhu'l-muvattâ, Câmiu beyâni'l-ilm ve el-İztizkâr li mezâhib-i ulemâi'l-emsâr*.

Ezdî. Abdulganî b. Said b. Ali b. Said, *el-Mu'telef ve'l-Muhtelef*.

Surî. Muhammed b. Ali b. Abdullah, bu zatın vefat tarihi h. 441'dir. Ezdî'nin Öğrencisidir. **İbn Âsakir**, bu zata dair bilgi on satırı geçmemektedir. Eser yazdığına dair bir bilgi yoktur demektedir.³⁹⁷

Müslim. İbn Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü's-sahîhi'l-muhtaser bi nakli'l-adlani'l-adl ilâ rasûlillah ve el-Vahdân*.

Şeybânî. Hasan b. Süfyan b. Amir b. Abdulaziz b. Nu'man b. Atta, *Müsnedü'l-kebir, Erbân*.

Cüzecânî. İbrahim b. Yakup b. İshak, *el-Cerh ve't-ta'dil ve ed-Duafâ*.

Sayrafî. Muhammed b. Abdullah Ebû Bekr, *Şerhü'r-risâle*.³⁹⁸

Sevrî. Süfyan Ebû Abdillâh b. Süfyan b. Said b. Mesrûk, *Hadis Süfyani's-Sevrî*.

Horâsânî. Muhammed b. İshak b. İbrahim b. Mihran, *Müsnedü'l-kebir, el-Baytûte*.

İsbâhânî. Abdullah b. Muhammed b. Cafer b. Hayyan, Zehebî, İbn Cafer'e ait birçok eserin adını vermektedir: *es-Sünne, el-'Azame, Tabakâtü'l-muhaddisîn ve Sevâbu'l-amel*.³⁹⁹

el-Alâî. Halil b. Abdullah Keykeldî, *Câmiu't-tahsil li-ahkâmi'l-merâsil*.

İsfahânî. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Selefe, birçok eserin yazarıdır;⁴⁰⁰ *el-Arbân el-belediyye, Kitâbü's-sefine, el-Vecîz fi'l-mucâz ve'l-mucîz*.⁴⁰¹

Burdânî. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Ebû Ali, Hanbelî mezhebine mensup bu âlim hakkında Zehebî, şu açıklamayı yapmaktadır: "Peygamber Efendimizin rüyaları

³⁹⁷ İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. Hüseyin b. Hibetullah, *Târihu Dimeşk*, (thk. Amr b. Garâme), Dâru'l-Fıkr, Beyrut, Lübnan, 1415/1995, LVIII, s. 370, No: 6802.

³⁹⁸ Şirâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf, *Tabakâtü'l-fukahâ* (thk. İhsan Abbâs), Dâru Râidi'l-Arabî, Beyrut, Lübnan, ts. s. 111.

³⁹⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVI, s. 277-280.

⁴⁰⁰ Kehâle, Ömer b. Rıza b. Muhammed Râgıb b. Abdülganî, *Mu'cemu'l-muellifîn*, Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1414, III, s. 67.

⁴⁰¹ Salih, Hasan Abdülhamid, *el-Hafiz Ebû Tahir es-Selefi*, Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1977, s. 165.

hakkında bir ciltlik kitâp yazmıştır.⁴⁰² Burdânî'nin yazmış olduğu bu eserin ismini bilmemekteyiz.

İbn Mende. Muhammed b. İshak b. Yahya Ebû Abdillah, *Fethu'l-bâb fi'l-künâ ve'l-elkâb, Esâmî meşayiği'l-Buhârî ve Fadlu'l-ahbâr ve Şerhu mezâhib-i ehli'l-âsâr.*

İbn Ebî Dâvûd. Ebû Bekr Abdullah b. Süleyman b. Eş'as b. İshak b. Beşir b. Şidâd, *Kitâbü'l-mesâhif*, (thk. Muhibüddin Abdussübhan Vâiz), Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye el-Ulâ, Beyrut, 1995.

İbn Ebî Hayseme. Ebû Bekr Ahmed Züheyr b. Harb, *Tarihu ruvâti'l-hadis.*

İbn Mekûlâ. Ali b. Hibetullah, *el-İkmâl fi ref'i-l-irtiyâb ani'l-müteşâbih mine'l-esmâi ve'l-künâ ve'l-ensâb.*

İskenderânî. Mansûr b. Selim⁴⁰³ Hemdanî, *Zeyl alâ tezyili İbn Nukte ala'l-ikmâl ve Tarihi'l-İskendiriyye.*⁴⁰⁴

İbnu's-Sabunî. Muhammed b. Ali b. Mahmûd Cemalüddin Ebû Hamid, el-Mu'telef ve'l-Muhtelef.⁴⁰⁵

Zehebî. Muhammed b. Ahmed b. Osman Ebû Abdillah, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ, Mizânü'l-i'tidâl, el-Muğni fi'd-duâfa, el-Müştebih fi esmâi'r-ricâl,*

İbn Sa'd. Ebû Abdillah Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî, *Tabakâtü'l-kübrâ ve Tabakatu's-suğrâ.* İbn Sa'd'a nispet edilen bu iki eser dışındaki diğer eserlerin nispetinde sorun vardır.⁴⁰⁶

İclî. Ahmed b. Abdullah b. Salih, *es-Sikât*, Bu eseri İbn Hacer'in hocası tertip etmiştir.⁴⁰⁷

İbn Şâhin. Ömer b. Ahmed b. Osman b. Ahmed b. Muhammed b. Eyyüp b. Ezdâd, *Tarihu esmâi's-sikât, Nâsihu'l-hadis ve mensûhu, Tarihu esmâi'd-duafâ ve'l-mesâkîn.*

Cürcânî; Abdullah b. Âdî b. Abdullah b. Muhammed b. Mübarek b. Kattan, *Kâmil fi'l-cerh ve't-ta'dil ve men revâ anhu'l-Buhârî.*⁴⁰⁸

⁴⁰² Zehebî, *a.g.e.*, XIX, s. 220.

⁴⁰³ İbn Hacer, bu âlimin babasının ismini 'Selim' Sin'in fethası ile vermektedir. Bkz. *Nüzhatu'n-nazar*, (thk. Nureddin Itr), s. 127.

⁴⁰⁴ İbn Cemaâ, *Meşihâtu kâdiyi'l-kudât*, (thk. Muvafik b. Abdülkadir), Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1408/1988, I, s. 339.

⁴⁰⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, (Nureddin Itr), s. 128.

⁴⁰⁶ İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Manî' el-Hâşimî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, (thk. Ziyâd Muhammed Mansûr), Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine-i Münevvere, 1408, I, s. 58.

⁴⁰⁷ Sezgin, Fuat, *Tarihü't-Türâsi'l-Arabî*, I, s. 278.

⁴⁰⁸ Cehâtir, Ebû Nasr Abdullah Hundikâr, *İbn Adî Cürcânî ve cuhuduhu fi ilmi'l-cerh ve't-ta'dil mi hilâl kitâbihi 'el-kâmil fi duafâi'r-ricâl*, Câmîatü'l-İslâmî, Malezya, 2001, s. 3.

Kelâbâzî; Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin Ebû Nasr, *Ricâlu sahîhi 'l-Buhârî*. Kelâbâzî'nin eseri bu isimle meşhûr olmuşsa da eseri tahkik edip yayınlayan el-Leysî'ye göre eserin tam adı: *el-Hidâye ve 'l-irşâd fî ma'rife ehli's-sika ve 's-sudâd ellezine ahrece lehum el-Buhârî fî's-sahîh* şeklindedir.⁴⁰⁹

İbn Menceveyh. Ahmed b. Ali b. Muhammed b. İbrahim Ebû Bekr, *Ricâlu sahîhi Müslim*, İbn Hacer'e göre İbn Menceveyh, İbn Hibbân'ın sözlerini olduğu gibi ona âtıfta bulunmadan kitâbına almıştır.⁴¹⁰

Ceyyânî; Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed, *Takyidü'l-muhmel ve Temyizü'l-müşkil*. Nureddin Itr'a göre müellif, bu eserde *Sahîhayn*'de var olan sorunlara çözüm üretmeye çalışmıştır.⁴¹¹

Makdisî; Abdulgani b. Abdulvahid b. Ali b. Surûr, *Umdetü'l-ahkâm, el-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*.

Mizzî. Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf Ebu'l-Haccâc, *Tuhfetü'l-eşraf bi-ma'rifeti'l-etrâf ve Tehzibü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*.

Berdicî. Ahmed b. Harun b. Ruh, *el-Esmâu'l-müfredede*. Nureddin Itr, *Nüzhetü'n-nazar*'da yer alan 'Ebû Bekr b. Ahmed' şeklindeki bilgiyi verdiğimiz gibi vererek tashîh etmiştir.⁴¹²

İbnü'l-Ferrâ. Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed b. Half, *Ahkâmu's-sultâniyye ve Ahkâmu'l-Kur'ân*.

Ebû Amr. Ömer b. Ahmed b. Osman Ebû Hafs, Zehebî, bu zatı tevsîk etmekte ancak eserlerinden söz etmemektedir.⁴¹³

Nüzhetü'n-nazar'da tespit edebildiğimiz bu liste, İbn Hacer'in kaynak zenginliğini göstermektedir. İbn Hacer'in *en-Nüket*'te başvurduğu kaynakları da bu listeye eklediğimizde kaynak sayısında artış olacağı kesindir.

1.4.7. İbn Hacer'in Hadis Şerhçiliğindeki Yeri

Şerh; bir konunun geniş bir şekilde açıklanmasıdır. En sahîh hadisleri cem ettiği kabul edilen Buhârî'nin kitâbı hiçbir esere nasip olmayan bir ilgi ile karşılanmış birçok yönden çalışmaya konu olmuştur. İslâm ümmetinin hüsnü kabulüne mazhar olan

⁴⁰⁹ Kelâbâzî, Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin Ebû Nasr, *el-Hidâye ve 'l-irşâd fî ma'rife ehli's-sika ve 's-sudâd ellezine ahrece lehum el-Buhârî fî sahîhi*, (thk. Abdullah el-Leysî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1407/1987, I, s. 16.

⁴¹⁰ İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, XI, s. 220.

⁴¹¹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, (Nureddin Itr), s. 140.

⁴¹² İbn Hacer, a.g.e., s. 141.

⁴¹³ Zehebi, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, s. 183.

Buhârî'nin “*el-Camiu's-sahîh el-müsned es-sahîh el-muhtasar min umûri rasûllillah ve sünenihi ve eyyâmihî*”⁴¹⁴ eseri birçok açıdan değerlendirmeyi hak etmektedir. Yüzün üzerinde şerhe konu olan bu kitâba, bazı müellifler, ondan rivâyette bulunarak da hizmet etmişlerdir.⁴¹⁵ İbn Haldûn'a göre, Buhârî'nin eserini şerh etmek ümmetin üzerinde bir vecibe idi.⁴¹⁶ Sehâvî, ümmetin bu sorumluluktan İbn Hacer'in sayesinde kurtulduğunu belirterek şunları yazmaktadır: “İbn Haldûn *Fethu'l-bârî*'nin tümünü ya da bir kısmını görseydi gözü açık bir şekilde ahirete gitmiş olmayacaktı.”⁴¹⁷

İbn Hacer'in şerh ilmindeki konumunu sağlıklı bir şekilde değerlendirmek için *Fethu'l-bârî* ile İbnü'l-Mülakkın'ın şerhleri arasında mukayese yapmakta yarar görmekteyiz. Karşılaştıracağımız her iki eser *Sahîh*'i Buhârî'nin şerhleri olmakla beraber ikisinden birinin, İbn Hacer'in öğrencisi olmakla iftihâr ettiği İbnü'l-Mülakkın'ın kitabı olması mukayeseyi daha anlamlı kılacaktır. Bu mukayese, şârihlerin birbirinden ne kadar istifade ettiğini, bu ittifakın vecihlerini, farklarını ve şerhçiliğin ulaştığı seviyeyi göstermesi açısından da bir gerekliliktir. Şerh kitaplarını değerlendirmek zordur. Çünkü şârihlerin eserlerinde hadisleri farklı ve kendilerine has bir yöntem ile ele aldıkları bilinen bir hakikattir. Zira her şârih eserini te'lif ederken hedeflediği bir amaç vardır.⁴¹⁸

Şârih, muhaddis ise istilâhî kavramlara, isnâdın önemine, râvilerin ta'dil ve cerhlerine, hadisin sıhhat ve zayıflığına hükmetmesi gibi hadis usûlüne taalluk eden mevzulara girmesi zorunluluk arzeder. Buhârî'nin eserini ilk defa İbn Battâl (ö. 449/1057) şerh etmiş ve şerhi oldukça meşhurdur. İbn Battâl'dan sonra Buhârî üzerine şerh yazan her şârih mutlaka bu eserden istifade etmiştir. Bu eserden müstefid olanların başında da İbn Hacer ve hocası İbnü'l-Mülakkın gelmektedir. İbnü'l-Mülakkın, neredeyse İbn Battâl'ın eserinin tümünü alıntılamıştır. Zaten kendisi de bu eserden istifade ettiğini serahaten belirtmiştir.

İbn Hacer'in kaleme aldığı *Fethu'l-bârî*, Buhârî'nin *Sahîh*'ine yazılmış en önemli şerhtir. İçerdiği faideler ve ilmi hakikatler açısından onun için müteahhirûn döneminde yazılmış en meşhûr şerhtir demek mümkündür. İbn Hacer, bu çalışmada bin dört yüz otuz kaynaktan istifade etmiştir.⁴¹⁹

⁴¹⁴ Şerefü'l-Kudât, *el-Minhâcü'l-hadîs fî ulûmi'l-hadîs*, Amman, 2013, s. 129

⁴¹⁵ Dumeycî, Salih b. Muhammed b. Ömer, *Kitâbü't-tevhîd li şerhi'l-câmi's-sahîh* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Usûlüddîn Fakültesi, Suudi Arabistan, 1419, s. 138

⁴¹⁶ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, s. 126.

⁴¹⁷ Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer*, II, s. 707.

⁴¹⁸ Dumeycî, a.g.e., s. 141.

⁴¹⁹ Ebû Ubeyde, Meşhûr b. Hasan b. Selmân ve Ebû Huzeyfe Râid b. Sabri, *Mu'cemu'l-musannefâti'l-vârîde fî fethi'l-bârî*, Dârü'l-Hicre, Riyad, 1991, s. 241.

İbnü'l-Mülakkın şerhi ile İbn Hacer'in şerhini karşılaştırıp ulaştığımız sonuçları maddeler halinde vereceğiz. Aslında bu konu tüm farkların ortaya konulacağı müstakil bir çalışmanın konusu olmakla birlikte biz bâriz olan farklarla iktifâ edeceğiz. İbn Hacer'in, hocası İbnü'l-Mülakkın'ın eserinden çokça istifade ettiğini belirtmek gerekir. İbn Hacer, hocasının eserinden çokça yararlanmış ve bunu zaman zaman ifade etmemiş bilmekle birlikte bazen de alıntı yaptığı halde ismini ve eserini vermekten imtina etmiştir. şâhid olmaktayız. Atıfta bulunduğu yerlerde شيخنا ابن الملقن = Hocamız İbnü'l-Mülakkın ya da *Tavdih*'in yazarı demektir.⁴²⁰ İbn Hacer ile hocasının şerhleri arasında var olan farkları şu şekilde ortaya koymak mümkündür.

a) İbnü'l-Mülakkın bab ve bapla ilgili olan hadisleri Buhârî'de yer aldığı şekilde îrâd edip isnâdını hazf eder. Hadis metni uzun olduğunda da maksadını ifade eden kısmını alarak taksîre gitmektedir. İbn Hacer ise hadislerle ilgili şerhini yapmadan önce bâb başlığını vermektedir. *Hedyu's-sârî*'de aslında bab ve bap ile ilgili olan hadisleri zikrettikten sonra konuya girmeye⁴²¹ karar verdiğini ancak bu durumda kitâbı uzatacağını düşünerek orta yolu seçtiğini bu yöntemle de âzamî faydanın sağlanacağını ileri sürmektedir.⁴²² Fuad Abdulbakî, *Fethu'l-bârî*'yi İbn Hacer'in arzuladığı yönteme göre yani Buhârî'nin senedini esas alarak tahkikli neşrini gerçekleştirmiştir.

b) İbnü'l-Mülakkın, Buhârî'nin maksadını gözetmeksizin hadisin ilk geçtiği yerde şerh yapmakta yeri gelince yaptığı şerhe atıflarda bulunmakta ya da açıklamayı aynen aktarmaktadır. İbn Hacer ise, Buhârî'nin maksadını esas alarak mükerrer hadislerin geçtiği her yer için makama uygun şerhler yapmaktadır.

c) İbnü'l-Mülakkın, sahîh rivâyetlerde var olan ihtilâflara girmezken öğrencisi İbn Hacer, bu ihtilâfları beyan etmektedir.⁴²³

d) İbnü'l-Mülakkın, isnatta yer alan râvilerin özellikle sahâbilerin hayatlarını geniş ele almakta İbn Hacer ise sadece râvînin ta'dil ve cerhine sebep olan nedenleri zikretmektedir.

e) İbnü'l-Mülakkın, hadislerde yer alan garip lafızlarla ilgili sözlük ve garip türü esarlere müracaat ederek geniş malumat vermekte iken İbn Hacer, bunu doğru bulmamaktadır.

⁴²⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XI, s. 128.

⁴²¹ İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 17.

⁴²² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, s.15.

⁴²³ Bkz. İbn Hacer, a.g.e., XIII, s. 487, 494, 495.

f) İbnü'l-Mülakkın, Buhârî'nin hadislerden istinbât ederken yaptığı fikhî yorumlarda isâbet etmediğini belirtmişken, İbn Hacer ise Buhârî'yi doğru okuyarak şerhini Buhârî'nin anlayışını yansıtacak şekilde yapmayı başarmıştır.

g) İbnü'l-Mülakkın, şerhinde hadis usûlünü ihmâl etmiştir. Öyle ki bu eser ile ilk karşılaşan, onun şerh değil de hadis kitabı olduğu vehmine kapılabilir.⁴²⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*'yi yazarken hadis usûlünden ziyâdesi ile istifade etmekte, istişâdlar da bulunmakta, varyantları cem etmektedir.

h) İbnü'l-Mülakkın kendinden önceki Buhârî şârihlerini eleştirmemekte, İbn Hacer ise eleştirmektedir.⁴²⁵

ı) İbnü'l-Mülakkın eserin sonunda yararlandığı kaynaklara yer verirken İbn Hacer'in bu kaynaklara yer vermemektir. Bunu menfî bir durum olarak değerlendirmek gerekir.

İbnü'l-Mülakkın, şerhini yirmi bir (763-785) yılda tamamlarken öğrencisi İbn Hacer ise yimi beş (817-842) yılda ikmâl etmiştir. İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'si şerh kitabı olmaktan öte bir ansiklopedik çalışma olarak değerlendirilmektedir. Bir rivâyette yer alan bir harf ile ilgili sayfalarca açıklamalar yapmaktadır. Örneğin “es-sâmu aleykum” diye selam veren Yahudi'ye “ve aleyküm” şeklinde mi yoksa “aleyküm” şeklinde başında vav harfî olmadan mı cevap verileceği ile ilgili “vav” harfî hakkında üç sayfadan fazla yer tutan izâhâtta bulunmaktadır.⁴²⁶ Cuma günü ‘icâbe’ saatinin tayini hakkında çok geniş açıklamalar yapmakta bu konuda kırk üç görüşün varlığına işaret etmektedir. Bu görüşlerin kime ait olduğunu delilleri ile zikrettikten sonra, tercih ettiği görüşü beyan etmiştir.⁴²⁷

Elbette iki şârihin şerhlerindeki yaklaşımlarını ve şerh anlayış farklarını çoğaltmak mümkündür. Şârih İbn Hacer'in hocasıyla kıyâsı yapılmayacak kadar nitelikli bir şerh yazdığını zikrettiğimiz maddelerden çıkartmak zor olmazsa gerektir.

1.4.8. İbn Hacer'in Ricâl İlmî Açısından Değerlendirilmesi

Hadislerde metin kadar sened de önemlidir. Zira bir metnin Hz. Peygamber'e aidiyeti ancak senedle yani ricâlin bilinmesi ile gerçekleşir. İbnü'l-Medînî “hadislerin

⁴²⁴ Dümeycî, Salih b. Muhammed, *Kitâbü't-tevdîh*, s. 143.

⁴²⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII, s. 514, 519, 506.

⁴²⁶ İbn Hacer, a.g.e., XI, s. 43-45.

⁴²⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II, s. 416-423.

anlamını fihketmek ilmin yarısı diğer yarısı ise ricâli tanımaktır.”⁴²⁸ demek sureti ile isnâdın önemine dikkat çekmiştir.

İbn Hacer, ricâl ilminin zirvesinde yer alan bir muhaddistir. Nitekim onunla ilgili daha önce zikrettiğimiz gibi şu değerlendirmeler yapılmıştır: “O, Şeyhü’l-İslâm, Mısır’ın hâfızı, Muhaddislerin imâmı, asrının sünnet livâsını taşıyanı hadislerin tashîh ve tad‘if işlemlerinde insanların başvurduğu kaynaktır. Yüce ahlakı, dindar kişiliği ile ta‘dil ve tecrihte şâhitliğine başvurulmuş bir âlim.”⁴²⁹ Şüphesiz İbn Hacer, ricâl ilminde de bir otoritedir. Bu dalda yazdığı eser olan *Takribü’t-tehziib* ve *Tahrir*’i halef ulemâsının vazgeçemediği kaynak eser olmuştur.

İbn Hacer’in *Tahrir*’inde takip ettiği metodu şöyle özetlemek mümkündür:

- 1- Mizzî’nin *Tehziib*’inde ele aldığı tüm râvilere yer vermekle birlikte usûlüne uyan râvilere de yer vermeyi ihmâl etmemiştir.
- 2- Mizzî’nin *Kitâb-ı kemâl*’in metninde olduğu halde *Kütüb-i sitte*’de rivâyetleri yer almadığı gerekçesi ile *Tehziib*’inde yer vermediği râvilerin durumunu gerekli ve yararlı görmüş olacağından tekrar eserine almıştır.

İbn Hacer’in eserinde her râvînin yaşadığı dönemi esas alarak onları hem tabakaya ayırması hem de bu tabakaları on iki olarak vermesi de onun özgünlüğünü göstermektedir.⁴³⁰ Yaptığımız araştırmaya göre, râvileri on iki tabakaya ayırma mevzusunda ona sebkâat eden olmamıştır. Öyleki bu alana hasr ettiği *Tahriru takribi’t-tehziib* eseri hadislerle hüküm vermede neredeyse tek kaynak haline gelmiştir. Eseri tahkik eden muhakkiklere göre; bu eser, arap dünyasınca tartışmasız kabul edilen bir eserdir. Yetişmiş oldukları kültürün etkisi ile İbn Hacer’in söz söylediği râviler hakkında meselenin bittiğine inandıklarını ancak zaman geçtikçe ve konuları araştırdıkça işin aslının böyle olmadığını gördüklerini ifade etmişlerdir.⁴³¹

Aslında bir râvînin ta‘dili veya cerhi rivâyette bulunduğu tüm rivâyetlerin bir araya getirilip değerlendirilmesiyle ancak mümkün olabilmektedir. Cerh ve ta‘dil ilmi ile iştilgal eden ulemânın değerlendirmesi tek başına yeterli olmamaktadır. Cerh ve ta‘dilde vaz’ edilen kurallar diğer usûl kaidelerinde de olduğu gibi müçtehid imâmların içtihad sonucunda ulaştıkları kurallardır. İbn Teymiyye, ümmetin hüsnü kabulüne mazhar olmuş

⁴²⁸ İbn Rustem, Muhammed b. Zeynelabidin, *Nadretü ehli’l-hadis*, Dârü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrut, 2014, s. 226.

⁴²⁹ İbn Hacer, *Tahriru takribi’t-tehziib*, Muessesetü’r-Risâle, 1997, (thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şuayb Arnavut, Mukaddime), s. 7.

⁴³⁰ İbn Hacer, a.g.e., s. 14.

⁴³¹ İbn Hacer, a. g.e., s. 15.

hiçbir müçtehid imâmın kasden Hz. Peygamber'e muhâlefet etmeyeceğini belirtmekdir. Bu durumun gerekçesi ise hadislerin sıhhat ve zayıflığına hüküm vermenin içtihad sonucu oluştuğuna ve her müçtehidin ileri sürdüğü bazı şartlardan kaynaklandığına bağlanmaktadır.⁴³²

İbn Hacer bu konuda şu tespitte bulunmaktadır: "İbn Maîn'in İbn Uyeyne'yi tenkidi hatalıdır. Çünkü imâmların hadis ta'lilleri zannı galib iledir. Falan râvî hata etmiştir dediklerinde fi'l-hakika hatalıdır manasına gelmemektedir. Tercihen hatalı olabilir ve bu durum mutlaka göz önüne alınmalıdır."⁴³³ İbn Hacer, mezkûr eserin bir başka yerinde hadislerin tahsih ve tad'ifindeki hükümlerin içtihad sonucu oluştuğunu şu cümlelerle ifade etmektedir: "Bu konuya girmeden önce her insâf sahibi şunu bilmelidir; 'Sahîh'in yazarı hangi râvî için tahricta bulunmuşsa bu o, râvî için ta'dil, zabtın sahîhliği ve râvînin gafil olmadığı manasına gelir. Bu söylediklerimizin geçerliliği rivâyet usûlde olunca geçerlilik kazanır. Râvînin rivâyeti mütabaât ve şevâhid ile ilgili olunca bu tür râvîlerin rivayetinde sıdk ile birlikte zapt ve sâir şartlarda farklı dereceye sahip olan râvîler olabilir. Bu durumda münekkidler tecrihleri ile karşılaştığımızda sebepleri mutlaka beyan edilmelidir. Aksi takdirde hiçbir anlam ifade etmez."⁴³⁴ Nitekim râvî tenkidinde hüccet kabul edilen Zehebî'nin bu ilim dalında iki âlimin sika olan râvîyi zayıf olmakla ya da zayıf olduğu halde tevsîk etmelerinde birleştikleri görülmemiştir⁴³⁵ değerlendirmesi gayet açıktır. San'ânî de "Bu durumla hadis imâmlarından iki imâmın aynı râvî ve aynı hadis için farklı hüküm vermeleri içtihadları sonucunda ulaştıkları kararlardır" demektedir.⁴³⁶ Buhârî ve Müslim'in tahricta buldukları râvîler için bunun tevsîk manasına gelip gelmediği ile ilgili şunları söyleyebiliriz:

- a) Buhârî ve Müslim'in *Sahîhayn*'da rivâyette buldukları râvîlerin rivâyetleri usûlüddin, haram ve helâl konularında ise râvîler sikadır. İbn Hacer, Buhârî'nin kendilerinden rivâyette bulunduğu râvîleri için bunun ta'dil manasına geldiğini ifade etmektedir. Örnek babından Hasan b. Mudrik es-Sedûsî'yi verebiliriz; "... O, nasıl yalancı olabilir ki, bu ilim dalının uzmanları olan Ebû Zur'a ve Ebû Hâtim'ler onu tevsîk edip cerh etmemişler."⁴³⁷

⁴³² İbn Teymiyye, *Ref'u'l-mellâm ani'l-eimeti'l-a'lâm*, er-Risâle el-Âmme li-İdâratî'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ ve'd-Da'va ve'l-İrşâd, Riyad, Suudi Arabistan, 1983, s. 17-19.

⁴³³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, s. 585.

⁴³⁴ İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 403.

⁴³⁵ Münavî, *el-Yevâkît ve'd-dürer*, II, s. 361.

⁴³⁶ San'ânî, Muhammed b. İsmail, *İrşâdü'n-nukkâd ilâ teysîri'l-ıctihâd*, (thk. Selahaddin Makbûl Ahmed), Dârü's-Selefiyye, 1978, s. 765.

⁴³⁷ İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 417.

O, cerh ve ta'dilde sadece bu alanda uzman olanların görüşünü yeterli görmemiş olacak ki, bazen kanıt istemektedir. İbn Hacer, İbrahim b. Hasan'ın terâcimini anlatırken İbn Ebî Hâtım'ın mezkûr râvî hakkında bir değerlendirmede bulunmadığı, Zehebî'nin ise onu zayıf râvilerden saydığı; ancak bunun için bir kanıt beyan etmediğini belirtmiştir.⁴³⁸

- b) Rivâyetleri şevâhid ve mütabaât için ise râvilerin sikası zorunlu değildir.
- c) Muallak rivâyetler için râvilerin sikasını mutlak manada aramadıkları görülmektedir.⁴³⁹

İbn Hacer, bidatçı ravinin rivâyetlerini ikiye ayırmakta küfre düşürmeyen bid'at ehlinden gelen rivâyetleri makbûl addetmektedir. Zira her taife, karşıt fırkayı bid'at ehlinden olmakla ithâm etmiştir.⁴⁴⁰

1. İbn Hacer, sahâbeyi ilk tabakaya yerleştirmiştir. Bu durum ona özgü bir yöntem olduğu kabul edilmektedir.
2. Tabakat kavramını ilk ta'rif eden İbn Hacer'dir. Tabakatı "yaşları eşit olup aynı hocalarla likâları tespit olan grup" diye ta'rif eder.⁴⁴¹

Ez-cümle, tabakatı bu şekilde ta'rif eden İbn Hacer'dir. Buradan hareketle önceki muhaddislerin tabakatı ta'rif etmemeleri kavramın vuzûhundan kaynaklanmıştır. Sahâbeyi ilk tabakaya koyması ve tabaka sayısını on ikiye çıkartmasıyla râvî mertebelerini belirleyip bununla hadislerin sıhhatına gitmek istediği anlaşılmaktadır.

1.5. İbn Hacer'in Özgünlüğünü Ortaya Çıkaran Faktörler

1.5.1. Usûlüne Etki Eden Faktörler

Allah, her insanı umûmî nimetlerle müzeyyen kıldığı gibi hususî bazı meziyetlerle de tezyin ettiği olmuştur. Zekâ, güçlü hâfıza ve iyi kavrayış, kişisel enerji, vakit değerlendirme, ilim tahsil etme alışkanlığı ve kazandığı bu melekeyi südürme azmi gibi rabbânî nimetler, uygun bir çevre ile birleşince seçkin şahısların doğmasına zemin hazırlar. Yukarıda verdiğimiz temel unsurlara doğru yönlendirmeyi de eklememiz gerekir. İbn Hacer'in henüz tahsilinin başında iken hocası Irâkî tarafından zekâ ve mizâcına uygun yönlendirilmesi onun hadis ricâli alanında yetişmesine ve bu ilme uygun meziyetlere sahip bir muhaddis olmasına vesile olmuştur.

⁴³⁸ İbn Hacer, *Ta'cilü'l-menfa'a*, I, s. 259.

⁴³⁹ İbn Hacer, *Tahrîru takrîbi't-tehzîb*, s. 29.

⁴⁴⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 121.

⁴⁴¹ İbn Hacer, a.g.e., s. 131.

İbn Hacer'in yetişmesinde parlak zekâsı, güçlü hâfızası, ilim elde etme arzusu, yetkin hocalardan ders alması, yoğun rihlelerde bulunması ve ilim için münasip bir ortamın bulunması gibi halleri de önemli birer faktör olarak zikretmek gerekir. Ayrıca İbn Hacer'in ilim için elverişli olan ortamı çok verimli bir şekilde değerlendirmesi de müessir bir ilim adamının doğmasına etki eden bir başka sebep olarak kayda değerdir. Aslında bir şahsın bir ilim dalına olan etkisini araştıran araştırmacıların birleştikleri nokta; onun eserleri ve kişiliğini oluşturan faktörlerin ortaya konulmasıdır. Elbette her âlimin baskın olduğu bir ilim dalı vardır. Bazı bilginler, aklı ilimlerde kimileri de naklî ilimlerde temâyüz etmişlerdir. İbn Hacer, hadis ilminin yanı sıra yazdığı eserlerle aklî, naklî, dilsel, davet ve ahlaki ilimlerinde de nüfuz sahibi olmuştur. İbn Hacer'in usûlüne etki eden faktörlere geçmeden önce *Tâcu'l-ârûs* müellifinin bir cümlesini aktarmak istiyoruz: " =Hâfız Ebü'l Fadl'e gelince o, Allah'ın özelde Mısırlılara genelde tüm insanlara bir nimetidir.⁴⁴² İbn Hacer'in usûlünü ortaya çıkaran faktörleri maddeler halinde ele alacağız.

1.5.1.1. Çevre Faktörü

İnsanoğlunun yetişmesinde yakın çevrenin etkisi günümüzde yapılan araştırmalarda da kabul görülen bir olgudur. Doğumdan ölüme kadar kişiliğin şekillenmesinde başta aile olmak üzere yakın çevrenin tesiri olumlu olabileceği gibi menfî de olabilmektedir. Hz. Peygamber'in: "Doğan her çocuk İslâm fitratı üzere doğar. Sonra ebeveyni onu ya Hristiyan ya Yahudî ya da Mecusî yapar..." sözü buna işarettir.⁴⁴³ Seyyid Kutup bu hadisin tefsiri sadedinde şunları yazmaktadır: قد بينا ان الرجل خاضع في ادبه = İnsan hem edebiyatında hem de ilminde yaşadığı zaman ve mekândan mutlaka etkilenir.⁴⁴⁴

İbn Hacer, asil ve ilimle tanınan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Dedesinin ilimle olan iştigali, amcasının fakih ve araştırmacı olması, babasının ise fıkıh ilmindeki yeteneği, şâirliği ve arap ilimlerindeki uzmanlığı, müspet şahsiyetin vücûd bulması için birer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. İbn Hacer'in babası verâli ve

⁴⁴² Zebidî, *Tâcu'l-'arûs*, X, s. 541, Ha-Ca-Re Maddesi.

⁴⁴³ İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muâz b. Ma'bed, *Sahîh-i İbn Hibbân bi-tertibî İbn Balbân*, (thk. Şuayb Arnâvût), nşr. Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1414/1993, I, s. 342, Hadis No: 133.

⁴⁴⁴ Kutup, Seyyid, *en-Nakdu'l-edebî usûluhu ve menâhicuh*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 1410/1990, s. 168.

müttaki bir zâttı. Salih insanlarla birlikte olmaktan hoşlanırdı. Hacca giderken oğlunu yanında götürmesi oğluna verdiği değeri göstermesi bakımından kayda değerdir.⁴⁴⁵

O günün gelenekleri arasında yer alan çocuğun yetiştirilmesi için birine vasiyyet edilme geleneğine babası da uymuş bu nedenle çocuğunu da Zekî el-Harûbiye emanet etmiştir. Bu zât, vasiyeti gereğini yerine getirmiş İbn Hacer'in eğitimine özel itina göstermiştir. Bu özel eğitim ve ilgi sonucunda İbn Hacer, dokuz yaşında iken Kur'ân-ı Kerim'i hıfz etmiştir. Zekiyyü'l-Hârûbî, Mekke'ye gittiğinde yanına İbn Hacer'i alması, büyük hocalardan istifade etmesine vesile olmuştur. İbn Hacer'in temâyüz etmesinde ablası Sittü'r-Rükkeb'in etkisi de mutlaka ifade edilmelidir. Bu kadın olağanüstü bir zekâyâ sahipti. İbn Hacer ablası için *هي امي بعد امي* = o, annemden sonra ikinci annemdir demektedir.⁴⁴⁶ Kişiliğinin, oluşmasında önemli olan bu faktörün İbn Hacer'de Allah'ın bir lutfü olarak tezâhür ettiğini görmekteyiz. Kız kardeşinin, Askalânî üzerinde bıraktığı etki ve yetiştirilmesindeki katkısı gözönünde bulundurulması gereken bir husus olarak kaydedilmelidir.⁴⁴⁷

İbn Hacer'in özgünlüğünün ortaya çıkmasında çevresel faktörlerin etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Zira bu dönem, ilmî faaliyetlerin zirve yaptığı bir zaman dilimiydi. Zeki ve başarılı ilim adamı olan şahısların, olanı tekrar etmek yerine söylenmeyi söylemeleri ve yazılmayanı yazmaları temel kriter olmalıdır. İbn Hacer'in özellikle bunu başardığını görmekteyiz. Zira gerek seleflerine ve gerekse çağdaşlarına yaptığı tenkitleri bu kabilden değerlendirmek gerekir. İbn Hacer, hayatının önemli bir bölümünü Mısır'da geçirmiştir. Bu nedenle onun yetişmesinde ve özgün düşünce yapısının şekillenmesinde Mısır'ın ve burada var olan düşünce geleneğinin büyük etkisi olmuştur.

1.5.1.2. Maddi Zenginliği

İbn Hacer'e anne ve babasından azımsanmayacak miktarda bir miras kalmıştı. İbn Hacer bu serveti ilim yolunda harcamaktan geri kalmamıştır. Özellikle kitâp satın almada ve İslâm coğrafyasını dolaşmada ilim elde etmek için serveti bir basamak olarak kullanmıştır. Serveti doğru idâre etmesi sonucunda umuma açık kütüphanelerde bile bulunmayan eserler, İbn Hacer'e özgü olan kütüphanede bulunmaktaydı. Bir eseri

⁴⁴⁵ Abdussettâr, *el-Hâfiz İbn Hacer*, s. 282.

⁴⁴⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, I, s. 98.

⁴⁴⁷ Huveynî, Ebû İshâk, *Neslü'l-nebbâl bi-mu'cemi'r-ricâl*, (Tertip: Ebû 'Amr Ahmed b. Atiyye el-Vekîl), nşr. Dâru İbn Abbâs, Mısır, 1433/2012, IV, s. 56.

oluştururken yoğun kaynak kullanmasını sahip olduğu kütüphaneye borçludur. Daha önce ifade ettiğimiz gibi *el-İsâbe*'de bin dört yüz, *Tağliku't-tağlik*'te ise sekiz yüz elliden fazla kaynak kullanması başka âlimlerin sahip olmadığı kitaplara sahip olmasına bağlamak gerekir. Bu yüklü servet sonucunda, zor olan kolaylaşmış, uzak olan ise yakınlaşmıştı.

Bir insan için gerekli olan sermayenin varlığı, bağımsız ve özgürlük için temel bir koşuldur. Burada tezimizle alakası olmamakla beraber Ebû Hanife'nin serveti ile özgür anlayışı arasında var olan münasebetinin benzerinin İbn Hacer'de bir kez daha tecelli ettiğine şâhid olmamız hasebiyle buna temas etmenin yararlı olacağını düşünmekteyiz. Ebû Hanîfe, sahip olduğu ilim, ahlakî meziyet ve herhangi bir kimseye veya kuruluşa bağımlı olmayacak düzeyde maddi olanaklara sahip olması, onun hem düşünce özgürlüğünü hem de toplum nezdinde kabul görülmesi ve saygınlığı için yeterli bir sebep olmaktadır.⁴⁴⁸

İbn Hacer'in derin ilmini sadece servete bağlamak yanlış olmakla birlikte ancak bunun önemli bir faktör olduğuna inanmaktayız. Öğrencisi Bikâî'nin şu tespiti meseleyi vuzuha kavuşturmak için doyurucu niteliktedir: *غالب سلفه علماء اخيار وكلهم روساء تجار* = onun selefleri seçkin âlimler ve büyük tüccârlardır.⁴⁴⁹

1.5.1.3. Verâ ve Takvası

İlim elde etmenin önemi kadar onu korumak da ehemmiyet arz eder. İlim bir hazine olduğuna göre onu korumak için bazı manevi kalkanlara ihtiyaç vardır. Bu manevi servetin kaybolmaması için güçlü bir kalkan olan takva ve ihlâs, olmazsa olmazlardandır. İhlâs, kalbe taalluk eden bir ameldir. Bu nedenle yüreğin derinliklerinde olup bitenleri Allah dışında hiç kimse bilmemektedir. Ancak bazı emarelerden hareketle kişinin ihlâsı bilinebilir. Yazdıklarında dünyevî bir amaç taşımaması, söylemlerinde nefsânî davranmaması, şehvî ve nefsî arzularından uzak durması, hak gördüğü konularda hiçbir kınayıcının kınamasından korkmaması ve doğru olanı ifade etmek için cür'etkâr davranması, ihlasının en büyük emarelerindendir.

İbn Hacer'in takvası, salih ameller işleme azmi, yeme, içme ve giyimde muktesid olması, ilmini muhafaza etmede önemli etkenler olmuştur. Ayrıca o, zühd yaşamını tercih etmiş, şehvî arzulara yenik düşmemek için de devamlı murakabede bulunmayı gerekli görmüştür. Teheccüd namazı ve nafilâ oruçları tutmadaki hassasiyeti de ilminin

⁴⁴⁸ Günay, Musa, *İslâm Hukukunun Oluşum Sürecinde İctihâd: Ebû Hanîfe Örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üni., SBE, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, İzmir, 2012, s. 52.

⁴⁴⁹ Bikâî, *Unvânu'z-zamân*, I, s. 115.

muhafazasında önemli bir rol oynamıştır. Yüce Allah Kur’ân-ı Kerim’de “Allah’tan sakınınız ki, size bilmediklerinizi öğretsin” buyurmaktadır.⁴⁵⁰ İbn Hacer, bir ilim adamının sahip olması gereken ne kadar güzel haslet varsa birçoğuna sahipti. “Siz bildiklerinizle amel ederseniz Allah size bilmediklerinizi öğretir”.⁴⁵¹ hadisinin tecelli ettiği önemli ve farklı bir kişidir. O, vazifesinden dolayı aldığı parayı hayırlı işlerde infâk eder, görev icâbı gittiği yerlerde hazineden yapılan harcamaları bile kabul etmezdi.⁴⁵²

Kendisinden ilim öğrenmek isteyenlerin bu isteğini yanlış yönde kullanmamış, bilakis sahip olduğu ilmin kendisine yüklediği sorumluluğun farkında olmuştur. O, sermaye sahiplerinin yanında ilmîni korumaya çalışır, hiçbir şekilde zillete razı olmazdı. Sadece mülk sahiplerinin indinde değil, güç ve iktidarın yanlışlıklarına da boyun eğmeyi doğru bulmazdı. Bu sebeple birkaç kez kâdılık görevinden alınmıştır.⁴⁵³ O ilmin korunması için şu hadisi temel esas olarak kabul etmiştir: “Ey ilmi taşıyanlar! İlminizle amel edin. Âlim ancak ilmi ile amel eden ve ilmi ameline uygun olandır. Öyle insanlar olacak ki, elde ettikleri bilgiler, boğazlarından geçmeyecek, davranışları ise ilimlerine uymayacaktır. Gizlilikleri açıklarına muhâlif olacaktır. Etrafındaki insanların çokluğu ile övünürler. Kendisini terkedip başkasının yanına oturan kişiye de öfke duyarlar. İşte bunlar, amelleri Allah katına yükseltilmeyecek olanlardır.”⁴⁵⁴

1.5.1.4. Kişisel Yetenekleri

Yüce Allah, bazı kullarına başkasının sahip olmadığı yetenekleri verebilir. İleri düzeyde zekâ, belirgin hâfıza, bilgiyi üretme gücü, nitelikli anlama, değerlendirme titizliği, yoğun ve hızlı okumayabilme yeteneği, seri yazma becerisi bunlardan bir kaçıdır.⁴⁵⁵ Bu özelliklere sahip insanların sayısı oldukça azdır. İbn Hacer’in de bu sınıftan olduğu kanaatindeyiz.

İbn Hacer’in özgünlüğünün oluşmasında ki temel özelliklerini tek tek ele alarak açıklamaya çalışacağız.

⁴⁵⁰ Bakara, 2/282.

⁴⁵¹ Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. İbrahim b. Yakup, *Bahru’l-fevâid el-meshûr bi-maâniyi’l-ahbâr*, (thk. Muhammed Hasan ve Ferîd el-Mezîdî), nşr. Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1420/1999, s. 99.

⁴⁵² Sehâvî, *el-Cevâhir ve’-d-dürer*, I, s. 316.

⁴⁵³ Ayderûs, Muhyiddin Abdulkadir b. Şeyh b. Abdullah, *en-Nuru’s-sâfir ‘an ahbâri’l-karni’l-âşır*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1405, s. 104.

⁴⁵⁴ Dârimî, *Müsnedu’-d-Dârimî (Sünenü’-d-Dârimî)*, I, s. 382, Hadis No: 394.

⁴⁵⁵ Abdusettar, *el-Hâfız İbn Hacer*, s. 285.

a- Zekâsı ve anlama yeteneği:

İbn Hacer, olağanüstü bir zekâyaya sahip olan bir ilim adamıdır. İbn Fahd'ın şu cümlesi izâhata hâcet bırakmayacak açıklıktadır: شديد الذكاء المفرط، حسن التعبير، لطيف = keskin ve üstün bir zekâyaya sahipti. Düşüncelerini güzel ifade ederdi. Tatlı bir hitabeti ve güzel bir ahlakı vardı. Dindar bir kişiliği vardı. O, eşsiz idi. Bu cümlelerin devamında da İbn Fahd şunları yazmaktadır: ولقد كان للدنيا بوجوده الجمال والبهجة والفخر، وللناس به أنس، ولهم منه فونجمة، ولا أعلم في المشرق والمغرب من كان يفهم هذا الشأن. مثله = onun varlığı, dünya için güzellik, sevinç ve övünç kaynağı olmuştu. İnsanlar, onunla ünsiyet bulur, ondan yoğun bir şekilde yararlanırlardı. Ne Batı'da ne de Doğu'da hadis ilimlerinde onun gibi birini tanımam.⁴⁵⁶

Sehâvî hocasının zekâsını şu verilerle açıklamaktadır: “Küçük yaşta iken güçlü bir hâfızaya sahipti. Öyle ki, her gün Kur'ân-ı Kerim'den yarım hizb ezberlerdi. Meryem suresini bir günde ezberlediği rivâyet edilmektedir. Her gün *el-Hâvî's-sağır*'i tashîh eder, düşünerek okur ve üçüncü okuyuşta ise hocasına arz ederdi.”⁴⁵⁷ Sehâvî, İbn Hacer'in çocukluğunda bile ders çalışırken alışılmış yöntemin dışında farklı ve kendine özgü teemmül metoduyla çalıştığını yazmaktadır.⁴⁵⁸

Bir başka öğrencisi zihinsel kabiliyetini ve ilim elde etme yöntemini şu şekilde açıklamaktadır: “Hocamız hiçbir metni ders olarak okumadığını söylemişti. Bir eseri incelerken ya da tekrar ederken ezberlemişti. Bir kitabı mütalaa ettiğinde önemli addettiği noktalar üzerinde yoğunlaşır aksi takdirde umarsamazdı.”⁴⁵⁹ Bikâî'nin bu son cümlesi İbn Hacer'in kitâp okurken seçici davrandığını göstermekte ve zamanı da oldukça verimli kullandığının belgesidir. Sehâvî'nin, aktardığı bir olay, İbn Hacer'in hâfızasının ulaştığı noktayı göstermesi bakımından önemlidir. Şeyh Nureddin, Irâkî'ye المكاتب عبد ما بقي عليه = “Mükâteb, üzerinde kitâbet akdindeki miktardan bir dirhem kaldığı müddetçe köledir.”⁴⁶⁰ hadisini ilk tashîh edenin kim olduğunu sorduğunu söylemektedir. Irâkî bilmediğini beyan eder. O gençliğinin baharında olan İbn Hacer ile karşılaştığında mezkûr hadisi ona da sorar. O, ilk tashîh edenlerin İbn Hibbân ve Hâkim en-Nisâbûrî olduğunu ayrıca hocamız Irâkî'nin eserinde de bu hadisin yer aldığını beyan eder.⁴⁶¹

⁴⁵⁶ Sehâvî, *el-Cevâhir ve 'd-dürer*, I, s. 260 -261.

⁴⁵⁷ Sehâvî, *a.g.e.*, I, s. 64.

⁴⁵⁸ Sehâvî, *a.g.e.*, I, s. 124.

⁴⁵⁹ Bikâî, *Unvânu 'z-zamân*, I, s. 92.

⁴⁶⁰ İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, VIII, s. 235.

⁴⁶¹ Sehâvî, *el-Cevâhir ve 'd-dürer*, I, s. 238.

İbn Hacer, çok az insanda var olan dikkati dağılmadan aynı anda hem okuma hem de yazma işini gerçekleştirebilmektedir. Bir eseri yazarken aynı zamanda huzurunda okunan metinleri tashîh edebilme yeteneğine sahipti. Kâdıyu'l-kudât olan el-Bedr b. et-Tenesî başından geçen bu hadise söylediklerimizin delilidir: “Kendisinden ders almak için yanına varırdım. Ben okurken kendisi yazmaya devam ediyordu. Bu durum, birkaç kez tekrar edince içimden şunu geçirdim: ‘uzak bir yerden gelmeme rağmen ilgi göstermemektedir.’ Yine bir gün metinden bir parça okumaktaydım. Bunun üzerine başını kaldırıp aynı yeri tekrar okur musun? Dedi. Anladım ki, kendisi yazarken çok iyi de dinleyebilmekte idi.”⁴⁶²

İbn Hacer’in bu kadar eser yazmasını bu okuma tekniğine bağlamak gerekir. Bu dalda özel bir eğitim alıp almadığını kaynaklarda görmemekteyiz. Ancak eşsiz zekâsı ve üstün anlama yeteneği onu sâir âlimlerden ayırmıştır. Zira zeki insanlar bir konuya yaklaşırken mutlaka farklı noktaları göz önüne alarak yeni yaklaşımlar ortaya koymak veya yeni bir usûl geliştirmek için çaba sarfederler.

b- Hızlı Okuma Tekniği

İbn Hacer’i alışa gelmiş ulemâ çizgisinden ayıran bir diğer husus, hızlı okuma tekniği ile okumalar yapmasıdır. Bir âlimin temâyüz etmesi için bu okuma tarzı elzemdir. İbn Hacer’in yaşadığı dönemde bilinmeyen bu okuma yöntemine, birkaç örnek vermek istiyoruz. O, İbn Mace’nin *es-Sünen*’ini dört oturumda bitirmiş, *Sahîh*’i *Müslim*’i ise Mısır’ın isnâd âlimi İbnü’l-Kûveyk’in yanında sadece iki günde hatm etmeye muvâffak olmuştu. Nesâî’nin büyük kitabını on mecliste bitirmişti. Her meclis yaklaşık dört saat sürmekteydi.⁴⁶³

Daha ilginç olan ise, Şam yolculuğunda Taberânî’nin *Mu‘cemu’s-sağir*’ini bir tek mecliste öğle ile ikindi arasında bitirmesidir. Bu kitâp bin beş yüzden fazla hadis içermektedir. Zira Taberânî bu eserde her şeyhten bir ya da iki rivayet olmak üzere bin şeyhten hadis tahrir etmiştir.⁴⁶⁴ İbn Hacer’in bu hızlı okuma tekniği ile yüz gün kaldığı Dımaşk’ta bu süre zarfında yüz ciltten fazla kitâp okuduğu rivâyet edilmektedir.⁴⁶⁵ Elbette bu ifadelerde abartı olabilir. Ancak yarıya yakınının doğru olması halinde bile bu Askalânî’nin hızlı okuma metoduyla nasıl müstefid olduğunu ortaya koyması açısından nazar-ı itibara alınması gereken bir husus olduğunu düşünmekteyiz.

⁴⁶² Abdusettar, *el-Hâfiz İbn Hacer*, s. 288.

⁴⁶³ Sehâvî, *a.g.e.*, I, s. 162.

⁴⁶⁴ Abdusettar, *a.g.e.*, s. 288.

⁴⁶⁵ Sehâvî, *a.g.e.*, s. 163.

İbn Hacer'in bu hızlı okuma becerisini beğenmeyen âlimlerimiz de olmuştur.⁴⁶⁶ Buradan yola çıkarak İbn Hacer'in yaptığı hataları hızlı okumaya bağlamak doğru değildir. Kaldı ki hiçbir beşer ve yazdığı hiçbir kitâp hatadan mahfûz değildir. İbn Hacer'in kitâbında var olan yanlışlar diğer ulemânın düştüğü yanlışlarla kıyâs edildiğinde daha az olduğu görülecektir.

Askalânî'nin eserlerinde yer alan kimi hataları hızlı okumaya bağlayan kişi tezini ispat etmekle mükelleftir. Zira müddeî iddiasını isbat etmekle yükümlüdür. Kaldı ki, Allah'ın bir lütfü olan bu yetenek, sadece İbn Hacer'e verilmiş bir nimet de değildir. Seri okuma meziyeti az da olsa başka âlimlerde görülmektedir. Zehebî'nin, iki bin altı yüz sahife olan ve on bir binden fazla râvî biyografisini içeren eserini yaklaşık dört ayda yazmasını başka nasıl izâh edebiliriz. Bu nedenle Şâm'ın muhaddisi Kasimî'nin de dediği gibi bu durumu, Allah'ın bazı kullarına özel lutfü olarak görmek gerekir.⁴⁶⁷

c- Seri Yazması

İbn Hacer'de var olan bir başka meziyet hızlı yazabilmesidir. Hızlı okuma tekniği, hızlı yazma tekniği ile birleşince özgün eserler vermek daha kolay olacaktır. İbn Hacer'in bu kadar eser vermesinin temel etkenlerinden birinin bu olduğuna inanmaktayız. Sehâvî'nin belirttiğine göre İbn Nukta'ya ait *et-Takyid*'i⁴⁶⁸ sadece beş gün günde yazmıştır.⁴⁶⁹ Ayrıca *Faslu'r-r'abi' fi fadli'l-bedî*'i de iki günde ikinci günün ikinci vaktinde yazmayı başarabilmiştir.⁴⁷⁰

İbn Hacer, yazısını oldukça küçük karakterlerle yazardı. Sehâvî, bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “İbn Hacer'den Mizzî'nin *Tehzîb*'ini özetlerken bir günde zeval vaktine kadar bir fasikül yazdığını kendisinden duymuştum. Altının dizilişi gibi sözcükleri dizerdi. Bu fasikülü bir başkası yazmış olsaydı birçok fasikül meydana getirecekti.”⁴⁷¹ İbn Hacer, *el-Vukûf alâ ma fi Sahîh Müslim mine'l-Mevkûf* kitabını üç günde yazdığını şöyle belirtmektedir: *علقه الفقير احمد بن علي بن محمد بن محمد بن علي بن حجر في* = bu eserin ta'likini, fakîr Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Hacer 803 yılında Zilhicce ayının başında Haleb'te-Allah onu korusun-üç günde yapmıştır.⁴⁷²

⁴⁶⁶ Kevserî, *Zeylu tezkireti'l-huffâz*, s. 336-337.

⁴⁶⁷ Kâsimî, Muhammed Cemallüddin, *el-Fadlu'l-mubîn alâ akdi'l-cevherî's-semîn*, (thk. Asım Behçet el-Bitârî), Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1415, s. 211-213.

⁴⁶⁸ Bu eser, Kütübi's-sitte ve Müsnedlerin râvîlerini ele alan bir kitaptır.

⁴⁶⁹ Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer*, s. 108.

⁴⁷⁰ Abdusettar, *el-Hâfiz İbn Hacer*, s. 291.

⁴⁷¹ Sehâvî, a.g.e., s. 108.

⁴⁷² İbn Hacer, *el-Vukuf alâ mâ fi sahih Müslim mine'l-mevkûf*, s. 78.

Askalânî'nin iki yüzden fazla eser yazmasını sadece seri yazmasına bağlamak doğru olmamakla birlikte önemli bir sebep olarak kaydetmek gerekir kanaatindeyim.

d- Zamanı Bereketli Kullanması

İbn Hacer, zamanın kıymetini bilen ender insanlardan biridir. Zaman, insanın en kıymetli sermayesidir. Yerinde kullanmakla birçok güzellik elde edilir. Vaktini boşa harcayan kişi aslında kendinî anlamsızlaştırmış olur. O, zamanı hebâ edenlere karşı sitemini şöyle dile getirmektedir: “Hiçbir işle meşgul olmadan oturanlara ta‘accüp etmekteyim.”⁴⁷³

İbn Hacer, zamanı anlamlı ve doğru bir şekilde kullanmıştır. Öğrencisi Sehâvî, İbn Hacer'in zamanı nasıl kullandığını şu şekilde aktarmaktadır: “Bütün işi, mütala‘a, kırâat, semâ’, ibadet, tasnif ve bildiklerini başkasının istifadesine sunmaktı. Yemek yerken ve yolda yürürken bile ilimle uğraşır. Allah, bir şeyi irade edince sebeplerini hazırlar.”⁴⁷⁴ Öyle ki, Terâvîh namazındaki istirahatelerde bile Kur‘ân’ın müteşabih âyetleri hakkında yanında oturan Halil el-Hüseynî'ye bilgiler aktardığı kayıtlarda yer almaktadır.⁴⁷⁵

İbn Hacer'in bir günlük hayatını nasıl geçirdiğini izâh ederek bu konuya nokta koymak istiyorum. İmsâkın ilk anında Hâkim'in câmiisinde sabah namazını cemaatla kılar. Câmiide sorusu ve sorunu olanları dinler daha sonra evine geçer. Kur‘ân’-ı Kerim'i tilâvet ettikten sonra kuşluk vaktine kadar kitapları mütala‘a eder ve te’lifte bulunur. Kuşluk namazını kıldıktan sonra öğrencileri ile öğle vaktine kadar bir araya gelir rivâyet ve dirâyet usûlüne göre dersler okutur. Öğle namazını evinde kılar ikinci namazını biraz te’hir ederek kitâp yazmaya devam eder. İkinci namazını medreseye gider kendisini bekleyen öğrencileri ile kılar. Namazdan sonra öğrencileriyle dersler okur. Bu eğitim faslı, akşam namazı ile son bulur. Akşam vaktine yakın evine girer oruçlu değilse akşam yemeğini yer. Oruçlu olduğu zamanlarda iftârını açar daha sonra akşam namazını evde kılar. Yatsı ezânına yakın telif işine devam eder, yatsı ezanı ile birlikte medreseye geçer iki rekât namaz kıldıktan sonra kendisini bekleyen öğrencilerin toplu derslerine girer yatsı namazını cemâatla edâ ettikten sonra sünnetlerini evde kılar. Görevli olduğunda günlük çalışmasında kısmi değişiklikler olabilirdi.⁴⁷⁶

⁴⁷³ Sehâvî, *el-Cevâhir ve 'd-dürer*, I, s. 170.

⁴⁷⁴ Sehâvî, a.g.e., I, s. 170.

⁴⁷⁵ Abdusettar, *el-Hâfız İbn Hacer*, s. 295.

⁴⁷⁶ Cezâirî, Tahir Abdulkadir, *Mulahâzât mine'l-cevâhir ve 'd-dürer terceme şeyhi'l-İslâm İbn Hacer, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye*, ts. s. 52-54.

Her günü bu şekilde yoğun ilmî faaliyetlerle geçen bir âlimin hem çok eser vermesi hem de özgün yaklaşımlar sergilemesi tabiidir.

1.5.1.5. Devrin Önde Gelen Âlimlerinden Ders Alması

İbn Hacer, ilim elde etmek için her türlü zahmete katlanmış belde belde dolaşarak tahsilde bulunmuştur. Sahip olduğu yeteneği keşf eden hocaları ise onun için özel ders halkaları oluşturmuşlar adeta onu özel bir eğitime tabi tutmuşlar. Onlar gelecek vaad eden bu öğrenciye hakettiği itinaı göstermişler. İbn Hacer öyle bir eğitimle yetiştirilmişti ki öğrenci iken bile onun söylediği söz muteberdi. Hocalarının nezdinde onun verdiği hüküm, nihâî bir karar olarak kabul ediliyordu.

Bir öğrencinin aldığı eğitimin, doğrudan hocasının eğitim tecrübesi ve potansiyeline bağlı olarak olgunlaştığı bir gerçektir. Askalânî'yi yetiştiren hocalarının derinliği ve alan hâkimiyetleri gözönünde bulundurulduğunda böyle bir muhaddisin doğuşunu tevâfuk sonucu olarak görmek mümkün görünmemektedir. Tezimizin birinci bölümünde hocalarını ve etkin oldukları bilim dallarını ele almıştık. Bu nedenle burada fotoğrafın tamamını görmek için bazı hocalarının isimlerine yer vereceğiz.

İbn Hacer'in yetişmesinde emeği inkâr edilmez hocaları arasında; Ahmed b. Abdurrahim b. Hüseyin el-İrâkî, Ali b. Ebû Bekr b. Süleyman b. Ebû Bekr el-Heysemî, Ömer b. Raslân b. Nasr el-Bulkînî, Ömer b. Ali b. Ahmed b. Muhammed İbnu'l-Mulâkkîn, Ebû Bekr b. Abdulaziz b. Muhammed b. İbrahim İbn Cema', Behâdır b. Abdullah el-Ermenî, Fîrûzabadi Zeynep bt. Ebû Bekr b. Ahmed b. Ca'vân ed-Dımeşkîyye, Rukiyye bt. Ali b. Muhammed b. Ebû Bekr es-Safediyye, Zahîre b. Hüseyin b. Ali el-Mekkî gibi âlimler vardır.

Sehâvî, İbn Hacer'in hocalarını üç kategoride ele almış birinci listede iki yüz otuzun üzerinde ilim adamının ismini vermiş ikinci listede iki yüz yirmi, üçüncü listede ise yüz seksen kişinin isimlerini zikretmiştir. İbn Hacer'in kendilerinden müstefid olduğu hocaların toplamı 630'dır.⁴⁷⁷ Sehâvî'nin de belirttiği gibi bu rakama sadece ders veren hocaları değil aynı zamanda kendisine icâzet veren ya da müzâkere yolu ile ilim öğrendiği hatta hutbesini dinlediği kişiler de dâhildir.⁴⁷⁸

İbn Hacer'in yetiştirilmesinde emeği geçen hocaların profiline bakılırsa neredeyse her etnik yapıdan, meşrep ve mezhepten ve hatta tüm bölgelerden ilim ve irfân ehlerinden

⁴⁷⁷ Sehâvî, *el-Cevâhir ve 'd-dürer*, I, s. 214-228, 240.

⁴⁷⁸ Sehâvî, a.g.e., I, s. 200.

ders aldığı görülecektir. Bu durumu onun ilimde farklılığı ve çeşitliliği ortaya çıkartmak için üzerinde durmamız gereken önemli bir tespittir. Zira arılar, ne kadar fazla bitkiden hammadde toplasalar en iyi balı üretmiş olurlar. Bu nedenle İbn Hacer'in yetiştirilmesinde büyük âlimlerin emeği, inkâr edilmez bir gerçektir.

1.5.1.6. Zengin Bir Kütüphaneye Sahip olması

Herhangi bir bilgenin, kayda değer eser vermesi, sahip olduğu kütüphanenin zenginliğine bağlıdır. Kaynaklar, beyinleri besleyen temel unsurlardır. Zira bir konu hakkında ne kadar çok ve farklı okumalar yapılsa fikirler arasında sentez yapmak o kadar kolay olacaktır. İbn Hacer'in sahip olduğu kütüphaneyi diğerlerinden ayıran temel fark her okula ait eserlerin bulunmasıydı. Zahirî mezhebine ait kaynaklar, Bahâî anlayışını yansıtan ilk dönem eserleri, İbn Hacer'in ufkunu genişletmişti. Görevlisi bulunduğu 'Mahmûdiyye' kütüphanesi beslediği kaynaklar arasındadır. Bir hafta boyunca aldığı notları haftada bir gün kütüphaneye kapanarak onların üzerinde araştırmalar yapması temâyüz etmesinin nedenleri arasındadır.⁴⁷⁹

Öğrencisi Bikâî, İbn Hacer'in kütüphanesinde bir eserin farklı nüshaları bulunduğu gibi, kaynak eserin aslınında bulunduğunu bunun da İbn Hacer'e mukayese etme gücü verdiğini söylemektedir.⁴⁸⁰ Ciddi ve farklı okumaları onu ufuk zenginliğine ve fikir özgünlüğe götüren önemli sebeplerdendir. Zira her meşrebin kendine hâs kaynakları vardır. Bu kaynaklardan yola çıkarak yeni bir yaklaşım sergilemek gerekir. İşte İbn Hacer'in, tezimizin muhtelif yerlerinde ortaya koyduğumuz gibi özgün bir usûl geliştirmesinin önemli sebeplerinden biri olarak bu durumu belirtmekte yarar vardır.

1.5.1.7. İcrâ Ettiği Görevlerin Önemi

İbn Hacer, sadece medresede ders veren bir ilim adamı değildi. Onun ilmî kimliğinin yanında devlet adamı kimliği de mevcuttu. Kâdılık, fetvâ makamı, hatiblik gibi vazifeleri deruhte etmekteydi. İbn Hacer'in üstlendiği bu vazifeler sürekli okumayı gerektiren ve çağın koşullarına göre yenilenmeyi zorunlu kılan görevlerdi. Tevdî edilen görevlerde liyâkatın öncelendiği bir dönemde İbn Hacer'in üstlendiği görevler daha çok ilmî niteliği ağırlıkta olan görevlerdir.

⁴⁷⁹ Abdusettar, *el-Hâfız İbn Hacer*, s. 296.

⁴⁸⁰ Bikâî, *'Unvânu'z-zamân*, I, s. 134.

Bu nedenle âlimlerin çok olduğu bir ortamda, hem görev ile ilgili hem de genel anlamda donanımlı olması gerekirdi. İbn Hacer'in üstlendiği görevler arasında; imlâ, vaaz, tefsir, fıkıh ve hadis dersleri, meşîhat görevi, hitâbet vazifesi, kütüphane görevi ve kâdılık gibi ilmî yönü ağır basan görevler yer almaktadır.

1.5.1.8. Arkadaşları

Yakın arkadaş çevresinin, sosyal hayattaki önemi zahirî bir olgudur. Sehâvî, İbn Hacer'in yakın arkadaşlarını şu şekilde anlatmaktadır: “Dindar ve mütevâzı olup ilmi mevzularda mütehasıs idiler. Hased ve bilgiyi saklamaktan uzaktılar. Arkadaşlarından kimileri kırâatta kimileri de kitabette kendisine yardımcı olurlardı. O, eserlerini tashîh ederken bir ekiple çalışırdı. Bu ekip uyum içinde çalışır hatta ekipten bir şahıs ölünce başka biri onun yerine getirilirdi.⁴⁸¹

Sehâvî, ilim elde etmek ve özgün eserler ortaya koymak için hataları tashih ve doğruları teyid edecek bilgin arkadaşlara gereksinim olduğunu ifade ettikten sonra bu tür arkadaşların günümüzde sayılarının oldukça azaldığı tesbitini aktarmıştır.⁴⁸² İbn Hacer'in özgün kişiliğinin oluşmasında hocalarının konumunu önemli bir faktörler olarak kaydetmek gerekir.⁴⁸³ İbn Hacer'in ekip çalışmasına önem vermesi nazar-ı itibara alınıp mutlaka değerlendirilmesi icap eder. Buradan ilham alarak ekip çalışmalarına önem verilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Özellikle bu yöntemle oryantalistlerin genelde islâmî özelde hadis ile ilgili kuşkuya dayalı çalışmalarına mukavemet edilebilir.

1.5.1.9. Pozitif Motivasyon

İnsanın yaşı ne olursa olsun olumlu cümleler duymak ister. Müspet kelimeler insanın yüreğinde yatan devî uyandırabileceği gibi menfî değerlendirmeler de cevheri sıradan bir taşta dönüştürebileceği gerçeği günümüzde yapılan ilmî çalışmalarla ortaya konmuştur. İbn Hacer'in de sair insanlar gibi takdirden ve olumlu yönlendirmelerden etkilendiğini müşahede etmekteyiz.

İbn Hacer'in sahip olduğu ilmi kariyerinde, pozitif yönlendirmenin ve teşvikin önemini Sehâvînin yazdıklarının satır aralarında görmek mümkündür. O derki; “O'nun yeteneklerini keşfettiler. Öyle ki, Muhammed b. el-Vecediyye; onun hadis ilmine olan

⁴⁸¹ Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer*, I, s. 168.

⁴⁸² Sehâvî, a.g.e., I, s. 169.

⁴⁸³ Hannân, bnt. Ali Muhammed, *el-Ehâdis ve'l-âsârü'l-lefi daa' fahâ el-hâfiz İbn Hacer fi kitâbih fethi'l-bârî şerh sahîhi'l-Buhârî*, (Doktora Tezi), nşr. Ümmü'l-Kurâ Üni., 1435, s. 25.

düşkünlüğünü görünce şu teklifte bulunmuştu: ‘Hadis ilmine teksif ettiğin bu gayretini az da olsa fıkıh ilmine kaydırırsan iyi olacaktır. Zira benim sezime göre bu şehrin ulemâsı kalmayacak ve insanlar sana muhtaç olacaktır. Öyle ise fıkıh alanında ihmalkâr davranma.’ Ayrıca İbn Hacer’in, hocasının bu telkîni için söyledikleri de müspet yönlendirmenin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur: “فنفعني كلمته ولا ازال اترحم عليه” / Hocamın söylediği bu cümle bana fayda verdi. Bu nedenle ona daima rahmet diliyorum.”⁴⁸⁴

1.5.1.10. Farklı İlim Dallarında İhtisâs Yapmış olması

Nâkile dayalı ilim dalları arasındaki münasebet bilinen bir husustur. Sarf ve Nahvi iyi bilmeden hadiste yetkin bir bilgiye ulaşmak neredeyse mümkün değildir. Meânî, bedî‘ ve belâgat ilmine vakıf olmayanın hadis metinlerini sağlıklı çözmesi beklenilmemelidir. Ebû Gudde, bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “Aklî ve naklî ilimleri tahsil etmek meşâkkatlidir. İlmi korumak ve bu alanda etkin olmak daha zordur. Zira her ilim dalının diğer alanlarla yakın veya uzak bir ilişkisi vardır. Dolayısıyla ilimler, dalları içiçe girmiş bir ağaç mesâbesindedirler.

Bir ilim dalında mükemmel bilgiye ulaşabilmek için onunla ilintili diğer ilim dallarını da iyi derecede bilmek gerekir.”⁴⁸⁵ İlim dalları arasında var olan ilişkiyi inceleyen ed-Dellâcî ise, (ö. 838/1435) şunları yazmaktadır: “Kitâp, sünnet ve şer‘i hükümlerin tüm ilim dalları ile güçlü bir münâsebeti vardır. Mesela bunlarda tekil bir lâfız kullanılırsa ‘sarf ilmine’, o lafız terkip halinde ise sahih olup olmamasının anlaşılmasında ‘nahv ilmine’, lafzın manaya uygunluğu açısından ‘lugat ilmine’ ihtiyaç duyulmaktadır. Hâkezâ kelimenin izhâr (açık isim olarak getirilmesi) veya izmâr (zamir olarak kullanılması) ya da takdim ve te‘hirinde ‘maânî ilmine’, hakikî, mecâz, kinâye ve istiâre olarak kullanılması da ‘bedî‘ ilmine’, ‘âm ve hâs, mutlak ve mukayyed olarak istimâl edilmesi halinde ‘usûli’l-fıkha’ hâsılı hükmün geldiği yere göre, tefsir, kırâat, mantık, cidâl, araştırma metodu, tarih ve fıkıh vb. ilimlere gereksinim duyulmaktadır.”⁴⁸⁶

İbn Hacer’in birçok ilim dalında eser yazması onu geniş bilgi sahibi kılmıştır. Sahip olduğu bu bilgi yelpazesinin onu sentezler yapmaya hatta özgün görüşler serdetmeye de

⁴⁸⁴ Sehâvî, *el-Cevâhir ve ‘d-dürer*, I, s. 174.

⁴⁸⁵ Ebû Gudde, Abdülfettâh, *Safehâtun min sabri’l-ulemâ*, Mektebetü’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, Beyrut, 1413/1992, s. 363.

⁴⁸⁶ Dellâcî, Ahmed b. Ali b. Abdullah Şihâbuddin, *ef-Felâke ve ‘l-meflûkûn*, Matbaâtü’ş-Şa‘b, Mısır, 1322, s. 41-42.

sevk ettiğini söyleyebiliriz. Bu özgün metod onun açısından garipsenecek bir olgu değildir. Çünkü o, bir muhaddis, usûl âlimi ve fakîhtir.⁴⁸⁷

İbn Hacer ile ilgili bu iddiamızı güçlendirecek ve yetkin olduğunu ispat edecek birkaç ilim dalından kısa bilgi vereceğiz. Örneklerimizi İbn Hacer'in meşhûr kitâbı olan *Fethu'l-bârî*'den seçeceğiz. Bununla da hedeflediğimiz amaç, hadis metinlerine yaklaşımını ortaya koymaktır. Usûle dair geniş bilgiyi tezin ikinci bölümünde verdiğimiz için farklı bir alanda (hadislerin doğru anlaşılması noktasında) örneklendirmeler yapıp etkin olduğu başka bir alandan seçmeler yapmak suretiyle sonuç almaya çalışacağız.

a. Lügat İlmindeki Yeri

Hadis ilminde lügat bilgisinin yeri tartışılmayacak bir husustur. Zira garibü'l-hadis, hadislerin hem anlaşılmasında hem de tespitinde önemli bir unsur olarak karşımızda durmaktadır. Bu durum sadece hadislere özgü bir husus değil, bilakis Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılmasında da önemli bir unsurdur. Mücâhid'in "Allah'a ve âhiret gününe iman eden etmiş bir kimsenin arapçayı bilmeden Allah'ın kitâbı hakkında konuşması helâl değildir."⁴⁸⁸ sözünü bu doğrultuda değerlendirmek gerekir.

İbn Hacer, lugavî birçok kaynaktan beslenmiştir. Bu eserler arasında Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin (ö. 175/792) *Kitabu'l-ayn*'ı,⁴⁸⁹ Siybeveyh'inin (ö. 185/801) *el-Kitâb*'ı,⁴⁹⁰ Ferrâ'nın (ö. 207/823) '*Maâniyi'l-Kur'ân*'ı,⁴⁹¹ Ebû Ubeyde'nin (ö. 211/827) *Mecâzu'l-Kur'ân*'ı,⁴⁹² Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî'nin (ö. 370/981) '*Tehzibü'l-lugat*'ı,⁴⁹³ Cevherî'nin (ö. 400/1010) '*es-sihâh*'ı,⁴⁹⁴ Muhammed b. Ca'fer, Kazâz'ın (ö. 412/1022) *el-Câmi*'si yer almaktadır.⁴⁹⁵ Bu listeye farklı birçok

⁴⁸⁷ Misbâhî, Ahmed Ali Kâid, *Cuhûdu İbn Hacer el-lugaviyye*, s. 88.

⁴⁸⁸ Kattân, Menâ' b. Halil, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1400/1980, s. 231

⁴⁸⁹ Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, s. 88; II s. 480; VI, s. 171; VII, s. 111; VIII, s. 730; IX, s. 241; X, s. 133.

⁴⁹⁰ Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 152./ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*'nin 'güvenilmeyen söz' manasına yorumladığını belirttikten sonra bunun doğru olmadığını zira bu fiilin gerçek söz anlamında kullanılacağını ortaya koyar.

⁴⁹¹ Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, s. 295; VII, s. 46; VIII, s. 162; X, s. 532; XI, s. 395; XIII, s. 362.

⁴⁹² Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, III, s. 3. İbn Hacer, Müzemmil suresinin altıncı ayetini tefsir ederken *فتهجد* =teheccüde kalk sözü namazla uykusuz kal demektir. Teheccüdün uykusuzluk ile tefsiri lugatta bilinen bir husustur. Bu durum zıddı ile bilinir. Bu nedenle teheccüde fi ili hem uyku hem de uykusuzluk için söylenir demektir.

⁴⁹³ Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, s. 27.

⁴⁹⁴ Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, s. 171. *علي حمار هو اسم جنس يشمل الذكر والأنثى وقد شذ حماراً في الأنثى حكاة في*. *وهو من الأضداد يقال تهجد إذا سهر وتهجد إذا نام* =Himâr cins isim olup hem muzekere hem de müennese şamil gelir. Dişiler için marbuta ta ile kullanılması şazdır. Cehverî Sihâh adlı kitabında bunu hikâye etmiştir.

⁴⁹⁵ Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, s. 433./ *وأما المعنوي فيقال*. *وهو المشهور فيهما. وحكي فيهما الفتح معا والضم فيهما حكاة صاحب الجامع* قوله [بطعني] هو بضم العين وكذا في جميع ما هو حسي. *وهو المشهور فيهما. وحكي فيهما الفتح معا والضم فيهما حكاة صاحب الجامع* *بطعني* fi ili âynın zammesiyedir. Duygusal olan tüm dürtmelerde kelimelere aynı hareke verilir. Psikolojik durumlar için *بطعني* fathe ile

kaynak daha ekleyebiliriz. Burada amacımız İbn Hacer'in beslendiği dilsel kaynakları ele almak olmadığı için verdiklerimizle yetinip dilbilimcilere yönelttiği eleştirilere yer vereceğiz. Çünkü her eleştiri bir nev'i özgünlüktür.

İbn Hacer'in dilsel tenkitlerine geçmeden önce alanla ilgili yaptığı açıklamaların doyurucu olduğunu belirtmekte fayda vardır. Örnek olarak 'belâgat' kavramına şu şekilde tanımlar getirmektedir: "Belâgatın tanımı hakkında ihtilâf edilmiştir. Bazıları belâgatı yürekte var olan mananın lisânla ifade edilmesi olarak ta'rif ederken, kimilerine göre ise, mananın en güzel lâfızlarla karşıya aktarılmasıdır. Bazılarına göre de o, anlaşılabilirlikle birlikte icâzdır. Kimilerine göre de manada muğlaklık olmadan az sözcükle usandırmayacak şekilde çok kavramla merâmın ifade edilmesidir. Kimilerine göre de lâfzın güzelliği ile birlikte mananın genişliğidir. Bazılarına göre de lafzın azlığı mananın teksiridir. Kimilerine göre ise, manayı güzel olarak ve uygun ifadelerle zihinlere ulaştırmaktır. Bazılarına göre ise, Bedîhi mana ile birlikte lafzın suhuletidir. Kimilerine göre de, foksiyonel bir bakış ya da arzu edilen mananın bir kelime ile ortaya konulmasıdır. Bazılarına göre de belâgat; eksiksiz icâz, hatasız itnâptır. Kimilerine göre de gerektiği yerde gerektiği kadar konuşmak ve susulması lazım olan yerde de susmaktır. Bazıları da 'fasl' ile 'vasl'⁴⁹⁶ tanımak anlamı vermişlerdir. Kimilerine göre de, kelâmın başı ile sonu arasında güçlü bağlantıdır.

Tüm bu tanımlar mütekaddimûnun benimsediği tariflerdir. Meâni ve beyân ehline göre ise, belâgat; sözün hâle uygunluğudur."⁴⁹⁷ İbn Hacer'in aktarmış olduğu bu tanımların tümünü bir belâgat kitâbında bulmak neredeyse mümkün değilken bir kavramı serh ederken bu kadar tanım aktarması hem onun sahip olduğu kaynak zenginliğini hem de bilgi yelpazesinin genişliğini göstermektedir. İbn Hacer sadece nakilde bulunan bir âlim değildir. Aktardığı bilgileri tenkit süzgecinden geçirir. Alıntı yaptığı kişilerin kimliğine bakmaz bilakis ilâhî rızayı esas alan bir anlayışı vardır. İbn Hacer'in dil noktasında eleştirdiği bazı dil bilimcilerini kronolojik sıraya göre vereceğiz.

a.a. el-Herevî (ö. 401/1011)

İbn Hacer, اللغو kavramını izâh ederken el-Herevî'nin لغا filini mutlak tekellüm manasına yormuştur, demektedir. Ona göre ise, doğrusu bu sözcüğün, takyid ile

söylenir. Her iki durum için meşhur olan budur. Ancak hem fathe ile hem de zamme ile okunduğu da hikaye edilmiştir. El-Câmi'in müellifi zamme ile okumayı da hikâye etmiştir.

⁴⁹⁶ Vasl: Bir Cümleyi, başka bir cümleye atfetmektir. Fasl ise: bir cümleyi, diğer bir cümle üzerine atfetmemektir. Bkz. Özdoğan, Mehmet Akif, Arap Belâgatinde Fasl ve Vasl Olgusu, *ERÜ., İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, sy. 19, s. 45.

⁴⁹⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII, s. 177.

kayıtlanmasıdır. İbn Hacer, bu açıklamayı yaptıktan sonra “Ben derim ki, âlimlerden birçoğu lağvı batıl sözle ya da güvenilmeyen kelâmla takyid etmişlerdir.”⁴⁹⁸ Öyle anlaşılıyor ki, İbn Hacer bu eleştirisinde isâbet etmiştir.

a.b. Hattâbî (ö. 388/998)

Hattâbî, *Meâlimu's-sünen* adlı kitabında, kadınların def-i hâcet için dışarıya çıkmasını ele aldığı bâbta البراز kelimesi ile ilgili şu açıklamayı yapar: “Râvilerin kahir ekseriyeti, sözcüğün ilk harfinin kesre olduğu kanaatindedir. Ancak bu doğru değildir. Çünkü البراز kelimesinin ilk harfi kesreli okunduğunda, savaşta mübârezeyi ifade eder”⁴⁹⁹ İbn Hacer ise, mezkûr kelime ile ilgili Hattâbî'nin “okunuşu doğru değildir” değerlendirmesine katılmaz ve البراز kelimesinin ilk harfinin kesreli okunmasının “def-i hacet için dışarıya çıkmak” manasına geleceğini belirtir, buna da Cevherî'nin açıklamasını delil gösterir.

Cevherî, *Sihâh*'ında البراز kelimesinin ilk harfi kesreli olduğunda hem savaşta mübârezeyi hem de ‘def-i hâceti’ ifade etmek için kullanılabileceğini ayrıca bu kelimenin, fetha ile okunduğunda ‘geniş mekân’ anlamına geleceğini belirtir.⁵⁰⁰ İbn Hacer, bu alıntıyı yaptıktan sonra kendi görüşünü şu şekilde beyan etmektedir: “Kelimeyi fetha ile okuyan ‘geniş mekân’ anlamını kasteder. Bu durumda geçen kelimenin def-i hacet anlamında kullanılması mecâzi olur, bu takdirde mekân zikredilerek orada yapılan iş kastedilmiştir. (Zikr-i mahal irâde-i hal)”⁵⁰¹

a.c. Süheylî (ö. 583/1187)

Abdullah b. Ömer'in rivâyet ettiği habere göre; “Hz. Ömer Cuma günü hutbe verirken bir adam camiye girdi. Hz. Ömer, ona hangi saatte geldin? (geciktiğini imâ eder) Adam, Hz. Ömer'e meşgul olduğunu ancak abdest alıp gelebildiğini söyler. Bunun üzerine Hz. Ömer, abdest mi? Diye karşılık verdi.”⁵⁰² İbn Hacer, hadiste geçen الوضوء kelimesinin her iki rivâyette de mansûb olduğunu söylemektedir.

O, Nevevî'nin bu cümle için ‘sen sadece abdesti almakla kusurlu davrandın ya da abdest almakla güslü terk etmiş oldun’⁵⁰³ şeklindeki açıklamasını karine olarak almaktadır. İbn Hacer, Süheylî'nin tüm râvilerin الوضوء sözcüğünü merfû okuduğunu,

⁴⁹⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II, s. 414.

⁴⁹⁹ Hattâbî, Ebû Süleyman, *Meâlimu's-sünen*, I, s. 9.

⁵⁰⁰ Cevherî, Ebû Nasr, İsmail b. Hammâd el-Farâbî, *es-Sihâh tâcu'l-lugat ve sihâhu'l-arabiye*, be-re-ze mad. (thk. Ahmed Abdulgaffûr Âttâr), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1402/1987, II, s. 864.

⁵⁰¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, s. 249.

⁵⁰² Buhârî, Cum'a, 2, Hadîs No: 878.

⁵⁰³ Nevevî, Ebû Zekerîya, *el-Minhâc*, VI, s. 134.

mansûb okunması halinde ise inkâr manasına geleceğini oysa abdeste karşı çıkılmaz dediğini aktardıktan sonra bu açıklamanın kabul edilir bir tarafının olmadığını belirtir.⁵⁰⁴

a.d. Ukberî (ö. 616/1219)

Ebu'l-Bekâ el-Ukberî, Allah Resulü'nün "Ensâr sevgisi imanın alâmetlerindedir." hadisi ile ilgili kelime tahlili yaparken şunları yazmaktadır: انه الايمان bu cümle, hemzenin kesrası, nûn harfinin şeddesi ve hâ harfinin eklenmesi şeklindedir. الايمان sözcüğü de merfû'dur. ان te'kîd edâtı ها şe'n zamiridir. الايمان kelimesi ise, mübtedâ olup haber ise ardından gelen sözcüktür. Cümlenin anlamı şu şekildedir: "Kuşkusuz o, (iman) ensâr sevgisidir." İbn Hacer, Ebû'l-Bekâ'ya yönelttiği eleştirilerini şu noktada toplamaktadır: "el-Ukberî tashif yapmıştır. Kaldı ki, mana ciheti ile de problem vardır. Çünkü bu durum imanı Ensâr sevgisine hasretme sonucunu doğurur. Bunun sahih olmadığı açıktır."⁵⁰⁵ İbn Hacer, yaptığı tenkitlerini sadece dil eksenli yapmamış yanlış anlamının önüne de geçmek gibi bir hedef de gütmüştür.

a.e. İbn Mâlik (ö. 672/1274)

İbn Hacer'in tenkitlerine hedef olan dilbilimcilerden biri de İbn Mâliktir. O'nun, İbn Mâlik'e yönelik ortaya koyduğu eleştirileri bir çalışmada bir araya getirmek mümkün olmamakla birlikte birkaç örnek vermekle kifâyet edeceğiz. İbn Mâlik, cer harflerinden olan ر 'nin genelde 'teksîr' manasına geldiğini iddia ederken⁵⁰⁶ buna mukabil İbn Hacer bu edâtn 'taklîl' için daha çok kullanıldığını bazen ise 'teksîr'i ifade ettiğini belirtir.⁵⁰⁷

"Ben salih kullarım için cennette hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın hayal edemeyeceği birtakım nimetler hazırladım."⁵⁰⁸ hadisinde geçen بله kelimesine yönelik İbn Hacer, İbn Mâlik'in yaklaşımını şöyle özetlemektedir: "بله terk et manasına gelen ismu'l-fiildir. Masdar olup terk etmek anlamında da kullanılır."⁵⁰⁹

İbn Hacer, İbn Mâlik'in benimsediği bu anlayışı doğru bulmayıp şunları söylemektedir: "Hadisin siyâkından anlaşılan bu sözcüğün غير manasında kullanılmalıdır. Bu mana, düşünenler için oldukça açıktır."⁵¹⁰ İbn Hacer'in dil bilgisine

⁵⁰⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II, s. 360.

⁵⁰⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, s. 63.

⁵⁰⁶ İbn Mâlik, Cemalüddin Muhammed b. Abdullah b. Abdullah, *Şevâhidu't-tavdih ve't-tashih*, Dârü'l-Arûbe, Kahire, ts. s. 104.

⁵⁰⁷ İbn Hacer, *a.g.e.*, I, s. 158; III, s. 576; XIII, s. 22.

⁵⁰⁸ Buhârî, *Bedu'l-halk*, 8, Hadis No: 3244.

⁵⁰⁹ İbn Mâlik, Cemalüddin Muhammed b. Abdullah b. Abdullah, *Şevâhidu't-tavdih ve't-tashih*, Dârü'l-Arûbe, Kahire, ts. s. 298.

⁵¹⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VIII, s. 517.

dair yapmış olduğu tashihlerin sadece bunlardan ibaret olmadığı ve tezin amacı da dilsel tenkitler olmadığından verilen bilginin fikir vermesi bakımından örnekler kabilinden ele alınmıştır.

b. Tarih İlmindeki Yeri

Ulûmu'l-hadisın, tarih ilmine olan gereksinimi izâhâta gerek bırakmayacak bedihiyettedir. Zira hadislerin aktarımı tıpkı tarih gibi rivâyete dayanmaktadır. İbn Hacer, tarih ve terâcime dair ilim dünyasına birkaç eser bırakmıştır. Tarih ilmi ile ilgili en önemli eseri hiç şübhesiz *İnbâu'l-ğumr*'dir. Çünkü bu eserde hem şahıslar hem de olaylar vardır. İbn Hacer'in hadiseleri vuku bulduğu anda yazmaması kendisine olayın perde arkasını ve sonuçlarını görme fırsatını vermiş ve bu tahliller eserinde önemli bir yer tutmuştur.

İbn Hacer'in tarih bilgisi ve alan hâkimiyeti özgünlüğünü ortaya çıkaran önemli unsurlarlardan biridir. Bu alanda yeteneğini özellikle yaşadığı dönem ile ilgili verdiği bilgilerde görmek mümkündür.⁵¹¹ İbn Hacer, tarihi bazı şahsiyetleri değerlendirirken onların arizî bazı hastalıklarına değinmesi de önem arz etmektedir. Çünkü bununla râvînin rivâyetten önce mi ya da daha sonra mı hafıza sorunu yaşadığını belirlemek mümkün olmaktadır. O, kimi râviler hakkında yapılan değerlendirmelerin yanlış olduğunu belirttikten hemen sonra kendi görünüşünü belirtmiştir. Önce hatalı re'yn gerekçesini mutlaka ortaya koymuştur. Ebû Bekr b. Hüseyin b. Ömer b. Abdurrahman b. Ebu'l-Fahr b. Necm b. Tûlû'nun (ö. 816/1413) hayatını ele alırken kullandığı şu değerlendirme ehemmiyet arz etmektedir: *وكان بعض من يتعصب عليه ينسبه الي الخرف والتغير، ولم يقع ذلك* =Ona karşı taâssubla yaklaşanlar onu bunaklıkla ve hafıza sorunu yaşamakla ithâm etmişler. Suçladıkları bu olumsuz durum asla gerçekleşmedi.⁵¹² Buradan hareketle kimi suçlamaların mesnedsizliği ve taâssuba dayanması onların sübjektifliğini de ortaya koymaktadır. İbn Hacer, Muhammed b. Râfi' (ö. 774/1373) hakkında üç sayfalık bir bilgi aktarmaktadır. İbn Kesîr ile onun arasında kıyâs yaparken şu açıklamayı yapmaktadır: "Ben derim ki; şu iki âlim arasında kıyâs yapıldığında insâf ölçüsü gereği şu söylenmelidir; ehl-i hadisın usûlü nazar-ı itibara alınırsa Muhammed b. Râfi' İbn Kesîr'den hâfız sıfatına daha yakındır. Fıkıhçıların anlayışı esas alınırsa hâfız sıfatını daha çok hak eden İbn Kesîr olacaktır. Ancak İbn Rafi' vesveseye mübtela olmuş öyle ki, bundan hem bedeni hem de zihni etkilenmişti. Ölünceye kadar da bu illetten kurtulamadı."⁵¹³

⁵¹¹ İbn Hacer, *İnbâu'l-ğumr bî enbâi'l-'umr*, II, s. 245-251.

⁵¹² İbn Hacer, a.g.e., III, s. 23.

⁵¹³ İbn Hacer, a.g.e., I, s. 49.

İbn Hacer, bir şahsı ele alırken sadece hakkında değerlendirmede bulunmakla yetinmez varsa eserleri onları da mutlaka araştırırdı. Örnek olarak Tâcüddin el-Humeydî'yi (ö. 788/1386) verebiliriz. Onun hakkında derki; “O'nun hattı ile yazdığı yaklaşık altmış ciltlik tezkiresini gördüm. İfâdeleri basit, yazısı da oldukça kötüydü.”⁵¹⁴ İbn Hacer, tarih anlayışını, eleştirel bir bakış açısı üzerine bina etmiştir. Bedrüddin el-Aynî, Mahmûd el-Külüstânî'yi (ö. 801/1399) değerlendirirken onu kibirli, cimri vb. kötü sıfatlarla nitelendirirken İbn Hacer buna karşın onun ilim dallarındaki yeteneğine işaret etmekte ve gerek vezin ve gerekse nesirde bir hazine olduğuna işaret etmektedir.⁵¹⁵

İbn Hacer, devlet ricâlini ve kendi dostlarını tenkit ederken hiçbir kaygıya kapılmadan objektif davranmaya çalışmıştır. O, bir yargıç ve askerî yetkili olan es-Sadru'l-Ademî'yi (ö. 816/1414) müsrif ve üstlendiği kâdılık görevine uymayan davranışlar sergilemekle ayrıca Allah'ın kendisine verdiği nimetlere şükürde bulunmamakla nitelendirmiştir.⁵¹⁶ Bu eleştirilerinden dolayı kimi eserlerin (İnbâu'l-ğumr, Kudât-ı Mısır vb.) kendisine nisbet edilmesi kuşkuyla kabul edilmiştir.⁵¹⁷ Aslında eleştiri anlayışında dinî şahsiyetlerin tenkidini gıybet olarak görmediğini şu cümle ile ortaya koymuştur: “ليس ذكر / الجرح والتعديل من الغيبة / Cerh ve ta'dilde söylenenler gıybete girmez.”⁵¹⁸

İbn Hacer, tarihi vâkıaları değerlendirirken olduğu gibi aktarmaz akıl süzgecinden geçirmektedir. Örneğin şöyle der. “Timurlenk'in ordusu içinde Bereke adında bir âbid vardı. Timurlenk ona itibar etti. Bereke adındaki bu âbidin, düşman Toktamış Hânın askerlerine bağırması, ordusuna hezimet yaşattı.” İbn Hacer, olayı iki şekilde değerlendirmekte ve şöyle demektedir: “Ya bu olay Timurlek'in bağınazlarınca uydurulmuş ya da “biz onlara fırsat verip günahlarını artırırız” âyetinin tahakkuk ettiği bir olgudur.”⁵¹⁹ Son olarak İbn Hacer'in, tarih ilminde sahip olduğu yaklaşımını Muhammed İzzuddin'in değerlendirmesi ile bitireceğiz. O şöyle demektedir: “بالإضافة الى الاصاله / Eserinde (İnbâu'l-ğumr) düzen mükemmeldir. Yazdığı birçok noktada özgün olup taklitten uzaktır.”⁵²⁰

⁵¹⁴ İbn Hacer, a.g.e.,I, s. 321.

⁵¹⁵ İbn Hacer, *İnbâu'l-ğumr*, II, s. 90.

⁵¹⁶ İbn Hacer, *el-Mecmau'l-muessis li'l-mu'cemi'l-müfehri*, (thk. Yusuf Abdurahman), nşr. Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1415/1994, III, s. 193.

⁵¹⁷ İzzuddin, Muhammed Kemalüddin, *et-Târîh ve'l-menhecü't-târîhî li-İbn Hacer*, Dâru İkrâ, Beyrut, 1404/ 1984, s. 410.

⁵¹⁸ Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbîh li-men zamme't-târîh*, (thk. F. Rosenthal), Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1407/1986, s. 390.

⁵¹⁹ İbn Hacer, *İnbâu'l-ğumr*, I, s. 19.

⁵²⁰ İzzuddin, Muhammed Kemalüddin, *et-Târîh ve'l-menhec*, s. 438.

c. Fıkıh Usûlü ve İbn Hacer

İbn Hacer'in, sadece hadis ilminde müessir bir âlim olmadığını yazdığı eserlerin isimlerine bakarak anlayabiliriz. Zâhid'inin de belirttiği gibi o, mahâretli bir fıkıh âlimi, sıradışı bir muhaddis, ricâl hakkında söz sahibi olan ve ıstıhlalarda tercih ve re'yi olan bir bilgidir. O'ndan sonra gelip kendisinden iktibâs etmeyen hiçbir âlim yoktur.⁵²¹

İbn Hacer'in usûli'l-fıkha dair yazdığı tüm kurallara yer vermek müstakil bir çalışma konusu olacak çapta ve ehemmiyettedir. Amacımız onun usûli'l-fıkhtaki yetkinliğinden yola çıkarak bu ilmin hadis usûlündeki özgünlüğüne olan katkısını ortaya çıkartmaktır. İbn Hacer, lâfızların konulduğu mana bakımından onları hakikî-mecâzî olarak ikiye ayırmaktadır. Hakikatin tanımını yapmadan kullanım yerlerini şöyle açıklamaktadır: "Bir lâfız, mutlak (kayıtsız) zikredilince hakikât manasına yorumlanır.⁵²² Şer'î hakikat, luğavî hakikata takdim edilir. Bu konuda ittifâk vardır.⁵²³ Hakikat mecâza mukaddem kılınır.⁵²⁴ Lâfzın hakikat manasında kullanılması muhâl olunca mecâz almak gerekir.⁵²⁵ Zaruret olmadıkça hakikat manasından mecâza dönülmez.⁵²⁶ Lâfzın hakikî manada kullanılması mümkün olmadığında onu hakikî manaya en yakın olan mecâza hamletmek daha evlâdır.⁵²⁷ Şârî'in kullandığı lâfız arap dilindeki vaz'a uygun olan manaya hamledilir. Örf'e yorumlanmasına örfün şer'î olması halinde başvurulur. Bu durumda yeni olan örf, esas alınmaz.⁵²⁸ Umûmu'l-mecâz; Hakikat ve mecâzî kapsayacak mananın irade edilmesidir.⁵²⁹ Taftazânî, bir lâfzın aynı anda hem hakikî hem de mecâz olarak alınmasının mümkün olmadığını iddia etmektedir.⁵³⁰

İbn Hacer, lâfzın manaya delâletini de ele almaktadır. Ona göre nassın sözlükteki anlamı; re'f ve harekete geçirmek⁵³¹ ıstılahtaki anlamı ise; te'vil ve tahsis ihtimali bulunmayandır.⁵³² Usûli'l-fıkıh kitaplarına baktığımızda farklı bir tanımla karşılaşırız.

⁵²¹ Zâhidî, Hâfız Senâullah, *Tevcihü'l-kârî ile'l-kavâid ve'l-fevâid el-usûliyye ve'l-hadisiyye ve'l-isnadiyye*, Beyrut, 1405, s. 10.

⁵²² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IX, s. 283.

⁵²³ İbn Hacer, a.g.e., IX, s. 353.

⁵²⁴ İbn Hacer, a.g.e., XI, s. 17.

⁵²⁵ İbn Hacer, a.g.e., XIII, s. 513.

⁵²⁶ İbn Hacer, a.g.e., VII, s. 204; ayrıca bu durum *Mecelle*'de şu şekilde karşılık bulmuştur: "Manayı hakikî müteazzir oldukça mecâza gidilir." *Mecelle*, Ankara, (Ali Himmet Berki), 1959, Madde, 60-61.

⁵²⁷ İbn Hacer, a.g.e., II, s. 311.

⁵²⁸ İbn Hacer, a.g.e., II, s. 209.

⁵²⁹ İbn Hacer, a.g.e., I, s. 41.

⁵³⁰ Taftazânî, Sa'duddin Mesud b. Ömer, *Şerhü't-telvîh ala't-tevdîh*, nşr. Mektebetü's-Sabîh, Mısır, ts. I, s. 230.

⁵³¹ Ebu'l-Velid el-Bâcî'ye göre, nass; hızlı yürüyüştür. Bkz. Ebu'l-Velid el-Bâcî, *el-Müntekâ* (thk. Muhammed M. Abdulkadir Ahmed Atâ), Beyrut, 1999, IV, s. 42.

⁵³² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IX, s. 362.

Örneğin Zekiyüddin Şa'bân, nassı şu şekilde ta'rif etmiştir: “Manasına açık bir şekilde delâlet eden ve kendisinden çıkarılan hüküm, sözün asıl sevk sebebini teşkil eden, bununla beraber tevil ve tahsis ihtimaline açık olan lâfızdır.”⁵³³

Kanaatimize göre, İbn Hacer'i farklı bir ta'rif yapmaya sevk eden etken, nassın türlerinden olan muhkem ve müfesser gibi nev'ilerini esas alması bunu da tağlib kuralına göre yapmasıdır. İbn Hacer'in işlediği usûli'l-fıkha dair tüm konuları burada işlemek çalışmanın hem amacının hem de hacminin dışına çıkmak olacaktır. Biz burada İbn Hacer'in âmma dair söylediklerini aktarmakla yetineceğiz. O bu kavramla ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: Âmm; tüm ferdleri kapsayan lâfızlardır.⁵³⁴ Umûmun varlığına delâlet eden karineler; nefyin siyâkında nekre lafzın bulunması,⁵³⁵ şartın siyâkında gelen nekre,⁵³⁶ edâtı ta'rif ile ma'rif olan müfred isim,⁵³⁷ izâfe edilmiş ya da edât-ı ta'rif almış olan cem' Kurtubî'ye göre cem'i teksir (kırık çoğul) da umûma delâlet eder.⁵³⁸ Ayrıca (من) mevsûl ismi hem akıllı hem akılsız varlıkları için kullanıldığından umûmu ifade eder.⁵³⁹ Şahıslarda umûm için olan elfâz, ahvâlda da umûmu ifade eder.⁵⁴⁰ Kirmânî'ye göre “işte o zaman her insan, kendisi için ne hazırlamış olduğunu görecektir.”⁵⁴¹ ayetinde olduğu gibi müsbet kelimelerde nekre umûma delâlet edebilir.⁵⁴²

İbn Hacer umûm ifade eden lâfızları işlediği gibi umûma delâlet etmeyen lâfızları da ele almaktadır: Müfred isimler umûmu iktizâ etmez demektir.⁵⁴³ Ona göre, şart için olan (من) müenneslerin tümünü ifade etmez.⁵⁴⁴ Fiillerde umûm olmadığı gibi⁵⁴⁵ hâkezâ mutlak emir fiillerinde de umûm olmaz.⁵⁴⁶

Bir araştırmacı, İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'sini usûli'l-fıkıh açısından okursa ve bu disipline ait kuralları bir araya getirirse devasa bir eser ortaya çıkar. İbn Hacer'in ilimlerdeki etkinliğini örnek olarak incelediğimiz bu üç ilim dalındaki derin vukûfiyetinden de anlaşılacağı üzere bu durum, özgünlüğünün ortaya çıkmasında önemli

⁵³³ Şa'bân, Zekiyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûli'l-Fıkıh)*, (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), TDV., Ankara, 2015, s. 371.

⁵³⁴ İbn Hacer, a.g.e., IX, s. 379.

⁵³⁵ İbn Hacer, a.g.e., I, s. 88.

⁵³⁶ İbn Hacer, a.g.e., I, s. 17.

⁵³⁷ İbn Hacer, a.g.e., IV, s. 287.

⁵³⁸ İbn Hacer, a.g.e., II, s. 315.

⁵³⁹ İbn Hacer, a.g.e., I, s. 61.

⁵⁴⁰ İbn Hacer, a.g.e., IV, s. 158.

⁵⁴¹ Tekvîr, 81/14.

⁵⁴² İbn Hacer, a.g.e., IX, s. 95.

⁵⁴³ İbn Hacer, a.g.e., I, s. 322.

⁵⁴⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XII, s. 272.

⁵⁴⁵ İbn Hacer, a.g. e., XIII, s. 355.

⁵⁴⁶ İbn Hacer, a.g.e., VIII, s. 60.

rol oynamıştır. Zira herhangi bir ilim dalında söz sahibi olmak isteyen kişi bağlantılı ilimlerde de mahâret sahibi olmak durumundadır.

İşte İbn Hacer, bu nitelikte bir bilgidir. Öğrencisi el-Bikâî'nin bu konuda hocasını şöyle tasvir etmektedir: “İbn Hacer’in, tefsir deryasında kulaç attığında Tercümânü’l-Kur’ân ve o deryadan inciler toplayan biri olduğunu göreceksin. Hadis gemisine bindiğinde zamanın Ahmed’i (ö. 241/856)⁵⁴⁷ ve Ebû Hâtım’ın (ö. 277/891)⁵⁴⁸ bile ele almadığı hadis ilminde problemlili konuları irdeleyenidir. Usûl ve fıkha dair konuştuğunda Şâfiî’yi (ö. 204/820)⁵⁴⁹ hatırlatır. İmamü’l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1086)⁵⁵⁰ ve Râfiî’nin (ö. 623/1236)⁵⁵¹ çözmeye cesaret bile edemediği mevzuları ele alıp izhâr edendir. Arap dilinde o bir Sîbeveyh (ö. 180/796)⁵⁵² ve Müberrid’dir. (ö. 285/898)⁵⁵³ Arap edebiyatının zenginliğine rağmen müessir gücün sahibi ve arûz vezninde Halil b. Ahmed’idir. (ö. 175/792) Her hangi bir ilim dalının uzmanları, onun eleştirmenlerin ustada olduğuna tereddütsüz işâret ederler.”⁵⁵⁴

İşte tüm bu faktörler, İbn Hacer gibi bir dehayı ortaya çıkarttığı gibi hadis usûl tarihinde özgün bir ilim adamının da doğuşunu hazırlamıştır.

1.6. İbn Hacer’in Hadis Usûlüne Eklediği Konular

İbn Hacer, usûl ile ilgili yazdığı eserlerde, sadece selef ulemâsına ait bilgileri derlemekle yetinmemiş, tenkîd, tashîh ve ilâve bilgilerde de bulunmuştur. Sahih kabul ettiği ancak başkasına ait olan malumâtı almaktan ve ifade etmekten hiçbir zaman tereddüt etmemiştir. Genellikle kitaplarında yer verdiği bilgilerin kaynağını göstermiştir.

İbn Hacer’in, hadis usûlüne getirdiği yeni yaklaşımları tezimizin her iki bölümlerinde tedaylı irdelemiştik. Bu başlıkta ise daha önceki bölümlerde ele almadığımız konuları işleyeceğiz. Bu mevzuların, elbette İbn Hacer tarafından keşfedilen konular olduğunu iddia etmiyoruz. Ancak İbn Hacer’den önce yazılmış hiçbir usûl eserinde bu mevzuların yer almaması ona yoğunlaşmamıza neden olmuştur. Aslında bu

⁵⁴⁷ Kasedettiği kişi; Ahmed b. Hanbel’dir.

⁵⁴⁸ Burada anlatılan Muhammed b. İdris b. El-Münzir Ebû Hâtım er-Râzi’dir. Cerh ve ta’dilin önemli bir mercidir.

⁵⁴⁹ Şâfiî mezhebinin kurucusu Muhammed b. İdris.

⁵⁵⁰ Burada işaret ettiği edip, mütekellim ve usûl âlimi Abdümelik b. Abdullah b. Yusuf’dur.

⁵⁵¹ Şâfiî mezhebinde önemli bir âlim yazdığı *Şerhu’l-vecîz fi’l-fıkah*, *Şerhu müsnedi’ş-Şâfiî* vb. eserleri ile bilinmektedir.

⁵⁵² Meşhûr dilbilimcisidir. Nahv ilminde Basralıların imamıdır. *el-Kitâb*’ın müellifidir.

⁵⁵³ Muhammed b. Yezid b. Abdüleker el-Muberrid lakabı şöhret bulmuştur. *El-Kâmil fi’l-Lugat ve’l-Edeb*’in yazarıdır.

⁵⁵⁴ Sehâvî, *el-Cevâhir ve’d-dürer*, I, s. 258-259.

işleyeceğimiz konuların, Askalânî tarafından usûle eklenmiş konular olduğunu belirtmek gerekir.

Râvînin Künyesi Babasının İsmine Uyması

Künye; terkeb-i izâfî olup ismin başına أب veya أم kelimelerinden birinin getirilmesidir. Râzî, cins isimlerinin başına ‘ibn veya bint’ sözcüklerinin getirilmesi durumunda künyenin yine elde edilmesinin mümkün olacağını belirtmektedir.⁵⁵⁵ Bazı dil bilimcilerine göre ise ebeveynin ilk koyduklarını isim, eb ya da ümm ile başlayan ikincisi künye, üçüncüsünü ise lakab olarak görmek gerekir.⁵⁵⁶

İbn Hacer’in hadis usûlüne eklediği konuların başında râvînin, babasının adı ile künyelenmesi yer almaktadır. Askalânî’den sonra hadis ilimlerine dair eser yazan tüm muhaddisler, bu konuyu örneklendirirken İbn Hacer’in verdiği örneği seçmeleri, onun hem konumunu hem de yetkinliğini ortaya çıkartmaktadır. İbn Hacer, bu duruma örnek olarak İbrahim b. İshâk el-Medenî’yi göstermektedir. Bu zâtın künyesi ‘Ebû İshâk’ olup etbâ-ı tâbîîndandır.

Bu konunun bilinmesinin önemi hakkında şunları yazmaktadır: *وفائدة معرفته نفي الغلط* = bu bâbın bilinmesiyle rivayeti râvînin babasına nispet ederek ‘Bize İshâk’ın oğlu haber verdi’ diyen kimse hatalı görülüp doğrusunun “Bize Ebû İshâk haber verdi” olduğu iddia edilemez.⁵⁵⁷ Aliyyü’l-Kârî, burada tashîf değil, tahrifin söz konusu olduğunu belirtmektedir.⁵⁵⁸ Süyûtî, bu nev’i zikredenin İbn Hacer olduğunu tasrîh etmektedir.⁵⁵⁹ Ebû Şehbe’de benzer bir değerlendirmede bulunmakta ve sadece râvî künyesinin babasının ismine uygunluğunu değil aksi durumunu da eklemektedir. *وهذان النوعان قد ذكرهما* =bu iki nev’i İbn Hacer *Nuhbe* ve şerhinde zikretmiştir.⁵⁶⁰ Bu ifadeden öyle anlaşılıyor ki, İbn Hacer bu konuyu usule ilk dâhil etmiştir. Son olarak bu konunun önemini çağımızda usûl ile alakalı yazılan bütün eserlerde yer almış olmasından anlayabiliriz.⁵⁶¹

⁵⁵⁵ Vakkâd, Halid b. Abdullah b. Ebû Bekr b. Muhammed el-Cercâvî, *Şerhu’t-tasrîh ala’t-tavdîh*, nşr. Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2000, I, s. 132.

⁵⁵⁶ Sabân, Ebu’l-İrfân Muhammed b. Ali, *Hâşiyetu’s-sabân alâ şerhi’l-eşmûnî li-elfiyyet’bni Mâlik*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1417/1997, I, s. 11.

⁵⁵⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, s. 140.

⁵⁵⁸ Kârî, Ali, *Şerhu şerh*, s. 749.

⁵⁵⁹ Süyûtî, *Tedribu’r-râvî fi şerhi takrîbi’n-Nevevî*, (thk. Ebû Kuteybe Muhammed el-Fâryâbî), Dâru Tîbe, II, s. 920.

⁵⁶⁰ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, s. 700.

⁵⁶¹ Halife, Muhammed Reşâd, *Medresetü’l-hadis fi Mısır*, nşr. el-Heyetü’l-Âmme li-Şuûni’l-Matbâati’l-Emiriyye bi’l-Kahire, Mısır, 1402/1982, s. 420.

Râvî Künyesinin Eşinin Künyesine Uyması

İbn Hacer'in hadis usûlüne dâhil ettiği bir diğer husus, râvînin künyesi ile eşinin taşıdığı künyenin aynı olmasıdır. Bu durum, hem sahabilerde hem de sair kuşaklarda görülmektedir. İbn Hacer'in buna bir gerekçe beyan etmemesi bir önceki başlıkta zikrettiği sebebi, burada da geçerli görmüş olmasından kaynaklandığını düşünmekteyiz. Zira her iki hususun bilinmesindeki faydayı mülâhaza ettiğimizde aynı illete mebni olduğu kararına ulaşabiliriz. İbn Hacer'in bu kurala verdiği örnek; Ebû Eyyûb el-Ensârî ile Ummü Eyyûb'dur. Her iki Râvînin sahabiliği meşhûrdur.⁵⁶² Sehâvî bu ve bir önceki konunun ne İbnu's-Salâh ne de kendisinden sonra gelen muhaddisler tarafından zikredildiğini açıklar. Sehâvînin bu değerlendirmesine, önemine binaen ve aynı zamanda İbn Hacer'in özgünlük yönüne yönelik imâ içermesi açısından yer vereceğiz. O şöyle demektedir: نوعان: أهملهما ابن الصلاح وأتباعه، من وافقت كنيته اسم أبيه ; كأبي إسحاق إبراهيم بن إسحاق المدني أحد أتباع التابعين قال شيخنا: وفائدة معرفته نفي الغلط عن نسبه إلى أبيه، فقال: أنا ابن إسحاق. لظنه أنه تصحيف، وأن الصواب: أنا أبو إسحاق، أو كنيته كنية زوجته كأبي أيوب الأنصاري، وأم أيوب، صحابييان مشهوران.

= İbnu's-Salâh ve kendisinden sonra gelenler, şu iki nev'i ihmâl etmişler. Bu nev'ilerden biri; râvî künyesinin babasının ismi ile aynı olması; Ebû İshâk İbrahim b. İshâk el-Medenî örneğinde olduğu gibi. Hocamız, bunu öğrenmenin faydasını babasına nisbet edilme vehminin önüne geçmek olarak açıklamıştır. Râvî “bize İbn İshâk haber verdi” dediğinde bunun tashîf sonucu oluşan bir husus olduğunu zanneder. Ona göre işin aslı “Ebû İshâk haber verdi şeklindedir.” İkincisi, râvî künyesinin eşinin künyesine uymasındır. Bunun örneği; iki meşhûr sahabî olan Ebû Eyyûb ve Ümmü Eyyûb'dur.⁵⁶³ Süyûtî, bu nev'i, hadis ilimlerinin birinci nev'i olarak zikreder. Bunun örneklerini zikrederken şu sahabe isimlerini de eklemektedir: Ebû Useyd ve Ümmü Useyd, Ebû Eyyûb ve Ümmü Eyyûb, Ebû Bekr ve Ümmü Bekr, Ebu'd-Dahdâh ve Ümmü Dahdâh, Ebû Derdâ ve Ümmü Derda, Ebû Zerr ve Ümmü Zerr, Ebû Râfi' ve Ümmü Râfi', Ebû Seleme ve Ümmü Seleme, Ebû Seyf ve Ümmü Seyf, Ebu Tâlîk ve Ümmü Talîk, Ebu'l-Fadl ve Ümmü'l-Fadl, Ebû Ma'kîl ve Ümmü Ma'kîl, Ebû Ma'bed ve Ümmü Ma'bed, Ebû Ra'le ve Ümmü Ra'le.⁵⁶⁴

Râvînin Hocası ile Babasının Aynı İsmi Taşınması

Râvînin rivâyet ettiği hocasının ismi ile babasının taşıdığı ismin aynı olması halinde karışıklığa yol açacağından bunların iyi derecede bilinmesinde yarar vardır. Bu tür

⁵⁶² İbn Hacer, a.g.e., s. 140.

⁵⁶³ Sehâvî, *Fethu'l-muğis*, IV, s. 229.

⁵⁶⁴ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, II, s. 922-923.

rivâyetlerin *Sahîh*'te yer alması, konunun ehemmiyeti açısından kayda değerdir. Zira hem Âmir b. Sa'd > Sa'd rivâyeti⁵⁶⁵ hem de Âmir b. Sa'd'ın hocası Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan olan rivâyetleri *Sahîh*'te yer almaktadır.⁵⁶⁶ İbn Hacer'in, bu kural için seçtiği örnek; Rabî' b. Enes'in Enes'ten yapmış olduğu rivâyetlerde geçen isnâdlardır. Zira bu zincirde yer alan Enes, Rabî'in babası olan Enes olup sahâbî hocası olan Enes b. Mâlik değildir. Rabî'in babası Bekr kabilesine mensuptur. Buradan hareketle Rabî'in Enes b. Mâlik'in soyundan olmadığı sonucuna varılabilir.⁵⁶⁷ Ali el-Kârî'ye göre isim benzerliğinden dolayı Mâlikî mezhebinin kurucusu olan Mâlik b. Enes ile Sahâbî olan Hz. Enes b. Mâlik karıştırılması da 'ilmu'r-ricâl'in az bilinmesinden kaynaklanır.⁵⁶⁸ Süyûtî, bu kategoride yer alan râvileri 82. nev'inde yer vermekte ve bunu zikredenin İbn Hacer olduğunu yazmaktadır.⁵⁶⁹

Ebu Şehbe, *el-Vasît* adlı kitabında bu kuralı usule dâhil eden kişinin İbn Hacer olduğunu açık bir şekilde şöyle ifade etmektedir: معرفة من وافق اسم شيخه اسم أبيه، وهذا زاده = 'Râvînin Hocası ile Babasının Aynı İsmi Taşınması' konusunu usule ekleyen İbn Hacer'dir.⁵⁷⁰ *Nuhbe* üzerine muhtasar bir şerh yazan el-Münyâvî de İbnu's-Salâh'ın bu konuya hiç değinmediğini ama bu nev'in 'latîf' bir nev'i olduğunu belirtir.⁵⁷¹

Râvînin İsmi ile Babası ve Dedesinin İsminin Aynı Olması

İbn Hacer'in bilinmesini istediği bir diğer husus, râvînin taşıdığı ismin, babası ve dedesinin ismi ile aynı olmasıdır. Süyûtî, hadis usûlünün 83. nev'i olarak zikrettiği bu konunun İbn Hacer'in *Nuhbe* adlı kitabında yer verdiğini açıklamaktadır.⁵⁷² Askalânî, bu nev'i için verdiği örnek; Hasan b. Hasan b. Hasan b. Ali'dir. Ona göre, benzerlik dededen sonra gerçekleşirse müselsel rivâyetin fer'î olarak kabul edilir.⁵⁷³ Ulûmu'l-Hadis'in bu türüne; sahabe olan Haccâc b. Haccâc el-Eslemî, Adî b. Adî el-Kendî, Hind b. Hind b. Ebû Hâle, Hacer b. Hacer el-Kelâtî, Hâşim b. Hâşim b. Utbe, Abbâd b. Abbâd el-Mahlebî, Salih b. Salih b. el-Hemdânî, Saîd b. Saîd b. Âs gibi isimler örnek verilebilir.

⁵⁶⁵ Buhârî, Zekât, 60, Hadis No: 1478.

⁵⁶⁶ Buhârî, Buyu', 62, No: 2144.

⁵⁶⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 140.

⁵⁶⁸ Kârî, Ali, *Şerhu şerh*, s. 702.

⁵⁶⁹ Süyûtî, a.g.e., II, s. 923.

⁵⁷⁰ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, s. 797.

⁵⁷¹ Münyâvî, *eş-Şerhu'l-muhtasar*, s. 107.

⁵⁷² Süyûtî, a.g.e., II, s. 922-923.

⁵⁷³ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 141.

Vasî't'in müellifi şöyle der: وهذا النوع مما زاده الحافظ ابن حجر =bu nev'i de İbn Hacer usule eklemiştir.⁵⁷⁴

Râvînin İsminin Hocasıyla ve Hocasının Hocası ile Aynı Olması

Râvînin taşıdığı ismin, hocasının ismi ve hocasının şeyhinin ismine uygunluğu, öğrenilmesi gereken önemli bir mevzudur. Bu tür râvileri tefrik etmek için bazen lakaplarını bazen mesleklerini bazen memleketlerini bilmek icâb edebilir. İbn Hacer, bu türe İmrân> İmrân> İmrân örneğini vermektedir. Birinci İmrân kısa oluşuyla, ikincisi attârlığıyla üçüncüsü ise sahâbe olma ünvanıyla bilinmektedir. Verdiği bir başka örnek ise Süleyman> Süleyman> Süleyman'dır. Birinci Süleyman Tâberânî olup Ahmed b. Eyyûb'tür. İkincisi Ahmed'in oğlu el-Vâsî'ti'dir. Üçüncüsü ise Dîmeşk'li Abdurrahman'ın oğlu olup daha çok Şerhâbil'in kızının oğlu olarak meşhûr olmuştur.⁵⁷⁵

Emîr San'ânî bu nev'i, usûlü'l-hadisın konularına derç edenin İbn Hacer olduğunu ifade ettikten sonra faydasını şöyle izâh etmektedir. وفائدته رفع اللبس عن يظن أن فيه تكرارا أو =bu nev'i bilmenin yararı; tekrar veya kalb olduğu varsayımını önlemektir. Usûlün bu türünü öğrenmenin sağladığı fayda verdiği örnekte daha belirgindir. Buhârî> Müslim> Müslim. Birinci Müslim Buhârî'nin şeyhi Müslim b. İbrahim el-Ferâdîsî el-Basrî'dir. Buhârî'den rivâyette bulunan ikinci Müslim ise *Sahîh*'in müellifi Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî'dir.⁵⁷⁶

İbnü'l-Hanbelî, İbn Hacer'in hem özgünlüğünü hem de gerekçesini şu şekilde beyân eder: وهو نوع لطيف لم يتعرَّض له ابن الصَّلاح وفائدته رفع اللبس عمَّن يظنُّ أن فيه انقلابا = İbnu's-Salâh'ın temas etmediği latîf olan usûlün bu mevzusunun faydası; senesinde var olduğu sanılan şüphenin kaldırılmasıdır.⁵⁷⁷ Ebû Şehbe de bu türü ziyade edenin İbn Hacer olduğunu söylemektedir.⁵⁷⁸

Hocanın İsmi ile Kendisinden Rivâyette Bulunan Râvînin Aynı İsmi Taşması

Râvînin kendisinden rivâyette bulunduğu hocanın ismini taşımasının öğrenilmesi önemli bir mevzudur. Bu nev'in hadis metinleri içerisinde örnekleri ziyadesi ile mevcuttur. Yahya b. Ebî Kesîr'in Hişâm'dan yapmış olduğu rivâyetler gibi. Ondan

⁵⁷⁴ Ebû Şehbe, *el-Vasî't*, s. 798.

⁵⁷⁵ İbn Hacer, a.g.e., s. 141.

⁵⁷⁶ San'ânî, *İsbâlü'l-matar*, s. 382.

⁵⁷⁷ İbnü'l-Hanbelî, *Kıfyu'l-eser*, s. 118.

⁵⁷⁸ Ebû Şehbe, a.g.e., s. 798.

rivâyette bulunan ise başka bir Hişâm'dır. Onun hocası Hişâm b. 'Urve olup çağdaşdır. Râvîsi ise Hişâm b. Ebû Abdillâh ed-Destevânî'dir.⁵⁷⁹ Bir diğer misâl ise el-Hukum b. 'Uteybe'nin İbn Ebî Leylâ'dan yapmış olduğu rivâyetlerdir. Zira Hukum b. 'Uteybe'den ayrıca İbn Ebî Leylâ da rivâyette bulunmuştur. İlki Abdurrahman, sonuncusu ise Muhammed b. Abdurrahman'dır.

Süyûtî bu nev'i, ulûmu'l-hadisın 85. nev'i olarak zikretmekte ve İbn Hacer'in buna *Nuhbe*'de yer verdiğini beyan ettikten sonra İbn Hacer'in usûlünün bu nev'inin 'latîf' olduğunu fakat İbnü's-Salâh'ın bunu ele almadığını belirttiğini yazmaktadır.⁵⁸⁰ Ebû Şehbe ise daha net ifadelerle onun özgünlüğü hakkında şöyle demektedir: لم يذكره السابقون = İbn Hacer'den önce hiç kimse bunu zikretmiş değildir.⁵⁸¹

İbn Hacer'in hadis usûlüne eklediği konular, bunlarla sınırlı değildir. Tezimizin omurgasını oluşturan ikinci bölümde muhtelif mevzularla ilgili onun özgünlüğünü ortaya koymuştuk. Birinci bölümde de yer yer özgünlüğüne temas etmiş olmamız hasebiyle bu başlıkta da ulûmu'l-hadis ile ilgili sadece râvîlerin tanınmasıyla alakalı başlıkları seçtik. Buradan varmak istediğimiz sonuç, İbn Hacer'in başka muhaddislerin düşünmediğini düşünüp usûla yeni kurallar eklemesidir. Elbette bu önemli bir olgudur. İbn Hacer'in özgünlüğünü ele almamızın ne kadar isabetli bir karar olduğunu sadece bu başlıklara bakılırsa anlaşılacaktır.

1.7. İbn Hacer'in Hadis Alanındaki Etkileri

İbn Hacer'in birçok ilim dalında olduğu gibi, hadis alanında da ciddi etkiler meydana getirdiğini görmekteyiz. Onun hadis ilimlerine taalluk eden görüşleri ve değerlendirmelerinin tartışıldığına şahit olmaktayız. Bu gerçek, sadece günümüz hadis dünyası ile sınırlı değildir.

İbn Hacer, henüz hayatta iken dönemin âlimlerinin başvurduğu bir merci haline gelmiştir. Hocası olan Irâkî, Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inden Ubeydullah b. Ömer>Sabit>Enes tariki ile yapmış olduğu ve Kubâ ehline imam olup her rekâta İhlâs ve başka bir sureyi okuyan sahâbenin anlatıldığı meşhûr rivâyeti, Tirmizî'nin Buhârî'den rivâyet ettiğini söylemektedir. Buhârî'nin bu metni muallak olarak aktardığını da ekledikten sonra öğrencisine *Tağ'likü't-talîk*'te bu konuda herhangi bir şey yazıp yazmadığını soru olarak sorup görüşünü öğrenmek ister. İbn Hacer'in, hocasına verdiği

⁵⁷⁹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 142.

⁵⁸⁰ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, II, s. 926.

⁵⁸¹ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, s. 798.

cevabın hülasası şu şekildedir: “Tirmizî, bu hadisi, Buhârî’den İsmail b. Ebî Üveys> Abdülaziz b. Muhammed ed-Derâverdî> Ubeydullah b. Ömer kanalıyla rivâyet etmiştir. Ayrıca Tirmizî, bu hadisin bir tarafını Ebû Dâvûd Es-Sicistânî’den diğer tarafını Ebû Velid et-Tayâlisî’den Mübârek b. Fudâle’nin Sabit tariki ile rivâyet etmiştir. Mizzî ‘Etrâf’ta bu tariki ihmâl etmiştir. Biz bu hadisi *Fevâid* adlı kitâbımızda Abdülevvel b. İsa> Bîbi’l-Hersemyye> Begavî> Mus‘ab b. Abdullah ez-Zübeyrî kanalıyla âlî isnâd yöntemi ile rivâyet ettik.”⁵⁸² Sehâvî’nin iddiasına göre, Kirmânî, Buhârî’nin *Sahîh*’ine yazmış olduğu şerhte *Fethu’l-bârî*’yi temel kaynak olarak birinci sıraya yerleştirmiştir.⁵⁸³

İbn Hacer’den etkilenen muhaddislerin başında öğrencisi Sehâvî gelmektedir. O, İbn Hacer’den ziyâdesiyle alıntı yapar, kimi yerde hocasının görüşlerini tashîh eder, kimi yerlerde de sözlerine anlaşılabilirlik sağlamak için gayret sarf eder. Sehâvî’nin yazdığı hiçbir kitâp yoktur ki, İbn Hacer’den nakilde bulunmuş olmasın. Bu nedenle Sehâvî’yi İbn Hacer’den en fazla etkilenen öğrencilerinin listesinin başına almakta bir beis görmemekteyiz. Hocanın öğrencisine olan tesirini tek örnekle izâh etmek istiyoruz.

Peygamberimiz şöyle buyurmaktadır: “*Şabân ayının yarısı olunca, Ramazan ayına kadar oruç tutmayın.*”⁵⁸⁴ Sehâvî bu hadis ile ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: “Bu hadiste Alâ b. Abdurrahman teferrüd etmiştir. Yahya b. Maîn ise hadisin münker oluşuna hükmetmiştir. Burada “münker”likten maksat muhaddislerin örfünde yer alan ‘zayıf râvînin sikaya olan muhâlefeti’ değildir. Burada münker ile kastolunan ferd-i mutlakdır. Zira bu kavramı zayıflık anlamına yormadan ferd-i mutlak manasında da kullanmak muhaddislerin isti‘mâlinde çokça görülmektedir. Hocamız İbn Hacer’in de belirttiği gibi bu yöntemle, hadis ehline ait birbirine zıt gibi görünen değerlendirmelerin arasında birliktelik sağlanabilir.”⁵⁸⁵

İbn Hacer’in öğrencisi Sehâvî üzerinde var olan etkisini mezkûr tek örnekle sınırlandırmak elbette mümkün değildir. Sehâvî’nin yazdığı tüm eserlerde hocasının etkisini bariz bir şekilde görmek zor olmasa gerektir. İbn Hacer’in etkisinde kalan bir diğer öğrencisi Zeynüddin Muhammed b. Zekeriya el-Ensârî’dir. Irâkî’nin *Elfiyye*’sine yazdığı şerhin mukaddimesinde şu ifadeyi kullanması etkisinin boyutunu gözler önüne

⁵⁸² Sehâvî, *el-Cevâhir ve’-d-dürer*, I, s. 339-340.

⁵⁸³ Sehâvî, a.g.e., I, s. 336.

⁵⁸⁴ Tirmizî, *Sünen*, Hadis No: 738. Elbânî, hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.

⁵⁸⁵ Sehâvî, *el-Ecvibetü’l-mardîyya fî mâ suile anhu mine’l-ehâdisi’n-nebeviyye*, (thk. Muhammed İshak, Muhammed İbrâhim), Dâru’r-Râye, Riyad, 1418, I, s. 37.

sermektedir: =Şeyhuna terkibini mutlak وحيث أطلقت " شيخنا " فمرادي به الأول اي شيخي ابن حجر zikrettiğimde bununla kasd ettiğim hocam İbn Hacer'dir.⁵⁸⁶

Ensârî'nin önsözde bu uyarıyı yapması, İbn Hacer'e yaptığı atıflarının yoğunluğunu göstermektedir. Bu eseri tahkik eden muhakkikler şu değerlendirmede birleşmektedir: ولو لم تكن له فائدة الا تلك النقولات عن شيخه الحافظ علامة عصره ابن حجر لكفاه بها فخرا =Bu şerhin birçok meziyeti vardır. Şayet bu kitâp faydadan ârî olmuş olsaydı bile, sadece hocası ve asrın allâmesi İbn Hacer'den yaptığı nakil ile övünmesi yeterli olacaktı.⁵⁸⁷

Ensârî, hasen hadisini izâh ederken İbn Hacer'in görüşünü mesned göstererek şunları yazmaktadır: “Tevakkuf edilen hadiste kabulün tercihine yönelik var olan karine, haberi hasen derecesine çıkarır. Hocamız İbn Hacer'in de belirttiği gibi buradaki hasen li-zâtihi değil, li-gayrihidir.”⁵⁸⁸ Yine el-Ensârî'nin hocasından etkilenmesine onun şu ifadelerini örnek gösterebiliriz. O der ki; وَلَكِنْ قَالَ شَيْخُنَا فِي تَفْضِيلِ الْبُخَارِيِّ عَلَى مُسْلِمٍ: إِنَّ الْبُخَارِيَّ يَذْكُرُ هَؤُلَاءِ غَالِبًا فِي الْمَتَابِعَاتِ، وَالْإِسْتِشْهَادَاتِ، وَالتَّعْلِيقَاتِ بِخِلَافِ مُسْلِمٍ، فَإِنَّهُ يَذْكُرُهُمْ كَثِيرًا فِي الْأَصُولِ وَالْإِحْتِجَاجِ = Ancak Şeyhimiz, Buhârî'nin eserini Müslim'in eserine üstün kılarken “Buhârî'nin zikrettiği zayıf râvilerin genelde mütabaât, istişhâd ve ta'likât konularında olduğunu Müslim'in ise bu nitelikteki râvilerin daha çok usûl ve ihticâc konularında yer aldığını söylemektedir.”⁵⁸⁹

İbn Hacer'in adı geçen öğrencisi üzerinde oluşturduğu etkiyi görmek için onun kitabında 108 yerde İbn Hacer'in ismini, 86 yerde de “şeyhimiz” ifadesini kullanması yeterince bir fikir vermektedir. İbn Hacer'in öğrencileri üzerinde etkisini müstakil bir çalışmada ele almak mümkün olmakla birlikte te'sirinin günümüz hadisçileri arasında oluşturduğu etkiyi, çağdaş muhaddislerden biri olan Nureddin Itr üzerinde tespit ederek ortaya koymaya çalışacağız. Bununla İbn Hacer'in sadece yaşadığı dönemi etkileyen biri olmadığını isbat etmeye çalışacağız. Buna göre Itr'ın *Menhecü'n-nakd* eserini esas alacağız. Çünkü bu eser, eleştiri metodunu içeren bir kitaptır ve tezimizle yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Çünkü özgünlüğün bir nev'i tenkit olduğunu düşünmekteyiz. Itr'in mezkûr eseriyle İbn Hacer'in *Nuhbe* ve şerhini baştan sona kadar iki kez karşılaştırmalı okumak suretiyle Itr'in nasıl etkilendiğini tespit etmeye çalıştık.

Nureddin Itr, Suriye'nin Halep kentinde dünyaya gelmiştir. Dimeşk Üni. Şerîa Fakülte'sinde Kur'ân ve Sünnet ilimlerinin bölüm başkanlığını yapmış 50'nin üzerinde

⁵⁸⁶ Ensârî, *Fethu'l-bâkî*, I, s. 66.

⁵⁸⁷ Ensârî, a.g.e., I, s. 65.

⁵⁸⁸ Ensârî, a.g.e., I, 98. bkz, İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 82.

⁵⁸⁹ Ensârî, a.g.e., I, s. 108. bkz, İbn Hacer, *en-Nüket*, I, s. 288.

eseri ve hakemli dergilerde de onlarca ilmi makaleleri yayınlanmış bir bilgidir. Nureddin Itr; eser, haber ve hadisin aynı anlamlara geldiğini İbn Hacer'in usûle dair yazmış olduğu kitâp olan *Nuhbetü'l-fiker fî mustalah ehli'l-eser*'in adından yola çıkarak isbât etmeye çalışır.⁵⁹⁰ Hadis ilminin tanımını yaparken en uygun tanımı İbn Cemaâ'nın yapmış olduğunu belirterek hadis ilminin sened ve metnin durumunun öğrenileceği kurallar manzumesi⁵⁹¹ şeklinde ta'rifini verdikten sonra tanımındaki 'ahvâlü's-sened ve'l-metn' kaydının İbn Hacer'in tanımında kullandığı kayıt olan 'râvî ve mervînin durumu' ifadesinden daha iyi olduğunu açıklar. Senedin, metnin râviler dâhil her türlü illetten sâlim olmasını ifade ettiğini belirtir.⁵⁹²

Itr'ın, hadislerin kitâbeti ile ilgili tartışmada İbn Hacer'in tercih ettiği görüşü esas aldığını görmekteyiz. Hadislerin yazımını yasaklayan hadisin mensûh olduğunu ortaya koyduktan sonra bu durumun, önceki açıklamaların tamamlayıcısı olduğunu ve asla münâfisi olmadığını açıklar.⁵⁹³ İbn Hacer'in şu değerlendirmesini esas kabul eder: وهو = Bu görüş diğerlerine münâfî olmamakla beraber doğruya en yakın olanıdır.

Itr, aynı eserinde hadislerin kitâbetinden neyi amaçladığını İbn Hacer'in değerlendirmesini iktibas ederek şöyle açıklamaktadır:⁵⁹⁴ "إن آثار النبي صلى الله عليه وسلم لم تكن في عصر أصحابه وكبار تبعهم مدونة في الجوامع ولا مرتبة". = Allah Rasulünün hadisleri gerek sahâbe döneminde gerekse tâbiûn büyüklerinin yaşadığı asırda tertip edilip toplu olarak tedvin edilmemiştir.⁵⁹⁵

Müellif, usûlü'l-hadise dair yazılmış eserler hakkında bilgi verirken İbnu's-Salâh'ın meşhûr kitâbının sonraki çalışmalarda temel eser haline geldiğini vurgular. İbn Hacer'in konu ile ilgili değerlendirmesini olduğu gibi aktarır ve derki;⁵⁹⁶ "فلهذا عكف الناس عليه وساروا بسيره، فلا يحصى كم ناظم له ومختصر، ومستدرک عليه ومقتصر، ومعارض له ومنتصر". = insanlar, bu kitâp üzerinde yoğunlaştılar. Nazm edenler, ihtisârda bulunanlar, düzeltenler, sadeleştirenler, reddiye yazanlar ve destekleyici mahiyette kitâp kaleme alanların sayısı nicedir.⁵⁹⁷

⁵⁹⁰ Itr, Nureddin, *Menhecü'n-nakd*, s. 29

⁵⁹¹ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, s. 26.

⁵⁹² Itr, Nureddin, a.g.e., s. 33.

⁵⁹³ Itr, Nureddin, a.g.e., s. 42.

⁵⁹⁴ Itr, Nureddin, a.g.e., s. 49.

⁵⁹⁵ İbn Hacer, *Hedyu's-sâri*, s. 8.

⁵⁹⁶ Itr, Nureddin, a.g.e., s. 68.

⁵⁹⁷ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 3.

Nureddin Itr, bu değerlendirmeyi aktardıktan sonra İbnu's-Salâh'tan sonra gelen usûlcülerin eserlerini oluştururken ona uyduklarını, bunun tek ististasının İbn Hacer olduğunu ve onun bu konuda özgün davrandığını şöyle ifade etmektedir: *لكن العلماء تابعوه على هذا الترتيب لأن الكتاب أصحب قدوة في هذا الفن. اللهم إلا كتاب نخبة الفكر وشرحه للحافظ ابن حجر فإنه على وجاته يمتاز بغزارة فائدته واستقلال شخصية مؤلفه فيه ويمتاز بأن الحافظ قد وضعه على ترتيب جديد وهو أسلوب السبر والتقسيم في ترتيب كثير من أنواع الحديث.*

“Âlimler, kitaplarını yazarken İbnu's-Salâh'ın tertibine uydular. Ancak İbn Hacer, *Nuhbetü'l-fiker* ve şerhini yazarken veciz olmakla birlikte birçok faydayı hâvî bilgiler vermektedir. Bağımsız şahsiyetli müellifin bu iki eseri hadisin birçok nev'ini kapsamaktadır. O, eserini yeni bir tertip olan 'sebr ve taksim' metodunu ile yazmıştır.⁵⁹⁸ Sebr; bir hükmün aslına illet olabilecek nitelikleri ta'yin etmek, olmayacakları da tanımın dışında tutmak ve muhtemel illetleri terk etmektir. Taksim ise hükmün ispat ya da nefyinde onu muhtemel kısımlarına ayırarak araştırmaktır.⁵⁹⁹ Itr, “*Sahihayn*'de yer alan bid'at ehline ait râvilerin rivâyeti, ne *Sahihayn*'in değerini düşürür ne de bid'at ehline ait râvilerin rivâyetinde ilgili kurala aykırılık söz konusudur. Çünkü bu tür rivâyetler İbn Hacer'in dediği gibi,⁶⁰⁰ oldukça azdır demektir.⁶⁰¹

Itr, mechûl râvî ile ilgili konuya ilk önce onun tanımını yaparak giriş yaptıktan sonra cehâleti üç kısma ayırır. İbn Hacer'e gelinceye kadar mechûl râvilerin üçlü bir taksime tabi tutulduğunu görmekteyiz. İbn Hacer, bu üçlü taksimi ikiye düşürmek suretiyle genel anlayışın dışına çıkmıştır. Itr, daha sonra mechûlü'l-hâl için İbn Hacer'in yapmış olduğu tanımını aynen aktarır ve şöyle der: ⁶⁰² *او إن روي عنه اثنان فصاعدا ولم يوثق فهو مجهول الحال وهو* ⁶⁰³ *المستور*. Mechûlü'l-hâl, aynı zamanda mestûr râvînin rivâyetidir.⁶⁰³ Itr, mechûlü'l-ayn ile mübhem arasına fark koyan ilk kişinin İbn Hacer olduğunu özellikle belirtmek ister. Konunun Askalânî'nin özgünlüğünü ilgilendirmesi nedeniyle Itr'in değerlendirmesini olduğu gibi alacağız. O şöyle demektir: *ان الحافظ ابن حجر يفرق بين المجهول عينا وبين المبهم من حيث الاصطلاح ... أما غير* =Hâfiz İbn Hacer, 'mechûlü'l-ayn' ile mübhem

⁵⁹⁸ Itr, Nureddin, *Menhec*, s. 68-69.

⁵⁹⁹ Çaldak, Hüseyin, *İslâm Dünyasında Kullanılan Çıkarım Yöntemleri ve Mantıkî Yöntemlerle İlişkisi*, Ekev Akademi Dergisi, Yıl 12, sy. 2008, XXXVII, s. 184

⁶⁰⁰ İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 366.

⁶⁰¹ Itr, Nureddin, a.g.e., s. 84.

⁶⁰² Itr, Nureddin, a.g.e., s. 89. Burada Nureddin Itr'in yanlış bir aktarımda bulunduğunu belirtmek isterim. Zira Itr'in mezkûr eserinde "فإن سمي الراوي وانفرد راو وحده بالرواية عنه فهو مجهول الحال وهو المستور" şeklinde geçen ta'rif; mechûlü'l-aynın tanımıdır.

⁶⁰³ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 98.

arasını ıstılâh açısından farklı görendir. İbn Hacer'in dışında kalan diğer muhaddisler ise, 'mechûlü'l-ayn'ı tesmiye etmemişler 'mübhem' olarak değerlendirmişler."⁶⁰⁴

Itr, cerh ve ta'dilde bulunan kişinin ilim, takva, verâ' ve sıdk sıfatlarını taşıması gerektiğini şart koşar. Ona göre bu sıfatları taşımayan biri kendi adâletini ispat etmekle mükelleftir.⁶⁰⁵ Onu bu koşulları ileri sürmeye sevk eden ise İbn Hacer'den alıntılacağı şu tespittir: "Cerh ve ta'dilde bulunan kişi âdil ve müteyakkız olmak zorundadır. Öyle bir teyakkuz hali ki bu hal onu kendisinden sudûr eden zapt ve araştırmada doğru karar vermeye yöneltmelidir."⁶⁰⁶

O, yine cerh ve ta'dilde bulunan kişinin cerh ve ta'dil sebeplerini bilmesi icap eder derken İbn Hacer'in şu cümlesini mesned göstermektedir: قال الحافظ ابن حجر في شرح النخبة "وتقبل التزكية من عارف بأسبابها لا من غير عارف لئلا يزكي بمجرد ما يظهر له ابتداء من غير ممارسة واختبار" =İbn Hacer, *Nuhbe*'nin şerhinde şöyle demiştir: "Tezkiyenin sebeplerini bilen kişinin tezkiyesi makbuldür. Gerekli araştırmayı yapmadan aklına geldiği gibi değerlendirmede bulunan, cerh ve ta'dil sebeplerinde ma'rifet sahibi olmayan şahısların değerlendirmesi kabul edilemez."⁶⁰⁷

Nureddin Itr'ın verdiği örneği bile İbn Hacer'den seçmesi etkinin boyutunu gözler önüne sermektedir.⁶⁰⁸ O şu örneği verir: Ezdî'nin, Ahmed b. Şebîb (ö. 229) hakkında 'münker olup rivâyetleri mardî değil'dir dediğini naklettikten sonra şöyle der: "قلت: "لم = ben derim ki; hiç kimse bu değerlendirmeyi nazar-ı itibara almamış, bilakis marzî olmayan Ezdî'nin kendisidir."⁶⁰⁹

Itr, gerekçesi açıklanmamış mücmel cerhin kabulünü, haklarında ta'dil bulunmayan râvilerle sınırlandırmaktadır. Bu tezini savunurken yine İbn Hacer'e başvurur. O, İbn Hacer'den aktardığı cümlemin virgülüne dokunmadan olduğu gibi şöyle aktarır:⁶¹⁰ فإن خلا المجروح عن التعديل، قبل الجرح فيه مجملا غير مبين السبب، إذا صدر عن عارف على المختار، لأنه إذا لم يكن = cerh edilen râvî hakkında ta'dil yapılmamışsa seçkin görüşe göre, cerh sebebinin beyânı gerekmez mücmel olarak kabul edilir. Çünkü ta'dil olmaması râvîyi mechûl konumuna düşürür. Cerh edilmiş râvî hakkında söylenen söz ile amel etmek ihmâlden evlâdır.⁶¹¹

⁶⁰⁴ Itr, Nureddin, *Menhec*, s. 163.

⁶⁰⁵ Itr, Nureddin, a.g.e., s. 84.

⁶⁰⁶ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 135.

⁶⁰⁷ İbn Hacer, a.g.e., s. 135.

⁶⁰⁸ Itr, Nureddin, a.g.e., s. 96.

⁶⁰⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, I, s. 36.

⁶¹⁰ Itr, Nureddin, a.g.e., s. 99.

⁶¹¹ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 136-137.

Nureddin Itr, sadece İbn Hacer'den nakilde bulunan bir muhaddis değildir. O, İbn Hacer'in özgün durduğu yerleri de açıklamıştır. Itr'a göre, İbn Hacer, *Nuhbe*'de ta'dil mertebelerine bir mertebe daha eklemiştir. Bu mertebe, كأوثق الناس olup daha önceleri ne Irâkî ne de Zehebî buna temas etmiştir.⁶¹² Ayrıca o, *Tehzîbü't-tehzîb* ve *Takrîbü't-tehzîb* adlı kitaplarında da 'sahabe mertebesi'ni ziyadeleştirdi. Itr'a göre, İbn Hacer eklediği bu mertebede isabet etmiştir. İbn Hacer sadece ta'dil mertebelerine izafelerde bulunmamış aynı şekilde cerh mertebelerine 'mübâlağa ifade eden كأكذب الناس gibi mertebeler⁶¹³ de eklemiştir.⁶¹⁴

Nureddin Itr, sahâbeyi ta'rif ederken İbn Hacer'in benimsediği tarifini vermekte ve tanımda geçen kayıtları izâh etmektedir.⁶¹⁵ O, sahâbenin tanınması için zikredilen bazı kıstasları ele alır. Bunlardan biri de tâbiûndan gelen rivâyetle bir kişinin sahâbeliğinin anlaşılmasıdır. Der ki; هذا زاده الحافظ ابن حجر =Hâfız İbn Hacer, bu kıstası eklemiştir.⁶¹⁶

Nureddin Itr, sika ve zayıf râvileri işleyen eserleri ele aldığı fâsılda İbn Hacer'in *Lisânu'l-mîzân*'ı ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: "İbn Hacer, bu kitâpta Zehebî'nin ele aldığı râvileri değerlendirmiştir. Kitabında Zehebî'yi desteklediği yerler olduğu gibi tenkit ettiği ve düzelttiği yerlerde olmuştur.⁶¹⁷ Bir başka eserini (*Tehzîbü't-tehzîb*) tanıtırken bu eserde İbn Hacer'in yapmış olduğu faydalı bilgilerin eserde var olan bilgileri üçe katladığını söyler.⁶¹⁸

Nureddin Itr'in İbn Hacer'in eserleri ile ilgili yaptığı değerlendirmeler bu iki kitâpla sınırlı kalmamıştır. O, Askalânî'nin '*Tabsîrü'l-müntebih*'ini alanında yazılmış en iyi kitâp olarak nitelendirir.⁶¹⁹ Lakâplar ile ilgili birçok müellifin eser yazdığını ancak en iyi telifle ilgili şunu söylemektedir: "وأفضل تأليف هو تأليف شيخ الإسلام أبي الفضل ابن حجر العسقلاني = "En iyi te'lif Ebu'l-Fadl İbn Hacer el-Askalânî'ye aittir."⁶²⁰ İbn Hacer'in bir başka eseri olan *Tağ'likü't-ta'lik* için de şunları yazmıştır: "Buhârî'nin muallak hadisleri ile alakalı birçok âlim çalışma yapmış ve bu konuya dair nice araştırmalar yapmışlardır. Fakat doyurucu çalışmayı İbn Hacer yapmıştır. O, bu önemli konuya münhasıran *Tağ'likü't-ta'lik* adını verdiği bir kitâp kaleme almıştır."⁶²¹ *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadis*'in müsannifi İbn

⁶¹² İbn Hacer, a.g.e., s. 134.

⁶¹³ İbn Hacer, a.g.e., s. 133.

⁶¹⁴ Itr, Nureddin, *Menhec*, s. 109.

⁶¹⁵ Itr, Nureddin, a.g.e., s. 116.

⁶¹⁶ Itr, Nureddin, a.g.e., s. 118.

⁶¹⁷ Itr, Nureddin, a.g.e., s. 131.

⁶¹⁸ Itr, Nureddin, a.g.e., s. 132.

⁶¹⁹ Itr, Nureddin, a.g.e., s. 184

⁶²⁰ Itr, Nureddin, a.g.e., s. 172.

⁶²¹ Itr, Nureddin, *Menhec*, s. 378.

Hacer'in önemli bir eseri olan *el-Mükterib fi beyani'l-Muzdarib* adlı kitâp için şu nitelendirmeyi uygun görmüştür: *كتاب قيم في هذا الفن* = bu dalda çok kıymetli bir kitâptir.⁶²²

İbn Hacer'e yapılan kimi iftiralara da cevap veren Itr, Abdullah b. Amr b. Âs'ın Yermük Savaş'ında ehl-i kitâba ait iki deve yükü kitâp ele geçirip hadis diye rivâyet ettiği ile ilgili bir sözün *Fethu'l-bârî*'de yer aldığı⁶²³ iddiası için şöyle cevap vermiştir: “Nebî kelimesi adı geçen kitâpta yer almamıştır. Bu yalan ve iftiradır.”⁶²⁴

Nureddin Itr, haber-i vâhidin kat'î ilim ifade edip etmediği hususunu irdelerken etkisinde kaldığı İbn Hacer'i referans göstererek şöyle yazmaktadır: “Sahih senedle gelen bir haberin kat'iyet ifade etmesi ve itikadî konularda delil teşkil etmesi bazı şartlarla ancak mümkün olabilir. Bu şartlardan biri de hadisin müttasıl bir tarikle vârid olması ve İbn Hacer'in de zikrettiği gibi garip olmaması gerekir.”⁶²⁵ *ولا يكون غريبا، ذكره الحافظ ابن حجر*

Itr, Hâkim'in tesâhül sebebini doğru okuyan kişinin İbn Hacer olduğunu belirtir. Ona göre İbn Hacer, *Müstedrek*'in altı cüzünü karşılaştırıp şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: “o, kitabını gözden geçirmeden ölmüştür. Tesâhülün kaynağı budur.” değerlendirmesini esas kabul etmiştir.⁶²⁶

Itr, Tirmizî'ye özgü olan ıstılahlardan olan *حسن صحيح غريب* =hasen, sahih, garip tabirleri için yaptığı açıklamada hem İbn Hacer'e âtıfta bulunmakta hem de onun özgün anlayışını resmetmektedir. Der ki; “senetteki, garâbet hadisin mezkûr zincirde teferrüd (meşhûr isnadlardan ayrılıp) etmesidir. Sened ve metinde garâbet olması halinde ise, hadisin anlamına uygun başka rivâyetlerin varlığını gösterir. Ancak senet ve metindeki garâbeti kaldıracak mana uygunluğu olmazsa, hadis sahihliği veya mevzuluğu hususunda âlimler arasında ihtilâf vuku bulmuştur. *على ما اتجه إليه الحافظ ابن حجر = عدم الجزم من المجتهد،* = İbn Hacer'in benimsediği anlayışa göre; Tirmizî'nin bu tabiri, müçtehidin kararsızlığı mevzu bahis olduğunda karşılık bulur.⁶²⁷

Itr, bir başka konuda sened-metin ilişkisini ele alırken İbn Hacer'in farklı bir anlayışa sahip olduğunu imâ ederek şunları yazmaktadır: “Senedin sıhhati metnin sıhhatını ilzâm edecektir. İbn Hacer ise, farklı bir anlayış sergilemiştir. Ona göre, ‘sahihü'l-isnâd’ tabirini kullanan bir muhaddisin dayandığı bir sebep vardır.”⁶²⁸ İbn

⁶²² Itr, Nureddin, a.g.e., s. 435.

⁶²³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, s. 207.

⁶²⁴ Itr, Nureddin, a.g.e., s. 156.

⁶²⁵ Itr, Nureddin, a.g.e., s. 247.

⁶²⁶ Itr, Nureddin, a.g.e., s. 261.

⁶²⁷ Itr, Nureddin, a.g.e., s. 272.

⁶²⁸ Itr, Nureddin, a.g.e., s. 274.

Hacer'in benimsediği anlayıştan şunu anlarız ki, senedi sahih olan bir hadisin metni de sahihtir gibi genel bir yargıya sahip olmak doğru değildir. Yine o, İbnu's-Salâh'ın hadislerin hükmü belirlenirken mütekaddimûn ulemânın hükmünü esas almak gerekir şeklindeki anlayışını İbn Hacer'in gerekçesini de beyan ederek reddettiğini yazar.⁶²⁹

Hadis ilmi ile iştiğal eden âlimler, zayıf hadislerin derecelerini belirlemek için bölgeleri esas alarak 'en zayıf hadis zinciri'ni oluşturmuşlar. Buna göre Mısırlılar için Ahmed b. Muhammed b. Haccâc> babası>dedesi> Kurra b. Abdurrahman b. Hayavîl zinciri en zayıf hadis halkasıdır.⁶³⁰ O, İbn Hacer'in bu zincir için هذه سلسلة الكذب لا سلسلة الذهب =Bu, yalan silsilesi olup, altın zincir değildir, dediğini aktarır.⁶³¹

Nureddin Itr, zayıf hadis ile amel hususunun izâhı sadedinde ileri sürülen şartlar hakkında en güzel açıklamayı yapanın kim olduğunu şu cümle ile ifade etmektedir: وقد أوضح الحافظ ابن حجر شروطه خير إيضاح =zayıf hadis ile amel etmenin şartlarını en net ifadelerle İbn Hacer izâh etmiştir.⁶³² O, 'metrûk' için "هذا النوع ذكره شيخ الإسلام الحافظ ابن حجر" bu nev'i, Şeyhü'l-İslâm İbn Hacer zikretmiştir."⁶³³ demektedir.

İbn Hacer'in 'metrûk' ta'rifî şöyledir: "Yalan söylemekle ithâm edilen râvînin tek başına rivâyet ettiği hadistir." Nureddin Itr, *Nüzhe*'ye yazdığı notlarda bu tanımı şöyle izâh etmektedir: "Yalan söylemekle ithâm edilen râvî tarafından dinin bilenen kurallarına aykırı rivâyette bulunulması ve bu rivâyetin sadece mezkûr râvî kanalıyla gelmesidir."⁶³⁴

Itr, uydurma metinlerin alâmetlerinden söz ederken ilk sıraya 'lâfız ve manada rekaketi koyar. İbnu's-Salâh'a göre rekaketin lâfız ya da manada olması sonucu değiştirmez.⁶³⁵ İbn Hacer, manadaki rekaketin esas alınmasını, bu dinin, bütünüyle güzel olduğunu, mana ile rivâyetten dolayı lâfızda var olan rekaketin, metnin uydurma olduğunu göstermeyeceğini söylemektedir.⁶³⁶ Itr, İbn Hacer'in İbnu's-Salâh'a yaptığı itirazı yersiz bulmakta çünkü mana ile rivâyetin ancak arap dilinde yetkin olan kişilerce yapılabileceğini iddia etmektedir.⁶³⁷

Mevzu rivâyetlerle ilgili kaynakları değerlendiren Itr, İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzûât* adlı kitabı ile ilgili değerlendirme yaparken İbn Hacer'in etkisinde kalarak aynı

⁶²⁹ Itr, a.g.e.,s. 282.

⁶³⁰ Itr, a.g.e.,s. 289.

⁶³¹ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, s. 198

⁶³² Itr, a.g.e., s. 293.

⁶³³ Itr, a.g.e., s. 299.

⁶³⁴ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 88.

⁶³⁵ İbnu's-Salâh, *Ma'rife envâi' ulûmi'l-hadîs*, s. 99.

⁶³⁶ Süyûtî, a.g.e., I. s. 325.

⁶³⁷ Itr, Nureddin, *Menhec*, s. 312.

ifadelerleri kullanmaktadır. Ona göre, mezkûr kitâpta yer alan rivâyetlerin kâhir ekseriyeti uydurma haberlerdir. Bu eserde tenkit edilen rivâyetler tenkit edilmeyenlere oranı oldukça azdır. Bu eserde okuyucunun dikkat etmesi gereken hususlar; mevzu olan ile olmayanın karıştırılmamasıdır. Bu nedenle bu eseri okuyan kişi alana hâkim olmalıdır.⁶³⁸

Müellif, eserin bir başka yerinde İbn Hacer'in özgünlüğünü net ifadelerle ortaya koymuştur: *نقول: أصح أقسام التسلسل المسلسل بالحفاظ، كحديث مالك عن نافع عن ابن عمر، بل إن الحفاظ ابن حجر قال في شرح النخبة إنه يفيد القطع حيث لا يكون غريبا* olanı, hâfiz muhaddislerin teselsül yolu ile rivâyet ettikleri haberlerdir. Mâlik> Nâfi'>İbn Ömer tariki ile aktarılan rivâyetler gibi. Aslında İbn Hacer'in *Nuhbe*'nin şerhinde dediği gibi ⁶³⁹ “bu nitelikte olan haberler, garip olmadıktan sonra kat'î ilim ifade eder.”⁶⁴⁰ Müselsel haberlerin kesin bilgi ifade etmeleri râvilerin konumundan kaynaklanmıştır.⁶⁴¹

Çağdaşımız Itr, İbn Hacer'in mürseli hafiyi şu şekilde ta'rif ettiğini aktarmaktadır: “Bir râvînin muâsırı olan, ancak aralarında mülâkat olduğu bilinmeyen bir şeyhten rivâyetidir.”⁶⁴² O, bu tanımla ilgili şöyle demektedir: *وهو اختيار الحفاظ ابن حجر* =bu tanım, İbn Hacer'in tercihidir.⁶⁴³

Itr, İbn Hacer'in tevâtür hadislerinin varlığı ve çokluğunu ispat için başvurduğu yöntemin açık ve anlaşılır olduğunu beyan ederken İbn Hacer'in delillendirmesini esas alır:⁶⁴⁴ Bu konuda şöyle demektedir: “Mütevâtir hadislerin çokluğunun en güzel kanıtı; yazarlarına aidiyeti kesin olan ve tedavülü şöhret niteliğinde olan kitaplarda herhangi bir habere ait turukların bir araya getirilmesi durumunda, âdeten yalan üzere birleşmeleri imkânsız olan râvilerin rivâyeti (tevâtüre ulaştığından) yakîni bilgi ifade eder. Meşhûr kitaplarda örnekleri bolcadır.”⁶⁴⁵ Yine o, ümmetin kabulüne mazhar olan hadislerin mütevâtir hadis mesâbesinde olup usûl konularından olmadığını söyleyen İbn Hacer'i hem bu konuda özgünlükle, hem de hakka isabet etmekle nitelendirmiştir.⁶⁴⁶

⁶³⁸ Itr, a.g.e., s. 318.

⁶³⁹ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 49.

⁶⁴⁰ Itr, a.g.e., s. 357.

⁶⁴¹ Sabrî, Âmir b. Hasan, *Hücciyetu haberi'l-âhâd fi'l-akâid ve'l-ahkâm*, nşr. Mecmeu'l-Melik Fahd, Medine-i Münevvere, 2003, s. 11.

⁶⁴² İbn Hacer, a.g.e., s. 86.

⁶⁴³ Itr, a.g.e., s. 357.

⁶⁴⁴ Itr, a.g.e., s. 407.

⁶⁴⁵ İbn Hacer, a.g.e., s. 46.

⁶⁴⁶ Itr, Nureddin, *Menhecü'n-Nakd*, s. 415.

İbn Hacer'in Itr üzerindeki etkisini net bir şekilde göreceğimiz yerlerden biri de meşhûr hadis ile ilgili yaptığı tanımdır. Meşhûrun sözlükteki anlamını verdikten sonra seçtiği ta'rifin İbn Hacer'e ait olduğunu şöyle beyan eder: أما في اصطلاح المحدثين فنختار في المشهور تعريف الحافظ ابن حجر = Muhaddislerin ıstılahına göre meşhûrun tanımına gelince biz İbn Hacer'in tanımını tercih ederiz.⁶⁴⁷

Mütâbâat şâhid için kullanıldığı gibi şâhid de mütâbâat için ıtlâk olunur. Bu durum, anlaşılır bir husustur. Itr, yukarıda yer verdiğimiz değerlendirmenin İbn Hacer'e aitliğini net bir şekilde ifade eder.⁶⁴⁸

Müellif, bir muhaddisin isnadı zikrederken, ortaya çıkan ârizi bir durumdan dolayı mezkûr isnada indinden başka bir metni ilave etmesini ancak orada hazır bulunan kişinin durumun farkına varmadan metni isnada ait imiş gibi algılamasından dolayı İbnu's-Salâh'ın bunu uydurmaya benzettiğini belirtmektedir.⁶⁴⁹ Bu hususu, bazı âlimler ise mevzu olarak nitelendirmişlerdir.⁶⁵⁰ İbn Hacer ise, bu tür haberlerin 'müdreç' olarak addedilmesini istemekle farklı düşündüğünü hem ortaya koymuş hem de cumhura muhâlefet etmiştir.⁶⁵¹ Itr, İbn Hacer'in bu değerlendirmesiyle ilgili şöyle der: وهو أولى لأن معنى الإدراج فيه أظهر = hadisin müdreçliği daha evlâdır. Çünkü bu rivâyette İdrâcın manası daha açıktır.⁶⁵²

İbn Hacer'in Nureddin Itr üzerindeki etkileri sadece aktardıklarımızla sınırlandırmak elbette doğru değildir. Yer verdiklerimiz sadece içinden seçtiklerimizdir. Bu etkileri, sadece bir muhaddisin bir tek eseri ile sınırlı tutmamız bile İbn Hacer'in günümüzde ulaştığı yeri tespit etmemiz açısından önemlidir. Bu fâslın sonunda vardığımız sonucu şu şekilde özetlememiz mümkündür. Bize göre, hiçbir muhaddis yoktur ki yazdığı eserde İbn Hacer'in kitaplarını referans göstermiş olmasın. Günümüzde hadis usûlüne dair neredeyse onun eserleri olmadan kitâp yazmak imkânsız olmasa bile zorluğu ortadadır.

⁶⁴⁷ Itr, a.g.e., s. 408.

⁶⁴⁸ Itr, a.g.e., s. 420.

⁶⁴⁹ İbnu's-Salâh, *Ma'rife envâi 'ulûmi 'l-hadîs*, s. 100.

⁶⁵⁰ Cürcânî, *Risâletun fî usûli 'l-hadîs*, (thk. Ali Zavîn), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1407, s. 94.

⁶⁵¹ Münâvî, Abdurrauf b. Tâcu'l-Ârifin b. Ali b. Zeynelâbidîn, *el-Yevâkit ve 'd-dürer fî şerh nuhbet-i İbn Hacer*, (thk. Murtaza Zeyn Ahmed), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1427/2007, II, s. 75

⁶⁵² Itr, a.g.e. s. 442.

1.8. İbn Hacer'in Portresi

Kuşkusuz, İbn Hacer seviyeli bir muhaddistir. Ondan sonra gelip ondan istifade etmeyen âlim neredeyse yoktur. İbn Hacer'den günümüze kadar yazılmış hiçbir usûl kitâbı yoktur ki ondan alıntı yapmış olmasın. Süyûtî'nin *Tedribu'r-râvî*'sini İbn Hacer'in yazdığı eserlerin derlemesi şeklinde değerlendirmek mümkündür. Hindistanlı muhaddis Zafer et-Tahânevî, eseri için yazdığı önsözde İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî* adlı kitâbının önsözünü kullanması da onun otoritesinin tescilidir.⁶⁵³

Nureddin İtr, kaleme aldığı ve hadis ilimlerinde tenkit metodu anlamına gelen eserinde müsnid, muhaddis, hâfız, hüce, hâkim ve emirü'l-müminin fi'l-hadis kavramlarını açıklarken mütekaddimûn döneminde hadiste otorite olanlara Süfyan es-Sevrî, Şu'be b. Haccâc, Hammâd b. Seleme, Abdullah b. Mübarek, Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Müslim'i örnek olarak verir, müteahhirûn dönemi için de sadece İbn Hacer'in ismini zikreder. Bu bile onun ilmi konumunu göstermesi açısından kayda değerdir.⁶⁵⁴

"el-Hâfız" ünvanının mutlak zikredildiğinde bundan sadece İbn Hacer'in anlaşılması onun kişiliğini ve aynı zamanda baskın olduğu ilim dalını göstermesi açısından kayda değerdir. *Teyşîru'l-Azizi'l-Hamîd fî kitâbi't-tevhid*'in müellifinin şu değerlendirmesi önemine binaen olduğu gibi aktarıyoruz: وحيث أطلقت شيخ الإسلام فالمراد به الامام أبو العباس ابن حنبل، والحاظ فالمراد به أبو الفضل ابن حجر العسقلاني صاحب فتح الباري وغيره، رحمهما الله تعالى =Şeyhü'l-İslâm terkibi, mutlak zikredildiğinde bununla murâd olan Ebu'l-Abbâs İbn Teymiyye'dir. El-Hâfız mutlak olarak zikredilince bununla da kasdolunan *Fethu'l-bârî* ve daha birçok eserin sahibi olan Ebu'l-Fadl İbn Hacer el-Askalânî'dir. Allah her ikisine de rahmet etsin.⁶⁵⁵ Müellifin, Muhammed b. Abdülvehhab'ın oğlu olması nedeniyle İbn Teymiyye hakkında söylediği sübjektif kabul edilebilirse de İbn Hacer için söylediği ancak beslendiği fikri ortamdaki bağımsız değerlendirilmesi takdirde daha uygun olacaktır.

Ahmed Şâkir de İbn Hacer'den sonra hadislerin hıfzında düşüş olduğunu bu nedenle onu, hâfizların sonuncusu olarak nitelendirmek gerektiğini vurgulamaktadır.⁶⁵⁶

Bu değerlendirmeler önemli olmakla birlikte asıl olan ise İbn Hacer'in konumudur. Askalânî, kendisinden sonra gelenler için hadislerin tashîh ve za'fiyetinin tespitinde merci haline gelmiştir. Muhammed Ali Kasım'ın şu cümlesi yeterince açıklayıcı

⁶⁵³ Tahânevî, Zafer Ahmed el-Osmanî, *Kavâid fî ulûmi'l-hadis*, (thk. Abdülfettah Ebû Gudde), Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1972, s. 20.

⁶⁵⁴ İtr, Nureddin, *Menhecû'n-nakd*, s. 77.

⁶⁵⁵ Süleyman, b. Abdullah b. Muhammed b. Abdülvahap, *Teyşîru'l-Azizi'l-Hamîd fî kitâbi't-tevhid*, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1402, s. 25.

⁶⁵⁶ Şâkir, Ahmed Muhammed, *el-Bâ'isü'l-hâsîs*, s. 222.

niteliktedir: “واحسب ان اكثر المشتغلين في الحديث في ازماننا هذه يذهبون الي اعتماد اقوال ابن حجر في” =Kanaatim şudur ki zamanımızda hadislerle meşgul olanların çoğu bazı hadislere hüküm verirken İbn Hacer’in sözlerine i’timad etmekte ve onun ıstılâhlarını kullanmaktadırlar.⁶⁵⁷

Ali Kasım aynı eserin bir başka yerinde İbn Hacer için şu değerlendirmeyi uygun görmüştür: وهو من هو في النقد الحافظ ابن حجر = Tenkitte söz sahibi olan o dur.⁶⁵⁸ Adı geçen âlim, eserin bir başka yerinde tenkit döneminin İbn Hacer ile son bulduğunu yazmakta onu son münekkid olarak nitelendirmektedir.⁶⁵⁹ Çağdaş âlimlerden Zafer Ahmed el-Osmanî ise İbn Hacer’i hadis usûlünün imâmı olarak nitelendirmektedir.⁶⁶⁰ Ömerî ise onun için şöyle der: ابو الفضل احمد بن علي بن حجر العسقلاني احد حفاظ الحديث وامام عصره في وقته, hadis hâfızlarından biri olup asrın imâmıdır⁶⁶¹

İbn Hacer, görüşleri ile sadece usûlî meselelerde mesned olmamış, yazmış olduğu tüm eserler alanında kaynak gösterilmiştir. Ahmed Şâkir, İbn Hacer ile ilgili şöyle iddialı bir değerlendirme yapmaktadır: والحافظ ابن حجر هو امام اهل العلم بالحديث وخاتمة الحفاظ بل هو المحدث والحقيقي الاوحد منذ القرن الثامن الهجري الي الآن =Hâfız İbn Hacer, hadis ilminde imâmdır. O, hâfızların sonuncusudur. Aslında hicrî sekizinci asırdan günümüze kadar gelmiş hakiki tek muhaddistir.⁶⁶² Bu değerlendirme her ne kadar abartı içermekte ise de, müellifin son cümlesi İbn Hacer’in konumunu ve değerini ortaya koymasından önem arz etmektedir.

İbn Hacer’in eserlerinde kullandığı hadisleri ansiklopedik bir çalışmada toplayan komisyon ön sözünde onun objektifliğiyle ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “وطبيعة التاليف ابن حجر اما ابتكار لم يسبق له او اختصار او تعليق واستدراك وتخريج او نكدة وفوائد ولم يكن مقلدا بل هو ناقد بصير ومحرر حبير” =İbn Hacer’in kitaplarının özelliği ya özgünlük ya da ihtisâr, İstidrâk (düzeltme), tahric, nüketler ve yararlı bilgiler verme şeklindedir. O, mukallid değil bilakis eleştirmen, basiretli ve mükemmel yazan biridir.⁶⁶³ Özellikle yazdığı şerh olan *Fethu’l-bârî* en çok istifade edilen kitapların başında gelir. Öyle ki *Fethu’l-bârî* için

⁶⁵⁷ Ömerî, Muhammed Ali Kasım, *Menhecü’n-nakd*, s. 70.

⁶⁵⁸ Ömerî, a.g.e., s. 445.

⁶⁵⁹ Ömerî, a.g.e., s. 97.

⁶⁶⁰ Tahânevî, Zafer Ahmed, *Kavâid*, s. 85.

⁶⁶¹ Ömerî, a.g.e. s. 17.

⁶⁶² Şâkir, Ahmed, *Kelimetü’l-Hak*, Mektebetü’s-Sünne, Kahire, 1407/ 1987, s. 114.

⁶⁶³ Zubeyrî, Velid b. Ahmed el-Hüseynî, İyâd b. Abdullatif b. İbrahim el-Kaysî, Mustafa b. Kahtan el-Habib, Beşir b. Cevvâd el-Kaysî, İmâd b. Muhammed, *el-Bağdâdi*, nşr. Meceletü’l-Hikme, Britanya, Lidez, 2002, I, s. 5.

kullanılan لا هجرة بعد الفتح=Fetih'ten sonra hicret yoktur.⁶⁶⁴ deyimini İbn Hacer'in meşhûr kitâbı için kullanılan bir deyim olmuştur. Şevkânî, kendisinden diğer âlimler gibi Buhârî'nin *Sahîh*'ine bir şerh yazması talep edildiğinde onu bu deyim gerekeceğini göstererek reddetmiştir.⁶⁶⁵

İbn Hacer'in kitaplarıyla ilgili olarak çağdaş hadisçilerimizden Enbiya Yıldırım şunları söylemektedir: "İbn Hacer'in çalışmalarında kullandığı birçok eserin bugün elimizde olmayışı onun çalışmasının değerini bir kat daha artırmaktadır.⁶⁶⁶ Yine çağdaş hadisçilerimizden biri olan Polat ise İbn Hacer'i, hadis alanının mümtaz âlimlerinden biri, özellikle ricâl ilminde mütebahhir ve ulûmu'l-hadiste muhtevalı ve kıymetli birçok çalışmanın sahibi olarak nitelendirmektedir.⁶⁶⁷

İbn Hacer'in profili içerisinde görmemiz gereken bir diğer husus da Buhârî'ye olan hayranlığıdır. Buna rağmen Buhârî'nin hata ettiğini düşündüğü birçok noktada ona muhalefet etmiştir. Buhârî, Sâ'sâ b. Nâciye'nin sahâbiliği tartışmalıdır derken İbn Hacer onu sahâbilerden saymaktadır.⁶⁶⁸ Muhâlefet sahâbe mevzusu ile sınırlı kalmamıştır. Başta râviler konusu olmak üzere doğruluğuna inandığı birçok mevzuda Buhârî'ye aykırı hüküm verdiği vâkidir. Buhârî, Abdurrahman b. Selmân er-Rû'âynî'yi tartışmaya açık görünürken İbn Hacer ise لا بأس به (kabul edilebilir) olarak görmektedir.⁶⁶⁹

İbn Hacer, usûl anlayışında rey yerine akl-ı selimi kıstas olarak almıştır. Birçok noktada hadisçilerin anlayışından uzaklaşmış, mantık ehline yakın durmuştur. Dolayısıyla kelâmcıların etkisi, üzerinde görülmektedir. Askalânî'nin profilini işlemiş olduğumuz bu başlığın sonunda özetle şunları söylebiliriz. İbn Hacer velûd ve de bereketli bir yazardır. İbn Hacer'in herhangi bir dalda yazmış olduğu bir eserinin kendinden önce telif edilenleri unutturduğunu ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte Süyûtî onunla hadis ilminin sona erdiğini, yeryüzünde hadis alanında önderliğin ve yolculuğun onunla bittiğini, kendi asrında ondan başka bir hâdis hâfızı olmadığını ve birçok eserin müellifi olduğunu belirtmektedir.⁶⁷⁰

⁶⁶⁴ Abdulgânî, b. Muhammed Abdulhalık b. Hasan b. Mustafa, *el-İmâmü'l-Buhârî ve Sahîhih*, Dârü'l-Mennâr, Cidde, 1990, s. 230.

⁶⁶⁵ Kinevecî, Ebû Teyb Sıdık b. Hasan Hân, *el-Hitat fî zikri's-sihahi's-sitte*, Dârü'l-Ceyl, Beyrut, 1987, s. 1312

⁶⁶⁶ Yıldırım, Enbiya, *Hadisçiler ve Çelişki*, Rağbet, İstanbul, 2009, s. 34.

⁶⁶⁷ Polat, Nazlıgül ve Doğaney, *Hadis Araştırma ve Tenkidi Kılavuzu*, s. 180.

⁶⁶⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, V, 260, No: 6947

⁶⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehziib*, VI, 187-188

⁶⁷⁰ Süyûtî, *Tabâkatü'l-huffâz*, Beyrut, 1403/1983, s. 552.

1.9. İbn Hacer'in Hadis Usûlü Açısından Özgünlüğünün Değerlendirilmesi

İbn Hacer'i hadis usûlü açısından değerlendirmeye çalışan bir araştırmacı onu bütün yönleriyle ele almakta zorlanacaktır. O, hadis usulünde birçok özgün fikrin kaynağıdır. Hadis ilminde çok önemli bir bilgidir. 'İlel ilminde temayüz etmiş bir isnâd eleştiricidir. Râvilerin durumlarını ve isimleri hususunda günümüzde bile tartışmasız mercidir. Cerh ve ta'dilde, müttefik ve muhtelif râviler noktasında son sözün sahibidir. Abdussettar'ın ifadesi ile *حاز قصب السبق في مختلف فنون الحديث الكثيرة* = Hadis ilimlerinin birçoğunda başkalarını geçmeyi başarmıştır.⁶⁷¹

İbn Hacer'in hadis ilimlerinde önemli bir şahsiyet olduğu herkesin ortak kabulüdür. Henüz genç yaşta iken büyük âlimlerden özel dersler alması, buna ortam ve zekâ uygunluğu da eklenince yeni bir muhaddisin doğuşu hızlanmıştı. Asrın hâfızı Irâkî'den on yıl boyunca aldığı dersler özgün bir ilmi kişilik kazanmasına yol açmıştır. Irâkî, öğrencisi İbn Hacer'i hicri 797 yılında henüz 27 yaşında iken ulûmu'l-hadis derslerini vermesi için ona izin vermesi usûl bilgisinin ulaştığı noktayı göstermesi bakımından önem arz etmektedir.⁶⁷²

İbn Hacer'in model aldığı bazı âlimler vardır. Onlardan biri de Zehebî'dir. Zehebî'yi yakalamak için gayret gösteren muhaddis, kendi ifadesi ile "Zemzem suyunu üç şey için içmişim; Zehebî'nin ulaştığı mertebeyi yakalamak ve hocam Bulkînî gibi hiçbir kaynağa bakmadan bir fetva kitabı yazmak."⁶⁷³ Zemzem suyu içmesindeki üçüncü amacını tasrih etmediğinden âlimler farklı görüşler ileri sürmüşler. Özellikle hocası gibi hiçbir kaynağa bakmadan eser yazma isteği, özgün durmak için uğraş veren bir âlimin potresini yakalamak için önemli işaretler taşımaktadır. Kendisi mezkûr her iki isteğine ulaştığını 'nimeti tahdis'⁶⁷⁴ babından zikretmektedir.⁶⁷⁵ İbn Tağrîberdî'nin şu tespiti İbn Hacer'in hadis ilimlerindeki konumu açısından önemli işaretler taşımaktadır. *كان رحمه الله حافظ العصر، حافظ المشرق والمغرب، أمير المؤمنين في الحديث، انتهت اليه رئاسة علم الحديث من أيام شببته بلا مدافعة.* = Allah rahmet eylesin. Asrın, batının ve doğunun hâfızı, hadis ilminde emirü'l-mü'minindir. Gençliğinde hadis ilminin riyaseti ona geçmiştir. Bu mevzuda hiçbir tartışma yoktur.⁶⁷⁶

⁶⁷¹ Abdussettar, *el-Hâfiz İbn Hacer*, s. 224.

⁶⁷² Sehâvî, *el-Cevâhir ve 'd-dürer*, s. 67.

⁶⁷³ Sehâvî, *a.g.e.*, s. 107.

⁶⁷⁴ Duhâ Suresinin 11. Ayetine atıfta bulunmaktadır.

⁶⁷⁵ Sehâvî, *a.g.e.*, s. 106.

⁶⁷⁶ İbn Tağrîberdî, *el-Menhelu's-sâfi*, I, s. 104.

İbn Hacer'in hadisçiliğine şahadet eden bazı durumları tespit edip bu faslı tamamlayacağız. Bu ilim dalında uzman olanların tanıklığı, birçok medresede yaklaşık yirmi yıla yakın hadis ve ilimleriyle ilgili dersler vermesi; binden fazla hadis meclisinde ders vermesi ve hadis usûlüne dair yazdığı eşsiz eserlere sahip olması, yüz yetmişin üzerinde kitâp yazması gibi hususlar onun hadis birikiminin birer kanıtıdır. Istılâh, cerh ve ta'dil, ricâl ilmi, erbâin, aşeriyat, avâlî, cüzler, etrâf, meâcim, meşhât, bir tek hadisin turûkunun cem'i zevâid ve şerh kitapları, hadis kitaplarını sadeleştirmesi, tertip ve ihtisâr çalışmaları yapması...

Hadis usûlündeki özgünlüğü için sadece *Tağliku't-ta'lik*'i ele almak yeterli olacaktır. Otuz yaşında iken (h. 803) yazdığı bu kitâpta üç yüz elli'nin üzerinde kaynaktan yararlanmış, eserin sonunda ise kaynak eserlerde yer almayan isnatlara yer verilmiştir. Bu kitâpta isnatsız yer alıp hadislerini tahrir ettiği kitâp sayısı altmış dördtür. Bu eserler arasında *Kutübi's-sitte*, Şâfiî'nin *Müsned*'i, İmâm Ahmed'in *Müsned*'i, Musedded'in *Müsned*'i, Said b. Mansûr'un *Sünen*'i, Beyhakî'nin *Sünen*'i ve İbn Sa'd'ın *Tabâkat*'ı gibi önemli eserler de yer almaktadır.⁶⁷⁷ Özellikle *Fethu'l-bârî*'yi baştan sona okuyan bir kişi, İbn Hacer'in hadis ilimlerinde ulaştığı mevki karşısında şaşkınlığını gizleyemez. Çünkü büyük ilim deryası ile karşı karşıya kaldığını görecektir. Bir başka eseri olan *Mu'cemu'l-mufehres* de ihtivası itibarıyla özgünlük olarak değerlendirilmelidir.

Birinci Bölümün Değerlendirmesi

İbn Hacer'in yaşadığı asır, ilmi canlılığın bittiği ya da gerilediği bir dönem olarak algılansa da İbn Hacer ve çağdaşı olan âlimlerin ortaya koydukları eserler bu algının doğru olmadığını ortaya koymuştur.

İbn Hacer ile ilgili birçok çalışma yapılmış sadece *Fethu'l-bârî* üzerinde yapılmış olan çalışmalar bile onun akademik dünyada uyandırdığı etkiyi göstermesi bakımından kayda değerdir. İbn Hacer, ilim dünyasına birçok eser vermiştir. Yazdığı kimi kitaplar, günümüzde yaşayan tartışmalarda eksen oluşturmuş, bu husus tekrar ve tekitten uzak inşâ ve ihyâ amaçlı eserler meydana getirdiğine dair olan kanaati pekiştirmektedir. Onun, te'lif ettiği bazı kitapları günümüz ilmî çalışmalarında takip edilen metodla yazması da üzerinde durulması gereken bir konudur.

İbn Hacer, yaşadığı dönemde üstlendiği görevler, genelde ilmî ve idarî olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Ortaya koyduğu ilmî çalışmalar, bu yönünün baskın olduğunun kanıtıdır.

⁶⁷⁷ Abdusettar, *el-Hâfiz İbn Hacer emiru'l-müminîn fi'l-hadîs*, s. 227.

İKİNCİ BÖLÜM

İBN HACER'E KADAR HADİS İLMİ VE ONUN ÖZGÜNLÜK MESELESİ ÇERÇEVESİNDE HADİS USÛLÜ KONULARINA DAİR GÖRÜŞLERİ

2.1. İbn Hacer Öncesi Hadis

Tezimizin bu bölümünde asr-ı saadetten İbn Hacer'in yaşadığı devir olan dokuzuncu asra kadar ulûmu'l-hadisın kısa tarihçesini vereceğiz. Bütün ilimlerde olduğu gibi bidâyetinde hadis ilmi de oturmuş ıstıhlara sahip değildi. İlk dönem hadis kaynaklarına bakıldığında bunu görmek mümkündür. Dolayısıyla muhaddislerin, hadisleri tedvin ve cem' ederken bağlı kalacakları yazılı bir usûl yoktu.⁶⁷⁸ Ahmet Keleş, geniş kapsamlı usûl eserlerinin dördüncü yüz yıldan itibaren yazıldığını belirtir.⁶⁷⁹ İbnü's-Salâh'ın şu değerlendirmesi mevzunun izâhı açısından kayda değerdir: "Münekkitlerin râviler hakkındaki metodları kapalı ve birbirinden farklılık arzetydi."⁶⁸⁰

Mütেকaddimûn ehli hadisin yanında yazılı genel kabul görmüş bir usûlünün olmaması, muhtelif yaklaşımların tezâhür etmesine yol açmıştır. Buradan hareketle hadisler değerlendirilirken Kur'ân ve sünnetten süzülen anlayışın sonucunda sıhhât ve za'fiyetlerine hüküm verildiğini belirtmekte fayda vardır. Bu durumu da doğal karşılamak gerekir. İbn Teymiyye'nin "Her hadisten alınacak zevk ayrıdır. Her muhaddisin nazarı farklıdır."⁶⁸¹ ifadesi de sonraki dönemler için önemli işaretler içermektedir. Her ne kadar ayrı ilim dalı olarak tekâmülü sonradan olsa da Hz. Peygamber devri, hadis tarihinin ilk devri olarak kabul edilmektedir.

2.1.1. Hz. Peygamber Devrinde Hadis

Hz. Peygamber ilahî vahyi nüzulünden itibaren yazdırıp ezberleterek muhafaza altına almaktaydı. Kendisine vahy edilen Kur'ân âyetlerini insanlara tebliğ etmek için beşer üstü gayret göstermiştir. Onun tebliği salt Kur'ân âyetlerini aktarmaktan ibaret değildi. Bunların pratik yönlerini ve uygulama şeklini insanlara somut olarak göstermek de görevleri arasında olduğunu inzâl olunan vahiyden öğrenmekteyiz.⁶⁸² O'nun söylediği

⁶⁷⁸ Bazmûl, Muhammed b. Ömer b. Salim, *Mustalah menheci'l-mütেকaddimîn ve'l-muteahirîn*, Dârü'l-İstikâme, Mısır, 1431, s. 9.

⁶⁷⁹ Keleş, Ahmet, *Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri*, Fecr Yayınları, Ankara, 2017, s. 28.

⁶⁸⁰ İbnü's-Salâh, Osman b. Abdurrahman Ebû Amr, *Ma'rife envâi' ulûmi'l-hadis*, (thk. Nureddin Itr), Dârü'l-Fıkr, Suriye, 1406/ 1986, s. 107.

⁶⁸¹ İbn Teymiyye, Takıyyuddin Ahmed b. Abdulhalim b. Abdusselam b. Abdullah b. Ebu'l-Kasım, *İlmu'l-hadis*, Dârü'l-Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1985, s.39.

⁶⁸² Sancaklı, Saffet, *Sünneti Doğru Anlamak*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2013, s. 40.

her söz, yaptığı her iş, hatta olaylar karşısındaki suskunluğu dinden addedilmektedir. Mescidi Nebevî’de ve dışarda, seferde ve hizada, her zaman ve her mekânda tebliğ görevini yerine getiren⁶⁸³ Hz. Peygamber, bağlayıcı nitelik taşıyan dinî, idarî, hukukî ve askerî tüm mevzularda icraatını vahyin ışığı altında sürdürmektedir.

Derin sevgi ve bağlılığın zirvesinde, Hz. Peygamber’in şahsında âdeta fena fi’r-rasûl olan sahâbe,⁶⁸⁴ onun etrafında pervane gibi dönüyor; fırsat buldukça ilim meclislerine iştirâk ediyorlardı. Zaman ve fırsat bulamayanlar ise, nöbetleşerek onu bir gölge gibi takip eder,⁶⁸⁵ ona ait her şeyi en ince teferruatına kadar öğrenmeye çalışıyorlardı.

Sahâbe, Hz. Peygamber’den öğrendiklerini aralarında müzakere eder, âyet ve hadisleri itkân derecesinde hıfzeta gayret sarfederler. Hadisin tahammül ve edâsında, kitabetten ziyade, şifâhî rivâyete itimat ediyorlardı.⁶⁸⁶ Zira peygamberimiz, başka bir şeyin Kur’ân’la karışmasını ve Kur’ân yerine onunla meşgul olunmasını hoş karşılamamış bu nedenle hadislerin yazılmasını umumiyetle yasaklamıştır. Ancak sahâbeden bazılarının hadis yazmak üzere özel izin vermiştir.⁶⁸⁷

Yazı bilenlerin azlığı ve yazı malzemesinin yetersizliğine rağmen Hz. Peygamber, inen âyetleri vahiy kâtiplerine büyük bir hassasiyetle yazdırmıştı.⁶⁸⁸ Rasûllüllâh’ın resmi ve gayr-i resmi olarak yazdırdıkları sahâbeden bazılarının da özel olarak sahifeleri, kısmen de olsa asr-ı saadette hadislerin kayda geçirilmiş olması bakımından büyük önem taşır.⁶⁸⁹ Başka bir ifade ile hadislerin bir bütün olarak zabtu rabt altına alındığını iddia etmenin güçlülüğü ortada olduğu gibi, hadislerin hiç kayıt altına alınmadığını savunmak da imkânsızdır. Kayıt altına alınan hadislerin modern anlamda bir tescil olmadığı, her dönemi, kendi şartları ve imkânları doğrultusunda değerlendirmek gerekir.

⁶⁸³ Ebû Zehy, Muhammed Muhammed, *el-Hadîs ve’l-muhaddisûn*, er-Risâletü’l-Âmme li-İdâreti’l-Buhûsi’l-İlmiyye ve’l-İftâ ve’d-Da’ ve ve’l-İrşâd, Riyad, 1404/1984 s. 51

⁶⁸⁴ Yardım, Ali, *Hadîs Dersi Notları*, (III. Sınıf), İzmir Yüksek İslâm Enstitüsü, Teksir, ts. s. 23.

⁶⁸⁵ Kârî, Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Herevî, *el-Mesnû’ fî ma’rifeti’l-hadîsi’l-mevzû’*, (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Mektebetü’l-Matbaati’l-İslamiyye, Halep, Suriye, 1969, s. 63.

⁶⁸⁶ Salih, Muhammed Edip, *Lemahâtun fî usûli’l-hadîs*, Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut, 1418, s.19

⁶⁸⁷ İtr, Nûreddin, *Menhecû’n-nakd*, s. 37

⁶⁸⁸ Salih, Subhî, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları*, (çev. M. Yaşar Kandemir), Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012, s. 14.

⁶⁸⁹ Hamidullah, Muhammed, *Hemmâm b. Münebbih’in Sahifesi*, (trc. Talat Koçyiğit), İfav Yayınları, Ankara, 1967, s. 26-36

2.1.2. Sahâbe Devrinde Hadis

Raşid halifeler devrinde, fetihlerin artması nedeniyle sahâbe-i kirâm muhtelif bölgelere dağılmışlardı. Müslüman halifeler, İslâm topraklarına dâhil olmuş coğrafyalara devlet vazifesini ifâ etmeleri için vâliler, yeni Müslüman halka dinlerini öğretecek davetçiler ve irşâd ekibi görevlendirmişlerdi.⁶⁹⁰ Muhtelif bölgelere dağılmış olan sahâbe, miras-ı Nebî'yi büyük bir itina ile gittikleri yerlere taşımışlardı. Bu ihtimâmın sonucunda Hz. Peygamber henüz hayatta iken bir hadise dışında ona yalan isnâd eden olmamıştır. Tahâvî'nin aktardığına göre; “Adamın biri Hz. Peygamber'in giydiği elbiseyi giyerek Medine'de bir mahalleye gider ve: ‘Rasûlullah beni gönderdi, dilediğim eve girer, istediğimi yapar ve orada oturabilirim’ dedi.” Bu adam cahiliyye devrinde bu kabileye mensup bir kız istemişti. Ancak bu kabile ona kızı vermektan imtina etmişti. Halk, kendisine bir oda tahsis eder ve hemen Hz. Peygamber'e haber gönderir. Allah Râsûlü, Hz. Ebû Bekr ve Ömer'i olayın özünü araştırmakla görevlendirir. Doğru çıkması durumunda şu talimatı verir: “Onu canlı bulursanız hemen öldürün ve sonra da yakın. Şayet işinin bitmiş olduğunu görürseniz, yani kendisini ölü bulursanız, öyle inanıyorum ki ölü bulacaksınız, ölüsünü yakın.” Hz. Ebû Bekr ve Ömer de ölüsünü yakarak geri dönerler. Bunun üzere Hz. Peygamber: “Benim adıma teammüden yalan uyduran kimse Cehennem'deki yerine hazırlansın.” buyurdu.⁶⁹¹

Konumuz olmamakla birlikte bu rivâyeti tetkik ettiğimizde sahîh olmadığını, metnin ise münker olduğunu görmekteyiz. Zira Hz. Peygamber'in hayatında ölüyü yakma emri verdiğiine dair bir işaret yoktur. Kaldı ki bu rivâyetin senedinde hadisi ile ihticâc edilmeyen râviler de vardır. Sehâvî, bu hikâyeyi uydurma rivâyet olarak nitelendirmektedir.⁶⁹² Aslında Hz. Ebû Bekir ve Ömer devrinde de hadis uydurmaya teşebbüs eden olmamıştır.⁶⁹³ Mustafa Sıbâî'nin (ö. 1384/1964) h. birinci asırda uydurmanın olmamasını sahâbenin dindarlığı ve hadis hâfızlarının çokluğuna bağlaması önem arz etmektedir.⁶⁹⁴ Çünkü dindar sahâbenin din uydurması aklın kabul edeceği bir husus değildir.

⁶⁹⁰ Ebû Zehv, *el-Hadîs*, s. 100-101.

⁶⁹¹ Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selame, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, (thk. Şuayb Arnavut), Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1994, I, s. 353, Hadîs No: 379.

⁶⁹² Cebûrî, Ebu'l-Yakzân Âtiyye, *Mebâhis fî tedvini's-sünneti'l-muttahare*, Matbaâtül-Arabiyye el-Hadîsiyye, Kahire, 2002, s. 13.

⁶⁹³ Koçyiğit, Talat, *Hadîs Tarihi*, İfan Yayınları, Ankara, 1997, s. 105.

⁶⁹⁴ Sıbâî, Mustafa b. Husnî, *es-Sünnet ve mekânetuha fî't-teşrii'l-İslâmî*, Mektebetü'l-İslâmî, Dimeşk, Suriye, 1402/1982, s. 76.

Mevzu hadis uyduranlar ya zındıka ya da dinin özünde inhirafa yol açmak isteyenlerdir. Her ne kadar sonraki devirlerde Müslümanları dine yöneltmek isteyen bir güruhun varlığına şahid olunuyorsa da genel tablo menfi düşünceye sahip kişilerin hadis uydurduklarını göstermektedir. Hz. Osman döneminde fırkalaşma, hadis vaz'ına farklı bir boyut kazandırmıştır. Siyâsî ayrışmanın zirveye ulaştığı⁶⁹⁵ ve bölünmenin dinî fırkalara zemin hazırladığı Hz. Ali devrinde de büyüyen fitne, kimi insanları hadis uydurmaya yöneltmiştir.⁶⁹⁶

Hz. Peygamber'in sünneti adına bu menfi gelişmeler karşısında, hadislerin sahîhini sakiminden ayıran ashâb, ilk kez İslâm ümmetine özgü olan isnâd sistemini devreye sokmuşlardır. Hz. Aişe annemizin sahâbeye yönelttiği tenkitleri bu kabilden değerlendirmek gerektiği kanaatindeyiz.⁶⁹⁷ Hadislerin yayılması ve hadis vaz' etmenin ortaya çıkması "hadis rihleleri"ni zorunlu hale getirmiştir. Rivâyeti ilk râvîsinden öğrenmek ve temkinli olmak için ashâbın başlattığı bu yolculuklar zamanla hiçbir muhaddisin müstağni kalamayacağı bir zaruret halini almıştır. Özetle sahâbe, hadisi araştırırken hadis olmama ihtimalini hep gözönünde bulundurmuştur. Sahâbe devrinde hadis çalışmalarını üç maddede özetlemek mümkündür:

- a- Hz. Peygamber'e yalan isnâdda bulunma korkusu ve Kur'ân'dan başka bir şeyle meşgul olmamak için rivâyetleri azaltmışlar. (Taklîlü'r-rivâye)
- b- Hadis rivâyetinde ihtiyatlı davranmışlar. (el-İhtiyât fi'r-rivâye)
- c- Merviyâtı, naslara uygunluk prensibi gereği tenkit sürecinden geçirmişlerdir. (Nakdü'r-rivâye)⁶⁹⁸

Hz. Ömer'in sünnet hassasiyeti üzerinde tefekkür etmek gerekir kanaatindeyiz: Ebû Seleme, Ebû Hüreyre'ye "Ömer'in zamanında da bu şekilde hadis rivâyet ettin mi" sorusuna, Ebû Hüreyre; "Ömer'in zamanında bu kadar yoğun rivâyette bulunsaydım terliği ile beni dövecekti." cevabını vermiştir. Hatîb el-Accâc verilen bu yanıt için şunları yazmaktadır: "Hz. Ömer, Müslümanların Kur'ân üzerinde yoğunlaşmalarını ve yüce kitabı hayatın merkezine almalarını istemiştir."⁶⁹⁹ Sahabe arasında var olan bu hassasiyeti, Hz. Ömer ve Hz. Aişe gibi sahâbelerle sınırlandırmak doğru değildir. Hz.

⁶⁹⁵ Akbulut, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Pozitif Matbacılık, Ankara, 2001, s. 151.

⁶⁹⁶ Koçyiğit, *Hadîs Tarihi*, s. 109.

⁶⁹⁷ Zerkeşî, Bedruddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdullah b. Bahadır, *el-İcâbe li îrâd mâ istedrekethu Aişe ala's-sahâbe*, (thk. Rif'ât Fevzi Abdulmuttalib), Mektebetü'l-Ğancî, Kahire, 2001, s. 57-152.

⁶⁹⁸ İtr, *Menhecü'n-nakd*, s. 44.

⁶⁹⁹ Accâc, Muhammed Accâc b. Muhammed Temîm b. Salih b. Abdullah el-Hatîb, *es-Sünnet kâble't-tedvin*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1400, s. 96.

Cabir b. Abdullah, Ukbe b. Amir'den tek bir hadisin aslını öğrenmek için Mısır'a rihlede bulunması ve yine Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin de Ukbe b. Amir'den alacağı bir hadis için çıktığı yolculuğu bu kabilden değerlendirmek gerekir.⁷⁰⁰

İbn Hacer, “hadisler, sahâbe-i kirâm ve büyük tabiîn devrinde cami‘ türü eserlerde tedvin edilmedikleri gibi tertibi de yapılmamıştır” demek suretiyle sahâbe devrinde hadislerin oluşum aşamasını özetlemiştir.⁷⁰¹ İbn Hacer'in, sahâbe devrinde hadislerin cem‘ ve tertiplerinin yapılmamasını şu sebeplere bağladığını görmekteyiz:

- a- Çoğu sahâbenin yazmayı bilmemeleri,
- b- Güçlü hâfızaya sahip olduklarından dolayı kitabete ihtiyaç duymamaları,
- c- Hadislerin Kur'ân'a karışmaması için kitâbeti yasaklayan haberlerin varlığı.⁷⁰²

Mustafa A'zamî, İbn Hacer'in ileri sürdüğü gerekçeleri doğru bulmamaktadır. Ona göre kitâbetin zannedildiği gibi yazı yazarların sayılarının az olmasıyla alakası yoktur. Aksi takdirde Kur'ân'ın yazılmasını nasıl izâh edebiliriz? Ayrıca “Kur'ân'ın dışında bir şey yazmayın.”⁷⁰³ rivâyetinin de bir anlamı olmayacaktı. Zira olmayan veya nadir olan bir şeyin yasaklanması söz konusu olmayacaktır.

Bu rivâyetin aksini bildiren, Abdullah b. Amr b. Âs rivâyeti ile çelişmesini şöyle izâle etmek mümkündür. “Ebû Said el-Hudrî rivâyetinde dile getirilen durum, hadislerin yazılmasına dair yapılan “genel” yasaklama duyurusudur. Hz. Peygamber, hangi nedenle olursa olsun sözlerinin tıpkı Kur'ân gibi yazılmasını istememiş ve yazılanların da derhal imha edilmesini emretmiştir. Ancak, Abdullah Amr gibi bazı sahâbesine de özel olarak yazma izni vermiştir.⁷⁰⁴

A'zamî, sahâbenin güçlü hâfızaya sahip olmalarının hadisleri yazmamalarına yol açtığı gerekçeye şu şekilde karşı çıkmaktadır: “Fizik ve kabilliyet sıfatları kişiden kişiye değişmektedir. Arapların divân ve şiir ezberleme yetenekleri vardı. Ancak bu durum tüm sahâbeye teşmil edilecek boyutta değildi. Hz. Peygamber'in kitâbeti yasaklamasına gelince bu konuda ikna edici bir kanıt yoktur.”⁷⁰⁵ Nitekim A'zamî, kitâbeti yasakladığı ifade edilen rivâyetleri tek ele alıp değerlendirmektedir.

⁷⁰⁰ Tahânevî, el-Osmanî, *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs*, s. 90.

⁷⁰¹ İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 8.

⁷⁰² İbn Hacer, a.g.e., s. 17-18.

⁷⁰³ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed, *Müsnedü'l-imam Ahmed b. Hanbel*, (thk. Şuayb Arnavût), Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1421, XVII, s. 149, Hadîs No: 11085.

⁷⁰⁴ Keleş, *Hadîs Tarihi ve Usûlü Dersleri*, s. 36.

⁷⁰⁵ A'zamî, Muhammed Mustafa, *Dirâsâtun fî'l-hadîsi'n-nebevî*, Şirketü't-Tabaâti'l-Arabiyye es-Suûdiyye, Riyad, 1981, s. 73-74.

2.1.3. Tabiûn Devrinde Hadis

Tabiûn büyükleri kendi asırlarında hadisleri sözlü olarak rivâyet etmeye devam etmişlerdi. Sahâbe devrinde hadislerin kitâbeti hakkında var olan tartışmalar tâbiûn asrına geldiğimizde hayatiyetini kaybetmişti. Hicrî I. asrın sonunda İslâm'ı, batıdan doğuya güneyden kuzeye kadar götüren sahâbiler vefat etmişti. Sahâbe devri için söz konusu olan Kur'ân'ın rivâyetlerle karışma ihtimali ortadan kalkmıştı. Bu dönemde geçmiş dönemden tevarüs eden ihtiyatlı yaklaşım aynen devam etmekteydi. Etbâu't-tâbiûnin büyüklerinden Şu'be b. Haccâc'ın şu tespiti iddiamızın kanıtıdır: “Cehenneme girmeme neden olacak sebepler içerisinde hadislerden korktuğum kadar başka bir şeyden korkmadım.”⁷⁰⁶

Bu dönemin menfi tarafı Emeviler döneminde kelâmî tartışmaların yeni bir boyut kazanması ve bu tartışmaların tekfir ve siyasî idamları beraberinde getirmesidir. İlmî düşünce açısından Abbasîler dönemini Emeviler devrinden ayırmak çok kolay olmasa gerektir. Bir tepki hareketi olan Mu'tezile, malesef devlet gücünü arkasına alarak rakiplerine hayat hakkı tanımamıştır. Tüm bu olumsuzluklarına rağmen bu dönemde isnâd faaliyeti başta olmak üzere cerh ve ta'dil faaliyetleri hız kazanmıştır. Ayrıca bu dönemin temel özelliği, şifâhî rivâyetlerden yazılı rivâyete geçiş dönemi olmasıdır. Rivâyetlerde yazılı dönemin başlaması sonucunda tedvin faaliyeti hız kazanmıştır.

Bir ilmin ayakta kalması ve gelecek kuşaklara sahîh bir yolla ulaştırılmasında yazının önemli bir rol oynadığı yadsınamaz bir gerçektir. Hadislerin tedvini, her muhaddisin bir konu hakkında kendisine ait bir hadis cüz'ünü oluşturmasına vesile olmuştur. Tedvinü'l-hadis; özellikle konu merkezli hadislerin derlemesini ve kitâbetini de beraberinde getirmiştir.

2.1.4. Hicrî Üçüncü Asırda Hadis

Bu dönemin temel özelliği itikadî ve siyasî tartışmalarla birlikte hadis uydurma faaliyetinin bâriz bir şekilde artması⁷⁰⁷ ve bir önceki dönemden tevârüs eden ehl-i hadis ile ehl-i kelâm arasında devam eden münakaşa ve münazaraların tasnifi hızlandırmış olmasıdır. Buradan hareketle tasnif açısından bu dönemin çok verimli geçtiğini söylememizde bir beis yoktur. Zira bu asır, “*Kütüb-i sitte*” diye isimlendirilen temel hadis

⁷⁰⁶ İsbahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mihrân, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfîyâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1409/1988, VII, s. 156.

⁷⁰⁷ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 135.

kitaplarının yazıldığı dönemdir. Bu dönemin, hadis ve ilimlerine dair belirgin faaliyetlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

- 1- Kelâmcıların saldırılarını mesnedsiz kılmak için savunma niteliğinde eserlerin kaleme alınması. (ihtilâfû'l-hadis)
- 2- Sahâbe ve tâbiûn fetvaları dışında sadece merfû rivâyetleri cem eden kitaplar. (Müsnedler)
- 3- Sahîh hadislerin tespiti, tasnifinin yapılması ile câmi', sünen ve diğer hadis mecmualarının yazılması.⁷⁰⁸

Hicrî III. asrın bir diğer özelliği ulûmu'l-hadise dair müstakil eserlerin bu dönemde verilmeye başlanmasıdır. Zehrânî'nin de belirttiği gibi bu dönem, İslâmî ilimler özellikle hadis ilimleri için altın dönemdir.⁷⁰⁹ Bu dönemde Mu'tezilî bilginlerin başlattığı bir tartışma yaygınlık kazanmıştı. Bu tartışma, haber-i vâhidin akaide tealluk eden meselelerde ihticâc edilip edilmeyeceğidir. Mu'tezilî Bişr b. Ğiyas'ın Hz. Peygamber zamanında tedvin edilmemiş ve birçok mevzu rivâyet ihtiva eden hadis külliyyatına güvenilemeyeceği bu nedenle kabir azabı, kabir sorgusu ve mîzan gibi konularda haber-i vahidin kaynak olamayacağını ifadesi cidâlin omurgasını oluşturmaktaydı.⁷¹⁰ Bu nedenle haber-i vahidin reddine dair eser yazan Mu'tezilî âlim Hayyât Ebû'l-Hüseyn'in (ö. 300/913) '*er-Red alâ men esbete habere 'l-vâhid*' adında bir eseri bu dönemin ürünüdür.⁷¹¹

Bu devrin, hadis ilmine ivme kazandırması mervîyâtın kâhir ekseriyetinin haber-i vâhid olması yani sünnetin hücciyetinin tartışmaya açılmasıdır. Hicri III. asır, hadisleri kabul ve red edenler açısından reddiyelerin yazıldığı ve karşıt görüşlerin çürütülmeye çalışıldığı bir dönemdir. Dırâr b. Amr'ın (ö. 200/815) rivâyetler arasında var olan çelişkileri göstermek için '*Kitâbü tenâkuzi 'l-hadis*'⁷¹² adıyla bir eser yazması durumun tasvîri için fikir vermektedir.

2.1.5. Hicrî Dördüncü Asırda Hadis

Hicri IV. asırda hilâfet görevini yürüten Abbasiler için hareketli bir asırdır. Zira bu dönem, Abbâsilerin çöküş dönemi idi. Siyasî çalkantı ilmi canlılığı beraberinde getirmişti. Bu durum tezat gibi görünse de gerçeğin ta kendisidir. Gelişme sadece hadis

⁷⁰⁸ Ebû Zehv, *el-Hadis ve 'l-muhaddisûn*, s. 364.

⁷⁰⁹ Zehrânî, Ebû Yasir Muhammed b. Matar b. Osman, *Tedvinü 's-sünneti 'n-nebeviyye neş'etuhu ve tetâvvuruh mine 'l-karni 'l-evvel ilâ nihâyeti 'l-karni 't-tasûi ' el-hicrî*, Dâru'l-Hicre, Riyad, 1417, s. 95.

⁷¹⁰ Kılavuz, Ahmed Saim, "Bişr b. Ğiyas", *DİA*, VI, s. 220.

⁷¹¹ Gölcük, Şerafettin, "Hayat Ebû'l-Hüseyn", *DİA*, XVII, s. 104.

⁷¹² Öz, Mustafa, "Dirâr b. Amr", *DİA*, IX, s. 275.

ilmine münhasır değil bilakis fıkıh, tefsir, sarf ve nahiv alanında hızlı gelişmeler yaşanmaktaydı. Bu alanlarda tebarüz eden âlimlere örnek olarak hadis ilminde Abdurrahman b. Ebî Hâtim'i (ö. 324/922), fıkıh ilminde Ahmed b. Ömer'i (ö. 307/920), tefsir ilminde Zeccâc'ı (ö. 311/924), nahiv ve sarf ilimlerinde İbrahim b. Muhammed b. Arafe'yi (ö. 322/934) verebiliriz.

Hicrî III. asırda muhaddisler indinde yazılı rivayetle birlikte şifâhî rivâyette bulunmak esastır. Hicrî IV. asra geldiğimizde bu anlayışın önemini yavaş yavaş yitirdiğine şahid olmaktayız. Bunun sonucunda hadis öğrenmek için yapılan rihlelerde ciddi düşüşler görülmeye başlandı. Ebû Zehv'in de belirttiği gibi dönemler arası geçişler tedricilik kuralına göre gerçekleşiyordu.⁷¹³

Aslında Hicrî II. asırdan itibaren başlayan ve Hicrî V. asrın yarısına kadar devam eden hadislerin tedvîn ve tasnifi tamamlanmış, orijinal ve kaynak kitaplar kaleme alınmıştı. Ayrıca bu dönemde bütün konuları içine alan müstakil usûl eserleri vücuda getirilmiştir. İbn Hacer'in de belirttiği gibi bu alanda Râmehürmüzî, ilk eser verenlerdendir.⁷¹⁴ Bu dönemin hadis ilmi açısından özgün olduğu belirtilmektedir.⁷¹⁵

2.1.6. Hicrî Beşinci Asırda Hadis

Hicrî V. asrın başında hadis çalışmaları önceki dönemde yazılmış kitapların cem, tertip ve tehzibi şeklinde vuku bulmuştu. Bu çağda yapılan çalışmalar özetle şu şekilde maddelendirilebilir:

- 1- *Sahîhayn*'in cem'i; *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de yer alan hadisleri tek kitâpta toplamak. Örnek olarak İsmail b. Ahmed Muhammed b. Nasr el-Humeydî, Hüseyin b. Mesud el-Begavî ve Muhammed b. Abdulhak el-İşbîlî (ö.518/1185) gibi âlimlerin çabalarını zikredebiliriz.⁷¹⁶
- 2- Kütüb-i Sitte'nin cem'i; bu konuda ilk çalışmayı başlatan Ahmed b. Rezin b. Muaviye' (ö. 524/1129) dir. Çalışması olan *Tecridü's-sihâh*'ı bazı eklemelerle İbnü'l-Esîr, (ö. 637/1239) *Câmiu'l-usûl li-ehâdisi'r-rasûl*'da derlemiştir.⁷¹⁷

⁷¹³ Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisîn*, s. 424.

⁷¹⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, (thk. Nureddin İtr), s. 38.

⁷¹⁵ Alhout, Mojahed, *Hicri Dördüncü Asırda Hadisçilerin Tefsir Konusundaki Gayret ve Çabaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üni., SBE, Erzurum, 2015, s. 41.

⁷¹⁶ Mezd, Ali Abdulbasit, *Minhâcü'l-muhaddisîn fi'l-karni'l-evvelî'l-hicrî ve hatta asrina'l-hâzır*, el-Heyetü'l-Amme li'l-Kütüb, Mısır, ts., s. 427.

⁷¹⁷ İbnü'l-Esîr, Mecdüddin Ebu's-Saadat Mübarek b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Abdulkarim, *Camiu'l-usûl fi ehâdisi'r-resul*, (thk. Abdulkadir Arnavut), Mektebetü'l-Helevanî, Dimeşk, 1389, (Muhakik'in Önsözü) I. s. 6.

- 3- Farklı hadis kitaplarından yapılan derlemeler; bu tür çalışmalar arasında en meşhûr olan Begavî'nin *Mesâbihu's-sünne* adlı kitabıdır.
- 4- Etrâf kitapları; muhaddisler bir hadisin başından bir miktar (taraf) alıp sonra bu metnin, çeşitli kitaplardaki bütün senedlerini zikrederler.⁷¹⁸ Bu alanda ilk eser yazan Dımaşklî İbrahim b. Muhammed b. Ubeyd' (ö. 400/1010) dir. Bu yöntemle sayılmayacak kadar eser yazılmıştır.⁷¹⁹

2.1.7. Hicrî Altıncı Asırdan İbn Hacer'e Kadar Hadis

Hicrî 656 yılında Abbâsî Devleti'nin yıkılışından sonra Bağdat merkeziyetini kaybetmişti. "Aynu'l-câlût" yenilgisi Kahire'yi başkent kılmıştı. Hicrî VII. asrın sonlarına doğru Türkler İslâm topraklarında egemenliğini kabul ettirmişti. VIII. asrın başında ise Osmanlılar Asya'da zuhur etmeye başlamış, VIII. asrın ortalarında İstanbul fethedilmiş ve hilafetin merkezi olmuştu.⁷²⁰

Bu dönemde, hadis mecmualarının te'lifine devam edilmiştir. Ayrıca zevâid ve tahrîc türü eserlere ağırlık verilmiştir. İbn Hacer, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) "*Keşşâf*" adlı kitabında yer alan hadislerin tahrîci için bir çalışma yapmıştır. Bu dönemin belirgin özelliği, şerh türü eserlerin hız kazanmasıdır. *Fethu'l-bârî*, bu dönemin ürünü olup yazıldığı devirde olduğu gibi günümüzde de şöhret ve yetkinliğinden hiçbir şey kaybetmemiştir.

Bu dönemi sâir dönemlerden ayıran bir diğer husus; mütekaddimûn döneminde olduğu gibi yazılı kitapları okumakla yetinmemiş, özellikle imlâ metoduyla ders veren bazı âlimlerin kişisel gayretleri, hadis ilmine yeni alanlar açmış ve bu disipline olan rağbeti daha da artırmıştır. Bu usûl ile ders veren muhaddisler arasında; İbn Hacer'in hocası İrâkî, İbn Hacer Askâlanî ve onun talebesi Sehâvî'yi görmekteyiz.⁷²¹ Bu cümleden hareketle İbn Hacer, hocası ve öğrencisinin bu döneme rengini veren ve o günkü ilim dünyasına hayatiyet kazandıran hadis bilginleri olduklarını rahatlıkla söylebiliriz. Üç muhaddisin etkileri sadece yaşadıkları asırla sınırlı kalmamış, günümüz hadis ilmine tesirleri de oldukça fazla olmuştur. Zira alanla ilgili yazılmış hiçbir eser yoktur ki, bu üç âlime referansta bulunmuş olmasın.

⁷¹⁸ Karaman, Hayreddin, *Hadîse Dâir İlimler ve Hadîs Usûlü*, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1973, s. 28.

⁷¹⁹ Mezid, *Minhâcû'l-muhaddisîn*, s. 431.

⁷²⁰ Mezid, a.g.e., s. 433.

⁷²¹ Karaman, *Hadîse Dâir İlimler*, s. 30.

2.2. Hadis İlimleri Geleneğinde Mütekaddimûn ve Müteahhirûn Algısı ve Kapsadığı Süreçler

Gerek İslâmî gerekse diğer ilimler, tekâmül esasına göre şekillenmiş ve nihaî kimliklerine ulaşmışlardır. Tüm ilimler için bu durum ilâhî bir kanun (sünnetullah)dur. Bütün ilimlerde aynı ilim dalının ayrıştırıcı özelliklerinden yola çıkarak dönemsel tasnifler yapılmıştır. İlimler dönemsel sınıflandırılmaya tabi tutulurken bazı âlimlerin katkı ve çabaları ya da o ilim dalının ulaştığı yeni boyut gözönüne alınmıştır. Gazzâlî'nin, kelâm ilminde mütekaddimûn ve müteahhirûn dönemleri için ayrıştırıcı bir çizgi olduğu genel kabul görmüştür.

Hadis usûlünde ise şahıs merkezli bir tasniften öte ilkeler temel alınarak bir sonuca gidilmiştir. Mütekaddimûn dönemindeki ulemâya olan hayranlık hep ifade edilmiştir. Geçmiş inkâr edilerek ilmi faaliyetler yürütülmemiş, bilakis sefeye olan hayranlık dile getirilmiştir. İbnü'l-Cevzî, “Nazarî bilgin güçlü olduğunda ve hadis ilminde köklü bir bilgiye ulaştığında mütekaddimûn ulemâ gibi mevzuları daha iyi anlarsın. Bu konuda bilgin eksik olursa ‘zikir ehline sor’ kardeşim! Bilgi edineceğin âlimler az, hatta yoktur diyebilirim”⁷²² demek suretiyle mütekaddimûn dönemi ile ilgili algıyı ifade etmektedir.

Cerh ve ta‘dil uzmanı olan Zehebî bu dönem ile alakalı tasavvurunu şöyle ifade etmektedir: “Bu dönemin âlimleri hâfızamın hatırlayamayacağı kadar fazla idi. Bir beldede ve bir tek rihlede onlardan iki yüz ya da üç yüz kişi bir araya gelebilirdi. Bilgisi az olanlar dahi zamanımızın hâfızları mertebesindeydiler.”⁷²³ Zehebî eserin bir başka yerinde; “Hadis ilmi üçüncü asra nisbeten dördüncü asırda yetkinliğini kaybetmiş, günümüzde ise bu ilim oldukça azalmıştır. Günümüzün en iyi hadisçileri ki sayıları azdır, Mütekaddimûn döneminde var olan bilginlerle karşılaştırıldığında kıyâs yapılmayacak kadar bir farkın olduğu görülecektir. Selef dönemin fıkıhçılarından niceleri asrımızın hadisçilerinden daha iyi hadis bilmektedirler. Önceki dönemin nice kalamcısının hadis bilgisi zamanımızda var olan hadis hocalarından daha çoktur” demektir.⁷²⁴

Gerek İbnü'l-Cevzî gerekse Zehebî'den aktardığımız bu değerlendirmeler Mütekaddimûn dönemi ile ilgili algıyı ortaya koymak için yeterlidir. Burada asıl olan bu algıyı doğru okumaktır. Mütekaddimûn dönemi ile ilgili ifade edilen bu gerçeklerden yola

⁷²² İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *Kitabu'l-mevdû'ât*, (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), Mektebetü's-Selefiyye, Medine-i Münevvere, 1966, I, s. 102.

⁷²³ Zehebî, Şemsüddin, *Zikru men yu'temed kavluhu fi 'l-cerh ve't-ta'dil*, (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Dâru'l-Beşâir, 1410, s. 197.

⁷²⁴ Zehebî, Şemsüddin, *Zeğlu'l-ilim*, (thk. Muhammed b. Nasır 'Acmi), Mektebetü's-Sahveti'l-İslâmî, 1404, s. 32.

çıkarak usûlde tecdîd çalışmaları yapılmayacağı vehmine kapılmak hatalı bir sonuca götürecektir. Buradan hareketle hadislerin doğru anlaşılması için hiçbir gayretin sarfedilmeyeceği anlamı çıkartılmamalıdır. Zira Hicrî VI. asrın âlimi olan İbnü'l-Cevzî'nin de özellikle uydurma rivâyetleri ele aldığı eserinde Mütেকaddimûn ulemânın sıhhatına hükmettiği birçok rivâyet için uydurma hükmünü vermiş olması tasavvuru doğru okumak adına oldukça ehemmiyet arz etmektedir.

Mütেকaddimûn dönemine olan hayranlığını referans gösterdiğimiz kaynaklardan anlaşılın Zehebî'de de bu gayreti bariz bir şekilde müşâhâde etmekteyiz. Hâkim'in *Müstedrek*'inde sahîh kabul ettiği birçok rivâyet için Zehebî, zayıf hükmünü vermiştir. Bu içtihad değil mi? Zehebî, Beyhakî'nin *Sünenü'l-kebir*'ini ihtisâr ederken hadislerin isnâdını hazfetmesi kanıt olarak kâfidir. Ayrıca müellif, *Mûkiza* adlı kitabında birçok kaide, nazârî kurallar geliştirmesi, bu ilmin dinamikliğine de en büyük işarettir.

İbn Hacer, bu ilmin gelişmesi ve terakkisi için büyük bir çaba göstermiştir. Dolayısıyla her şeyden önce hadis usûlünün statik değil bilakis dinamik oluşu mutlaka ortaya konulmalıdır. İbnu's-Salâh'ın hadislerin tashîh ve tad'ifini tespit etmek günümüz için mümkün değildir fetvası, yaşadığı dönem gözönüne alınarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyim. İbnu's-Salâh'ın bu fetvasına dayanak kıldığı illete bakılırsa "sahîh hadis kriterlerinden olan hıfz, zabt ve itkân sıfatlarına hâiz değiller" şeklindeki açıklamasını bu kabilden değerlendirmek gerekir.⁷²⁵ Ayrıca İbnu's-Salâh, fukahanın fikhi meselelerde içtihad kapısının kapalı olduğunu beyan edenlerin teorisinden etkilenmiştir,⁷²⁶ diyebiliriz. İmâm Nevevî, İbnu's-Salâh'ı tenkit ederek şunları yazmaktadır: "Güçlü bir bilgiye ve içtihad imkânına sahip olan bir kişinin içtihad etmesi caizdir."⁷²⁷ Gerekçe ne olursa olsun bu tez başta İbn Hacer olmak üzere kendinden sonra gelen muhaddisler tarafından tenkitle karşılanmış ve reddedilmiştir. Zira bu düşünce esas alınırsa, fikri donukluk olması kaçınılmazdır.

2.2.1. Mütেকaddimûn ve Mütעהhirûn Döneminin Karşılaştırılması

İki dönem arasında mukayese yapmadan önce her iki dönemin de üstün yönlerinin olduğunu belirtmekte fayda vardır. İbn Hacer'e göre; Mütেকaddimûn imamları, araştırmada dakik davranmaları, güçlü hâfızaları ve olayları sahîh bir bakış açısıyla

⁷²⁵ İbnu's-Salâh, , *Ma'rife ulûmi'l-hadis*, s.17.

⁷²⁶ Şâkir, Ahmed Muhammed, *el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu ihtisâr ulûmi'l-hadis*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts. s. 29.

⁷²⁷ Nevevî, Yahyâ b. Şeref, *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rife süneni'l-beşîri'n-nezîr fi usûli'l-hadis*, (thk. Osman Haşî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405, s. 28.

değerlendirmeleri ayrıca bu tür mevzularda öncü olmaları onlara uymamızı zorunlu kılmaktadır.⁷²⁸ Ayrıca İbn Hacer, sadece bu dönemi üstün görmekle yetinmemekte hayranlığını da İsrail b. Yunus'un (ö. 160/777) biyografisini yazarken şu cümlelerle dile getirmektedir: "Önceki râvilerin durumu ile ilgili tecrübe ve birikimi olmayan sonraki dönemin âlimlerinden birinin kalkıp İsrail b. Yunus'a zayıflık nispet etmesi doğru değildir."⁷²⁹

Süyûtî, İbn Hacer'in Mütেকaddimûn devrini üstün tutan yaklaşımını bir aşama ileri taşıyarak "İsnâdların muteahhirûn döneminde artması nedeniyle ilâhî bilgisine vâkıf olmamız zorlaşmaktadır. Bu bilgilere ancak alanda yazılmış eserlere müracaat ederek ulaşabiliriz. Bu nedenle bir bilgin hadis cüzlerinde isnâdı muttasıl ve râvileri sika olan bir hadis gördüğünde zahirine bakarak sıhhatine hüküm veremez. Zira bu tür rivâyetler farkında olmadığımız hafî bir illet içerebilirler. Günümüzde illetlere vakıf olmak imkânsızdır" demektedir.⁷³⁰ Süyûtî, benimsediği bu anlayış ile İbnu's-Salâh'ı takip ettiğini îmâ etmektedir. Zira İbnu's-Salâh da hadislerin tashih ve tad'ifinde içtihadta bulunmanın sakıncalarını benzer cümlelerle ortaya koymaktadır.

İbn Hacer'in bu anlayışı tasvip etmediğini daha önce vurgulamıştık. Mütেকaddimûn ulemâyı tahkir edenlere karşı en ağır tenkiti Zehebî yapmaktadır: "Allah'tan kork ey kendini âlim gören! Nefsine merhamet et. İnsaftan ayrılma. Bu büyük hadis hâfızlarına eksiklik nazarı ile bakma. Onları çağımızdaki hadisçilerle kıyâslama. Şunu bil, Ahmed b. Hanbel dinde basiret sahibidir. Kurtuluş yolunu bilenlerdendir. Hadis ilminde çağımızın hiçbir hadisçisi onun ulaştığı dereceye ulaşmamıştır. Dilin varmazsa da lisan-ı halinle şunu dediğini duyar gibiyim. 'Ahmed de kim? İbnü'l-Medenî, Ebû Dâvûd ve Ebû Zur'alar kim? Bunlar ne fıkıh ne de usûlü bilmekteler. Beyân ve meânî ilimlerine de vâkıf değiller. Mantık ve burhanı bilmeyenlerin Allah'a olan marifetleri bile kanıtlarla değildir. 'Ey kendini âlim zanneden! Ya sus ya da bilgi ile konuş. Faydalı bilgi onlardan bize ulaşan bilgidir."⁷³¹

Her şeyden önce şu gerçeği ifade etmeliyiz: mütেকaddimûn ve mütעהhirûn kavramları nisbi yani göreceli kavramlardır. Zira muhaddisler seleflerini 'mütেকaddimûn' olarak nitelendirmişlerdir. Günümüz Arap dünyasında mütেকaddimûn ve mütעהhirûn

⁷²⁸ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, s. 726.

⁷²⁹ İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 409.

⁷³⁰ İtr, *Menhecü'n-nakd*, s. 283.

⁷³¹ Zehebi, *Tezkiratü'l-huffâz*, (thk. Ma'lemi el-Yemani), Dâru'l Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, 1419/1998, II, s. 150.

mevzusu hararetle tartışılmaktadır. Bu tartışmanın ekseninde İbn Hacer'in de yer olması böyle bir tartışmanın içerisine girmemize yol açmıştır.

Burada ele alacağımız konu bu iki kavramdan öte mevzulara farklı yaklaşan zihniyettir. Tartışmayı bu ekseninde yürütürken kavramları sözlükteki anlamlarından kopararak ele alamayız. Bu nedenle mütekaddimûn; başkasını manen ve maddeten geçenlere denildiği, müteahirûn ise geriden gelenlere verilen bir isim olduğu kabul edilmektedir. Kur'ân-ı Kerim'deki kullanım bu manaya uygundur: "Beşer (insan) için bir uyarıdır. Sizlerden öne geçmek veya geride kalmak isteyenler için."⁷³² "Andolsun sizden öne geçenleri bilmişizdir ve yine andolsun geri kalanları da bilmişizdir."⁷³³ Kur'ân âyetlerinden aktardığımız bu iki kavram hadis usûlünde dönemsel veya metotsal farkı belirtmek için kullanıldığını görmekteyiz.

Mütekaddimûn ve müteahirûn dönemlerini ayırmak için zaman faktörünü esas alanlar olmuştur. Bunların başında Zehebî gelmektedir. O, bu süreci h. 300 yılı ile başlatmaktadır.⁷³⁴ Ali el-Kârî ise bu dönemi Ebû Bekir Hatib el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ile başlatmaktan yanadır. Öneme binaen tespitini olduğu gibi aktarmak istiyorum: "فهو اول المتأخرين أو آخر المتقدمين" (O, Mütekaddimûnun sonuncusu ya da müteahirûnun ilkidir.)⁷³⁵ İbn Hacer ise عن lafzı ve onun durumundan söz ederken bu dönemi h. 500 yıldan sonra gelenlerle başlatmakta⁷³⁶ hatta başka eserlerinde İbn Hibbân'ı (ö. 354/965)⁷³⁷ ve Dârekutnî (ö. 385/995) ile başlattığını da görmekteyiz.⁷³⁸ Bu nedenle İbn Hacer, mütekaddimûn dönemini zamansal olarak en geniş tutan âlimlerden sayılmıştır.⁷³⁹ Melîbârî, bu dönemin hicrî birinci asırla başladığını ve hicrî beşinci asrın ortasına kadar devam ettiğini yazar.⁷⁴⁰

Mütekaddimûn dönemini müteahirûn döneminden ayıran temel faktör kanaatimizce zaman değil, metod farkıdır. Konunun anlaşılması ve bu konuda fikir sahibi olmak için karşılaştırma yapmak gerekir kanaatindeyiz. Ortaya koyacağımız farklar, bakış açısı kazandırması bakımından birkaç örnekten ibaret olacaktır

⁷³² Müddesir, 74/36-37.

⁷³³ Hicr, 15/24.

⁷³⁴ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1382/1963, I, s. 4.

⁷³⁵ Kârî, Ali, *Şerhu şerh*, s. 139.

⁷³⁶ İbn Hacer, *Nüket*, II, s. 586.

⁷³⁷ İbn Hacer, *Ta'rifu ehli't-takdîs bi-merâtibi'l-mevsûfîn bi't-tedlîs*, (thk. Asım b. Abdullah el-Karyûtî), Mektebetü'l-Mennâr, Ürdün, 1406, s. 156.

⁷³⁸ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 70.

⁷³⁹ Zeyd, Abdurrahman Abdülkerim, *Menâhicü'l-mutekaddimîn fi teâmül meâ's-sünne tashihan ve ta'difen*, Dâru'l-Âsime, Riyad, 1425, s. 10

⁷⁴⁰ Melîbârî, Hamza b. Abdullah, *Nazarâtün cedîde fi ulûmi'l-hadîs*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1423/2003, s. 11.

Mütekaddimûnun; hasen hadis kavramına yüklediği mana ile müteahhirûn muhaddislerin ona yüklediği anlam birbirinden farklıdır. Bilakis hasen hadis kavramının bu günkü kullanımının Ali b. el. Medar de görüldüğü, Buhari'nin bunu kullandığı Tirmizi ve diğer âlimlerin ise yaygınlaştırdığı bilinmektedir.⁷⁴¹ Tirmizi'nin eserinde mücerred halde sahîh ifadesinin yok denilecek kadar az olması bu görüşümüzü kanıtlar niteliktedir. Aslında rivâyet dönemi âlimleri, hadisleri üçe ayırmışlardır: ihticâca elverişli olanlar, metrûk olanlar ve ihticâc ile metrûk arasında yer alanlar. Sehâvî, mütekaddimûn muhaddislerin indinde; hadislerin kabul, red ve bu ikisinin arasında olanlar şeklinde farklı bir tabirle üçlü tasnife tabii tutulduğunu ifade etmiştir.⁷⁴²

Bu iki dönemin ayrıştığı kavramlardan bir diğeri münker hadis kavramıdır. Mütekaddimûnun bu kavrama verdiği anlam, sika da olsa râvînin teferrüd etmesidir. Müteahhirûn muhaddisler ise münker'i, zayıf râvînin sika ravîye muhalefet etmesi olarak değerlendirmişler.⁷⁴³ Mütekaddimûna göre teferrüd eden râvî sikaysa hadis sahîh ve garip hükmünü alır.⁷⁴⁴ Mütekaddimûn hasen hadiste olduğu gibi münker kavramını da daha şümüllü ele almaktadır.⁷⁴⁵ Bu iki dönem arasındaki farklılığın tebarüz ettiği bir diğer ıstılah “şâz”dır. Müteahirûnun indinde şâz, sika râvînin daha güvenilir râvîye muhâlif olarak rivâyet ettiği hadistir. Mütekaddimûn muhaddisler arasında şâzı bu manada kullananlar varsa da genelde şâz, şâhidi olmayan garip hadis olarak telakki edilmiştir.⁷⁴⁶ Buradan hareketle şâzı garip olarak nitelendirdikten sonra râvînin güvenilir veya zayıf olması arasında bir farkın olmadığını söylemek mümkündür.

Mütekaddimûn, tüm rivâyetleri sahîh ve zayıf diye ayırmaz hatta mevzu rivâyetleri bile aktarır. Amaçları tüm rivâyetleri bir araya getirmektir.⁷⁴⁷ Mütekaddimûn anlayışta konular ve meseleler baskın iken Müteahhirûn dönemde kurallar ve tanımlar daha baskın görülmektedir.⁷⁴⁸ Mütekkaddimûn, çağdaş râvîlerin mu‘anan hadisini semâ’ yoluyla aldığını söylerken müteahhirûn ulemâ ise icâze yoluyla aldığını söylemiştir.⁷⁴⁹

⁷⁴¹ Melîbârî, Hamza b. Abdullah, *Nazarâtün cedîde fî ulûmi'l-hadîs*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1423/2003, s. 24.

⁷⁴² Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, I, s. 266.

⁷⁴³ İtr, *Menhecü'n-nakd*, s. 114.

⁷⁴⁴ Tahânevî, Zafer Ahmed, *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs*, s. 259.

⁷⁴⁵ Melîbârî, a.g.e., s. 201.

⁷⁴⁶ Melîbârî, *Nazarâtün cedîde fî ulûmi'l-hadîs*, s. 33.

⁷⁴⁷ Tahânevî, Zafer Ahmed, *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs*, s. 445.

⁷⁴⁸ Ğursî, Muhammed Salih, *en-Nüketü'l-ğurer alâ nüzheti'n-nazar fî tavidih nuhbeti'l-fiker fî mustalah ehli'l-eser*, Dâru'l-Kadirî, Dimeşk, 1429, s. 224.

⁷⁴⁹ Ğursî, a.g.e., s. 373.

Mütekaddimûn hadisçilerin müteahhirûndan ayrıştığı bir diğer husus “muşâfehe”dir. Mütekkadimûn’a göre; şâfehenî fulânun ibaresi şifâhî olan icâzete haml edilmiştir. Aynı şekilde mukâtebeyi, şeyhin yalnız icâzet için değil, rivâyetine ister izin versin ister vermesin, talebeye yazdığı hadisler için de kullanmışlardır.⁷⁵⁰ Mütekaddimûn ile müteahhirûn arasında var olan bir diğer ayrım noktası munkatı’ kavramıdır. Mütekaddimûna göre munkatı’ inkıtanın tüm türlerini kapsayan şümillü bir kavram iken, müteahhirûn ise bu istilâhı dar bir çerçevede değerlendirmişlerdir.⁷⁵¹

Ayrım noktalarından bir diğeri de ‘illetin güvenilir râvilerle sınırlı olup olmadığı hususudur. Müteahhirûn ulemâya göre; ‘illeti, zayıf râvilerin mervîyatında aramak icap edebileceği gibi sika râvilerde de aramak gerekebilir. Mütekaddimûna göre, illetin zayıf râvîye tahsis edilmesi doğru değildir. Hâkim en-Nîsâbûrî’nin şu açıklaması yeterince izâh edicidir: “Hadislerde mevcut olan ‘illetler ekseriyetle sika râvilerin rivâyetlerinde bulunmakta ve bu illetin izhârı gizli olduğunda hadis muallel olmaktadır. Bize göre ileti tespit etmenin tek yolu; hadislerin hıfzı, anlayış ve bilgi birikimidir.”⁷⁵²

Belirgin farklardan bir diğeri de şu şekilde ifade edebiliriz: Mütekâddimûn döneminde hadisler, pratik olarak ele alınıp incelenirken, müteâhirûn döneminde ise daha çok teorik yöntemler üzerinde durulmuştur.⁷⁵³ Mütekaddimûn dönemini müteahhirûn döneminden ayıran maddeleri daha da uzatmak mümkündür. Ancak bu örneklerin, anlayış farkını yeterince ortaya koyduğu kanaatindeyiz.

2.3. İbn Hacer’in Hadislerin Kaynağı Açısından Görüşleri

İbn Hacer’in hadis usûlüne dair yazdığı eserlerden olan *Nühbeti’l-fiker fi mustalah ehli’l-eser*, *Nüzhetü’n-nazar şerh nühbeti’l-fiker*, *en-Nüket alâ ulûmi’l-hadis li-İbni’s-Salâh* en önemli olanlarıdır. Ayrıca İbn Hacer’in muzdarib, müdrec, ma’lûl ve mürsel gibi usul konularını ele aldığı eserleri, bu ilim dalında yetkinliğini ortaya koymaktadır. İbn Hacer hayatta iken *Nühbe’*yi nazm edip şerh eden eş-Şümnî yerinde bir değerlendirmede bulunmaktadır: “İbn Hacer bu eserini eşsiz bir şekilde tertip etmiştir. İzlediği yöntem kendine özgüdür. Hacmi küçükse de ilim ile doldurulmuş bir eserdir⁷⁵⁴ İbn Hacer bu usul anlayışıyla hadis isnâdının son bulduğu rivâyetlerin

⁷⁵⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar* (thk. Itr), s. 123.

⁷⁵¹ Itr, *Menhecü’n-nakd*, s. 368.

⁷⁵² Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Ma’rifetu ulûmi’l-hadis*, (thk. es-Seyyid Mu’zim Hüseyin), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1397/1977, s. 112.

⁷⁵³ Melibârî, *Nazarâtün cedîde fi ulûmi’l-hadis*, s. 94.

⁷⁵⁴ Şümnî, Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Hasan, *el-Âliyu’r-rutbe fi şerh nazmi’n-nuhbe*, (thk. Harun b. Abdurrahman el-Cezâirî), Dar İbn Hazm, Beyrut, 1424/2003, s. 39.

değerlendirilmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Tezimizin bu kısmında İbn Hacer'in usul kavramlarına yaklaşımındaki özgünlüğünü ele alacağız. Dolayısıyla kaynağı açısından en değerli olan merfu hadisle başlamak istiyoruz.

2.3.1. Merfû Hadis

Merfû, muttasıl, müsned kavramları eş anlamlı istilâhlardır. Her ne kadar bu kavramların farklılığı hakkında muhaddislerin ihtilâfî söz konusu ise de bu hususta İbn Hacer'e ait bir özgünlük görülmemektedir. Ancak müsned konusunda İbn Hacer'in Hâkim'den aktarmış olduğu bilginin, tashîhe ihtiyacı vardır. İbn Hacer, Hâkim'in eserinde müsned için şu değerlendirmenin yapıldığını belirtmektedir. “Müsned isnâdı zahiren muttasıl olandır. Oysa *Marife ulûmi'l-hadis*'e bakıldığında durumun böyle olmadığı görülecektir. Zira Hâkim'e göre; isnâdın mutlak manada muttasıl olması gerekir.

Sahâbenin hadis tefsirini müsned hadis hükmünde değerlendiren İbn Hacer, sahâbenin tefsirini ve ayetin nüzulü ile ilgili sözlerini merfû hadis kategorisinde ele alır. Sahâbenin tefsirinin içtihâdî ve arap dili ile alakası olmayan rivâyetlerden olması durumunda merfû rivâyetler kapsamına dâhil etmemenin doğru olmayacağını belirtir. Ona göre, geçmiş toplumlarla ilgili haberler, peygamberler kıssaları, fiten haberleri, cennet ve cehennem ile ilgili gaybî haberler merfû' hadis kategorisinde değerlendirilecek rivâyetlerdir.⁷⁵⁵

İbn Hacer'in bu açıklamasından öyle anlaşılıyor ki, içtihâd yapma donanımına sahip olmayan sahâbeden gelen tüm rivâyetler merfû' olarak değerlendirilmektedir. Ancak burada gözardı edilmemesi gereken temel husus gaybî rivâyetleri edâ eden ve ehl-i kitaptan olan sahâbilerin mevkûf rivâyetleri bu değerlendirmenin dışında tutulduğu gerçeğidir. Abdulah Amr Âs'ın ele geçirdiği sahifeden gaybi haberler aktarması üzere sahâbilerin “Sahife'yi bırak Hz. Peygamber'den konuş.” itirazlarına maruz kalmasını bu kabilden değerlendirmek gerekir.⁷⁵⁶

İbn Hacer'in, konu ile ilgili serdettiği görüşte isabet etmediğini belirtmekte fayda vardır. Zira sahâbenin içtihâda dayanarak âyetlerle ilgili yaptıkları izâhat, ref' vasfını kazanmaz. Ahmed Şakir'e göre, sahâbenin açıklamaları içtihâd alanı ile ilgili olmasa bile

⁷⁵⁵ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 334.

⁷⁵⁶ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 335.

merfû' hadis hükmünü alamaz. Çünkü sahâbe, birçok mevzuda içtihad etmiştir.⁷⁵⁷ Bu açıklamanın doğru ve makul oluşu gâyet açıktır.

2.3.2. Mevkûf Hadis

Mevkûf hadis; rivâyetin sahâbede son bulmasıdır. Bir diğer tanıma göre ise mevkuf; sahâbeye izafe edilen söz, fiil, takrir ve sıfatlardır.⁷⁵⁸ Bir başka tanıma göre ise; râvînin sahâbeyi geçmeden isnâdı sonlandırmasıdır.⁷⁵⁹ Sahâbenin “biz böyle davranırdık” sözleri için İbnu's-Salâh, hadis ya mevkûf ya da merfûdur şeklinde ikili bir değerlendirme aktarmaktadır.

Cumhura göre eylem, Hz. Peygamber'in zamanına nispet edilmişse merfû' hükmünü alır. Çünkü sahâbî Ebû Said el-Hudri'nin de belirttiği gibi “zaman teşri zamanı idi.” Şayet verilen hükümde bir hata varsa mutlaka izale edilirdi.⁷⁶⁰ İbn Hacer, tüm ihtilâfları aktardıktan sonra hiçbir muhaddisin bunu tasrih etmediğini belirtmektedir. “Biz Hz. Peygamber zamanında böyle davranırdık” ifadesini kullanan kişi içtihad sahibi ise hadis mevkûftur, aksi takdirde merfû olarak değerlendirilecektir. İbn Hacer bu bilginin kendisine özgü olduğunu belirtmektedir. Ayrıca İbn Hacer, bu konudaki rivâyetlerin merfû kabul edilmesi ve icmayı oluşturup oluşturmadıkları ile ilgili ihtilâfı da aktarmaktadır. İbn Hacer, bir rivayette icmayı gösteren bir ifade varsa -örneğin Hz. Peygamber zamanında nas /insanlar bunu yapardı gibi- bunun, icmanın varlığa delil olarak görülebileceğini ifade etmektedir.⁷⁶¹ İbn Hacer, İbnu's-Salâh'ı, Bağdâdî'yi taklit ederek benzer ifadeler kullanmakla ithâm etmektedir. Bağdâdî'nin Muğire b. Şube'nin hadisini “Sahâbe Rasulullah'ın kapısını tırnakları ile çalardı” hadisini kanıt olarak vermiştir.⁷⁶²

İbn Hacer, merfû ve mevkûf hadisleri tercih etme konusunda hadisçilerden farklı görüşler aktarmaktadır. Ona göre tüm bu görüşler hadisin tek isnâdı olduğunda geçerlidir. Buhârî, *Sahîh*'inde şu rivâyeti aktarmaktadır: İbn Cureyc>Musa b. Ukbe>Nafii>İbn Ömer'den rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber'in “İnsanlar, birbirleri ile karşılaştıklarında

⁷⁵⁷ Şâkir, Ahmed, *el-Bâisu'l-Hadis*, s. 45.

⁷⁵⁸ el-Cedî' Abdullah b. Yusuf, *Tahrîru ulûmi'l-hadis*, Muessesetü'r-Reyyan, Beyrut, Lübnan, 1424, I, s. 39.

⁷⁵⁹ Bağdâdî, el-Hatîb, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, (thk. Ebû Abdullah es-Sûrekî ve İbrahim Hamdî el-Medenî), Mektebetu'l-İlmiyye, Medine-i Münevvere, s. 21.

⁷⁶⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 320.

⁷⁶¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 322.

⁷⁶² Hâkim, *Ma'rife ulûmi'l-hadis*, s. 19.

ancak tekbir ve baş ile işaret etmek vardır.”⁷⁶³ İbn Hacer, Buhârî'nin hem müsned hem de mevkûf bir tarikte aktardığı bu hadisin tercihe kapalı olduğunu söylemektedir.⁷⁶⁴

İbn Hacer'in yapmış olduğu bu değerlendirme, Buhârî'nin *Sahîh*'i nezdinde araştırıldığında onun naklettiği metnin farklı olduğu görülür. Zira Buhârî bu hadisi mezkûr isnâd zinciri ile sadece muttasıl olarak zikretmiştir.

2.3.3. Maktû' Hadis

Maktû hadis, isnâdın son bulduğu yer bakımından üçüncü sırada yer alır. Maktû hadisi ilk tanımlayan Bağdâdî' (ö. 463/1070) dir. O'na göre, *واما المقاطيع فهي الموقوفات علي* = “İsnad zinciri tâbiûnda son bulan haberdur.”⁷⁶⁵ İbn Hacer, tâbiundan sonra gelen kuşağı da maktû haber için yaptığı tanıma eklemektedir.⁷⁶⁶ Maktû hadisin tâbiûnin sadece kavil ve fiillerini mi yoksa her ikisiyle birlikte takrirlerini de kapsayıp kapsamadığı tartışılmış, Cezâirî (1338/1920), tâbiûnun takrirlerini de bu kapsamda değerlendirmek gerektiğini söylemiştir.⁷⁶⁷

Maktû haberlerin hadis olup olmadığı ilk dönemlerden itibaren tartışma konusu olmuştur. Zerkeşîye göre; “Maktûnun bir bütün olarak hadis çeşitlerinden addedilmesi yanlıştır. Ancak mevkûf hadiste olduğu gibi, ictihâdla söylenemeyecek türden ise o zaman maktu, merfû hükmünü alır ve hadis olarak değerlendirilir.”⁷⁶⁸ Bu cümleden Zerkeşî'nin tâbiûna ait görüşleri hadis kapsamında görmediği sonucuna varabiliriz.⁷⁶⁹

Ancak bu anlayışın doğru bir yaklaşımla olmadığı ve genel kabul görmediğini ifade etmek gerekir. Zira tâbiûn hassasiyetleri nedeni ile rivâyetlerde ref'i kerih görmüştür. Tabiûn âlimlerinden Rabîa b. Abdurrahman (ö. 136/753), İbn Şihâb'a (ö. 124/742) şöyle der: “Benim durumum sizinkine benzemez. Zira ben kendi reyim ile ictihâd ederim. İsbet edebileceğim gibi etmeyebilirim de. / وانت تحدث عن النبي فتحفظ / Sen ise Hz. Peygamber'den hadis aktarıyorsun. Aktardığına dikkat et.”⁷⁷⁰ Rabîa'nın bu ifadesi tabiûnun bu konudaki hasasiyetlerini gözler önüne sermektedir.

⁷⁶³ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u's-sahîh*, (thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır), Nşr: Daru Tûkî'n-Necât. 1422. *Salâtü'l-havf*, 1, H. No: 943.

⁷⁶⁴ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 407.

⁷⁶⁵ Bağdâdî, el-Hatip, *el-Câmiu'l-li-ahlâki'r-râvî*, s. 356.

⁷⁶⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, (Itr) s. 110.

⁷⁶⁷ Cezâirî, *Tevcihu'n-nazar*, I, s. 177.

⁷⁶⁸ Zerkeşî, *en-Nüket*, I, s. 421.

⁷⁶⁹ Karagözoğlu, Mustafa Macit, *Maktû Hadis ve Delil Değeri*, İstanbul Üni., SBE, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2007, s. 82.

⁷⁷⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmaniyye, Haydarâbâd, 1364, III, s. 286.

Kaldı ki tâbiûnun Peygamber şâhidleri olan sahâbiler ile likâları ve sahâbenin Müslümanlara dinlerini sahîh yollarla aktarma çabası nazar-ı itibara alındığında maktû rivâyetleri hadis kapsamında değerlendirmenin bir zorunluluk olduğu anlaşılacaktır. Ancak Tahhân’ında belirttiği gibi mevkûf hadislerdeki ref’i, maktû hadislerdeki ref’ ile karıştırmamak gerekir. Zira mevkûf bir rivâyet ref’ edildiğinde hükmen merfû olur. Maktû rivâyetler için aynı şeyi söylemek mümkün değil, olsa olsa mürsel olur.⁷⁷¹ Sehâvî, maktû bir rivâyetin âdid (destekliyiçi) veya kapalı olan bir manayı izâh etmek için kullanılabileceğini ifade etmiştir.⁷⁷²

İbn Hacer maktû için bilinen tanımlara tabiûndan sonra gelen kuşağı da eklemiştir.⁷⁷³ Bu ilave bilgi, İbn Hacer’e aittir.⁷⁷⁴ Ancak en büyük sorun maktû hadiste silsilenin nerede duracağını belli olmamasıdır.

2.4. Tabakalardaki Râvî Sayısına Göre Haberlerin Taksimi

Hadislerin birkaç açıdan tasnife tabi tutulduğunu görmekteyiz. Hadisin isnâd zincirindeki râvî sayısına göre değerlendirilmesi yaygın olan bir taksimdir. Hadisler mütevâtir ve âhad diye ikili bir taksime tabi tutulmuştur.

2.4.1. Mütevâtir

Hadisleri, mütevâtir ve âhâd olmak üzere tasnife tabi tutanlar usûli’l-fıkıhçılardır. Bu taksimin hadis usûlüne de sirâyet ettiğini görmekteyiz. Haberleri râvî sayısı açısından ilk değerlendiren Hatîb el-Bağdâdî’dir. İbn Hacer, usûlünde hadis yerine haber kavramını kullanmıştır. Bu ona özgüdür.⁷⁷⁵ Çünkü haber kavramın ardından اشمل (daha genel) kelimesini kullanarak hadis metodolojisinin tarih ve aktarımı nakil yolu ile olan diğer ilimlere de teşmil olacağını ortaya koymuştur. Nureddin Itr, aslında tarih başta olmak üzere şiir ve nesir gibi ilimlerin de ulûmu’l-hadis kurallarına boyun eğmek zorunda olduğunu belirtmektedir.⁷⁷⁶ Buradan hareketle İbn Hacer’in hiçbir muhaddisin aklına gelmeyen bir usûl geliştirmek için gayret sarfettiğini söyleyebiliriz.

İbn Hibbân, (ö. 354/965) mütevâtir haberlerin varlığını kabul etmemekte ve şöyle demektedir: “Bütün haberler âhâd haberlerdir. Çünkü iki âdil râvînin Peygamber’e

⁷⁷¹ Tahhân, Mahmûd, *Teysîru mustalahi ’l-hadîs*, Mektebetü’l-Meârif, Riyad, Suudi Arabistan, 2011, s. 168.

⁷⁷² Sehâvî, *Fethu ’l-muğîs*, I, s. 139.

⁷⁷³ İbn Hacer, *Nüzhetü ’n-nazar*, (thk. Itr), s. 110.

⁷⁷⁴ Karagözoğlu, *Maktû Hadîs ve Delil Değeri*, s. 10.

⁷⁷⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü ’n-nazar*, s. 37.

⁷⁷⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü ’n-nazar*, s. 37.

varıncaya kadar iki âdil râvîden yapmış oldukları rivâyetler bulunmamaktadır. Bu nedenle tüm haberler âhâd haberlerdir. Âhâd haberleri kabul etmekten kaçınan kişi sünneti bir bütün olarak terk etmiş olacaktır.”⁷⁷⁷

İbn Hacer, mütevâtirin azlığına hükmeden İbnu’s-Salâh ile onun olmadığını söyleyen İbn Hibbân’ı sert bir şekilde tenkit etmekte ve onları varyantları yeterince araştırmamakla hatta cehâletle suçlamaktadır.⁷⁷⁸ Ahmed b. Salih, İbn Hacer’in bu açıklamasına “Keşke İbn Hacer bu cümleyi sarf etmemiş olsaydı”⁷⁷⁹ diyerek itiraz etmiştir. İbn Hacer’in suçlayıcı bu gerekçesini şahsına münhasır bir açıklama olarak görmek gerekir kanaatindeyiz. Ayrıca İbn Hacer’in yapmış olduğu izâhatı sahîh kabul etmek mümkün değildir. Zira bu gerekçeden önce sarf ettiği şu ifade tenâkuz içerisinde olduğunu göstermektedir: “Metinde, tevâtürün şartlarını mübhem bıraktım; çünkü bu duruma göre mütevâtir, isnâd ilminin konularından değildir; isnâd ilminde hadis râvilerinin sıfatları ve rivâyet şekilleri yönünden amel edilmesi veya terkedilmesi için hadisin sıhhatinden veya za‘fiyetinden bahsedilir. Mütevâtirde, onun ricâinden bahsedilmez fakat bahsedilmeksizin onunla amel edilir.”⁷⁸⁰

Ayrıca bu anlayış, doğru kabul edilirse Hâzîmî, Dârimî, İbnu’s-Salâh ve İbnu’d-Dem gibi hadisçileri dinin kaynağı olan sünnet ve hadisler hakkında yeterince tetkik yapmadıkları bir sonuçla karşı karşıya bırakacaktır. İbn Hacer, mütevâtir hadislerin yer aldığı kaynak eserleri göstermesi açısından özgün davranmıştır. Ona göre, *Sahîhayn*’da veya yalnızca birinde yer almayan hiçbir mütevâtir hadis yoktur.⁷⁸¹

İbn Hacer’in özgün davrandığı bir diğer konu mütevâtirin bilgi değeridir. Ona göre mütevâtirden elde edilen bilgiyi istidlâl ve nazârî bilgiye sahip olmayan avâmın elde edebileceği bilgi olarak kabul etmek gerekir. Ancak bu bilginin isnâdla ilişkisi yoktur. Hatım el-Avnî onun bu tezinin yanlışlığına dikkat çekmekte⁷⁸² Zehrânî de el-Avnîyi haklı bulmaktadır.⁷⁸³ Bu mevzu ile çağdaş muhaddislerden es-Senânî onu şöyle eleştirmektedir: “İbn Hacer’in “Tevâtür araştırma konusu yapılmayacaktır” cümlesindeki tevatürü Şâfî’ nin tavsif ettiği ammenin icma ettiği haberler şeklinde anlarsak doğrudur. Ancak

⁷⁷⁷ İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân, *el-İhsân fî takrîb-i sahîh-i İbn Hibbân*, (thk. Halil b. Me’mun), Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1425, s. 165.

⁷⁷⁸ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, s. 41.

⁷⁷⁹ Zehrânî, Ahmed b. Salih, *Habbezâ keyyisü’l-hâfiz*, Dâru’l-İmam Malik, Ebu Zebye, Birleşik Arap Emirlikleri, 1424, s. 30.

⁷⁸⁰ İbn Hacer, a.g.e., s. 41.

⁷⁸¹ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, s. 363.

⁷⁸² Avnî, Şerif Hâtım b. Arif, *el-Menhecü’l-muktârah li-fehmi’l-mustalah*, Dâru’l-Hicre, 1996, s. 128.

⁷⁸³ Zehrânî, *Habbezâ keyyisü’l-hâfiz*, s. 30.

oradaki tevatürü istilâhî veya manevî tevatür kabul edersek onun bu değerlendirmesini doğru kabul etmek mümkün değildir. Zira bir rivâyetin mütevâtir olduğuna hükmetmek ancak râvileri araştırmakla mümkün olmaktadır. Buradan hareketle yeterince araştırma yapılmadığı için nice zayıf hadis mütevâtir kabul edilmiştir.⁷⁸⁴

İbn Hacer'in mütevâtir bilginin değeri konusunda özgün kaldığı bir diğer husus mütevâtir hadisten elde edilen bilginin yakîni bilgi olduğu ve bu bilgiyi de "zarurî" bilgi olarak değerlendirmesidir.⁷⁸⁵ İbn Ebî Şerif, (ö. 906) *Nüzhe*'ye yazdığı hâşiyede yakîni bilginin zarurî bilgi ile tefsiri için "وهو اصطلاح غريب =Bu garip bir ıstılahtır"⁷⁸⁶ ifadesini kullanılmaktadır. Ğursî ise "ولعل ذلك اصطلاح لم نطلع عليه" =Bu görmediğimiz garip bir ıstılahtır" tespitini aktarmaktadır.⁷⁸⁷

Mütevâtir hadisin bilgi değerini aktardıktan sonra bir rivâyetin tevatür seviyesine ulaşabilmesi için taşınması gereken şartları ele almak istiyoruz. Mütevâtir hadis için âlimler, şu dört şartı ileri sürmektedir: Bir topluluğun bulunması, bu topluluğun yalan üzere birleşmelerinin imkânsız olması, bu topluluğun başından sonuna kadar kendileri gibi bir başka topluluktan rivâyette bulunmuş olması, isnâd ettikleri şeyin hissî olması ve son olarak bu haberi dinleyen için ilim ifade etmesi. İbn Hacer'in, bu son şartta teferrüd ettiğini görmekteyiz. *Nüzhetü'n-nazar* üzerine bir şerh yazan Muhammed Salih, İbn Hacer'in bu son şartta özgün kaldığını "وقد انفرد الشارح بهذا الشرط"⁷⁸⁸ ibaresiyle açıkça belirtmiştir.

Süleyman Ebu'l-Hasan, İbn Hacer'in mütevâtir haber konusundaki özgünlüğünü şöyle ifade etmektedir: "فرق الحافظ ابن حجر بين التواطؤ والتوافق فقال ان التواطؤ هو أن يتفق قوم علي اختراع معين بعد المشاورة والتقرير بان لا يقول أحد خلاف صاحبه والتوافق حصول هذا الاختراع من غير مشاورة اتفاق =Hafız İbn Hacer tevâtuu ile tevâfuk arasını tefrik etmiştir. O, tevâtuyu bir kavmin muayyen bir konuda meşveret etmesi ve onayı ile bu ortak karara kimsenin muhalefet etmemesi şeklinde tanımlamış, tevâfuku ise ittifâk ve meşveret olmaksızın bir konuda ortak karar almaları⁷⁸⁹ diye tanımlayarak özgün bir tabir kullanmıştır. Hem koşul olarak ileri sürdüğü şartlar hem de bilgi değeri noktasında söyledikleri onun bu özgün yaklaşımının bir sonucudur.

⁷⁸⁴ Semânî, *Cenyu's-semer*, s. 28.

⁷⁸⁵ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, s. 201.

⁷⁸⁶ İbn Ebî Şerif, Muhammed b. Muhammed, *Hâşiyeye alâ nüzheti'n-nazar*, (thk. İbrahim b. Nâsır), Dâru'l-Vatan, Kahire, 1999, s. 23.

⁷⁸⁷ Ğursî, *en-Nüketü'l-ğurer*, s. 56.

⁷⁸⁸ Ğursî, a.g.e., s. 46.

⁷⁸⁹ Süleymânî, Ebu'l-Hasan Mustafa b. İsmail, *İthâfu'n-nebil bi-ecvibe es'ileti ulûmi'l-hadis ve'l-ilel ve'l-cerh ve't-ta'dil*, Mektebetü'l-Furkân, Mısır, 1421/2000, I, s. 26.

2.4.2. Âhâd

İbn Hacer, hadisleri mütevâtir ve âhâd olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Âhâd haberleri makbûl ve merdûd olmak üzere ikili taksime tabi tutmakla özgün davranmıştır.⁷⁹⁰ Bize göre hadisleri makbûl ve merdûd olarak taksime tabi tutmaktansa usûlü'l-hadis'in bir gayesi olarak değerlendirmek daha doğru görünmektedir. Çağımızın önemli hadisçilerinden biri olan Muhammed Accâc da bu taksimi usûlün bir neticesi olarak değerlendirmenin daha isabetli olacağını belirtmektedir.⁷⁹¹

Meşhûr

İbn Hacer meşhûr hadisi şu şekilde tanımlamıştır; “Tevâtüre ulaşmamış ikiden daha fazla râvînin rivâyette bulunmasıdır.”⁷⁹² İbn Hacer'in bu tanımı kendine özgü olmakla birlikte onun meşhûr ile müstefiz haberi müsâvî görmesi üzerinde ayrıca durmamız gerekir. *Nüzhetü'n-nazar*'da müstefizi, hadis usûl konularından olmadığını beyan etmesi, Nureddin İtr'ında belirttiği gibi müstefizi “ümme'tin kabul ettiği haberler” kategorisinde değerlendirmesi dikkate değerdir.⁷⁹³ Kanaatimce İbn Hacer, müstefiz haberle meşhûr haberi bir görmek suretiyle yeni bir usûl geliştirme çabası içinde olduğunu izhâr etmiştir.

Aziz

İbn Mende, aziz hadisi; iki ya da üç râvînin yaptığı rivâyette bulunması olarak tanımlamıştır.⁷⁹⁴ İbn Mende'nin benimsemiş olduğu bu tanım, İbnu's-Salâh'la birlikte yaygınlık kazanmıştır. İbn Hacer, bir hadisin aziz olabilmesi için en az iki râvînin iki râvîden rivâyette bulunması gerektiği kanaatindedir.⁷⁹⁵ Hâtım el-Avnî, İbn Hacer'den önce bunu şekilde ele alan olmamıştır demektir.⁷⁹⁶ Ğursî, Avnî'nin belirttiği bu hususu, اصطلاح المصنف musannıfa özgü ıstılah olarak değerlendirmekte ve bu değerlendirmeyi yaptığı aynı sayfanın bir başka yerinde ise şunları yazmaktadır: ان لا يرويه اثنان اقل من اثنين وهذا خاص: بالعزیز علی اصطلاح المصنف =Musannıfa özgü olan ıstılâha göre, aziz hadis: Râvî sayısı ikiden aşağıya düşmeyen rivâyettir.”⁷⁹⁷

⁷⁹⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 46.

⁷⁹¹ Accâc, Muhammed Hatîp, *es-Sünne kable't-tedvîn*, s. 238.

⁷⁹² İbn Hacer, a.g.e., s. 42.

⁷⁹³ İtr, Nureddin, *Menhecü'n-nakd*, s. 415.

⁷⁹⁴ Sehâvî, Şemsuddîn, *el-Ğaye fî şerhi'l-hidâye fî ilmi'r-rivâye*, (thk. Ebû 'Âiş Abdulmun'im İbrahim), Mektebetu Evlâdi'ş-Şeyh li't-Türâs, 2001, s. 188.

⁷⁹⁵ İbn Hacer, a.g.e., s. 43.

⁷⁹⁶ Avnî, *el-Menhecü'l-muktereh*, s. 229.

⁷⁹⁷ Ğursî, Muhammed Salih, *en-Nüketü'l-ğurer*, s. 81.

Garip (Ferd)

İbn Hacer başta olmak üzere muhaddislerin çoğu “ferd” ile “garip”i eş anlamlı iki kavram olarak görmekte-dirler. O, garibi şu şekilde ta’rif etmektedir: “Bir şahsın rivâyetlerinde teferrüd etmesidir.”⁷⁹⁸ İbn Hacer, sahâbenin teferrüdünü de garip hadis içerisine katmak suretiyle özgün bir yaklaşım sergilemiştir. Zira cumhura göre sahâbe teferrüdü, garâbete yol açmaz. Aliyyü’l-Kârî, sahâbenin infirâdı garîblik değildir, zira sahâbenin rivâyete zarar verecek bir durumu söz konusu değildir, tespitiyle cumhurun anlayışını yansıtmıştır.⁷⁹⁹ Muhammed Salih Ğursî, bu konuda İbn Hacer’in yaklaşımını cumhura muhâlefet olarak nitelendirmektedir.⁸⁰⁰

2.5. Sıhhat Bakımından Hadislerin Taksimi

Hadis alanında yapılan çalışmaların önemli bir kısmı, Hz. Peygamber’den (sav.), sahâbe ve tâbiûn tariki ile gelen rivâyetlerin sened ve metin açısından değerlendirilmesidir. Hadisler hicri III. yüzyıla kadar sahih ve zayıf olarak ikili bir taksime tabi tutulmuştu. Bu tasnif, farklı şekillerde ifade edilse de muhaddislerin üzerinde ittifâk ettiği bir mevzudur.⁸⁰¹ Genel kaniya göre, hadisleri sahîh, hasen ve zayıf olmak üzere üçlü taksime ilk tabi tutan Hattâbî’dir. (ö. 388/998)⁸⁰² Irâkî ise, “ولم ار من سبق الخطابي”⁸⁰³ Irâkî ise, “ولم ار من سبق الخطابي”=onu bu taksiminde geçen olmamıştır, demek suretiyle üçlü taksimi ilk kullananın Hattâbî olduğunu açıkça ifade etmiştir.⁸⁰³

2.5.1. Sahîh Hadisin Tanımı

Bütün muhaddislerin amacı; sahîh haberleri sakîminden ayırmaktır. Sahîh için yapılan tanımlar bu saik ile yapılmıştır. Tarifler birbirine çok yakındır, farklı yapılan tanımlar ise sahip olunan anlayışlar çerçevesinde şekillenmiştir. Bütün bu ta’riflerden sadece İbnu’s-Salâh ve İbn Hacer’in tanımını ele alacağız. İbnu’s-Salâh, sahîh hadisi; “Başından sonuna kadar zâbt sahibi ve âdil râvînin kendisi gibi âdil ve zabt sahibi râvîden muttasıl bir isnâdla müsned olarak rivâyet ettiği şâz ve muallel olmayan hadis,” olarak

⁷⁹⁸ İbn Hacer, a.g.e., s. 45.

⁷⁹⁹ Kârî, *Şerhu şerh*, s. 233.

⁸⁰⁰ Ğursî, *en-Nüketü’l-ğurer*, s. 87.

⁸⁰¹ Özdemir, Veysel, Hadislerin Sıhhat Açısından Taksimi ve Hasen Hadis İstılâhının Ortaya Çıkışı, *Marmara Üni., İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 45, sy. 45, s. 67.

⁸⁰² Süyûtî, *Tedribü’r-râvî fi şerhi takribi’n-Nevevî*, (thk. Ebû Kuteybe Muhammed el-Fârîyâbî), Dâru Tîbe, I, s. 51.

⁸⁰³ Irâkî, *et-Takyîd ve’l-îzâh şerhu mukaddimeti İbni’s-Salâh*, (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), nşr. Mektebetü’s-Selefiyye, 1389/1969, s. 19.

tanımlamaktadır.⁸⁰⁴ İbn Hacer ise sahîh hadisi: “İsnâdı muttasıl olup tam zapt sahibi olan âdil râvînin naklettiği ya da kusurlu olduğu halde başka rivâyetlerin desteği ile kusuru giderilen, şâz ve ‘illetli olmayan hadis” şeklinde tanımlanmıştır.⁸⁰⁵ İbn Hacer mezkûr tanımını verdikten sonra iki örnek vererek konuyu izâh etmektedir:

1. Örnek; Ubey b. Abbâs b. Sehl b. Sa’d> babası>dedesi tariki ile rivâyet ettiği Hz. Peygamber’in atlarını nitelendirirken aktardığı hadistir.⁸⁰⁶ Başta İmâm Ahmed olmak üzere Yahyâ b. Maîn ve Nesâî gibi hadis münekkitleri hadisin râvîsi olan Ubeyy’i zayıf olmakla ithâm etmişlerdir. Ancak Ubeyy’in kardeşi olan Abdulmuheymin’in rivâyetiyle rivâyetteki kusur giderilmiştir.

2. Örnek: Buhârî’nin sıhhatine hüküm verdiği Muaviye b. İshak b. Talha hadisidir ki bu hadise göre Hz. Aişe, Hz. Peygamber’e cihâdı sormuş o da “Cihâdınız; hac ve umredir” cevabını vermiştir.⁸⁰⁷ Ebû Zur’a, Muaviye b. İshâk’ın zayıf olduğunu belirtmiştir. Buna karşın Ahmed b. Hanbel ve Nesâî gibi âlimler ise onu sika olarak tavsif etmişler. Ancak Habib b. Ebû Amr’dan gelen rivâyetle bu hadis desteklenmiştir. Buhârî’nin *Sahîh*’inde bu hadise benzer rivâyet çoktur.⁸⁰⁸

2.5.1.1. Sahîh Hadisin Şartları ile İlgili Değerlendirme

Muhaddisler, sahîh hadisi belirlemek için bazı şartları ileri sürmüşlerdir. Üzerinde ittifâk sağlanan kimi şartlarda detayda farklılıklar olabilmektedir. Bu şartlarla ilgili var olan yaklaşımları burada irdeleyeceğiz. Zabt, sahîh hadisin kriterleri arasında önemli bir şarttır. Râvînin işittiği bir rivâyeti aradan uzun bir zaman geçmiş olsa bile, istendiği anda hatırlayabilecek şekilde iyi hıfz etmesidir.⁸⁰⁹ İbn Hacer, özgünlüğünü zaptı ikiye ayırarak göstermiştir. Ona göre burada zapttan kastedilen zabtu’s-sadrıdır. Bu kavram, râvîden mervî olan rivâyetin istendiği zaman eksiksiz aktarılmasını sağlayacak mükemmellikte ezberlenmesi anlamına gelmektedir.⁸¹⁰

İbn Hacer, eleştirilerini sahîh hadisin tanımına yönelterek bir açılım yapmaktadır. Hatırlanacağı üzere İbnu’s-Salâh, sahîh hadisi şu şekilde tanımlamıştı: “Sahîh hadis, isnâdı bitişik olan müsned hadistir.” İbn Hacer, İbnu’s-Salâh’ın yapmış olduğu bu tanıma

⁸⁰⁴ İbnu’s-Salâh, *Ma’rife envâi’ ulûmi’l-hadîs*, s. 11-12.

⁸⁰⁵ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 234.

⁸⁰⁶ Buhârî, *Cihâd*, 46, Hadîs no: 2855.

⁸⁰⁷ Buhârî, *Cihâd*, 61, Hadîs No: 2876.

⁸⁰⁸ İbni Hacer, *en-Nüket*, s. 234-235.

⁸⁰⁹ Tahhân, Mahmûd, *Taysiru Mustalahi’l-Hadîs*, s. 44.

⁸¹⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, (thk. Ebu Ubeyde el-Alâî b. Muhammed b. Abdulğani) s. 58.

itirazların yapıldığını belirtmektedir. İtirazın odak noktası isnâd kelimesinin gereksiz zikir edilmesidir.⁸¹¹ İbn Hacer'e göre İbnu's-Salâh'ın yukarıda verdiğimiz tanımı eksiktir. Zira sahîh hadisin tüm bölümlerini kapsamamaktadır. Aynı zamanda bu tarif, Buhârî ve Müslim'in sıhhat koşullarını bile karşılamamaktadır.⁸¹²

İbn Hacer'in sahîh hadis tanımında tenkitte bulunduğu bir diğer nokta ise tanımında yer almayan "nekâret" kaydıdır. Ona göre nekâret; her iki kısmıyla şâzdan daha zayıftır. Nekâretin şâza olan konumu hasen haberin sahîh habere olan konumu gibidir.⁸¹³ Bu nedenle bir haberin hasenliğinin düşmesi nasıl ki sıhhatını ortadan kaldırırsa tıpkı onun gibi şuzuzun olmaması durumunda "nekâret" kendiliğinden kaybolacaktır. Bu mantık kuralından hareketle İbn Hacer, Tacuddin et- Tibrizî'yi bu noktayı kaçırmakla eleştirmektedir.⁸¹⁴

Hâkim en-Nîsâbûrî'nin sahîh hadisin şartlarına eklediği, râvînin hadis talebinde meşhûr olmalıdır şartı için İbn Hacer, şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Buradaki şöhret, râvîyi cehaletten çıkaracak şöhretten farklıdır. Hâkim, bu mevzuya kanıt olarak Abdullah b. Avm'dan gelen 'İlim ancak, ilim talep etmiş olanlardan alınır.' rivâyetini esas almıştır.⁸¹⁵

İbn Hacer'in özgün kaldığı bir diğer husus hadis usûlünde söz sahibi olan âlimlerin değerlendirmesini sahîh hadisin kriterleri arasında saymasıdır. İbn Hacer, *Telhisü'l-habîr*'de Beyhakî'nin tenkit ettiği bir hadis için şunları yazmaktadır: وقد احتج بهذا الحديث احمد وابن المنذر =Ahmed ve İbnü'l-Münzir bu hadis ile ihticâc etmiştir. Onların bu ihticâcları hadisin onların indinde sahîh olduğu anlamına gelmektedir.⁸¹⁶

Ayrıca râviler için adâlet sıfatını münferiden zikredenlerin sayısı yok denecek kadar azdır. Zabtı hıfz olmaksızın münferiden zikreden sadece İbn Hacer'dir. Bu değerlendirme Askalânî'nin özgünlüğünü göstermektedir. Muhammed Ali Kasım el-Ömerî'nin şu ifadesi tezimizde belgesi niteliğindedir: "وقلما رايت من افردها عند حديثه في مراتب الجرح والتعديل =Cerh ve ta'dilin mertebelerinden söz edenler ve râvî tenkitinde bulunanlardan çok az kişi adâlet ile zabtı birbirinden tefrik

⁸¹¹ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 85.

⁸¹² İbn Hacer, a.g.e., s. 88.

⁸¹³ İbn Hacer, a.g.e., s. 88.

⁸¹⁴ İbn Hacer, a.g.e., s. 88.

⁸¹⁵ Marife'de bu bilgiyi bulamadık. Ancak bu ifadenin bir benzeri Abdurrahman b. Yezid b. Cabir'den rivayet edilmektedir. Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, s. 357.

⁸¹⁶ İbn Hacer, *Telhisü'l-habîr fî tahrîc ehâdisi'r-Râfi'iyi'l-kebîr*, (thk. Hüseyin b. Abbâs b. Kutup), Muessesetü Kurtuba, Mısır, 1416/1195, II, s. 285.

etmiştir. İbn Hacer'den aktarılanlar bunun dışındadır.⁸¹⁷ el-Ömerî'nin *قلما رايت* ifadesi ile kastettiği İbn Hacer'den sonra gelen hadisçilerdir.

İbn Hacer, İbnu's-Salâh'ın sahîh hadis için şart koşmuş olduğu bu iki şartın eksik bırakıldığını belirtenlerin olduğunu açıklamaktadır. Özellikle itirazın son şartla ilgili olduğunu, bu şartın “kâdih” sıfatı ile beyanının zorunlu olduğunu belirtmektedir. Zira İbnu's-Salâh'ın kendisi de illetten maksadın “kâdiha” olduğunu ifade etmişti. İbn Dakîk el-İd, (ö. 702/1303) bu noktadan yola çıkarak İbnu's-Salâh'ın geliştirdiği tanımı tenkit etmektedir. İbn Dakîk'in “sahîh hadis, şâz ve mâlul olmamalıdır” cümlesi fukahanın anlayışına aykırıdır. Çünkü hadisçilerin illet olarak kabul ettikleri birçok illet fukahanın temel ilkelerine aykırıdır. İbn Hacer'in “İlletin, kâdiha olma zorunluluğu vardır” ifadesi illet mevzusunda özgün davrandığını göstermektedir.

İbn Hacer, sahîh hadisin tanımı içerisinde yer alan şâz kaydı ile ilgili de değerlendirmelerde bulunmaktadır. O, şâzdan muradın, güvenilir bir râvînin kendisinden daha güvenilir bir râvîye muhalefet ederek yapmış olduğu rivâyet olduğunu belirtir. Bu görüş Şâfiî'ye nispet edilmektedir.⁸¹⁸ Şâfiî'nin bu tanımında ortaya çıkan üç temel unsur vardır: Teferrüd, münferid râvînin sikalığı ve muhalefet. İbn Hacer, Halîlî'nin (ö. 446/1054) şâz kavramını sika ravinin rivayetinde tefürüd olarak tanımladığını aktarmaktadır.⁸¹⁹

2.5.1.2. Sahîh Hadis ile İlgili Değerlendirme

Sahîh hadisin tanımı ile ilgili bir değerlendirme yapmadan önce Meyyânicî'nin de *Sahîhayn* hadisleri ile ilgili değerlendirmesini aktarmak istiyorum Meyyânicî'; sıhhat şartlarını taşımayan hiçbir hadise -Buhârî ve Müslim'in- eserlerinde yer vermediklerini belirtmektedir. Meyyânicî; Buhârî ve Müslim, bir hadisin sahîh olabilmesi için Hz. Peygamber'den iki sahâbi, her sahâbiden de dört veya daha fazla tabiûn, her tabiûndan da en az dört râvînin rivâyet etmesini şart koştuklarını ifade etmektedir.⁸²⁰

İbn Hacer de, bu değerlendirmeyi aktardıktan sonra kendi görüşünü şöyle beyan eder: “Meyyânicî'nin (ö. 581) bu görüşü nakledilmeye bile değer değildir. Çünkü onun iddiasının hilafına *Sahîhi Buhârî* ve *Müslim*'de sahâbinin tek kaldığı veya tâbiûnin

⁸¹⁷ Ömerî, Muhmmmed Ali Kasım, *Menhecü'n-nakd*, s. 253.

⁸¹⁸ Bağdadî, Hafîb, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, s. 141.

⁸¹⁹ Halîlî, Ebû Ya'lâ el-Halîl b. Abdullah b. Ahmed, *el-İrşâd fî ma'rife ulemâi'l-hadîs*, (thk. Muhammed Said b. Ömer İdris), Rüşd, Riyad, 1409/ 1989, I, s. 176.

⁸²⁰ Meyyânicî, Ebû Hafs Ömer b. Abdülmeccid, *Mâlâ yasau'l-muhadîse cehlulu*, (thk. Subhi es-Sâmîrânî), Şirketü't-Tab'î ve'n-Neşri'l-Ehliyye, Bağdat, 1967, s. 9.

teferrüd ettiği nice rivâyetler vardır. Bu açıdan Meyyânicî'nin bu görüşü kayda değer değilken başkalarının aldanmaması için bu görüşünü tenkit etmek için burada yer verdik.” demektedir.⁸²¹

İbn Hacer, bu konuda mezheb Şâfiî'nin görüşünü kendine mesnet yapmaktadır. İmâm Şâfiî, *er-Risale* 'de haber-i vâhid ile amel etmenin vucûbiyeti hakkında bab şeklinde bir başlık oluşturmuştur. O, bu başlıkta haber-i vâhid ile amel etmenin gerekliliğini belirttikten sonra şu tanımlı yapmaktadır: “Haber-i vâhid; bir ya da daha fazla râvînin rivâyet etmiş olduğu ancak tevâtür derecesine ulaşmamış haberlerdir.”⁸²²

İbn Hacer, Şâfiî'nin görüşünü aktardıktan sonra mu'tezilenin haber-i vâhid değerlendirmesine geçmektedir. O, Mu'tezileden Câhız'ın haberi vahid için en az dört râvînin rivâyetini esas aldığını belirtmektedir. Mu'tezile'nin önemli isimlerinden biri olan Ali el-Cubâî ise âdil bir râvînin yapmış olduğu haber-i vâhidin kabulü için başka âdil bir râvînin rivâyeti ile desteklenmesi, kitâba (Kur'ân'a) uyması, sahâbe arasında yaygın olması veya bazı sahâbilerin o haber ile amel etmesi”⁸²³ temel bazı koşullar ileri sürmüştür.

Askalânî'ye göre; doğru olan daha önce kendisinin açıkladığı görüştür.⁸²⁴ Yine o, Mu'tezile'nin görüşlerinin doğruluğunu kanıtlamak için getirdikleri rivâyetleri tek tek ele almaktadır. Burada önce onun ele aldığı rivâyetleri aktarıp sonra değerlendirmesine geçeceğiz.

a) Meşhûr Zü'l-Yedeyn haberi; Hz. Peygamber'in namazda sehiv etmesi ve bunun üzerine Zü'l-Yedeyn'in; “Ey Allah'ın Rasûlü, namaz mı kısaldı?” sorusu üzerine sahâbe-i kiram'dan Hz. Ebubekir ve Ömer'in de onu teyid etmesiyle Hz. Peygamber'in kalkıp namazı tamamlaması.⁸²⁵

b) Hz. Ebubekir'in nine'nin mirası hususunda Muğire b. Şube'nin rivâyetini⁸²⁶ Muhammed b. Mesleme'nin desteklediğini açıklayınca kabul edip onunla amel etmesi.

c) Hz. Ömer'in izti'zân mevzusunda Ebû Musa el-Eş'ari'nin rivâyetini Ebû Said el-Hudri'den gelen rivâyet ile desteklenmedikçe tevakkuf etmesi.⁸²⁷

⁸²¹ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 91.

⁸²² Şâfiî, *Risâle*, s. 369.

⁸²³ Basrî, Muhammed b. Ali et-Tayyib Ebû Hüseyin, *el-Mu'temed fî usûli'l-fıkıh*, (tlk. Muhammed Humeydullah), Dimeşk, 1965, I, s. 622.

⁸²⁴ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 92.

⁸²⁵ Buhârî, Salât, 68, Hadîs No: 482; Müslim, Salât, Hadîs No: 573.

⁸²⁶ İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osman b. Havâsîfî, *el-Kitâbü'l-musannef fî'l-ehâdis ve'l-âsâr*, (thk. Kemal Yusuf el-Hût), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1409, VI, s. 268, Hadîs No: 31263

⁸²⁷ Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Husrevcirdî, *Şa'bu'l-îmân*, (thk. Abdulali Abdulhamid Hamid), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1423/2003, XI, s. 217.

d) Hz. Ali'nin "Bana biri hadis rivâyet ettiğinde yemin etmesini istemişimdir. Yemin ederse doğru konuştuğunu kabul ederim"⁸²⁸ sözü. Bu gibi haberleri Mu'tezile, haber-i vâhidin kabulü için delil olarak kullanmıştır. İbn Hacer'in cevaplarına geçmeden önce şu hususun bilinmesi ehemmiyet arz etmektedir; Mu'tezilenin âhâd haberin reddi için ileri sürdüğü bu rivâyetlerin de âhâd haber niteliği taşımalarıdır.

İbn Hacer, Zü'l-Yedeyn kıssası için Hz. Peygamber'in buradaki tevakkufunun güçlü kuşkudan kaynaklandığını, zira Zü'l-Yedeyn, ashâbın büyüklerinin bulunduğu bir ortamda ve sessiz kaldıkları bir meselede kendi fiilini haber vermesi üzerine güçlü bir kuşkunun doğduğunu belirtmiştir. Kuvvetli kuşkunun olmadığı birçok meselede Hz. Peygamber'in haber-i vâhidi kabul ettiği bilinmektedir.⁸²⁹ İbn Hacer'in vermiş olduğu bu cevabın tatminkâr olmadığı ortadır. Çünkü mezkûr sahâbe, burada kendi fiilini haber vermemekte bilakis Hz. Peygamber'in davranışını merak etmektedir.

Mu'tezile'nin âhâd haberin reddi için kullandığı ikinci rivâyet ile ilgili Askalânî şu açıklamayı yapmaktadır: Hz. Ebû Bekir'in Müğire rivâyeti ile ilgili tasarrufu, meşhûr olan bir hâdiseyi kanıtlamak arzusundan kaynaklanmıştır. Oysa aynı Ebû Bekir'in (ra.) Hz. Peygamber'in kefeni hakkında Aişe annemizden gelen rivâyeti esas aldığı bilinmektedir.⁸³⁰ Hz. Ömer'in Ebû Musa'nın rivâyetine karşı çıkması şöyle izâh edilebilir: Hz. Ömer, Ebû Musa'nın izin istedikten sonra geri dönmesine karşı çıkmış Ebû Musa'nın izti'zân hadisini zikretmesi üzerine o, Ebû Musa'nın davranışına destek olmak için hadisle ispat yoluna gidip gitmediğini öğrenmek için bu yönteme başvurmuştur. Kaldı ki aynı Ömer, mecusilerden aldığı cizye ile ilgili Abdurrahman b. Avf'tan gelen rivâyeti haber-i vâhid olmasına rağmen kabul etmiştir.⁸³¹ Ayrıca Halife Ömer'in, tâun hastalığından kaçmanın veya tâunun bulunduğu beldeye girmenin nehyi hakkındaki rivâyetlerini de bu kabilden değerlendirmek gerekir.

Hz. Ali'nin istihlâf ile ilgili söylediği sözü, İbn Hacer şöyle değerlendirmektedir: Hz. Ali'den gelen bu rivâyetin her şeyden önce sıhhati tartışılmıştır. Buhârî bu rivâyeti kabul etmemektedir.⁸³² Sahîh kabul edilse bile bu, onu bağlayan bir görüştür. Bu durumda Hz. Ali'nin (haberlerin kabulünde) ihtiyatlı davrandığı sonucu ortaya çıkmaktadır.⁸³³

⁸²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-imâm Ahmed*, I, s. 179-223, Tirmizi, *Salât*, 184. Ayrıca Tirmizî, bu hadis hakkında şu değerlendirmede bulunmaktadır: "Ali hadîsi hasendir."

⁸²⁹ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 94.

⁸³⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 94.

⁸³¹ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 94.

⁸³² Buhârî, *et-Târihü'l-kebir*, (thk. Muhammed Abdulmu'îd Hân), *Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut, 1407/1986, II, s. 54.

⁸³³ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 95.

2.5.1.3. Hadislerin Sıhhatinin Tespitinde Esahhü'l-Esânid Yöntemi

En sahih senedli hadisi belirleme yöntemi olarak değerlendirilen bu metod ile ilgili muhaddisler, hadislerin sahihliğinin tespitinde bu usûlden yararlanmışlardır. Bu usûlü ilk ele alan Hâkim en-Nîsabûrî'dir.⁸³⁴ İbn Hacer, hadis usûlünde altın zincir olarak kabul edilen isnâd zincirinin mutlak kabulünü doğru bulmamaktadır. Aslında hadis bilginleri de “Şu hadis en sahîh senedle rivâyet olmuştur” tarzında genel bir vecihle ispatta bulunmamışlardır. Zira isnâdın sıhhati metnin sıhhati anlamına gelmemektedir. Mercûh bir isnatla gelen bir metin, illetsizse ve onu destekleyen başka rivayetler varsa o, “esahhü'l-esânid” ile gelen rivâyetlerden daha sıhhatli olabilir. Buradan hareketle hadis ulemâsının isnatta yoğunlaşmaları yadsınamaz bir gerçektir. İsnatta yoğunlaşmak zannedildiği gibi metnin ihmali demek değildir. Zira râvilerin zaptı ve mertebeleri farklıdır. Bunların bilinmesi halinde rivâyetler arasında tercihe gidilebilir. Bu farklılık ctihâdtan kaynaklanan tabii bir sonuçtur.⁸³⁵

İbn Hacer'in el-Câmiu' li-ahkâmi'r-râvî'den aktardığı şu rivâyet konunun anlaşılması için yol gösterecektir:

Veki b. el-Cerrah'a;

“Hişam b. Urve>babası>Aişe.

Afleh b. Humejd>Kasım>Aişe

Süfyan>Mansur>İbrahim>Esved>Aişe isnâd zincirlerinden hangisi sana daha sevimlidir?” sorusuna Vekî şu cevabı vermiş; “Biz beldemiz ehli ile kimseyi muâdil göremeyiz.”⁸³⁶ Dârimi'ye göre; “Hişam b. Urve>babası> Aişe kanalı tercihe daha uygundur. Arkadaşlarımızın tercihi bu meyanda olmuştur.”⁸³⁷ İbn Hacer, burada ince bir ayrıntıya dikkatleri çekmektedir. Ona göre; altın zincir hakkındaki tercih ulemânın sahîhliğine hüküm verdikleri zincirdir. Bu nedenle derin araştırmacının her zaman hadisler arasında tercih etme hakkı vardır.⁸³⁸

Askalânî, İbnu's-Salâh'tan beş altın zincir hakkında görüşler aktarmaktadır.⁸³⁹ Ona göre İbnu's-Salâh'ın esahhü'l-esânid ile ilgili bilgi verdiği halde “evha'l-hadis” hakkında

⁸³⁴ Hâkim, *Ma'rife*, s. 53-55.

⁸³⁵ İbn Hacer, a.g.e., s. 96.

⁸³⁶ Bağdâdî, *el-Câmiu li-ahlâki'r-râvî ve adâbi's-sâmi'*, II, s. 299.

⁸³⁷ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 97.

⁸³⁸ İbn Hacer, a.g.e., s. 97

⁸³⁹ İbnu's-Salâh, *Marife envâ'i ulûmi'l-hadîs*, s. 15-16.

malumat vermemesi bir eksiklikler. İbnu's-Salâh'ın evha'l-hadis zincirine yer vermemesi büyük bir ihtimalle altın zincir kadar onu kayda değer bulmamasındandır. Aslında evha'l-hadis zincirinin önemli olmaması faydasız olduğu anlamına da gelmemelidir. Yeri gelmişken bir noktanın altını çizmekte fayda mülâhaza etmekteyim. İbn Hacer, mevzu hadiste evha'l-hadis zincirine yer vereceğini belirtmiş⁸⁴⁰ ancak kitabı tamamlamadan öldüğünden olsa gerek bu konuya girememiştir. İbn Hacer, bu konuyu işlemiş olsaydı özgün davrandığı bir yer daha ortaya çıkacaktı. Bağdâdî'ye göre; altın zincir; Şâfiî>Mâlik>Nâfi'>İbni Ömer isnâd zinciridir. İbn Hacer, Şeyh Alâeddîn Moğultay'nin; Ebû Hanife'nin Enes b. Mâlik'ten yaptığı rivâyetin sikalık yönünden bir üst dereceyi oluşturduğunu belirterek itiraz ettiğini ifade etmektedir.⁸⁴¹ İbni Hacer, bu itirazı yersiz ve haksız görmektedir. Zira o, zayıf iki rivâyet dışında Ebû Hanife'nin Enes b. Mâlik'ten rivâyeti vaki olmadığını, problemlili iki rivâyetten yola çıkarak altın zinciri belirlemenin doğru olmayacağını söylemektedir.⁸⁴²

İbn Hacer'in bu değerlendirmesi doğru ve yerindedir. Çünkü iki rivâyetten yola çıkarak genel bir kural koymak ilmi bir ölçüt olmaktan uzaktır. Ayrıca İbn Hacer'e göre bir şeyhten müzakere yoluyla bir veya iki hadis rivâyet eden bir râvînin, aynı şeyhten binlerce hadis rivâyet eden bir râvîye üstün tutulması doğru değildir.⁸⁴³

İbn Hacer, hiçbir hadisçinin eserinde yer vermediği esahhü'l-esânid zincirlerine yeni zincirler eklemektedir. Bu mevzudaki özgünlüğünü şu değerlendirme ile noktalamak istiyorum: Mutlak sıhhat ile tavsif olunan isnâdlar arasında tercihte bulunan muhaddis, hâfız ise kendisine tercih olanağı sağlar.⁸⁴⁴ Çağdaş hadisçilerden biri olan Abdullah el-Muhammed Züheyr yazdığı bir makalede İbn Hacer'in bu görüşte teferrüd ettiğini belirtmektedir.⁸⁴⁵ Görebildiğimiz kadarıyla Züheyr, bu görüşünde isabet etmiştir.

2.5.1.4. Buhârî'nin Câmi'indeki Hadis Sayısı

İrâkî, İbnu's-Salâh'ın *Sahîhi Buhârî*'de yer alan hadis sayısı ile ilgili verdiği 7563 sayısını doğru bulmamaktadır. Çünkü o, Muhammed b. Yusuf el-Frebrî'nin rivâyetini esas almıştır. Hammâd b. Şâkir'in rivâyeti esas alınırca 200, İbrahim b. Mûakkal en-

⁸⁴⁰ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 104.

⁸⁴¹ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, s. 81.

⁸⁴² İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 105.

⁸⁴³ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 105.

⁸⁴⁴ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 97.

⁸⁴⁵ Züheyr, Muhammed Abdullah Muhammed, *el-Kavlul-müfîd fi mâ vusife bi-esahhi'l-mesânid*, Mecceletü'l-Ürdüniyye fi'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Ürdün, 2011, sy. VII, s. 89.

Neseffî'nin rivâyeti nazar-ı itibara alınırca 300 tane hadisin eksileceği kesindir. Bu çelişkinin izâhı noktasında İbn Hacer, şu yorumu yapmaktadır: Irâkî, bu çelişkiyi ifade ederken yapması gereken araştırmayı yapmamış, bilâkis kendisi de çelişkiye düşmüştür.

İbn Hacer'e göre, Buhârî'nin *Sahîh*'ini rivâyet eden her üç râvînin belirttikleri adet aynıdır. Bunlardan el-Firebrî eserinin tümünü sema yolu ile aktarmış; Hamâd b. Şâkir ve İbrahim b. Muakkal ise eserin bir bölümünü sema, geri kalan kısmını icâzet yolu ile aktarmıştır. Dolayısıyla hadis sayısı her üç rivâyette de aslında eşittir.⁸⁴⁶ İbn Hacer, hocası Irâkî'nin İbnu's-Salâh'ın eksik bıraktığını belirttiği hususu reddetmektedir. Ona göre İbnu's-Salâh'ın amacı Buhârî'deki hadislerin sayısını vermek değildir. Bu nedenle Irâkî'nin eksiklik olarak gördüğü husus doğru değildir. Burada İbnu's-Salâh'ın asıl vurgulamak istediği; *Sahîhayn*'de yer almayan nice sahîh hadisin var olduğunu beyan etmektir. Zira Buhârî "Yüzbin sahîh hadis ezberledim" demektedir.⁸⁴⁷

İbn Hacer, *Sahîh*'te yer alan hadis sayısını 9.082 olarak vermektedir.⁸⁴⁸ Mustafa Karataş, İbn Hacer'in verdiği rakamın üç eksikle 9.079 olduğunu bu durumun büyük bir ihtimalle müstensihlerin hatasından kaynaklandığını belirtmektedir.⁸⁴⁹ İbn Hacer, İbnu's-Salâh'ın verdiği rakamın daha sonra gelen muhaddislerce kabul gördüğünü şöyle belirtmektedir: "*el-Câmiu's-sahîh*'te tekrarsız hadis sayısını 4.000 olduğunu ilk kez yazan, İbnu's-Salâh'tır. Daha sonra gelenler aynı rakamı araştırmaksızın ifade etmişler. Bu hatalı bir tespittir. Zira Buhârî'nin kitabında bir yerde geçen uzunca bir haberin, bir başka yerinde bir bölümü alınmış olabilir. Öyle anlaşılıyor ki, İbnu's-Salâh, mükerrer olan bu hadisleri müstakil birer hadis olarak saymaktadır. Bana göre o, âded mevsuzunda ya maharetli değildir; ya da gereken ihtimâmı göstermemiştir".⁸⁵⁰

Irâkî, İbnu's-Salâh'ın Müslim'in kitabında yer alan hadis sayısı ile ilgili bilgi vermemesini bir eksiklik olarak görmektedir. Irâkî, Müslim'in eserinde yer alan hadislerin sayısının mükerrerlerle beraber 12 000 olduğunu belirtir.⁸⁵¹ Nevevî, tekrarlar çıkartıldığında *Sahîhi Müslim*'de 4000 civarında hadisin kalacağını belirtmektedir.⁸⁵² Basit bir mantıkla hareket edilse bile terk edilen hadis sayısı ortaya çıkar.⁸⁵³

⁸⁴⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 133.

⁸⁴⁷ Zerkeşî, *en-Nüket*, I s.178.

⁸⁴⁸ İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 493.

⁸⁴⁹ Karataş, Mustafa, *Rivayet Tekniği Açısından Hadislerin Sayısı*, s. 172.

⁸⁵⁰ İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 489.

⁸⁵¹ Irâkî, *et-Takyid ve'l-idâh*, s. 27.

⁸⁵² Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, s. 109.

⁸⁵³ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 134.

Nevevî'nin *Sahîhayn*, Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî'nin sünenlerine almadıkları hadislerin sayısı azdır tespiti için İbn Hacer, Nevevî'nin kastettiğinin ahkâm hadisleri olduğunu, ahkâmla ilgisi olmayan çok miktarda hadisin terk edildiğini belirtir. Bu konuyu işlememize neden olan İbn Hacer'in şu cümlesidir: “ وهذا الذي حررته - من عدة ما في صحيح البخاري - تحرير بالغ فتح الله به. لا أعلم من تقدمني إليه. ”⁸⁵⁴ Allah'ın yardımı ile ulaştığım Sahîh Buhârî'deki bu sayıyı benden önce ifade eden kimseyi bilmiyorum.

İbn Hacer bu cümlede özgün durduğunu kendisi ifade etmektedir. Araştırabildiğimiz kadarıyla da fi'l-hakîka özgün durmuştur. *Sahîh Buhârî*'nin eleştirilen râvilerini İbn Hacer'in savunma metodunu çalışan es-Seyyâh, İbn Hacer'in özgünlüğünü kabul etmekle birlikte verilen rakamı doğru bulmamakta aslında sayının 9079 olduğunu ileri sürmektedir.⁸⁵⁵ Asıl burada belirtilmesi önem arz eden hususun bu konuyu neden ele aldığını ifade ederken sergilediği anlayıştır. O'na göre; geçmiş ulemaya güvenin yerini araştırma, hüsn-ü zanın yerini de gayret almalıdır.⁸⁵⁶

2.5.1.5. Sahîh Hadislerin Dereceleri

İbnü's-Salah, sahîh hadislerin kısımlarını zikrederken en sahîh hadislerin Buhârî ve Müslim'in müştereken tahricta buldukları hadisler olduğunu ifade etmektedir. İbn Hacer'e göre İbnü's-Salâh'a bu noktada yapılan itirazlar yersizdir. İtiraz edenlerin itiraz ettikleri temel unsur, sahîh hadislerin en yüce derecesinde mütevatirin veya şöhrette ona yakın olan hadislerin olması gerektiği hususudur. Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olduğu halde tahricta bulunmadıkları hadisler dördüncü sırayı almaktadır. İbn Hacer, bu bilgiyi aktardıktan sonra ilk usûl yazarı olan Hâkim en-Nîsâbûrî'nin eserine müracaat etmektedir. Hâkim'in taksimi şöyledir: Sahîh hadisler on'a ayrılır; bunlardan beşi üzerinde ittifâk edilen, diğer beşi de ihtilâflı olanlardır. Üzerinde ittirik edilenler:

1. Buhârî ve Müslim'in birlikte rivâyet ettikleri hadisler.
2. Sahabiden tek râvînin rivâyet ettiği hadisler.

Bu tür hadisler *Sahîhayn*'de yer almazlar. İbn Hacer, Hâkim'in sözlerini dikkate almak istemediğini belirtmektedir. Kaldı ki yukarıda yer verdiğimiz sahabiden tek râvînin rivâyet ettiği hadislerin *Sahîhayn*'da yer almadığı iddiası gerçeği yansıtmamaktadır. Zira Buhârî, Mirdâs el-Eslem'in rivâyetine yer vermektedir.

⁸⁵⁴ İbn Hacer, *a.g.e.*, s.493.

⁸⁵⁵ Seyyâh, Salih b. Abdullah, *Menhecü'l-hâfiz İbn Hacer fi difâi'h an ricâl sahihi'l-Buhârî el-mütekellem fi'h*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Melik Suud Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Suudi Arabistan, 1418, s. 25.

⁸⁵⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 489.

3. Hadisin tek bir tâbîî'den geldiği rivâyetler.

Hâkim bu tür rivâyetlerin de *Sahîhayn*'da yer almadığını beyan etmektedir. İbn Hacer, Hâkim'in bu sözünün de gerçekte uyuşmadığını belirtir. Zira Buhârî'nin kitabında sadece Zühri'den gelen rivâyet mevcuttur.

4. Ferdi garip olan ve sika râvilerin teferrüt ettiği rivâyetler.

Hâkim'e göre bu tür rivâyetler de *Sahîhayn*'da yer almamaktadır. İbn Hacer, Makdisî'nin bir kitâpta topladığı "ferdi garip" olan iki yüz tane hadisin, Hâkim'in çelişkinisi ortaya koyduğunu söylemektedir.

5. Sadece çocukların babalarından rivâyet ettikleri rivâyetler.

Hâkim, bu kabilden rivâyetlerin de *Sahîhayn*'de yer almadığını belirtmektedir. Askalânî ise Hâkim'in bu tezine karşın Said b. Müseyyeb'in babasından onun da dedesinden yaptığı rivâyeti çelişki olarak zikretmektedir.⁸⁵⁷

İbn Hacer'e göre ise sıralama şöyledir: ilk mertebe de mütevâtir hadisler, ikinci sırada ise meşhûr rivâyetler bulunmaktadır. Üçüncü sırada Buhârî ile Müslim'in tahrir ettikleri rivâyetler ile sadece sahîh hadisleri almayı şart koşan imamların ilkelerine uygun düşen hadisler, dördüncü sırada ise Buhârî ve Müslim'in *Sahîhayn* dışında kalan eserlerinde mevcut olan hadislerle ortak naklettiği hadisler oluştururken son mertebeyi ise sadece Buhârî ve Müslim'in rivâyet ettiği hadisler teşkil eder.⁸⁵⁸ Bu sıralamayı İbn Hacer dışında yapan başka bir muhaddis yoktur.

2.5.1.6. Sahîh Hadislerin Taksimi ve Bilgi Değeri

Sahîh haberlerin taşıdığı şartların aynı seviyede olmadığı bir gerçektir. Adalet ve zabtın her râvîde farklı olması sahîhin de türlerini ortaya çıkartmıştır. Hadis usûlünde bir dönüm noktası olan İbnu's-Salâh, sahîh haberleri müttfekûn aleyh ve muhtelefûn fih olarak ikili bir taksime tabi tutmuştur. İbn Hacer ise sahîh li-zâtîhi, ve sahîh li gayrihî olarak ikili bir taksime gitmiştir. İbn Hacer'in sahîh li zâtîhi için yaptığı tanım; İbnu's-Salâh'ın mutlak sahîh tarifıyla örtüştüğü için sahîh hadisin bu nev'i üzerinde durulmayacaktır.

İbn Hacer'in özgünlüğünü yakaladığımız sahîh li gayrihîyi ele alacağız. İsnadı hasen olan bir hadisin başka bir tarikle rivâyet edilmesi, onu hasen hadis olmaktan çıkarır, sahîh li gayrihi yapar. Fakat kendi isnadıyla hasen olan, başka bir tarikle rivâyet

⁸⁵⁷ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 192-193.

⁸⁵⁸ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, s. 364.

edildiğinde sıhhat derecesine yükselen bu tür rivâyetlerin haddi zattında sahih vasfına sahip olmadığı için, sıhhat sıfatını başka yolla kazanmasıyla li gayrihî ismi ile nitelendirilmesine neden olmuştur.⁸⁵⁹

İbn Hacer'in sahih hadisin taksiminde özgünlüğünü Betül Şimşek Öztürk net ifadelerle şu şekilde ifade etmektedir: "Sahih li gayrihî ayrımı ilk kez İbn Hacer tarafından yapılmış olup, hadis usûlüne yeni bir katkı anlamına gelmektedir."⁸⁶⁰ İbn Hacer'in, hadis usûlüne getirdiği bu yenilik kayda değerdir. Zira bu anlayış rivâyetleri değerlendirmede çok önemli bir kıstastır.

İbnu's-Salâh'a göre; tevatür derecesine ulaşmayan haberler, zanni bilgi ifade eder.⁸⁶¹ İbn Hacer, Nevevî'nin, "*Sahîhayn*'de yer alan hadislerle amel hususundaki ümmetin icmasını; bu hadislerin filhakika Hz. Peygamber'in sözleri olduğu manasına gelmeyeceği"⁸⁶² değerlendirmesi için; bilinenin aksine İbnu's-Salâh'ın böyle bir iddiasının olmadığını açıklar. Kaldı ki bu mevzu da ümmetin icmaı da söz konusu değildir. Ancak İbnu's-Salâh, sıhhat noktasında bu iki eserin ümmet tarafından hüsnü kabul gördüğünü ve Nevevî'nin de bu görüşte olduğunu söylemektedir.⁸⁶³ İbn Hacer'in tüm bu açıklamalarından sonra asıl sorun olarak İmâmu'l-Haremeyn'in izâhatını görmek gerekir kanaatindeyim. O der ki; "Bir insan, *Sahîhayn*'de yer alan tüm hadislerin Hz. Peygamber'in sözü olduğuna dair yemin eder veya eşini boşarsa kefarete gerekmez ve eşi de boşanmış olmaz. Çünkü Müslümanların bu iki eserde yer alan hadislerin sıhhati hakkında ittifâkları vardır."⁸⁶⁴

İbn Hacer, İbn Teymiyye'nin konu ile ilgili görüşlerini aktarmaktadır: "Ümmet bir haberi tasdik eder, gereği ile amel ederse cumhuru ulemâyâ göre; bu haber kesin bilgiyi ifade eder."⁸⁶⁵ İbn Teymiyye'nin sahip olduğu bu kanaat, usûli'l-fıkıh âlimlerin görüşüdür. Hanefî usûlcüsü Serahsî (ö. 483/1090), Mâlikilerden kâdı Abdulvahap, Şâfiîlerden Ebû Hamid İsfârânî, kâdı Ebû Teyb et-Taberî ve Ebû İshâk eş-Şîrâzî (ö. 758/1357) gibi âlimler bu kanaati taşımaktadırlar. Bu görüş aynı zamanda ehli hadisin de görüşüdür.⁸⁶⁶

⁸⁵⁹ Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, TDV., 2015, s. 36.

⁸⁶⁰ Öztürk, Betül Şimşek, *İbn Hacer el-Askalânî'nin Hadis Usûlcülüğü*, s. 71

⁸⁶¹ Süyûtî, *Tedriibu'r-râvî*, I, s. 141-142.

⁸⁶² Nevevî, *Şerhu'n-nevevî alâ Müslim*, I, s. 20.

⁸⁶³ İbnu's-Salâh, *Siyânetu sahihi Müslim mine'l-ihlâl ve'l-galat ve himâyetuh mine'l-iskât ve's-sekat*, (thk. Muvafık Abdullah Abdulkadir), Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1408, s. 85.

⁸⁶⁴ Zerkeşî, *en-Nüket*, I, s. 250.

⁸⁶⁵ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 198.

⁸⁶⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 199.

Sahîh hadisin bilgi değeri konusunda İbn Hacer'in özgün davrandığı hususunu özetleyecek olursak şunları söylebiliriz. Huffâz râvilerin muttasıl senedle garip olmayan bir tarikle yapmış oldukları rivâyetler “yakîni bilgiyi” ifade eder cümlesi İbn Hacer'e özgüdür.⁸⁶⁷ İbnu's-Salâh'a göre, âhâd haberlerin kesin bilgi ifade etmesi için ümmetin kabul ile telâkki ettikleri *Sahîhayn*'de yer alması ve tenkit edilen rivâyetler arasında bulunmaması şarttır. İbn Hacer, *Sahîhayn*'da yer alan hadislerin bilgi değeri hakkında kendi dışında hiçbir muhaddisin şu şartı koşmadığını söylemektedir: “Ancak âhâd hadislerin kat'î ilim ifade etmesi, her iki kitâpta yer alan hadislerin medlûlleri arasında tearuz olmamasına bağlıdır.”⁸⁶⁸ İbn Hacer'in özgünlüğünü Ebû Şehbe şu şekilde tescil etmiştir: “ هذا شيء اخر استثناء الحافظ زيادة علي ما استثناء ابن الصلاح / İbn Hacer'in âhâd haberin bilgi değeriyle ilgili yaptığı istisna, İbnu's-Salâh'ın yaptığı istisnadan farklıdır.”⁸⁶⁹

2.5.2. Hasen Hadis

Hasen hadis, usûl konuları içerisinde en fazla tartışılan bir konudur. Hasen kavramını her ne kadar Şâfî ve Buhârî gibi âlimlerin kullandıkları kavramlar arasında görmek mümkünse de Irâkî'ye göre hadisin müstakil bir bölümü olarak ele alınması Hattâbî'de vücût bulmuş, İbnu's-Salâh da bu konuda ona tabi olmuştur.⁸⁷⁰

İbnu's-Salâh, ilk şârih olan Hattâbî'nin hadisleri; sahîh, hasen ve zayıf olmak üzere üçe ayırdığını tespit etmektedir. İbn Teymiyye, bu taksimi kabul etmemektedir. Ona göre hasen hadis ıstılahı Tirmizî'ye aittir. Ehl-i hadise göre ise hadis, sahîh ve zayıf olmak üzere ikiye ayrılır. Onlara göre zayıf hadis de, sahîh hadisten daha aşağı olup iki kısımda mütaala edilir. Bu iki kısım;

a) Metrûk olan; râvîsi galatı kesire de bulunan, ya da yalanla ithâm olunandır. İbn Hacer'e göre, yalan; “Bir şeyi gerçeğin hilâfına beyan etmektir. Bir sözün yalan olabilmesi için kasıt şart değildir.”⁸⁷¹

b) Hasen olan; yalanla ithâm edilmeyen râvînin rivâyetidir. Ahmed b. Hanbel'in “Zayıf hadisle amel etmek kıyâstan evlâdır.” ifadesiyle de kast ettiği budur.⁸⁷² İlim ehlinin

⁸⁶⁷ İtr, Nureddin, *Menhecü'n-nakd*, s. 247.

⁸⁶⁸ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 52-53.

⁸⁶⁹ Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, *el-Vasît fi 'ulûmi ve mustalahi'l-hadis*, Cidde, 1403, 1983, s. 260.

⁸⁷⁰ Irakî, *et-Takyîd ve'l-idâh*, s. 19.

⁸⁷¹ İbn Hacer, *el-Müntehâb*, (thk. Muhammed b. Rûdeyd el-Mis'adî), Dar Âlemi'l-Kütüp, Riyad, 1996, s. 11.

⁸⁷² İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkadir Atâ ve Mustafa Abdülkadir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1408/ 1987, VI, s. 180.

sıhhatinde ittifâk ettikleri, ilim erbabınca zayıf oluşlarında söz birliğine varılanlar ve sıhhat ve za'fiyeti ihtilâflı olanlar şeklinde Beyhakî'nin hadisleri değerlendirmesi İbn Teymiyye'nin değerlendirmesi ile aynı doğrultudadır.⁸⁷³

İbnu's-Salâh, hasen hadisin bir kısmını Tirmizî, diğer kısmı da Hattâbî zikretmektedir, tespitinde bulunmaktadır.⁸⁷⁴ İbn Hacer, Tirmizî ile Hattâbî arasında hasen hadis konusunda büyük bir değerlendirme farkının olduğunu belirtir. Aslında Hattâbî, ehl-i hadisin taksimini tercih etmektedir. Bu taksime göre hadisler sahîh, hasen ve zayıf olmak üzere üç ayrılmaktadır. Mestûr olan râvînin rivâyeti başka bir vecih ile geldiğinde rivâyet hasen derecesine ulaşır kısmını Hattâbînin terk ettiği görülmektedir. Çünkü ona göre bu tür rivâyetler hasen hadisin türü olarak kabul edilmemelidir. Mechûlun rivâyetini ise zayıf hadis olarak değerlendirir. O'na göre mestûr ise, mechûlün bir kısmıdır.⁸⁷⁵ Tirmizî, ehl-i hadisin yaptığı taksimi doğru bulmamaktadır. Zira o, ne sahîh hadisi ne de zayıf hadisi ta'rif etmiştir. Aslında üzerinde ittifâk edilen hasen hadis ile ilgili bir tanımlı da söz konusu değildir. Tirmizî'nin ehl-i hadisin hasen hadisten kabul etmedikleri "mestûru'l-hadis"i hasenden sayması dikkat çekicidir. Tirmizî, aynı zamanda mestûr olan râvînin rivâyet ettiği grubun içine kötü hıfz, galat-ı kesire, ihtilattan sonra hadis rivâyeti, mudellisin ân'aneli rivâyeti veya inkitaî hafîfi de koymaktadır.

Bu genel açıklamalardan sonra hasen hadisin tanımı ile devam etmekte yarar vardır. Hasen hadisin tanımını yapmak oldukça zordur. Bu zorluktan dolayı Cezâirî, hiç kimse hasen hadisi ta'rif edeceğim hevesine kendisini kaptırmasın demektedir.⁸⁷⁶ Bunun nedeni hasen hadisi sahîh hadisten "ağyarını mâni' efradını camiî" olacak şekilde tanımlayabilmenin zor olmasındandır. İşin aslına bakılırsa, muhaddisleri, hasen hadisin "neliği", anlam alanının tahdidi ve sınırlanması bakımından hasen kelimesi kadar meşgul eden başka bir mevzu yoktur.⁸⁷⁷ Bu zorluğa rağmen birkaç ta'rif vermeyi uygun görmekteyim.

Hattâbî'nin (ö. 388) uygun gördüğü hasen hadis tanımı şu şekildedir: "Mahreci bilinen, ricâli meşhûr olan hadislerdir. Mervîyatın çoğu bu kabildendir. Âlimlerin çoğu fıkıhçıların tümü hasen hadisi böyle kabul etmişlerdir."⁸⁷⁸ Bu tanımdan yola çıkarak sahîh

⁸⁷³ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 208.

⁸⁷⁴ İbn Salah, *Ma'rifetü envâ'i ulûmi'l-hadis*, s. 32.

⁸⁷⁵ Hattâbî, Hamd b. Muhammed b. İbrahim Ebû Süleyman, *Meâlimu's-süneni şerhu süneni Ebî Dâvûd*, (thk. Muhammed Râgıb et-Tabbâğ), Matba'ati'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1351/1932, I, s. 11.

⁸⁷⁶ Cezâirî, *Tevcihu'n-nazar*, I, s. 358.

⁸⁷⁷ Melibârî, *Nazarâtün cedîde fi ulûmi'l-hadis*, s. 23.

⁸⁷⁸ Hattâbî, *Meâlimu's-süneni*, I, s. 6.

hadisi, hasen hadisten ayırmak aslında neredeyse mümkün görünmemektedir. Irâkî'nin, hasen hadis için uygun gördüğü tanım ise şu şekildedir: "Mahreci maruf olup râvileri meşhûr olan hadistir."⁸⁷⁹ İbn Hacer'in bir diğer hocası olan Bulkînî, hasen hadisi ta'rif etmenin zorluğundan söz ederek ta'rif yapmaktan sakınmıştır. Tirmizî ve Hattâbî'nin tanımlarını vermekle yetinmiştir.⁸⁸⁰ Bu zorluktan dolayı olsa gerektir ki, İbn Dakîkî'l-İd, hasen hadisin anlamında ızdırab vardır, demektedir.⁸⁸¹

Asrımızın önemli hadisçilerinden biri olan Nasiruddin Elbânî de hasen hadisi tanımlamanın zorluğuna dikkat çekerek şunları yazmaktadır: "Hasen li gayrihî ve hasen li zatihi konusu ulûmu'l-hadis en zor konusudur. Çünkü odak noktasını ulemânın râvilerin sika ve zayıflığı hakkındaki görüşleri oluşturmaktadır. Bu hükümlerin arasında cem' veya tercih yapmak mümkün değildir. Bu işi hadis usûlünü bilen cerh ve ta'dile iyi derecede vakıf olan ve uzun uğraşlar sonucunda güçlü bir melekeye sahip olanlar ancak çözebilirler. Kaldı ki ifrat ve tefrite düşmemek, bu bilgiye ulaşabilmek için tahric ilmini bilmek, hadis ilminin münekkitlerini tanımak (yani müteşeddîd, mütesahîl ve vasat olanı birbirinden ayırabilmek) icap ettiğinden bu konuda sabırlı olmak gerekir. Bunda sabr edenler oldukça azdır. Bu ilim günümüzde garip kalmıştır."⁸⁸²

İbn Dahiyye, hasen hadisi, sahîh olmayan hadis olarak değerlendirmektedir. Ona göre hasen hadiste râvîden kaynaklanan zayıflık; râvîye adalet vasfını kazandırmadığı gibi fasıklık derecesine de onu düşürmemektedir.⁸⁸³ İbn Hacer, İbn Dahiyye'nin yapmış olduğu bu tanımı eksik görmektedir. Zira bir hadisin sıhhatini ve hasenliğini sadece râvîye bağlı kalınarak değerlendirmek ilmî değildir. O rivayette nekaret (belirsizlik) şâzlık gibi olumsuz niteliklerin olmaması yanında onun şâhid ve mütâbî' rivâyetlerle desteklenmesi gerekir.⁸⁸⁴

İbn Cemâa, muttasıl olan isnatta mestûr olan bir râvînin bulunması; ancak bu râvînin bir şâhidinin olması ya da itkâna ulaşmamış meşhûr bir râvînin bulunması, metin ile birlikte senedinde de 'illet ve şâzlığın olmaması şeklindeki tanımın hasen hadis için en güzel tanım olduğunu iddia etmektedir.⁸⁸⁵ İbn Hacer, İbn Cemâa'nın hasen hadis için

⁸⁷⁹ Irâkî, *Şerhu elfiyeti'l-Irâkî (Tabsire ve 't-tazkire)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1423/2002, I, s.151.

⁸⁸⁰ Bulkînî, *Mukaddime ibni's-salâh ve Mehâsinü'l-istilâh*, (thk. Aişe Abdurrahman), Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1409/ 1979, s. 176

⁸⁸¹ İbn Dakîkî'l-İd, Ebü'l-Feth Takiyüddin Ali b. Muhammed, *el-İktirâh fi beyâni'l-istilâh*, (tlk. Amr Hasan Sabri), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1996, s. 7.

⁸⁸² el-Elbanî, Muhammed Nasiruddin, *İrvâu'l-ğalil fi tahrîc ehâdisi'l-mennâri's-sebîl*, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1420/1985, III, s. 363.

⁸⁸³ Zerkeşî, *en-Nüket*, I, s. 310.

⁸⁸⁴ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 222.

⁸⁸⁵ İbn Hacer, a.g.e., s. 224.

yukarıda verdiğimiz tanımını, en güzel olmak bir yana tanım olmaktan bile uzak olduğunu belirtir. İbn Hacer, İbn Cemâanın hasen hadis tanımını şu şekilde eleştirmektedir:

1. İttisal; zapt ve itkânı tam olmayan sadûk râvînin rivâyetinde şarttır. Buna hasen li-zâtihi diyoruz.

2. Mestûr râvî terkiibinden anlaşılmaktadır ki, sûu'l-hıfz sahibi olan zayıf râvîlerin rivâyetleri turukların çoğalmasında halinde bile hasen niteliği kazanamaz. Bu değerlendirme vâkıyla çelişmektedir.

3. İletsiz olma kaydı. Bu kayıt buraya uygun düşmemektedir. Çünkü râvînin zayıflığı bir illettir. Ayrıca isnattaki inkitâ müddellisin ân'anesi, râvînin durumunun bilinmemesi haberde birer illettir. Oysa Tirmizî bu tür illetlerin varlığı ile birlikte haberlere hasen hükmünü vermekten kaçınmamıştır.⁸⁸⁶

Ancak burada İbn Hacer'in bu son itirazının yerinde olmadığını belirtmemiz gerekir. Zira hadis usûlünde illetten maksat kadihâ olan illettir. Kadihâ olan illetin olmaması hem sahîh hadis hem de hasen hadis için şarttır. O'nun Tirmizî'ye itiraz ettiği nokta tanım anlayışından kaynaklanmıştır. İbn Hacer'in tanımlarda tercih ettiği anlayış mantıkçıların anlayışıdır. O, tüm tanımların efradını cami' ağıyârına mâni' olmasını istemiştir. Şu noktada Tirmizî'nin durduğu yeri tespit etmek önem arz etmektedir. Tirmizî'ye göre : “İsnâdında yalanla ithâm edilmeyen, şâz olmayan ve başka bir vecihle de rivâyet olunan tüm hadisler hasendir.”⁸⁸⁷ Tirmizî'nin bu tanımını aslında kısmen yukarıda izâh etmiştik. Ancak önemine binaen detaya inmeden yaptığı bu tanımı tahlil etmek yararlı olur kanaatindeyiz.

Tanımın birinci cümlesi nazar-ı itibara alındığında mechûl, mestûr, muhtelit, cerh ve ta'dili bilinmeyen râvînin rivâyeti hasen hadisin kapsamının dışında kalmaktadır. Tirmizî'nin tanımında geçen ikinci kayd, hasen hadiste şâzlığın olmamasıdır. İbn Hacer, bu kaydın yersiz olduğunu iddia edenlerin olduğunu oysa o, bu iddianın doğru olmadığını; çünkü Tirmizî'nin, sika râvîlere muhalefette teferrüde bakmadığını, ifade eder.⁸⁸⁸ Son olarak İbn Hacer'in özgün durduğu hasen hadis tanımını vermek istiyorum: “Hasen hadis: şâz ve ‘illetten salim olarak, zabtı mükemmel olmayan râvîler tarafından muttasıl bir senedle rivâyet edilen hadistir.”⁸⁸⁹ Ahmet Yücel'e göre İbn Hacer'in bu

⁸⁸⁶ İbn Hacer, a.g.e., s. 225.

⁸⁸⁷ Tirmizî, *I'leli's-sağir*, I, s. 758.

⁸⁸⁸ Sen'ânî, Muhammed b. İsmail, *Tavdihu'l-efkâr li meânî tenkîhi'l-enzâr*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Mektebetü's-Selefiyye, Medine, 1417/ 1197, I, s. 159.

⁸⁸⁹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 52.

tanımı nakil döneminde en fazla kabul gören tanımdır.⁸⁹⁰ İbn Hacer'in yapmış olduğu bu tanımın tüm unsurları tek tek ele alındığında özgün kaldığını belirten Murteza ez-Zeyn Ahmed'in tespiti bizim için onun özgünlüğüne yeterli bir kanıttır.⁸⁹¹

2.5.2.1. Hasen Tabirini İlk Kullananın Kim Olduğu Problemi

İrâkî'ye göre Şâfiî gibi bazı âlimler hasen kavramını Tirmizî'den önce kullanmışlardır.⁸⁹² İbn Hacer ise, Şâfiî'den önce de bu tabiri kullanan âlimlerin olduğunu belirtmektedir. İbrahim en-Nehâî, hisân hadis tabirini kullanmıştır.⁸⁹³ Şu'be, Ârzemi'nin hadislerini "hisân" oldukları halde nasıl terk ettiniz? Sorusuna şu cevabı vermiştir. "Zaten onların hisân/hasen oluşlarından kaçtım."⁸⁹⁴ Bu kullanımın ıstılahî manada olmadığı açıktır. Ancak Buhârî'nin hocası olan Ali b. el. Medîni'nin ıstılahî manada kullandığı apaçık ortadadır. Ali b. el. Medîni, kimi hadisler için "bu hadis, isnâd açısından en ahsenidir." ifadesini kullanır.⁸⁹⁵

İbn Hacer bu değerlendirme ile hasen hadisi ilk isti'mal edenin Tirmizî olduğu hususunda yaygın kanaati yıkmak istemiştir. O, hocası İrâkî'nin hasen hadis kavramını ilk kullanan İmâm Şâfiî'dir, tespitini de doğru kabul etmemektedir. Ona göre bu tabiri ilk kullanan Ali b. el. Medîni'dir.⁸⁹⁶ Bu tespiti İbn Hacer'den önce yapan bir âlim bilinmemektedir. İbn Hacer'in de belirttiği gibi Ali b. el. Medîni, *Müsned* ve *İlel*'inde sahîh ve hasen hükümlerini ortaya koyarken ıstılah-i manayı kastetmiştir. Kanaatimce İbn Hacer'in bu değerlendirmesi tartışılacak niteliktedir. Çünkü İbnü'l-Medîni İbn Hacer'in mevzu bahis ettiği *Müsned* adlı eseri cem ve tashîh etmemiştir. Bu nedenle İbn Hacer'in esere atıfta bulunması doğru değildir.

Ali b. el. Medîni'nin şu değerlendirmesi İbn Hacer'e yönelttiğimiz tenkitte haklı olduğumuzun kanıtıdır: "*Müsned*'i zor şartlarda parşömen kâğıdına yazdım. Büyük bir koruyucunun içine koydum. Uzun bir süre evden uzak kaldım. Eve döndüğümde

⁸⁹⁰ Yücel, Ahmet, Hadîs Tarihi, İfav, İstanbul, 2014, s. 166.

⁸⁹¹ Murtezâ, Zeyn Ahmed, *Menhecü'l-muhaddisîn fî takvîyeti'l-ehâdisi'l-hasene ve'd-daîfe*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1415/1994, s. 40.

⁸⁹² İrâkî, *et-Takyîd vel idâh*, s. 52.

⁸⁹³ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1998, I, s. 74.

⁸⁹⁴ İbn Hacer'in atıfta bulunduğu İbn Ebi Hâtim'in eserini incelediğimizde Şu'be'nin Arzemi'nin hadisleri için değil, bilâkis Abdülmelik b. Süleyman'ın hadisleri için bu değerlendirmeyi yaptığını görmekteyiz. Bkz. İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh vet'ta'dîl*, 1271/ 1925, I, s. 146.

⁸⁹⁵ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, (thk. Muhammed Abdulkadir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003, I, s. 30.

⁸⁹⁶ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 239.

kağıtların okunmaz hale geldiğini gördüm. Tekrar yazmak mümkün olmadı.”⁸⁹⁷ İbn Hacer’e göre -ki biz yanılığını beyan etmiştik- bu ıstılahı ilk kullanan kişi Aliyyü’l-Medenî olup ondan Buhârî, Yakup bin Şeybe, onlardan da Tirmizî almıştır. Tirmizî, Buhârî’ye mestler üzerine mesh etmenin müddetini sormuş, Buhârî ise Saffan bin A’sâl’dan mervî olan hadisin sahih olduğunu ancak Ebû Bekre’den gelen hadisin ise hasen olduğu şeklinde cevap verdiğini aktarmaktadır.⁸⁹⁸

Bütün bilgilerden sonra akla şöyle bir soru gelmektedir: Hasen hadis denilince neden akla Tirmizî gelmektedir? Bu soruya İbn Hacer’in verdiği cevabın özeti şöyledir: Tirmizî hasen hadis tabirini çok kullandığı için bu tabir onunla özdeş hale gelmiştir.⁸⁹⁹ Tirmizî’nin hasen garip ıstılahını hasen li-zâtihi kabilinde değerlendiren ilk kişi İbn Hacer’dir. İbn Teymiyye ve İbn Seyyidü’n-Nâs’a göre; bu tabirden maksat senetteki garabettir.⁹⁰⁰ İbn Hacer, hasen sahîh’in hasen veya sahîh olması ihtimalini tartışmaya açıp mahiyeti belli olmayan evsâfta tek bir isnâdla rivâyet edilmesine cevaz vermesiyle yine özgün bir duruş sergilemiştir. O, hasen sahîhin, biri hasen diğeri sahîh iki isnada taalluk ettiği şeklinde daha umûmi bir kanaat taşır. Yukarıda verdiğimiz değerlendirmenin birinci cümlesindeki olgu İbn Hacer’e özgüdür.⁹⁰¹

İbn Hacer, hasen li-zâtihinin varyantların çoğalmasıyla ve başka tariklerden de rivâyet edilmesi ile sahih derecesine ulaşır, tespitinde bulunarak hasen hadisin hangi nev’inin sahih mertebesine yükseleceğini ortaya koymuştur. Bu yaklaşım seleflerinde net görülmeyen bir durum olup ona özgüdür.⁹⁰² O şöyle der; “وان قامت قرينة ترجح جانب قبول ما =Hakkında tevakkuf edilen bir rivâyetin kabule daha yakın olduğuna işaret eden karinenin varlığı halinde hasen hadis olarak telakki edilmesine neden olacaktır.” İbn Hacer bu değerlendirme ile usûle yeni bir anlayış getirmiştir.⁹⁰³

⁸⁹⁷ Fesevî, Yakup b. Süfyan b. Civân el-Fârisî, *el-Ma’rife ve’t-târih*, (thk. Ekrem Diyâ el-Ömerî), Mektebetü’l-Dâr, Medine-i Münevvere, 1410/ 1990, II, s. 137.

⁸⁹⁸ Tirmizî, *el-İlelü’l-kebir*, (thk. Subhî Sâmîrânî, Ebu’l-Mu’âfi en-Nûrî, Mahmûd Halîl es-Saîdî), Âlemu’l-Kütüb, Beyrut, 1409, I, s. 54.

⁸⁹⁹ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 143.

⁹⁰⁰ Cevâbir, Faysal, *el-Hadisü’l-Hasen*, 18. Ayrıca bu konuda daha fazla bilgi sahibi olmak için bkz. James, Robson, *Hasen Hadislerin Çeşitleri*, (çev. Talat Koçyiğit) İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1963, sy. I, s. 114.

⁹⁰¹ Bkz. James Robson, *Hasen Hadislerin Çeşitleri*, s. 116.

⁹⁰² Öztürk, Betül Şimşek, *İbn Hacer el-Askalânî’nin Hadis Usûlcülüğü*, s. 73.

⁹⁰³ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, (Itr) s. 53.

2.5.2.2. Hasen Hadisin Bilgi Değeri

Muhaddislerin cumhuruna göre; hasen hadis ile ihticâc edilir. Buradan hareketle hasen hadis, sahîh hadisin türlerini mündemictir diyebiliriz. Bu konuya dair İbnu's-Salâh şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Ehl-i hadisten bazıları hasen hadisi münferiden ele almazlar. İhticâc noktasında haseni sahîhin türüne idrac ederler. Ebû Abdillâh Hâkim en-Nîsâbûrî'nin ifadelerinin zahirinden de bu anlaşılmaktadır. Hasen rivâyetleri ihtiva eden Tirmizî'nin, eserine *Câmiu's-sahîh* ismini vermesi bunu imâ etmektedir. Hatib-i Bağdâdî'nin Nesâî ve Tirmizî'nin eserlerine sahîh ismini itlâk etmesi aynı gerekçeye matuftur.”⁹⁰⁴ Nevevî, hasen hadisi, her ne kadar sahîh hadisin altında görse de ihticâc noktasında sahîh gibi kabul etmektedir. İbn Hacer, Hâkim'in sahîh hadis ile hasen hadis arasında fark görmediğini onun, hocalarına ittiba ederek haseni de sahîh olarak nitelendirdiği belirtilmektedir. Hasen hadisin sahîh hadis gibi ihticâc edilmeye değer görülmesi hasen li zatihî için geçerlidir. Hasen li-gayrihî konusu ile ilgili bir değerlendirmenin yapılmadığını belirten Askalânî, “لم ارمن تعرض لتحريير هذا” =Bu konuya temas edeni bilmediğini ifade etmektedir. İbn Hacer, hasen li-gayrihînin bilgi değeri ile ilgili özgün davranmıştır.⁹⁰⁵ Kendisi de bunu ifade etmektedir. Hâsılı kelim İbn Hacer, hasen hadis mevzusu ile alakalı birbirinden farklı yaklaşımlar getirmiştir.

2.5.3. İbn Hacer'in Zayıf Hadis İle İlgili Özgün Görüşleri

Mütevâtir hadisler dışında hiçbir hadisin tespiti kesinlik arz etmez. Ancak bir hadisin mevzu oluşu o hadisin Hz. Peygamber'e aidiyetinin olmadığı hususunda katiyet arzeder. Buradan hareketle mütevâtir ve mevzû dışında, hadislerin tümünün sübûtu zanna dayanmaktadır diyebiliriz. Leknevî'ye (ö. 1304/1886) göre, bir hadisin kabul ve redd sahîh ve zayıf olmasından öte amel edilip edilmemesi daha önemlidir.⁹⁰⁶ Zayıfın sözlükteki anlamı; güçlünün zıddıdır. الضعف ötre ile olunca beden zayıflığı الضعف fetha olunca görüş zayıflığı anlamına gelmektedir.⁹⁰⁷ İbnu's-Salâh, zayıf hadisi: “Sahîh ve hasen hadis şartlarını taşımayan her türlü rivâyet” şeklinde tanımlamıştır.⁹⁰⁸ İbnu's-Salâh'ın yapmış

⁹⁰⁴ İbnu's-Salâh, *Ma'rife envâi' ulûmi'l-hadîs*, s. 40.

⁹⁰⁵ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 219.

⁹⁰⁶ Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdile li'l-esileti'l-'aşerati'l-kâmile*, Halep, 1384/1964, s. 233.

⁹⁰⁷ İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, *Lisânu'l-arap*, Dâru's-Sâdır, Beyrut, 1414, IX, s. 203.

⁹⁰⁸ İbnu's-Salâh, *Ma'rife envâi' ulûmi'l-hadîs*, s. 41.

olduğu bu tanım, sonraki hadisçilerce başta Nevevî⁹⁰⁹ olmak üzere İbn Cemaâ,⁹¹⁰ Tîbî, (ö. 743/1342)⁹¹¹ İbn Kesîr , (ö. 774/1373)⁹¹² İbnü'l-Mülakkin⁹¹³ Cürçânî⁹¹⁴ tarafından da benimsenmiştir.

İbn Hacer'e göre zayıf hadis makbûl hadis özelliklerini taşımayan her türlü rivâyettir.⁹¹⁵ İbn Hacer'i bu özgün tanımı geliştirmeye sürükleyen temel unsur, İbnu's-Salâh'ın tanımına yapmış olduğu güçlü itirazlardır. İbn Hacer'e göre; İbnu's-Salâh mezkûr tanımda zayıf hadisi, hasen hadis özelliklerini taşımayandır şeklinde ta'rif etseydi hem kısa hem de salim bir tanımda bulunmuş olurdu. Zira hasen hadis sıfatlarını taşımayan her hadis, aynı zamanda sahîh hadis sıfatlarını da taşımamış olacaktır. İbn Hacer, Zerkeşî'nin tanıma yönelttiği itirazı şu şekilde cevaplamıştır: Bir hadisin hasen özelliklerini yitirmiş olması sahîh hadis özelliklerini yitirdiği anlamına gelmez. Çünkü sahîh hadis ayrı bir hadis çeşididir. Nasıl ki nahiv ilminde isim ve fiilin tanımı aktarıldıktan sonra harf için; harf, isim ve fiilin alametlerini kabul etmeyen kelimedir,⁹¹⁶ şeklindeki bir tanım kaçınılmazsa burada da aynı durum söz konusudur.

İbn Hacer, verilen bu örneğin örnek teşkil etmeyeceğini beyanı sadedinde şunları söylemektedir: İsim, fiil ve harf arasında umûm ve husus ilişkisinin olmadığını oysa sahîh ve hasen hadisler arasında umûm ve husus ilişkisi vardır.⁹¹⁷

2.5.3.1. Zayıf Hadisin Takviye Edilmesi

Bazı şartlar taşıyan zayıf bir hadisin başka vecihlerle takviye edilmesi durumunda zayıf olmaktan çıkar. Bu konuda İbn Hazm dışında ihtilâf eden bir âlimi bilmemekteyiz. Zerkeşî, İbn Hazm'ın cumhura muhalefet ettiğini belirtmekte ve onun zayıf rivâyetin

⁹⁰⁹ Nevevî, *Kitâbu irşâdi tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rife süneni hayri'l-halâik*, (thk. Abdulbârî Fethullah es-Selefi), Mektebetü'l-İmân, Medine, ts. I, s. 153.

⁹¹⁰ İbn Cemaâ, Bedruddin Muhammed b. İbrahim, *el-Menhelu'r-revî fî muhtaser ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî*, (thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan), Dâru'l-Fıkr, Dımeşk, ts. s. 38.

⁹¹¹ Tîbî, Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah, *el-Hulâsa fî usûli'l-hadîs*, (thk. Subhî es-Sâmîrâî), Dîvânü'l-Evkâf, Bağdad, 1391, s. 44.

⁹¹² İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâi İsmail b. Ömer b. Kesîr, *İhtisâr ulûmi'l-hadîs*, (el-Ba'isü'l-hasîs), (thk. Ahmed Şâkir), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts. s. 44.

⁹¹³ İbnü'l-Mülakkin, Sirâcuddin Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, *et-Tezkira fî ulûmi'l-hadîs*, (thk. Ali Hasan Ali Abdülhamid), Dâru Ammâr, Ammân, 14008/ 1988, s. 14.

⁹¹⁴ Cürçânî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Muhtaser fî usûli'l-hadîs*, (thk. Fuad Abdulmun'îm Ahmed), Dâru'd-Da've, İskenderiyye, Mısır, ts. s. 47.

⁹¹⁵ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 296.

⁹¹⁶ İbn Hişâm, Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah b. Yusuf, *Şerhu katri'n-nedâ ve belli's-sedâ*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), nşr. Mektebetü'l-Kahire, Kahire, 1383, s. 36.

⁹¹⁷ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 296.

binlerce tariki olsa bile bu zayıf rivâyeti güçlendirmez bilakis zaifiyetini artırır, değerlendirmesini aktarmaktadır.⁹¹⁸

İbn Hacer'in zayıf hadisi takviye eden hadisin onun seviyesinde ya da ondan daha üst seviyede olması daha düşük bir seviyede olan rivâyetin zayıf hadisi güçlü kılamayacağı görüşü özgün durduğu yerlerden biridir.⁹¹⁹ Sadece bu mevzu ile ilgili İbn Hacer'in özgün kaldığı bir diğer husus zayıf hadiste var olan kusuru kapatacak bir kural geliştirme çabasıdır. Bu gayretini şöyle izah etmektedir; “Zayıf hadisin onarılmasında kıstas olacak ve uyulması gereken herhangi bir kural zikredilmemiştir. Aslında zayıflığı kapatacak olan cebr, hadisin reddi ve kabulü için eşit mesafededir. Redd ve kabul, musâvî olduklarında takviye uygun olur. Redd baskın geldiğinde takviye edilmesi imkânsız olur fakat kabul yönü baskın geldiğinde mevzumuzun dışında olup hasen li-zatihi kapsamına girer.”⁹²⁰ Yaptığımız araştırmada İbn Hacer'den önce bu konuya temas eden olmamıştır. Bu nedenle kendisinin yapmış olduğu لم يذكر للجابر ضابطا=zayıf hadiste zayıflığı kapatacak bir kural zikredilemez, tespiti yerindedir.

2.5.3.2. Hadis Turukunun Çok Olması

Zayıf hadisin birçok varyantının bulunması halinde onun hasen seviyesine ulaşip ulaşmayacağı tartışılmıştır. İbn Hacer, İbnu's-Salâh'ın örnek verdiği “*Kulaklar baştandır*” hadisidir.⁹²¹

İsnâdı ile ilgili detayı aktardıktan sonra İbnu's-Salâh'ın yanlış örnek verdiğini doğru örneğin ise “*Ümmetimden her kim kırk hadis ezberlerse Allah kıyamet gününde onu âlim ve fakih olarak haşır eder.*” hadisinin olduğunu belirtmiştir. Zira bununla ilgili Nevevî, “Varyantların çok olmasına rağmen hadis hâfızları bu hadisin zayıf olduğu hususunda ittifâk ettiğini” ifade etmiştir.⁹²² Bu hadisin Hz. Ali, Abdullah b. Mesud, Muaz, Ebû Derda, Ebû Said, Ebû Hureyre, Ebû Emâme, İbn Abbâs, İbn Ömer, Abdullah b. Amr, Cabir b. Semure, Enes ve Nuveyre tariki ile (on üç sahabi olmak üzere) yirmi beş tariki bulunmaktadır. On altı tarikte yer alan râvîler ya vaz' eden ya da vaz' ile ithâm edilen, ya yalan söyleyen ya da yalanla ithâm edilenlerdir. Bu hadisin, üç tarikinde metrûk olanlar var. Altı tarikinde ise meçhûl râvîler vardır. Bu nedenle mezkûr hadis zayıftır. Tariklerin

⁹¹⁸ Zerkeşî, *en-Nüket*, I, s. 322.

⁹¹⁹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 51-51

⁹²⁰ İbn Hacer, a.g.e., I, s. 409.

⁹²¹ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 232.

⁹²² Sarsârî, Süleymân b. Abdülkavî b. Abdülkerim, *et-Ta'yîn fi şerhi'l-erbaîn*, (thk. Ahmed Hâc Muhammed Osman), Muessesetü'r-Rayyân, Beyrut, 1419/ 1998, s. 17.

çok olması onu zayıflıktan çıkarmaz.⁹²³ İbnü'l-Cevzî, (ö. 597/1201) ise bu hadisi mevzû olarak nitelendirmiştir.⁹²⁴

İbnu's-Salâh, hadis râvîsi hıfz ve itkân ehlinin derecesinde olmayıp ancak sıdk ve adalet sıfatları ile meşhûr olmuşsa yapmış olduğu rivâyet hasen derecesinden sıhhat derecesine yükselir, tespitinde bulunmaktadır. Örnek olarak Muhammed b. Amr b. Alkâme, onun da Ebû Seleme'den o da Ebû Hureyre'den yaptığı rivâyeti vermektedir.⁹²⁵

İbn Hacer, İbnu's-Salâh'ın bu tespitine şu eleştirileri yöneltir: “Hadisin sıhhat derecesine ulaşabilmesi için râvînin hıfz ve adâlet sıfatlarına hâiz olması (ki bu değerlendirme ile ilgili daha önce İbn Hacer'in itirazına yer vermiştik.) gerekir.” Kaldı ki sahîh hadisin tanımında hasen olan bir hadisin başka bir tarikte rivâyet edilirse sıhhat hükmünü kazanır diye bir şarta yer vermediğini görmekteyiz. Bu durumda ya sahîh hadis tanımına yeni ilave yapmak gerekir ya da bu tür hadisleri sahîh hadis kategorisine sokmamak gerekir. İbn Hacer, *Sahîhayn*'de yer alan birçok hadisin aslında hasen olduğunu ancak bunları sahîh hadis tanımının kapsamına alabilmek için sahîh hadis tanımına yeni ilaveler yaparak ancak bu problemin çözülebileceğini söylemektedir.⁹²⁶ İbn Hacer'in bu son ifadesi ilginç olduğu kadar kendine özgüdür. Yaptığımız araştırmaya göre *Sahîhayn*'de yer alan hadislerin çoğu hasen hadistir düşüncesini ilk dile getiren odur. Onun sahîh hadisin tanımına ilave etmek istediği temel kayd, zabtı noksan olan râvînin eksikliğini giderecek takviye edici başka bir rivâyetin bulunmasıdır.

2.5.3.3. Zayıf Hadisin Kaynaklarda Yer Almasının Nedenleri

Zayıf bir hadisin kaynaklarda yer almasının nedenleri pek fazladır. İbn Hacer zayıf hadisin kaynaklarda yer almasının amaçlarını şöyle açıklar: Tariklerin cem'î ile sahîh tariklere ulaşmak ve hadisler arasında lafız farklılıklarını ortaya koymak, i'tibâr ve şevâhid için irâd etmek, zayıf râvîyi teşhir etmek buradan hareketle zayıf hadise karşı çıkmak, sahîh hadisi te'yid ve te'kid etmek, sıhât derecesi müsâvî olan hadisler arasında tercihte bulunmak, zayıf rivâyette var olan kusuru kapatmak ve isnada zarar vermemek.⁹²⁷

İbn Hacer, bu son maddede hadis kitaplarını te'lif eden muhaddislerin, rivâyette buldukları sahîh hadisin aynı zamanda zayıf tariklerinin de var olduğunu belirtmek

⁹²³ Murteza, Zeyn, *Menâhic*, s. 96-108.

⁹²⁴ el-Cevzî, Ebu'l-Farec Abdurahman b. Ali b. Muhammed, *el-'İlelü'l-mütânâhiye fi'l-ehâdisi'l-vâhiye*, (thk. İrşâdü'l-Hakk el-Eserî), nşr. İdâretü'l-Ulûmi'l-Eseriyye, Pakistan, 1401/1981, I, s. 181.

⁹²⁵ İbnu's-Salah, *Ma'rife envâi' ulûmi'l-hadîs*, s. 35.

⁹²⁶ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 234.

⁹²⁷ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 259-262.

ancak bu zayıf tariklerin sahîh rivâyete zarar vermeyeceğini ortaya koymak amacıyla olduğunu ifade etmektedir.⁹²⁸ İbn Hacer'in bu değerlendirmede özgün olduğunu rahatlıkla söylebiliriz.

2.5.3.4. Zayıf Hadisle Amel Meselesi

Zayıf hadislerle amel, hadisçilerin tartıştığı bir mevzudur. Bu konu ile ilgili üç yaklaşım olduğunu görmekteyiz:

- a- Ahkâm dâhil tüm konularda amel etmek caizdir. Bu yaklaşımı benimseyenlerin başında Ebû Hanife gelir.⁹²⁹ İbn Hazm'a göre Ebû Hanife, kıyâsla amel etmektense zayıf hadisle amel etmeyi tercih ederdi.⁹³⁰ Ayrıca Mâlik b. Enes,⁹³¹ Şâfiî,⁹³² Ahmed b. Hanbel bu görüşü benimseyenler arasında zikredebiliriz öyle ki, Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah; "Babam re'yiyle amel etmektense zayıf hadisle amel etmeyi daha uygun görmekteydi" bilgisini aktarmaktadır.⁹³³
- b- Zayıf hadis ile hiçbir şekilde amel edilmez. Bu yaklaşım sahibi olanlara göre zayıf hadis "mercûh zannı" ifade eder. Kur'ân ise zann ile amel etmeyi zemmetmiştir.⁹³⁴ Ayrıca müslümana yetecek kadar sahîh hadis vardır. Bu yaklaşımı benimseyenler arasında; Yahya b. Maîn,⁹³⁵ Buhârî,⁹³⁶ Müslim,⁹³⁷ İbn Hibbân,⁹³⁸ İbn Teymiyye⁹³⁹ gibi birçok muhaddis vardır.
- c- Her iki yaklaşımı da doğru bulmayan helâl ve haram konusunda zayıf hadisle amel etmeyen fakat terhîb ve terğîbte ameli câiz gören vasat yaklaşım sahipleri.

⁹²⁸ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, 15; Bkz. Şahyar, Ayşe Esra, *Zayıf Hadis Rivayeti*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üni., SBE, İstanbul, 2005, s. 102.

⁹²⁹ Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdile*, s. 51.

⁹³⁰ İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, ts. VII, s. 54.

⁹³¹ Cevzî, Muhammed b. Ebu Bekr b. Eyyüb b. Sa'd Kayyim, *İ'lâmü'l-Muvakkîn an Rabbi'l-alemîn*, (thk. Abdurrahman Vekil), Matbaâtü'l-Medenî, Kahire, 1969, I, s. 33.

⁹³² Cevzî, a.g.e., I, s. 32.

⁹³³ Ebû Ya'lâ, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-hanâbile*, (thk. Muhammed Hamid el-Fakî), Matbaâtü's-Sünneti'l-Muhammediye, Kahire, 1371, I, s. 81.

⁹³⁴ Yunus, 10/36.

⁹³⁵ İbn Seyyidi'n-Nâs, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, '*Uyûnu'l-eser fî funûni'l-megâzî ve's-şemâil ve's-siyer*, (tlk. İbrahim Muhammed Ramazan), Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1414/ 1993, I, s. 15.

⁹³⁶ Kasimî, Cemaluddin b. Muhammed Said b. Kasım el-Hallâk, *Kavâ'idü't-tahdîs min funûn mustalahi'l-hadîs*, İhyâ Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1380, s. 113.

⁹³⁷ Nevevî, *Şerh sahih-i Müslim*, Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Ârabî, Beyrut, 1392, I, s. 76-83.

⁹³⁸ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'âfa ve'l-Metrûkîn*, (thk. Mahmûd İbrahim Zâid), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1396, I, s. 328.

⁹³⁹ İbn Teymiyye, *Kâide celîle fî't-tevessül ve'l-vesîle*, (thk. Rebi' b. Hadi el-Medhalî), Mektebetü'l-Furkan, Uzman, Birleşik Arap Emirlikleri, 2001, s. 158.

Aliyyü'l-Kârî'e göre bu konuda ittifâk hâsıl olmuştur.⁹⁴⁰ Yukarıda verdiğimiz bilgi zannedildiği gibi bir ittifâkın söz konusu olmadığını ortaya koymaktadır. İbn Hacer başta olmak üzere birçok âlim bu görüştedir. İbn Hacer'in bu konuda özgün kaldığı görüşünü en sona bırakarak zayıf rivâyetlerle amel etmek için bazı şartlar ileri süren âlimlerimizin görüşlerini ele alacağız. Onlar bu konuda şu şartları ileri sürmektedirler:

- a- Hadisin çok zayıf olmaması. Sehâvî'ye göre bu şart üzerinde ittifâk vardır.⁹⁴¹
- b- Zayıf rivâyetin genel bir kuralın altına girmesi.
- c- Amel ederken sübutuna itikat edilmeyerek ihtiyatlı davranılması.⁹⁴²
- d- Zayıf hadisin fezâil ile ilgili olması.⁹⁴³
- e- Sahîh hadislerle çelişmemesi.
- f- Zayıf hadisin muktezasının sünnet olduğuna inanılmaması. Çağdaş âlimlerimizden Alevî Mâlikî'nin bu şartla ilgili yerinde bir itirazı var. Şöyle ki, "Zayıf hadisin ifade ettiği hükmün sünnet olduğuna inanılmayacaksa onunla amel etmenin ne anlamı kalır."⁹⁴⁴
- g- Zayıf hadisin meşhûr olmaması.

Son şartı sadece İbn Hacer ileri sürmüştür. Bu açıdan o, zayıf hadisle amel noktasında "zayıf hadisin meşhur olmaması" şartı nedeni ile özgün bir tavır sergilemiştir. Nitekim o zayıf hadisin şöhret bulması halinde cahillerin zamanla o rivâyeti sahîh olarak telakki etmelerine yol açabileceği endişesiyle bu şartı koymuştur.⁹⁴⁵ İbn Hacer, bu koşulu ileri sürmekle zayıf rivâyetle amel etmenin önüne adeta bir sed çekmek istemiştir.

2.6. İbn Hacer'in Zayıf Hadisin Çeşitleri Hakkındaki Özgünlüğü

Zayıf hadisin kaç nev'i olduğunu ve bunların derecelerini tespit etmek uzun soluklu çalışmayı gerektirir. Her zayıf hadisin birçok alt kısmı vardır. Bunların tümüne yer vermek kapsamlı bir çalışmayı gerektirir. Tezimizin bu bölümünde zayıf hadis türlerinin en meşhurlarına yer verip Askalânî'nin bu konudaki özgünlüğünü tespit etmeye

⁹⁴⁰ Kârî, Ali b. Sultan Muhamed Ebu'l-Hasan Nureddin el-Herevî, *el-Esrârü'l-merfuâ fi'l-ahbâri'l-mevzuâ*, (thk. Muhammed Sabbâğ), Dârü'l-Kalem, Beyrut, 1391, s. 315.

⁹⁴¹ Sehâvî, Şemsuddin, *el-Kavlu'l-bedî' fi's-salât ala'l-habibi's-şefî'*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts. s. 258.

⁹⁴² Şîrbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hâtib, *Müğni'l-muhtâc ilâ ma'rife ma'ânî elfâzi'l-minhâc*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/ 1994, I, s. 194.

⁹⁴³ İbnu's-Salâh, *Ma'rife envâi' ulûmi'l-hadîs*, s. 103.

⁹⁴⁴ Mâlikî, Muhammed b. Alevî b. Abbâs, *el-Menhehü'l-latîf fi ahkâmi'l-hadîsi'd-da'if*, Matba'a-i Mustafa Muhammed, Mısır, 1357/ 1938, s. 9-10.

⁹⁴⁵ İbn Hacer, *Tebyînü'l-'aceb*, s. 23.

çalışacağız. Zira amacımız hadis usûlüne dair tüm konuları detaylı tartışmak değil, bilakis İbn Hacer'in bu ilim dalına getirdiği yeni yaklaşımları yakalamaktır.

2.6.1. Mürsel

İbn Hacer “Mürsel” kavramının: Serbest bırakmak, alıkoymak, bir şeyin dağınık olması ve bir konuda seri davranmak manalarına geldiğini ifade ederek ıstılahî manası ile ilgili de dört tanım vermektedir. Biz bu tanımlardan sadece iki tanesini vermekle iktifa edeceğiz. 1) Büyük tâbiînin Peygamber'e izafe ettiği rivâyetlerdir. İbn Cemaâ buradaki “Büyük” sözcüğünün itirazi kayıt olduğunu bununla küçük tâbiînin tanım dışında bırakmak için zikrettiğini belirtmektedir.⁹⁴⁶ 2) Tâbiînin Peygamber'e nispetle aktardığı rivâyetlerdir. Görüldüğü üzere burada büyük tâbiî kaydına yer verilmemiştir. Bir görüşe göre, mürsel ile munkatı' eş anlamlıdır. Aslında mürseli sahâbe olmayanın sözü olarak değerlendirmek de mümkündür.

İbn Hacer'in mürsel için doğru kabul ettiği ta'rif ise tâbiînin başkasından duyduğu ancak Nebi'ye izafe ettiği sözlerdir.”⁹⁴⁷ İbn Hacer'in zikrettiği “*مما سمعه من غيره*” =başkasından duyduğu bir bilgi olması gerekir, kaydı gereklidir. Sehâvî de bunu söylemektedir. Ancak bu kaydı, az bulunduğundan dolayı başkaları zikretmemişlerdir.⁹⁴⁸ Görebildiğimiz kadarıyla bu kayıta İbn Hacer'in önüne geçen olmamıştır. Bu nedenle mürselin tanımında da özgün kalmıştır.

2.6.1.1. Mürsel-i Hafî

Mürsel-i hafî mürekkep bir isim olup, sözlükteki anlamını belirlemek için her bir cüzünü ayrı ele almak gerekir. Dil bilimcisi Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Faris (ö. 395/1005): Mürsel lafzındaki “Ra, Sîn ve Lâm harflerinin göndermek, çekmek ve serbest bırakmak” manalarında kullanıldığını açıklamaktadır.⁹⁴⁹ Hafî sözcüğünün anlamı ise açık olmayandır. Mürsel-i hafî isnadın inkıtasının zahir olmaması nedeni ile bu isimle tesmiye edilmiş olup, hadis usûlünün en kapalı bölümüdür.⁹⁵⁰ İbnu's-Salâh, mürsel-i hafîyi müstakil bir babta ilk ele alandır.⁹⁵¹

⁹⁴⁶ İbn Cemaâ, *el-Menhelu'r-revî*, s. 42.

⁹⁴⁷ İbn hâcer, *en-Nüket* s. 347.

⁹⁴⁸ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 1, s. 170.

⁹⁴⁹ İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriya, *Mu'cemu mekâyîsi'l-lugat*, (thk. Abdusselam Muhammed Harun), Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1399/ 1979, II, s. 392.

⁹⁵⁰ Avnî, Hatim b. Ârif, *el-Mürselü'l-hafî ve 'alâkâtuh bi't-tedlis*, Dâru'l-Hicre, 1997, I, s. 37.

⁹⁵¹ İbnu's-Salâh, *Ma'rife envâi' ulûmi'l-hadis*, s. 73.

İbn Hacer, mürsel-i hafîyi, “Aynı asırda yaşadıkları halde birbiri ile likâları olmayan ve aralarında bir vasıta olan kimselerin yapmış oldukları rivâyetlerdir.” şeklinde açıklamıştır.⁹⁵² İbn Hacer, tedlîs ile mürsel-i hafîyi ayıran ilk muhaddisidir. Ancak onun bu konuda isabet etmediği ancak müçtehid olduğu için fikrine saygı duyulması gerektiği ifade edilmiştir.⁹⁵³ Araştırmacı Şerif Avnî, İbn Hacer’in bu konudaki özgünlüğünü şu şekilde ifade etmiştir: , لم يسبق احد الحافظ ابن حجر علي هذا الرأي , =Bu düşüncede Hâfız İbn Hacer’i geçen olmamıştır. Yazar, eserin bir başka yerinde ise والارسال الخفي بالمعني الذي =İbn Hacer’in, mürsel-i hafîyi ehl-i hadisin istilâhlarından farklı bir şekilde tanımlamıştır.” demek suretiyle onun özgünlüğünü net bir şekilde ifade etmiştir.⁹⁵⁴

2.6.1.2. Mürsel Hadisin Hüccet Oluşu ve Hükümü

İrâkî, mürsel hadisin hüccet olarak kabul edildiğini beyan ederek hadisçilerin, sahâbe mürseli ile ihticâc ettiklerini ve konuda hadisçiler arasında ittifâk olduğunu ifade etmiştir.⁹⁵⁵ Ancak İbn Hacer, hocası İrâkî’ye “*el-Vehm ve ’İhâm*” adlı kitabın yazarı aynı zamanda muhaddis olan Ebu’l-Hasan b. Kattân sahâbe mürselini reddetmektedir”⁹⁵⁶ diyerek itiraz etmektedir. Dolayısıyla İrâkî’nin icmâ iddiası doğru değildir. Ancak genel görüş sahâbe mürsellerinin hüccet oluşu yönündedir. Asıl tartışılan ve tartışılması gereken de sahâbe dışındaki kişilerin mürsel rivâyetleridir. Bu konuda muhaddisler arasında ihtilâf vardır.⁹⁵⁷

Tüm bu ihtilâfları üç başlıkta ele almak mümkündür.

- 1- Mutlak olarak hüccet kabul edenler. Bu grupta olanlar; Ebû Hanife (ö.150/767), Mâlik b. Enes (ö. 179/789), Âmidî (ö. 631/1233), İbn Kesîr (ö.774/1372) vb. Bu listeyi uzatmak mümkündür. Selahattin Polat’a göre bu görüşte olanlar genellikle fukâhâdir.⁹⁵⁸
- 2- Mutlak olarak hüccet kabul etmeyenler. Bu grupta da Saîd b. el. Müseyyeb (ö. 94/712), Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), İbn Maîn (ö. 233/847), İbn

⁹⁵² İbn Hacer, *Nüzhetü ’n-nazar*, s. 62.

⁹⁵³ Avnî, a.g.e., s. 213.

⁹⁵⁴ Avnî, a.g.e., I, s. 119.

⁹⁵⁵ İrâkî, *et-Takyid ve ’l-idâh*, s. 80.

⁹⁵⁶ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 369.

⁹⁵⁷ Bkz. Polat, Selahattin, *Mürsel Hadisler ve Delil olma yönünden Değeri*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2010, s. 116-120.

⁹⁵⁸ Polat, a.g.e., s. 118.

Hazm (ö. 456/1063), İbn Hacer vb. özetle muhaddislerin kâhir ekseriyeti mürsel hadisleri hüccet olarak kabul etmemektedir.⁹⁵⁹

3- Bazı şartlar dâhilinde hüccet kabul edenler.

İbn Hacer, mürsel hadisin neden hüccet olmayacağı ile ilgili değerlendirmesinde şöyle der: “Şu husus, mürseli hüccet kabul edenlerin belini kırmak için yeterli olacaktır: Sahâbenin çoğunun hayatta olduğu İslâmın ilk asrı ile tâbiûn ve etba-ul tâbiinin yaşadığı ikinci ve üçüncü asırlarda güzel olan bir şeyi hadis olarak neşretmek, hâricîlerin ortaya çıkardığı kötü bir bi'dattır. Çoğu zaman sünnî olan bir kişi bu hadisi işitir ve iyi niyetinden dolayı hadisi aldığı mervî anh'ın ismini zikretmez, bu durumu bilmeyen gelir o, hadisle amel eder.”⁹⁶⁰

Bazı âlimler, mürsel rivâyetleri kabul edip, sahâbe mürseli ile diğer mürseller arasında bir farkın olmadığını ileri sürmektedirler. Muhaddisler, sahâbe mürselini kabul ettikleri halde sair merâsili reddetmişler. Mu'tezilî Kâdı Abdulcebbar da bu görüştedir.⁹⁶¹ Kâdı Ebû Bekr, “sadece âdil râvilerin rivâyetleri alınır, şeklinde genel kanıyı doğru kabul etmez, aksine birçok hadisçiye rivâyette bulunduğu râvîyi sorduğunuzda râvîyi ya yalancılıkla ithâm eder ya da durumunu bilmem cevabını verir.” demektedir.⁹⁶²

İbn Hacer, Kâdı Ebû Bekr'e katıldığını açıkça ifade etmekte ve genellikle mürsel hadislerde vâkıanın bu şekilde tahakkuk ettiğini belirtmektedir. Bunun için şu örneği vermektedir: “Ebû Hanife, “Câbir el-Cu'fi'den daha yalancısını görmedim demesine rağmen ondan hadis almıştır”⁹⁶³ Dolayısıyla bu gibi örnekler teori ile pratiğin farklılığını ortaya koymaktadır. İbn Hacer, râvinin tedlîste bulunmamış olmasını yeterli görmekte ve “Burada asıl olan zannı galiptir” demektedir.⁹⁶⁴ İbnu's-Salâh'a göre, mürsel hadis, zayıf olan hadistir.⁹⁶⁵

İbnu's-Salâh, mürsel hadis zayıftır ve bu genel hükmün bir istisnası vardır, demek sureti ile ayrınıtı vermektedir. Burada İbnu's-Salâh'ın söz konusu ettiği istisna mürsel hadisin başka bir vecih ile rivâyet olunmasıdır.⁹⁶⁶ Bu istisnaya birçok Hanefî âlimi, usûlcüler ve bir grup Şâfiî ulemâsı da karşı çıkmıştır. Onlar, mürselin takviyesi için

⁹⁵⁹ Mürsel hadisleri hüccet kabul edenler ve etmeyenlerinin delilleri için: Hitû, Ebû Abdillâh Muhammed Hasan b. Mahmûd, *el-Hadîsü'l-mürsel hucciyetühû ve eseruhû fi'l-fıkhi'l-islâmî*, Beyrut, 1970, s. 37-52.

⁹⁶⁰ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, I, s. 203.

⁹⁶¹ İbn Hacer, a.g.e., s. 350.

⁹⁶² İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 351.

⁹⁶³ İbn Hibbân, *Kitabü'l-Mecruhîn*, 1, s. 209.

⁹⁶⁴ İbn Hacer, a.g.e., s. 362-363.

⁹⁶⁵ İbnu's-Salâh, *Ma'rife envâ'i ulûmi'l-hadîs*, s. 53.

⁹⁶⁶ İbnu's-Salah, a.g.e., s. 53.

rivâyetin başka tariki ya müsned ya da mürsel olmalıdır gerekçesini ileri sürmüşlerdir. Takviye edici rivayet mürsel ise zayıf rivâyetin zayıf rivâyete eklenmesi ile ancak zayıflık derecesinin artacağını söylerler.⁹⁶⁷ İbn Hacer bu itiraza şöyle cevap vermektedir: Mürsel rivâyetlerin bir araya gelmesi ile rivâyet kuvvet kazanır. Sadece mürsel ya da tek başına takviye için rivâyetin kullanılması bir şey ifade etmez.

İbn Hacer başka bir değerlendirmeyi de şu şekilde aktarmaktadır: “Mürsel hadisi güçlü kılmak için başka bir kanaldan getirilen müsned tek başına hüccet değildir. Aslında tek başına hüccet olsa zaten onu hüccet kabul ederiz.”⁹⁶⁸ İbn Hacer bu son değerlendirmenin kendisine özgü olduğunu belirtmektedir. İbn Hacer sahâbenin zayıf tâbiîden hadis rivâyet edip etmedikleri hususunda şunları söylemektedir: “Sahâbenin tâbiîlerden yapmış oldukları rivâyetleri araştırdım. Ahkâm hadislerinde sahâbenin zayıf tâbiînden rivâyette bulduklarını görmedim. Bu durum onların zayıf tâbiîlerden nadiren de olsa rivâyette bulduklarını ortaya koymaktadır.”⁹⁶⁹

Tüm bu bilgilerden sonra şunu rahatlıkla ifade edebiliriz: Mürsel hadisle mutlak manada ihticâc etmek delilsiz bir söz ile amel etmekten öteye geçmez. Bu konuda ileri sürülen kanıtlar ise son derece zayıftır. Irâkî *Elfiyye*'sinde *ورده جماهير النقاد للجهل بالساقط في الاسناد = “Tenkitci âlimlerin cumhuru, isnâdındaki mechûl râvîden dolayı mürseli reddetmektedir”*⁹⁷⁰ der. Mürsel hadislerin hükmü ile ilgili bir kitâp yazan el-Alâî ise, “Biz, isnâdın ittisali ile sahîh hadisi sakiminden ayırıyoruz. Allah, dinini müfterilerin iftiralarından bu şekilde korumuştur. Binaenaleyh irsâl, hadislerin terkine yol açacak bir illettir.” demektedir.⁹⁷¹

İbn Hacer'in mutlak mürsellerle ilgili şu tespiti de kayda değerdir: Doğruluk ve adaletin tâbiî devrinde var oluşu mürselleri kabul etmek için yeterli değildir. Hâricilerin büyüklerinden birinin tövbe ettikten sonra “Bu hadisler dindir. Dininizi kimden öğreneceğinize bakınız. Hoşumuza giden bir iş olunca onu hadise dönüştürüldük.” cümlesi mürsel rivâyetlerle ihticâc edenlerin önünde büyük bir engeldir.⁹⁷² Kimi âlimlere göre merâsilin reddi sünnetin yarısının reddi manasına gelmektedir. Bu tezi dile

⁹⁶⁷ Alâî, Selahaddin Ebû Saîd Halil b. Keykeldî, *Câmiu't-tahsil fî ahkâmi'l-merâsîl*, (thk. Hamdî Abdulmecid es-Selefi), A'lâmu'l-Kütüb, Beyrut, 1407/ 1986, s. 44.

⁹⁶⁸ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 365.

⁹⁶⁹ İbn Hacer, a.g.e., s. 369.

⁹⁷⁰ Irâkî, *Elfiyye*, s. 104. Beyt No: 123

⁹⁷¹ Alâî, *Câmiu't-tahsil*, s. 22.

⁹⁷² İbn Hacer, *Lisanu'l-mizân*, I, s. 204.

getirenlerden biri de Osmanlı ulemâsından Zâhid el- Kevserî'dir.⁹⁷³ Bu tez, gerçeği yansıtmamaktadır. Zira Ebû Dâvud'un toplamış olduğu mürsel hadis sayısı beş yüz otuz yedidir.⁹⁷⁴ Bu oran, hadis yekûnu içerisinde çok küçük bir cüze tekâbül etmektedir.

2.6.2. Munkatı'

Munkatı' ismi fâil olup infîâl mastarından türemiş ittisalın zıddı olan bir kelimedir.⁹⁷⁵ Munkatı' hadisin sözlükteki anlamını bu şekilde verdikten sonra ıstılahi anlamı üzerinde durup İbn Hacer'in özgünlüğünü yakalamaya çalışacağız. Hâkim'e göre munkatı' hadis: "Tâbiûna ulaşmadan kendisinden hadis işitmediği ancak isnatta yer alan bir râvînin rivâyetidir."⁹⁷⁶

İbn Abdilberr göre; "Munkatı' muttasıl olmayan ister Peygamber'e ister başkasına nispet edilmiş olunan her türlü rivâyettir."⁹⁷⁷ İbn Abdilberr'in bu tanımı, tartışmaları da beraberinde getirmiş zira bu tanım ağyârını mâni olmadığı için mürsel, mu'dal ve muallak rivâyetleri de kapsamaktadır. Bağdâdî'nin uygun gördüğü tanım, tanım özelliği taşımamakla birlikte onun benimsediği anlayışa göre, munkatı' mürsel gibidir. İtlâk halinde genellikle tabiinden sonraki râvînin sahâbeden rivâyeti kastedilir. Mâlik b. Enes'in Abdullah b. Ömer'den rivâyette bulunması buna örnek verilebilir.⁹⁷⁸ İbn Hacer'in hocası Irâkî munkatı' hadisi, "Sahâbi dışındaki râvînin düşmesi." diye tanımlamıştır.⁹⁷⁹

İbnü's-Salah'a göre munkatı' hadis: "Tâbiûn veya bir sonraki kuşaktan rivâyet edilen hadistir."⁹⁸⁰ İbnü's-Salâh, bu tanımı Hatib'ten o da ehl-i hadis'ten olan bazı zevâtan aktararak vermektedir. İbn Hacer, onun tanımında ehl-i hadisten bazıları ifadesindeki "bazıları" sözcüğünden Ebû Bekr Ahmed b. İbrahim el-Burdicî'yi kast ettiğini belirtmektedir. İbn Hacer, yukarıda verdiğimiz bu tanımı yeterli görmemiş olacak

⁹⁷³ Zeylâf, Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf b. Muhammed el-Hanefî, *Nasbü'r-râye li-tahrîci ehâdisi'l-hidâye*, (Muhammed Zahid el-Kevserî, Mukaddime), Dâru'l-Me'mun, Kahire, 1357, s. 11.

⁹⁷⁴ Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî ez-Sicistânî, *Kitâbü'l-merâsil*, (thk. Şuayb Arnavut), Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1418/ 1998, s. 6.

⁹⁷⁵ Eserî, Abdulkerim b. Murad, *Şerhu kasbi's-süker nazm nühbeti'l-fiker*, Mektebetü'd-Dâr, Medine-i Münevvere, 1405, s. 63.

⁹⁷⁶ Hâkim, *Ma'rife ulûmi'l-hadis*, s. 28.

⁹⁷⁷ İbn Abdilberr, Ebû Yusuf b. Abdullah b. Abdilberr en-Nemerî, *et-Temhîd li-mâ fi'l-muvattâ mine'l-meânî ve'l-esâid*, (thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdulkerim el-Bekrî), Vezâretü'l-Evkâf ve-Şuûni'l-İslâmî, Fas Krallığı, 1387/ 1967, I, s. 21.

⁹⁷⁸ Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sabit, *Kitâbu'l-kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*, (thk. Ebû Abdillâh es-Sûrakî, İbrahim Hamdî), el-Mektebetü'l-İlmiyye, Medine-i Münevvere, ts. s. 59.

⁹⁷⁹ Irâkî, *Şerh elfiyeti'l-Irâkî*, I, s. 215.

⁹⁸⁰ İbnü's-Salâh, *Ma'rife envâ'i ulûmi'l-hadis*, s. 57.

ki Ebu'l-Hasan İlkiya el-Horasanî'nin⁹⁸¹ "Bir râvînin isnâdı zikretmeden Rasulullah şöyle buyurdu şeklinde rivâyette bulunması."⁹⁸² tanımını tercih etmiştir.

İbnu's-Salâh, el-Horasanî'nin yaptığı tanımla ilgili şunları yazmaktadır: "Bu tanım ne hadisçilere ne de başkalarına aittir. O kendi katından uydurmuştur."⁹⁸³ İbn Hacer, munkatı' hadisi kendine özgü bir şekilde şöyle tarif etmektedir: İsnâdın ortasından peşpeşe olmaksızın bir ya da daha fazla râvînin düşmesidir. Düşen râvînin sahâbeden önce olması ve sakıt râvînin zincirin başında olmaması gerekmektedir.⁹⁸⁴ *Nüzhetü'n-nazar*'ı tahkik edip not yazan Nureddin İtr da İbn Hacer'in başta Nevevî olmak üzere İbn Abdilberr ve Bağdadî gibi muhaddislere muhalefet ettiğini yazmaktadır. Ona göre: وهو اختيار المصنف ابن حجر =bu tanım; İbn Hacer'in ihtiyar ettiği bir tanımdır.⁹⁸⁵

Munkatı' Hadisin Güçlendirilmesi

Beyhakî, mürsel hadisi güçlü kılan tüm rivâyetlerin munkatı' rivâyetleri de takviye ettiğini, munkatı' başka bir rivâyeti, sahâbe sözü veya muârızı olmayan mürsel rivâyetle takviye etmedikçe sıhhatına hüküm edemeyiz değerlendirmesinde bulunmaktadır.⁹⁸⁶ İbn Kayyim el-Cevzî yukarıda vermiş olduğumuz Beyhakî'nin değerlendirmesine benzer bir açıklama yapmaktadır.⁹⁸⁷

İbn Hacer, araştırdığım kadarıyla munkatı' hadis kavramına yeni bir kavram eklemiştir. Bunu şöyle ifade etmektedir: وما في اسناده انقطاع خفيف =isnadında hafif inkıta' bulunmaktadır.⁹⁸⁸ Bu kayıt, İbn Hacer'in özgünlüğünü göstermesi bakımından önemli bir kayıt olmakla birlikte eleştiriye açıktır. Zira hafif inkıta'dan maksadı anlamak güçtür; ayrıca bu hafifliğin de bir kuralı da yoktur. İbn Hacer, örnek verdiği Ebû Hureyre'nin merfû olarak rivâyet ettiği "Mülk suresi, âyet sayısı otuz olup okuyuna şefâat eder." hadisindeki hafif inkıtayı Sabit'in Enes'ten yapmış olduğu rivâyeti kanıt olarak getirerek izale etmeye çalışır.⁹⁸⁹

⁹⁸¹ İlkiya Farsca bir kelime olup büyüklük manasına gelmektedir.

⁹⁸² İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 373.

⁹⁸³ İbn Hacer, a.g.e., s. 373.

⁹⁸⁴ Ğursî, Muhammed Salih, *en-Nüketü'l-ğurer*, s. 227.

⁹⁸⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 80.

⁹⁸⁶ Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, (thk. ,Abdulmu'ti Emin Kal'acî), Dâru'l-Va'y, Kahire, 1412, I, s. 402, Hadis No:1086.

⁹⁸⁷ İbn Kayyim, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr b. Eyyûb b. Sa'd Şemsüddin el-Cevziyye, *Zâdu'l-me'âd fi hayri'l-'ibâd*, (thk. Şuayb Arnavut ve Abdulkadir Arnavut), Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1985, I, s. 379.

⁹⁸⁸ İbn Hacer, a.g.e., s. 209.

⁹⁸⁹ İbn Hacer, *Telhîsü'l-habîr*, I, s. 423.

2.6.3. Mu‘dal

Mu‘dal sözlükte şiddet ve engel manasına gelir. Çıkış yolu olmadığına *اعضل بي الامر* ifadesi kullanılır.⁹⁹⁰ Mu‘dal rubai ve muteaddisi olan ve *عضيل* olarak da muste‘meldir.⁹⁹¹ Irâkî, mu‘dal için “İki veya daha fazla râvînin, rivâyetin herhangi bir yerinde düşmesidir. Düşen râvîlerin sahâbi ve tâbiîn olması ya da tebe-i tâbiîn olması arasında bir fark yoktur. Eğer bir râvî rivâyetin bir yerinde düşer diğeri de başka bir yerde düşerse mu‘dal olamaz. Zira onda tevalî (peşpeşelik) şartı vardır. Böyle bir rivâyete mu‘dal ismini veren bir usûlcü bilmiyorum. Munkatı‘ ismini vermek daha uygun düşmektedir.” şeklinde uzun bir tanım yapmaktadır.⁹⁹²

İbnu’s-Salâh’ın mu‘dal hadis için geliştirdiği tanım, hadisçiler tarafından kabul görmüştür. Bu tanıma göre; mu‘dal; senedinde peş peşe iki veya daha fazla râvîsi düşmüş olan hadistir.⁹⁹³ İbnu’s-Salâh, tebe-i tâbiînin râvîsi olduğu bir hadisi tâbiîn üzerinde vakf ederek rivâyet ettiğinde bu durumda rivâyetin mu‘dal ismini alacağını belirtmektedir. Hâkim, bu durumu mu‘dalin bir türü olarak açıklamıştır. Kanaatimce, bu tesmiye güzel ve yerindedir. Çünkü bir râvînin düşmesi ile birlikte vakf iki inkıtâ’ hükmündedir. Bunlardan biri Hz. Peygamber diğeri de sâhabidir. Bu nedenle bu tür rivâyetlere i‘dâl ismi daha uygun düşmektedir.⁹⁹⁴

İbn Hacer, birinci tanıma itirazlar yöneltmektedir. Ona göre; mu‘dal kavramı, hiçbir râvî düşmediği halde de kullanılmaktadır. Örneğin Nesâî, Yezid b. Sinan > Meki b. İbrahim > Mâlik > İbn Ömer > Ömer’den yapmış olduğu rivâyete göre, Hz. Ömer: “Rasulullah zamanında iki mut’a vardır.”⁹⁹⁵ buyurmuştur. Nesâî, bu hadis için mu‘dal der, Mekkî dışında onu rivâyet edeni bilmediğini ifade eder. Konuyla ilgili bir diğer örnek Cevzacânî’nin (ö. 259/873) zayıf râvî olan Dabâre b. Abdullah’ın biyografisini verirken “O, mu‘dal hadis rivâyet etti.”⁹⁹⁶ İfadesini kullanmasıdır. Oysa hadiste râvî atlaması söz konusu değildir. İbn Adî, Zuheyr b. Merzûk için İbn Maîn’in tanımadığı râvîdir, der. Zira onun senedi muttasıl olan tek bir mu‘dal hadisi vardır, ifadesini kullanır.⁹⁹⁷ El-

⁹⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-arap*, XI, s. 452.

⁹⁹¹ Sehâvî, *Fethu’l-muğis*, s. 198.

⁹⁹² Irakî, *Şerhu elfiyeti’l-İrâkî*, 1, s. 216.

⁹⁹³ İbnü’s-Salâh, *Ma’rife envâ’i ulûmi’l-hadîs*, s. 59.

⁹⁹⁴ İbnu’s-Salâh, *Ma’rife envâ’i ulûmi’l-hadîs*, s. 61.

⁹⁹⁵ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 376.

⁹⁹⁶ Cûzcânî, Ebû İshâk İbrahim b. Ya’kûb b. İshâk, *Ahvâlü’r-ricâl*, (thk. Abdulallim Abdülazim el-Bestavî), Faysalabâd, Pakistan, ts., s. 299.

⁹⁹⁷ İbn Adî, Ebû Ahmed el-Cürçânî, *el-Kâmil fî du‘afâi’r-ricâl*, (thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed), Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1418/ 1997, IV, s. 189.

Cevrakânî'ye (ö. 543-1149) göre; mu'dal hadis, munkatı' hadisten daha kapalıdır. Munkatı' ise mürselden daha kötüdür ve mürsel hadisin hüccet olmayacağı açıktır.⁹⁹⁸

İbn Hacer, mu'dal hadis için bu örnekleri zikr ettikten sonra şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Bütün bunlar göstermektedir ki mu'dal ya iki farklı anlamda ya da isnâd ile ilgili bir problemi ifade etmek için kullanılmaktadır. Örneklerde geçen mu'dal değil mu'dildir. Güçlü muğlak manasındadır. Bu değerlendirmenin yapılması bir zorunluktur."⁹⁹⁹ İbn Hacer, bu değerlendirmesi ile özgünlüğünü ortaya koymuştur.

İbn Hacer, mu'dal hadisin kabulü noktasında İbnu's-Salâh'ın yapmış olduğu bir usûl hatasını şöyle aktarmaktadır: "Tedlîs barındırmayan muan'an hadisler ittifâkla muttasıl kabul edilir. İbnu's-Salâh yer verdiği bu cümleyi ed-Dânî'den nakletmektedir."¹⁰⁰⁰ İbn Hacer, ed-Dânî'nin, bunu Hâkim'den aldığı halde İbnu's-Salâh'ın bunu görmemesi hayret vericidir demektedir. Bu konunun hitamında İbn Hacer'in özgün durduğu bir noktaya daha işaret etmek istiyorum. İbn Hacer'e göre بلغني isnâdında mübhem râvînin bulunursa muttasıla haml edilir. Zira rivâyetin sıyâkından râvî düşmesinin olduğu anlaşılmamaktadır.¹⁰⁰¹ Ayrıca بلغني ibaresi bir mübelliğin varlığını gösterir bu da rivâyetin inkıtâ'sına değil ittisalına delalet eder.

2.6.4. Muallak

İbn Faris, ta'likin: "Bir şeyi daha yüce olan bir şeye asmak. "علقت الشيء اعلقه تعليقا" =Tutunmak anlamında kullanıldığını belirtir."¹⁰⁰² Birçok hadisçiye göre; hadisin muallak kabul edilebilmesi, cezm sîgası ile rivâyet edilmiş olmasına bağlıdır. Bu nedenle temrîz sîgası ile rivâyet edilen bir rivâyet hakkında, senedin mebdeî hafzedilmiş olsa bile, muallak niteliğini kazanmaz.¹⁰⁰³

İbnu's-Salâh ta'lik kavramını; ta'liku'l-cidar ya da ta'likü't-talâk terkiplerinden alır.¹⁰⁰⁴ Bu iki terkip arasındaki ortak bağ aralarında ittisalın olmamasıdır. İbn Hacer, ta'lik kavramının, ta'liki'l-cidar terkiplerinin baz alınarak anlamlandırılmasını garip karşılamaktadır.¹⁰⁰⁵ İbn Hacer'in *Tağlîku't-ta'lik* eseri üzerine çalışma yapan Ürdünlü

⁹⁹⁸ Cevrakânî, Ebû Abdillâh b. İbrahim, *el-Ebâtîl ve'l-menâkîr ve's-sihâh ve'l-meşâhîr*, (thk. Abdurrahman b. Abdulcebbar Fîryavâî), Dâru's-Samiî, Riyad, 1422/ 2002, 1, s. 135.

⁹⁹⁹ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 378.

¹⁰⁰⁰ İbn Hacer, a.g.e., s. 381.

¹⁰⁰¹ İbn Hacer, a.g.e., s. 380.

¹⁰⁰² İbn Faris, *Mu'cem mekâyîysu'l-lugat*, IV, s. 125.

¹⁰⁰³ Şahyar, *Zayıf Hadîs Rivayeti*, s. 149.

¹⁰⁰⁴ İbnu's-Salâh, *Ma'rife envâ'i ulûmi'l-hadîs*, s. 70.

¹⁰⁰⁵ İbn Hacer, *Tağlîku't-ta'lik*, II, s.7.

muhakkik Saîd Abdurrahman, onun ta'liki somut olarak gören İbnu's-Salâh'a muhâlefet ettiğini ve bu hususta tek kaldığını belirtmektedir.¹⁰⁰⁶

Muallak hadis ıstılahta, senedin baş kısmında bir ya da daha fazla râvînin peşpeşe düşmesi anlamına gelmektedir.¹⁰⁰⁷ Bu tanımdan yola çıkarak muallak hadis ile mu'dal hadis arasında umûm ve hususun varlığı ortaya konulabilir. Bu kavramı ilk kullanan Dârekutnî'dir.¹⁰⁰⁸ İbn Hacer'in, muallakı muhaddislerin ıstılahından farklı tanımladığını görmekteyiz. İbn Hacer'in özgün kaldığı bu noktayı orijinal haliyle aynen aktarıp sonra değerlendirmede bulunacağız: “وقد عثرت في صحيح مسلم على شيء غير هذا مما يلحق بهذا وبينته فيما” = Müslim'in *Sahîh*'inde muallak'ın bilinen anlamı dışında başka anlamlarda kullanıldığına muttali oldum. Ben bunları Nevevî'nin *Müslim*'in *sahîh*'ine yazmış olduğu şerhe dair yazdığım *en-Nüket*'te beyan ettim.”¹⁰⁰⁹ Mezkûr eser bugün elimizde olmuş olsaydı ta'lik mevzusunda özgün birçok konu daha ortaya çıkardı.

İbn Hacer'e göre; *Sahîh*'i Buhârî'de 1341 adet muallak hadis vardır.¹⁰¹⁰ Buhârî, bu eserinde yer alan 160 tane hadis dışındaki muallak rivâyetleri muttasıl olarak ele almıştır. Amacı tatnibten kaçarak ihtisâr yapmaktır.¹⁰¹¹ İbn Hacer'den önce bu konuyu müstakil olarak ele alan olmamıştır. *Tağ'liku't-talik* üzerinde çalışma yapan Saîd Abdurrahman'ın yerinde tespiti ile “لم يسبق الي مثله” = İbn Hacer'i bu konuda geçen olmamıştır.”¹⁰¹² Bu nedenle İbn Hacerin muallak hadis mevzusunda da özgün kaldığını söyleyebiliriz. Ayrıca öğrencisi Sehâvî de İbn Hacer'den önce bu mevzuyu ele alanın olmadığını ileri sürmektedir.¹⁰¹³

Konuyla ilgili olması hasebiyle tam bu noktada İbn Hacer'in ibtikâr ettiği eser olan *Tağ'liku't-talik* ile ilgili Fuat Sezgin'in değerlendirmesini aynen aktarmak istiyorum: “Buhârî'nin üzerinde şeyhlerinin kitaplarının söz konusu etkisinin varlığını tasavvur veya iddia etmeyi, şerhiyle uğraştığı kitabın meziyetlerini azaltır endişesiyle redde çalışan İbn Hacer, bizi bu hususta dolaylı olarak aydınlatanların başında gelmektedir. Onun şerhinde verdiği malumattan başka *Tağ'liku't-talik* adlı eserini Buhârî'nin bir nevi, kaynaklarının tetkiki addebiliriz. *Sahîh*'te beşte bire yakın bir yer işgal eden muallak hadislerin tahrici

¹⁰⁰⁶ Kazkî, *Kitabu't-tağ'liki't-talik*, s. 284

¹⁰⁰⁷ Tirmisî, Muhammed Mahfûz b. Abdullah, *Menhecu zevi'n-nazar şerh menzûme ilmi'l-eser*, nşr. Mustafa el-Babî el-Halebî, 1955, s. 55.

¹⁰⁰⁸ Semânî, *Cenyu's-semer*, s. 60.

¹⁰⁰⁹ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, s. 354

¹⁰¹⁰ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 469.

¹⁰¹¹ İbn Hacer, a.g.e., s. 17.

¹⁰¹² Kazkî, a.g.e., s. 216.

¹⁰¹³ Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer*, II, s. 665.

esnasında, bu hadislerin isâl edilmiş olduğu kaynaklardan, zaman bakımından Buhârî'nin eserine tekaddüm edenlerin zikri hadis edebiyatının kaybolmuş bulunan kısmı hakkında geniş bilgi vermektedir.¹⁰¹⁴ Sezgin'in de belirttiği gibi İbn Hacer'in, bu konuda müstakil bir kitâp yazarak Buhârî'nin kaynakları hakkında tafsilatlı bilgi vermiş olmasına rağmen bu konuda izâh edilmesi gereken birçok noktanın varlığı hususunda hiçbir tereddüd yoktur.¹⁰¹⁵

Muallak Hadisin Bilgi Değeri

Aslında ta'lik isnâdla ilgili bir sorundur. Her ne kadar Irâkî muallak hadisi, sahîh hadisten addetmiş¹⁰¹⁶ Süyûtî de muallak rivâyetleri zahiren zayıf, hüküm itibariyle sahîh kabul etmişse de¹⁰¹⁷ hazf edilmiş râvînin bilinmemesi nedeniyle muallak hadisler merdûd hadisler arasında gösterilmiştir. Muallak hadisin başka bir tarikinde mahzûf olan râvîye yer verilirse o, muttasıl rivâyet olarak değerlendirilir. Hadisleri muallak olarak zikreden müellif "Benim hazfettiğim râviler sika kişilerdir." derse tâdili mübhem olarak kabul edilir. Cumhura göre bu tür rivâyetler merdûttur. Mahzûfun tayini bir zorunluluktur.¹⁰¹⁸

Burada genel muallakları ele almaktansa Buhârî'de yer alan bin üç yüz kırk bir muallakı konunun tahdidi açısından ele almanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz. İbn Hacer, Buhârî'deki muallak hadisleri merfû ve mevkûf olmak üzere ikiye ayırır. İbn Hacer, Buharinin *Câmiu's-sahîh*'inde gerek merfu gerekse mevkuf olarak kullandığı muallak hadisleri mevsûl ve gayr-i mevsûl olmak üzere ikili bir tasnife tabi tutmuştur.¹⁰¹⁹ Görebildiğimiz kadarıyla bu taksimde İbn Hacer'e öncülük yapan olmamıştır.

Buhari'nin muallak hadislerini iki şekilde ele almak mümkündür:

- a- Cezm sigası ile rivâyet edilen muallak hadisler. Bu formatla gelen rivâyetlerin kendisinden ta'lik yapılabileceğine nispetinin sahîh olduğuna hükmedilir. İbn Hacer, Buhârî'nin muallak hadislerinde var olan inkita'yı¹⁰²⁰ انقطاع يسير (hafif bir inkitâ') olarak nitelendirmektedir. Ondan önce bu değerlendirmeyi yapan olmamıştır. Bu nedenle İbn Hacer'in bu tespitte özgün kaldığını söyleyebiliriz.

¹⁰¹⁴ Sezgin, M. Fuat, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 114.

¹⁰¹⁵ Sezgin, M. Fuat, a.g.e., s. 118.

¹⁰¹⁶ Irâkî, *Fethu'l-muğis*, I, s. 75.

¹⁰¹⁷ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, I, s. 124.

¹⁰¹⁸ Cezairî, Tahir, *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, II, s. 554.

¹⁰¹⁹ San'ânî, Ebû İbrahim İzzüddîn Muhammed b. el- İmâm el-Mütevekkil-Alellah İsmail, *Tevdihu'l-efkâr li-meâniyi'l-enzâr*, (thk. Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed b. 'Uveyde, nşr. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1417/ 1997, I, s. 132.

¹⁰²⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, s. 17.

b- Temriz sıgası ile rivâyet edilen muallak hadisler. Bu tür rivâyetler sıhhat vasfını kazanmazlar. Bu kabilden olan rivâyetlerden bazıları sahîh bazıları da sahîh olmayabilir. Buhârî, genelde bu tür hadisleri mana ile rivâyet eder. Örneğin fatiha ile tedavi hakkında İbn-i Abbas'tan gelen(ويذكر عن ابن عباس عن النبي صلى الله عليه وسلم في الرقي بفاتحة الكتاب) rivayet böyle değerlendirilmiştir.¹⁰²¹ İbnu's-Salâh'a göre, Buhârî'nin sıhhat ilkelerine uymayan muallak hadislerin *Sahîh*'inde sayısı oldukça azdır.¹⁰²²

İbn Hacer, İbnu's-Salâh'ın hilafına muallak hadislerin sayısı oldukça fazladır, tespitinde bulunmaktadır.¹⁰²³ İbn Hacer'e göre muallak hadisler, diğer muttasıl ve sahîh olan hadisler gibi kesin bilgiyi ifade eder. Ancak burada cevap bulması gereken temel soru Buhârî'nin neden muallak rivâyetlere başvurduğu hususudur. Fuat Sezgin, bu soruya şu cevabı vermektedir: “Buhârî'nin, muallak hadisleri rivâyet hakkını alamadığı yazılı kaynaktan kullanmış olmasından kaynaklanmıştır.”¹⁰²⁴ Ayrıca Sezgin'e göre Buhârî, ta'lik yapmakla isnâdın hâkimiyetini ciddi manada sarsmıştır.¹⁰²⁵ İbn Hacer'e göre Buhârî'de ta'likin temel sebebi, onun şeyhi ile arasındaki vasıtayı eserin başka yerinde zikretmesi ve tekrardan sakınmasıdır.¹⁰²⁶ Fuat Sezgin, İbn Hacer'in Buhârî'deki muallak rivâyetlerle ilgili çalışmasının sorunu tümünden çözmediği kanaatini taşımaktadır.¹⁰²⁷ Buna rağmen İbn Hacer'in bazı hadisler için sukût etmesi kimi yerlerde de “benden önce bu hadisi vasl eden olmamıştır.” şeklindeki beyanı bu çalışmasının ehemmiyetini izhâr etmektedir.¹⁰²⁸ Mehmet Bilen de bu eseri, Buhârî'nin muallak hadislerini vasl etmek amacıyla yazılmış ilk eser kabul etmektedir.¹⁰²⁹

2.6.5. Şâz

İbn Hacer, şâza sözlükteki teferrüd (tek kalmak) anlamını verir. Cevherî'ye göre; fiili aynü'l-filin ötresi ile ya da شذ يشذ kesre ile gelebilir. O zaman cumhurdan ayrılmak anlamına gelir.¹⁰³⁰ Mütekaddimûn ulemâ şâz kavramını neredeyse

¹⁰²¹ Bilen, Mehmet, *İbn Hacer'in Buhârî Savunusu*, s. 167.

¹⁰²² İbnu's-Salâh, *Ma'rife envâ'i ulûmi'l-hadîs*, s. 26.

¹⁰²³ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, s. 342.

¹⁰²⁴ Sezgin, M. Fuat, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 120.

¹⁰²⁵ Sezgin, a.g.e., s. 143.

¹⁰²⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, X, s. 65.

¹⁰²⁷ Sezgin, M. Fuat, a.g.e., s. 121.

¹⁰²⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IX, s. 795.

¹⁰²⁹ Bilen, Mehmet, a.g.e., s. 192.

¹⁰³⁰ İbn Hacer, a.g.e., s. 459.

kullanmamakta onun yerine (منكر) (وهم) (غلط) (خطأ) (غير محفوظ) ifadelerini kullanmaktadır.¹⁰³¹

Muhaddis ve fakih olan Halîlî, (ö. 548/1153) şâz ile ferdi mutlakı aynı görmektedir. Buna göre; şâz sahîh ve sahîh olmayan hadislerde yer alabilir. Hâkim en-Nîsâbûrî'ye göre ise şâz sika râvînin teferrüdüdür. Bu durumda da sahîh hadiste şâz ve şâz olmayan rivâyetler de yer alabilir. Şâzı ilk ta'rif eden İmâm Şâfî'dir. Ona göre şâz; sikanın tek kalıp daha sika olan râvîye muhalefet ederek rivâyette bulunmasıdır. Bu tanım, yukarıda verdiğimiz Hâkim'in tanımı ile paralellik arz etmektedir. Ancak Şâfî'nin şâzı mercûh, zıddını ise râcih gördüğünü belirtmekte yarar vardır. Şâfî, şâz hadisin hükmü ile ilgili bir değerlendirme yapmamıştır.¹⁰³²

İbn Hacer'in şâz hadisi, makbul râvînin kendisinden evlâ olan râvîye aykırı rivâyette bulunması şeklinde tarifî özgün bir tariftir.¹⁰³³ İbn Hacer, sadece şâz hadisin tanımında değil hükmünde de özgün kalmıştır. Şâz hadisin mutlak manada merdûd olduğunu beyan eden Şâfî, İbnü'l-Medenî, Ahmed b. Hanbel, Esrem, Tirmizî, Hallâl, Tahâvî, İbnu's-Salâh, İbn Dakîk el-İdd, İbn Cemaâ, Tîbî, Alâî, İbnü'l-Mülakkın gibi kendinden önceki âlimlere muhalefet eden İbn Hacer, mercûh olan rivayet makbûl rivâyete aykırı olduğunda reddedilir demek suretiyle şartlı reddi öngörmüştür. Sennûsî, İbn Hacer'in özgünlüğünü şu şekilde ifade etmektedir: خص الحافظ ابن حجر وتبعه تلميذه السخاوي =İbn Hacer ve ona tabi olan Sehâvî şâzın reddi ve kabulü hususundaki mutlak anlayışı; muhâlif olan mercûh rivâyeti makbul olan rivâyete tahsis etmiştir.¹⁰³⁴ Aynı yazar, eserin sonuç bölümünde de şunları yazmaktadır: (ان الحافظ ابن حجر رحمه الله هو اول من خص الشاذ بمخالفة المقبول لمن هو اولي منه وتبعه عليه من جاء بعده) =Hâfız İbn Hacer, şâzı makbûl râvînin kendinden daha evlâ olan râvîye muhalefeti olarak tahsis eden ilk kişidir. Kendinden sonra gelenler ona uymuşlardır.¹⁰³⁵

Ayrıca İbn Hacer, şâz ile münkeri aynı gören âlimleri gaflet içinde olmakla ithâm etmektedir. Burada kastettiği İbnu's-Salâh'tır. Nevevî, İbnü'l-Mülakkın ve Bulkînî gibi âlimler de bu konuda İbnu's-Salâh'ı takip etmişlerdir. Süyûtî, Nevevî ve İbnu's-Salâh'a göre münker ile şâzın aynı şeyi ifade ettiğini yazmaktadır.¹⁰³⁶ Zehrânî, İbn Hacer'in bu

¹⁰³¹ Amrânî, Nadir b. es-Sennûsî, *Karâinü't-tercih fi'l-mahfûz ve's-şâz ve fi ziyâdeti's-sıka 'inde'l-hâfız İbn Hacer fi kitâbih fethi'l-bârî*, (takdim, Ahmed Mâ'bed Abdulkarim), Mektebetü'r-Rüşd, 1431, I, s. 25.

¹⁰³² İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 460.

¹⁰³³ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, (thk. Ali b. Hasan b. Abdulhamid), Dar İbnu'l-Cevzî, Damâm, Suudi Arabistan, 1413, s. 98.

¹⁰³⁴ Sennûsî, *Karâinü't-tercih*, I, s. 63.

¹⁰³⁵ Sennûsî, *a.g.e.*, II, s. 868.

¹⁰³⁶ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, I, s. 279.

meselede hata ettiğini söylemektedir.¹⁰³⁷ İbn Hacer'in şaz ile münkeri ayrı gören anlayışını ve ilgili değerlendirmeleri aktardıktan sonra onun, şâz hadisin kısımlarıyla ilgili izahatını ele almak istiyoruz. İbn Hacer şaz hadisi üçe ayırmaktadır:

- a- Sika râvînin daha evsâk olan râvîye muhalefet emesi durumunda bu rivâyetin şâz olarak isimlendirilmesi.
- b- Kusuru giderebilir olan zayıf râvînin teferrüd etmesini şâz, kendinden daha güvenilir râvîye muhalefetini ise münker olarak isimlendirilmesi.
- c- Cebrinin mümkün olmadığı zayıf râvînin teferrüd ettiği hadisi münker olarak isimlendirmesi.¹⁰³⁸ Sennûsî, İbn Hacer'in bu taksim ve düşüncesinde özgün kaldığını şu şekilde ifade etmektedir: لم اقف علي من سبق الحافظ الي مثل هذا التفصيل بل نصوص الائمة التطبيقية واقوالهم النظرية قاضية بعدم تخصيصهم مصطلح المنكر بالراوي الضعيف =Bu tafsilde İbn Hacer'i geçen birine vakıf olamadım. Bilakis hadis imâmlarının uygulamaları ve nazarî sözleri münker kavramını zayıf râvîye tahsis etmediklerini göstermektedir.¹⁰³⁹ İbn Hacer, şâzın tanımını, bilgi değeri ve taksiminde kendine özgü bir yaklaşım ortaya koymuştur.

2.6.6. Münker

Münker, sözlükte ma'rûfun zıddıdır. Müslim, *Sahîh*'in mukaddimesinde münkeri şu şekilde ta'rif etmektedir: “Münker hadisin alâmeti râvînin yapmış olduğu rivâyetin hıfz ve rızâ ehlinin rivâyetine aykırı olması ya da uygun olmamasıdır. Bu tür râvîlerin genel merviyâtı bu kabilden ise hadisleri terk edilir ve kullanılmaz.”¹⁰⁴⁰ Müslim'in bu değerlendirmesi, sonraki hadisçiler için kıstas haline gelmiştir. İbn Hacer, Müslim'in tanımını aktardıktan sonra bu nitelikte olan râvîlerin metruk olduğunu belirtir. Binaenaleyh metrûk râvînin rivâyeti münkerdir. Ayrıca o, Müslim'in bu değerlendirmesi için seçkin görüş demektedir.

İbn Hacer'in hocası Irâkî, münker hadisi: Râvînin tek bir hadis rivâyet etmesi şeklinde tarif eder.¹⁰⁴¹ İbn Hacer, münker hadisin tanımında “Sahîh ve hasen hadis râvîsinin ziyadesi daha sika râvîye aykırı olmadığında onun makbul olduğunu söylemektedir. Tercih edilen rivâyette aykırılık söz konusu ise râcîh olan mahfûz,

¹⁰³⁷ Zehrânî, *Habbezâ keyyisü'l-hâfiz*, s. 64.

¹⁰³⁸ Bikâî, İbrahim b. Ömer b. Hasan er-Ribât b. Ebû Bekr, *en-Nüketü'l-vâfiye bi-mâ fi şerhi'l-elfiyye*, (thk. Mahir Yasin el-Fahl), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1428/2007, I, s. 467.

¹⁰³⁹ Sennûsî, *Karâinü't-tercîh*, s. 80.

¹⁰⁴⁰ Müslim, *Sahih, Mukkaddime*, s. 6.

¹⁰⁴¹ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, I s. 249.

mukabili ise şâz olmaktadır. Râvînin zayıflığı söz konusu ise râcih olana ma'rûf, mukabiline münker denilmektedir.”¹⁰⁴² Bir başka ifade ile münker; zayıf râvînin sika râvîye muhalefet ederek rivâyette bulunmasıdır.¹⁰⁴³

İbn Hacer, burada dikkatleri şu noktaya çekmektedir. İmâm Ahmed, Nesâî ve hadis tenkitçilerinin, münker kavramını sadece teferrüd (rivâyette tek kalan) eden râvîlerin rivâyetleri için kullandıklarını aktarmaktadır.¹⁰⁴⁴ Bu genel açıklamalardan sonra İbn Hacer'in *Nüzhe*'de yapmış olduğu tanımdan vazgeçtiğini söylebiliriz. Bu durum da görüşlerinde yeniliği esas aldığı ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁴⁵ İbnu's-Salâh: “Bir rivâyette teferrüd olduğunda onun mutlak olarak merdûd, münker ve şâzlığına hükmetmek ehli hadisin kelâmında yer alan genel bir kabuldür.” demektedir.¹⁰⁴⁶

İbn Hacer, münker hadisi muhalefet kaydı ile kayıtlamaktadır. Muhalefet kabul edilir nitelikte ise onu şâz, muhalefet zayıf kalmışsa münker saymaktadır. İbn Hacer'in yapmış olduğu bu ayrım da ona öncülük eden olmamıştır. Ayrıca o, şâzın karşısına mahfûzu münkerin mükabiline ma'rûfu koyan ilk muhaddistir. Avnî, İbn Haceri bu konuda selefte aykırı hareketle itham etmektedir. Avnî'nin İbn Hacer'e yaptığı eleştirilere reddiye yazan Zehrani bu konuda onu haklı bulmaktadır.¹⁰⁴⁷ Ayrıca *Nühbetü'l-fiker* için bir şerh yazan çağdaş muhaddislerden San'ânî de لحافظ خاص للإصطلاح=“Bu ıstılâh Hâfız'a özgüdür” ifadesiyle onun özgünlüğünü açıkça belirtmiştir.”¹⁰⁴⁸

Buradan yola çıkarak İbn Hacer'in yeni bir tanım geliştirmek için çaba gösterdiğini söyleyebiliriz. Münker hadis mevzusunda İbn Hacer'in ibtikâr ettiği bir diğer mesele galatı çok olan ya da fahşu'l-galatta bulunan râvîyi fasık râvî ile aynı seviyede değerlendirmesidir. Zira hiçbir hadisçi fasıkın haberini “münker haber” olarak telakki etmemiştir. O, Fısk ile mecrûh râvînin rivâyetlerini münker hadis kapsamında değerlendirmemiştir.¹⁰⁴⁹ Sözün özü, biz, İbn Hacer'in gaflet sahibi ve fıskı zahir olan bir râvînin rivâyet ettiği hadisleri münker olarak değerlendirdiğini gördük. Nureddin İtr da İbn Hacer'in özgünlüğünü şu şekilde ifade etmiştir: “ هذا مسلك جديد في استعمال مصطلح منكر =Bu durum, ‘münker’in ıstılâhında yeni bir yöntemdir.”¹⁰⁵⁰

¹⁰⁴² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 45.

¹⁰⁴³ Ğennâm, Kasım Muhamed ve Ahmed Abdullah Ahmed, *Hadîsü'l-münker 'inde'l-imâm Ebî Hâtim er-Râzî*, Mecceletü Câmîati'l-İslâmiyye, Çerş Üniversitesi, Ürdün, 2002, X, sy. I, s. 7.

¹⁰⁴⁴ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 479.

¹⁰⁴⁵ Ğennam, Ahmed Abdullah Ahmed, *Hadîsü'l-münker*, X, sy. I, s. 6.

¹⁰⁴⁶ İbnu's-Salâh, *Ma'rife envâi' ulûmi'l-hadis*, s. 80.

¹⁰⁴⁷ Zehrânî, Ahmed, *Habbezâ*, s. 93.

¹⁰⁴⁸ Senânî, *Cenyu's-semer*, s. 53.

¹⁰⁴⁹ Şahyar, *Zayıf Hadîs Rivayeti*, s. 187.

¹⁰⁵⁰ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 88.

Aslında fasıkın haberi nekâreti olmazsa bile merdûttur. Buradan hareketle İbn Hacer'in fasıkın haberi ile ilgili değerlendirmede isabet etmediğini belirtmek gerekir. Hulâsa İbn Hacer, "ma'rûf hadisi" usûlünün müstakil bir nev'i olarak ele olarak özgünlüğünü izhâr etmiştir. Abdulaziz b. Abdullah'ın bu tespitini yukarıda verdiğimiz kanıtlara ek bir kanıt olarak vereceğiz: "لم يسبق الحافظ ابن حجر الي افرادالمعروف بنوع مستقل" =Ma'rûfu müstakil bir nev' olarak İbn Hacer'den önce ele alan olmamıştır."¹⁰⁵¹ Hadis tenkitçileri münker kavramının anlamına yönelik "hata, vehim, gayr-i mahfûz, gayr-i sahîh, benzeri yok, garip, sâbit değil, sahîh" gibi lafızlar kullanmışlardır.¹⁰⁵² İbn Hacer, münker hadisi farklı tanımlamakta ayrıca ma'rûfu da müstakil bir başlık olarak usûl konularına dâhil etmiştir.

2.6.7. Metrûk

Hadis usûlünde bir dönüm noktası olan İbnu's-Salâh, metrûk hadisi ta'rif etmemiştir. Mukaddime'yi ihtisâr eden İmâm Nevevî de İbnu's-Salâh gibi metrûku ta'rif etmeyenler arasındadır. Buradan hareketle onu ilk tanımlayanın İbn Hacer olduğunu söyleyebiliriz. Onun tercih ettiği ve özgün kaldığı tanıma göre metrûk: "Yalancılıkla ithâm edilen bir râvînin rivâyetinde teferrüd etmesi ve bilinen kurallara aykırı rivâyette bulunmasıdır."¹⁰⁵³ Ayrıca İbn Hacer, günlük hayatta yalan konuşanın hadisini de metrûk kavramıyla itlâk etmektedir. Zehebî, (ö. 748/1347) bu tür rivâyetlere matrûh ismini vermeyi daha uygun bulmaktadır.¹⁰⁵⁴

Abdülkerim b. Abdullah b. Abdurrahman'ın tespiti, İbn Hacer'in özgünlüğünün belgesi niteliğindedir: وهو نوع مستقل ذكره الحافظ ولم يذكر قبله ابن الصلاح ولا النووي = Metrûk müstakil bir nev'i olup Hâfiz İbn Hacer zikretmiştir. Ondan önce ne İbnu's-Salâh ne Nevevî değinmişlerdir.¹⁰⁵⁵ Ayrıca İbn Hacer, cumhura muhâlefet ederek râvî için kullanılan "metrûk" kavramını hadis metni için kullanmıştır. San'ânî'nin de belirttiği gibi bu durum, onun şahsına münhasırdır.¹⁰⁵⁶

Son olarak çağdaş muhaddislerden Bû Şamme Rıza'nın sözlerine yer vermek istiyoruz. "تسمية الحديث بالمتروك لم يذكرها علماء المصطلح قبل الحافظ ابن حجر فهذا من زيادة الحافظ ابن".

¹⁰⁵¹ Abdulaziz, İbn Abdillâh b. Muhammed, *Takrîbu nüzheti 'n-nazar fî tevdih nühbeti 'l-fiker*, Dâru'l-Kabs, Riyad, 2015, s. 53.

¹⁰⁵² Melibârî, Hamza, *Nazarâtün cedîde fî ulûmi 'l-hadis*, s. 201.

¹⁰⁵³ İbn Hacer, *Nüzheti 'n-nazar*, s. 87.

¹⁰⁵⁴ Zehebî, *el-Mevkize fî ilmi mustalahi 'l-hadis*, (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, Halep, 1412, s. 36.

¹⁰⁵⁵ Hudeyr, Abdülkerim, *Tahkîku 'r-rağbe fî tavidhi 'n-nuhbe*, s. 126.

¹⁰⁵⁶ Senânî, Usâm b. Abdullah, *Cenyu 's-Semer*, s. 85.

حجر =Hadise metrûk isminin verilmesi Hâfız İbn Hacer'den önce ıstılah âlimlerince zikredilen bir tesmiye değildir. Metrûk, İbn Hacer'in ziyadelerindedir.¹⁰⁵⁷ Çağdaş muhaddislerden Nureddin İtr' da: “ هذا النوع ذكره شيخ الاسلام الحافظ ابن حجر =Bu nev'î Şeyhü'l-islâm Hâfız İbn Hacer zikretmiştir.” ifadesi ile Askalânî'nin özgünlüğünü vurgulamıştır.

2.6.8. Muallel

Ma'lûl kelimesi عل-يعل fiilinin ism-i mef'ûlûdür. Su içtikten sonra ikinci kez su içmek anlamında kullanılmaktadır. Hadis ıstılahında kullanılan “illet” tabiri ile hadisin tekrar tekrar incelenerek illetinin tespit edilmesi noktasından ilişki kurmak mümkündür.¹⁰⁵⁸

İbnu's-Salâh, muallel hadisi; zahiri selamette olan fakat sıhhatına zarar veren bir illeti kâdihayı barındırmasıdır, şeklinde tanımlamıştır.¹⁰⁵⁹ İbn Hacer, muallel hadisi “Hadiste var olan vehn, karineler ve turkların bir araya getirilmesi ile bilenecekse mualleldir.”¹⁰⁶⁰ diyerek genelin dışında ve kendine özgü bir şekilde tanımlamaktadır. Bu tanımı İbn Hacer'den başka yapan bir muhaddis yoktur. Bu tanım nedeni ile İbn Hacer tenkite maruz kalmıştır. İbn Recep el-Hanbelî, İbn Hacer'in yaptığı bu tanımı, tanım olmaktan öte hüküm çıkartmak olarak değerlendirmektedir.¹⁰⁶¹

İbn Hacer, muallel kavramını tüm merdûd hadislerle teşmil edenlere şiddetle karşı çıkmaktadır. Çünkü ona göre, muallel hadisin omurgasını bir rivâyetin tüm varyantlarını toplamak suretiyle ihtilatın olup olmadığını tespit etmek oluşturur. Bir rivâyetin malûl olarak nitelendirilmemesi için zahiren selamette olması gerekmektedir. İbn Hacer'e göre; Hadis usûlünün bu nev'î diğer nev'ilere nispetle en kapalı olanı, metod olarak da en kırılğandır. Bunu çözmek, Allah'ın kendilerine derin bir anlayış lutfettiği, râvilerin mertebelerine vâkıf kıldığı ve kendilerine mükemmel bir ma'rifet verilen alimlerin işidir.¹⁰⁶²

Buradan hareketle 'ilel ilminde uzman olan imâmların değerlendirmelerini esas almak durumundayız. Şâfiî'nin “Bu konuda bilgin hadisçilerin tespit etmediği bir hadis

¹⁰⁵⁷ Şûmnî, Kemalüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasan b. Yahya, *Neticetü'n-nazar fî nühbeti'l-fiker*, (thk. Bû Şamme Rıza), Dâru'l-Kelimi't-Tayyibe, Beyrut, 2009, s. 221.

¹⁰⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arap*, XI, s. 467- 468.

¹⁰⁵⁹ İbnu's-Salâh, *Ma'rife envâi' ulûmi'l-hadis*, s. 90.

¹⁰⁶⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 88.

¹⁰⁶¹ Hanbelî, İbn Recep, *Şerhu 'ileli't-Tirmizî*, I, s. 22.

¹⁰⁶² İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 518.

vardır.”¹⁰⁶³ diyerek sözü ilede uzman olanlara bırakmasını hem bir ilke hem de ilmi meselelerde olması icap eden bir adap olarak görmek gerekir. İbn Hacer, hadisler arasında tercihte bulunma sebeplerinin çok olduğunu, aslında her hadisin bir tercih nedeni olabileceğini ancak bunu belirlemenin uzman kişilerin işi olduğunu ifade etmektedir. İbn Hacer’in “Her hadis müstakildir ve münferiden değerlendirilmelidir.”¹⁰⁶⁴ Cümlesi bu konudaki özgünlüğü ortaya koymaktadır. Muallel hadis için bir çok örnek verilmektedir. Biz sadece Hakim’in verdiği örneği ele almak istiyoruz.

Ebu’l-Abbas Muhammed b. Yakup> Muhammed b. İshak> Haccac b. Muhammed> İbn Cureyc> Musa b. Ukbe> Suheyl b. Ebî Salih> Babası>Ebu Hureyre; Hz. Peygamber’den rivâyet ettiğine göre “ *Her kim, boş lâkırdının çokça yapıldığı bir mecliste oturur, kalkmadan ‘sübhanek Allahumme ve bâ hamdike lailahe illa ente estağfiruke ve etubu ileyke’* söylerse meclisten kalkmadan günahları bağışlanır” buyurmuştur.¹⁰⁶⁵ Hâkim, bu rivâyetin sahîh hadis şartını taşıdığını belirtmekle birlikte “fahiş bir illet” içermekte olduğunu ifade eder. Zira Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Verâk’ın ona bu hadisi, Ebû Hâmid Ahmed b. Hamdun el-Kassâr’dan tahdis ederek Muslim b. Haccâc’tan işittiğini haber vermektedir. Hakim, Müslim’in hocası Buhârî’nin yanına gelerek alnından öptüğünü ve ona ey hocaların hocası, ey hadisçilerin efendisi ve ey hadis ‘ilelinin tabibi izin verin ayaklarınızı öpeyim dediğini aktarmaktadır. Müslim, Buhârî’ye bu rivayeti ‘Size Muhammed b. Selâm mı tahdis etti?’ diye sorar. Bunun üzerine Buhârî, bize Muhlid b. Yezid Harrânî tahdis etti, der. Harrânî, “Meclisin keffareti” ile ilgili hadisi kendisine İbn Cüreyc’in haber verdiğini söyler. Ona da Musa b. Ukbe’den Süheyl’in, Süheyl’e ise babasının aktardığını, ona da Ebû Hüreyre’den bu rivayetin geldiğini söyler. Müslim, Buhârî’ye bu hadisin illeti ile ilgili bir soru daha sorar. Bu soruya Buhârî; “Bu hadis güzeldir, bu konuda mezkûr hadis dışında bildiğim başka bir hadis yoktur, ancak bu hadis de illetlidir.”¹⁰⁶⁶ Şeklinde cevap vermiştir.

Buhârî, bu hadiste var olan illeti şöyle izâh etmektedir: Musa b. Ukbe’nin Süheyl’den semâi olmamıştır. İbn Hacer, uzun bir açıklama yaptıktan sonra Hâkim’in bu rivâyetinin, ille-i fahişa barındırmakta olduğunu ve onun bu değerlendirmesi için şaşırdığını, çünkü *Müstedrek*’ine bu hadisi aynı isnâdla sahîh olarak aldığını

¹⁰⁶³ Şafîî, *el-Umm*, (thk. Muhammed Zuhri en-Neccâr), Mektebetü’l-Külliyâti’l-Ezher, Kahire, 1961, II, s. 191.

¹⁰⁶⁴ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 519.

¹⁰⁶⁵ Tirmizî, ed-Da‘avât, 40, Hadîs no: 3433.

¹⁰⁶⁶ Hâkim, *Ma‘rife ulûmi’l-hadis*, s. 114.

belirtmektedir.¹⁰⁶⁷ Hâkim'in *Ma'rife*'sini şerh eden Ahmed b. Faris es-Selûm de Hâkim'in sözünün, mesâğ bırakmayacak kadar bâriz hatalar içerdiğini belirtmektedir.¹⁰⁶⁸

Burada İbn Hacer'in özgün durduğu noktayı onun ifadesi ile şöyle izâh edebiliriz: Bu hadiste "vehn" olduğu hadisçiler tarafından açıklamasına rağmen benim dışımda gerekçesini izâh eden olmamıştır.¹⁰⁶⁹

2.6.9. Müdelles

Tedlîs; "دلس dels kökünden türemiş mastardır. Karanlık manasındadır."¹⁰⁷⁰ Zerkeşî'nin İbn Seyyidi'n-Nâs'den aktardığına göre; tedlîsin sözlükteki anlamı ile istilahtaki anlamı arasında var olan benzerlik, râvînin, hadis araştırmacısından gerçeği gizlemesi sebebiyledir.¹⁰⁷¹ İbnu's-Salâh'a göre tedlîs: "Bir râvînin likâda bulunduğu kimseden hadis işitmediği halde, işitmiş gibi hadis rivâyet etmesidir. Ya da tedlîs, mervîyi anh ile muâsır olan râvînin likâda bulunmadığı halde likâ ve semâi varmış gibi ondan rivâyette bulunmasıdır."¹⁰⁷²

İbn Hacer'in hocası olan İbni Cemâa, İbnu's-Salâh'ın tanımını aynen vermeyi uygun görmüştür.¹⁰⁷³ İbnü'l-Mülakkin ise İbnu's-Salâh'ın tanımına ilaveler yaparak tanımını biraz daha geniş tutmuştur. O verdiği tanımda, "Râvînin bazen şeyhini değil de ondan sonrakini düşürmesidir." kaydını eklemek suretiyle tedlîsin tanımını tesviye nev'ine de teşmil edecek şekilde detaylandırmıştır.¹⁰⁷⁴ İbn Hacer'in usûlüne etkisi inkâr edilmeyecek hocalarından Irâkî de tedlîsi şu şekilde tanımlamayı tercih etmiştir: "Râvînin muâsırı olup likâsı bilinen şeyhten işitmediği bir hadisi, semâ varmış gibi ancak serahaten semâyâ delalet etmeyen sigalarla rivâyet etmesidir."¹⁰⁷⁵

İbn Hacer tedlîse, "Râvînin likâsı sabit olan bir şeyhten hadisi işitmediği halde işitmiş gibi bir izlenim vererek ondan rivâyette bulunmasıdır." şeklinde hocalarından farklı olarak ta'rif etmiştir.¹⁰⁷⁶ İbn Hacer, tanımdan da anlaşılacağı üzere tedlîs için

¹⁰⁶⁷ İbn Hacer, a.g.e., s. 524.

¹⁰⁶⁸ Hâkim, *Ma'rife ulûmi'l-hadis*, (Ahmed b. Fâris es-Selûm'un Hâkim'in *Ma'rife*'sine yazdığı not), s. 363.

¹⁰⁶⁹ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 530.

¹⁰⁷⁰ Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Hüseynî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1428, IV, s. 153.

¹⁰⁷¹ Zerkeşî, *en-Nüket*, II, s. 67.

¹⁰⁷² İbnu's-Salâh, *Ma'rife envâi' ulûmi'l-hadis*, s. 73.

¹⁰⁷³ İbn Cemâa, *el-Menhelîr'r revî*, s. 72.

¹⁰⁷⁴ İbnü'l-Mülakkin, *el-Mukni' fi ulûmi'l-hadis*, (thk. Abdullah b. Yusuf el-Cedî'), *Dâru'l-Fevvâz, Suudi Arabistan, 1413/1992*, I, s. 154. Ayrıca bkz. Özdemir, Veysel, *Tedlis Değerlendirmelerinde Usûl*, s. 37-38.

¹⁰⁷⁵ Irâkî, *Elfiyyetü'l-İrâkî*, I, s. 107.

¹⁰⁷⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 80.

muasırlığı yeterli görmemekte likâyı da şart koşmaktadır. Şayet tedlîs için muâsırlık kifâyet etmiş olsaydı başta İmâm Mâlik (ö. 179/796) olmak üzere birçok muhaddis tedlîsten kurtulamaz, muhadramlardan Ebû Osman en-Nahdî (ö. 95/714) ve Kays b. Ebî Hâzım'ın (ö. 97/716) Hz. Peygamber'den yapmış oldukları rivâyetler irsâl kapsamına girerdi. Çünkü muhadramlar Hz. Peygamber ile mu'âsırlardı."¹⁰⁷⁷

İbn Hacer, İbnu's-Salâh'ın tanımında geçen “muâsır olduğu halde karşılaşmamış olan râvilerin” rivâyetlerini tedlîs olarak değil, “mürseli hafî” olarak değerlendirme kanaatinde dir.¹⁰⁷⁸ İbn Hacer, bir başka eserinde tedlîsi; râvînin hadis aldığı şeyhinden duymadığı bir rivâyeti aktarması şeklinde tanımlamıştır. O, mürseli hafiyi ise râvînin muasırı olduğu halde semâi olmayan şeyhten yapmış olduğu rivâyet olarak tarif etmiştir. İbn Hacer, tedlîs ile mürseli hafiyi hadis nev'ilerini temyiz etmek için ayırdığını belirtmektedir.¹⁰⁷⁹

Şerif Hâtım b. Ârif el-Avnî, aslında İbn Hacer'e özgü olan bu değerlendirme ile ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: “Hâfız İbn Hacer'in mürseli hafiyi tedlîsten farklı görmesi salt bir hatadan ibarettir. Yaptığı bu hata daha sonraki muhaddisleri de etkilemiştir. Onun bu değerlendirmesi ‘yeni bir usûl geliştirme’ girişimidir.”¹⁰⁸⁰ Avnî, savunduğu bu tezini yazmış olduğu *el-Mürselü'l-hafî ve alakâtuhu bi't-tedlîs* 'te detaylı bir şekilde ele almaktadır.

Avnî'nin bu değerlendirmesinin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Zira İbn Hacer, şu noktaya dikkat çekmektedir: Tedlîste bulunan râvînin kendisinden semâi veya likâsı olan şeyhten duymamış olduğu bir rivâyeti semâyı vehm ettirerek rivâyette bulunmasıdır. İrsâlda bulunan râvînin likâsı ve semâi olmadığı halde sadece çağdaşı olduğu şeyhten rivâyette bulunmasıdır. Asıl önemli olan ikinci fark ise tedlîste “ihâm” var iken irsâlda “ihâm”ın olmamasıdır.¹⁰⁸¹

İbn Hacer, benimsediği bu yaklaşımla İbnü'l-Kattân'ın mürsel hadis ile ilgili taksimini de lehine bir gerekçe olarak görmektedir.¹⁰⁸² Ayrıca İbn Hacer, hocası Irâkî'nin; İbn Kattân'ın bu ayırım konusunda Ebû Bekir el-Bezzâr'a tâbiî olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁸³ Irâkî'nin değerlendirmesine bakılırsa onun bu iki zata katılmadığı

¹⁰⁷⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 81.

¹⁰⁷⁸ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 413.

¹⁰⁷⁹ İbn Hacer, *Ta'rifu ehli't-takdîs*, s. 16.

¹⁰⁸⁰ Avnî, Hâtım, *el-Mürselü'l-hafî*, I, s. 74, 77, 79, 220, 216, 227, 231.

¹⁰⁸¹ İr, Nureddin, *Menhecü'n-nakd*, s. 387.

¹⁰⁸² İbnu'l-Kattân, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdülmelik, *Beyânu'l-vahm ve'l-ihâm el-vâkı'ayn fi kitâbi'l-ahkâm*, (thk. Hüseyin Âyt Sa'id), Dâr-u Tîbe, Riyad, 1418/ 1997, V, s. 493.

¹⁰⁸³ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-idâh*, s. 97-98.

anlaşılacaktır. Ancak desteklemediği bu görüşe insanların aldanmasını önlemek amacıyla yer verdiğini özellikle belirtmektedir. İbn Hacer'e göre hocasının aldanmayı önlemeye yönelik çabası beyhudedir. Zira âlimlerimiz irsâlda bulunan râvîyi değil, tedlîste bulunan râvîyi zemmetmişlerdir.¹⁰⁸⁴

Şuyûhta Tedlîs

İbnu's-Salâh'a göre şuyûhta tedlîs; bir râvînin hocasının tanınmaması için onu bilinmeyen künyesi ya da bir sıfatı ile zikretmesidir.¹⁰⁸⁵ Şuyûhta tedlîs, muhatabı yanıltarak rivâyetin kabulünü sağlamak sonucunu doğurur.¹⁰⁸⁶ İbn Hacer tanınmadığı kaydının gerekmediğini, bilakis tanınsa bile meşhûr olmadığı sıfatlarla zikir edilmesinin neticeyi değiştirmeyeceğini belirtmektedir. Buhârî bu tür tedlîsi yapmaktadır: Örnek babında "Bize Muhammed b. Abdullah tahdis etti." demek suretiyle rivâyetin isnâdını dedesine bazen de Muhammed b. Halid demekle büyük dedesine nispet etmektedir. Bu tarz nispetler sahîh olmakla birlikte gerçek olan şudur ki, bu zât Muhammed b. Yahya ez-Zühlî ismi ile meşhûrdur.¹⁰⁸⁷

Tedlîsü'l-Atf

Râvînin hocalarının ikisinden hadis işittiği vehmini vererek rivâyette bulunması, ancak filhakika ikinci şahıstan yani ma'tûf olandan rivâyeti işitmemesidir. İbn Hacer, tedlîsin bu bölümüne yer vererek orijinal davrandığını belirtmektedir.¹⁰⁸⁸ Hâkim'in *Ulûmu'l-hadis*'inde yer alan bir örneği seçerek örneklendirmeye gitmesi aslında tedlîsin bu türünün var olduğunu göstermektedir. Seçmiş olduğu örnek şudur: "Hüseyim'in arkadaşları toplandılar. Hocamızın bugün tedlîste bulunacağı hiçbir hadisini yazmayacağız, dediler. O bunun farkına vardı. Oturur oturmaz "Bize Husayn ve Muğire, İbrahim'den tahdis ettiler, dedi. Bu şekilde birkaç hadis aktardıktan sonra onlara dönerek tedlîste buldum mu, dedi. Onlar da hayır, dediler. Bunun üzerine evet ben tedlîste buldum. Zira Husayn'dan aktarmış olduklarım semâdır. Ancak Muğire'den hiçbir şey duymamışım." dedi.¹⁰⁸⁹

Tedlîsü'l-Kat'

İbn Hacer'e göre muhaddisler bu tedlîs türünü de ihmâl etmişlerdir. Kendisinin bu tedlîs türünün tanımını vermemesi ta'rife gereksinim bıraktırmayacak kadar açık

¹⁰⁸⁴ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 414.

¹⁰⁸⁵ İbnu's-Salâh, *Ma'rife envâi' ulûmi'l-hadis*, s. 74.

¹⁰⁸⁶ Keleş, Ahmet, *Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri*, s. 164.

¹⁰⁸⁷ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 414-415.

¹⁰⁸⁸ İbn Hacer, a.g.e., s. 415.

¹⁰⁸⁹ Hâkim, *Ma'rife ulûmi'l-hadis*, s. 343.

olmasındandır. Verdiği örnekten yola çıkarak tanımını şöyle yapmak mümkündür: Tedlîsül-Kat': Râvînin isnâdı zikrederken halkalardan birinde durması ve daha sonra kaldığı yerden ona devam etmesidir. Örneğin: Ömer b. Ubeyd et-Tenâfisî diyorki bize tahdis ettiler. Sonra biraz bekledikten sonra Hişam b. Urve, babasından o da Hz. Aişe'den bize aktardı diyerek isnada devam etmesini gösterebiliriz.¹⁰⁹⁰

Tedlîsü't-Tesviye

Râvînin, hocasını zikredip ondan sonra gelen zayıf râvîyi atlamasıdır. Irâkîye göre tedlîsü't-tesviye: "Müdelîsin rivâyet ederken sika olan hocasının ismini zikrettikten sonra, zayıf olmasından ötürü şeyhin hadis aldığı şeyhini iskât ederek hadisi, düşürülen şeyhin sika olan şeyhine isnâd etmesidir. Yine o, bu çeşit tedlîsi ancak hadis eleştirmenleri ve 'ilel uzmanlarının yapabileceğini belirtmektedir.¹⁰⁹¹ Bu tanımdan hareketle Irâkî'nin Alâî'ye tabi olduğunu belirtebiliriz.¹⁰⁹² İşte bu şekilde sika olan râvî ile zayıf râvî eşitlenmektedir. Bu işleme tesviye denilmektedir. İmâm Mâlik bunu çokça yapmaktadır. İbn Hacer'e göre tanımda yer alan sika râvî kaydı doğru değildir. Asıl burada isnatta râvînin atıldığı bu işlem ile nazil isnâddan âli isnâd elde edilmek amaçlanmaktadır. Buradan hareketle o, tesviye tedlîsinde zayıf râvî kaydına gerek olmadığını belirtmektedir.

Askalânî, verdiği örnekle iddiasını güçlendirmektedir: Hüseyim > Yahya b. Said > Zührî > Abdullah b. Hanefiye > babası > Hz. Ali'den ehli olan eşeklerin etinin haramlığını beyân eden rivâyette görüldüğü üzere Yahya b. Said Zührî'den semâî olmadığı halde varmış gibi tedlîs yapmış ve bu işlem ile âlî isnâda ulaşmak istemiştir. Bu isnâd zincirinde yer alan tüm râviler sikadır.¹⁰⁹³ Tesviye tedlîsini bu şekilde ta'rif eden İbn Hacer'dir ve bu konuda da özgün kalmıştır. O, tesviye tedlîsini irsâl olarak değerlendirenlerin olduğunu aktarmaktadır. Ona göre bu değerlendirme haklı ve yerindedir. Zîra tesviye, tedlîs olarak kabul edilirse İmâm Mâlik'in de müdelîslerden sayılması gerekeceğini ve bu durumun kabul edilemeyeceğini söylemektedir.¹⁰⁹⁴

Askalânî'ye göre; cumhurun da benimsediği gibi sahâbenin konumundan dolayı tedlîste bulduklarını söylememek daha evlâdır. Zehebî, sahâbîlerin tümü udûldür. Sahâbenin, kendisinden büyük olan Hz. Peygamber'den doğrudan rivâyet aktarmaları bir

¹⁰⁹⁰ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 416.

¹⁰⁹¹ Irâkî, *et-takyîd ve'l-idâh*, s. 96.

¹⁰⁹² Alâî, *Câmiu't-tahsil fi ahkâmi'l-merâsil*, s. 117.

¹⁰⁹³ İbn Hacer, a.g.e., s. 417.

¹⁰⁹⁴ İbn Hacer, a.g.e., s. 418.

kusur değildir.¹⁰⁹⁵ Son olarak şunu belirtmek isterim ki; mütekkadimûn tesviye tedlîsine râvînin tedlîs yapmak suretiyle zayıf râvileri devre dışı bırakarak sadece ceyyid râvileri zikretmesinden dolayı tecvîd ismini vermeyi tercih etmiştir.¹⁰⁹⁶

Mekân Tedlîsi

İbn Hacer, şuyûh tedlîsine mekân tedlîsini de eklemektedir. Mısırlı bir râvî'nin "Falan râvî Endülüs'te bana söyledi." cümlesi buna örnek olarak vermektedir. Endülüs'ten kast ettiği Karâfa şehrindeki mekândır. Bağdatlının "falan mavera en-Nehr'de bana söylemiştir." cümlesinde anlaşılan Horasan bölgesidir. Ancak Bağdatlının kast ettiği nehir Dicle Nehri'dir. Bu tür tedlîs, mekrûh karşılanmıştır.¹⁰⁹⁷ Genel anlamda tedlîsin tüm türleri hoş karşılanmamıştır. Hammâd b. Zeyd, tedlîsi yalan olarak nitelendirmektedir.¹⁰⁹⁸ Muhaddis olan Şu'be b. el-Haccâc ise tedlîsi yapanlara "Allaha yemin olsun ki tedlîs yapmaktansa zina yapmak bana daha ehven gelmektedir." diyerek daha sert ifadeler kullanmaktadır.¹⁰⁹⁹

Müddelis Râvilerin Mertebeleri

Tedlîste bulunan râvilerle ilgili açıklamalarda ehli hadisin şu râvî tedlîste bulunmuştur, şeklinde açıklamalarını görmek mümkündür. Bu tür tespitleri kitapların satır aralarında görmek mümkünse de tek başlıkta ele alan sadece İbn Hacer'dir. Zira o, müddelis râvileri beş mertebeye ayırır:

- a- Tedlîsi az olan râviler. Yahya b. Said el-Ensârî gibi.
- b- Hadis imâmlarınca tedlîs bulunma ihtimali olduğu halde Sahih-i Buhârî'de rivayeti bulunan sika râvîler. Bunların tedlîsleri gevenilir râvîlerde olmaktadır. İbn Uyeyne gibi.
- c- Çokça tedlîste bulunanlar. Hadis imamları bunların ancak semâını açıkladıkları rivayetlerini delil olarak kullanırlar. Bu grup içerisinde hadisleri reddedilenler olduğu gibi İbn Zübeyr el-Mekkî gibi hadisleri kabul edilenler de vardır.
- d- Zayıf ve mechûl râvilerden fazlaca tedlîste bulunan râviler. Bakıye b. Velid gibi. Bu mertebede bulunan râviler semâi tasrih etmeleri halinde hüküm farklılaşır. Bu durum yoksa rivayetlerin reddedilmesi noktasında ittifak vardır.

¹⁰⁹⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, II, s. 608.

¹⁰⁹⁶ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 257.

¹⁰⁹⁷ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 458.

¹⁰⁹⁸ Hanbelî, İbn Recep, *Şerhu 'ileli't-Tirmizî*, II, s. 584.

¹⁰⁹⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, s. 107.

- e- Tedlîs dışında başka bir sebeble zayıf kabul edilen râviler. İbn Lehiâ' gibi. Mezkûr râviler semâi tasrih etseler bile hadisleri merduktur.¹¹⁰⁰

Müdelîs Râvilerin Adedi

Tedlîste bulunan râvilerin sayısı muhaddisten muhaddise değişmektedir. Bu durum, hadis usûl değerlendirmelerinin içtîhâdi olduğunu ortaya koymaktadır. Nesâî, tedlîste bulunan râvî sayısını 18¹¹⁰¹ olarak verirken Zehebî bu sayıyı 30 olarak vermekte ve listenin son sırasına Velid b. Müslim ve Bakıyye b. Velidi koymaktadır. Bu iki râvînin ise tesviye tedlîsinde bulunduğunu belirtmektedir.¹¹⁰² Müdelîs râvî sayısını Makdisî 57,¹¹⁰³ Alâî 68,¹¹⁰⁴ Irâkî'nin oğlu 79,¹¹⁰⁵ Halebî, 93, olarak vermektedir. İbn Hacer bu konuya münhasıran yazdığı; *Ta'rifu ehli't-takdis bi merâtibi'l-mevsufîne bi't-tedlîs* eserinde müdelîs râvilerin sayısını 152 olarak vermektedir. Eser üzerinde tahkik çalışmasında bulunan Âsım b. Abdullah el-Karyûtî'ye göre, İbn Hacer'in diğer kitaplarında yer alan müdelîs râviler ile birlikte bu sayı 177 sayısına ulaşmaktadır.¹¹⁰⁶

Bu listeyi uzatmak mümkündür. Amacımız kaç râvînin tedlîs yaptığını ortaya çıkartmak değildir. Yeri gelmişken Subhî Salih'in içine düştüğü bir yanlışlığı tashîh etmek istiyorum. O derki; "Tedlîsten kurtulan çok az sayıda râvî vardır."¹¹⁰⁷ Hâlbuki onun bu ifadesinin aksine binlerce râvîden tedlîste bulunan rakam sadece 177'dir. Bu rakam bile, Subhî Salih'in değerlendirmesinin yanlışlığını ortaya koymak için yeterlidir.

Günümüzde bu alanda yazılmış çok kıymetli eserler vardır. Misfir b. Ğaramullah ed-Dümeynî'nin *et-Tedlîs fi'l-hadis hakikatuhû ve aksâmuhû ve ahkâmuhû ve merâtibuhu ve'l-mevsufîne bihi* eseri konuya dair geniş malumat vermektedir. Bu konuda İbn Hacer'in vermiş olduğu listeyi başka eserlerden de istifade ederek çalışan Veysel Özdemir'in "Tedlîs Değerlendirmelerinde Usûl Çalışması"nı da zikretmek gerekir. Son

¹¹⁰⁰ İbn Hacer, *Ta'rif ehli't-takdis*, s. 23-24.

¹¹⁰¹ Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *Tesmiyetü meşâyîhi Ebî Abdîrrahman Ahmed Şu'ayb b. Ali en-Nesâî ellezîne semi'a minhum ve zikru'l-müdelîsin*, (thk. Şerif Hâtîm b. Ârif el-Avnî), Dâru'l-Âlem, Mekke, 1423, s. 121-124. Avnî, Hatîm Şerif, Nesâî bu eserinde yer almadığı halde tedlîs ile tavsif edilen şu dört kişiyi daha eklemektedir: Süleymân b. Mihrân, Abbâd b. Mansûr, Meymûn b. Musa ve Yahya b. Ebû Hayye. Nesâî, a.g.e., birinci ek; s.125.

¹¹⁰² Zehebî, Şemsüddin, *Tabakâtü'l-huffâz ve esmâ'ul-mudellîsîn*, (thk. Mahmûd Ziyad b. Ömer), Dâru'l-Beşâiril İslamiyye, 1411, s. 44-47.

¹¹⁰³ İbn Hacer, *Ta'rif*, (ikinci ek) s. 70-71.

¹¹⁰⁴ Alâî, *Câmiu't-tahsîl fi ahkâmi'l-merâsîl*, s. 104-112.

¹¹⁰⁵ İbnü'l-İrâkî, Ahmed b. Abdurrahim b. Hüseyin, *Kitâbu'l-müdelîsîn*, (thk. Rıf'at Fevzî Abdülmutilip ve Nâfiz Hüseyin Hammâd), Dâru'l-vefâ, Mısır, 1415/ 1995, s. 33- 108.

¹¹⁰⁶ İbn Hacer, *Ta'rif ehli't-takdis*, (Muhakikin Mukaddimesi), s. 7.

¹¹⁰⁷ Subhî, Salih, *Ulumu'l-hadîs ve mustalehu*, Dâru'l-İlm li'l-Melayîn, Beyrut, 1981, s. 176.

olarak İbn Hacer'in müdellis râviler arasında İmâm Buhârî, İmâm Müslim, Mâlik ve Ebû Nu'aym'ı saymasını kayda değer önemli bir bilgi olarak belirtmemiz gerekir.¹¹⁰⁸

2.6.10. Muzdarib

Hadis metinleri arasında ihtilâf olabileceği gibi senetler arasında da ihtilâf olabilmektedir. Bu farklılık her zaman sorun olmayabilir. Bir hadisin Muzdarib olarak nitelendirilebilmesi için mutlaka birinin diğerine tercih etmenin muhâl olması gerekir. İbn Hacer'in hadisin bu nev'ine dair özgünlüğünü ele almadan önce İbnu's-Salâh'ın Muzdarib hadise verdiği "*Namaz kılan sütire bulmadığında bir çizgi çeker*"¹¹⁰⁹ örneğini ele alalım.¹¹¹⁰ Burada İbn Hacer'in İsmail b. Uyeyne'nin Ebû Amr b. Muhammed b. Hureys'den yapmış olduğu tüm rivâyetlerde ihtilâfin omurgasını ismin veya künyenin oluşturması dikkat etmemiz gereken önemli husustur. Bu noktada önemli olan Ebû Amr'ın rivâyeti babasından mı yoksa dedesinden mi aldığı ya da Ebû Hureyre'den vasıtasız alıp almadığıdır. Bu durum netlik kazandığında ızdırâb olmayacaktır; zira ızdırâb, kâdiha etkisini oluşturan ihtilâftır. Râvilerin, sika hakkındaki ihtilâflarının zararı yoktur, sika olmayan râviler hakkındaki ihtilâf ise zayıf hadis mevzusuna girer.¹¹¹¹

İbn Hacer, İbnu's-Salâh'ın, Muzdarib rivâyetleri dört bölüme ayırdığını ancak bir tek bölüm için örnek verdiğini yazmaktadır. İbn Hacer sadece senette var olan ıztırabı altı kısma ayırmak süretiyle özgün davranmıştır. Bu kısımlar şunlardır:

- a) Vasl ile irsâlin teâruzu,
- b) Vakf ile ref'in teâruzu,
- c) İttisal ile inkita'nın teâruzu,
- d) Bir topluluğun bir râvîden o râvînin de tabiinden onun da sahabeden yapmış olduğu aynı rivâyeti başka bir topluluğun aynı râvîden o râvînin de başka bir tabiinden onun da aynı sahabiden yapmış olduğu hadis,
- e) İki isnattan birinde râvînin artması,
- f) Sika ve zayıflığı kuşkulu olan râvînin isim ve nisbesinin ihtilaflı olması.

İbn Hacer'in yukarıda yer verdiğimiz taksiminden öyle anlaşılıyor ki, bu taksimin ilk üç kısımda teâruz, son üç kısımda ise ihtilâf vardır. İhtilafta bulunanlar, hıfz ve itkânda

¹¹⁰⁸ İbn Hacer, *Ta'rif ehli't-takdîs*, s. 16-17.

¹¹⁰⁹ Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Aş'as b. İshâk b. Beşir b. Şeddâd b. Amr el-Ezdî ez-Zicistanî, Sünen-u Ebî Dâvûd, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1430, *Salât*, 125, Hadîs No: 689.

¹¹¹⁰ İbnu's-Salâh, *Ma'rife envâi' ulûmi'l-hadîs*, s. 94.

¹¹¹¹ İbn Hacer, *Nüket*, s. 571-572.

müsâvî olanlar adet veya evsafa müsâvîdirler. Bu durumda karinelerle tercih yönü belirlenir. Karineler olmadığında tevakkuf kaçınılmazdır. Bir hadisin tercih sebebi birden fazla olabilir. Her hadis özel bir tercihe mebni olabilir. Hıfz ve itkânda müsâvî olmayan râviler sika sıfatında eşit olduklarında onlardan gelen rivâyetlerde vasl ve ref`de bulunan daha hâfız olduğunda hadisi alınır ve bu hadise ma'lul hükmünü verenin hükmüne iltifât edilmez. Aksi durumda hüküm irsâl ve vakıfta bulunanlar lehine verilir.¹¹¹²

İbn Hacer, muztarib olan hadislerde iki isnâttan birinin râvileri daha ahfez (hıfzı daha çok) diğer isnâdın ricâli daha çok olduğunda hangisi tercih edilmelidir, şeklinde bir soru sormakta ve şöyle cevap vermektedir: Mütেকaddimûn ulemâdan bazıları ahfez olan râvilerin hadislerini almayı daha uygun görürken diğerleri ise vehmden uzak olmasından dolayı çoğunluğun rivâyetini daha uygun görmüşlerdir. Amr b. Ali el-Fellâs dedi ki: Ben Süfyan b. Ziyâd'ın Yahya b. Saîd'e, Ebû Şa'sa>Yezid b. Muaviye> Alkame> Abdullah'tan rivayetle gelen Mutaffifin süresinde yer alan ختامه مسك¹¹¹³ âyetini içeren Süfyan hadisini sorduğunu işittim. Süfyan'ın aktardığı hadise başta Zaide olmak üzere, Ebü'l-Ahves, İsrail ve Şerik'in muhâlefetleri Yahya b. Saîd'e hatırlatılınca o, dört değil, dört bin kişi olsalar Süfyan es-Sevrî'nin yerini tutmazlar, çünkü o esbettir şeklinde cevap vermiştir.¹¹¹⁴

Hadislerde ızdırabın tespit edilebilmesi için İbn Hacer, iki şart ileri sürmektedir. Bu iki şart: İhtilâflı olan varyantların sıhhat yönünün müsâvî olması ve rivâyetler arasında te'lif ve tercihin mümkün olmamasıdır. Bu iki şartı bir arada zikretmesi ona özgüdür.¹¹¹⁵

2.6.11. Müdrec

Müdrec kavramını ilk kullanan Hatîb el-Bağdâdî olup aynı zamanda bu konuda ilk eser yazandır.¹¹¹⁶ Müdrec ismi mef'ul olup bir şeyin başka bir şeyin içine derc edilmesidir. Ölünün kabre konulması için de "idrac" kullanılması toprağa karışmasından dolayıdır.¹¹¹⁷ İbn Manzûr, müdreci if'âl babından ismi mef'ul olarak "araya sokma, ilave

¹¹¹² İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 577.

¹¹¹³ Mutaffifin, 83/26.

¹¹¹⁴ İbn Hacer, a.g.e. s. 578-579.

¹¹¹⁵ İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 367.

¹¹¹⁶ Bağdâdî, *el-Fasl li'l-vasli'l-müdrec fi'n-nakl*, (thk. Muhammed b. Matar ez-Zehrâni), Dâru'l-Hicre, 1418/1997, I, s. 25.

¹¹¹⁷ Heytî, Mahir Yasin Fahl, *İhtilâfî'l-esânîd ve'l-mutûn fi ihtilâfî'l-fukahâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1430/2009, s. 415.

yapma, dâhil etme, tüketme, son verme” vb. manalara geldiğini beyan etmektedir.¹¹¹⁸ İstilahta ise müdrec: Senet ve metnin aslında yer almayan ziyadenin bulunmasıdır.¹¹¹⁹

Metinde idrâc; mevkûf ya da maktû bir haberin ya da sonraki tabakalardan bir râvîye ait bir ifadenin merfû bir hadise dâhil edilmesi ile meydana gelmektedir.¹¹²⁰ Bir başka ifade ile idrâc; metne ve az da olsa isnâda yapılan ilavelerdir. Hatîb el-Bağdâdî, isnatta var olan müdreci dörde ayırmaktadır. İbnu’s-Salâh, onun taksimini benimsemiştir. İbn Hacer ise, taksimi üçe düşürmüş, el-Bağdadî ve İbnu’s-Salâh’ın değinmediği bazı ilaveler yapmıştır.

Hatîb’in *el-Fasl li’l-vasli’l-müdrec fi’n-nakl* kitabına notlar yazan Muhammed Zehrânî derki; “Burada esas olarak kabul ettiğim Hâtibi’n taksimidir. Ayrıca İbnu’s-Salâh ile İbn Hacer’in karşılaştırmasıyla iktifa edeceğim. Çünkü ikisinin dışında ıstılah kitaplarında farklı bir değerlendirme görmedim. Aslında İbnu’s-Salâh’ın da farklı bir değerlendirmesi yoktur. Farklı ve özgün davranan ise İbn Hacer’dir.”¹¹²¹

İbn Hacer, idrâcın kısımlarından söz ederken; “Beşincisini, muhaddisin hadisin metnini zikretmemesi isnâdını anlatırken duraklaması, ara cümleye yer vermesi, bu cümleyi işitenin cümleyi metin olarak algılamasıdır”¹¹²² diye açıklamaktadır. Bununla ilgili Muhammed Zehrânî; هذا القسم من زيادات الحافظ ابن حجر علي من قبله = Bu kısım, Hâfız İbn Hacer’in usûle yaptığı eklemelerdendir¹¹²³ diyerek bunun İbn Hacer’e has olduğunu beyan etmiştir.

İbn Hacer’in özgün olduğu bir diğer husus; müdrecin üçüncü bölümünde son kısma eklediği kayıttır. O, bu kaydında “İki farklı isnat ve iki farklı metnin iç içe giydirilmesi ve bunun mezkûr râvînin rivâyetinden olmamasıdır”¹¹²⁴ demektedir. Ayrıca Zehrânî’nin “زاد الحافظ ابن حجر ولا تكون تلك الالفاظ من رواية ذلك الراوي”=Hafız İbn Hacer, iki farklı isnada ait olup derç edilen elfâzın mezkûr râvînin rivâyetinden olmaması gerekir kaydını eklemiştir¹¹²⁵ tespiti müdrec hadis ile ilgili İbn Hacer’in yaklaşımındaki hem özgünlüğünü hem de usûlünün gelişen boyutunu göstermesi açısından önemlidir.

¹¹¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-arap*, V, s. 237-238

¹¹¹⁹ Cuma, Fethi Abdülhalim, *Rivâyetü’l-câmiî’s-sahîh ve nusehihi (Dirâsetün Nazariyetün Tatbikiyye)*, Dârü’l-Fellâh, Mısır, 2013, II, s. 484.

¹¹²⁰ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, s. 230.

¹¹²¹ Bağdâdî, *el-Fasl*, I, s. 25.

¹¹²² İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 623.

¹¹²³ Bağdâdî, *el-Fasl*, I, s. 27.

¹¹²⁴ İbn Hacer, a.g.e., s. 621.

¹¹²⁵ Bağdâdî, a.g.e., I, s. 26.

2.6.12. Müselsel Rivâyetler

Müselsel tabiri, kelime olarak birbirini takip etmek anlamına gelen teselsül den ismi mef'ûldür. İstilahî anlamı ise; isnâdındaki bütün ricâlin bazen râvilerinin bazen de rivâyetin belirli bir hal ve sıfatını takip ettikleri hadislere verilen bir isimdir.¹¹²⁶

İbn Cemaâ'nın tercih ettiği tanıma göre müselsel; râvilerinin bir sıfat veya bir hâl yahut bir keyfiyet üzerinde ittifâk ettiği hadistir.¹¹²⁷ Hâkim en-Nisâbûrî, müselsel rivâyetlerin sekiz nev'inden söz etmektedir.¹¹²⁸ İbn Kesîr müselsel hadisin faydasını, tedlîs ve inkıta'dan uzak oluşuyla açıklamakla birlikte o, müselsel tarikle gelen bir rivâyetle ilgili nadiren sâhih olur demek suretiyle müselsel hadisin başka bir veçhine vurgu yapmıştır.¹¹²⁹

Müselsel hadise Sâf Sûresi'nin kırâatı hakkındaki hadis misal olarak gösterilebilir. Bunu rivâyet eden Abdullah b. Selâm der ki: Rasulullah (s.a.v.)'ın ashabından bir kaç kişi ile konuştuk ve dedi ki, hangi amellerin Allah katında en makbûl olduğunu bilsek de onu yapsak. O zaman şu âyet nâzil oldu: "Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ı tesbih etmektedir. O, Azîz'dir, Hakîm'dir. Ey iman edenler, niçin yapmayacağınız şeyi söylersiniz?" Abdullah b. Selâm dedi ki; onu bize Rasulullah (s.a.v.) böylece okudu. Ebû Seleme dedi ki: onu bize Abdullah b. Selâm (ra.) böyle okudu. Yahyâ dedi ki; onu bize Ebû Seleme okudu. Evzâî dedi ki; onu bize Yahyâ okudu. Muhammed b. Kesîr dedi ki; onu bize Evzâî okudu. Dârimî dedi ki; onu bize Muhammed b. Kesîr okudu.¹¹³⁰

İbn Hacer, müselsel hadisin bilgi değeri hakkında şöyle demektedir: “ انه يفيد القطع ” =Garib olmadıkça kat'î bilgiyi ifade eder.¹¹³¹ Bu cümle İbn Hacer'e özgüdür. Nureddin İtr da İbn Hacer'in bu görüşte tek kaldığını بل edatı ile ifade etmiştir.¹¹³²

¹¹²⁶ Koçyiğit, Talat, *Hadîs İstilahları*, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Yayınları, Ankara, 1980, s. 390.

¹¹²⁷ Adevî, Abdullah b. Hüseyin Hâtir es-Semîn, *Hâşiyetü laktü 'd-dürer bi-şerhi metni nuhbeti 'l-fiker*, nşr. Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1356, s. 136.

¹¹²⁸ Nisâbûrî, Hâkim, *Ma'rife ulûmi 'l-hadîs*, s. 23-33.

¹¹²⁹ İbn Kesîr, *İhtisâr ulûmi 'l-hadîs*, s. 169.

¹¹³⁰ Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl b. Behrâm b. Abdussamed, *Sünenu 'd-Dârimî*, (thk. Hüseyin Selim Esed ed-Darânî), Dâru'l-Muğni, Suudi Arabistan, 1421/2000, III, s. 1545 Hadîs no: 2435.

¹¹³¹ Münâvî, *el-Yevâkît ve 'd-dürer*, II, s. 287.

¹¹³² İtr, *Menhecü 'n-nakd*, s. 357.

2.7. Mevzû Hadisle İlgili İbn Hacer'in Görüşleri

İbn Hacer, mevzû lafzının bilindik anlamlarına katılmakla birlikte onu “kıymetten düşürmek” şeklinde farklı tanımlamaktadır.¹¹³³ İbnu's-Salâh ise mevzuyu “kurgulanan ve uydurulan söz” şeklinde yaygın anlamıyla kullanmıştır.¹¹³⁴ Bu anlamlara ek olarak Ebü'l-Hattâb İbn Dahiyye, mevzû hadisin sözlükteki anlamını yapışık olarak vermektedir.

İbnu's-Salâh, mevzû hadisi, zayıf hadislerin en şerlisi olarak nitelendirmektedir.¹¹³⁵ İbn Hacer, bu değerlendirmeyi ilk yapanın Hattâbî olduğunu belirtmekte onun yaklaşımını aynen benimseyen İbnu's-Salâh'ın yanlış yaptığını belirtmektedir. Çünkü ona göre uydurulan sözün, hadis olması mümkün değildir.¹¹³⁶ Aslında mevzû rivâyetlere hadis denmesinin sebebi tamamen metodolojik ve teoriktir.¹¹³⁷ Hiç kimsenin mevzû olduğunu bildikten sonra vaz'iyetini belirtmeden rivâyette bulunması helâl değildir. Bunun delili Semure b. Cündeb'in “Kim yalan olduğunu zannettiği bir hadisi adıma aktarırsa yalancılardan biridir” rivayetidir.¹¹³⁸

İbn Hacer; mevzû ile ilgili olarak “Hadisin uydurma olabileceğini zannetmek bile yalancı olmak için yeterli bir sebep iken mevzû olduğunu bildiği halde aktaranı sen düşün.” diyerek sahîh olmak gibi bir ihtimal olsa bile bu tür rivâyetlerde bulunmanın caiz olmadığını belirtmiştir.¹¹³⁹ Hadis uydurma faaliyeti için muhtemel bir tarih veren bazı araştırmacılar ilk uydurmanın hicretin kırk birinci yılında gerçekleştiğini beyan etmişlerdir.¹¹⁴⁰ Bu tarihi doğru bulmayan bazı araştırmacılar da vardır. Onlardan biri de Ahmed Emin'dir. O, Hz. Peygamber'in; “Her kim adıma teammüden yalan söylese cehennemdeki yerini hazırlasın”¹¹⁴¹ hadisini delil getirerek uydurma faaliyetinin Hz. Peygamber zamanında başladığını söylemektedir.¹¹⁴²

Uydurma Hadisleri Tanıma Yolları

Uydurma hadisleri tanıma yolları oldukça fazladır. Detaya inmeden bu konudaki başlıkları aktarıp İbn Hacer'in özgünlüğünü yakalamaya çalışacağız.

¹¹³³ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, s. 625.

¹¹³⁴ İbnu's-Salâh, *Ma'rife envâi' ulûmi'l-hadîs*, s. 90.

¹¹³⁵ İbnu's-Salâh, a.g.e., s. 90.

¹¹³⁶ İbn Hacer, a.g.e., s. 626.

¹¹³⁷ Keleş, *Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri*, s. 45.

¹¹³⁸ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, (thk. Samîr b. Emîn ez-Zuheyri), Mektebetü'l-Me'ârif, Riyâd, 1419/ 1998, s. 488.

¹¹³⁹ İbn Hacer, a.g.e., s. 627.

¹¹⁴⁰ Duâylec, Mübarek, *el-Vad' fi'l-hadîs*, s. 51.

¹¹⁴¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, s. 199.

¹¹⁴² Emin, Ahmed, *Fecrü'l-islâm*, Matbaa-i Nahde, 1959, s. 258.

- a) Hadis uyduran kişinin itirafı. İbn Dakikü'l-İd, hadis uyduranın itirafının hadisi reddetmek için yeterli bir sebep olduğunu; ancak bunun kesin bir bilgi olmayacağını belirtmiştir.¹¹⁴³ İbn Hacer'in hocası Irâkî, İbn Dakikü'l-İd'in bu görüşünü yanlış bulmuş çünkü bunun itirafta bulunan râvînin sözü ile amel manasına geleceğini ifade etmiştir.¹¹⁴⁴ İbn Hacer'e göre bu durum, soruna yol açmamakta; zira hükümlerde "kesinlik" şartı aranmamaktadır. Aslında İbn Dakîk'in de bu illete yönelik bir itirazı yoktur. Çünkü ona göre itiraf fısık ilzam eder ve o, fasıkın sözü ile amel etmeyi caiz görür. Bundan dolayı fukâha yalan yere tanıklık eden kişiye sadece itirafından yola çıkarak lehinde veya aleyhinde hükümde bulunmuşlardır.¹¹⁴⁵
- b) Hadisin lâfız ve manasında var olan bozukluk. Fesahat ve arap dili özelliklerine uymayan rivâyetleri vaz' sebebi olarak görmek mümkün olabilmektedir.¹¹⁴⁶ Rabi' b. Heysem'in "Hadisin gün ortası gibi bir parlaklığı vardır. Onunla hadis olduğu anlaşılır. Gece karanlığı gibi karanlık olan sözlerden ise kaçınmak gerekir"¹¹⁴⁷ rivâyeti, hadislerle uğraşan kişilerde uydurma metinleri ayırt edebilme melekesinin oluştuğunu göstermektedir.

İbnu's-Salâh ve diğer muhaddisler vaz'ın anlaşılması için lafız veya mana bozukluğunu ileri sürmüşlerdir. İbn Hacer ise bu konuda özgün davranarak şu ifadeyi kullanmıştır; "Bu konuda temel alınacak esas; mana bozukluğudur. Zira bu dinin tüm esasları güzeldir. Rikât (bozukluk) ise kalitesizliktir. Elbette lafızda var olan rikât, rivâyetin kalitesizliğini göstermez. Çünkü râvî mana ile rivâyet ederken onu fasih olmayan lafızlarla aktarmış olabilir."¹¹⁴⁸

Nureddin Itr, İbn Hacer'in bu cümlesini itirazi bir kayıt olarak değerlendirmektedir.¹¹⁴⁹ İbn Hacer, hadis metninde var olan 'rekâket'i daha çok ifadenin basitlik içermesi şeklinde yorumlamaktadır. Basitlik ise seviyesizliği gösteren bir durumdur. Ancak, sadece lafzın basitlik içermesi hadisin mevzuluğunu ortaya koymaz. Zira râvî mana ile rivâyet etmiş ve hadisi fasih olmayan ibarelerle değiştirmiş olabilir."¹¹⁵⁰

¹¹⁴³ İd, *İktirâh*, s. 25.

¹¹⁴⁴ Irâkî, *Şerhü't-tabsira ve't-tezkire*, I, s. 307.

¹¹⁴⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, s. 628.

¹¹⁴⁶ İbnu's-Salâh, *Ma'rife envâi' ulûmi'l-hadis*, s. 99.

¹¹⁴⁷ Ebnâsî, İbrahim b. Musa b. Eyyûb Burhaneddin, *eş-Şezâ el-feyyâh min ulûm İbni's-Salâh*, (thk. Salâh Fethî Halal), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1418/1998, I, 229.

¹¹⁴⁸ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, s. 325.

¹¹⁴⁹ Itr, Nureddin, *Menhecü'n-nakd*, s. 312.

¹¹⁵⁰ Süyûtî, a.g.e., I, s. 323.

c) İcmaya aykırılık.

İcmâ, hadislerin tespitinde önemli bir ilkedir. Fıkıhta tâli kaynaklardan bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Bir rivâyetin icmaya aykırılığı reddi için yeterli bir sebep olarak görülmektedir. İbn Hacer, bu esas ilkeye ‘kat’i icmaya aykırılık” kaydını eklemekle özgün kalmıştır.¹¹⁵¹ Bu kaydın İbn Hacer’e aitliğini Enbiya Yıldırım da ifade etmektedir.¹¹⁵²

2.8. İbn Hacer’in Hadis Tarihi ve Usûlü İle İlgili Diğer Meselelerde Özgünlüğünün Tespiti

İbn Hacer’in özgünlüğü ıstılahlarla sınırlı bir husus değildir. O, hadis tarihi ve usûlüne tealluk eden birçok konuda özgün açıklamalarda bulunmuştur. Usûlü’l-hadis konuları her ne kadar tertibi yapılmışsa da genel kabul gören tasniflerde kısmi değişiklik bu şekilde bir başlık kullanmamıza neden olmuştur.

2.8.1. Sahâbe ve Tabiûn

Sahâbenin kimliği ile ilgili birçok tanım yapılmıştır. Bu tanımlardan birkaç tanesini serdedip İbn Hacer’in özgün durduğu yeri tespit edeceğiz. Bize göre İbn Hacer’in özgün olduğu noktalardan birisi de sahabe tanımına getirdiği yeniliktir. Önce kelimenin sözlük anlamı üzerinde duracağız. Sahâbi; bir şeyin başka bir şeye eşlik etmesi anlamına gelmektedir.¹¹⁵³

Bâkılânî (ö. 403/1013), sahâbenin sözlükteki anlamından yola çıkarak şu açıklamayı yapmaktadır: “Lügat ehli nezdinde sahâbenin ‘suhbet’ten türemiş olduğu hususunda hiçbir ihtilâf yoktur. Bu sohbetin az veya çok olması arasında bir fark yoktur. Çünkü bir insana bir yıl, bir ay, bir gün ve bir saat eşlik ettim denildiği vâkidir. Sözlükteki bu anlamdan hareketle birinin Hz. Peygamber’le olan sohbeti ne kadar kısa olursa olsun sahâbe denilmektedir.”¹¹⁵⁴ İbn Teymiyye, yukarıda verdiğimiz Bakılânî’nin açıklamasını aynen vermektedir.¹¹⁵⁵

¹¹⁵¹ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, s. 846.

¹¹⁵² Yıldırım, Enbiya, *Hadîste Metin Tenkidi Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar*, Otto, Ankara, 2015, s. 462.

¹¹⁵³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-arap*, I, s. 519.

¹¹⁵⁴ Hasan, Muhammed Eyyüb, *el-Hadis fî ulûmi’l-Kur’ân ve’l-hadis*, Dâru’s-Selâm, Mısır, 1425/2004, s. 233.

¹¹⁵⁵ İbn Teymiyye, *es-Sârimu’l-meslûl alâ şâtimi’r-resûl*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), el-Haresü’l-Vatanî, Suudi Arabistan, 1403/ 1983, s. 575-576.

Buhârî, sahâbe için çok kısa bir tanım yapmıştır. Onun tanımına göre; “Peygamber ile sohbeti olan ya da onu gören Müslüman, sahâbedir.”¹¹⁵⁶ Buhârî’nin yapmış olduğu bu tanımı, hocasından iktibas ettiğini müşahede etmekteyiz. Çünkü İbnü’l-Medenî’ye (ö. 234/848) göre; sahâbe: “Hz. Peygamber’le sohbeti olan veya gündüzün bir kısmında bile olsa onu görendir.”¹¹⁵⁷

İbn Hazm, sahâbe için daha farklı bir tanım vermektedir. Ona göre sahâbe: “Nebî ile bir saat de olsa oturup bir kelime ile de olsa semâsı olan ya da bir işine şâhid olup aklında tutandır.”¹¹⁵⁸ Zerkeşî’nin yapmış olduğu tanım şu şekildedir: “Sahâbe, Hz. Peygamber ile imanlı iken birlikteliği olan ancak bu birlikteliğin sonucunda mutlaka hadis rivâyet etmiş olması gerekmektedir.”¹¹⁵⁹

İbn Hacer’in hocası Irâkî’nin sahâbe için uygun gördüğü tanım şudur: “Hz. Peygamber ile Müslüman olarak karşılaşan ve İslâm dinî üzere ölen kimsedir.”¹¹⁶⁰

İbn Hacer’in sahâbe için yapmış olduğu tanım Irâkî’nin tanımına benzemekle birlikte ondan ayrıştığı bazı noktalar vardır. İbn Hacer’in tanımı şöyledir: “Sahâbî, Hz. Peygamber’e mü’min olarak mülâki olan, araya irtidad girmiş olsa bile Müslüman olarak ölen kimsedir.”¹¹⁶¹ H. Musa Bağcı, İbn Hacer’den aktardığımız bu tanımı mümkün olan en geniş tanım olarak nitelendirmektedir.¹¹⁶² İbn Hacer mezkûr tanımda İbnu’s-Salâh’a likâ kaydı ile muhâlefet etmiş; zira İbnu’s-Salâh رايي yerine راي fiilini kullanmıştır. İbnu’s-Salâh’ın tanımı kabul edildiğinde a’mâ olan sahabileri çıkartmak gerekecektir. Ancak burada ru’yetten kasıt galibiyet ya da ru’yeti bi’l-fiil ve kuvvedir şeklinde bir itiraz yapılırsa Kasım b. Kutluboğa’nın da belirttiği gibi a’mânın aslında bi’l-kuvve görme kabiliyetine sahip olan ancak arzi bir sebepten dolayı göremeyen olduğu tespiti, bu itirazın yersiz olduğunu ortaya koymaktadır.¹¹⁶³

Sahâbenin Tanınma Yolları

Bir insanın sahâbe olup olmadığının anlaşılması birkaç kıstasla belirlenmiştir:

- a- Tevâtür. b- Müstefiz ve Meşhûr haberler. c- Sahâbenin tanıklığı. d- Sahâbenin kendi ifadesi. Bu yöntem ve bir öncekinde esas olan, kişi tezkiyesinin kabul

¹¹⁵⁶ Buhârî, *Sahih*, Kitab-u ashâbi’n-nebî, Bâb Fedâil Ashabi’n-Nebî, V, s. 2.

¹¹⁵⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, VII, s. 3.

¹¹⁵⁸ İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli’l-ahkâm*, V, s. 86.

¹¹⁵⁹ Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît fî usûli’l-fıkıh*, (thk. Abdulkadir Abdullah el-‘Ânî), Dâru’s-Safve, Kahire, 1413/1992, VI, s. 106.

¹¹⁶⁰ Irâkî, *Şerhu’t-tabsira ve’t-tazkira*, II, 120

¹¹⁶¹ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*; s. 107-108; Ğursî, Salih, *en-Nüketü’l-ğürer*, s. 331.

¹¹⁶² Bağcı, H. Musa, *Hadis Tarihi*, s. 65.

¹¹⁶³ Kutluboğa, Kasım b. Abdullah, *el-Kavlü’l-mübtekir alâ şerh nuhbeti’l-fiker*, Dâru’l-Farâbî, Dimeşk, 1429/2008 s. 107.

görmesidir. e-Tâbiûnun şehâdeti. Bu son kıstasta İbn Hacer, özgün bir yaklaşım sergilemiştir. Nitekim Nureddin Itr da bunu şu cümle ile beyan etmiştir: “ هذا زاد الحافظ ابن حجر =Bu, İbn Hacer’in ziyadesidir.”¹¹⁶⁴ f- İlk dönemde savaşlarda kumandan olarak görev almış olması. İbn Hacer, *el-İsâbe*’nin önsözünde, “Savaşlarda yalnız sahâbiler emir tayin ediliyordu.”¹¹⁶⁵ rivâyetini temel bir kıstas olarak telakki etmiş ancak bunu Irak’ın fethi ile sınırlandırmıştır.¹¹⁶⁶ Bu son kıstasta da İbn Hacer özgün olmakla birlikte tenkitlerin hedefi olmuştur. Selman Abdürrabih “İbn Hacer’in geliştirdiği bu ölçüt sağlam bir ölçüt değildir. Bu veriye dayanarak *el-İsabe*’nin birinci bölümünde zikredilen kimi insanların üçüncü bölümde zikredilmesi daha uygun olacaktır” demiştir.¹¹⁶⁷

İbn Hacer, sahâbîlerin tercemelerinin tertibini her harfte dört bölüm şeklinde ele almaktadır. Dördüncü bölüm; sahâbenin tercemelerine tahsis edilen kitaplarda sehven sahâbî olarak yer verilen kimselerle ilgilidir. İbn Hacer, bu bölümde sahâbî olma ihtimali bulunanlara yer vermediğini söylemektedir. Ona göre “ وهذا القسم الرابع لا اعلم من سبقني اليه ولا =Bu dördüncü kısımda benden önce bu metodu kullananı bilmiyorum. Bu bölüm, sık dokuyup ince eleyenlerin bile düşünemedikleri, arayışta bulamadıkları bir bölümdür.”¹¹⁶⁸ İbn Hacer bu bölümde zikrettiği hususlarda özgün olduğunu bizzat ifade etmiştir.

Mahmut Yazıcı İbn Hacer’in bu konuda övünmekte haklı olduğu belirtmiştir.¹¹⁶⁹ İbn Hacer, aslında yazdığı ve sahâbenin tanınmasına hasrettiği eserin yönteminde de özgün durmuştur. Çünkü o, sahâbe olanla olmayanı ayrı fasıllarda zikretmiştir. Öneme binaen Yazıcı’nın değerlendirmesini aynen aktarmak istiyorum: “İbn Hacer’in eserinin en orijinal yönlerinden biri, sahâbe olanlar ile olmayanları ayrı bölümlerde zikretmesidir.”¹¹⁷⁰

Tâbiûn kavramı ile ilgili görüşlere de yer vermek istiyoruz. Tâbiûn, sahâbenin ardından gelen ve onlarla mülâkî olan nesildir. İbn Hacer, sahâbenin tâbiûndan yapmış oldukları rivâyetler için bir eser kaleme almıştır. İbn Hacer’den önce muhaddisler

¹¹⁶⁴ Itr, Nureddin, *Menhecü’n-nakd*, s. 118, Dipnot, 2.

¹¹⁶⁵ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir, *el-Musannef*, VII, s. 300, Hadis No: 36268.

¹¹⁶⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, s. 354.

¹¹⁶⁷ Selmân, Abdürrabih, *Menhecîyetü’t-temyîz beyne’l-muhtelefi fihim mine’s-sahâbe*, Câmîâtü’l-Yermük, Ürdün, 2005, s. 424.

¹¹⁶⁸ İbn Hacer, a.g.e., s. 10-11.

¹¹⁶⁹ Yazıcı, Mahmut, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, s. 339.

¹¹⁷⁰ Yazıcı, a.g.e., s. 343.

sahâbîlerin tâbiûndan yapmış oldukları rivâyetleri ekâbirin esâğirden rivâyetleri başlığı altında işlemişler. Zehebî, hadis usûlünün bu nev'ini kendisinin ziyade ettiğini ve bu konuda Hatîb el-Bağdâdî'nin nadir bulunan bir eser kaleme aldığını belirtmektedir.¹¹⁷¹

Zehebî, her ne kadar bu konuyu müstakil olarak ilk ele alanın kendisi olduğunu iddia etse de bu konunun tafsilatlı olarak hadis usûlünde yer alışının İbn Hacer'in hocası Irâkî ile başladığı görmekteyiz.¹¹⁷² Daha sonraları bu konu birçok boyutu ile alınmıştır. Ayrıca Süyûtî, bu konuyu müstakil bir başlıkta özel bir babta ele almış ve detaylı bilgiler vermiştir.¹¹⁷³ Ancak Süyûtî Irâkî'nin vermiş olduğu bilgileri tekrar etmek ile kifâyet etmiştir. Irâkî *Takyid* adlı eserinde sahâbenin tâbiûndan rivâyet etmiş olduğu hadislerden, yirmi tanesine yer vermektedir.¹¹⁷⁴

Bu konuda ilk olarak müstakil eser veren kişi İbn Hacer olmamakla beraber eseri günümüze gelen ilk muhaddisdir. Her ne kadar Hatîb el-Bağdâdî'nin bir eseri olduğu söylenmişse de elimizde bulunmaması nedeni ile İbn Hacer'e bu mevzuda geçen olmamıştır. İbn Hacer'in bu eserde yer verdiği merfû hadis sayısı biri kudsî olmak üzere yirmi beş, mevkûf hadis sayısı otuz dokuz, tâbiûnden rivâyet eden sahâbî sayısı yirmi iki, tâbiûnden rivâyet eden sahâbe sayısı beş'i kadın olmak üzere toplam otuz kişidir.¹¹⁷⁵

2.8.2. Seyyü'l-Hıfz

Hadis usûl kavramlarından biri de seyyü'l-hıfzdır. Hıfz sözlükte; unutkanlığın zıddı ya da gafletin azlığıdır.¹¹⁷⁶ İbn Hacer, bu kavramı metâin-i aşere içinde ele alır. Bu kavramı ilk ta'rif eden İbn Hacer olup özgündür. İbn Hacer, sûu'l-hıfz için *Nüzhe*'de şunları yazmaktadır: “Râvînin doğru tarafının hatalı tarafına tercih edilmemesidir.¹¹⁷⁷ Aynı eserin bir başka yerinde sûu'l-hıfzı “Râvînin hadisteki hatasının sevabından daha çok olması” şeklinde tarif etmektedir.¹¹⁷⁸

İbn Hacer, ‘sûu'l-hıfz’ı sonuçları itibariyle şöyle değerlendirmektedir:

¹¹⁷¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, XVIII, s. 292

¹¹⁷² Şahyar, Esra Ayşe, *Sahâbenin Tabi'ûndan Hadîs Rivâyeti*, Hadîs Tetkikleri Dergisi, Yıl 2010, sy. VIII, s. 128.

¹¹⁷³ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, II, s. 664.

¹¹⁷⁴ Irâkî, *et-Takyid ve'l-îdâh*, s. 291-311.

¹¹⁷⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü's-sâmi'in fî rivâyeti's-sahâbe ani't-tâbi'in*, (thk. Tarık Muhammed el-Âmudî), Dâru'l-Hicre, Riyad, 1995, s. 25-111.

¹¹⁷⁶ Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzibu'l-lugat*, (thk. Abdusselam Harun), Dar İhyâu't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut, 1984, IV, s. 458.

¹¹⁷⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 100.

¹¹⁷⁸ İbn Hacer, a.g.e, s. 85.

- a- Sûü'l-hıfz; râvînin bütün hallerinde var olup ayrılmaz bir parçası olmuşsa bazı hadisçilere göre bu özellikteki râvînin hadisi şâzdır.
- b- Sûü'l-hıfz; râvîye yaşlılığı nedeniyle veya gözlerinin görmemesi ya da rivâyette bulunurken itimâd ve hıfzında müracat ettiği kitapların yanması yahut kaybolması sebebiyle sonradan ortaya çıkarsa bu durumda râvîye muhtelit denilir.

İbn Hacer'in bu değerlendirmesi kendine hastır. Ahmed Bekri'nin şu tespiti de İbn Hacer'in özgünlüğünü resm etmektedir. O derki; قلت ومن الجدير بالذكر ان هذا التقسيم الذي سار =Ben derim ki burada belirtmememiz gereken husus, İbn Hacer'in benimsediği anlayışın ona özgü bir metot olmasıdır.¹¹⁷⁹

2.8.3. Tashîf ve Tahrîf

Cürcânî, tashîfin sözlükteki anlamını; yazarın muradının dışında okuma yapmak tahrîfi ise lafzı değiştirmeden manayı değiştirmek şeklinde vermiştir.¹¹⁸⁰ İbn Hacer, tashîf ve tahrîf için farklı ve yeni bir tanım geliştirmiştir.

Ona göre; tashîf: Yazı şeklinin baki kalmasıyla birlikte sadece bir harfin veya bazı harflerin tağyiridir. Bu tağyir noktaya nispetle olursa buna musahhaf denilmektedir. Bu farklılık yazının şeklindeki değişikliğe nispetle olursa buna da muharref denir.¹¹⁸¹ İbn Hacer'in öğrencisi Sehâvî ise tashîfi, kelimenin bilinen manasının dışına hamledilmesi olarak tanımlamıştır.¹¹⁸² Sehâvî'nin bu tanımını kapsayıcı olması açısından en güzel tanım olarak görmekteyiz.

Tashîfi tahrîften ayrı tanımlayan ilk muhaddisin İmâm Askerî Ebû Ahmed Hasan b. Abdullah (ö. 382/992) olduğu şeklindeki bilgi doğru değildir. Her ne kadar o, tashîf ile tahrîfi birbirinden ayırmışsa da yaptığı ta'rif tasnif için çok belirgin değildir. Bu açıdan İbn Hacer'in Askerî'ye uyduğunu söylemek doğru olmayacaktır. عَبَّاد isminin عَبَّاد olarak okunmasını İbn Hacer, tahrîf olarak nitelendirirken el-Askerî buna tashîf demektedir.¹¹⁸³

Bu konunun İbn Hacer'in özgün davrandığı mevzulardan biri olduğunu söyleyebiliriz. *Nüzhetü'n-nazar'ı* şerh eden şârihler de buna dikkat çekmişlerdir. Örnek

¹¹⁷⁹ Bekrî, Ahmed Tahir, *Sûü'l-hıfz ve eseruhu fî kabûli'l-hadis*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dimeşk Üniversitesi, Şeriat Fakültesi, Dirâsetü'l-Ulyâ, 2008, s. 43.

¹¹⁸⁰ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, II, s. 53-59.

¹¹⁸¹ İbn Hacer, a.g.e., s. 114.

¹¹⁸² Sehâvî, *Fethu'l-muğis*, IV, s. 57.

¹¹⁸³ Askerî, Hasan b. Abdullah b. Saîd, *Şerh mâ yeka'u fîhi't-tashîf ve't-tahrîf*, (thk. Abdulaziz Ahmed) Mektebetu Mustafa el-Halebî, Şam, 1383, I, s. 77.

olarak Abdulaziz'in النخبة =اصطلاح جديد ابتكره الحافظ ابن حجر في النخبة ile ilgili İbn Hacer'in *Nuhbe*'de yazdıkları yeni bir ıstılahtır cümlesi kayda değerdir.¹¹⁸⁴

İbn Hacer'in tashîf ile tahrîfi ilk ayıran muhaddis olduğunu belirten çağdaş hadis aştırmacılardan Cuma Fethi Abdülhalim şöyle demektedir: “Önceki hadisçiler tashîf ile tahrîf arasına fark koymadılar. Ancak daha çok tashîf kelimesinin isti‘malı yaygındır. Çünkü bu kavram, ehl-i hadise ait olup onların kucağında doğmuştur. Bazı muhaddisler, tahrîf yerine tashîfi kullanmışlardır. İbn Hacer'in dönemine kadar bu durum devam etmiştir. İbn Hacer her iki kavramı ayrı ayrı ele alıp ta‘rif etmiştir. (وهذا التعريف الذي وضعه الحافظ ابن حجر للتحريف والتصحيح والتحرير مفرقا بينهما بما سبق، مما انفرد به.) İbn Hacer'in ortaya koyduğu bu ta‘rif, tashîf ve tahrifi birbirinden ayırmıştır. Bu tanımda İbn Hacer, teferrüd etmiştir.¹¹⁸⁵

Son olarak bu başlığı Şahyar'ın şu değerlendirmesi ile bitirmek istiyoruz: “İbn Hacer el-Askalânî'ye gelinceye kadar hadisin kelimelerinde meydana gelen değişikliklerin hepsi hakkında tashîf ıstılâhı kullanılmıştır. İbn Hacer, kelimedede şekil ya da hareke değişikliği yapılmak sureti ile meydana gelen tashîfleri tahrîf olarak isimlendirmiş, tahrîf sonucu zaafa uğrayan hadisler hakkında muharref ıstılahını kullanmıştır. İbn Hacer'in bu tasnifine göre harflerin noktalarında değişiklik meydana gelirse hadis musahhaf, harflerin şeklinde veya hareketlerinde bir değişiklik oluşmuş ise hadis muharref ıstılahı ile ifade edilmiştir. İbnü's-Salâh, Nevevî ve Irâkî'nin eserlerinde tashîf ve tahrîf ayırımına gidilmeyip musahhaf ve muharref rivâyetlerin hepsi hakkında musahhaf terimi kullanılmıştır.”¹¹⁸⁶

2.8.4. İhtilât

İhtilât, اختلط يختلط اختلاطا sülâs-i mezid fihi'nin iftiâl vezninde masdarıdır. Sözlükte; “Bir şeyi başka bir şeye katmak ve karıştırmaktır.” anlamına gelmektedir.¹¹⁸⁷ Sözlükteki anlamından hareketle akıl ve bilinçten yoksun olan râvîye muhtelit denilmiştir. İhtilâtın, maddi şeylerde kullanımı daha yaygın olmakla birlikte akıl ve şuur gibi soyut şeylerde de mecazen kullanılmaktadır. Zemahşerî'nin, ihtilâtı; “kişinin akıl ve bilincinin kaybolması ve bozulması” şeklinde ta‘rif etmesi söylediklerimizi teyit etmektedir.¹¹⁸⁸

¹¹⁸⁴ Şâyi‘, Abdülaziz b. Abdullah b. Muhammed, *Takrîbu nüzheti'n-nazar fî tahzîhi nühbeti'l-fiker*, Medâru'l-Kabes, Tunus, 2015, s. 90.

¹¹⁸⁵ Cuma, Fethi Abdülhalim, *Rivâyatü'l-câmiî's-sahîh*, II, s. 462.

¹¹⁸⁶ Şahyar, *Zayıf Hadîs Rivayeti*, s. 253. Ayrıca bkz, Ebû Şehbe, el-Vasît fî ‘ulûmi ve mustalahi'l-hadîs, s. 482.

¹¹⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, V11, s. 291.

¹¹⁸⁸ Zemahşerî, Carullah Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Ahmed, *Esâsü'l-belâga*, (thk. Muhammed Bâsıl ‘Uyûni's-Sûd), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1998, I, s. 172.

İhtilâtın çalışmamızla ilgisi; İbn Hacer'in bu kavramı ilk ta'rif eden kişi olmasındandır. Bu tanıma geçmeden önce muhaddislerin ihtilâtı neden ta'rif etmedikleri ile alakalı izâhatta bulunmamızın yararlı olacağı kanaatindeyiz. Hadisçilere göre, ihtilât ta'rif ihtiyacı bırakmayacak kadar açık olup lugavî anlamı ıstilahî anlamını da içermektedir. Ancak ihtilâtın tarifi böyle kabul edilirse bizi doğru sonuca götürmeyecektir. Zira ihtilâtın sadece lugavî anlamını nazar-ı itibara alırsak onu hadis usûlünün mevzuu olmaktan çıkartıp tıbbın ilgi alanına terk etmemiz sonucunu doğuracaktır.¹¹⁸⁹

İbn Hacer, ihtilâtı usûl kavramı olarak ele almakta sûü'l-hıfz kavramı ile bağlantılı olarak şu şekilde tanımlamaktadır: "Hadis râvîsinin aklî melekesinin tağyiri, kitaplarını ve gözlerini kaybetmesi sonucunda rivâyette hatalarının doğruları kadar veya ondan daha fazla olmasıdır."¹¹⁹⁰ İbn Hacer'in bu tanımını tashîhe muhtaç görmekteyiz. Zira tanımlarda asıl olan sınırları belirlemektir. Ayrıca onun tanımı kabul edilirse ihtilâtın zihni bir meleke olması nedeniyle hataların ne kadarına müsamaha gösterileceği belli olmayacaktır. Bununla birlikte bu tanım, İbn Hacer'in ta'rif anlayışına da aykırıdır. Yukarıda ifade edildiği vecih ile o, bu kavramı sûü'l-hıfz ile bağlantılı değerlendirmiştir.

İbn Hacer, sûü'l-hıfzı aslî ve ârizî olmak üzere ikiye ayırmakta ihtilâtı ârizî olarak addetmektedir.¹¹⁹¹ Bu noktada ihtilât ile kesretü'l-galat arasında farkın olup olmadığı hususunda bir soru akla gelebilir. İhtilât, genellikle yaşlılık sonucunda hâfızanın bozulması olarak ortaya çıkan ârizî bir sebep iken kesretü'l-galat, ister aslî ister ârizî olsun râvînin rivâyetinde çokça yanılığa düşmesidir. Yine bu noktada ihtilâta maruz kalan bir râvînin rivâyetlerini nasıl değerlendirmek gerekir konusu gündeme gelebilir. Bu durumda muhtelit râvînin durumuna bakmak gerekmektedir. İbnu's-Salâh'a göre muhtelit râvînin hadisi için tek bir hüküm verilmez. Bu nedenle o, muhtelit râvînin rivâyetlerini üçe ayırmaktadır. Ona göre râvînin;

1. İhtilâttan önceki rivâyetleri makbûldür.
2. İhtilâttan sonraki rivâyetleri merdûttur.
3. Rivâyetin ihtilâttan önce mi sonra mı olduğunun bilinmemesi durumunda ihtiyata binaen onun bu tür rivâyetleri de merdûttur.¹¹⁹² İbnu's-Salâh'ın bu anlayışının sonraki muhaddisler tarafından benimsendiğini belirtmek isterim.

¹¹⁸⁹ Kaya, Mehmet Fatih, *Hadis Usûlünde İhtilât*, Dârü'l-Hikme, 2011, s. 36.

¹¹⁹⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 104.

¹¹⁹¹ İbn Hacer, a.g.e., s. 104.

¹¹⁹² İbnu's-Salâh, *Ma'rife envâi' ulûmi'l-hadîs*, s. 392.

İbn Hacer, ihtilâtın tanımını ilk yapmakla özgünlüğünü ortaya koyduğu gibi ayrıca bu başlık altında geçmiş hadisçilerin anlayışından uzaklaşıp özgün durduğu bir noktaya daha temas etmektedir. İbn Hacer'e göre, muhtelit râvînin rivâyet ettiği hadisın zamanı bilinmezse hadislerinde tevakkuf etmek gerekir.¹¹⁹³ Yine ona göre bu prensibi genelleştirmek doğru değildir. Çünkü muhtelitin rivâyetleri başka rivâyetlerle teyit edildiğinde kuvvet kesp eder ve hasen ligayrihî derecesine yükselir."¹¹⁹⁴

İbn Hacer'in bu değerlendirmesi kanaatimce muhtelit râvîlerin ihtilâttan sonra *Sahîhayn*'de yer alan rivâyetlere gelebilecek tenkitlerin önünü kesmeye yöneliktir.¹¹⁹⁵ Tahâvî, İbn Hacer'in bu girişimini enfes olarak nitelendirmektedir.¹¹⁹⁶ Dolayısıyla onun bu noktada da özgün davrandığını düşünmekteyiz.

İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*'nin anlaşılması için ele aldığı *Hedyu's-sârî*'de Cerîr b. Hâzim'in ihtilât ettiği anlaşılınca çocuklarının rivâyette bulunmasını engellemek istemişler örneğini vermekte ve şunları söylemektedir: "Muhtelit iken rivâyette bulunmadığı hadislerinin ahzında bir sakınca yoktur.¹¹⁹⁷ Güvenirliği hususunda muhaddislerin birleştikleri Haccâc b. el-A'ver de ihtilâta maruz kalınca Yahya b. Maîn oğluna babasının yanına kimseyi sokmamasını tavsiye etmiş, oğlu da tavsiyeyi emr telakki etmiştir. Bu nedenle onun merviyâtı ile ihticâc etmekte bir beis yoktur."¹¹⁹⁸

2.8.5. Ziyâdetü's-Sika

Ziyâdetü's-sika, güvenilir bir râvînin ilavesine denir. Ziyâdetü's-sika'yı hadis usûl kavramlarına dâhil eden Hâkim en-Nisâbûrî'dir.¹¹⁹⁹ Tanım ilk yapan ise İbn Kesîr'dir. (ö. 774/1373) Yaptığı tanım şu şekildedir: "Râvîlerden biri şeyhlerinden aldığı rivâyette diğer râvîlerin rivâyet etmediği bir fazlalığı bulundurmasıdır."¹²⁰⁰ İbn Receb ise "Burada üzerinde konuşacağımız 'ziyâdetü's-sika'yı şöyle düşünebiliriz, der ve bir topluluğun aynı sened ve metin ile aktardığı hadisi bazı râvîlerin diğer râvîlerin aktarmadığı ziyade ile aktarmasıdır." şeklinde daha açık ve kapsayıcı bir tanım verir.¹²⁰¹

¹¹⁹³ Tevakkuf: bir şey hakkında kabul ve red hükmünü vermeksizin onunla amel etmemektir.

¹¹⁹⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 104-105.

¹¹⁹⁵ Örnekler için bkz., İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, 417-418..

¹¹⁹⁶ Tahânevî, *Zafer Ahmed, Kavâidu fî ulûmi'l-hadîs*, s. 412.

¹¹⁹⁷ İbn Hacer, a.g.e., s. 485.

¹¹⁹⁸ İbn Hacer, a.g.e., s. 415. bkz., Kaya, Mehmet Fatih, *Hadîs Usûlünde İhtilât*, s. 74.

¹¹⁹⁹ Hâkim, *Ma'rife ulûmi'l-hadîs*, s. 130.

¹²⁰⁰ İbn Kesir, Ebu'l-Fedâ İsmail b. Ömer, *İhtisâru ulûmi'l-hadîs*, (thk. Ali b. Hasan b. Ali b. Abdulhamid), *Dârü'l-Âsime*, Riyad, 1415, I, s. 190.

¹²⁰¹ İbn Receb, Abdurrahman, *Şerh 'ileli't-Tirmizî*, II, s. 635.

Ziyâdetü's-sika mevzusunda mütehassıs olan muhaddisler vardır. İbn Hibbân; “yeryüzünde sünen bilgisine sahip sahîh hadislerin lafzına hâkim, lafızlarda sika râvîye ait olan lafızları tanıyan sanki sünen eserleri göz önünde bulunduran Muhammed b. İshak b. İbn Huzeyme'den başkasını bilmem.”¹²⁰² der.

Genel anlamda ziyâdetü's-sikanın rivâyetleri üç kısımda ele alınmaktadır. Onlar;

1-) Sika râvîlere muhalefet ederek yapılan rivâyetler. Bu tür rivâyetler şâz kabul edilip reddedilmiştir.

2-) Münâfiyetinin olmadığı rivâyetler. Teâruz ve tenâkuzun olmadığı bu tür rivâyetler kabul edilmiştir.

3-) Yukarıda yer verdiğimiz bu iki mertebe arasında yer alanlar. Bu ziyadeye sâir hadisçiler yer vermemişlerdir. İbnu's-Salâh'ın bu üçüncü kısım ile ilgili bir değerlendirmesi yoktur. Hadisçilerin, sikanın ziyâdesi hakkında vasl ve irsâlde olduğu gibi red ve kabul noktasında keskin çizgileri yoktur. Örneğin, İbnu's-Salâh'ın reddine hükümde bulunduğu birinci bölüm iddiasının hilâfına ihtilâflıdır.

İbn Hacer, Nevevî ve usûlcülerin katıldığı bu anlayışı sorun olarak değerlendirmekte gerekçesini ise şöyle izâh etmektedir: “Mahreci (çıkış yeri) bir olan hâfiz râvîlerin zapt ve itkânı onlar kadar olmayan râvîlerin rivâyetinde metin ve isnâta yer alan fazlalıkları nasıl kabul edilir? Özellikle sözüne itibar edilen ve hadislerine itinâ gösterilen Zührî gibi âlimlere muhâlefet söz konusuysa, bu durumda rivâyetlerin reddi bir zorunluluk arz eder. Zira hıfz ve itkânda âlî derecede olan râvîlerin ziyâdeyi işitmemeleri ya da işittikleri halde rivâyet etmemeleri anlaşılacak gibi değildir. Öyle anlaşılıyor ki, ziyadede bulunan râvînin yanılması söz konusudur.”¹²⁰³

İbn Huzeyme, ziyâdetü's-sika ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Râvîler hıfz ve itkânda eşit olurlarsa haberleri bilen ve hıfzı güçlü olan râvîlerin ziyâdesi makbûldür. Ancak ziyadede bulunan râvînin ziyâdesiz aktaran râvî kadar hıfzı güçlü olmazsa ziyâdesi reddedilir.”¹²⁰⁴

Buradan hareketle ziyâdetü's-sika her halükarda makbûldür tezinin doğru olmadığını söyleyebiliriz. Ancak bu noktada şu sorular akla gelebilmektedir. Hz. Peygamber zamanında söz söylemiş biri, sözü aktaran râvînin bulunmadığı başka bir zamanda aynı hususu ziyâdeli olarak ifade etmişse ilk işiten râvî dışında başka bir râvînin

¹²⁰² Âl Hamîd, Sa'îd b. Abdullah, *Menâhicü'l-muhaddisîn*, Dâru Ulûmi's-Sünne, Riyâd, 1410/ 1999, s. 109.

¹²⁰³ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 495.

¹²⁰⁴ İbn Huzeyme'nin sahihinde bu söze rastlamadık. Ancak bu kelamı Beyhakî, *Kirâat halfe'l-imâm*, (thk. Muhammed Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1405/1984, s. 138. adlı eserinde yer vermiştir.

onu bazı ilavelerle duymuş olması mümkün olamaz mı? Kaldı ki aynı ortam ve aynı zamanda olsa bile râvilerden biri tam, diğeri eksik duymuş olamaz mı? Ya da şâri konuşurken râvilerden biri meclisi terk etmişse, ziyâdesiz aktaran râvî o bölümü unutmuş olamaz mı?

İbn Hacer'in tüm bu sorulara verdiği cevap özetle şu şekildedir: "Ehli hadisin bu meselede bahse konu ettikleri tâbiûn ve sonraki kimi râvilerin ziyâdesi hakkındadır. Sened sahîh olduğunda sahâbe ziyâdesinin kabulü noktasında ihtilâf yoktur."¹²⁰⁵ Sened sahîh olduğunda sahâbe ziyâdesini kabul etmek gerekir şartını İbn Hacer dışında zikreden yoktur. Bu nedenle sahâbe ziyâdesinin kabulünde bu şartta özgün olduğunu rahatlıkla söylebiliriz.

Bazı hadisçilere göre, râvînin olaylarla ilgili ziyade rivâyetlerle meşhûr olmaması şarttır. Kimilerine göre ise ziyadetü's-sikanın kabulü için şer'î bir hüküm içermemesi gerekir. İbnu's-Salâh, Hatîb el-Bağdâdî'den şöyle nakletmektedir: "Vasl ve irsâl teâruz ettiğinde hadisçilerin geneline göre; mürsel olan tercih edilmeli, fıkıh ve hadisçilerin cumhuruna göre ise; bu durumda sikanın ziyâdesi kabule daha evlâdır."¹²⁰⁶

İbn Hacer bu yaklaşımı doğru bulmamakta, ona göre bu hadisin mahreci bir olduğu için sahâbe nezdinde bu konuda ihtilâf söz konusu değildir. Neticede şunu söyleyebiliriz; bize göre ziyâdenin râvîsi âdil, mutkin ve tam zabta sahip ise şekline bakmaksızın kabul etmek gerekir ve kendisiyle amel edilmelidir. İbn Hacer *من لم يزد لها اتقن ممن زادها* = Rivâyeti artırmayan râvî arttırandan daha mutkîndir." cümlesiyle ziyadetü's-sika mevzusunda özgünlüğünü ortaya koymaktadır.¹²⁰⁷ Zira bu cümleyi ve içerdiği hükmü ne İbnu's-Salâh ne Nevevî ne de müellifin hocası Irakî ifade etmiştir. Buradan hareketle Ğursî'nin de belirttiği¹²⁰⁸ gibi bu hususu İbn Hacer'in özgün kaldığı yerlerden biri olarak zikredebiliriz.

Ayrıca İbn Hacer bu mevzuda tüm hadisçilerin çelişkilerine dikkat çekerek onları şöyle tenkit etmektedir: "Tafsile gitmeksizin ziyâdenin mutlak kabulü ile ilgili görüş, âlimlerin ekseriyeti arasında şöhet bulmuştur. Ancak bu husus, sahîh ve hasen hadislerin şâz olmamasını koşul olarak ileri süren ve şâz kavramını da sika râvînin kendisinden daha güvenilir râvîye muhâlefeti olarak izâh eden hadisçilerin yöntemine uygun düşmemektedir. Bununla birlikte muhaddislerin sahîh ve hasen kavramların ta'rifinde

¹²⁰⁵ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 499.

¹²⁰⁶ İbnu's-Salâh, *Ma'rife*, s. 85.

¹²⁰⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 95.

¹²⁰⁸ Ğursî, *en-Nüketü'l-ğurer*, s. 277.

şâzdan ârî olmaları gerekir şartını itiraf etmelerine rağmen, ziyadenin kabulünde bu koşuldan gafil olmaları hayret vericidir.”¹²⁰⁹

2.8.6. Mütâbaât ve Şevâhid Konuları

İbnu’s-Salâh’ın mütâbaât ve şevâhid konularını aynı başlıkta zikretmesi İbn Hacer’in dikkatini çekmiştir. İbnu’s-Salâh’ın ikisini aynı başlıkta vermesinin i’tibârı, şâhid ve mütâbaâttan ayrı bir tür olarak değerlendirmeye yol açması sebebiyle buna itiraz etmekte ve eğer şâhid ve mütâbaât için i’tibârın tanınması şeklinde bir ifade tercih etmiş olsaydı onun böyle bir itirazla karşılaşmayacağını belirtmektedir. İbn Hacer, eserlerinde ‘i’tibârı iki farklı şekilde tanımlamıştır. *Nüzhetü’n-nazar*’da i’tibârı; şâhid ve mütâbîye ulaşmak için takip edilen yöntem¹²¹⁰ olarak *Nüket*’inde ise mütâbaât ve şâhiden elde edilen netice olarak tanımlamaktadır.¹²¹¹

‘İ’tibâr için hangi tanım tercih edilirse edilsin İbn Hacer’in özgünlüğü bâriz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca o, İbnu’s-Salâh’ın mütâbaât için verdiği örneği yanlış görmekte en güzel örneğin Şâfiî’nin *el-Umm*’da yer verdiği şu rivâyet olduğunu zikretmektedir: Şâfiî>Mâlik>Abdullah İbn Dînar>İbn Ömer’den rivâyet edildiğine göre; Hz. Peygamber, “*Ay 29 gündür. Hilâli görmeden oruç tutmayınız. Hilâli görmeden bayram etmeyiniz. Hava bulutlu olursa ayı 30’a tamamlayınız.*” buyurmuştur.¹²¹² Bu hadis *Muvattâ*’da tüm tariklerinde “Hava bulutlu olursa ona göre takdir ediniz.” cümlesiyle yer almaktadır. Beyhakî, Şâfiî’nin ayı 30’a tamamlayınız, sözünde teferrüd ettiğini belirtmektedir.

İbn Hacer, Buhârî’nin mezkûr hadisi *Sahîhi*’nde Abdullah b. Mesleme el-Ka’nebi<Mâlik<Abdullah b. Dinar<İbn Ömer İsnâd zinciri ile aynı lafızla yer verdiğini, bununda Şâfiî rivâyeti için tam bir mütâbaât olduğunu belirttikten sonra Beyhakî’nin bunu görmemesinin kendisini şaşırttığını belirtmektedir.¹²¹³

İbn Hacer’in genel anlayışın dışına çıkarak özgün kalmıştır. O, şâhid ve tâbîyi ferd-i mutlak için kullandığı gibi ferd-i nisbî için de kullanmaktadır. Bu yolla rivâyet, teferrüden aziz ve meşhûr hükmünü alır. Örneğin râvînin sahâbeden teferrüdü olduğu zannedilip yapılan araştırma ile o sahâbeden başka râvînin de rivâyette bulunduğu ortaya çıkarsa mütâbî, aynı rivâyetin başka sahâbe kanalı ile geldiği tespit edilirse buna da şâhid

¹²⁰⁹ İbn Hacer, *Hedyu’s-sârî*, s. 384-385

¹²¹⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, s. 71.

¹²¹¹ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 487.

¹²¹² Şâfiî, *el-Umm*, II, s. 94.

¹²¹³ İbn Hacer, a.g.e., s. 489.

denilir.¹²¹⁴ İbn Hacer dışında tabî‘ ve şâhidi ferd-i nisbiye tahsis eden olmamıştır. *Nüzhetü ’n-nazar* üzerinde bir çalışma yapan Muhammed Salih Ğursî de buna şöyle dikkat çekmiştir: “ولم يخص احد التابع والشاهد بالفرد النسبي وكلام المصنف مقصور عليه” =Tâbi‘ ve şâhidi ferd-i nisbiye tahsis eden olmamıştır. Musannifin kelâmı buna hasr edilmiştir.”¹²¹⁵

İbn Hacer’in özgün kaldığı bir diğer husus tâbi‘ ile şâhidi aynı görmesidir. Nureddin İtr’a göre cumhur, ‘tâbi‘yi aynı sahâbeden gelen rivâyete tahsis etmiş ‘şâhidi’ ise sahâbe dışında gelen rivâyetlere itlâk etmişlerdir. İbn Hacer, ikisi arasında bir fark görmemektedir.¹²¹⁶ İbn Hacer’in bu görüşünde isâbet ettiğini görmekteyiz. Zira her ikisinden de maksad takviyenin sağlanmasıdır.

2.8.7. Hadislerde Hükümün Azlığa Göre Verilmesi

İsnâd ve râvî değerlendirmesinde hüküm verilirken esas olan “azlığın çoğa hüküm etmesi” kuralıdır. Bu kural, önemli bir kuraldır. İbn Hacer, aslında sudurda var olan bu önemli kuralın sutura geçişini sağlayan zattır. Bu nedenle İbn Hacer, الاقل يقضي على الاكثر = hadislerin tespitinde az çoğa hükmeder kuralını hem râvî sayısına ve hem de râvî evsâfi ile ilgili geçerli olacak şekilde teşmil etmiştir.¹²¹⁷ İbn Hacer ve kendisinden sonra gelenler ekseriyetle mütevâtir hadis şartlarında bu kıstası ele almışlardır. Buradan hareketle bir hadiste tüm râviler sika olsa sadece bir halkada zayıf bir râvî varsa hadis zayıf hükmünü alır. Ayrıca rivâyet zincirinde tevâtür derecesinde olan râviler bir halkada ferde düşmüşse hadis garip hükmünü alır.¹²¹⁸ Yapabildiğim araştırmaya göre İbn Hacer’e bu konuda sebkâat eden olmamıştır.

2.9. Hadislerin Anlaşılması ve Yorumlanmasına Bakışı

Hadislerin tespiti kadar doğru anlaşılması da önem arz etmektedir. Zira hadisten anlaşılman mana ve çıkarılan hüküm hayata baktığınızı yeri belirler. İbn Hacer’in hadislerin yorumlanmasına olan katkısı bilinmekle birlikte biz sadece özgün olduğu başlıkları ele alacağız.

¹²¹⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü ’n-nazar*, s. 69-70.

¹²¹⁵ Ğursî, Muhammed Salih, *en-Nüketü ’l-ğürer*, s. 195.

¹²¹⁶ İtr, Nureddin, *Menhecü ’n-nakd*, s. 420.

¹²¹⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü ’n-nazar*, s. 39.

¹²¹⁸ Münâvî, a.g.e., I, s. 251.

2.9.1. İhtilâfû'l-Hadis

İhtilâf (اختلاف) Arapça'da iki veya daha fazla şeyin birbiriyle uyuşmaması, birbirinden farklı olması, insanların görüş ayrılığına düşmesi gibi anlamlara gelir. İhtilâfû'l-hadîs ise, sağlam bir hadisin yine sağlam bir hadise zıt düşmesi veya öyle görünmesi ya da algılanmasıdır. "İhtilâfû'l-Hadîs İlmi" bu tür zıt görünen hadisleri konu edinip bunları değerlendiren ve zıtlığı çözmeye çalışan ilim dalıdır. Bu ilme lâm harfinin fetha veya kesre okunmasıyla muhtelifû'l-hadîs veya muhtelifû'l-hadîs, müşkilü'l-hadîs de denir.¹²¹⁹

Kelimenin farklı okunabilmesi hakkında Aliyyü'l-Kârî şu açıklamayı yapmaktadır: "Muhtelifû'l-hadis lâm harfinin kesresi ile okunduğunda hadisin manası kasd olunur. İhtilâfi gidermek için nesh yöntemi kullanıldığında bunun "nasih" formatıyla zikredilmesi buna karinedir. Bazı âlimler muhtelif olarak okumayı tercih etmişler ki bunu da teyid eden "tercih" kavramıdır.¹²²⁰ Bazı âlimler ihtilâfû'l-hadîsi hadisler arasındaki ihtilâf, müşkilü'l-hadîsi de hadislerin diğer delillerle ihtilâfi şeklinde anlayarak anlamlarının farklı olduğunu savunmaktadır. Muhammed Tahir, müşkilü'l-hadis'i şu şekilde ta'rif etmiştir: "Sahîh hadis olup te'vili bilinmeyecek bir şekilde makbûl kanıtlara teâruz etmesidir."¹²²¹ İbnu's-Salâh bu iki ilim dalını birbirinden ayırmaz.

Fıkıh usûlünde konu teâruz başlığı altında ele alınır ve hem hadislerin kendi aralarında hem de diğer delillerle çelişmesi incelenir. Bu nedenle hadis ilminin sadece hadisler arasındaki çelişki ile ilgilendiği söylenebilir. İki hadis arasında ihtilâftan bahsedebilmek için birbirine zıt düşen her iki hadisin de sıhhat açısından müsavî olmaları gerekir. Hadislerden birisi zayıf diğeri sahîh ise aralarında ihtilâftan söz edilemez. Yani bu durumda sahîh hadis alınır, zayıf hadis terk edilir. Birbirine zıt düşen hadislerin sayısının çok olması durumunda da aynı şey geçerlidir.

Hâkim en-Nisabûrî' eserinde hadis çeşitlerinin yirmidokuzuncu başlığının altında 'muhtelifû'l-hadis' kavramını kullanmadan onu şöyle tanımlar: Sıhhat ve zaaf cihetiyle birbirine denk, muâriz ve mezhepte ehliyeti olanların iki rivâyetten birini delil olarak benimsemeleridir.¹²²² İmam Şafiî ihtilâfi şu şekilde değerlendirmektedir: "Bir yönden de olsa, iki rivâyetle aynı anda amel etmek mümkün olduğu sürece rivâyetler arasında

¹²¹⁹ Nâsirî, Muhammed, *Menhecü'l-hâfiz İbn Hacer fi te'vil muhtelifi'l-hadis ve eseruhu fi nakdi'l-hadis*, Dâru İbn Hazm, Lübnan, 2011, s. 42.

¹²²⁰ Kârî, Ali, *Şerhu şerh*, s. 362.

¹²²¹ Cevâbi, Muhammed Tahir, *Cuhûdu'l-muhaddisîn fi nakd metni'l-hadisi'n-nebevî's-şerif*, Muessesetu Abdülkerim b. Abdillâh, Tunus, 1406, s. 414.

¹²²² Nisâbûrî, Hâkim, *Marife ulumi'l-hadis*, s. 122.

ihtilâftan söz edilemez. İhtilâf, aynı mevzuda rivâyetlerden biri helâlliği diğeri ise haramlığı ifade eden ve birini terk etmedikçe diğeriyle amel etme imkânı bulunmayan hadisler arasında olur.¹²²³

İbn Hacer ise, özgün bir ta'rif ile mühtelifü'l-hadisi şöyle tanımlamaktadır: “Makbûl bir hadisin, kendisi gibi makbûl bir hadise, araları zorlanmaksızın cem' ve te'lif edilebilecek şekilde muâraza etmesidir.”¹²²⁴ İbn Hacer bu tanıma yapmış olduğu bazı ilavelerle özgün bir tanım elde etmiştir. Ülkemizin önemli hadis hocalarından olan İ. Lütfü Çakan da buna şöyle dikkat çekmiştir: “İbn Hacer'in bu ta'rifinde, öncekilerden farklı olarak, “cem' ve te'lif edilebilir olmak”, bunu da “zorlanmaksızın (bî ğayri teassüf)” yapabilmek kayıtlarını bulmaktayız.”¹²²⁵

İbn Hacer'in özgün davrandığı bir diğer nokta mühtelifü'l-hadisi cem'i mümkün olan rivâyetler arasında görmesidir. Aynı noktaya işaret eden Ahmed Salim İbn Abdulaziz b. İbrahim, *el-Ehâdisü'l-letî zâhiruhâ et-teâruz fî kitâb fethi'l-bârî* adındaki çalışmasında şu cümleyi kullanmaktadır: “وممن قصر مختلف الحديث علي ما امكن فيه الجمع ابن حجر =Mühtelifü'l-hadisi sadece cem'i mümkün olana taksir eden İbn Hacer'dir.”¹²²⁶

Yine İbn Hacer'in ihtilâfı'l-hadis mevzusunda özgün davrandığı bir başka noktaya temas etmek istiyorum. Seleflerinden hiçbir muhaddis ihtilâfı'l-hadis için sadece tebâyünü esas almamışken İbn Hacer, tezadı devre dışı bırakarak tebâyünü yeterli görmüştür. “Eğer bir haber karşıtıktan ârî bulunursa, yani ona zıt bir haber gelmezse bu habere muhkem denir. Bunların misali çoktur. Fakat bir haberin muârızı veya zıddı bulunursa, bu muârızı da ya kendisi gibi makbûl olur; yahutta merdûd olur. Merdûd olanın hiçbir kıymeti yoktur; zira zayıf hadisin muhâlefeti, kuvvetli haber üzerine tesir etmez. Eğer muâraza, sıhhat yönünden kendisi gibi bir hadisle olursa, ya iki hadisin muarızları arasında uzak bir tevile gitmeksizin cem ve te'lif mümkün olur; yahutta bu mümkün olmaz. Eğer cem mümkün olursa, mühtelifü'l-hadis denilen kısmı teşkil eder.”¹²²⁷

Muâsır hadisçilerden Nâsirî, bu konuyu ele alırken İbn Hacer'i قد خرم yani icmayı bozdu ibaresiyle tenkit etmektedir.¹²²⁸ Her ne kadar Nâsirî onun hakkında bu olumsuz ifadeyi kullanmışsa da bize göre bu İbn Hacer'in özgünlüğüne delalet etmektedir. İbn

¹²²³ Şâfiî, *Risâle*, s. 342.

¹²²⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 72.

¹²²⁵ Çakan, İsmail Lütfü, *Hadislerde Görülen İhtilaf ve Çözüm Yolları*, İfav Yayınları, İstanbul, 2012, s. 33.

¹²²⁶ Ahmed Salim, İbn Abdulaziz b. İbrahim, *el-Ehâdisü'l-letî zâhiruhâ et-te'ârud fî kitab fethi'l-bârî*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans), Câmîatü'l-İslâmî, Medine, 1433, s. 33.

¹²²⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 46-47.

¹²²⁸ Nâsirî, Muhammed, *Menhecü'l-hâfiz İbn Hacer fî te'vili muhtelifi'l-hadis*, 1, s. 34.

Hacer'in özgün davrandığı bu mevzu ile ilgili şu tespiti de aktarmakta fayda vardır: İbnu's-Salâh, muhtelif hadisler arasında var olan ihtilâfta cem'in imkânını aramamaktadır. İbn Hacer ise ihtilâftan söz etmek için cem'in mümkün olmasını şart koşmaktadır. Yaptığım araştırmadan elde ettiğim neticeye göre İbn Hacer, bu anlayışta da münferit kalmıştır. İhtilâflı olan hadislerin çözümü noktasında o, geçmiş ulemânın belirtmediği bir ilkeyi bâriz olarak ortaya koymaktadır. İbn Hacer ihtilâflı olan hadislerin cemi hususunda, “ طريق الجمع يكتفي فيها بادني مناسبة ” =ednâ münasebet metodu ile çözüm bulunabilir¹²²⁹ görüşünde özgündür.

İbn Hacer, hadisler arasında görülen çelişkiyi gidermek için çözüm yollarını şöyle sıralamaktadır: Cem', tercih, nesh ve tevakkuf. Bu yöntemlerden İbn Hacer'in özgün olduğu yöntemleri ele alacağız.

Tercih Yöntemi

İbn Hacer, rivâyetler arasında var olan ihtilâfı çözmek için tercih yöntemini meşhûr kitabı olan *Fethu'l-bârî*'de başarılı bir şekilde uygulamaktadır. O, tercihte bulunurken mutlaka bir kıstasa bağlı kalmıştır. *Fethu'l-bârî*'de 78 tercih yöntemi uygulamaktadır.¹²³⁰ Bu yöntemlerden birçoğunu kendisinden önce diğer muhaddisler de kullandığı için onları ele almayacağız. İbn Hacer'in şu tercih yöntemlerinde özgün olduğunu düşünmekteyiz:

- a- Hz. Peygamber'in genel sünnetine uygun olan rivâyeti tercih etmesi. Görebildiğimiz kadarıyla İbn Hacer, bu yöntemi sadece şu hadiste uygulamıştır: Namazı yanlış kılan adama Hz. Peygamber iki defa “gıt namazını iade et demiş, üçüncüsünde ise ona dön namazını tekrar kıl, çünkü sen namaz kılmadın”¹²³¹ buyurmuştur. Ubeydullah b. Ömer'den rivâyet eden Yahya b. Said, Ebû Usame Hammad b. Usame, Enes b. İyâd ve Abdullah el-A'lâ'nın rivâyetlerinde ثلاثا geçmektedir. Oysa Abdullah b. Numeyr'in rivâyetinde bazen الثالثة او التي بعدها¹²³² geçmektedir. İbn Hacer, Hz. Peygamber'in genel uygulamasına bakarak birinci rivâyeti tercih etmiştir.¹²³³
- b- Râvînin ailesinden yapmış olduğu rivâyet tercih etmesi. Büyük bir ihtimalle onun böyle hadisleri tercih etmesi râvînin kendi ailesinden gelen rivâyeti daha çok bilmesine bağlamasından kaynaklanmıştır. İbn Hacer, bu yöntemi Sa'd b. Vakkâs'tan gelen şu rivayette uygulamıştır: ما اسلم احد الا في اليوم الذي اسلمت فيه و

¹²²⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, III, s. 100.

¹²³⁰ Sennûsî, *Karâinü't-tercih*, II, s. 869.

¹²³¹ Buhârî, *Ezân*, 94, Hadîs No: 757.

¹²³² Buhârî, *İzti'zân*, 18, Hadîs No: 6251.

¹²³³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II, s. 278.

لقد مكثت سبعة ايام واني لتلت الاسلام = Müslüman olduğum gün, hiç kimse Müslüman olmamıştı. Henüz (risaletin) yedinci günüydü ve ben, Müslümanların üçüncüsüydim.”¹²³⁴ Bu hadisi Haşim’den Hammad b. Usâme, Yahya b. Zekeriyya, Şuccâ’ b. Velid ve Yahya b. Saîd’in de aralarında bulunduğu bir topluluk aktarmış, oysa Mekkî b. İbrahim’in Haşim’den yaptığı rivâyette bu لقد مكثت سبعة ايام وانا لتلت الاسلام şeklinde geçmektedir.¹²³⁵ Bu hadis, Dârekutnî’nin, isnadında yer alan Mekkî’nin mezkûr râvîlere muhâlefeti nedeniyle tenkit ettiği hadislerden biridir.¹²³⁶ İbn Hacer, Buhârî’nin Âmir b. Said’in babasının rivâyetini iyi bilmesinden dolayı hadisini tahrir ettiğini ifade etmektedir.¹²³⁷ Bu savunma İbn Hacer’in Buhârî’nin otoritesinin sarsılmaması için başvurduğu bir tercih yöntemidir ve ona özgüdür.

- c- Râvînin mürsel bir hadis için rihlede bulunurken başka bir râvînin mezkûr râvîden hadisi mevsûl olarak rivâyet etmesi durumunda mürsel rivâyetin tercih edilmesi. İbn Hacer’in bu yönteminde isabet ettiğini düşünmekteyiz. Zira mevsûl rivâyete sahip olan bir râvînin mürsel rivâyeti almak için rihlede bulunmasının gerekçesi olamaz.

İbn Hacer’in kullandığı bu ve benzeri karineler oldukça fazladır ve müstakil bir çalışmanın konusu olacak boyuttadır.

İhtilafların Çözümünde Başvurulan Yöntem: Nesh

Hadisler arasında var olan teâruzları gidermek için başvurulan yöntemlerden biri de nesh yöntemidir. Bazı âlimler bu yöntemi bir kanıtı dayandırarak kullanmakta bazıları ise sorunu çözmekten aciz kalınca başvurumaktadırlar. Aslında nesh bir tercih yöntemidir. Zira tercih bir nassı başka bir nassa tercih etmektir. Neshin bilinen anlamı bu değildir. Çünkü nesh hadiste de tefsirde de her iki nassın sıhhatlerinin müsâvi olması durumunda devreye girer. Nesh olunan ise hükümdür.¹²³⁸ Bu yöntemi daha iyi anlamak için nesh kavramını ele almak istiyoruz. Nesh sözlükte, izale anlamına gelmektedir. Fîrûzabâdî, (ö. 817) *Kâmusü’l-muhît* adlı eserinde şunları yazmaktadır: “نسخه كمنعه أزاله وغيره وأبطله وإقام = Nasahehu fiili Menea‘hu kalıbında olup izâle etmek,

¹²³⁴ Buhârî, Ashâbü’n-nebî, 15, Hadis No: 3727.

¹²³⁵ Buhârî, Ashâbü’n-nebî, 15, Hadis No: 3726.

¹²³⁶ Dârekutnî, Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî, *el-İlzâmât ve’t-tetebbu’*, (thk. Mukbil b. Hâdî el-Vâdîi), Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1405/1985, s. 191.

¹²³⁷ İbn Hacer, *Hedyu’s-sârî*, s. 386.

¹²³⁸ Zağir, Lütfî b. Muhammed, *et-Te‘ârûdu fi’l-hadis*, Mektebetü’l-Âbîkân, Riyad, 1428, s. 347.

değiştirmek ve iptal etmek ya da bir şeyi olduğu yerden başka bir yere taşımak manasındadır.”¹²³⁹

Nesh ıstılâhta ise, şâriîn sonradan gelen hüküm ile önceki hükmü kaldırması anlamına gelmektedir.¹²⁴⁰ Şâriîn önceden vaz‘ ettiği hükmü kaldırdığına işaret eden bazı karineler olabilir. Bunlar; Hz. Peygamber’in kendi tasrihi,¹²⁴¹ sahâbenin ifadesi,¹²⁴² nâsih rivayetin en son söylenmesi şartıyla iki rivayet arasındaki tarihin bilinmesidir.¹²⁴³ Sonradan Müslüman olan sahâbînin rivâyet ettiği bütün rivâyetler nâsih hükmünü alamaz-, çünkü bu icmânın olduğuna delâlettir. İhtilâflı hadislerde icmayı tercih eden ve bunu bir nesh sebebi sayan sadece İbn Hacer’dir ve bu mevzuda da özgündür.¹²⁴⁴

Yine nesh ile ilgili İbn Hacer ahkâmında neshin olmadığını ve neshin iki kez tahakkunu uzak gördüğünü belirtmektedir. Nesrîn Bâdâvud, bu iki temel kuralda İbn Hacer’in özgünlüğünü *el-Ehâdisü’l-letî kâle fihâ el-hâfiz İbn Hacer bi’n-nesh ev bi’n-nefyih* adlı çalışmasında şöyle dile getirmektedir. “ان هاتين القاعدتين مهمتان في النسخ لم يتطرق =Bu iki kural oldukça önemlidir. İbn Hacer’den önce ahkâmında neshin olmayacağına ve bir meselede iki kez neshin gerçekleşmesinin zor olduğuna hiçbir usûlcü değinmemiştir.”¹²⁴⁵

İbn Hacer’in nesh konusunda özgün kaldığı bir diğer husus, hâs olan bir hükmün daha sonra gelen hâs bir hüküm ile izâle edilmesi hususudur. Bu durum yine Nesrîn Bâdâvud tarafından şu sözlerle ifade edilmiştir: “نسخ الحكم الخاص بحكم خاص جاء بعده وهذا النوع =Bu hâs olan bir hükmün daha sonra gelen hâs olan bir hüküm ile nesh edilmesidir. Bu tür neshi herhangi bir usûlcünün ifade ettiğine rastlamadım.”¹²⁴⁶

Tevakkuf

Hadisler arasında var olan ihtilâfın çözümünde başvurulan bir yöntem de tevakkuf yöntemidir. Aslında tevakkuf yöntemi bir çözüm yolu olmaktan öte her iki rivâyetle ilgili durum netleşinceye kadar beklemektir. Tercihle bulunulmayan hadisler arasında başvurulacağı söylenen tevakkuf ve tesâkut yöntemlerinin fiili anlamda bir anlamı yoktur.

¹²³⁹ Fîrûzâbâdî, *el-Kamusü’l-muhît*, s. 218.

¹²⁴⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, s. 73.

¹²⁴¹ Müslim, *Cenâiz*, 977.

¹²⁴² Bkz. Tirmizî, *Tahâre*, 83, Hadîs No: 110.

¹²⁴³ İbn Hacer, a.g.e., s. 35.

¹²⁴⁴ Zağir, Lütfî b. Muhammed, *et-Te’arrud fi’l-hadîs*, s. 504.

¹²⁴⁵ Bâdâvûd, Nesrîn, *el-Ehâdisü’l-letî kâle fihâ el-imâm İbn Hacer bi’n-nash*, s. 272.

¹²⁴⁶ Bâdâvûd, a.g.t., s. 273.

Öyle anlaşılıyor ki, tevakkuf metodu diğer çözüm yollarını tamamlamak için yer verilmiştir.¹²⁴⁷ Bununla “sistemin nazari planda da olsa tamamlanması için gerekli bir usûl olduğu da bir başka bedahettir.”¹²⁴⁸ Bu nedenle Enbiya Yıldırım tevakkufa verilecek herhangi bir misalin olmadığını iddia etmektedir. Ancak Bikâi *en-Nüketü'l-vefiyye bimâ şerhi'l-elfiyye* adlı eserinde ehl-i kitâptan bilgi alınmaması gerektiğini belirten Ebû Hureyre rivâyeti ile Abdullah b. Ömer'den mervî olan İsrail oğularından gelen bilginin ne tasdik edilmesi ne de tekzip edilmesi gerektiğini belirten rivâyetler için şu ifadeyi kullanmaktadır: هذا الحديث أصل في وجوب التوقف عما يشكل في الامور فلا يقضي عليه بصحة ولا بطلان ولا بتحليل ولا تحريم =Bu hadis (Ebû Hureyre hadisi) müşkil olan durumda tevakkufun gerekliliğini ortaya koyan bir esastır. Bu nedenle bu rivâyetin ne sıhhatına ve batılılığına ne de ifade ettiği sonucun helâl ve haramlığına hüküm edilir.¹²⁴⁹ Aliyyü'l-Kârî'ye göre tevakkuf kesinlikle hadisin reddi değil bilakis hadisin mucibince amel etmemektir.¹²⁵⁰

Enbiya Yıldırım: “Tespit edebildiğimiz kadarıyla, tevakkufa ilk değinen İbn Hacer olmuştur”¹²⁵¹ diyerek İbn Hacer'in bu mevzudaki özgünlüğünü dile getirmiştir.

2.9.2. Muhkem

Hadis usûlünde muhkem ıstılahı, hadislerin teâruzu ele alınırken işlenmektedir. Bu başlık altında makbûl hadisler, teâruzu ciheti ile ya da me'mûlu bih olup olmamak bakımından farklı bir taksime tâbi tutulmaktadır.¹²⁵² İbn Hacer, muhkem hadisi: ان سلم من المعارضة اي لم يأت خيرا يضاده =Muârazadan sâlim olan hadis olarak tanımlamaktadır.¹²⁵³ İbn Hacer'in muârazayı müdâddet ile açıklaması te'lifin imkânsızlığına işaretler. Zira zıddiyet; hasmın deliline aykırı bir delil ikâme etmektir.¹²⁵⁴ İbnü'l-Hanbelî, bu tanıma 'zahiren' kaydını da eklemektedir.¹²⁵⁵

Muhkem hadis ile tereddüdsüz amel etmek gerekir.¹²⁵⁶ Muhkem hadise birçok örnek vermek mümkündür. Mesela; “*Ameller niyetlere göredir.*”¹²⁵⁷ “*Allahu Teâlâ, abdestsiz*

¹²⁴⁷ Yıldırım, *Metin Tenkidi*, s. 307.

¹²⁴⁸ Çakan, İsmail Lütfü, *Hadislerde Görülen İhtilaf ve Çözüm Yolları*, s. 235.

¹²⁴⁹ Bikâi, *en-Nüketü'l-vâfiyye*, I, s. 359.

¹²⁵⁰ Kârî, Ali, *Şerhu şerh*, s. 315.

¹²⁵¹ Yıldırım, a.g.e., s. 246.

¹²⁵² Çakan, İsmail Lütfü, *Hadis Usûlü*, İfav, İstanbul, 2012, s. 128.

¹²⁵³ İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar*, s. 71.

¹²⁵⁴ Münyâvî, Ebu'l-Munzir Mahmûd b. Muhammed b. Mustafa b. Abdüllatif, *eş-Şerhu'l-muhtasar li-muhbeti'l-fiker*, Mektebetü's-Şâmîle, Mısır, 1432, 2011, s. 32.

¹²⁵⁵ İbnü'l-Hanbelî, Muhammed b. İbrahim b. Yusuf el-Halebî, *Kıfı'u'l-eser fi safve-i ilmi'l-eser*, (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslamiyye, Halep, 1408, s. 65.

¹²⁵⁶ Ebû Şehbe, *el-Vasît*, s. 465.

¹²⁵⁷ Buhârî, *Bedü'l-Vahy*, I, Hadis No: 1.

*namazı ve ganimetten çalınmış malla yapılan iyiliği asla kabul etmez.*¹²⁵⁸ Süyûti muhkemden ilk söz edenin Hâkim olduğunu ifade etmişse de¹²⁵⁹ gerek Hâkim en-Nîsâbûrî'nin ve gerekse diğer usûl kitaplarında yaptığımız araştırmada bu kavramı ilk kullanan ve tanımlayanın İbn Hacer olduğu gördük. Fakat Süyûti'nin mevzu bahis ettiği Hâkim'in kitâbında 'muhkem' kavramı yer almamakla birlikte bu konu otuzuncu nev'de muârazası olmayan başlıkta ele alınmaktadır. Hâkim bu nev'e beş misal vermekte ve verdiği her misalin sonunda *هذه سنة صحيحة لا معارض لها* / bu misal muârazası olmayan sahih sünnettir demektedir.¹²⁶⁰ Münâvî de bu konuda İbn Hacer'in özgünlüğü ile ilgili şunu söylemektedir: *واعلم أن هذا النوع زاده المؤلف في الانواع* "Bilmiş olası ki müellif, muhkem nev'ini, usûlün diğer konularına eklemiştir."¹²⁶¹

2.9.3. Sebeb-i Vürûdi'l-Hadis

Hadisin vürûduna neden olan sebeplerle ilgili müstakil eserler kaleme alınmıştır. Bu alanda ilk eser veren Ebû Hafs Ömer b. İbrahim el-Ukberî'dir. (ö. 387/997) Ancak bu eserin günümüze ulaşmamıştır. İbn Hacer'in de bu mevzuda müstakil bir eser yazdığını kayıtlardan öğrenmekteyiz.

Sebeb-i vürûdun önemini çağımızın önemli âlimlerinden biri olan Kardâvî güzel bir şekilde ifade etmiştir: "Hadislerin doğru anlaşılması rivâyetin geçtiği ortamın anlaşılmasına bağlıdır. Zira hadisler, duruma çare olması için irâd edilmiştir."¹²⁶² Kardâvî'nin belirttiği hususun doğruluğunu Safvân b. Muâttal ile ilgili şu rivâyette daha net görmekteyiz. Günün birinde Safvân'ın eşi Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek "Ya Rasûlullah! Eşim Safvân b. Muâttal namaz kıldığında beni döver, oruç tuttuğumda iftar ettirir ve sabah namazını güneş doğunca kılar." der. Hz. Peygamber Safvân'a dönerek "Söyledikleri doğru mu?" der. Safvân, Ey Allah'ın Rasûlü! Namaz kıldığında menhî olduğu halde iki sure okur. Allah Rasûlü, tek sure okuman yeterlidir buyurdu. Safvân orucumu bozduruyor, sözüne gelince "sürekli oruç tutmakta ben ise bir gencim sabr edemiyorum." der. Bunun üzere Hz. Peygamber; kadına, eşinin izni olmadan (nafile) oruç tutma, buyurdu. Namaz ile ilgili şunu söyleyebilirim: "Geç saatlara kadar çalışmaktayım

¹²⁵⁸ Müslim, Tahare, 2, Hadis No: 224.

¹²⁵⁹ Süyûti, *Elfiyetü's-Süyûti fî ilmi'l-hadis*, (tsh. ve şerh, Ahmed Şâkir), el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts. s. 105, Beyt No: 646

¹²⁶⁰ Nîsâbûrî, Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*, s. 129.

¹²⁶¹ Münâvî, *el-Yevâkî ve'd-dürrer*, I, s. 446.

¹²⁶² Kardâvî, Yusuf Abdullah, *Keyfe netaâmelu maa's-sünne -meâlim ve devâbit-*, Dâru'l-Vefâ, Mısır, 1990, s. 125.

güneşin doğuşu ile ancak uyanabilmekteyim.” dedi.¹²⁶³ Bu hadis, kadının İslâm’da ulaştığı bilgiyi, ibadete olan rağbetini ve kazandığı cesareti göstermesi bakımından önemli işaretler içermektedir.¹²⁶⁴ Zehebî’nin Safvân b. Muâttal’ın biyografisini verirken bu rivâyet ile ilgili yaptığı yorumu önemine binaen olduğu gibi vermek istiyorum: “Bu rivâyette yer alan durum Hz. Peygamber’in orduya komutan olarak atadığı Safvân’ın durumunu yansıtmaktan uzaktır.”¹²⁶⁵

İbn Hacer *Nüzhetu’n-nazar*’ın sonunda sebab-i vürûdi’l-hadis ile ilgili şu kısa bilgiyi vermektedir: “Detaylı bilgi almak isteyen bu alana hasır edilmiş mebsûtât türü eserlere başvurmaları gerekir”.¹²⁶⁶ Onun bu ifadesi konuyla ilgili yazdığı esere göndermede bulunduğu kanaatini bizde uyandırmıştır. Buradan hareketle vürûd meselesinde ona sebkât edenin olmadığını ifade edebiliriz. Onun bu konuda yazmış olduğu *el-Lübâb fi esbabî’l-kitâp* adlı eserinin Fas’ta bulunan *Hazanetü’r-ribat*’ta olduğunu öğrendik. Merkezle yapmış olduğumuz yazışmalardan melasef sonuç elde edemedik.

2.10. İbn Hacer’in Metin Tenkidine Bakışı

2.10.1. İsnâd ve Metin

Hadislerin teşride kaynak olabilmesi için tesbiti her şeyden önce elzemdir. Bunun yolu isnâdın sıhhatına bağlıdır. Zira bu yöntemle hadisin ilk kaynağından çıktığı gibi aktarılması mümkün olacaktır. Buradan hareketle isnâdla nebevî metne hiçbir ifadenin eklenmemesi ve herhangi bir şeyin metnin dışında bırakılmaması hedeflenmiştir.¹²⁶⁷ Bu başlık altında İbn Hacer’in özgün kaldığı usûlü’l-hadis omurgasını oluşturan bazı önemli kavramlara yer vereceğiz. Bunlardan biri de isnâddır. O, isnâd kavramını yazdığı bir eserin başında *حكاية طريق المتن* (metnin rivâyet yöntemi)¹²⁶⁸ olarak ta’rif etmekte aynı eserin sonlarına doğru ise onu metne ulaştıran yol olarak tanımlamaktadır.¹²⁶⁹

İbn Hacer’in isnâdı tanımlarken neden bu şekilde bir tercihte bulunduğunu “metin” için yaptığı tanıma bakıldığında daha iyi anlaşılacaktır. Yaptığım araştırmaya göre İbn

¹²⁶³ Ebû Dâvûd, Sünen, *Kitâbü’s-Savm*, 74, Hadis No: 2459.

¹²⁶⁴ Rafet, Muhammed Saîd, *Esbâbu ulûmi’l-hadis*, Vezâretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, Katar, 1414, s. 233.

¹²⁶⁵ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nubelâ*, II, s. 550.

¹²⁶⁶ İbn Hacer, *Nüzhetu’n-nazar*, s. 148.

¹²⁶⁷ Karakaş, Ali, *Hadis Oksidantalizmi ve Fuat Sezgin*, Ensar nşr. İstanbul, 2017, s. 146.

¹²⁶⁸ İbn Hacer, a.g.e., s. 37.

¹²⁶⁹ İbn Hacer, a.g.e., s. 102.

Hacer'den önce isnâdı bu şekilde ta'rif eden olmamıştır. İbn Hacer'e göre metin; isnâdın kendisinde son bulduğu söz dizimidir.¹²⁷⁰ İbn Hacer'in metni tanımlarken itirâz-i kayd olarak yer verdiği غایة kaydı önemlidir. Ayrıca bu kayıt, tanımı İbn Hacer'e özgü kılmaktadır. Zira bu kayda göre قال رسول الله metne dâhil değildir. Zira onun senedin tanımında isnâdın Hz. Peygamber'de nihâyet bulmasını esas aldığı yaptığı tanımdan anlaşılmaktadır. Özetle İbn Hacer'in, Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiîni metnin dışında tuttuğunu tanıma eklediği kayıttan anlayabilmekteyiz. Ğursi, İbn Hacer'in bu tanımının oldukça ince bir fark içerdiğini, öyle ki konu hakkında beyanda bulunanların bile bunu fark etmediklerini yazmaktadır.¹²⁷¹

2.10.2. Metin Tenkidi

Metin tenkidi, hadislerle iştilal edenleri en fazla uğraştıran bir konu olarak geçmişten günümüze kadar canlılığını korumaktadır. Bu mevzu sadece muhaddisleri ilgililendiren bir mevzu olmaktan öte oryantalistlerin de üzerinde yoğunlaştığı bir alan olagelmıştır. Oryantalistlerden Goldziher (ö.1921) bu konuda şöyle demektedir: “Metin, aklî ve tarihî açıdan bir terslik arz ettiği için senedinin sahih olduğundan şüphe ediyorum.”¹²⁷² Eserinin bir sonraki sayfasında ise o, Müslüman münekkitlemlerin tenkitlerini sadece isnatta teksif ettiklerini beyan ederken şu durumu iddia etmektedir: “İsnâd sahih olduktan sonra Müslüman eleştirmenler, bâriz tarihi hatalar karşısında hiçbir tepki vermezler.”¹²⁷³ Müsteşriklerin bu menfi bakışı önemli olmakla birlikte aslolan muhaddislerimizin metin tenkidini nasıl ele aldıklarıdır. Bu noktada metin tenkidinin tanımından başlayarak geniş bir şekilde ele almaya çalışacağız.

Metin tenkidi; “Hz. Peygamber'e ait olan bir sözün/metnin eleştirisi değil, tam aksine Hz. Peygamber'e ait olduğu iddia edilen sözün, ona ait olup-olmadığının incelenmesi ve araştırılmasıdır. Nakledilen sözün ona aitliği kesinleştiğinde, bir mümine ancak o sözün gereğini yerine getirmek düşer.”¹²⁷⁴ İbn Hacer, isnâdları, kitapların nesebi mesabesinde görmektedir.¹²⁷⁵ Her ne kadar hadislerin tenkidi genelde isnâd açısından olmuşsa da tenkidin metin açısından da olduğu bir gerçektir.

¹²⁷⁰ İbn Hacer, *Nüzhetu 'n-nazar'* s. 102.

¹²⁷¹ Ğursî, Muhammed Salih, *en-Nüketü 'l-ğurer*, s. 312.

¹²⁷² Goldziher, Ignaz, *Muslim Studies*, (trc. C. R. Barber, S. M. Stern), London, 1971, II, s. 140.

¹²⁷³ Goldziher, a.g.e., s. 141.

¹²⁷⁴ Keleş, Ahmet, *Hadis İlminde Metin Tenkidi Örnekleri*, Fecr Yayınları, Ankara, 2017, s. 14.

¹²⁷⁵ Mübârekfûrî, Muhammed b. Abdîrrahman, *Tuhfetü 'l-ahvezî bi-şerh câmi' t-Tirmizî*, Kahire, ts. I, s. 3.

Sahîh hadis şartları arasında yer alan bir hadisin şâz ve ‘illetsiz olması daha çok metin ile ilgili şartlardır. Metin tenkitinden kastettiğimiz: “Bir hadisin- veya daha genel anlamda bir rivâyetin- Hz. Peygamber’e ait olup olamayacağına, sözün kendisine bakarak karar vermektir.”¹²⁷⁶ Bir başka ifade ile tenkit; bir hadisin isnâdı sahîh olsa bile, metnin mevzu olabileceğini ihtimâl dâhilinde görmektir. Bu sebeple birtakım esaslara dayanılarak bir hadisin gerçekte Hz. Peygamber tarafından söylenip söylenmediğine karar verilebilir.¹²⁷⁷

Metin tenkidinde rivâyetler, Kur’ân, mütevâtir, ma’rûf sünnet, akl-ı selimin hakikatine ve tarihi vâkıya arz edilir. İbn Hacer’in, rivâyetlerin, metin tenkitinde bu ilkelere arz edilmesine karşı bir itirazı yoktur. Ancak itiraz ettiği nokta Buhârî hadislerinin tartışmaya açılmasıdır. İleri sürdüğü gerekçede oldukça orjinaldir. Bu gerekçeye göre “Hadislerin bu yöntemle tenkit edilmesi elde çok az sayıda hadis bırakılmasına yol açacaktır.” İbn Hacer’in zikrettiği bu illet oldukça önemlidir.

İbn Hacer, kimi hadisleri tenkit etmekte cür’etli davranırken bazen de, tutarlı ve bütüncül bir yaklaşım sergilemek için olmadık rivâyetleri bile tevil etmiştir. İbn Mes‘ud’un muavvizeteyni Kur’ân’dan saymayan rivâyetini tenkide tâbiî tutan Nevevî, Bâkîllânî ve İbn Hazm’ı sert bir şekilde eleştiren İbn Hacer, sahîh rivâyetlerin hüccet olmadan reddedilemeyeceğini ve bu sahîh rivâyetin tevil edilebileceğini ifade ederek bu rivâyeti savunma cihetine gitmiştir.¹²⁷⁸

İbn Hacer’in isnâda bakarak verdiği kimi hükümlerde metin tenkidinden oldukça uzaklaştığını görmekteyiz. O, müsteşriklerin İslâm’ın ve Müslümanların aleyhine kullandıkları ve Garanik hadisi diye meşhûr olan uydurma bir rivâyeti bile savunmuştur. Bu rivâyete göre, Hz. Peygamber bir gün Mekkelilerle konuşurken Necm suresi nazil oldu. Sûrede geçen: “Lât ve Uzzâ’ya ve diğer üçüncüsü Menât’a ne dersiniz?” âyetine gelince şeytan onun lisânına, “Bunlar yüce garanik ve şefaatlari umulur.” cümlesini ekledi. Hz. Peygamber sûrenin sonuna gelince müşrikler de onunla birlikte secdeye vardılar. Daha sonra gelen Cebrail, Hz. Peygamber’in kırâatta hata ettiğini beyan eder.¹²⁷⁹ İbn Hacer mevzu kıssa ile ilgili şunları yazmaktadır. “*وكلها سوي طريق سعيد جبير اما ضعيف* = Said b. Cübeyr tariki dışında tüm varyantlar

¹²⁷⁶ Kırbaoğlu, M. Hayri, *İslam Düşencesinde Hadis Metodoljisi*, Ankara Okulu Yay. Ankara, 1999, s. 42.

¹²⁷⁷ Polat, Salahattin, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yay. İstanbul, 1997, s. 157-246.

¹²⁷⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VIII, s. 743.

¹²⁷⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, s. 174-175.

ya zayıf ya da munkatıdır. Ancak turukların çokluğu bu kıssanın bir aslı olduğunu göstermektedir.”¹²⁸⁰

Elbânî bu kıssaya dair yazdığı risâlede İbn Hacer’e özel bir başlık açmış kıssanın hem sened açısından hem de metin açısından taşıdığı sorunları tek tek ele almıştır. O, hakka uymanın ricâla uymaktan daha elzem olduğunu belirttikten sonra tariklerin çokluğu rivâyeti güçlü kılar ilkesinin genel geçer bir kural olmadığını açıklar.¹²⁸¹ Şuayb Arnavut ise İbn Hacer’in bu olay ile değerlendirmesini fahiş bir hata olarak görmektedir. Çünkü bütün kıssa mürsel ve zayıf rivâyetlerden oluşmaktadır. Ona göre İbn Hacer, ulaştığı sonuçta hata etmiştir.¹²⁸²

Tahâvî (ö. 321/933) *Müşkil*’inde Esmâ bt. Umeys’ten gelen bir rivâyet hakkında şunları söylemektedir. “Hz. Peygamber’in başı Hz. Ali’nin kucağında iken vahiy gelmeye başladı. Bu hal devam ederken güneş battı ve Ali (r.a) ikinci namazını edâ edemedi. Allah resulü daha sonra, ‘Ali! Namazı kıldın mı?’ diye sordu. O da ‘Hayır’ cevabı vermesi üzerine, Allah Resûlü şöyle dua etti: ‘Allah’ım! O sana ve elçine itaatle meşguldü. Güneşi onun için geri getir.’ Esmâ bt. Umeys diyor ki: Ben güneşin battığını bizzat görmüştüm. Daha sonra tekrar doğduğuna şahit oldum.”¹²⁸³ İbnü’l-Cevzî’nin teredüdsüz mevzû¹²⁸⁴ olduğuna kâil olduğu bu rivâyeti, İbn Hacer, Hz. Peygamber’in bir mucizesi olarak görmektedir. Ona göre bu hadise وهذا ابلغ في المعجزة =en belirgin mucizedir.¹²⁸⁵ Ayrıca o, bu rivâyeti mevzu olarak nitelendiren İbn Teymiyye’yi ve İbnü’l-Cevzî’yi hata yapmakla tavsif etmektedir.

İbn Hacer, isnâd merkezli bakışının sonucunda Ebû Hüreyre’den gelen hadisi de aynı bakış açısıyla değerlendirmiştir. Bu rivâyete göre, Hz. Süleyman, bir gecede doksan dokuz hanımını dolaşır her birinin bir süvari doğuracağını söyler. Arkadaşı onu, ‘İnşallah de’ diye uyarır. Ancak o, inşallah dememiş. Dolaştığı hanımlarından bir tanesi müstesna hiçbirisi hamile kalmaz. Hamile kalan da engelli bir çocuk dünyaya getirir.¹²⁸⁶ İbn Hacer, bu durumun nebilere özgü olduğunu beyan ettikten sonra bu rivâyetin sıhhatına kanıt olarak Hz. Peygamber’in bir gusül ile on bir zevcesini bir gecede dolaşmasını gösterir.¹²⁸⁷

¹²⁸⁰ İbn Hacer, a.g.e., s. 439.

¹²⁸¹ Elbânî, Muhammed Nâsiruddin, *Nasbu’l-mecânîk li-nesefti kıssati’l-garanîk*, Mektebetü’l-İslâmî, Dimeşk, Suriye, 1417/1996, s. 37-49.

¹²⁸² Yıldırım, Enbiya, *Hadîsler ve Zihinlerdeki Sorular*, Rağbet, İstanbul, 2011, s. 396.

¹²⁸³ Tahâvî, *Şerhu müşkili’l-âsâr*, II, s. 92, No: 1067.

¹²⁸⁴ İbnü’l-Cevzî, *Mevdûât*, I, s. 357.

¹²⁸⁵ İbn Hacer, a.g.e., VI, s. 222.

¹²⁸⁶ Buhârî, *Cihâd*, 23, No: 2819.

¹²⁸⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, VI, s. 462.

Daha ilginç olan İbn Hacer'in Hz. Süleyman'dan söz edilen rivâyette verilen rakamların farklılığına getirdiği yorumdur. O bu yorumunda şunları yazmaktadır: “Rivâyetlerde yer alan farklı sayılar altmış, yetmiş, seksen, doksan ve yüz adettir. Bu tearuzu şu şekilde izale edebiliriz: Bu hanımlardan altmış tanesi hür geri kalanlar ise cariyelerdi. Aksi de mümkündür. Yetmiş rakamına gelince mübalağa içindir. Doksanla yüzün birlikte zikredilmesi ise maksimun ve minumun rakamı ifade etmek içindir.”¹²⁸⁸

Yine İbn Hacer, kadınlarla istişâre edin fakat dediklerinin tam tersini yapın rivâyetini şöyle değerlendirmektedir: “Bu hususta merfû bir rivâyet yoktur. Ancak merfû olarak şu rivâyet vardır: “Sizden biri istişâre ederek iş yapın. İstişâre edecek kimse bulamazsa hanımı ile istişârede bulunsun, sonra da onun dediğinin tersini yapın. Çünkü kadınlarının dediğinin tersini yapmakta bereket vardır. Lâkin bunun da senedinde zayıflık ve inkıta' vardır.”¹²⁸⁹ İbn Hacer'in sergilediği bu tutum, çağdaş bazı muhaddislerin tenkitlerine yol açmıştır. Enbiya Yıldırım, İbn Hacer'in bu yaklaşımını şöyle eleştirmektedir: “Görüldüğü gibi İbn Hacer bunu sahih kabul etmeyişinde ölçü olarak senedini dikkate almaktadır.”¹²⁹⁰ Yukarıda yer verdiğimiz her iki rivâyetin uydurma rivâyetlerden oldukları mevzuât türü eserlerde ifade edildiğine şahîd olmaktadır.¹²⁹¹

Metin tenkidi konusunda selef ulemâsına yönelik yapılan tenkidlerin kısmen haksız ve mesnetsiz olduğuna inanmaktayız. Bu konuda özellikle usûlü'l-hadise dair ilk derli toplu eser yazan Hâkim en-Nîsâbûrî'nin kitâbına bakmak yeterli olacaktır. Onun usûle dair yazdığı eserinin 19. bölümünü isnâdı sağlam ve râvileri sika olduğu halde metinden kaynaklanan problemler nedeni ile sahîh kabul edilmeyen rivâyetlere ayırması bunu göstermektedir.¹²⁹² Aslında sahih hadisin hem sened hem metin ile ilgili şartları tatbik edildiğinde bu konuda bütünlük sağlanacağı gibi metinlerin sıhhatine yönelik eleştirilerin de önüne geçilebileceğini düşünmekteyiz.

2.10.3. Hadislerin Kur'ân'a Arzı

Hadislerin Kur'ân'a ve akla arz edilmesi önem arz eden konulardandır. Kimi hadislerin Kur'ân'ın mutlakını takyîd, umûmunu tahsîs, mücmelini tebyîn ettiği bir

¹²⁸⁸ İbn Hacer, a.g.e., VI, s. 460.

¹²⁸⁹ Semhûdî, Nureddin Ebu'l-Hasan, *el-Gummâz ala'l-Lummâz*, (thk. Muhammed Abdülkadir Atâ), Beyrut, 1986, s. 121.

¹²⁹⁰ Enbiya, Yıldırım, *Metin Tenkidi*, s. 48. Dipnot: 112.

¹²⁹¹ Hanbelî, Mir'âi Yusuf b. Ebû Bekr b. Ahmed el-Makdisî, *el-Fevâidü'l-mevdûa fi'l-ehâdisi'l-mevdûa*, (thk. Muhammed b. Lütfi es-Sabbâğ), Dâru'l-Varâk, Riyad, 1419/1998, s. 99.

¹²⁹² Hâkim, *Ma'rife*, s. 58-63.

gerçektir. Kur'ân-ı Kerim'in canlı bir örneğini görmek isteyen bir insanın, Hz. Muhammed'in hayatını araştırması yeterli olacaktır.¹²⁹³

Hadislerin Kur'ân'a arzı müstakil bir metod olarak kullanılmamıştır. Ancak Melîbârî'nin de belirttiği gibi bu yöntemi tüm hadislere tatbik etmek doğru değildir. Çünkü Kur'ân'ın zahiri ile teâruzu nazar-ı itibara alınırca müfessir olan hadislerden geriye çok fazla bir şey kalmaz.¹²⁹⁴ İbn Hazm (ö. 456/1064) hadislerin Kur'ân'a arzını doğru bulmamaktadır. Ona göre hadisler Kur'ân'da yer almayan yeni bir hükmün tesis eder var olanı ise tekid veya tefsir eder.¹²⁹⁵ Muhammed Hamidullah'a göre ise hadislerin Kur'ân'a arzı pratikte karşılığı olmayan teorik bir söylemden ibarettir. Ona göre Kur'ân'a aykırı olan sahîh hiçbir hadis yoktur.¹²⁹⁶

Hadislerin Kur'ân'a arzının temel mantığı, râvilerden kaynaklanan yanlışların Hz. Peygamber'e isnâd edilmesinin önüne geçmektir. Burada göz ardı edilmemesi gereken husus, tüm rivâyetleri Kur'ân'a arz metodu ile test etmenin hem vakiâyaya hem de ilmî verilere aykırı olmasıdır. Ayrıca bu durum, Hz. Peygamber ile sair insanların kelimelerini tesviye anlamına gelecektir. Aslında hadislerin Kur'ân'a arzı; hadisin Hz. Peygamber'e ait olduğunu tespit etmek için tek başına yeterli bir kıstas da değildir. Sahâbe münekkitlerinden Hz. Ömer ve Hz. Âişe'nin hadisleri Kur'ân'a arz ederken bilinenin aksine rivâyetin yanlış aktarıldığını vurguladıklarını görmekteyiz.

Fazlurrahman, Hadislerin Kur'ân'a arzını salık veren bu hadis için, hadis karşıtlarınca uydurduğunu söylemektedir.¹²⁹⁷ Bu hadis için Ebû Yusuf (ö. 182/798), sahîh hadis kriterlerine uyduğu için sıhhatine hüküm verirken; Şâfiî mevzu addetmiş ve hadisin reddine gitmiştir.¹²⁹⁸ Bu hadisin ortaya koyduğu mesajın doğru olduğunu ifade eden M. Sait Hatiboğlu şunları yazmaktadır: “Bu hadisin Peygamber sözü olmadığı muhakkak ise de prensip olarak doğruluğunda şüphe yoktur. Hadis tenkitinde Kur'ân'ın hakemliğine başvurma yolu, İslâm âlimlerince benimsemiş bir keyfiyettir. Hûsusiyle ilk iki asırda, İslâm tefekkür dünyasını meşgul eden siyasî, fikrî vs. her türlü meselenin Hz. Peygamber'e çözdürtülme istenmesi, ortalığı sayısız rivâyetlerin kaplamasına neden

¹²⁹³ Sancaklı, *Sünneti Doğru Anlamak*, s. 39.

¹²⁹⁴ Melîbârî, Hamza, *Nazârâtun cedîde fî ulûmi'l-hadîs*, s. 76.

¹²⁹⁵ İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, (thk. Abdülğaffar Süleyman el-Bendârî), Dâru'l-Fîkr, Beyrut, ts. II, s. 255.

¹²⁹⁶ Muhammed Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi ve Türkçe Tefsirler Bibliyografyası*, (trc. M. S. Mutlu), Yağmur yay., İstanbul, 1965, s. 58.

¹²⁹⁷ Fazlur Rahman, *Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu*, (trc. Salih Akdemir) Ankara Okulu Yayınları, 1995, s. 64.

¹²⁹⁸ Şâfiî, *Risâle*, s. 224.

olmuştur. Bunların tahkiki usûllerinden en tesirlisi, şüphesiz onları tahrîfsiz kalmış bir kaynağın, yani Kur'ân-ı Kerim'in süzgecinden geçirmek idi. Nitekim II/VIII. asrın ilim muhitlerince mâlum bir rivâyette bu çâre, Hz. Peygamber'e şöyle ifade ettirilmiş bulunmaktadır: "Benden mervî hadisleri Allah'ın Kitâbına arzedin. Ona uygun ise, ben söylememişimdir."¹²⁹⁹ Neticede şunu rahatlıkla söylebiliriz: Sahâbe ve tâbiînden hiçbir kimsenin, hadisin sıhhatını ve za'fiyetini tespit etmek amacıyla doğrudan hadislerin Kur'ân'a arzı metodunu kullanmadığını belirtmek gerekir.¹³⁰⁰

İbn Hacer'in bu yöntemi nasıl uyguladığına şu örnekler üzerinde bakabiliriz. Ebû Leheb öldükten sonra, rüyada onu kötü bir vaziyette gören bir akrabası, ahirette nasıl bir muamele ile karşılaştığını sorar. O da şöyle cevap vermiştir: "Sizden sonra, rahat yüzü görmedim. Suveybe'yi -nebinin vilâdetini haber verdiği- azat etmiş olmam nedeniyle bana şu kadcırcık bir su verilmektedir."¹³⁰¹ İbn Hacer, bu örneği metin tenkidi açısından ele alır. O, bu rivâyetin bir müşrikin yapmış olduğu hasenatı nedeniyle mükâfatlandırılacağı şeklinde anlaşılmasına yol açacağından onun "İnanmayanların yaptıkları her işin önüne geçmişiz de onu saçılmış toz zerrelere haline getirmişizdir."¹³⁰² âyetine aykırı olacağını ifade eder.¹³⁰³ Kanaatimce İbn Hacer'in bu değerlendirmesi yerinde ve doğrudur. Ancak ne hikmetse o, bu rivâyet için Beyhakî'nin görüşünü referans göstererek şu şekilde tevil etmiştir: "İnkârcıların yaptıkları iyilikler, onların cehennemden çıkarılmasına yol açmaz. Ancak inkâr dışında işledikleri bazı iyilikler kimi cezaların hafifliğine yol açabilir."¹³⁰⁴

İbn Hacer'in Kur'ân'ın zahirine muhâlif olan bu rivâyeti hararetle savunmasının Buhârî'yi savunma arzusundan kaynaklandığı söylenebilir.¹³⁰⁵ İbn Hacer'in hadislerin Kur'ân'a arzı ile alakalı şu ifadelerini özgündür: "Hz. Ömer, "Peygamber'in sünneti" sözü ile hususi sünneti değil, Kur'ân'ın umûmî uygulamasına mani olmayan, yaygın sünneti kastetmiştir."¹³⁰⁶ Ahmet Keleş, İbn Hacer'in bu tespitini çok önemli bir tespit olarak değerlendirmektedir.¹³⁰⁷

¹²⁹⁹ Hatiboğlu, M. Said, Hilâfetin Kureyşliliği, *A. Ü. İ. F. D.*, XXIII, Ankara, 1978, s. 186-187.

¹³⁰⁰ Melîbârî, *Nazârâtun cedîde fî ulûmi'l-hadîs*, s. 84.

¹³⁰¹ Buhârî, Nikâh, 21, Hadis No: 5101.

¹³⁰² Furkan, 25/23.

¹³⁰³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IX, s. 145.

¹³⁰⁴ İbn Hacer, a.g.e., IX, s. 145.

¹³⁰⁵ Bilen, Mehmet, *İbn Hacer'in Buhârî Savunusu*, s. 325.

¹³⁰⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, s. 51.

¹³⁰⁷ Keleş, Ahmet, *Hadislerin Kur'ân'a Arzı*, İnsan Yay. 2011, s. 33.

Zahiri sorun teşkil eden hadislerin ilkesiz değerlendirilmesi özellikle günümüzde metin tenkidini adeta bir fikir yürütme modasına, entelektüellik gösterisine, eleştiri hevesine, bir slogana dönüştürme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır. Geçmiş tenkitçiler hadisi anlamaya öncelik verirken, günümüz tenkitçileri hadis tenkidini öncelemektedirler. Günümüzde tevakkuf kavramı sanki unutulmuş gibidir. Münekkitçilerde kendilerine aşırı bir güven hâkimdir.¹³⁰⁸ Bu düşünceye yakın bir yaklaşımı çağdaş muhaddislerden Elbânî şu şekilde ifade etmektedir: “Öyle bir zamanda yaşıyoruz ki, bir insana sahih bir hadis aktardığınızda hemen saldırıya geçip Hz. Peygamber asla böyle bir şey söylememiş ve böyle bir hadis olamaz der. Delil yerine kendi aklını kullanır davranışı ile Hz. Peygamber’i âdeta köşeye sıkıştırır.”¹³⁰⁹

2.10.4. Âhâd Haberlerin Mütevâtir Hadislere Arzı

Hadislerin değerlendirmesinde aslanan âyetlerin ölçü alınmasıdır. Ancak hadislerin kendi aralarında mikyas olarak kullanıldığı da görülmektedir. Haber-i vâhidler birbirleriyle teâruz ettiğinde, bir başka hadis tarafından desteklenmek tercih sebebi olmaktadır.¹³¹⁰ Âhâd hadisler, kesin bilgi kaynağı olması hasebiyle manevî tevatüre arzı kabul edilmesi oldukça tabii ve elzemdir. Elbette bir hadisin tercih ve teâruzu halinde başvurulacak tek yöntem bu değildir. Çözüm için daha çok seçenek ortaya konulabilir. Burada nazar-ı itibara alınması gereken temel husus teâruz eden iki haberin âhâd haber niteliği taşımasıdır. Çünkü bu durumda tercih yapılsa bile bu tercihi bilâ müreccih olur ki bu da caiz değildir. Buradan hareketle muarız olan haberin tercihi için arz olunan haberin mutevatir olması şart koşulmuştur. Araştırdığımız kadarıyla mütevâtir hadisin tercih sebebi olmasını İbn Hacer’den önce ileri süren olmamıştır. Enbiya Yıldırım da İbn Hacer’in mikyas olacak hadisin mütevâtir olma şartını ileri sürdüğünü tasrih etmektedir.¹³¹¹

¹³⁰⁸ Polat, Selahattin, “Hadîste Anlam, (yorum)-Metin Tenkiti İlişkisi”, *Hadîsin Dünü-Bugünü ve Geleceği Sempozyumu*, Samsun, 1993, s. 9-67.

¹³⁰⁹ Elbânî, Muhammed Nâsirüddin, *Hadîs Üzerine (Selefi Bir Yaklaşım)*, trc. Mehmet Kubat, Konya, 1992, s. 66.

¹³¹⁰ Yıldırım, Enbiya, *Hadîste Metin Tenkidi*, s. 336.

¹³¹¹ Yıldırım, Enbiya, *a.g.e.*, s. 336-337.

2.11. İbn Hacer'in Cerh ve Ta'dil Açısından Özgünlüğü

2.11.1. Ricâl İle İlgili İstılahlar

İbn Hacer'in ricâl ilmindeki otoritesi tartışılmayacak kadar genel kabul görmüştür. Râvî isimlerini beyan etmedeki üstünlüğü, müşkil olan isimleri harekelendirmesi, ihtilâta bulunan râvileri açıklaması, râvilerin memleketleri ve ölüm tarihlerini beyan etmesi, râvilerin hocaları ve onlardan rivâyet alan öğrencileri açıklamadaki mehâreti cerh ve ta'dil ile birleşince İbn Hacer'i İbn Hacer yapan parametreleri okumak zor olmayacaktır. Abdussettâr'ın şu tespiti oldukça önemlidir: “فقد انفرد فيه بين أعيان عصره، وصار كلامه عمدة أهل = هذا الفن الجليل الخطير، ومصنفاته فيه أضحت موئل من جاء بعده حتي عصرنا الحاضر. Bu konularda İbn Hacer, kendi asrının ileri gelen ulemâsı arasında öne çıkmıştır. Riskli ve önemli olan bu ilimde onun değerlendirmeleri esas alınmıştır. Te'lif ettiği eserler, kendisinden sonra günümüze kadar gelenler için sığınak olmuştur.”¹³¹²

Yazarın belirttiği hususun doğruluğunda hiçbir kuşku yoktur. Zira günümüzde bile ricâldan bahs ederken İbn Hacer'in *Tehzibü't-tehzip*, *Takribü't-tehzip*, *Lisânu'l-mîzân*, *Ta'cilü'l-menfeâ* ve *Tabsirü'l-müntebih* gibi eserlerine başvurmadan değerlendirmede bulunmak imkânsız gibi görünmektedir. Kaldı ki, *Tehzibü't-tehzip*'i bitirdiğinde (h. 808) 35 yaşında olması ona olan hayranlığı bir kat daha artırmaktadır. İbn Hacer'in hadis ilimlerindeki konumunu anlamak için *Tehzibü't-tehzip*'e sathi bir araştırma yapmak yeterli olacaktır. İbn Hacer, bu eserde râviler hakkında değerlendirmede bulunurken özet ancak doyurucu kavramlar kullanmaktadır: "ثقة ثبت" "ثقة" "صدوق" "صدوق له أو هام" "ضعيف" "مقبول" "مجهول" "متروك"

Bu açıklamaları genelde bir satır ya da maksimun iki satır geçmemektedir. *Tehzib*'in mukaddimesinde metodunu şöyle açıklamaktadır: “Her râvî hakkındaki değerlendirmem en sahîh ve âdil olan görüşleri özlü ifadelerle ifade etmeye dayanmaktadır. Hakkında görüş beyan ettiğim tüm râvilerin biyografisi bir satırı geçmemektedir. Bu bir satırlık değerlendirmede râvînin ismi, baba ve dedesinin ismi, nesebin en meşhûr son şekli, künyesi ve lakâbı, hakkında yer alan tecrih ve ta'dil hükümleri ve yaşadığı zaman dilimi ile ilgili ifadeler yer almaktadır.”¹³¹³

¹³¹² Abdusettar, *el-Hâfiz İbn Hacer*, s. 228.

¹³¹³ İbn Hacer, *Takribü't-tehzip*, I, s. 3-4.

2.11.2. Cerh ile İlgili İstılahlar

Cerh ve ta'dil ilmi, ulûmu'l-hadisın en önemli ilmidir. Bu ilmin ehemmiyeti herkesçe bilinmektedir. Ancak bu ilimle sahîh sünneti, zayıfından ayırmak ve âdil râvileri âdil olmayandan ayıklamak mümkün olabilmektedir. Cerh ve ta'dil ilmine hadis uydurma faaliyetinin önüne geçmek için başvurulur.¹³¹⁴

Bu ilim, önemli olduğu kadar da riskler taşımaktadır. Çünkü konusu insan ve şahsiyettir. Bu nedenle hadislerin tashîh ve tad'if amelîyesinin temel kriterlerin başında, cerh ve ta'dil gelmektedir. Çünkü hadislerin sahîh ve sakimi, makbul ve merdudu, onları rivâyet edenlerin hal ve şahsiyetlerinin tespit edilmesiyle bilinir. Bu bakımdan muhaddisler, râvilerin cerh ve ta'dilinin, elzem olduğunu beyan etmişlerdir. Cerh; "Yapmış olduğu rivâyeti red ettirecek bir sıfatla râvînin tavsif edilmesidir."¹³¹⁵

Muhaddisler, bu ilmin gerekliliğine inandıkları için bu dalda eserler vermişler. Bu mevzuda Nevevî (ö. 676/1277), "Râvilerin cerhi, şeriâtın korunması bakımından tüm Müslümanların söz birliği ile caizdir, hatta vaciptir; bu, Müslümanlara haram kılınan gybetlerden sayılmamakta bilakis, Allah, Rasûlü ve Müslümanlar için bir nasihattir. Nitekim fazilet sâhibi birçok İmâmlar bu mevzuda ittifâkla söz söylemişlerdir, demiştir.¹³¹⁶ Cerh ve ta'dilin kurucularından kabul edilen Tirmizî, cerh ilminin amacını şöyle açıklamaktadır: "Âlimleri cerhe yönelten temel esas Müslümanlara nasihat etmektir. Asla râvileri yaralamak ve gybetlerini yapmak değildir. Zayıf râvilerin durumunu izâh etmektir. Zira zayıf râvilerden bazıları bid'at ehli, bazıları da hadis uydurmakla ithâm edilmişler. Kimilerinin de gaflet ve hatası çok olmuştur. Ez-cümle cerh ve ta'dilde imâm olanların çabası dinin özünü korumaya yöneliktir."¹³¹⁷ Bu ilim dalı sebebiyle yüzlerce hadis râvîsi, çürüğü çıkarılmak suretiyle hadislerin ifsât edilmesi mümkün merteye önlenebilmiştir.

İbn Hacer'in, cerhin kabulü için cerhte bulunanın âdil ve müteyakkız olması gerekir¹³¹⁸ değerlendirmesinin ona özgü olduğunu düşünmekteyim. Zira Subkî'nin, cerh

¹³¹⁴ Keleş, Ahmet, *Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri*, s. 81.

¹³¹⁵ Avnî, Hatım b. Ârif eş-Şerif, *Hulâsa et-te'sil fi ilmi'l-cerh ve't-ta'dil*, Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1421, s. 5.

¹³¹⁶ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Mürî b. Şeref, *el-Minhâc fi şerhi sahîhi Müslim b. Haccâc*, Dâru İhyâu't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1392, I, s. 124.

¹³¹⁷ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu'l-kebir kitâbu'l-ileli's-sağir*, (thk. Beşşâr Â'vâd Ma'ruf), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996, VI, s. 230-231.

¹³¹⁸ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, (thk. İtr), s. 135.

ve ta'dilin sebebini bilmeyen birinin değerlendirmesi ister mutlak ister mukayyed olsun kabul edilmeyecektir¹³¹⁹ şeklindeki ifadesi bu durumu açıklar.

İbn Hacer, müteyakkız kavramını ilk kullanandır. Cerh ve ta'dilde müteyakkız basiret üzerine olan uyanık kişidir. İbn Hacer'in özgün kaldığı bir diğer husus, cerh ve ta'dil noktasında zikr edilen malum dört görüşe beşinci bir görüş ilave etmesidir. İbn Hacer, *Nuhbetü'l-fiker* ve şerhi *Nüzhetü'n-nazar*'da şöyle der: "Cerh, mücmel ve mühmel olarak zikredilirse ta'dili yapılmayan ravî hakkında kabul edilir. Zira ta'dili yapılmamış ravî mechûl hükmündedir. Tecrihte bulunan muhaddisin kavli ile amel etmek, ihmal etmekten evlâdır. Ancak tevsik ve ta'dili yapılan ravî için mücmel cerh kabul edilmez."¹³²⁰

Leknevî, İbn Hacer'in bu değerlendirmesini ince bir ayrıntı ve güzel bir tahkik olarak nitelendirmektedir.¹³²¹ Ahmed Şakir ise bu değerlendirme için araştırmacıyı tatmin eden bir ayrıntı olduğunu kaydetmektedir.¹³²² İbn Hacer, bazı râviler (Sabit b. Kays) için لاین kavramını kullanmaktadır. el-Elbânî, bu değerlendirme için "مما لم ارله فيه سلفاً" =İbn Hacer'den önce bu ıstılahı kullananı bilmemekteyim" demektedir.¹³²³ Cerhte bulunan kişinin mecruh olmaması gerekir. İbn Hacer'in bu şartta da özgün kaldığını görmekteyiz. Zira O der ki; "Ezdî, Ahmed b. Şabîb'in makbul olmadığını söylemektedir. Asıl kendisi razı olunan biri değildir. Hiç kimse onun bu görüşüne iltifat etmemiştir."¹³²⁴

2.11.2.1. Metâin-i Aşere

Bir râvînin taşıdığı kusurların hadisi ne derecede etkileyeceğinin net olarak ortaya çıkartılması gerekir. Metâin-i aşerede, adâlet ve zabt ile ilgili râvilerin ele alınması ve buradan hareketle hadislerin kabul ve reddine karar verilmesinin önemi ortadır. İbn Hacer, hadislerin reddini gerektiren metâin-i aşereyi ayrı bir başlıkta işlemeyi tercih etmiş ve metâin ile ilgili taksimatında özgün davranmıştır. Daha önceleri metâinle ilgili böyle bir tertibine rastlanmamıştır. *Nuhbetü'l-fiker* üzerinde şerh çalışması yapan es-San'ânî de buna şöyle dikkat çekmiştir: ان هذا التقسيم هو من اجتهادات الحافظ الشخصية فلا اعلم من رتب هذا الترتيب

¹³¹⁹ Subkî, Tacuddin Ebu Nasır Abdulvahap b. Ali, *Cemu'l-cevâmi' fi usûli'l-fıkıh*, (thk. Abdulmun'im Halil İbrahim), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424, s. 72.

¹³²⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, (tlk. Ebu Ubeyde el-Alâî b. Muhammed b. Abdulğani), Dâru İbn Recep, 2006, s. 172.

¹³²¹ Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmîl*, s. 110.

¹³²² Şâkir, Ahmed, *el-Bâisü'l-hâsîs*, s. 90.

¹³²³ Elbânî, Muhammed Nâsirüddin, *Zayıfu sünen-i Ebî Dâvud*, Muesesesetu Ğirâs, Kuveyt, 1423, II, s. 110.

¹³²⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, I, s. 36.

قبله =Bu taksîm İbn Hacer'in kişisel çabasının ürünüdür. Metâini ondan önce bu şekilde tertip edeni bilmiyorum.¹³²⁵ *Zayıf Hadis Rivâyeti* konusunda doktorasını tamamlayan Ayşe Esra Şahyar da İbn Hacer'in özgünlüğünü şu şekilde vurgulamaktadır: “Râvî ile ilgili kusurları, bilindiği kadarıyla ilk defa İbn Hacer, beşi adâlet sıfatı ile beşi de zabt sıfatıyla olmak üzere on grubta toplamış ve bu kusurları derecesine göre büyükten küçüğe doğru sıralamıştır.”¹³²⁶

İbn Hacer'in, metâin-i aşerede takip ettiği usûl en ağırdan en hafif kusura doğru bir sıralama şeklinde olmuştur. Bu tertibinde isabet etmediği durumlar da vardır. Dinin usûlüne taalluk eden bir mevzu olmasına rağmen râvînin fiskını fahşu'l-galâttan sonra zikretmiş olmasını onun isabet etmemiş olduğu noktalardan biri olarak kaydedebiliriz. Zira Kur'ân ve Sünnet fasığın haberinde dikkatli olmamızı istemiştir. Tertip kusuru ile ilgili yaptığımız tenkidin haklılığı Aliyyü'l-Kârî'nin *Nüzhe* üzerine yazmış olduğu eseri incelendiğinde daha iyi anlaşılacaktır.¹³²⁷ İbn Hacer'in özgün bir yaklaşım sergilediği bir başka nokta mevzu hadisi merdûd haberlerin başında zikretmiş olmasıdır.

2.11.2.2. Râvînin Mübhem Olması

Mübhem; hadiste ismi ihmâl edilen erkek ve kadın râvilerdir. İbnu's-Salâh mübhem râvileri ibhâm türüne göre çoklu taksime tabi tutmuştur. Ancak yaygın olan ikili taksim;

- a- İsnatta var olan ibhâm,
- b- Metinde var olan ibhâmdır.

Buradan hareketle falanın oğlu, falanın kızı veya falanın amcası ya da falanın halası denildiğinde bu tür ifadeler de ibhâma dâhildir. Keza falanın eşi ibaresinin de mübhemâta dâhil edilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Yukarıda verdiğimiz türlerin mübhemât içerisinde değerlendirilmesi hususunda muhaddisler arasında hiçbir ihtilaf yoktur.

İbn Hacer, mechûlu'l-âyn ile mübhem arasına fark koymuştur. Nureddin İtr da onun bu konudaki özgünlüğünü şöyle dile getirmiştir: “اما غير ابن حجر فقد اعتبر مجهول العين المبهم =İbn Hacer'in dışındaki âlimler, mechûlü'l-âyn'ı tesmiyye edilmemiş mübhem olarak değerlendirmişler.”

¹³²⁵ Senânî, *Cenyü's-semer*, s. 79.

¹³²⁶ Şahyar, *Zayıf Hadis Rivayeti*, s. 179.

¹³²⁷ Kârî, Ali, *Şerhu şerh*, s. 429.

2.11.2.3. Râvînin Mechûl Olması (Cehaletu'r-Râvî)

Öncelikle cehâletin sözlükteki anlamını vermek istiyoruz ki sözlükteki anlamı ile istilahtaki anlam arasında var olan ilgiyi ortaya koyabilelim. Cehâlet sözlükte, “Bilgisizlik, bir şeyi olduğundan farklı görmek ve yapılmaması gereken bir şeyi yapmak” anlamlarına gelmektedir.¹³²⁸ Muhaddisler, cehâleti değil mechûlü esas alıp tanımlamışlardır. İlk tanımlayanlardan biri olan Bağdâdî mechûlü: “Haddi zatında ilim talebinde şöhreti yakalamamış, âlimlerin ilimle tanımadıkları ve rivâyeti tek râvî tarafından bilinen kişi.” şeklinde tanımlamaktadır.¹³²⁹

İbnu's-Salâh hiçbir tanım yapmadan doğrudan mechûlun nev'ilerini aktarmaktadır. İbn Hacer ise mechûlü “Râvî hakkında ta'dil ve tecrihin bilinmemesi”¹³³⁰ şeklinde kendine özgü bir tanım ile tanımlamaktadır. Yani râvînin durumunun bilinmemesidir. Bilinmemezlikle cerh ve tadilin olmaması arasında şu fark vardır: عدم المعرفة “bilinmemezlik” araştırmacıyı ilgilendirirken cerh ve ta'dilin olmaması râvîlerin durumuna tealluk etmektedir. İşte bu ince fark, İbn Hacer'i diğer muhaddislerden ayırıp özgün kılandır.

İbnu's-Salâh, mechûl râvileri; mechûlü'l-ayn, mechûlü'l-hâl ve mestûr olmak üzere üçlü bir taksime tabi tutmaktadır.¹³³¹ İbn Hacer, bu üçlü taksime ilk muhalefet eden muhaddistir. O, mechûlü'l-hâl olan râvî ile mestûru aynı kategoride değerlendirmektedir. *el-Cehâle inde'l-muhaddisin* adlı çalışmasında Abdussamed b. Muhammed aynı kanaati şöyle ifade etmektedir: “هو اول من خالف تقسيم ابن الصلاح للمجهول =O, mechûl konusunda İbnu's-Salâh'ın taksimine ilk muhâlefet edendir. Üçlü olan taksimi ikiye düşürmüştür.”¹³³²

Çağdaş hadis araştırmacılarından Geylânî, İbn Hacer'in bu taksimini pratiğe daha uygun ve özgün bir bakış açısı olarak nitelendirmektedir.¹³³³ Nureddin Itr, İbn Hacer'in taksimi ikiye düşürmesinin gerekçesini şu şekilde izâh etmektedir: “Bizim ikili taksimi tercih etmemizin nedeni daha kullanışlı olmasındandır. Kaldı ki üçlü taksim râvileri müşahede edenler için geçerli olan bir durumdur. Biz râviler hakkında kaynak kitaplara başvurmadan neticeye ulaşamayız. Bu nedenle mechûlü'l-hâl ile mestûrun arasını

¹³²⁸ İsfahânî, er-Ragıb, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, s. 209.

¹³²⁹ Bağdâdî, Hâtib, *el-Kifâye*, s. 88.

¹³³⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 95.

¹³³¹ İbnu's-Salâh, *Ma'rife envâi' ulûmi'l-hadis*, s. 111-112.

¹³³² Burâdî, Abdussamed b. Muhammed b. Ali, *el-Cehâle inde'l-muhaddisin*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üni., ed-Da've ve Usûlüddîn Fakültesi, 1426, s. 3.

¹³³³ Geylânî, Muhammed Halife, *Menhecü'l-hanefiyye fî nakdi'l-hadis beyne'n-nazariyye ve't-tatbik*, Dâru's-Salam, Kahire, 2010, s. 247.

ayırmak zordur.”¹³³⁴ Bu noktada meçhûlün kısımlarından olan meçhûl’l-ayn’ın tariflerine yer vermek istiyoruz.

İbnu’s-Salâh’a göre meçhûl’l-ayn; “Âdil, tek bir râvînin rivâyette bulunmasıdır.”¹³³⁵ İbn Cemaâ, daha önce meçhûl için yer verdiğimiz Bağdâdî’nin tanımını kelimesi kelimesine almıştır.¹³³⁶ Irâkî de meçhûl’l-aynı “kendisinden tek bir râvînin rivâyette bulunmasıdır.” şeklinde tanımlamıştır.¹³³⁷ Ensârî ise (ö. 926/1520) “Bir râvînin rivâyette bulunduğu ve tesmiyye ettiği râvidir.” tanımını yapar.¹³³⁸ İbn Hacer’in özgün durduğu bir diğer konu meçhûl’l-âyn’ın tanımıdır. İbn Hacer’in tercih ettiği tanıma göre; meçhûl’l-ayn; râvînin isminin zikredilmesi, tek râvînin de ondan rivâyette bulunması ve onu tevsîk etmemesidir.¹³³⁹ İbn Hacer’in bu son kayıta özgün durduğunu Abdussamed b. Muhammed şu ifadelerle ifade etmektedir: ولم يقيدوا هذا التعريف بلفظة ولم يوثق = İbn Hacer dışında hiçbir muhaddis meçhûl’l-aynı adem-i tevsîk ile kayıtlamamıştır.¹³⁴⁰ Burada Münâvî’nin de belirttiği gibi İbn Hacer, meçhûl’l-ayn’ın tanımında tevsîk ile birlikte tecrîh kaydına yer verseydi bunun daha uygun olacağı kanaatini taşımaktayız.¹³⁴¹ İbn Hacer’in bu kayda yer vermemesi, cehâletten dolayı hadisi reddedilen râvînin rivâyetini cerhe gerek kalmadan makbûl hale getirmek içindir. Zira cerh hadisin reddi için bir karinedir.

İbn Hacer tanımlarını aşağıda vereceğimiz alimlere muhalefet ederek mestûr râvî konusunda da özgün durmaktadır. Begavî, mestûru; râvînin zâhiren âdil olması, iç yüzünün ise gizli kalması şeklinde ta’rif etmiştir.¹³⁴² İmâmü’l-Haremeyn ise mestûru; âdaletin zıddının ortaya çıkmaması olarak değerlendirmektedir.¹³⁴³ İmâmü’l-Haremeyn’i bu tanımında başta İbnu’s-Salâh olmak üzere Nevevî, Râfî, Sûbkî ve Irâkî takip etmişlerdir.¹³⁴⁴

İbn Hacer’in yukarıda isimlerini zikrettiğimiz âlimlere muhalefet etmesinin sebebi onların fukahâ anlayışını tercih ederek, iki ilim dalı arasında bir ayrım gözetmemeleridir.

¹³³⁴ İtr, Nureddin, *Menhecû’ n-nakd*, s. 91.

¹³³⁵ İbnu’s-Salâh, a.g.e., s. 112.

¹³³⁶ İbn Cemaâ, *el-Menhelü’l-revî*, s.66.

¹³³⁷ Irâkî, *Şerhu’ t-tabsira ve’ t-tezkira*, s. 350.

¹³³⁸ Ensârî, *Zekeriyâ, Fethu’l-bâkî*, I, s. 323.

¹³³⁹ Kannâs, Muhammed b. Abdullah, *İthâfu ehli’l-eser bi-şerhi nüzheti’ n-nazar*, Dârü’s-Sâmi’, Riyad, 1432, s. 266.

¹³⁴⁰ Burâdî, a.g.e., s. 69.

¹³⁴¹ Münâvî, *el-Yevâkî ve’ d-dürer*, II, s. 147.

¹³⁴² Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesud b. Muhammed b. Ferrâ, *et-Tehzîb fî fikhi’l-imâm Şafî*, (Adil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed), Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997, s. 187.

¹³⁴³ el-Cüveynî, İmâmü’l-Haremeyn Ebu’l-Meâli Abdulmelik b. Abdullah b. Yusuf, *el-Burhân fî usûli’l-fıkıh*, (thk. Salâh b. Muhammed b. Üveyde), Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997, I, s. 234.

¹³⁴⁴ Gursî, Muhammed Salih, *en-Nuketü’l-ğurer*, 296.

Buradan hareketle İbn Hacer'in kendine özgü bir tanım yaptığını ifade etmemizde hiçbir beis görmemekteyiz. Onun tüm çabası ilimler arasında var olan ilişkiyi iyi görmek ve özgün bir usûl geliştirme gayretidir. Ğursi, İbn Hacer'in özgünlüğü şu şekilde ifade etmiştir. ولم ار احدا نبه علي هذا =İbn Hacer dışında (mesturun adalet ve zabt sıfatını) taşımama uyarısını yapanı bilmemekteyim.¹³⁴⁵ İbn Hacer kendine özgü olarak mechûlü'l-ayn râvînin yapmış olduğu rivâyetin makbûlü hususunda şu iki şartı ileri sürmektedir:

- a- Mechûlü'l-ayn olan râvînin teferrüd eden râvînin dışında güvenilirliğinin tescil edilmesi.
- b- Tevsikde bulunanın ehil olması.¹³⁴⁶ Ayrıca İbn Hacer, mestûr râvînin rivâyeti hakkında tevâkkuf ederken cumhura muhâlefet etmiştir. Her ne kadar Nureddin Itr, var olan aykırılığı giderme çabası içinde olmuşsa da bu konuda başarılı olamamıştır.¹³⁴⁷

2.11.2.4. Bid'atçı Râvînin Rivâyeti

Bid'at sözlükte; söz ve fiil olarak daha önce olmayan bir şeyi ilk defa yapmak anlamına gelmektedir.¹³⁴⁸ Istılahta ise, dinî gayelerle ve dine dayandırılarak dinde icât edilen hususlardır.¹³⁴⁹ Bir başka tanıma göre bid'at; din tekâmül ettikten sonra dine yapılan eklemelerdir.¹³⁵⁰ İbn Hacer bid'ati "Dinen iyi görülmeyen sünnetin karşısı şeyler" diye verdiğimiz tanımı daraltarak tanımlamaktadır.¹³⁵¹

İslâm'ın karşılaştığı ilk gerçek bid'at, Hz. Ebû Bekir zamanındaki irtidâd hareketi olarak kabul edilmektedir.¹³⁵² İbn Hacer, muhaddislerin bid'ati küfre düşüren ve küfre düşürmeyen olmak üzere ikiye ayırdıklarından söz etmektedir. Dinde tevâtür derecesinde sabit olan ve zarûrî olarak bilinen şeyleri inkâr eden ya da aksi inançta olan râvîlerin rivâyeti cumhura göre reddedilir. Mutlak manada kabul edilir iddiasında bulunan bir grup da vardır.¹³⁵³ Ancak bu râvîler, kelâmî mezheplerin ihtilâfına göre değil, akâid imâmîlerinin ittifâkıyla kâfir addedilmeleri gerekir.¹³⁵⁴ Muhaddislerin bazılarına göre;

¹³⁴⁵ Ğursî, Muhammed Salih, a.g.e., 297.

¹³⁴⁶ Kârî, Ali, *Şerhu şerh*, s. 153.

¹³⁴⁷ Itr, Nureddin, *Menhecü'n-nakd*, s. 91.

¹³⁴⁸ İbn Faris, *Mu'cemu mekâyîsü'l-lugat*, I, s. 209.

¹³⁴⁹ Şâtîbî, Ebû İshâk, *el-İ'tisâm*, I, 45-46.

¹³⁵⁰ Ebû Şâimme, Ebû Muhammed Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim, *el-Bâ'isu alâ inkâri'l-bida'i ve'l-hevâdis*, Nahdetü'l-Hadîsiyye, Mekke, 1401, s. 18.

¹³⁵¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IV, s. 253.

¹³⁵² Atiyye, İzzet Ali, *el-Bid'atu ve tahdîduhâ ve mevkîfu'l-islam minhâ*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1400/1980, s. 32.

¹³⁵³ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 99.

¹³⁵⁴ İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 404.

te'vil yoluyla küfre düşünlerle doğrudan küfre düşünler eşit oldukları gibi te'vil yoluyla fasık olarak tavsif edilenlerle te'vilsiz fasık olanlar da rivâyetlerin alınmasında eşittirler.¹³⁵⁵

İbn Hacer'in mübtedi' râvînin rivâyetine getirdiği yorumunu özgünlük kapsamı içerisinde değerlendirmek mümkündür. Çünkü o; "Gerçek olan, bid'atle tekfir olunan her râvînin rivâyetinin reddedilmeyeceğidir. Zira her mezhep, muhâlifini mübtedi' olmakla suçlamış ve onu tekfir etmiştir; öyle ki bu anlayış mutlak doğru kabul edilirse ortada tekfir edilmemiş kimse kalmayacaktır. Doğrusu rivâyeti reddolunan kimse, şerî kıstaslara göre mütevâtir olan ve dinden bizzarûre bilinen bir şeyi inkâr eden yahut bunun aksine inanan kimsedir. Fakat bir kimse bu vasıfta olmaz, zabt ve takva sahibi ise rivâyetinin kabulünde hiç bir mâni' yoktur" demektedir.¹³⁵⁶ Abdülfettâh Ebû Gudde, İbn Hacer'in ortaya koyduğu bu illetin yerinde olduğunu ve hakka isabet ettiğini belirtmektedir.¹³⁵⁷

İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*'nin mukaddimesi olan *Hedyu's-sârî*'de şîî râvîlerin rivâyetleri hakkında şunları yazmaktadır: "Teşeyyu" mütekaddimûn şîî geleneğinde Ali'yi Osman'a tafdîl etmek onu muhâliflerine karşı yürüttüğü savaşta haklı görmek muhâliflerinin hatalı olduklarına inanmak ve Şeyhayn'in (Ebû Bekr, Ömer) Ali'ye üstün olduklarını kabul etmektir. Her ne kadar bazıları Ali'yi Rasûlullah dışında herkese tafdîl etmiş olsalar da dindar, verâ sahibi, sadık ve müçtehid olduktan sonra bunların rivâyetleri reddedilmez. Her kim Ali'yi, Ebû Bekir ve Ömer'e tafdîl ederse aşırı gitmiştir. Bunlar Râfîzilerdir. Müteahhirûn şîa geleneğinde tafdîle buğz da ekleyenlerin -ki böyle yapanlar aşırı gidenlerdir- ne rivâyetleri kabul edilir ne de rivâyetlerine saygı gösterilir."¹³⁵⁸

Aslında İbn Hacer, bu özgün ve yerinde çıkışı ile ümmeti birbirine düşürecek büyük bir tehlikeye karşı hayati bir duruş sergilemiştir. O, hadis ilminde otoriterliği tartışmasız kabul edilen Buhârî'nin bir görüşünden dolayı itibarsızlaştırılmasını şöyle ifade etmektedir: "Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail h. 250 yılında Rey kentine gelmişti. Ebû Hâtım ve Ebû Zur'a ondan semâ etmişlerdi. Ancak Muhammed b. Yahya ez- Zühli en-Nîsâbûrî, Buhârî, Kur'ân'ın mahlûk olduğunu yazınca ondan hadis rivayet etmeyi terk

¹³⁵⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 121.

¹³⁵⁶ İbn Hacer, a.g.e., s. 121.

¹³⁵⁷ Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmil*, (Abdülfettâh Ebû Gudde ta'lik notu), s. 145.

¹³⁵⁸ İbn Hacer, a.g.e., 483.

ettiler.¹³⁵⁹ İbn Hacer: “Müslim, *Sahîh*’inde ne Buhârî’den ne de Zühli’den rivâyet etmemekle insafli davranmıştır” yorumunu yapmaktadır.¹³⁶⁰

İbn Hacer bu konuda mu‘tedil bir yaklaşım sergilemiş, Mehmet Bilen’e göre o, son derece gerçekçi bir tutum takınmıştır.¹³⁶¹ Buhârî’nin de kendisinden hadis aldığı Sevr b. Yezid ed-Deylemî’nin kaderi inkâr edenlerden olduğu söylenince, İmâm Mâlik, şu cümlelerle onu tevsîk etmişti: “Yalan söylemektense gökyüzünden yere çakılmayı tercih ederdi.”¹³⁶²

2.11.3. Ta’dil ile İlgili İstılahlar

Hadis usûlünde râvilerin değerlendirildiği mertebeler önem arz eder. Bu kıstaslara bakılarak hadislerin kabulü ve reddi yönünde karar verilir. Cerh ve ta’dilin mertebelerinden ilk söz eden Abdurrahman b. Mehdi’dir. O, râvileri üç mertebeye ayırmaktadır: a) Hâfız ve mutkîn olanlar; bunların hadisleri ihtilâfsız kabul edilir. b) Az da olsa vehm edenler; genelde bu tür râvilerin hadisleri sahîh olur ve bunların hadisleri terk edilmez. Zira bu tür merviyât terk edildiğinde hadis diye bir şey kalmaz. c) Genelde vehm edenler; bunların hadisleri hiçbir şekilde alınmaz.¹³⁶³

Râvileri üç mertebeye ayıran ilk muhaddis Abdurrahman b. Mehdî olmuşsa da ilk tasnifte bulunan kişi İbn Ebî Hâtim’dir. Yazmış olduğu eserinde üç yerde ravî mertebelerinden söz eder. Bu mertebeleri, 1. yerde beşe 2. yerde dörde 3. yerde sekiz mertebeye ayırmaktadır.¹³⁶⁴ İbnü’s-Salâh, İbn Ebî Hâtim’in taksimini bazı ilavelerle zikreder.¹³⁶⁵ Zehebî, râvilerin mertebelerini ona çıkarmakta¹³⁶⁶ İbn Hacer’in hocası olan Irâkî de bu mertebeleri 4’ü ta’dil 5’i cerh olmak üzere dokuz olarak vermektedir.¹³⁶⁷

İbn Hacer, râvî mertebelerini on ikiye ayıran ilk kişidir.¹³⁶⁸ İbn Hacer’in bu taksimi sonraki muhaddisler tarafından; Sehâvî’den Süyûtî’ye, Abdulhâdî es-Sindî’den

¹³⁵⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, VII, s. 191.

¹³⁶⁰ İbn Hacer, *Hedyu’s-sârî mukaddimetu fethi’l-bârî*, (thk. Muhammed Fuad Abdulbaki ve Muhibu’d-Din el-Hatîb), Dâru’r-Reyyân, Kahire, 1986, s. 515

¹³⁶¹ Bilen, Mehmet, *İbn Hacer’in Buhârî Savunusu*, s. 309.

¹³⁶² İbn Hacer, a.g.e., s. 414.

¹³⁶³ Müslim, Ebu’l-Hasan Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Mukaddime*, (thk. Muhammed Fuad Abdulbakî), Dâru İhyâü’t-Turâsî’l-Arabî, Beyrut, ts. s. 4.

¹³⁶⁴ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, Dâru İhyâü’t-Turâsî’l-Arabî, Beyrut, 1371, I, s. 6-10.

¹³⁶⁵ İbnü’s-Salâh, *Ma’rife envâi’ ulûmi’l-hadis*, s. 170.

¹³⁶⁶ Zehebî, Şemsuddin, *Mizânü’l-î’tidal*, I, s. 114.

¹³⁶⁷ Irâkî, Zeynuddin Ebu’l-Fadıl Abdürrahim b. Hüseyin, *Elfîyetü’l-Irâkî*, s. 123-124.

¹³⁶⁸ İbn Hacer, *Tahrîru takribi’t-tehzîb*, (thk. Muhammed Avvâme), Dâru’Reşid, Halep, Suriye, 1412, s. 74-75.

Leknevî'ye kadar kabul gördüğüne şâhid olmaktayız. İbn Hacer, *Takribü't-tehziib*'in mukaddimesinde râvilerin tabâkalarından da kendine özgü bir yöntemle söz etmektedir. Bu yöntem özgünlüğünü *Cehâlâtü'r-ruvât*'nin müellifi şöyle ifade etmektedir: “وقد كان لابن حجر كلام اخر في مقدمة تهذيب حيث عرف بطبقات الرواة والاصاف التي يذكرها فيهم ف جاء بترتيب لم يسبق اليه حيث زاد مراتب وزاد اوصافا والفاظا ما تعرض لها من قبله =İbn Hacer *Takribü't-tehziib*'in mukaddimesinde râvî tabakaları ve nitelikleri hakkında farklı görüşler serd etmiştir. Bazı mertebeleri daha önce görülmemiş bir tertiple artırmıştır. Kendisinden önce hiç kimsenin dolaylı olarak bile değinmediği bazı kavram ve nitelikler eklemiştir.”¹³⁶⁹

Bu kavramlara geçmeden önce onun şu ifadelerini olduğu gibi aktaralım: “Altıncı mertebe: Az hadis rivâyet edenlerin mertebesidir. Bu mertebede olanların hadislerinin terk edileceğine dair hadis ehline ait bir görüş de bilinmemektedir. Mutâbî varsa ona ‘makbûl’ lafzı ile işaret edilir. Aksi takdirde ‘leyyinu'l-hadis’tir.”¹³⁷⁰ Aktardığım bu açıklamada “makbûl” kavramı geçmektedir ki bu ıstılah İbn Hacer'e özgüdür.

Leknevî'nin *er-Ref'* ve *'t-tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dil* eserini tahkik edip notlar yazan Abdülfettâh Ebû Gudde de bu ıstılahın İbn Hacer'e has olduğunu kendisinden önce ne İbn Ebî Hatim ne de başkalarının eserlerinde yer verdiklerini ifade etmektedir.¹³⁷¹ Ebû Gudde, verdiği bu bilginin çok önemli olduğunu eklemeyi de ihmâl etmemiştir. *er-Râvî'l-makbûl 'inde İbn Hacer ve mervîyatuh fi'l-ehâdisi'l-muhtâre li'Diyâi'l-Makdisi* adıyla bir çalışma yapan Halûd Muhammed el-Husbân, İbn Hacer'in özgünlüğünü şu şekilde ifade etmektedir; Makbûl kelimesinin ıstılahı İbn Hacer'e özgüdür.¹³⁷²

İbn Hacer'in ta'dilde özgün durduğu ıstılahlardan bir diğeri kavram صدوق'dur. Bu kelime Sâd, Dal ve Kâf harflerinden müteşekkil olup bir şeyde güçlü olmayı sembolize eder. Sözlükte anlamı: Yalanın zıddı olan sıddık, haddizatında kuvvetli olduğu için bu kavramla ifade edilmiştir. Yalan batıl olduğu için hiçbir gücü yoktur.¹³⁷³ Sadûk, ismi fail olup mübalağa sîgasıdır. Zehebî'ye göre terim anlamı: “Râvînin hatasının çok olmamasıdır.”¹³⁷⁴

¹³⁶⁹ Hammâm, Abdulcevâd, *Cehâletü'r-ruvât ve eseruhâ fi kabuli'l-hadisi'n-nebevî, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye*, Beyrut, 2015, I, s. 794.

¹³⁷⁰ İbn Hacer, a.g.e., s. 53

¹³⁷¹ Leknevî, *er-Ref'*, s. 174.

¹³⁷² Halûd, Muhammed el-Husbân, *er-Râvî'l-makbûl inde İbn Hacer ve mervîyatih fi'l-ehâdisi'l-muhtare li'Diyâi'l-Makdisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Yermük Üniversitesi, Şeriat ve Dirâsâti'l-İslâmiyye Fakültesi, 2005, s. 305.

¹³⁷³ İbn Faris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriya, *Mu'cemu mekâyisi'l-lugat*, (thk. Abdusselam Muhammed Harun), Dârü'l-fikir, 1339, III, s. 339.

¹³⁷⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, II, IX, s. 429.

İbn Hacer, *Takrîb*'in mukaddimesinde şunları yazmaktadır: “Dördüncü mertebe, üçüncü mertebeden bir nebze aşağı olan Sadûk ya da لا باس به veya ليس به باس sıfatı ile nitelenen râvînin mertebesidir.”¹³⁷⁵ İbn Hacer'in Sadûk râvîye getirdiği bu özgün anlayış, hasen hadis olarak algılanmış, kanaatimce bu algıya hasen hadis için yaptığı tanım yol açmıştır. İbn Hacer'in Sadûk râvînin rivâyetini sahîh hadis olarak değerlendirdiği şekildedir. Bu sonuca şu çıkarımlardan yola çıkarak ulaştık:

- 1- İbn Hacer'in dördüncü mertebede ele aldığı ve Sadûk râvî olarak nitelediği şahıslar Zehebî'nin indinde sika râvilerdir. İbrahim b. Haris b. İsmail Bağdâdî örneğinde olduğu gibi.¹³⁷⁶
- 2- Buhârî ve Müslim'in birlikte rivâyette buldukları râviler için İbn Hacer'in uygun gördüğü sıfat sadûktur. Halid b. Zekvân el-Medenî gibi.
- 3- İbn Hacer, Sadûk râvilerin yaptığı rivâyetler için bazı eserlerinde sahîh hükmünü vermiştir.¹³⁷⁷ Son olarak ulaştığım bu neticeye Velid 'Anî'nin şu değerlendirmesi de referans olmuştur: “Burada dikkat etmemiz gereken husus, İbn Hacer'in dördüncü mertebede yer alan Behz b. Hâkim dışında râvî rivâyetleri için verdiği sıhhat hükmüdür. Kaldı ki o, mezkûr râvî için bir kez sıhhat bir kez de hasen hükmünü vermiştir.”¹³⁷⁸

Hülâsa İbn Hacer, Sadûk kavramını sâir ulemâdan farklı değerlendirmektedir. Şöyle ki ulemâya göre “Sadûk” zaptı hafif olan âdil râvînin rivâyetidir. Saduk kavramını, az da olsa cerh edenler bulunsa da İbn Hacer, bu cerhin Sadûk ravinin güvenilirliğini zedeleyecek nitelikte olmadığını söylemektedir. İbn Hacer'in, bu konuda özgün kaldığı bir kez daha ortaya çıkmıştır.

İbn Hacer'in ta'dil ilmine kazandırdığı bir diğer kavram; اثبت الناس kavramıdır. Ta'dilin en yüce mertebesini oluşturur.¹³⁷⁹ Bu mertebeyi İbn Hacer'in ilave ettiğini söyleyen çağdaş muhaddislerden el-Gavrî,¹³⁸⁰ “هذه العبارة من اعلي مراتب التعديل التي زادها الحافظ ابن حجر = Bu ifade ta'dilin en yüce mertebesi olup onu hâfiz İbn Hacer ilave etmiştir.”¹³⁸⁰ Ayrıca Nureddin İtr da “ثم جاء الحافظ ابن حجر العسقلاني فزاد في نخبته مرتبة في التعديل كاوثق الناس = ...Hâfiz İbn Hacer el-Askalânî *Nuhbe*'de ta'dil mertebelerine insanların en güvenilir

¹³⁷⁵ İbn Hacer, *Takrîbü 't-tehzîb*, s. 74.

¹³⁷⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, XIII, s. 23.

¹³⁷⁷ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 307.

¹³⁷⁸ Ânî, Velid b. Hasan, *Menhecu dirâseti'l-esânid ve'l- hükmü aleyhâ*, Dârü'n-Nefâis, Ürdün, 1418, s. 154.

¹³⁷⁹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, (thk. İtr), s. 134.

¹³⁸⁰ Gavri, Abdulmacid, *Mevsu'atu ulûmi'l-hadîs ve funûnih*, Dârü İbn Kesîr, Dimeşk, 2007, s. 143.

mertebesini eklemiştir” demek suretiyle bunun orijinalliğine işaret etmiştir.¹³⁸¹ İbn Hacer’in bu mevzu ile ilgili özgünlüğünü net ifadelerle bir başka muhaddis belirgin bir şekilde ortaya koymuştur: وهذه هي المرتبة التي زادها الحافظ على غيره بالتتابع =bu merite İbn Hacer’in araştırmaları sonucunda ulaştığı ve başkasının temas etmediği ziyadelerindendir.¹³⁸²

Cerh ve ta‘dilde uzman kişilerin sükûtu, ta‘dil manasına haml edilmektedir. Buhârî, Ebû Zur’a ve Ebû Hatim gibi âlimlerin râvîyi cerh etmemek için görüş beyan etmemeleri tevsik anlamına gelmektedir.¹³⁸³ İbn Hacer, Buhari’de mecruh bir râvî varsa onun rivayetine sahih demez, bu tür rivâyetler için الاسناد قوي hükmünü verir. Zafer Ahmed’in de belirttiği gibi kaviyyü’l-isnâdı bu anlamda ilk kullanan İbn Hacer’dir.¹³⁸⁴

İbn Hacer “لم يرو و تركه” arasında bir fark görmemekte her iki kavramın aynı şeyi ifade ettiğini savunmaktadır.¹³⁸⁵ Çağdaş âlimlerden biri olan Zafer Ahmed iki kavram arasında fark olduğunu belirtmekte ve bu farkın dikkate alınması gerektiği hususunda uyarıda bulunmaktadır.¹³⁸⁶ İbn Hacer hem cerh hem de ta‘dilde yeni eklediği kavramlarla, ta‘dil istilahlarına getirdiği yeni yaklaşımlarla ve mertebelerin yerini değiştirmekle cerh ve ta‘dilde merci olmayı başarmıştır.

2.11.4. Buhârî’nin Rivâyette Bulunduğu Râviler

Buhârî’nin hadisçiliği tartışılmaz bir hakikattir. İbn Hacer’e göre; Buhârî hakkında övgü kapısı açılırsa soluklar tükenecek ve kâğıtlar yetersiz kalacaktır. Zira o sahili olmayan bir deryadır.¹³⁸⁷ Nitekim Müslim, hocası Buhârî’nin alnından öperek “Ey hocaların hocası, muhaddislerin efendisi ve ilim ilminin tabibi! İzin verin ayaklarımızdan öpeyim.” demiştir. Bir başka öğrencisi olan Tirmizî’nin hüsnü şehâdeti şu şekilde tezâhür etmiştir: “Sened, tarih ve ilim ilimlerinde ne Irak ne de Horasan’da onun benzerini görmekteyim.” İmâm Ahmed b. Hanbel: “Horasan Muhammed b. İsmail gibisini çıkartmamıştır” demiştir.¹³⁸⁸ İbnü’l-Esîr (ö. 606/1210) de hadis ilminin Buhârî ve Müslim ile sona erdiğini ifade etmiştir.¹³⁸⁹

¹³⁸¹ İtr, Nureddin, *Menhecü’n-nakd*, s. 109.

¹³⁸² Asyûbî, Muhammed b. Ali b. Adem b. Musa, *Şerhu elfıyyeti’s-Süyûtî (is ‘âf’zevi’l-vatar bi-şerh nazmi’ d-dürer fi ilmi’l-eser)*, Mektebetü’l-Ğurebâ el-Eseriyye, Medine-i Münevvere, 1414/1993, I, s. 360.

¹³⁸³ Tahânevî, Ahmed, *Kavâid fi ulûmi’l-hadis*, s. 358.

¹³⁸⁴ Tahânevî, Ahmed, a.g.e., s. 347.

¹³⁸⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-tehzîb*, III, s. 314.

¹³⁸⁶ Tahânevî, Ahmed, *Kavâid fi ulûmi’l-hadis*, s. 408.

¹³⁸⁷ İbn Hacer, *Hedyu’s-sârî*, s. 510.

¹³⁸⁸ İbn Hacer, *Hedyu’s-sârî*, s. 507.

¹³⁸⁹ İbnü’l-Esîr, *Câmiu’l-usûl min ehâdîsi’r-resûl*, I, s. 43.

Buhârî'ye yapılan övgüleri bir esere sığdırmanın zorluğu ortadadır. Buhârî'ye yapılan bu övgüler yanında tenkitler de olmuştur. İbn Hacer'in tespitine göre, Buhârî eserini telif ettikten sonra hocası olan İmâm Ahmed b. Hanbel'e arzetmiş, o da dört hadis dışında diğerlerinin sahîh olduğu kendisine ifade etmiştir.¹³⁹⁰ İbn Hazm, *Sahîh*'inde onu mevzu rivâyet almakla tenkit etmiştir.¹³⁹¹ Dârekutnî, Buhârî'nin eserini baştan sona tetkik edip eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. *el-İlzâmât ve't-Tetâbbu'* adında iki eser kaleme almıştır.

Bağdâdî ise bu eleştirilerle ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Bir kitâp yetmiş defa da tashih edilse yine hatadan ârî değildir. Çünkü Allah, kendi kitâbı dışında tamamen sahîh bir başka kitâbın varlığını uygun görmemiştir.”¹³⁹² İbn Hacer'e göre Buhârî'nin kendilerinden rivâyette bulunduğu râviler “köprüyü geçmişler”dir. Yani Buhârî hangi râvîden rivâyette bulunmuşsa o sikadır. Hakkında yapılacak değerlendirmenin hiçbir kıymeti harbiyesi yoktur. Bu kuralın İbn Hacer'e özgü olduğunu düşünmekteyiz. En azından bu şekliyle ondan önce açıkça ifade edilmediği kanaatindeyiz. Önemine binaen, cümlesini aynen aktarmak istiyoruz: “ورواتهما قد حصل الاتفاق علي القول بتعديلهم بطريق اللزوم فهم =Onların (Buhârî ve Müslim) râvilerini ta'dil etmek bir zorunluluktur. Onları başkalarına öncelemek gerekir. Bu temel bir kural olup kanıtsız olarak terk edilmez.”¹³⁹³ İbn Hacer'in bu anlayışı tartışmaya açıktır. Bağdâdî'nin yukarıda yer verdiğimiz değerlendirmesi de bu anlayışının hak olmaktan uzak olduğunun bir kanıtıdır. İmâm San'ânî, İbn Hacer'i bu anlayışı nedeniyle tenkite tabi tutmuştur. Çünkü ona göre Buhârî'nin kitâbında âdil olmayan râvilerden rivâyetler vardır. Örneğin onun kitabında Hâricî İmrân b. Hittan, kaderî İmrân b. Müslim ve bid'atçı Ebû Muaviye ed-Derir gibi ehli bid'attan birçok râvî bulunmaktadır. Ve bu râvilerin rivayetleri de hep tartışılmıştır.

2.11.5. Râvînin Çocuk Olması

Bu mevzu, râvilerin adâleti ile ilgili bir konudur.¹³⁹⁴ Konu ile ilgili yapılmış tüm tartışmaları işlemek müstakil bir makalenin konusu olacak nitelik ve niceliktedir. Çünkü çocuk râvînin yaşı, ne zaman rivâyette bulunacağı ile alakalı ciddi tartışmalar vardır.

¹³⁹⁰ İbn Hacer, a.g.e., s. 9.

¹³⁹¹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, s. 59.

¹³⁹² Bağdâdî, Hatîb, *Müddih evhâmi'l-cemi' ve't-tefrik*, (thk. Abdulmûtî, Emin Kalâcî), Dârü'l-Marife, Beyrut, 1407, I, s. 14.

¹³⁹³ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 33.

¹³⁹⁴ Aşikkutlu, Emin Aşık, *Hadîste Ricâl Tenkidi Cerh ve Ta'dil İlmi*, İfav Yay., İstanbul, 1997, s. 85.

Mesela Ahmed b. Hanbel'e çocuk râvînin hadis tehammül yaşı sorulunca o; "Ne zaman akli erer, zapt ederse o zaman demiş, ona çocuğun on beş yaşına girmeden semâda bulunması caiz değildir fetvasıyla ilgili görüşü sorulunca da bu soruya "o ne kötü bir sözdür." yanıtını vermiştir.¹³⁹⁵

Hadis usûlünde genel kabul gören anlayış İbnu's-Salâh'ın çocuk râvînin beş yaşından küçük olmaması ve temyîz kabiliyetine sahip olması anlayışıdır. İbn Hacer'in, İbnu's-Salâh'ın yukarıda yer verdiğimiz mevzu ile alakalı serd ettiği re'yi tasvip etmekle birlikte "Çocuk râvînin rivâyet ettiği hadisin anlamını anlayıp anlamaması temel kıstas olmalıdır" ölçüsünü belirtmektedir.¹³⁹⁶ Bu temel ölçüde İbn Hacer diğer muhaddislere göre özgün bir duruş sergilemektedir.¹³⁹⁷

İkinci Bölümün Değerlendirmesi

İslâmî ilimlerde özgünlüğünün olup olmadığı veya özgünlüğün hangi ölçüde gerçekleştiğini belirlemek de uzun soluklu bir çalışmayı gerektirmektedir. Dinî ilimlerde özgünlüğün daha çok belirginleştiği ilim dalları olarak felsefe, usûlî'l-fıkıh ve hadis olduğu görülmektedir. Hadis ilimlerinde kavramların anlam daralması veya yeni anlamlar kazandığı dönemler olmuştur. Mütekaddimûn ve müteahirûn dönemleri ayrılırken zaman faktöründen öte metod farklılığının esas alınması daha doğru sonuç verecektir.

Hadislerin sıhhat veya za'fiyeti belirlenirken birçok ilkeye başvurulur. Metin kadar metni aktaran râviler de önemlidir. Râviler ile ilgili değerlendirmeler yapılırken cerh ve ta'dil ilmine başvurmak elzendir. Bu ilimde merci olan bazı âlimler vardır. Bunlardan biri de İbn Hacer'dir. İbn Hacer, ta'dil mertebelerini on ikiye çıkaran ve tabaka kavramını usûlî'l-hadise dahil eden ayrıca makbûl ıstılahına yeni bir boyut kazandıran kişidir.

İbn Hacer diğer muhaddisler gibi hadisleri kaynağına göre taksime tâbîf tutmuştur. Mevkûf ve maktû' hadislere getirdiği yaklaşım özgünlüğünün tezâhür ettiği yerlerdir. Ayrıca o, esahhü'l-esânid, Buhârî kitâbındaki sahih hadis sayısı ve sahih li gayrihinin tanımı gibi konularda da özgün bir yaklaşım sergilemiştir.

İbn Hacer, hasen hadisin tanımı ile bu kavramı ilk kullananın kim olduğu hususlarında kendine özgü yaklaşımlar sergilemiştir. Ayrıca hasen hadisin bilgi değeri konusunda da özgün bir yaklaşım ortaya koymuştur. Zayıf hadisin tanımında ve zayıflığı izâle edecek kuralda da özgünlüğünü görmek mümkündür. Zayıf hadis mevzusunda

¹³⁹⁵ İbnu's-Salâh, *Ma'rife envâi' ulûmi'l-hadis*, s. 129-130.

¹³⁹⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, s. 173.

¹³⁹⁷ İtr, Nureddin, *Menhecü'n-nakd*, s. 163, Dipnot, 1.

Hadis usûlüne getirdiği en önemli yaklaşım şüphesiz zayıf hadis ile amel etme mevzusudur. Mürsel hadisi kendine özgü bir şekilde tarif etmekte ve mürseli hafiyi tedlîsten ayrı olarak ele almaktadır. Ayrıca şâz hadisi de diğer muhaddislerden farklı olarak değerlendirmektedir. Tashif ve tahrif kavramlarını ilk olarak tefrik eden ve ihtilâtı da ilk tanımlayan kişidir. İhtilâfü'l-hadiste icmaı bozmakla ithâm edilmiştir. Sonuç olarak İbn Hacer'in hadis usûlüne dair birçok konuda özgün kaldığını bu bölümünde görmüş olduk.

SONUÇ

Hadis usûlü ilminin gayesi, Hz. Peygamber'e izafe edilen bir haberin makbûl veya merdûd oluşunu belirlemek, sahih olan ve olmayan riyayetleri tefrik etmek şeklinde özetlenebilir. Hadis rivâyetlerinin günümüze intikali usûlü'l-hadis diye isimlendirilen disiplin vasıtasıyla olmuştur. Sahîh bir İslâm anlayışının temel koşullarından biri de, hadislerin doğru anlaşılmasıdır. Buradan hareketle tüm disiplinlerde olduğu gibi hadis metinlerinin anlaşılması ıstılâhların doğuşuna yol açmıştır.

Istılâhların tarihi serüveni ve kavramların birbirleri ile ilişkilerini nazar-ı itibara almadan yapılacak değerlendirmeler yüzeysel olacağı gibi sonuç vermeyeceği de bir gerçektir. İbn Hacer'in hadis usûlünün yerleşmesindeki katkıları yaşadığı asırdan günümüze kadar alanında yetkin olan her âlimin itiraf ettiği bir husustur. Onun akademik alan da üzerinde en fazla çalışma yapılan kişilerden biri olması onun sadece şahsıyla alakalı bir husus değildir. Bu tezde İbn Hacer ile ilgili yapılan çalışmaların farklı yönleri ortaya konulmuş bununla onun çok yönlü biri olduğu hedeflenmiştir.

İbn Hacer'in özgünlüğü ortaya konulurken temel referans, sahip olduğu eleştirel zihniyettir. Zira eleştirel ruhun bünyesinde barındırdığı temel unsur, mevcut olan anlayışları doğru bulmamak ya da eksik görmektir. Bu durumun doğal sonucu yeni bir usûl geliştirmektir. Çağdaş kimi muhaddislerin İbn Hacer'in aleyhine yazdıkları reddiyelerde yerleşik usûlü yıkmakla suçlamalarını bu kabilden değerlendirmek gerekir. Ancak onun yeni usûlünde geçmişin inkârı olmadığı gibi seleflerine kutsallık da yoktur. O, geçmiş dönemde yapılmış değerlendirmelerin mutlaka tetkik edilerek yeniden gözden geçirilmesini önerir. Onun *Sahîh Buhâri*'de yer alan hadis sayısı ile ilgili verilen rakamın araştırılmadan kabul görüldüğünden dolayı bu konuda yanlışın sürdürüldüğünü, kişilerin konumunun ilmî çalışmaların önüne geçirilmemesini tavsiye eden düşüncesini bu saikle değerlendirmek gerekir.

İbn Hacer, daha önce tedavülde olduğu halde tanıımı yapılmamış bazı kavramları tanımlamakla kendinden sonra gelen muhaddislere yol göstermiştir. Tanımlarda benimsediği anlayış, genelde mantıkçıların benimsedikleri yöntemi ve taksim anlayışıdır. Kavramlar arasında ayırım, onunla birlikte netlik kazanmıştır. O, hadislerin tespit ve tashihinde kavramları tefrik etmede maharetini ortaya koymuştur.

İbn Hacer ıstıhlara bazı kavramları ilave etmekle yetinmemiş muğlak bilinen bazı konulara bile eklediği şartlarla onlara yeni bir boyut kazandırmayı başarmıştır. Örneğin ümmetin asırlardan beri amele konu olup olmayacağını ya da hangi konularda hüccet

olacağı ile ilgili tartıştığı zayıf hadis konusunu, ileri sürdüğü koşullarla yeni bir bakış açısına kavuşturmuştur. İbn Hacer'in özgün bakış açısını usûlü'l-hadis ile sınırlandırmak eksik bir değerlendirme olacaktır. Zira o, hadis ilmiyle yakından ilgili olan cerh ve ta'dilde de mesned haline gelmiştir. Öyle ki günümüzde bile bir râvî ile ilgili değerlendirme yapıldığında hiç kimsenin bîgane kalamayacağı eserler onun eserleridir. Askalânî hadis usûlüne yeni istilâhlar ilave ederken kimi zamanlar hatalı kararlar verdiği de olmuştur. Bu durum oldukça tabîîdir. Zira örneği olmayan bir anlayış ortaya koymanın elbette hataları olacaktır.

İbn Hacer'in en önemli eseri olan *Fethu'l-bârî*'yi sadece bir şerh olarak değerlendirmek çok eksik bir değerlendirme olur. Bu eser, birçok yönü olan ansiklopedik bir çalışmadır. Hadis usûlüne dair yazdığı eserlerden sarf-ı nazar edilse bile bu kitâpla birçok bilgiye ulaşmak mümkündür. Günümüzde bile bu esere denk olacak bir şerhin kaleme alınmaması hem eseri hem de müellifin konumunu göstermesi bakımından üzerinde durulmaya değerdir. İbn Hacer'in mezkûr eserinin mukaddimesi olan *Hedyu's-sârî, Sahih'i Buhârî*'nin tenkid edilen hadislerinin savunusu niteliğinde olup Dârekutnî'ye bir reddiye hükmündedir. Bu mukaddime günümüzde tartışılan birçok konuya da yanıt olacak niteliktedir.

İbn Hacer, kendinden önceki ulemânın bilgilerini aktarmakla bir hazine görevini görmüştür. Kendinden önce yazılmış hiçbir eserde göremeyeceğimiz birçok malumâtı aktarmakla tarihi bir görev üstlenmiştir. Bu nedenle İbn Hacer'in selef ile halef arasında bir köprü vazifesini gördüğünü söylemek mümkündür. Bu durum başlı başına onun önemini göstermeye kâfidir. İbn Hacer'in hadis ilimlerdeki özgünlüğünü tespit etmeye çalıştığımız tezimizde, onun bu özelliğini birçok açıdan ele alıp değerlendirmeye çalıştık. Çalışmamızın sonucunda gördük ki İbn Hacer'in özgünlüğü basit birkaç faktörden oluşmamaktadır. Başta yaşadığı çağ ve onun tarihsel koşulları olmak üzere sahip olduğu her şey adeta onu özgün olmaya yönlendirmiştir.

İbn Hacer sadece hadis alanında değil, tefsir, fıkıh, lugat, tarih ve edebiyat gibi birçok alanda da yetkinliğe ulaşmıştır. Yaptığı çalışmalar; özellikle hadis konusuna getirdiği yorum ve yaklaşımlar, uyguladığı yöntemler, yaptığı analizler, onu özgün bir âlim olarak İslam dünyasında farklı bir konuma taşımış ve eserlerinin başvuru kaynakları arasında olmasını sağlamıştır. Elbette İbn Hacer'in özgünlüğü verilen kavram ve konularla sınırlı değildir. Bu tezden elde etmiş olduğumuz sonuçları, yukarıda yer verdiklerimize ek olarak maddeler halinde vereceğiz.

- 1- ‘Tabaka’ kavramını hadis ilimlerine ilk kazandıran İbn Hacer’dir. Râvî mertebelerinin doğrudan hadislerin sıhhatına etki eden önemli bir unsur olduğu gözönüne alındığında bu kavramı hadis ilimlerine dâhil etmekle yaptığı katkının önemi daha net görülecektir.
- 2- Râvilerin konumunu belirlemek için gerekli olan sadûk kavramını bu anlamıyla usûle ilk kazandırandır. İbn Hacer’den önce bu kavram; zaptı hafif olan âdil râvînin rivâyeti için kullanılırken İbn Hacer ise sadûk’u cerh ve ta‘dilde uzman olanların genelde sika olarak niteledikleri az da olsa cerh edenlerin bulunduğu, bu cerhin ise hiçbir ehemmiyet arz etmediği râviler için bir sıfat olarak kullanmıştır.
- 3- Şâz hadisin tanımını özgün bir şekilde tanımlamakla kalmamış hükmünü de diğer muhaddislerden farklı bir şekilde açıklamıştır.
- 4- Münker hadisi sadece tanımlamakla kalmamış daha iyi anlaşılın diye onun karşısına ma‘rûfu ilk defa o koymuştur.
- 5- Metrûk hadisi de ilk ta‘rif eden İbn Hacer’dir.
- 6- İhtilâtı ilk tanımlayan kişi odur. Bu durum gözden kaçması muhtemel bazı kavramlar için bile ne kadar dakik olduğunu ortaya koymuştur.
- 7- Tashif ve tahrifi ayırması. İbn Hacer’in benimsediği sebr ve taksim metodu nedeniyle kavramların arasını ayırmak için yoğun çalıştığı görmek mümkündür. Bu durumu onun hem tutarlılığı hem de özgünlüğü açısından belirgin bir özelliği olarak değerlendirmek gerekir.
- 8- İhtilâfû’l-hadisi cumhura aykırı ta‘rif etmekle tenkid edilmiştir. İbn Hacer’in hadis usûl anlayışının genelinde seleflerinin ne dediği değil kendisinin doğruluğuna kanaat getirdiği anlayışı baskın gelmiştir.

Böyle bir ilim insanını doktora tezi olarak çalışmak bizim içinde büyük bir bahtiyarlık olmuştur. Naçizane bu çalışmamızın Hadis alanında araştırma yapacak olanlara küçük de olsa bir katkı sunmasını ümit ederiz

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerim

Abdülazîz, İbn Abdillâh b. Muhammed, *Takrîbu nüzheti'n-nazâr fî tevdîhi nuhbeti'l-fiker*, Medârü'l-Kabs, Riyâd, 2015.

Abdûlbârî, Abdülmecîd, *Rivâyetü't-tefsiriyye fî fethi'l-bârî*, İslâm Üniversitesi, Da've ve Usûlüddîn Fakültesi, Doktora Tezi, Medine, Suudi Arabistan, 1419.

Abdülhâdî, Hannân İd Abd, *Tahrîcü'l-ehâdis el-vâride fî kitâbi fethi'l-bârî şerh sahîhi'l-Buhârî min kitâbi'l-cenâiz bâbî's-sünneti's-salât ale'l-cenâiz ilâ kitâbi'l-hac*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Neccâh Üniversitesi, Usûlüddîn Fakültesi, Nablûs, Filistin, 2004.

Abdûlmun'im, Şâkir Mahmûd, *İbn Hacer el-Askalânî musannefâtuhu ve dirâsetün fî menhecîhi ve mevâridihi fî kitâbihi'l-isâbe*, Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1997.

Accâc, Muhammed Accâc b. Muhammed Temîm b. Salih b. Abdillâh el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvîn*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1980.

Açıkgenç, Alparslan, *Bilgi Felsefi (İslam Bağlamında Bilgiden, Bilimden Sistem Felsefesine)*, İnsan Yayınları, 1992.

_____, *İslam Felsesinde Özgünlük Sorunu*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Yayın No: 55, Samsun, 1989.

Adevî, Abdullâh b. Hüseyin Hâtır es-Semîn, *Hâşiyetu lakti'd-dürer bi-şerhi metni nuhbeti'l-fiker*, nşr. Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1356.

Ahdeb, Haldûn, *Zevâidu tarihi Bağdâdî alâ kütübi's-sitte*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1417.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed eş-Şeybânî, *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, (thk. Şuayb Arnavût), Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1421.

Ahmed Salim, İbn Abdülazîz b. İbrahim, *el-Ehâdisu'l-letî zâhiruhâ et-te'ârud fî kitâb fethi'l-bârî*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans), Câmîatü'l-İslâmî, Medine, 1433.

Akbulut, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Pozitif Matbacılık, Ankara, 2001.

Akerî, İbnü'l-İmâd Abdülhayy b. Ahmed b. Muhammed, *Şuzürâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, (thk. Mahmûd el-Arnâvût), nşr. Dâru İbn Kesîr, Dimeşk, Beyrut, 1406/1986.

Akpınar, Cemil, "İbn Cemâa", *DİA*, XIX, 1999.

Âl Hamîd, Sa'd b. Abdullah, *Menâhicü'l-muhaddisîn*, Dâru Ulûmi's-Sünne, Riyâd, 1410/ 1999.

Alâî, Selahaddin Ebû Saîd Halil b. Keykeldî, *Câmiu't-tahsîl fî ahkâmi'l-merâsîl*, (thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefi), A'lâmu'l-Kütüb, 1407/ 1986.

Alhout, Mojahed, *Hicri Dördüncü Asırda Hadisçilerin Tefsir Konusundaki Gayret ve Çabaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üni. SBE, Erzurum, 2015.

Amrânî, Nadir b. es-Sennûsî, *Karâinü't-tercîh fî'l-mahfûz ve 'ş-şâz ve fî ziyâdeti's-sika 'inde'l-hâfiz İbn Hacer fî kitâbih fethi'l-bârî*, (takd. Ahmed Mâ'bed Abdülkerim), Mektebetü'r-Rüşd, 1431.

Ânî, Velid b. Hasan, *Menhecu dirâseti'l-esânid ve'l-hükmü aleyhâ*, Dârü'n-Nefâis, Ürdün, 1418.

'Asbelî, Nâdiye bt. Abdurrahman b. Abdullah, *Tercîhâtü'l-hâfiz İbn Hacer el-hadisîyye fî kitâbihi fethi'l-bârî -min evveli'l-kitâbi'l-merdâ ilâ kitâbi'r-rikâk-*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ummu'l-Kurâ Üniversitesi, Da've ve Usûlüddîn Fakültesi, 2015.

Askerî, Hasan b. Abdullah b. Saîd, *Şerh mâ yeka'u fîhi't-tashîf ve't-tahrîf*, (thk. Abdülaziz Ahmed) Mektebetu Mustafa el-Halebî, Şam, 1383.

Asyûbî, Muhammed b. Ali b. Adem b. Musa, *Şerhu elfîyyeti's-Süyûtî (is 'âf zevi'l-vatar bi-şerh nazmi'd-dürer fî ilmi'l-eser)*, Mektebetü'l-Ğurebâ el-Eseriyye, Medine-i Münevvere, 1414/1993.

Aşikkutlu, Emin Aşık, *Hadîste Ricâl Tenkiti Cerh ve Ta'dil İlmi*, İstanbul, İfav Yay., 1997.

Atiyye, İzzet Ali, *el-Bid'atu ve tahdîduhâ ve mevkîfu'l-İslâm minhâ*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1400/1980.

Avnî, Şerif Hâtım b. Ârif, *Hulâsa et-te'sil fî ilmi'l-cerh ve't-ta'dil*, Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1421.

_____, *el-Menhecü'l-muktârah li-fehmi'l-mustalâh*, Dâru'l-Hicre, 1996.

_____, *el-Mürselü'l-hâfi ve alâkâtu bi't-tedlîs*, Dâru'l-Hicre, 1997.

Ayderûs, Muhyiddin Abdülkadir b. Şeyh b. Abdullah, *en-Nuru's-sâfir 'an ahbâri'l-karni'l-âşır*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1405.

Aydın, Mehmet Said, *Fazlur Rahman ve İslâm Modernizmi*, İslâmî Araştırmalar Dergisi, 1990.

A'zâmî, Muhammed Mustafa, *Dirâsâtun fi'l-hadîsi'n-nebevî*, Şirketü't-Tabaâtî'l-Arabiyye es-Suudiyye, Riyâd, 1981.

'Azerî, Nâsır b. Seyf Nâsır, *Teakkubâtü'l-Keşmirî fi kitâbihi "Feydu'l-bârî" ala'l-hâfız İbn Hacer fi kitâbih fethi'l-bârî*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, Ürdün, 2008.

Azîmâbâdî, Muhammed Eşref b. Emir b. Ali b. Haydar Ebû Abdurrahman Şerefu'l-Hak, *Avnu'l-ma'bûd şerhu sünen-i Ebî Dâvûd* (İbnu'l-Kayyim Hâşiyesi ile birlikte), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415.

Beycûrî, Burhaneddin İbrahim b. Muhamammed b. Ahmed, (thk. Ali Cuma), *Şerhu cevheri't-tevhid*, Dâru's-Selâm, Kahire, 1422/2002.

Bâdâvud, Nesrîn Abdullah, *el-Ehâdisü'l-letî kâle fihâ el-imâm İbn Hacer bi'n-nash ev bi'n-nefyih fi fethi'l-bârî*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Tîbe Üniversitesi, Adâp ve'l-Ulûmu'l-İnsâniyye Fakültesi, Suudi Arabistan, 1433-1434.

Bağcı, H. Musa, *Hadîs Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2009.

Bağdâdî, Ebû Bekr, Ahmed b. Ali b. Sabit b. Ahmed b. Mehdî el-Hâtib, *el-Câmiu li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* (thk. Muhammed Accâc el-Hâtib), Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1412.

_____, *el-Fasl li'l-vasli'l-müdreç fi'n-nakl*, (thk. Muhammed b. Matar ez-Zehrânî), Dâru'l-Hicre, 1418/1997.

_____, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, (thk. Ebû Abdillâh ve İbrahim Hamdî), Mektebetü'l-İlmiyye, Medine-i Münevvere, Suudi Arabistan, ts.

_____, *Mûdîh evhâmi'l-cemi' ve't-tefrîk*, (thk. Abdülmûtî, Emin Kalâcî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1407.

_____, *er-Rihle fi talebi'l-hadîs*, (thk. Nureddin Itr), nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1395/1975.

_____, *Tarihu Bağdâd*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf), Dâr'ul-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1422/2002.

Basrî, Muhammed b. Ali et-Tayyib Ebû Hüseyin, *el-Mu'temed fi usûli'l-fıkah*, (tlk. Muhammed Humeydullah), Dimeşk, 1965.

Bazmûl, Muhammed b. Ömer b. Salim, *Mustalah menheci'l-mütekkaddimîn ve'l-muteahhirin*, Dâru'l-İstikâme, Mısır, 1431.

Bestâvî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesud b. Muhammed b. Ferrâ, *et-Tehzîb fî fıkhi'l-İmam Şafî*, (Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997.

Bekrî, Ahmed Tâhir, *Sûü'l-hıfz ve eseruhu fî kabûli'l-hadîs*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dımeşk Üniversitesi, Şeriat Fakültesi, Dirâsetü'l-Ulyâ, 2008.

Bestâmî, Muhammed Said Hayr, *Mefhumu tecdidi'd-din*, Merkezu et-Ta'sil li'd-Dirâsât ve'l-Buhûsi'l-İslâmî, Suudi Arabistan, 1413.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Husrevcirdî, *Şa'bu'l-imân*, (thk. Abdülali Abdülhamid Hamid), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1423/2003.

_____, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, (thk. Abdülmü'ti Emin Kal'acî), Dâru'l-Va'y, Kahire, 1412.

_____, *Kırâat halfe'l-imâm*, (thk. Muhammed Sa'id b. Besyûnî Zağlûl), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1405/1984.

Bikâî, Burhanüddin İbrahim b. Hasan er-Rubât, *en-Nüketü'l-vafîye bi-mâfi şerhi'l-elfîyye*, (thk. Mahir Yasin el-Fahl), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1428/2007.

_____, *Unvânü'z-zamân bi-terâcimi's-şüüyûh ve'l-akrân*, (thk. Hasan Habeşî), Dâru'l-Kütübi'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, Kahire, 1422/2001.

Bilen, Mehmet, *İbn Hacer'in Buhârî Savunması*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013.

Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, (thk. Samîr b. Emîn ez-Zuheyrî), Mektebetü'l-Me'ârif, Riyâd, 1419/ 1998.

_____, *et-Tarihü'l-kebîr*, (thk. Muhammed Abdülmüîd Hân), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1986.

_____, *el-Câmi'u's-sahîh*, (thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır), nşr. Darû Tûki'n-Necât. 1422.

Bulkînî, Siracüddin Ebû Hafs Ömer b. Raslân b. Nuseyr b. Sâlih, *Mehâsinü'l-istilâh*, (İbnu's-Salâh'ın Mukaddimesi ile birlikte) (thk. Aişe Abdurrahman), Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1409/ 1979.

Burâdiî, Abdussamed b. Muhammed b. Ali, *el-Cehâle'inde'l-muhaddisîn*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üni., ed-Da've ve Usûlüddîn Fakültesi, 1426.

Câdu'r-Râbb, Emin Abdülmecîd, *Beyne'l-imâmeyn el-Aynî ve İbn Hacer-dirâsetun mukâretun li menheceyhimâ fî şerh sahîhi'l-Buhârî-*, Dâru'l-Muhâddisîn, Kahire, 2007.

Cebârîn, Durğam Sâlih Es'ad, *Tahrîcû'l-ehâdisi'l-letî sekete 'anhâ el-imâm İbn Hacer fî fethi'l-bârî*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Neccâh Üniversitesi, Usûlüddîn Fakültesi, Nablûs, Filistin, 2003.

Cebûrî, Ebu'l-Yakzân Âtiyye, *Mebâhis fî tedvini's-sünneti'l-muttahare*, Matbaâtî'l-Arabiyye el-Hadîsiyye, Kahire, 2002.

Cehâtîr, Ebû Nasr Abdullah Hundikâr, *İbn Adî Cürçânî ve cuhûduhu fî ilmi'l-cerh ve't-ta'dîl min hilâl kitâbihi el-kâmil fî duâfâi'r-ricâl*, Câmîatü'l-İslâmî, Malezya, 2001.

Cevâbî, Muhammed Tahir, *Cuhûdu'l-muhaddisîn fî nakdi metni'l-hadîsi'n-nebevî's-şerîf*, Muessesetu Abdülkerim b. Abdillâh, Tunus, 1406.

Cevherî, (İbnu's-Sayrefî) Ali b. Davud b. İbrahim, *Nüzhetü'n-nüfûs ve'l-abdân fî terâvîhi'z-zaman*, (thk. Hasan Habeşî), Dâru'l-Kütüb, Birleşik Arap Emirlikleri, 1970.

Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Farâbî, *es-Sihâh tâcu'l-lugat ve sihâhu'l-arabiyye*, (thk. Ahmed Abdülgaffûr Âttâr), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1402/1987.

Cevrakânî, Ebû Abdillâh b. İbrahim, *el-Ebâtîl ve'l-menâkîr ve's-sihâh ve'l-meşâhîr*, (thk. Abdurrahman b. Abdülcebbar Fîryavâî), Dâru's-Samiî, Riyâd, 1422/ 2002.

Cebertî, Abdurrahman b. Hasan, *Tarihu acâibi'l-âsâr fî't-terâcim ve'l-ahbâr*, (thk. Abdurrahim Abdurrahman Abdurrahim), Matba Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kahire, 1997.

Cedî', Abdullâh b. Yusuf, *Tahrîru ulûmi'l-hadîs*, Muessetü'r-Reyyan, Beyrut, Lübnan, 1424.

Cevâbir, Faysal Bâsım Faysal, *el-Hadîsü'l-hasen 'inde'l-hâfîz İbn Hacer fî kitâbih fethi'l-bârî*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Yermûk Üniversitesi, Şeriat Fakültesi, 2005.

Cezâirî, Tahir Abdülkadir, *Mulahâzât mine'l-cevâhir ve'd-dürer terceme Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer*, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, ts.

Cezâirî, Tahir b. Salih b. Ahmed b. Mevhûb, *Tevcîhu'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, (thk. Abdülfettah Ebû Gudde), Mektebetü'l-Metbûâtî'l-İslâmiyye, Halep, Suriye, 1416/1995.

Ciytân, Muhammed Râgip, *Mustalalahu "makbul" 'inde İbn Hacer ve tatbîkâtuh ala'r-ruvât mine't-tabakateyn es-sâniye ve's-sâliye fî kütübî's-süneni'l-erbaa'*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Neccâh Üniversitesi, ed-Dirâsâtü'l-'Ulyâ Fakültesi, Nâblus, Filistin, 2010.

Corbin, Henry, *İslam Felsefesi Tarihi*, (çev. Hüseyin Hatemi), İletişim Yayınları, İstanbul, ts.

Cuma, Fethi Abdülhalim, *Rivâyetü'l-câmiî's-sahîh ve nusehihi (dirâsetün nazariyetün tatbikiyye)*, Dâru'l-Fellâh, Mısır, 2013.

Cûzcânî, Ebû İshâk İbrahim b. Ya'kûb b. İshâk, *Ahvâlü'r-ricâl*, (thk. Abdülalim Abdülazim el-Bestavî), Faysalabâd, Pakistan, ts.

Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zayn eş-Şerif, *et-Ta'rîfât*, (thk. Komisyon), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, 1403/1983.

_____, *et-Ta'rîfât*, (nşr. Abdurrahman Umeyre), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1987.

_____, *Risâletun fî usûli'l-hadîs*, (thk. Ali Zavîn), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1407.

_____, *el-Muhtaser fî usûli'l-hadîs*, (thk. Fuad Abdülmun'im Ahmed), Dâru'd-Da've, İskenderiyye, Mısır, ts.

Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn Ebû'l-Meâli Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf, *el-Burhân fî usûli'l-fıkıh*, (thk. Salâh b. Muhammed b. Üveyde), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, 1418/1997.

Çakan, İ. Lütfü, *Ana Hatlarıyla Hadîs*, Ensar, İstanbul, 2012.

_____, *Hadîs Usûlü*, İfav, İstanbul, 2012.

_____, *Hadîslerde Görülen İhtilaf ve Çözüm Yolları*, İfav Yayınları, İstanbul, 2012.

Çaldak, Hüseyin, *İslâm Dünyasında Kullanılan Çıkarım Yöntemleri ve Mantıkî Yöntemlerle İlişkisi*, Ekev Akademi Dergisi, 2008.

Dârekutnî, Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî, *el-İlzâmât ve't-tetebbû'*, (thk. Mukbil b. Hâdî el-Vâdiî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, 1405/1985.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl b. Behrâm b. Abdussamed, *Sünenü'd-Dârimî*, (thk. Hüseyin Selim Esed ed-Darânî), Dâru'l-Muğni, Suudi Arabistan, 1421/2000.

Dehlevî, Abdülaziz b. Şâh Veliyyullah, *Büstânu'l-muhaddisîn*, (trc. Ali Osman Koçkuzu), DİB Yay., Ankara, 1986.

Delûl, Sâmih Fethî, *Menhecü'l-hâfiz İbn Hacer fî tahsîni'l-esânîd min hilâl kitâbi fethi'l-bârî*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazze, Filistin, 2008.

Dellâcî, Ahmed b. Ali b. Abdullah Şihâbuddin, *ef-Felâke ve'l-meflûkûn*, Matbaâtü's-Şa'b, Mısır, 1322.

Derviş, Adnân, *el-Memâlik ve'l-firenk fî karni't-tâsi' el-hicrî*, Dâru'l-Fıkr, Kahire, 1969.

- Duâylec**, Mübârek b. Muhammed b. Hamâd, *el-Vad' fi'l-hadîs*, Riyâd, 2000.
- Dumeycî**, Salih b. Muhammed b. Ömer, *Kitâbü't-tevhîd li şerhi'l-câmii's-sahîh* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Usûlüddin Fakültesi, Suudi Arabistan, 1419.
- Ebnâsî**, İbrahim b. Musa b. Eyyûb Burhaneddin, *eş-Şezâ el-feyyâh min ulûm İbni's-Salâh*, (thk. Salâh Fethî), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1418/1998.
- Ebû Dâvûd**, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî ez-Sicistânî, *Kitâbü'l-merâsîl*, (thk. Şuayb Arnavut), Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1418/ 1998.
- _____, *Sünen-u Ebî Dâvûd*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1430.
- Ebû Gudde**, Abdülfettâh, *Safehâtun min sabri'l-ulemâ*, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Beyrut, 1413/1992.
- Ebû Şâmme**, Ebû Muhammed Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim, *el-Bâ'isu alâ inkâri'l-bida'i ve'l-hevâdis*, Nahdetü'l-Hadîsiyye, Mekke, 1401.
- Ebû Şehbe**, Muhammed b. Muhammed, *el-Vasît fi 'ulûmi'n ve mustalahi'l-hadîs*, Cidde, 1403, 1983.
- Ebû Ubeyde**, Meşhûr b. Hasan b. Selmân ve Ebû Huzeyfe Râid b. Sabri, *Mu'cemu'l-musannefâti'l-vâride fi fethi'l-bârî, Dâru'l-Hicre*, Riyâd, 1991.
- Ebû Ya'lâ**, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbele*, (tsh. Muhammed Hamid el-Fakî), Matbaâtî's-Sünneti'l-Muhammediye, Kahire, 1371.
- Ebû Zehra**, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa b. Ahmed, *Zehretü't-tefâsîr*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Beyrut, 1987.
- Ebû Zehv**, Muhammed Muhammed, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn*, er-Risâletü'l-Âmme li-İdâreti'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ ve'd-Da've ve'l-İrşâd, Riyâd, 1404/1984.
- Ebu'l-Fadl**, Seyyid, *Dîvânu İbn Hacer el-Askalânî*, Câmîatü'l-Osmaniyye Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hindistan, 1960.
- Ebu'l-Velîd el-Bâcî**, *el-Müntekâ* (thk. Muhammed M. Abdülkadir Ahmed Atâ), Beyrut, 1999.
- Elbânî**, Ebû Abdurrahman Muhammed Nâsirüddin b. el-Hâc b. Nûh b. Necâtî b. Adem, *Zayifu sünen-i Ebî Dâvud*, Muessesetu Ğiras, Kuveyt, 1423.
- _____, *En-Nüket alâ nüzheti'n-nazar fi tevdîh nuhbeti'l-fiker*, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyâd, 2011.
- _____, *Hadîs Üzerine (Selefi Bir Yaklaşım)*, (trc. Mehmet Kubat), Konya, 1992.

_____, *İrvâu'l-ğalil fî tahrîc ehâdisi'l-mennâri's-sebîl*, Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1420/1985.

_____, *Nasbu'l-mecânîk li-nesefti küssati'l-garanîk*, Mektebetü'l-İslâmî, Dimeşk, Suriye, 1417/1996.

_____, *Silsiletü'l-ehâdisi'd-da'ife ve'l-mevdûa ve eseruha's-seyyi'ü fî'l-ümme*, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd, 1412/1992.

Elmalî, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, ts.

Emin, Ahmed, *Fecrü'l-İslâm*, Matbaa-i Nahde, 1959.

Ensârî, Zeynuddin Ebû Yahya Zekerîya b. Muhammed b. Zekerîyya, *Fethü'l-bâkî bi-şerh elfiyyeti'l-İrâkî*, (thk. Abdüllatif ve Mahir el-Fahl), nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1422 / 2002.

Es'ad, Nu'mân Nâyif Hamdân, *Tahrîcü'l-ehâdis el-vâride fî kitâp fethi'l-bârî şerh sahihi'l-Buhârî min kitâbi'l-hibbe hattâ nihâye kitâbi'l-cihâd*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Neccâh Üniversitesi, Usûlüddîn Fakültesi, Nablûs, Filistin, 2004.

Eserî, Abdülkerim b. Murad, *Şerh kasbi's-süker nazm nühbeti'l-fiker*, Mektebetü'd-Dar, Medine-i Münevvere, 1405.

Ertürk, Mustafa, *Tecdid Hadisinin Metin Tenkidi Açısından Değerlendirilmesi*, TDV. İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997, c. X, sy. 1-2-3.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzibu'l-lugat*, (thk. Abdusselam Harun), Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut, 1984.

Şevâdif, Cemil Ahmed Mansûr, *Menhecü'l-hâfiz İbn Hacer fî kitâbih fethi'l-bârî bi-şerh sahihi'l-Buhârî*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ezher Üniversitesi, Usûlüddin Fakültesi, Mısır, 1975.

Fahl, Mahir Yasin, *Şerhu't-tabsira ve't-tazkira*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1423/2002.

Fazlur Rahman, *Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu*, (trc. Salih Akdemir) Ankara Okulu Yayınları, 1995.

_____, *İslâm'da İhya ve Reform*, (çev. Fehrullah Terkan), Ankara, 2006.

Fesevî, Yakup b. Süfyan b. Civân el-Fârisî, *el-Ma'rife ve't-tarih*, (thk. Ekrem Diyâ el-Ömerî), Mektebetü'd-Dâr, Medine-i Münevvere, 1410/ 1990.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakup, *el-Kâmûsü'l-muhît*, (thk. Mektep Tahkîki't-Turâs fî Muesseseti'r-Risâle (Muhammed Na'im el-'İrkisûsî Yönetiminde), nşr. Muessseetü'r-Risâle, Beyrut, 1426.

Gavrî, Abdülmacid, *Mevsu'atu ulûmi'l-hadîs ve funûnih*, Daru İbn Kesîr, Dimeşk, 2007.

Ğennâm, Kasım Muhamed ve Ahmed Abdullah Ahmed, *Hadîsü'l-münker 'inde'l-imâm Ebî Hâtım er-Râzî*, Mecele Câmîatu'l-İslamiyye, Çerş Üniversitesi, Ürdün, 2002.

Geylânî, Muhammed Halife, *Menhecü'l-hanefiyye fî nakdi'l-hadîs beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk*, Dâru's-Selâm, Kahire, 2010.

Goldziheir, Ignaz, *Muslim Studies*, (trc. C. R. Barber, S. M. Stern), London, 1971.

Gölcük, Şerafettin, "Hayat Ebü'l-Hüseyn" *DİA*, 1999.

Günay, Musa, *İslâm Hukukunun Oluşum Sürecinde İctihad: Ebû Hanîfe Örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üni. SBE, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, İzmir, 2012.

Ğursî, Muhammed Salih, *en-Nüketü'l-ğurer alâ nüzheti'n-nazar fî tavidih nuhbeti'l-fiker fî mustalah ehli'l-eser*, Dâru'l-Kadirî, Dimeşk, 1429.

Hacevî, Muhammed b. Hasan, *el-Fikru's-sâmî*, Mektebetü'l-İlmiye, Medine-i Münevvere, 1396.

Hacı Halife, Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüp ve'l-funûn*, Mektebetü'l-Musennâ, Bağdad, 1941.

Halef, Abdülcevâd, *el-Kâdî Bedrüddin İbn Cemâa hayatühû ve asâruhû ve menhecuhu fî't-tefsîr*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Pencap Üniversitesi, Pakistan, 1401/1981.

Halife, Muhammed Reşâd, *Medresetü'l-hadîs fî Mısır*, nşr. el-Heytu'l-Âmme li Şuûni'l-Matâbi'l-Emîriye bi'l-Kahire, Mısır, 1402/1982.

Halilî, Ebû Ya'lâ el-Halîl b. Abdullah b. Ahmed, *el-İrşâd fî ulemâi'l-hadîs*, (thk. Muhammed Said b. Ömer İdris), Rüşd, Riyâd, 1409/ 1989.

Hallâf, Abdülvahap, *İlmu usûli'l-fıkıh*, Mektebetü'd-Da'veti'l-İslâmiyye, Kahire, 1942.

Halûd, Muhammed el-Husbân, *er-Râvî'l-makbûl inde İbn Hacer ve mervîyatih fî 'l-ehâdîsi'l-muhtare li'Diyâi'l-Makdisî*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Yermük Üniversitesi, Şeriat ve Dirasâsâti'l-İslâmiyye Fakültesi, 2005.

Hammâm, Abdülcevâd, *Cehâletü'r-ruvât ve eseruhâ fî kabuli'l-hadîsi'n-nebevî*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 2015.

Hamidullah, Muhammed, *Hemmâm b. Münebbih'in Sahifesi*, (trc. Talat Koçyiğit), İfav Yayınları, Ankara, 1967.

_____, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi ve Türkçe Tefsirler Bibliyografyası*, (trc. M. S. Mutlu), Yağmur yay. İstanbul, 1965.

Hanbelî, Mir'î Yusuf b. Ebû Bekr b. Ahmed el-Makdisî, *el-Fevâidü'l-mevdûa fi'l-ehâdîsi'l-mevdûa*, (thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ), Dâru'l-Varâk, Riyad, 1419/1998.

Hanbelî, Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed b. Recep b. Hasan, *Şerhu 'ileli't-Tirmizî*, (thk. Hemmâm Abdürrahim Saîd), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1407/1987.

Hanînî, Muhammed Vecîh Muhammed, *Tahrîcü'l-ehâdîs el-vâride fi kitâbih fethi'l-bârî şerh sahîhi'l-Buhârî min kitâbi'l-havf ilâ kitâb taksîri's-salât*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Neccâh Üniversitesi, Usûlüddîn Fakültesi, Nablûs, Filistin, 2003.

Hannân, bt. Ali Muhammed, *el-Ehâdîs ve'l-âsâru'l-letî daa'fahâ el-Hâfiz İbn Hacer fi kitâbih fethi'l-bârî şerh sahîhi'l-Buhârî*, (Doktora Tezi), nşr. Ümmü'l-Kurâ Üni., 1435.

Hasan, Muhammed Eyyüb, *el-Hadîs fi ulûmi'l-Kur'ân ve'l-hadîs*, Dâru's-Selâm, Mısır, 1425/2004.

Hattâbî, Hamd b. Muhammed b. İbrahim Ebû Süleyman, *Meâlimu's-sünen şerhu süneni Ebî Dâvûd*, (thk. Muhammed Râğıb et-Tabbâğ), Matba'ati'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1351/ 1932.

Hatâmele, Abdülmehdi Mahmûd, *Ma'hedu dirâsâti'l-hadîsi'n-nebevî*, Meceretü'l-Hadîs, Selancur, Malezya, 2015.

Hâtiboğlu, İbrahim, "Rihle", *DİA*, XXXV, 1999.

Hâtiboğlu, M. Said, Hilâfetin Kureyşliliği, *A. Ü. İ. F. D.*, XXIII, Ankara, 1978.

Havlî, Emin, *el-Müceddidûn fi'l-İslâm*, Dâru'l-Ma'rife, Kahire, 1965.

Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989.

Heytî, Mahir Yasin Fahl, *İhtilâfü'l-esânîd ve'l-mutûn fi ihtilâfi'l-fukahâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1430/2009.

Hudayr, Abdülkerim b. Abdullah b. Abdurrahman, *Tahkîku'r-rağbe fi tadvîhi'n-nuhbe*, Mektebetu Dâri'l-Minhâc li'n-nşr. ve't-Tevzî', 1426.

Huderî Bek, Muhammed, *Usûli'l-fıkıh*, Mektebetü't-Ticâriyye el-Kübrâ, Mısır, ts.

Huveynî, Ebû İshâk, *Neslü'l-nebbâl bi-mu'cemi'r-ricâl*, (tertip: Ebû 'Amr Ahmed b. Atiyye el-Vekîl), nşr. Dâru İbn Abbâs, Mısır, 433/2012.

Hüseyin, Firdevs Nûr Ali, *Divânu Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer el-Askalânî*, Dâru'l-Fadîle, Kahire, 1415.

Hüseyinî, Muhammed Rıza, *İkâzü'l-vesnân bi'l-mulâhazât alâ fethi'l-mennân alâ mukaddimeti lisâni'l-mizân*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1417.

İrâkî, Abdurrahim b. Hüseyin b. Abdurrahman b. Ebû Bekr b. İbrahim, *Şerhu't-tabsira ve't-tezkire*, (thk. Abdüllatif el-Hemîm ve Mahir Yâsîn Fahl), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1423/2002.

_____, *et-Takyîd ve'l-îzâh şerh mukaddimetu İbni's-Salâh*, (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), nşr. Mektebetü's-Selefiyye, 1389/1969.

İtr, Muhammed Nureddin, *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs*, Dâru'l-Fıkr, Dimeşk, Suriye, 1997.

İbn Abdilberr, Ebû Yusuf b. Abdullah b. Abdilberr en-Nemerî, *et-Temhîd li-mâ fi'l-muvattâ mine'l-meânî ve'l-esâid*, (thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdülkerim el-Bekrî), Vezâretü'l-Evkâf ve-Şuûni'l-İslâmî, Fas Krallığı, 1387/ 1967.

İbn Adî, Ebû Ahmed el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, (thk. Âdil Ahmed Abdumevcûd ve Ali Muhammed), Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1418/ 1997.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. Hüseyin b. Hibetullah, *Tarihu Dimeşk*, (thk. Amr b. Garame), Dâru'l-Fıkr, Beyrut, Lübnan, 1415/1995.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed, *Mekâsîdu's-şeriatî'l-İslâmî*, (thk. Muhammed Habib), Vezâretü'l-Evkâf ve-Şuûni'l-İslâmîye, Katar, 2004.

İbn Cemaâ, Bedruddin Muhammed b. İbrahim, *el-Menhelu'r-reviyyi fî muhtasar ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî*, (thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan), Dâru'l-Fıkr, Dimeşk, ts.

_____, *Meşîhâtu kâdıyi'l-kudât*, (thk. Muvafık b. Abdülkadir), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1408/1988.

İbn Dokmak, Sârimüddin İbrahim b. Muhammed b. Aydemir, *el-Cevherü's-semîn fî siyeri'l-hulefâ ve'l-müluk ve's-selâtin*, (nşr. Saîd Abdülfettah Aşûr), Mekke, 1962.

İbn Kayyim, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr b. Eyyûb b. Sa'd el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkîn an Rabbi'l-âlemîn*, (thk. Abdurrahman Vekil), Matbaâti'l-Medenî, Kahire, 1969.

_____, *Zâdu'l-meâd fî hayri'l-ibâd*, (thk. Şuayb Arnavut ve Abdülkadir Arnavut), Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1985.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali b. Cevzî, *Kitâbu'l-mevdû'ât*, (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), Mektebetü's-Selefiyye, Medine-i Münevvere, Suudi Arabistan, 1966.

_____, *el-İlelü'l-mütanâhiye fi'l-ehâdîsi'l-vâhiye*, (thk. İrşâdü'l-Hakk el-Eserî), nşr. İdâretü'l-Ulûmi'l-Eseriyye, Pakistan, 1401/1981.

İbnü'l-Esîr, İzzuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-tarih*, (thk. Abdülvahap en-Naccâr), Matbaatü'l-Munîre, Kahire, 1348.

_____, *Câmiu'l-usûl min ehâdîsi'r-resûl*, (thk. Abdülkadir Arnavut), Mektebetü'l-Helevanî, Dimeşk, 1389.

İbn Ebî Şerîf, Muhammed b. Muhammed, *Hâşiye alâ nüzheti'n-nazar*, (thk. İbrahim b. Nasır), Dâru'l-Vatan, Kahire, 1999.

İbn Fahd, Muhammed b. Muhammed b. Muahmmed Ebu'l-Fadl Takıyuddin el-Haşimî, *Luhazü'l-elhâz bi-zeyli tabakâti'l-huffâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1998.

İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriya, *Mu'cemu mekâyîsi'l-lugat*, (thk. Abdusselam Muhammed Harun), Dârü'l-Fıkr, Beyrut, 1399/ 1979.

İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed, *Mukaddimetu İbn Haldûn*, (thk. Ebû Abdillâh es-Said el-Mendû), Muessesetü'l-Kütübi's-Sikâfe, Beyrut, 1414/1994.

İbn Hacer, Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askâlanî, *Bezu'l-mâûn fi fadli't-tâûn*, (thk. Ahmed İsâm Abdülkadir el-Kâtib), Dârü'l-Âsime, Riyâd, 1414.

_____, *Cevâhiru sahîhi'l-Buhârî*, (thk. Abdülaziz İzzuddin es-Seyrevân ve Behîç Abdülkadir Ğazavî), Dâru İhyai'l-Ulûm, Beyrut, 1407.

_____, *ed-Dirâye fi tahrîci ehâdîsi'l-hidâye*, (tashîh ve ta'lîk, es-Seyyid Abdullah Haşim el-Yemânî), (Mukaddime) Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1384.

_____, *ed-Durerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*, (thk. Muhammed Abdülmûid), nşr. Dâiretü'l-Meârifi'l-Osmaniyye, Hâyderâbâd, Hindistan, 1972.

_____, *Fethu'l-bârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*, (thk. Muhibbüddin el-Hatip), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1379.

_____, *Hidâyetü'r-ruvât ilâ tahrîci ehâdîsi'l-mesâbih ve'l-mişkât*, Tahrîc, Muhammed Nasiruddin Elbanî, (thk. Ali b. Hasan Abdülhamid Halebî), Daru İbn Affân, Kahire, 1422.

_____, *Hedyu's-sârî mukaddimetu fethi'l-bârî*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbakî ve Muhibbüddin el-Hâtib), Dâru'r-Reyyân, Kahire, 1407/1986.

_____, *İkmâlü mübhemâti'l-Buhârî ve fevâid li-fethi'l-bârî el-ma'rûfe bi-ismi'l-ecvibeti'l-vâride ani'l-esileti'l-vâfide*, (thk. Amr Ali Ömer), Dârü's-Sikâfeti'l-Arabiyye, Dimeşk, 1994.

_____, *İnbâu'l-ğumr bi-ebnâi'l-'umr*, (thk. Hasan Habeşî), el-Meclisu'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslamiyye, Mısır, 1419/1997.

_____, *İntikâdu'l-i'tirâd fi'r-reddi alâ'l-Aynî fi şerhi'l-Buhârî*, (thk. Hamdî es-Selefî ve Subhî es-Sâmîrânî), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1407.

_____, *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe*, (thk. Hassan Abdülmennan), Beytül-Efkârî'd-Devliyye, Beyrut, 2004.

_____, *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavid), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415.

_____, *el-İsâr bi-ma'rife ruvâti'l-âsâr*, (thk. Ali b. Selim el-Ubâdî), Dârü'l-Asime, Riyâd, 1417.

_____, *Lisânu'l-mîzân*, (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 2002.

_____, *el-Mecme'u'l-muesses li'l-mu'cemi'l-mufehres*, (thk. Yusuf Abdurrahman Marîşlî), Dârü'l-Marife, Beyrut, 1415.

_____, *el-Metâlibu'l-âliyye bi-zevâidi'l-esânîdi's-semâniyye*, (thk. Habiburrahmân A'zamî), Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1987.

_____, *el-Müntehâb*, (thk. Muhammed b. Rûdeyd el-Mis'adî), Dar Âlemi'l-Kütüp, Riyâd, 1996.

_____, *en-Nüket âlâ mukaddimeti İbni's-Salâh*, (thk. Rebî' b. Hâdî el-Medhâlî) Câmîatü'l-İslâmiyye, Medine, 1404/1984.

_____, *en-Nüket âlâ mukaddimeti İbni's-Salâh*, (thk. Mahir Yasin Fahl), nşr. Dârü'l-Meynân, Riyâd, 1434/2013.

_____, *en-Nüket alâ sahîhi'l-Buhârî*, (thk. Ebu'l-Velid Hişam b. Ali ve Ebû Temîm Nadir Mustafa Mahmûd), Mektebetü'l-İslâmiyye, Kahire, 1426.

_____, *Netâicü'l-efkâr fi'tahrîci ehâdisi'l-ezkâr*, (thk. Muhammed Ali Semek), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 2001.

_____, *Nüzhetü'l-elbâb fi'l-elkâb*, (thk. Abdülaziz Muhammed b. Salih es-Südeyrî), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1049/1989.

_____, *Nüzhetü'n-nazar*, (tlk. Ebû Ubeyde el-Âlaî b. Muhammed b. Abdülğâni), Daru İbn Recep, 2006.

_____, *Nüzhetü'n-nazar*, (thk. Nureddin Itr), Mektebetü'l-Büşrâ, Karachi, Pakistan, 1432/2011.

_____, *Nüzhetü'n-nazar*, (tlk. Ebû Ubeyde el-Alâî b. Muhammed b. Abdulğani), Dâru İbn Recep, 2006.

_____, *Nüzhetü'n-nâzır ve's-sâmiî fî tarîki's-sâimi'l-mucâmi'* (thk. Ebû Abdilmuhsin), Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2012.

_____, *Nüzhetü's-sâmi'în fî rivâyeti's-sahâbe ani't-tâbiîn*, (thk. Tarık Muhammed el-Âmudî), Dâru'l-Hicre, Riyâd, 1995.

_____, *Tabsîrû'l-müntebih bi-tahrîri'l-müştebih*, (thk. Muhammed Aliyü'n-Neccâr ve Ali Muhammed el-Bicâr), nşr. el-Muessetü'l-Mısriyye, Mısır, 1967.

_____, *Ta'cîlü'l-menfa'a bi-zevâid ricâli'l-erbaa*, (thk. İkrâmullah İmdâdu'l-Hak), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1416, 1996.

_____, *Tağlîku't-talîk alâ sahihi'l-Buhârî*, (thk. Çalışma, Saîd Abdurrahman Mûsâ Kazekî), nşr. el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1405.

_____, *Tahriru takribi't-tehzib*, Muessesetü'r-Risâle, (thk. Beşşar Avvâd Ma'ruf ve Şuayb Arnavut, Mukaddime), 1997.

_____, *Takrîbü't-tehzîb*, (thk. Muhammed Avâme), Dâru'r-Reşîd, Suriye, 1406/1986.

_____, *Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-Râfi'yi'l-kebîr*, (thk. Ebû Âsım Hasan b. Abbâs b. Kutub), Müessesetü'l-Kurtuba, 1416/1995.

_____, *Ta'rifu ehli't-takdîs bi-merâtibi'l-mevsûfîn bi't-tedlîs*, (thk. Âsım b. Abdullah el-Karyetî, Mektebetü'l-Mennâr, Ammân, 1403/1983.

_____, *Tebyînü'l-aceb bimâ varede fî şehri Recep*, (thk. Târik b. İvâdullah Müessesetü'l-Kurtuba, Endülüs, ts.

_____, *Tehzîbü't-tehzîb*, nşr. Matbaa-i Daireti'l-Meârifî'n-Nizamiyye, Hindistan, 1326.

_____, *Tevâli't-te'sis bi-meâlî İbn İdris*, Bulâk Matbaası, Kahire, 1300.

_____, *el-Vukûf alâ mâ fî sahihi Müslim mine'l-mevkûf*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sikâfiyye, Beyrut, 1406.

_____, *Zeylü'd-düreri'l-kâmine*, nşr. Dâireti'l-Meârifî'l-Osmaniyye, Haydarâbâd, Pakistan, 1349.

İbn Hazm, Ali b. Ahmed b. Hazm el-Endülüsî, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, (thk. Abdülgaffar Süleyman el-Bendârî), Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.

_____, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, ts.

_____, *Mulahasu İbtâli'r-rey ve'l-kıyâs ve'l-istihsân ve't-taklîd ve't-ta'lîl*, (thk. Saîd Afganî) Câmiatu Dımeşk, Dımeşk, 1379.

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muâz b. Ma'bed, *Sahîh-i İbn Hibbân bi-tertibi İbn Balbân*, (thk. Şuayb Arnâvût), nşr. Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1414/1993.

_____, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'âfa ve'l-metrûkîn*, (thk. Mahmûd İbrahim Zâyid), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1396.

İbn Hişâm, Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah b. Yusuf, *Şerhu katri'n-nedâ ve belli's-sedâ*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), nşr. Mektebetü'l-Kahire, 1383.

İbn İyâs, Muammed b. Ahmed el-Hanefî, *Bedâiu'z-zuhûr fî vekâi'd-duhûr (Tarihu İbn İyâs)*, (thk. Muhammed Mustafa), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1951.

İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osman b. Havâsitî, *el-Kitâbü'l-musannef fî'l-ehâdis ve'l-âsâr*, (thk. Kemal Yusuf el-Hût), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1409.

İbnu'l-Hanbelî, Muhammed b. İbrahim b. Yusuf el-Halebî, *Kıfvu'l-eser fî safve-i ilmi'l-eser*, (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslamiyye, Halep, 1408.

İbnu'l-İrâkî, Ahmed b. Abdurrahim b. Hüseyin, *Kitâbu'l-müdellesîn*, (thk. Rif'at Fevzî Abdülmatalip ve Nâfiz Hüseyin Hammâd), Dâru'l-Vefâ, Mısır, 1415/ 1995.

İbnu'l-Kattân, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdülmelik, *Beyânu'l-vahm ve'l-ihâm el-vâkı'ayn fî kitâbi'l-ahkâm*, (thk. Hüseyin Âyt Sa'id), Dar-u Tîbe, Riyâd, 1418/ 1997.

İbnü'l-Mülakkın, Sirâcuddin Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, *el-Mukni' fî ulûmi'l-hadîs*, (thk. Abdullah b. Yusuf el-Cedî'), Dâru'l-Fevvâz, Suudi Arabistan, 1413/1992.

_____, *et-Tezkira fî ulûmi'l-hadîs*, (thk. Ali Hasan Ali Abdülhamid), Dâru Ammâr, Ammân, 14008/ 1988.

İbnu's-Salâh, Osman b. Abdurrahman Ebû Amr, *Ma'rife envâi' ulûmi'l-hadîs*, (thk. Nureddin İtr), Dâru'l-Fıkr, Suriye, 1406/ 1986.

_____, *Siyânetu sahihi Müslim mine'l-ihlâl ve'l-galat ve himâyetuh mine'l-iskât ve's-sekat*, (thk. Muvafık Abdullah Abdülkadir), Darü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1408.

İbn Dakîki'l-İd, Ebü'l-Feth Takiyüddin Ali b. Muhammed, *el-İktirâh fî beyâni'l-istilâh*, (tlk. Amır Hasan Sabri), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1996.

İbn Ebû Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahman Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dil*, Dâru İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1371.

İbn Kâdî Şühbe, Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Esedî, *Tabakâtü's-şâfiyye*, (thk. el-Hâfız Abdülalim Han), 'Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1407.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fedâ İsmail b. Ömer, *İhtisâru ulûmi'l-hadîs*, (thk. Ali b. Hasan b. Ali b. Abdülhamid), Dâru'l-Âsime, Riyâd, 1415.

_____, *İhtisâru ulûmi'l-hadîs*, (el-Ba'isü'l-hasîs), (thk. Ahmed Şâkir), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

İbn Mâlik, Cemalüddin Muhammed b. Abdullah b. Abdullah, *Şevâhidu't-tavdîh ve't-tashîh*, Dâru'l-Arûbe, Kahire, ts.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, *Lisânu'l-arap*, Dâru's-Sâdır, Beyrut, 1414.

İbn Rustem, Muhammed b. Zeynelabidin, *Nadretü ehli'l-hadîs*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 2014.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Ma'ni' el-Hâşimî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, (thk. Ziyâd Muhammed Mansûr), Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine-i Münevvere, 1408.

İbn Seyyidi'n-Nâs, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *'Uyûnu'l-eser fî funûni'l-megâzî ve's-şemâil ve's-siyer*, (tlk. İbrahim Muhammed Ramazan), Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1414/ 1993.

İbn Tağrîberdî, Yusuf b. Tağrîberdî Cemal Ebu'l-Mehâsin b. Atabekî, *el-Menhelü's-sâfi ve'l-mustevfâ ba'de'l-vâfi*, (thk. Muhammed Muhammed Emin), Mısır İlimler Heyeti, 1984.

_____, *en-Nucûmu'z-zâhire fî mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, (thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddin), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1413/1992.

İbn Teymiyye, Takîyüddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalim b. Abdusselam b. Abdullah b. Ebû'l-Kasım b. Muhammed, *el-Fetâva'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkadir Atâ ve Mustafa Abdülkadir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1408/ 1987.

_____, *es-Sârimu'l-meslûl alâ şâtimi'r-resûl*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), el-Haresü'l-Vatanî, Suudi Arabistan, 1403/ 1983.

_____, *İlmu'l-Hadîs*, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1985.

_____, *Kâide celîle fi't-tevessül ve'l-vesîle*, (thk. Rebî' b. Hadi el-Medhalî), Mektebetü'l-Furkan, Ucman, Birleşik Arap Emirlikleri, 2001.

_____, *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye fi nakdi kelâmi's-şî'ati'l-kaderiyye*, (thk. Muhammed Reşad Salim), Câmîâtu'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmî, 1406.

_____, *Ref'ul-Mellâm ani'l-eimeti'l-a'lâm*, er-Risâle el-Âmme li İdarati'l-Buhûsî'l-İlmiyye ve'l-İftâ ve'd-Da'va ve'l-İrşâd, Riyâd, Suudi Arabistan, 1983.

İsbahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mihrân, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1409/1988.

İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed Ebu'l-Kasım er-Ragıb, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, (thk. Safvân Adnân Dâvûdî), Dâru'l-Kalem, Şâm, 1430/2009.

İzzuddin, Muhammed Kemalüddin, *et-Târîh ve'l-menhecü't-târîhî li-İbn Hacer*, Dâru İkrâ, Beyrut, 1404/ 1984.

İzzuddin, Ebû Muhammed Abdülaziz b. Abdusselam b. Ebi'l-Kasım b. Hasan es-Selâmî, *Kavâidu'l-ahkâm fi mesâlihi'l-en'âm*, (thk. Taha Abdurrauf Sa'd) Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1414/1991.

James, Robson, *Hasen Hadîslerin Çeşitleri*, (çev. Talat Koçyiğit) İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1963.

Junybol, *Dâiretü'l-mearifî'l-İslâmî*, (thk. İbrahim Zeki ve diğeri) Merkezü's-Şârîka, 1418/1998.

Kâdı 'İyâz, 'İyâz b. Mûsâ b. 'İyâz b. Amrûn, *İkmâlu'l-mu'lim bi-fevâid-i Müslim*, (thk. Yahya İsmail), Dâru'l-Vefâ, Mısır, 1419/1998.

Kandemir, M. Yaşar, "İbn Hacer el-Askalânî", *DİA*, XIX, 1999.

Kannâs, Muhammed b. Abdullah, *İthâfu ehli'l-eser bi-şerhi nüzheti'n-nazar*, Dâru'Sami', Riyâd, 1432.

Karagözoğlu, Mustafa Macit, *Maktû Hadîs ve Delil Değeri*, İstanbul Üni., SBE, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2007.

Karakaş, Ali, *Hadîs Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*, Ensar nşr. İstanbul, 2017.

Karaman, Hayreddin, *Hadîse Dâir İlimler ve Hadîs Usûlü*, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1973.

Karataş, Mustafa, *Rivâyet Tekniği Açısından Hadîslerin Sayısı*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2017.

Kardâvî, Yusuf Abdullah, *Keyfe netaâmelu maa's-sünne meâlim ve devâbit*, Dâru'l-Vefa, Mısır, 1990.

_____, *Min Ecli Sahvetin raşidetin tücedidu'd-din ve tenhedu bi'd-dünya*, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1997.

Kârî, Ali b. (Sultan) Muhammed Ebu'l-Hasan Nureddin, *Şerhu şerh nuhbeti'l-fiker fî mustalahat ehli'l-eser*, (thk. Muhammed Nezzâr ve Heysem Nezzâr Temîm, Dâru'l-Erkam), Beyrut, ts.

_____, *el-Esrârü'l-merfû'â fî'l-ahbâri'l-mevzûa*, (thk. Muhammed Sabbâğ), Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1391.

_____, *el-Mesnû' fî ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevzû'*, (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Mektebetü'l-Matbaati'l-İslâmiyye, Halep, Suriye, 1969.

Kasimî, Cemaluddin b. Muhammed Said b. Kasım el-Hallâk, *Kavâ'idü't-tahdis min funûn mustalahi'l-hadîs*, İhyâ Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1380.

_____, *el-Fadlu'l-mubîn alâ akdi'l-cevheri's-semîn*, (thk. Asım Behçet el-Bîtârî), Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1415.

Kattân, Menâ' b. Halil, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1400/1980.

Kaya, Mehmet Fatih, *Hadîs Usûlünde İhtilât*, Dâru'l-Hikme, 2011.

Kazkî, Saîd Abdurrahman Musa, *Kitâbü't-tağ'liki't-ta'lik alâ sahihi'l-Buhârî*, Ezher Üniversitesi, Usûlüddin Fakültesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kahire, 1980.

Kehâle, Ömer b. Rıza b. Muhammed Râgıb b. Abdülganî, *Mu'cemu'l-muellifîn*, Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1414.

Kelâbâzî, Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin Ebû Nasr, *el-Hidâye ve'l-irşâd fî ma'rife ehli's-sika ve's-sudâd ellezine ahrece lehum el-Buhârî fî sahihi*, (thk. Abdullah el-Leysî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1407/1987.

Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. İbrahim b. Yakup, *Bahru'l-fevâid el-meşhûr bi-maâniyi'l-ahbâr*, (thk. Muhammed Hasan ve Ferîd el-Mezîdî), nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1420/1999.

Keleş, Ahmet, *Hadîslerin Kur'ân'a Arzı*, İnsan Yay. 2011.

_____, *Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri*, Fecr Yayınları, Ankara, 2017.

_____, *Hadis İlminde Metin Tenkidi Örnekleri*, Fecr Yayınları, Ankara, 2017.

Kendû, Muhammed İshâk, *Menhecü'l-hâfiz İbn Hacer el-Askalânî fi'l-akîde min hilâli kitâbihi fethi'l-bârî*, İslâm Üni., Da've ve Usûlüddîn Fakültesi, (Doktora Tezi), Mektebetü'r-Rüşd, Medine, Suudi Arabistan, 1416.

Kettânî, Muhammed Abdülhayy b. Abdülkebîr b. Muhammed el-Hasanî el-İdrisî, *Fihresü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-meâcim ve'l-meşihât ve'l-müselselât*, (thk. İhsan Abbâs), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, Lübnan, 1402/1982.

Kettânî, Muhammed b. Ca'fer b. İdris el-Hasanî, *er-Risâletü'l- mustatrefe li-beyâni meşhûr kütübi's-sünneti'l-muşarrefe*, (thk. Muhammed el-Müntasır b. Muhammed ez-Zemzemî) Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1421/2000.

Kınevecî, Muhammed Sıdık Han b. Hasan b. Ali b. Lütfullah, *Fethu'l-beyân fi mekâsidi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Asriye, Beyrut, 1412/1992.

_____, *el-Hitat fi zikri's-sihahi's-sitte*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1987.

Kırbaşoğlu, M. Hayri, *İslam Düşencesinde Hadîs Metodoljisi*, Ankara Okulu Yay. Ankara, 1999.

Kılavuz, Ahmed Saim, "Bişr b. Gıyas", *DİA*. 1999.

Koçyiğit, Talat, *Hadîs İstilahları*, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Yayınları, Ankara, 1980.

_____, *Hadîs Tarihi*, İfan Yayınları, Ankara, 1997.

_____, *Hadîs Usûlü*, TDV, 2015.

Kortantamer, Samira, *Bahrî Memlûkler'de Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, İzmir, 1993.

Kutluboğa, Kasım b. Abdullah, *el-Kavlü'l-mübtekir alâ şerh nuhbeti'l-fiker*, Dâru'l-Farâbî, Dımeşk, 1429/2008.

Kutup, Seyyid, *en-Nakdu'l-edebî usûluhu ve menâhicuh*, Darü's-Şurûk, Kahire, 1410/1990.

Kuveykebî, Atâullah b. Huleyf b. Ğiyâd, *Teakkubâtü'l-hâfiz İbn Hacer alâ gayrihi mine'l-ulemâ min hilâl kitâbih "tehzîbü't-tehzib" min bidâye harfi'l-ğayn ilâ nihâyeti'l-kitâp*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, Ürdün, 2007.

Leknevî, Muhammed Abdülhayy, *el-Ecvibetü'l-fâdile li'l-esileti'l-aşerati'l-kâmile*, Halep, 1384/1964.

_____, *er-Ref' ve't-tekmîl, fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, (thk. Abdülfettah Ebû Gudde), Dâru's-Selam, Kahire, 2000.

Mahmesânî, Subhî, *Felsefetü't-teşrî' fi'l-İslâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1980.

Makrîzî, Ahmed b. Ali b. Abdülkadir el-Ubeydî, *es-Sülûk li-ma'rife düveli'l-mülûk*, (thk. Muhammed Abdülkadir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997.

_____, *İgâsetü'l-ümme bi-keşfi'l-gumme*, (thk. ve Dirâse, Kerem Hilmi Ferhât), Ayn li-Dirâsât ve'l-Buhûsi'l-İnsâniyye, Mısır, 1427/2007.

_____, *Kitâbü'l-mevâiz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hıtat ve'l-âsâr*, nşr. Muhammed Zeynehum, Kahire, 1998.

Mâlikî, Muhammed b. Alevî b. Abbâs, *el-Menhehü'l-latîf fi ahkâmi'l-hadîsi'd-da'if*, Matba'a-i Mustafa Muhammed, Mısır, 1357/ 1938.

Mazanderânî, İbn Şehr Eşub Ebû Ca'fer Reşîd Muhammed b. Ali es-Serevî, *el-Ğurerü'l-hisân fi tevârih hevâdisi'l-izmân*, (thk. Nuum Muğebğib), Matba'a-i Selam, Kahire, 1900.

Mahcûb, İbrahim Abdülfettâh, *Hasan et-Turâbî ve fesâdu nazariye tedviri'd-din*, Beytü'l-hikme, Kahire, 1995.

Melibârî, Hamza Abdullah, *Nazarâtün cedîde fi ulûmi'l-hadîs*, Daru İbn Hazm, Dubâi, Birleşik Arap Emirlikleri, 2003.

Merah, Muhammed, *Mefhûmu'd-din fi'l-fikri'l-İslâmî*, Meceretü'l-Kâfile, Suudi Arabistan, 1999.

Mevdüdü, Ebü'l-A'lâ, *Ma'nâ tecdidî'd-din*, Meceretü'l-Va'y, Katar, Yıl 1998, sy. 129.

Meyyânicî, Ebû Hafs Ömer b. Abdülmecid, *Mâlâ yasau'l-muhadîse cehluhu*, (thk. Subhi es-Sâmîrânî), Şirketü't-Tab'î ve'n-Neşri'l-Ehliyye, Bağdat, 1967.

Mezid, Ali Abdülbasit, *Minhâcü'l-muhaddisîn fi'l-karni'l-evveli'l-hicrî ve hatta asrina'l-hâzır*, el-Heyetü'l-Amme li'l-Kütüb, Mısır, ts.

Mikdâd, Muhammed Subhî Ali, *Şâiriyetu İbn Hacer el-Askalânî*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmîatü'l-İslâmiyye, Gazze, Filistin, 2015.

Misbâhî, Ahmed Ali Kâid, *Cuhûdu İbn Hacer el-lugaviyye fi fethi'l-bârî*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üni., Lugatü'l-Arabiyye Fakültesi, Suudi Arabistan, 1417/1996.

Murtezâ, Zeyn Ahmed, *Menhecü'l-muhaddisîn fi takvîyeti'l-ehâdisi'l-hasene ve'd-daîfe*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1415/1994.

Mübârekfûrî, Muhammed b. Abdirrahman, *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerh câmiî't-Tirmizî*, Kahire, ts.

Münâvî, Muhammed Abdurrauf b. Tâcu'l-Arifîn b. Ali b. Zeynelabidîn, *Feydu'l-kadîr şerhu câmi'i's-sağîr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1391-1972.

_____, *Avnu'l-ma'bûd*, (Sünen-i Ebî Dâvûd ile birlikte), Beyrut, ts.

_____, *el-Yevâkît ve'd-dürer fî şerh nuhbet-i İbn Hacer*, (thk. Murtazâ ez-Zeyn Ahmed), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1999.

Münyâvî, Ebu'l-Munzir Mahmûd b. Muhammed b. Mustafa b. Abdüllatif, *eş-Şerhu'l-muhtasar li-nuhbeti'l-fiker*, el-Mektebetü'ş-Şâmile, Mısır, 1432, 2011.

Müslim, Ebu'l-Hasan Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, Beytü'l-Efkâr, Riyâd, 1998.

_____, *Mukaddime*, (thk. Muhammed Fuad Abdulkakî), Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

Nâsirî, Muhammed, *Menhecü'l-hâfiz İbn Hacer fî te'vil muhtelifi'l-hadîs ve eseruhu fî nakdi'l-hadîs*, Dâru İbn Hazm, Lübnan, 2011.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *Tesmiyetü meşâyîhi Ebî Abdirrahman Ahmed Şuayb b. Ali en-Nesâî ellezîne semi'a minhum ve zikru'l-müdehlisin*, (thk. Şerif Hâtim b. Ârif el-Avnî), Dâru'l-Âlem, Mekke, 1423.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Mürî b. Şeref, *el-Minhâc fî şerhi sahîhi Müslim b. Haccâc*, Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1392.

_____, *Kitâbu irşâdi tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rife süneni hayri'l-halâik*, (thk. Abdülbarî Fethullah es-Selefi), Mektebetü'l-İman, Medine, ts.

_____, *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rife süneni'l-beşîri'n-nezîr fî usûli'l-hadîs*, (thk. Osman Haşt), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405.

Nisâbü'rî, Hâkim Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*, (thk. es-Seyyid Mu'zim Hüseyin), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1397/1977.

Nur Seyf, İbrahim b. Muhammed, *Nuhbetü'l-fiker-Dirâsetun anhâ ve an menhecihâ*, *Mecelletu Câmiâti'l-İslâmiyye*, Medine, Suudi Arabistan, 1431.

Ömerî, Muhammed Ali Kasım, *Menhecü'n-nakd 'inde'l-muhaddisîn*, Dâru'n-Nefâis, Ürdün, 1983.

Öz, Mustafa, "Dirâr b. Amr", *DİA*, IX. 1999.

Özafşar, Fatma Kavşut, *Kadınların Hadîs İlmindeki Yeri*, (Yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üni. SBE, Ankara, 2004.

Özdemir, Veysel, Hadîslerin Sıhhat Açısından Taksimi ve Hasen Hadîs İstılâhının Ortaya Çıkışı, *Marmara Üni., İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı 45.

Özdoğan, Mehmet Akif, Arap belâgatinde fasl ve vasl olgusu, *ERÜ., İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, sy. 19.

Öztuna, Yılmaz, “*Memlûk Sultanlığı Niçin Yıkıldı?*” *Hayat Tarih Mecmuası*, İstanbul, 1994.

Öztürk, Betül Şimşek, *İbn Hacer el-Askalâni'nin Hadîs Usûlcülüğü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 2007.

Öztürk, Mustafa, *Tefsirde Usûl(süzlük) Sorunu*, İslâmiyât, 2003.

Polat, Nazlıgül ve Doğaney, Salahattin, Habil ve Süleyman, *Hadîs Araştırma ve Tenkit Kılavuzu*, İfan Yay. İstanbul, 2011.

Polat, Salahattin, *Hadîs Araştırmaları*, İnsan Yay. İstanbul, 1997.

_____, “*Hadîste Anlam, (yorum)-Metin Tenkiti İlişkisi*”, Hadîsin Dünü-Bugünü ve Geleceği Sempozyumu içinde, Samsun, 1993.

_____, *Mürsel Hadîsler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2010.

Rafet, Muhammed Saîd, *Esbâbu ulûmi'l-hadîs*, Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Katar, 1414.

Sabân, Ebu'l-İrfân Muhammed b. Ali, *Hâşiyetu's-sabân alâ şerhi'l-Eşmûnî li-elfiyyet'bni Mâlik*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1417/1997.

Sabrî, Âmir b. Hasan, *Hücciyetu haberi'l-âhâd fi'l-akâid ve'l-ahkâm*, nşr. Mecmeu'l-Melik Fahd, Medine-i Münevvere, 2003.

Sa'davî, Nezâr Hassân, *Suver ve mezâlim min asri'l-memâlik*, Mektebetü'n-Nahde, Mısır, 1966.

Sakallı, Talat, *Hadîs Tartışmalarında İbn Hacer-Bedruddin Aynî*, Ankara, 1996.

Sakkâf, Amr b. Taha b. Abdülkadir, *er-Ruvât ellezine ihtelefet ekvâlü'l-hâfız İbn Hacer fihim*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Da' ve ve Usûlüddîn Fakültesi, Mekke, Suudi Arabistan, 1422.

Salih, Hasan Abdülhamid, *el-Hafız Ebû Tahir es-Selefi*, Muessetü'r-Risâle, Beyrut, 1977.

Salih, Muhammed Edip, *Lemahâtun fi usûli'l-hadîs*, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1418.

Sâlih, Subhi, *Hadîs İlimleri ve Hadîs Istılahlar*, (çev. M.Yaşar Kandemir), İfay, İstanbul, 2012.

Sarsârî, Süleymân b. Abdülkavî b. Abdülkerim, *et-Ta'yîn fî şerhi'l-erbaîn*, (thk. Ahmed Hâc Muhammed Osman), Muessesetü'r-Rayyân, Beyrut, 1419/ 1998.

San'ânî, Ebû İbrahim İzzüddîn Muhammed b. el- İmâm el-Mütevekkil-Alellah İsmail, *Tevdîhu'l-efkâr li-meâniyi'l-enzâr*, (thk. Ebû Abdırrahman Salah b. Muhammed b. 'Uveyde, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1417/ 1997.

Sancaklı, Saffet, *Sünneti Doğru Anlamak*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2013.

Sâvî, Ahmed b. Muhammed, *Hâşiyetü's-sâvî ala'l-Celâleyn*, Eser Neşriyat, İstanbul, ts.

Sehâvî, Şemsüddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman, *ed-Davû'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, Daru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut, ts.

_____, *el-Cevâhir ve'd-dürer fî terceme-i Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer*, (thk. İbrahim Bâcis Abdülmecid), nşr. Daru İbn Hazm, Beyrut, 1419/ 1999.

_____, *el-Ecvibetü'l-mardıyya fîmâ suile anhu mine'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*, (thk. Muhammed İshak, Muhammed İbrâhim), Dâru'r-Râye, Riyâd, 1418.

_____, *el-Ğaye fî şerhi'l-hidâye fî ilmi'r-rivâye*, (thk. Ebû 'Âiş Abdülmun'im İbrahim), Mektebetu Evlâdî's-Şeyh li't-Turâs, 2001.

_____, *el-İ'lân bi't-tevbîh li-men zamme't-târîh*, (thk. F. Rosenthal), Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1407/1986.

_____, *el-Kavlû'l-bedî' fî's-salât ala'l-habibi's-şefî'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

_____, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi elfiyyeti'l-hadîs*, (thk. Ali Hüseyin Ali), Mektebetü's-Sünne, Riyâd, 1424/2003.

Semhûdî, Nureddin Ebu'l-Hasan, el-Gummâz ala'l-Lummâz, (thk. Muhammed Abdülkadir Atâ), Beyrut, 1986.

Selim, Mahmûd Rızk, *Asru selâtîni'l-memâlik ve nitâcuhu'l-ilmiyye ve'l edebî*, Mektebetü'l-Adâp, Kahire, 1962.

Selmân, Abdürrabbih, *Menhecîyetü't-temyîz beyne'l-muhtelefi fihim mine's-sahâbe*, Câmîâtü'l-Yermûk, Ürdün, 2005.

Selmân, Meşhûr Hasan, *Mu'cemu'l-musannefâti'l-vâride fî fethi'l-bârî*, Dâru'l-Hicre, Medine, 1411.

San'ânî, Muhammed b. İsmail, *İrşâdü'n-nukkâd ilâ teysîri'l-içtihâd*, (thk. Selahhaddin Makbul Ahmed), Dârü's-Selefiyye, 1978.

Sanânî, Î'sâm b. Abdillâh, *Cenyu's-semer bi-nuhbeti'l-fiker*, Dâru'l-Eseriyye, Kahire, 2011.

Seyyâh, Salih b. Abdullâh, *Menhecü'l-hâfiz İbn Hacer fî difâi'h an ricâl sahîhi'l-Buhârî el-Mütekellem fh*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Melik Suud Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Suudi Arabistan, 1418.

Sezgin, Fuat, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, Kitâbiyat, Ankara, 2000.

_____, *Tarihü't-türâsi'l-'arâbî*, (Arapça çev. Mahmûd Fehmî Hicazî), Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmî, Riyâd, 1991.

Sıbâî, Mustafa b. Husnî, *es-Sünnet ve Mekânetuha fî't-teşrii'l-İslâmî*, Mektebetü'l-İslâmî, Dimeşk, Suriye, 1402/1982.

Sihyûnî, Muhammed Bessâm, *Mu'cemu fikh fethi'l-bârî*, Dâru'n-Nevâdir, Dimeşk, Suriye.

Subhî, Salih, *Ulûmu'l-hadîs ve mustalehuh*, Dâru'l-İlm li'l-Melayîn, Beyrut, 1981.

Subkî, Tacuddin Ebû Nasır Abdülvahap b. Ali, *Cemu'l-cevami' fî usûli'l-fikh*, (thk. Abdülmun'îm Halil İbrahim), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424.

Sûbkî, Ahmed b. Ali b. Abdülkâfi Behaiddin, *Arûsu'l-efrâh fî şerhi talhisi'l-miftâh*, (thk. Abdülhamid Handavî), Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1423.

Sudânî, Kerime, *Menhecü'l-hâfiz İbn Hacer fî'l-cerh bi'l-bid'a min hilâl kitâbihi et-takrîb-dirâsetün mükârene bi-tehzîbi't-tehzîb ve'l-kâşif li'z-Zehebî-*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Câmiatü'l-Hâc, Ulûmu'l-İçtimâiye Fakültesi, Cezâyir, 1430.

Süyûtî, Abdurraman b. Ebû Bekr Celalüddin, *el-Bahru'l-lezî zagâr fî şerh elfiyeti ehli'l-eser*, (thk. Uneys b. Ahmed b. Tâhir), Mektebetü'l-Gurabi'l-Eseriyye, 1420/1999.

_____, *el-Luma' fî esbâbi'l-hadîs*, (thk. Yahya İsmail), Dâru'l-Vefâ, Mısır, 1988.

_____, *Elfiyetü's-Süyûtî fî ilmi'l-hadîs*, (tsh. ve şerh, Ahmed Şâkir), el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.

_____, *Husnü'l-muhâdare fî târih-i Mısır ve'l-Kâhire*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru İhyâu'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır, 1387/ 1967.

_____, *Nazmu'l-'ukyân fî a'yâni'l-a'yân*, (thk. Fîlip Hatî) el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1927.

_____, *Tedribu'r-râvî fî şerh takrîbi'n-Nevevî*, (thk. Ebû Kuteybe Muhammed el-Fâryâbî), Dâru Tîbe, ts.

_____, *Zeylu tabakâtü'l-huffâz*, Matba-i et-Tevfik, Dîmeşk, 1347.

Süleyman, b. Abdullah b. Muhammed b. Abdülvahap, *Teysîrü'l-Azizi'l-Hamîd fî kitâbi't-tevhid*, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1402.

Süleymânî, Ebu'l-Hasan Mustafa b. İsmail, *İthâfu'n-nebîl bi-ecvibe es'ileti ulûmi'l-hadîs ve'l-'ilel ve'l-cerh ve't-ta'dîl*, Mektebetü'l-Furkân, Mısır, 1421/2000.

Şa'bân, Zekiyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûli'l-fıkıh)*, (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), TDV. Ankara, 2015.

Şafîî, Muhammed b. İdris, *el-Umm*, (thk. Muhammed Zuhri en-Neccâr), Mektebtü'l-Külliyâtı'l-Ezher, Kahire, 1961.

_____, *Risâle*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Mektebetü'l-Halebî, 1358/1940.

Şahyar, Ayşe Esra, *Zayıf Hadîs Rivâyeti*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üni., SBE, İstanbul, 2005.

_____, *Sahâbenin Tabi'ûndan Hadîs Rivâyeti*, Hadîs Tetkikleri Dergisi, Yıl 2010. sy. VIII.

Şâkir, Ahmed Muhammed, *el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu ihtisâr ulûmi'l-hadîs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

_____, *Kelimetü'l-hak*, Mektebetü's-Sünne, Kahire, 1407/ 1987.

Şankîfî, Muhammed b. Emin Muhammed Mahmûd b. Ahmed Mevlûd el-Ceknî, *es-Sîretü'n-nebeviyye fî fethi'l-bârî*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İslâm Üniversitesi, Da've ve Usûlüddîn Fakültesi, Medine, Suudi Arabistan, 1414.

Şâtibî, Ebû İshâk İbrahim b. Musa b. Muhammed, *el-İ'tisâm*, (thk. Muhammed b. Abdurrahman, Sa'd b. Abdullah ve Hişâm b. İsmail), Dâru İbni'l-Cevzî, Riyâd, 1429/2008.

Şâyi', Abdülaziz b. Abdullah b. Muhammed, *Takrîbu nüzheti'n-nazar fî tahzîhi nühbeti'l-fiker*, Medâru'l-Kabes, Tunus, 2015.

Şelbî, Ahmed, *Mevsûatü't-târîhi'l-İslâmî ve'l-hadâratı'l-İslâmiyye*, nşr. Mektebetü'n-Nahdeti'l-Mısriyye, Kahire, 1966.

Şerefü'l-Kudât, *el-Minhâcü'l-hadîs fî ulûmi'l-hadîs*, Amman, 2013.

Şerûf, Sâir Râgıp Abdurrahman, *Tahrîcü'l-ehâdis el-vâride fî kitâp fethi'l-bârî şerh sahihi'l-Buhârî min kitâbi'l-ezân bab izâ hadare't-taâm ve ukîymeti's-salât ilâ nihâye kitâbi'l-cum'a*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Neccâh Üniversitesi, Usûlüddîn Fakültesi, Nablûs, Filistin, 2003.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah el-Yemenî, *el-Bedru't-tâli' bi-mehâsini men ba'ze'l-karni's-sâbi'*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.

Şeyh, Abdüsettar, *Hâfiz İbn Hacer el-Askalânî emirü'l-mü'minîn fî'l-hadis*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1992.

Şirâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf, *Tabakâtü'l-fukahâ* (thk. İhsan Abbâs), Dâru Râidu'l-Arabî, Beyrut, Lübnan, ts.

Şirbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hâtib, *Müğni'l-muhtâc ilâ ma'rife ma'ânî elfâzi'l-minhâc*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/ 1994.

Şümnî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Hasan, *el-Âliyu'r-rutbe fî şerh nazmi'n-nuhbe*, (thk. Harun b. Abdurrahman el-Cezâirî), Daru İbn Hazm, Beyrut, 1424/2003.

Şümnî, Kemalüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasan b. Yahya, *Neticetü'n-nazar fî nühbeti'l-fiker*, (thk. Bû Şamme Rıza), Dâru'l-Kelimi't-Tayyibe, Beyrut, 2009.

Taberî, Taberî, Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir b. Galip, *Câmiu'l-beyân fî te'vili'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1420.

Taftâzânî, Sa'duddin Mesud b. Ömer, *Şerhü't-telvîh ala't-tevdîh*, nşr. Mektebetü's-Sabîh, Mısır, ts.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selame, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, (thk. Şuayb Arnavut), Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1994.

Tahhân, Mahmûd, *el-Hâfizü'l-Hâtib el-Bağdâdî ve eseruh fî ulûmi'l-hadis*, Dâru'l-Kur'ânî'l-Kerim, Beyrut, 1418.

_____, *Teyşîru mustalahi'l-hadis*, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd, Suudi Arabistan, 2011.

Tahânevî, Zafer Ahmed el-Osmanî, *Kavâid fî ulûmi'l-hadis*, (thk. Abdülfettah Ebû Gudde), Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1972.

Tîbî, Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah, *el-Hulâsa fî usûli'l-hadis*, (thk. Subhî es-Sâmiraî), Dîvânu'l-Evkâf, Bağdad, 1391.

Tirmisî, Muhammed Mahfûz b. Abdullah, *Menhecu zevi'n-nazar şerh menzûme ilmi'l-eser*, nşr. Mustafa el-Babî el-Halebî, 1955.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu'l-kebîr kitâbu'l-ileli's-sağir*, (thk. Beşşar Avvâd Ma'ruf), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996.

_____, *el-İlelü'l-kebîr*, (thk. Subhî Sâmîrânî, Ebû'l-Mu'âtî en-Nûrî, Mahmûd Halîl es-Saîdî), Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1409.

_____, *Sünenü't-Tirmizî*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Matba'a Mustafa el-Halebî, Mısır, 1395/1975.

Turhan, Halil İbrahim, *İbn Hacer ve lezzetü'l-ayş bi-cem'i-turuki hadîsi el-eimmetü min Kureyş*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2006.

Türcan, Zişan, *Hattâbî ve İbn Hacer'in Buhârî metinlerine yaklaşımları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2002.

Usâme, Adnân Muhammed, *et-Tecdîd fi'l-fikri'l-İslâmî*, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyâd, Suudi Arabistan, 1424.

Uysal, Şeyda Bertan, *İbn Hacer ve el-Vukûf alâ mâ fî sahîhi Müslim mine'l-mevkûf*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 2011.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1970.

Vakkâd, Halid b. Abdullah b. Ebû Bekr b. Muhammed el-Cercâvî, *Şerhu't-tasrîh ala't-tavdîh*, nşr. Dâru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2000.

Yahya, Yahya b. İbrahim, *Rivâyetü't-tarihiyye fî fethi'l-bârî fî asri'l-hilâfeti'r-raşîde ve'd-devleti'l-emeviyye*, Dâru'l-Hicre, 1415.

Yalnız, Fatma, *Tefsir Usûlünde Süreklilik ve Etkileşim: Bulkînî, Kafiyecî ve Süyûtî Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi SBE, Çorum, 2014.

Yardım, Ali, *Hadîs Dersi Notları*, (III. Sınıf), İzmir Yüksek İslâm Enstitüsü, Teksir, ts.

Yazıcı, Mahmut, *Sahâbe Bilgisinin Tespiti*, İfav, İstanbul, 2015.

Yıldırım, Enbiya, *Hadîsler ve Zihinlerdeki Sorular*, Rağbet, İstanbul, 2011.

_____, *Hadîste Metin Tenkidi- Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar*, Otto, Ankara, 2015.

_____, *Hadîşçiler ve Çelişki*, Rağbet, İstanbul, 2009.

Yılmaz, Muhammed, *İbn Hacer'in Hocaları Bağlamında Kadın Hadîşçiler*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2008.

Yiğit, İsmail, "Memlükler", *DİA*, XXVIII, İstanbul, 2009.

Yücel, Ahmet, *Hadîs Tarihi*, İfav, İstanbul, 2014.

Yüksel, Musa Şamil, *el-Makrîzî (Kitâb es-Sulûk) ve İbn Hacer (İnbâ'el-Gumr)'de Timur ile İlgili Kayıtlar ve Çağdaş Arap Tarihçilerine Göre Timur Tasviri*, (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), Ege Üniversitesi SBE, . İzmir, 2001.

Zağır, Lütfî b. Muhammed, *et-Te'arrudu fi'l-hadîs*, Mektebetü'l-Âbîkân, Riyâd, 1428.

Zâhidî, Hâfız Senâullah, *Tevcihü'l-kârî ile'l-kavâid ve'l-fevâid el-usûliyye ve'l-hadîsiyye ve'l-isnadiyye*, Beyrut, 1405.

Zemahşerî, Carullah Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Ahmed, *Esâsü'l-belâga*, (thk. Muhammed Bâsıl 'Uyûni's-Sûd), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1998.

Zeylaî, Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf b. Muhammed el-Hanefî, *Nasbü'r-râye li-tahrîci ehâdîsi'l-hidâye*, (Muhammed Zahid el-Kevserî, Mukaddime), Dâru'l-Me'mun, Kahire, 1357.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Hüseynî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1428.

Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *el-Mevkize fi'ilmî mustalahi'l-hadîs*, (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmîyye, Halep, 1412.

_____, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), Dâru'l-Ma'rife Beyrut, 1382/1963.

_____, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Komisyon-Şuayb Arnavut'un başkanlığında-Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1422.

_____, *Tabakâtü'l-huffâz ve esmâ'ul-mudellisîn*, (thk. Mahmûd Ziyad b. Ömer), Dâru'l-Beşâiril İslamiyye, 1411.

_____, *Tezkiretü'l-huffâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1998.

_____, *Zeğlu'l-ilim*, (thk. Muhammed b. Nasır 'Acmî), Mektebetü's-Sahveti'l-İslami, 1404.

_____, *Zikru men yu'temed kavluhu fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, (thk. Abdülfettah Ebû Gudde), Dâru'l-Beşair, 1410.

Zehranî, Ahmed b. Salih, *Habbezâ keyyisü'l-hâfız*, Dâru'l-İmam Mâlik, Ebû Zebye, Birleşik Arap Emirlikleri, 1424.

Zehranî, Ebû Yasir Muhammed b. Matar b. Osman, *Tedvinü's-sünneti'n-nebeviyye neş'etuhu ve tetâvvuruh mine'l-karni'l-evvel ilâ nihâyeti'l-karni't-tasü' el-hicrî*, Dâru'l-Hicre, Riyâd, 1417.

Zerkeşî, Bedruddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullâh b. Bâhâdır, *el-Bahru'l-Muhît fî usûli'l-fıkıh*, (thk. Abdülkadir Abdullâh el-‘Ânî), Dâru's-Safve, Kahire, 1413/1992.

_____, *el-İcâbe li irâd mâ istedrekethu Aişe ala's-sahâbe*, (thk. Rif'ât Fevzi Abdülmuttalib), Mektebetü'l-Ğancî, Kahire, 2001.

_____, *en-Nüket alâ mukaddimeti İbni's-Salâh*, (thk. Zeynelabidîn b. Muhammed), Edvâu's-Selef, Riyâd, 1419/1998.

Zeyd, Abdurrahman Abdülkerim, *Menâhicü'l-mutekaddimîn fî teâmül meâ's-sünne tashiha ve ta'dîfen*, Dâru'l-‘Âsime, Riyâd, 1425.

Zeydân, Corcî, *Tarihu âdâbi'l-lugati'l-arabiyye*, (tlk. Şevki Dayf), Darü'l-Hilâl, Kahire, ts.

Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüdîn b. Mahmûd b. Ali b. Faris, *el-A'lâm kâmûsu terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-arap ve'l-musta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*, Dâru'l-İlim li'l-Melâyiyn, Beyrut, 2002.

Zubeyrî, Velid b. Ahmed el-Hüseynî; İyâd b. Abdüllatif b. İbrahim el-Kaysî; Mustafa b. Kahtan el-Habib; Beşir b. Cevvâd el-Kaysî; İmâd b. Muhammed, *el-Bağdadi*, nşr. Mecerretü'l-Hikme, Britanya, Lidez, 2002.

Züheyr, Muhammed Abdullâh Muhammed, *el-Kavlu'l-müfîd fî mâ vusife bi-esahhi'l-mesânid*, Mecelletü'l-Ürdüniyye fi'd-Dirâseti'l-İslâmiyye, Ürdün, 2011.